

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Mod en ny tid?

Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling 1600-1660.

Ørnbjerg, Jakob

Publication date:
2011

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Ørnbjerg, J. (2011). *Mod en ny tid? Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling 1600-1660*. SPIRIT. Spirit PhD Series Nr. 31

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- ? Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- ? You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- ? You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Mod en ny tid?

Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis
økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling
1600-1660

Jakob Ørnbjerg

Ph.D.-afhandling
Institut for Kultur
og Globale Studier
Aalborg Universitet
Juni 2011

Jakob Ørnbjerg

Ph.D. afhandling indleveret til bedømmelse ved

Det Samfundsvidenskabelige Fakultet

Aalborg Universitet

Juni 2011.

Vejleder: Professor dr. phil Helge Gamrath

Institut for Kultur og Globale Studier.

Forsideillustration: Aalborgs borgmester Christen van Ginchel ca. 1650 (Aalborg Historiske Museum).

Mod en ny tid?

Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis
økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling
1600-1660

Jakob Ørnbjerg

Ph.D.-afhandling
Institut for Kultur
og Globale Studier
Aalborg Universitet
Juni 2011

Forord.....	9
1. Indledning	11
<i>Kort Vending</i>	11
En gåtur i Aalborgs centrum	13
2. Problemstilling.....	17
En økonomisk og social referenceramme	17
Patriciere eller rådsaristokrater?	18
Tiden	20
Fire temaer	22
Handelsforetagender og indtægtskilder.....	23
Bykonger og bureaukrater.....	24
Velstående købmænd eller fattige borgere	26
Borgerkultur	27
Nye tider	28
3. Metode og kildemateriale.....	30
Prosopografien	30
Lokalhistorien	34
Fortællingen	36
Opbygningen	39
Kildematerialet	40
Skifteprotokoller og tingbøger.....	41
Lensregnskaber og kæmnerregnskaber	43
Skat og Aalborgkompagni.....	45
Mønter	45
4.”Så stor forandring er der sket i tidernes løb”	47
Rådsaristokratiet i lokalhistorien.....	48
<i>Jens Bang. Købmand i Aalborg 1605-1644 (1885-1886)</i>	48
<i>Aalborg Købmænd gennem 500 Aar 1431-1931 (1931)</i>	49
<i>Aalborg Bys Historie 1-3 (1931-1933)</i>	50
<i>Aalborg. Historie og Hverdag (1942)</i>	52
<i>Fra Povl Pop til Poul Pagh (1972)</i>	54
<i>Aalborg under krise og højkonjunktur 1534-1680 (1988)</i>	55
<i>- Om at bygge og bo i Aalborg på Christian 4.s tid (1988-2007)</i>	58
Opsummering.....	59
Rådsaristokratiet i Danmarkshistorien	59
<i>Det københavnske patriciat og staten ved det 17. aarhundredes midte (1957)</i>	60
<i>Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de Aarhundrede (1965)</i>	61
<i>Rig og fattig i Ribe (1981)</i>	65
Opsummering.....	69
5. Mændene og magten.....	70

Mændene	70
Borgmestrene	70
Rådmændene	73
Magten	75
Tre nye rådmænd	75
<i>"Hører I Dommere, som bo paa Jorden"</i>	75
Magistratsvedtægterne	77
Politiforanstaltninger og næringsvæsen	79
Borgerlige ombudsmænd og lønnede funktionærer	80
Rådstueringen	82
6. oktober 1615.	83
2. april 1630	85
<i>"De andre Borgmestre og Raad var til Mauritiu"</i>	88
Fremmøde	88
Fravær	89
Vestfærdsskibe, kringler og rejser	90
Et indgreb i den borgerlige næring?	95
Opsummering	96
6. Handel	98
Aalborgs veje og varer år 1600	100
Skagerrak	100
Tre havne – tre muligheder	101
Alle veje fører til Aalborg	101
Sild	103
Korn	104
Stude	106
Aalborgs len	109
Pinsemarked og privilegier	112
Ad nye veje (1600-1627)	116
Da Aalborgkompagniet kom for sent (1600)	116
Hollænderen – Hermann van Ginchel (1606)	120
<i>"... en Bod paa Torvet"</i> - Niels Christensen (1610)	123
Fra Aalborgs len til Frederiksborg - Jochum Steffensen Rostocker (1617)	124
Slotsskriveren - Hans Pedersen Wandel (1623)	126
Hinsides havene (1616-1622)	128
Storhed og fald (1629-1644)	130
Christian 4.s kornhus (1633)	130
Regnskabsbogen – Johan Ertmand (1632)	134
Vinhandleren – Hybert Snitlach (1640)	138
Købmandsliv i en kuffert – Christen Brandt (1642)	139
Studekongen – Didrik Grubbe (1643)	144
Hårde tider (1644-1660)	147
Jørgen Hvitwinkels besøg (1660)	147
Halvbroderen – Hans Felthuis (1648)	148
Overleveren – Christen van Ginchel (1673)	153
Apotekerens – Daniel Calow (1686)	158
Opsummering	160
7. Politik	164
Lokalpolitik	165
Købstadsforordningen (1619)	165
Fastelavnsborgmestre og håndværkerborgmestre	166
Et demokratisk skattevæsen?	168

Håndværkeroprøret (1624)	172
Opløb	172
Fredag 25. juni	173
Tolderen fra Fyn	175
Brevet til kansleren	176
Jørgen Olufsens hukommelsestab	177
Lensmandens undersøgelse	178
Jørgen Olufsens fald	180
Den nye borgmester	180
Lensmanden kommer! (1600-1642)	183
Skat (1600-1660)	185
Byskat og båds mænd	185
Ekstraskatter	186
<i>"... de Borgere som hidtil kunne skatte er ganske øde og forarmede"</i>	187
Befæstningen (1632-1638)	190
Aalborg på tegnebrættet	191
114 hakker, 438 jernskovle og 199 jernspader	193
<i>"... som der nu skal nedbrydes og gøres Skanser paa"</i>	194
Havnen (1632-1651)	196
Store planer	197
Sølingetold og toldbod	199
Fattigforsorgen (1630-1658)	200
Otto Skeels forordning	201
De forældreløse	203
Børnehuset i Aalborg	204
Den daglige drift	205
Investorer og kundekreds	206
Landspolitik	208
Kejserkrigen (1625-1629)	208
Krigens by (1627-1629)	209
Den jyske borgerbevægelse (1629)	211
Ryresolutionen	212
Den radikale borgerbevægelse?	215
Rigsrådets mand	215
Den skjulte dagsorden	217
Suplikationen	218
Afgørelsen	222
Visionerne	224
Brevet til rigshofmesteren	226
Mødet i gildehuset (1638)	229
Fælleserklæringen i Odense	230
Torstenssonfejden (1644)	232
Skt. Jan	232
Dagligliv under besættelsen	233
Slaget om Aalborg	234
Mod Enevælden (1648-1660)	235
Den jyske alliance	239
Karl Gustav - krigene (1657-1660)	240
Oberst Lettmat	240
Brandskat	241
Opsummering	243
8. Social sammensætning	246
En rådmandskarriere	246

”Den nye tids mænd”	247
Patricierne	248
Patricierne 1600-1630	249
Patricierne 1630-1660	249
De fremmede	251
Udland	252
Indland	253
Embedsmændene	253
Middelklassens indtog	257
Jørgen Olufsens familie	258
Nye alliancer	260
Borgmestersønnerne	261
Rådmandssønnerne	263
Opsummering	265
9. Kultur	268
Den franske sekretær	268
Adelskultur og borgerkultur	270
Boligen	271
Sten og bindingsværk	271
Jørgen Olufsens gavlhus (1616)	272
Mogens Michelsen Skrivners købmandsgård (1631)	274
Inden døre	275
Niels Christensens forstue (1602)	275
Karsten Andersens købmandsgård (1633)	277
Christoffer de Hemmers købmandsgård (1658)	280
Kontorer og kramboder	283
Stole og sovekamre	283
Fra København til Selsø	286
Kunst	287
Billeder	287
Kontrafejer	287
Tavler, stykker og skilderier	289
Landkort	290
Sten og alabast	291
Billedsamlinger og malere	291
Hjortehoveder og gevirer	292
Bøger	293
Boghandlere og biblioteker	294
Bogejere og bogsamlinger	295
Religiøse bøger	296
Jura	298
Historie	299
Geografi, natur, og håndbøger	300
Bøger og billeder	300
Pynt eller prestige?	302
Ure, tøj, smykker og våben	303

Ure.....	303
Johan Ertmands garderobe (1632).....	304
Smykker.....	307
Karsten Andersens plets kud (1633).....	309
"Noget gammelt Harnisktøj".....	310
Borgervæbningen.....	312
Fest og fornøjelser.....	314
Peter Vibes selskab.....	314
Da borgmesteren serverede et måltid for meget (1603).....	315
"Mod Aften da de blev lystige" (1615).....	317
"Den sidste okse" (1615).....	318
"Det er vundet Spil" (1663).....	319
Opsummering.....	320
10. Ud af Aalborg – en perspektivering til samtidige magistrater og rådsaristokratier i Norden og Europa.....	322
11. Samlet konklusion på Mod en ny tid?.....	335
12. English Summary	343
13. Dansk resumé.....	345
14. Utrykt kildemateriale	347
15. Trykt litteratur og kildemateriale.....	349
16. Bilag.....	360
17. Billeder	366

Forord

I forbindelse med udarbejdelsen af denne Ph.D. afhandling vil jeg gerne takke professor dr.phil Helge Gamrath for en frugtbar og inspirerende vejledning, utallige gennemlæsninger og en aldrig svigtende opbakning. Historiestudiet ved Aalborg Universitet sikrede mig de bedste arbejdsbetingelser og kollegerne her skal have stor tak for deres opbakning og interesse.

En særlig tak skal rettes til forhenværende museumsinspektør ved Aalborg Historiske Museum Viggo Petersen og afdelingsleder, dr.phil Lars N. Henningsen fra Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig samt lektor, Ph.D. Torben Kjersgaard Nielsen fra Historiestudiet på Aalborg Universitet. Under mit praktikophold på Aalborg Historiske Museum i 2001 var det Viggo Petersen, der vakte min interesse for 1600-tallets Aalborg, ligesom han i forbindelse med dette projekt har øst af sin store viden om Aalborgs købmandsgårde og forsynet mig med flere artikler om dette emne. Lars N. Henningsen og Torben Kjersgaard Nielsen har læst og kommenteret dele af afhandlingen og dermed reddet mig fra mange fejl. Endelig var det Viggo Petersens og Lars N. Henningsens konstruktive kommentarer til mine indledende kapitler og overvejelser om projektets videre opbygning, der ved mit predefence i vinteren 2010 afklarede mange af mine tvivlsspørgsmål og satte afhandlingen på skinner.

I mit arbejde med Aalborgs rådsaristokrati 1600-1660 har en række personer stillet deres store viden om 1500-1600-tallets købstads-, købmands- og kulturhistorie til min rådighed. Tidligere seniorforsker Ole Degn, Ph.D. Phillip Kelsall og professor dr. phil. Bjørn Poulsen bidrog med nyttige oplysninger om det inden- og udenlandske arkivmateriale. Museumsinspektør Ph.D. Thomas Lyngby fra Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot bidrog med nyttige litteraturhenvisninger og Ph.D. docent i historie Marko Lamberg øste af sine erfaringer fra arbejdet med bypatriciatet i Stockholm, Malmø og Bergen. Lektor, Ph.D. Søren Bitsch Christensen stillede gavmildt sit utrykte manuskript om de danske borgervæbninger 1536-1660 til min rådighed og cand. phil. Ole Kongsted løste gåden om det ukendte musikstykke på rådmand Johan Ertmands gravminde i Aalborgs Vor Frue Kirke. Medarbejderne på Aalborg Historiske Museum, Aalborg Stadsarkiv og Aalborg Universitetsbibliotek har ydet værdifuld praktisk hjælp, og deres ekspertise og tålmodighed svigtede aldrig, når det kom til fremskaffelse af illustrationer, litteratur og kildemateriale. Steffen Brun Hansen, Ellen Nyrup Pedersen og Annette Andersen hjalp med opsætning og korrektur. Alle skal de her have stor tak for deres uvurderlige hjælp.

Den største tak går til Dorthe og Andreas. Uden deres optimisme, konstante opmuntringer og en aldrig svigtende evne til at gøre mig opmærksom på, at der fandtes en verden udenfor 1600-tallets Aalborg, var denne Ph.D. afhandling næppe blevet til noget. Til dem er den derfor tilegnet.

Jakob Ørnbjerg
Aalborg, juni 2011.

1. Indledning

Kort Vending

I 1570 satte præsten og forfatteren Hans Christian Sthen (1544-1610) sidste punktum i manuskriptet til sit nyeste skuespil *Kort Vending*, der var beregnet til opførelse på latinskolerne i de danske købstæder.¹ Efter tæppefald ville kun de tungnemste tilskuere være i tvivl om det moralsk-pædagogiske sigte i *Kort Vending*. I henhold til Sthen var vejen til en lykkelig tilværelse nemlig brolagt med guds frygt, hårdt arbejde og lærde studier.² De formastelige, der trådte ved siden af dydens smalle sti, var derimod i overhængende fare for at miste både ære, gods og liv.³ Moralens vogter i skuespillet var den allegoriske mandlige titelfigur, *Kort Vending*, der som en anden Fru Fortuna, og alt efter fortjeneste, tildelte skuespillets persongalleri held og uheld, lykke og ulykke. Blandt de 26 roller, der spændte fra den pragtlystne greve til den fattige stalddreng, fandt man den rige købmand, der i blomstrende vendinger gjorde rede for sine rigdomme og indbringende handelsforetagender.

Købmanden havde netop afsendt skibe til Østersøbyerne Reval og Riga, og han proklamerede selvsikkert, at det ikke var ”*døffue nødder*”, der befandt sig i de skibes lastrum.⁴ Han havde købmandssvende og venner i alle landets købstæder, og han var leveringsdygtig i stål, humle, hamp og hør, som han gerne byttede for korn, smør, talg, honning og huder. Købmandens altoverskyggende interesse var fede stude, og opkøb af sådanne stude blev derfor ikke overladt til hvem som helst. Søn- og helligdage, når alle andre fromt gik til gudstjeneste, tog købmanden sit spyd på nakken og, eftersom han var for nær til at bruge sin ridehest, vandrede han nu til fods ud til landsbyerne for personligt at udvælge de bedste stude. Medaljen havde dog en bagside. Som en anden Joakim von And var købmandens største glæde guld og penge, og selv om han havde ”*secken fulld*” af kostbarheder, levede han i konstant angst for at miste sin velstand.⁵ Af samme årsag var købmanden

¹ Bjørn Poulsen (2000): *Samfundet set fra en 1500-tals borger* har været inspirationskilden til denne indledning. Hans Christian Sthen var skolemand, præst og en overgang rektor ved latinskolen i Helsingør, inden han endte sin karriere som sognepræst ved Sct. Petri Kirke i Malmø. *Kort Vending* var blot et af Sthens mange skriftlige arbejder, der desuden omfattede salme- og bønnebøger samt adskillige lejlighedssange med kristent indhold (Jens Lyster: Hans Christian Sthen: s. 107-109 og Minna Skafte Jensen: Dansk renæssancelitteratur s. 109). For en gennemgang af skolekomediens persongalleri, Sthens inspirationskilder og hans baggrund for at skrive *Kort Vending*, se Bjørn Poulsen (2000) s. 123-139.

² Hans Christian Sthen: *Kort Vending*: s. 24.

³ Ibid.

⁴ Ibid. ”*døffue nødder*” skal her forstås som tomme nøddeskaller og er altså ensbetydende med en totalt værdiløs last.

⁵ Ibid: s. 25.

meget spændt på, om pengene efter hans død vil følge med ham til Paradiset. Hvis det ikke var tilfældet, så ville han faktisk helst være fri for at ende der.⁶

Vor købmand nævnte ikke noget om den fysiske ramme for hans handelsaktiviteter, byen eller købstaden, men en sådan beskrivelse var en anden af skuespillets rolleindehavere, borgmesteren, mand for at levere. Borgmesteren berettede om sin købstads stærke befæstningsanlæg og sit fortræffelige styre af købstadens sager, der sikrede, at alt fra torvehandel til fattigforsorg og gudstjeneste forløb til alles fulde tilfredshed. Der blev sat trumf på, da borgmesteren i sin afskedsreplik selvsikkert proklamerede: *"Then stund ieg skall for staden raade, Tha skall hun stande wthy gode maade"*.⁷

Kort Vending er som sagt et moralsk skuespil, og derfor er persontegningerne og replikkerne også trukket hårdt op med henblik på at understrege denne pointe. Når det så er sagt, har Stehn et godt blik for de karakteristika, der kendetegnede den borgerlige elite, som i 1550'erne-1650'erne udgjorde de danske købstæders økonomiske, sociale og kulturelle aristokrati. Dette aristokrati bestod primært af købstædernes borgmestre og rådmænd, hvis rækker ofte blev suppleret op med udenlandske købmandsfamilier og lokaladministrationens embedsmænd.⁸ Aristokratiets velstand og økonomiske grundlag byggede på eksporten af korn, sild og stude til udlandet og import af salt, klæde, vin, byggematerialer, krydderier og kramvarer.⁹ I *Kort Vending* fremstiller Sthen ganske vist købmanden og borgmesteren som to enkelte personer med hver deres individuelle karakter, levebrød og interesser, men i 1500-1600-tallets Danmark var der ofte sammenhæng mellem købmandsvirksomhed og et embede som borgmester eller rådmand.¹⁰ Så ganske som købmanden i *Kort Vending* har borgmesteren sikkert handlet med korn og stude og investeret overskuddet i pengeudlån, skibsfart og fast ejendom. Et fingerpeg om disse investeringer får vi, når borgmesteren fortæller, at hans købstad inden for voldene var *"besmyckitt mett kostelig ting"*.¹¹ Her er det med stor sandsynlighed de store handelshuse og købmandsgårde i sten og bindingsværk, som Sthen og borgmesteren har i tankerne.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid: s. 22

⁸ Helge Gamrath og Erling Ladewig Petersen: 1559-1648: s. 384.

⁹ Ole Feldbæk (1993) *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*: s. 42-45 og Svend Ellehøj: Borgere og byerhverv i Christian IVs politik: s. 150.

¹⁰ Erling Ladewig Petersen (1980): *Fra standssamfund til rangssamfund*: s. 285 og Benito Scocozza (2006): *Danskerne i renæssancetiden*: s. 49.

¹¹ Sthen: s. 21.

Sthen havde blandt andet sit virke i Helsingør, der på dette tidspunkt var Danmarks port til den store verden, hvorfra den danske konge, i skyggen af Kronborgs og Helsingborgs kanoner, opkrævede told af alle fremmede skibe, der agtede at passere Øresund inden deres videre færd ind i Østersøen.¹² Af samme årsag var Helsingør på Sthens tid en international handels- og havneby med 5.000 – 10.000 indbyggere, der nok kunne levere forfatteren ideer og skyts til både købmanden, borgmesteren og mange af de andre karakterer, der optræder i *Kort Vending*. Men hvad nu hvis Sthen i 1600-tallets begyndelse havde været sognepræst ved Skt. Budolfi eller Vor Frue Kirke i den nordjyske købstad Aalborg? Ville han med udgangspunkt i rige rådmænd og selvsikre borgmestre have fundet lignende inspiration til sine karakterer i *Kort Vending*? Måske en gåtur i Aalborgs centrum kan bringe en afklaring på dette spørgsmål?

En gåtur i Aalborgs centrum

Gåturen i Aalborg kan med fordel starte ved havnekanten, nord for den gamle toldbod, hvor Limfjorden udgør Aalborgs nordlige bygrænse. Bevæger man sig herefter via Østerågade mod syd, vil man på højre hånd først passere borgmesteren og købmanden Jørgen Olufsens gavlhus, der stod færdigbygget i sten i 1616. Gavlhuset har den såkaldte ”Hamborggård”, Aalborgs største bevarede bindingsværksgård, hvis sydlige fløj kan dateres til ca. år 1600, som nabo.¹³ Fra Hamborggårdens gårdsplads kan man fortsat se spor af de hejsebomme, loftsluger og lagerrum, der udgjorde rammen om købmandsgårdens aktiviteter.

I fremskridtets og de store gadegennembruds navn er mange af Aalborgs gamle købmandsgårde forsvundet eller nedrevet, men til alt held er der fortsat mulighed for at studere nogle af dem i Den Gamle By i Århus, der har givet husly til otte bindingsværkshuse fra Aalborg.¹⁴ Er tiden ikke til en tur til Århus, er der mulighed for at konsultere fotografen Heinrich Tønnies omfattende billedsamling på Aalborg Stadsarkiv. Tønnies første fotografier fra Aalborg kan føres tilbage til 1860’ernes begyndelse og udgør en uvurderlig guldgrube af oplysninger, når det kommer til viden om bygninger og bystruktur før byfornyelser og gadegennembrud.¹⁵ Med Tønnies’ fotografier i hånden bliver det på vores tur langs Østerågade muligt at udfylde ”hullerne” i rækken af de store

¹² For en overordnet beskrivelse af Helsingør år 1600, se Benito Scocozza (2003): På afgrundens rand s. 22-31.

¹³ Hans Erik Engquist (1968): *Aalborg Bindingsværk*: s. 72.

¹⁴ Ibid: s. 8.

¹⁵ For eksempler på Tønnies’ omfattende fotografvirksomhed, se: Engquist (1968): s. 7, 15, 17, 43, 80, 99 og 107.

købmandsgårde, der tidligere lå ved Østerås nederste del.¹⁶ Det drejer sig blandt andet om den af rådmand Niels Christensen opførte hjørnegård, der stod færdigbygget senest 1602 og Lybækkegården, der i 1630 tilhørte borgmester Lars Hansen Skriver.¹⁷ Tønnies var heller ikke den eneste fotograf, der fandt oplagte emner i Aalborg. I september 1916 besøgte forfatteren og kulturhistorikeren Hugo Matthiesen, man fristes næsten til at sige i sidste øjeblik, byen med sit kamera, hvor han optog en række fotografier af Aalborgs gamle huse, gademiljøer, gårdspladser og gadedøre.¹⁸

Et af Danmarks få bevarede borgerlige renæssanceinteriører, rådmand Niels Christensens forstue fra 1602, bedre kendt som Aalborgstuen, blev i 1866 fjernet fra sin oprindelige placering i købmandsgården på hjørnet af Østerå og Ved Stranden.¹⁹ Siden 1890'erne har Aalborgstuen med dens udskårne og farvestrålende loft, paneler, døre og forgyldte tekstbånd med opbyggelige skriftsteder fra Davids Salme nr. 103 og Esajas 53. kapitel, befundet sig på Aalborg Historiske Museum.²⁰ Ingen af de møbler, der i dag befinder sig i Aalborgstuen, har tilhørt Niels Christensen, men de giver alligevel et indtryk af, hvordan rige købmænd kunne indrette sig med udskårne paneler og tunge egetræsmøbler (se **illustration 3**).²¹

1600-tallets aalborgensiske borgmestre og rådmænd har dog også efterladt sig andre spor end stenhus, bindingsværk og en enkelt forstue. Går man ind i Skt. Budolfi eller Vor Frue Kirke i Aalborg, har man muligheden for at komme til at stå ansigt til ansigt med Jørgen Olufsen, Niels Christensen og en række andre borgmestre og rådmænd. Kirkernes 1600-tals epitafier, hvoraf kun en brøkdel er bevaret, viser på alle måder velpolstrede borgere, der er portrætteret sammen med deres talrige børneflokk og hustruer af både første og andet ægteskab. Familierne er gerne fremstillet fromt knælende foran korsfæstelsen på Golgata, hvis de da ikke på sikker afstand overværer Kristi Himmelfart eller Dommedag (se **illustration 4 og 6**).²² Andre, her i blandt Jørgen Olufsen, valgte at sætte sig et mere solidt minde i form af en mandshøj gravsten, hvor de

¹⁶ For et sådant Tønnies fotografi fra ca. 1870 se Viggo Petersen (1988): *Jens Bangs Stenhus – og om at bygge og bo i Aalborg på Christian 4.s tid*: s. 16.

¹⁷ Gert Poulsen (1988): *Anden del. Fra 1619 til 1680*: s. 223.

¹⁸ Jan Kock: *Hugo Matthiesens Aalborg. September 1916*.

¹⁹ Vedrørende Niels Christensen, se: Svend B. Olesen (1972): *Fra Povl Pop til Poul Pagh*: s. 20-29.

²⁰ For en nærmere gennemgang af Aalborgstuens historie, se Viggo Petersen (1996): *Panelstuer i Aalborg fra renæssancetiden*: s. 10-28.

²¹ *Ibid*: s. 23-25.

²² For eksempler på sådanne epitafier fra 1600-tallets Aalborg, se desuden Svend B. Olesen (1962): *Om Didrik Grubbes epitafiebillede og samme forfatter* (1978): *Vor Frue Kirke i Aalborg*: s. 99-114.

legemsstore portrætfigurer af ham selv og hustruen Maren Pop er omgivet af ægteparrets initialer og de fire evangelistsymboler.²³

Det er også i de to kirker, at vi finder en række andre vidnesbyrd om borgmestrenes og rådmændenes velstand. Vor Frue Kirkes prædikestol er købt og betalt af borgmester Povl Pop og hans hustru Maren i 1581, hvilket fremgår af borgmesterens indskårne bomærke og initialer samt denne indskrift: ”*Povel Pop ock Maren Poppis Hans høstro kerre lode meg opsette Guds ordt til erre som de gerne horre ock lere*”.²⁴ Ikke langt fra prædikestolen finder vi i kirkens alterskranke 45 indsatte messingsøjler, hvoraf de 30 i 1620’ernes begyndelse blev skænket til Vor Frue kirke af borgmestrene Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver og rådmanden Johan Ertmand, der på denne måde bidrog til det gitter, der dengang skilte kirkens alter fra koret.²⁵

Heller ikke i Skt. Budolfi kirke kommer man til at lede længe efter inventar, der er skænket af borgmestre og rådmænd. Mellem 1573-1594 blev der i kirken opsat et pulpitur, hvis 17 billeder illustrerer De 10 Bud og portrætterer syv af de 13 apostle.²⁶ Senere restaureringer af pulpituret har fremdraget seks af navnene på de borgere, der betalte for pulpituret. Ud over kirkens præst Christen Staphensen og byfogeden Peder Michelsen drejer det sig om Hans Lambertsen, der var borgmester i byen 1579-1588, rådmanden Henrik Piphering fra Lübeck og hustruen Birgitte Christensdatter samt rådmanden Thønnes Balckenberg fra Holland.²⁷ Piphering-parret forærede i 1576 desuden kirken en forgyldt sølvkande til altervinen.²⁸ Bevæger vi os rundt i kirken og 50-60 år op i tid, finder vi i det søndre sideskib endnu et pulpitur, denne gang fra 1650’erne. Dets 12 billedfelter, med gengivelser fra påskeugen og Jesu lidelseshistorie er blandt andet betalt af de daværende borgmestre Christen van Ginchel, Christoffer de Hemmer og Daniel Calow.²⁹ Rådmændene Laurids Lauridsen, Thomas Lauridsen, Johan Sørensen Brinck og Thøger Christensens navnetræk er også blandt de givere, hvis

²³ Olesen (1972): s. 134-136. For gengivelse af en lignende, men meget nedslidt gravsten fra Skt. Budolfi Kirke, se Petersen (1988): s. 19.

²⁴ Olesen (1972): s. 16.

²⁵ Olesen (1978): s. 54.

²⁶ Jørgen Orlien og Viggo Petersen: *Domkirken i Aalborg. Budolfi Kirke. Fra begyndelsen til i dag*: s. 84 og Svend B. Olesen (1986): *Budolfi – Aalborg Domkirke*: s. 41-43. Den mulige datering skyldes at præsten Christen Staphensen og rådmanden Henrik Piphering står anført blandt pulpiturets bidragsydere. Staphensen blev præst i sognet i 1573, og Henrik Piphering døde i 1594. Pulpituret må altså være blevet opsat indenfor denne 21årige periode. Se Olesen (1986): s. 44.

²⁷ Orlien og Petersen: s. 84-86.

²⁸ Ibid: s. 51-52.

²⁹ Ibid: s. 88-89.

navnetræk sammen med navnene på en læge, en apoteker og en præst fra Aalborg er anført under det enkelte billede.³⁰

Ikke alle borgmestre var tilfredse med blot at lade sig fremstille på en gravsten eller bidrage til et pulpitur med henblik på en glædelig opstandelse på den yderste dag. Foruden Aalborgstuen er Aalborg Historiske Museum i besiddelse af et par af de fra 1600-tallet relativt få bevarede borgerlige portrætmalerier, der næppe har været tiltænkt ophængning i kirkerne. Det drejer sig for det første om dobbeltportrættet af borgmester Christen van Ginchel (1598-1673) og hans hustru Maren Jørgensdatter (se **illustration 8**).³¹ Ca. 1650 er borgmesteren blevet portrætteret med hånden hvilende på en lovbog, mens rettens sværd, symbolet på hans magt i Aalborg, står lænet op ad væggen bag ham. Maren Jørgensdatter, en datter af Jørgen Olufsen holder en rose i hånden, og har sin fint indbundne salmebog med forgyldte blade liggende på bordet foran sig. To andre malerier på museet stammer fra samme periode og kan også relateres til et af 1600-tallets borgmesterpar. Det ene viser borgmester og apoteker Daniel Calow (1614-1686), der var indvandret fra Preussen og er malet med en apotekerkrug i hånden.³² På det andet maleri møder vi Daniel Calows første hustru Mette Grubbe (1612-1660), der var datter af borgmester Didrik Grubbe. Ganske som Maren Jørgensdatter har Mette Grubbe fået sin forgyldte salmebog med på maleriet.³³

I modsætning til epitafier, gravstene og pulpiturer er der ikke meget syndefald og kristen bodfærdighed over portrætterne af Christen van Ginchel, Maren Jørgensdatter, Daniel Calow og Mette Grubbe. Klædedragter, rekvisitter og attitude udstråler på alle måder en sådan velstand og selvbevidsthed, der sagtens ville kunne inspirere Sthen til *Kort Vending*.

³⁰ Ibid: s. 87-90.

³¹ Den bedste gengivelse af dette maleri findes i Charlotte Appel 2 (2001): *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, farveplanche nr. syv.

³² For en introduktion til Daniel Calow se Olesen (1972): s. 81-89.

³³ Daniel Calows portræt er bedst gengivet hos Gert Poulsen (1990): *Første del. Fra 1680 til 1750*: s. 21. For maleriet af Mette Grubbe se Appel 2 (2001): s. 692.

2. Problemstilling

En økonomisk og social referenceramme

Under indtryk af skuespillet *Kort Vending* og vores gåtur i Aalborgs centrum vil temaet for denne afhandling være de mænd, der 1600-1660 beklædte en post i byens råd/magistraten i Aalborg, hvad enten de nu var rådmænd eller borgmestre, eller måske endda opnåede at blive begge dele.

I betragtning af et sådant undersøgelsesfelt ville det i sagens natur være hensigtsmæssigt at etablere en overordnet økonomisk og social referenceramme for dets medlemmer. På baggrund af forholdene ude i Europa og i andre danske købstæder i 1500-1600-tallet tegner der sig et billede af, at borgmestre og rådmænd skulle være så velstående, at de havde økonomisk og tidsmæssigt overskud til at engagere sig i det tidskrævende og ulønnede magistratsarbejde.³⁴ En sådan velstand fandtes i de danske købstæder udelukkende hos de købmænd, der bedrev en større eller mindre form for købmandshandel i ind- og udland.³⁵ Øremærkningen af magistratsposterne til de velhavende danske købmænd var desuden blevet fastlagt med Erik af Pommerns købstadsforordning fra 1422.³⁶ I forhold til såvel den sociale som økonomiske referenceramme er borgmestrene og rådmændene altså ensbetydende med købmænd og en levevej via købmandshandel. Nu var der masser af købmænd i Aalborg, der aldrig kom i betragtning til en magistratspost, og det var ikke fordi, at de var fattigere end mændene på rådhuset.³⁷ Købmanden Jens Bang, der havde sin helt egen handelsflåde, et prægtigt fem etagers stenhus ved Aalborgs Østerå og en personlig formue på over 40.000 dalere blev aldrig borgmester, mens Aalborgborgmesteren Didrik Grubbes svigersøn, den rige studehandler Peter Røring, måtte kigge langt efter en rådmandspost.³⁸

Det, der virkelig adskilte borgmestre og rådmænd fra Aalborgs øvrige købmænd, kræmmere, håndværkere, søfolk, fiskere, arbejdsmænd og tjenestefolk var det faktum, at det var magistraten, der havde den administrative og den dømmende myndighed i byen.³⁹ Det overordnede opsyn med Aalborg hørte ganske vist under den kongelige lensmand på Aalborghus slot og magistraten måtte

³⁴ Christopher R. Friedrichs: *Urban Politics in Early Modern Europe*: s. 18 og M. Mackeprang (1975): *Dansk købstadsstyrelse til 1619*: s. 53.

³⁵ Gamrath og Ladewig Petersen: s. 383-384, Ladewig Petersen (1980): s. 284-285 og Feldbæk (1993): s. 42

³⁶ Mackeprang (1975): s. 53

³⁷ Antallet af købmænd i 1600-tallets Aalborg er blevet til ca. 100 individer (Poulsen (1988): s. 257).

³⁸ Om Jens Bangs handelsflåde og formue, se Jakob Ørnbjerg (2005): *Jens Bang – en købmand i 1600-tallets Aalborg*: s. 40-41. For en beskrivelse af Peter Røring, se Peter Riismøller (1948): *Et hjørne af Aalborgs Historie*: s. 60-62.

³⁹ Mackeprang (1975): s. 102.

da også dele deres dømmende myndighed med byfogeden, kongens lokale dommer og retsbetjent.⁴⁰ Disse kongelige embedsmænds kontrol med magistratens gøren og laden var i store dele af 1600-tallet dog præget af både planløshed og vilkårlighed, der i første omgang ikke formåede at støde magistraten fra tronen.⁴¹ Dermed ikke sagt, at der ikke kunne forekomme ændringer i borgmestrenes og rådmændenes arbejdsopgaver og rekrutteringsgrundlag 1600-1660, men i udgangspunktet var og blev det magten og myndigheden over de øvrige aalborgensere, der gjorde borgmestrene og rådmændene til noget ganske specielt og placerede dem i deres helt egen kategori for sig.

Patriciere eller rådsaristokrater?

I samlet flok vil Aalborgs borgmestre og rådmænd i denne afhandling blive omtalt som rådsaristokratiet. I forhold til brugen af denne definition vil udgangspunktet her være *Ordbog over Det Danske Sprog*, hvor aristokrati bliver defineret som en ”klasse af borgere, som har magten eller som besidder en (i social, økonomisk ell. kulturel henseende) indflydelsesrig stilling i et samfund; overklasse”.⁴² Ser man på Niels Christensens Aalborgstue, Jørgen Olufsens gavlhus eller dobbeltportrættet af Christen van Ginchel og Maren Jørgensdatter kan der ikke herske tvivl om, at der her er tale om borgere, der ved siden af den økonomiske velstand, den høje sociale status og den politiske myndighed også var i besiddelse af et vist kulturelt overskud. På så vel det økonomiske, politiske, sociale og kulturelle område lever Aalborgs borgmestre og rådmænd altså fint op til ovenstående definition på et aristokrati.

I danske byhistorier og Danmarkshistoriske oversigtsværker kan man ellers ofte se grupperingen af borgmestre og rådmænd karakteriseret og omtalt som ”patriciatet”, ”købmandspatriciatet” eller ”bypatriciatet”.⁴³ Patriciat er en ofte anvendt betegnelse for økonomiske og sociale eliter i større syd- og mellemeuropæiske bysamfund i Middelalderen og tidligt moderne tid, men det er også en betegnelse, der har fundet anvendelse i beskrivelsen af nord- og vesteuropæiske bysamfund.⁴⁴ Som Marko Lamberg har påpeget i *Dannemännen i stadens råd*, er problemet med patriciatsbegrebet, at

⁴⁰ Lars Tvede-Jensen (1988): Første del. Fra 1534 til 1619 s. 127-128.

⁴¹ Mackeprang (1975): s. 231 og s. 242-243.

⁴² *Ordbog over Det Danske Sprog*.

⁴³ For brug af betegnelsen ”patriciat” se Johan Jørgensen (1957): *Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte*. For brug af definitionen ”købmandspatriciat”, se: Feldbæk (1993): s. 42, der karakteriserer selv samme købmandspatriciat som indgiftet og sammenspist. Vedrørende ”bypatriciat”, se Søren Bitsch Christensen (2005): En karakteristik af den klassiske købstad og dens historiografi: s. 33.

⁴⁴ Marko Lamberg: *Dannemännen i stadens råd*: s. 14.

det ofte er blevet anvendt i flæng, uden at man har gjort sig nogle egentlige overvejelser over begrebets indhold.⁴⁵

En af de få danske byhistorikere, der har taget en diskussion om det rimelige og relevante i anvendelsen af patriciatsbegrebet er museumsdirektør Svend Larsen. I *Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de Århundrede* fra 1965 påpegede han, med udgangspunkt i definitionen fra *Ordbog over Det Danske Sprog*, at begrebet patriciat i sin grundbetydning henviser til ”de personer, der tilhørte byens gamle slægter og dannede en arveadel, der oprindeligt havde hele den politiske indflydelse, ejede jorden og besatte de højeste embeder”.⁴⁶ En patricier var derfor ensbetydende med en person, ”hvis stilling, stand minder herom”.⁴⁷ Det er altså kød og blod, frem for formue, erhverv, erfaring, ambitioner og evner, der med patricierbegrebets brug bliver den afgørende faktor i adgangen til borgmester- og rådmandsposterne. Skal man leve op til brugen af denne definition udelukkede man efter Larsens en række alternative forklaringsmuligheder, når det kom til at forklare rådsaristokratiets sociale baggrund.⁴⁸ Dette skal ikke forstås sådan, at patriciatsbegrebet er fuldstændig utidssvarende og uanvendeligt. På europæisk plan er det til fulde dokumenteret at så vel italienske og tyske byer i 1500-1700-tallet blev styret og domineret af patricerslægter, og Svend Larsen afviste bestemt heller ikke, at patriciere ikke kunne trives i bedste velgående i Middelalderens danske købstæder.⁴⁹ For 1600-tallets vedkommende anerkendte han desuden ”... at man nok i købstædernes råd kan finde repræsentanter for slægter, der i flere generationer har tilhørt overklassen og haft repræsentanter i rådet, men man skal være varsom med at tillægge slægtsskabsforholdet en afgørende betydning for købstadsstyret”.⁵⁰

Frem for et entydigt fokus på patriciatets mulige slægtskabsforbindelser foretrak Svend Larsen i stedet for definitionen *rådsaristokrati* i sine undersøgelser af de fynske købstæders borgmestre og rådmænd ca. 1600-1682. Museumsdirektøren lagde i den forbindelse ikke mindst vægt på magistratskredsens økonomiske forhold, der på trods af interne uligheder og forskelle, tegnede et billede af en økonomisk overklasse i de fynske købstæder, mens der til gengæld var færre spor af

⁴⁵ Ibid: s. 15

⁴⁶ Svend Larsen 1 (1965): *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede*: s. 8 og *Ordbog over Det Danske Sprog*.

⁴⁷ *Ordbog over det Danske Sprog*.

⁴⁸ Larsen 1 (1965): s. 10.

⁴⁹ Friedrichs (2000): s. 15 og Larsen 1 (1965): s. 9.

⁵⁰ Larsen 1 (1965): s. 9.

slægtsbundne patriciere.⁵¹ Larsens brug af rådsaristokratibegrebet er siden blevet fulgt op af Erling Ladewig Petersen, der i sit bidrag til *Dansk Socialhistorie* betegnede borgmestre og rådmænd som tilhørende et ”*købmandsaristokrati*” der, i modsætning til den kasteprægede og stærkt socialt afgrænsede danske adelsstand, var præget af en betydelig økonomisk og social mobilitet.⁵²

Samme konklusioner nåede Finn-Einar Eliassen frem til i artiklen *The Son-in-Law Principle: Dynasties in Government and Trades in Early Modern Danish and Norwegian Towns*. På baggrund af undersøgelser af magistratskredsens slægtsforbindelser i en række danske og norske købstæder, kunne Eliassen konkludere, at ”*direct vertical succesion from father to son seems to have been the exception rather than the rule, especially in urban administration, and to some extent even in business*”.⁵³ Eliassen fandt altså ikke markante spor af patriciere i sine undersøgte danske og norske købstæder. Det skal understreges, at Aalborgs rådsaristokrati ikke indgik i undersøgelsen, så her kan der i sagens natur godt være tale om patriciere, hvilket vi senere vil vende tilbage til.⁵⁴ Under indtryk af gåturen i Aalborgs centrum samt Lambergs, Larsens, Ladewig Petersens og Eliassens forbehold for brugen af patriciatsdefinitionen vil vi i denne afhandling dog benytte betegnelsen *rådsaristokrati*.

Tiden

Hvorfor er det så netop perioden 1600-1660, der udgør afhandlingens nedre og øvre kronologiske afgrænsning? Sthen skrev *Kort Vending* i 1570, men allerede i 1550'erne havde Aalborg indledt det økonomiske opsving, som skulle præge byen det næste århundrede, og som købmandsgårde, kirkeinventar og malerier fortsat bærer vidnesbyrd om.⁵⁵ Vi har prædikestol og pulpiturer fra 1500-tallets sidste årtier, dele af Hamborgergården kan dateres til omkring år 1600, Niels Christensens forstue er fra 1602, Jørgen Olufsens gavlfhus er opført 1616, og det er i 1650'erne-1660'erne, at Christen van Ginchel og Daniel Calow lod sig male.

Det optimale udgangspunkt for en historisk undersøgelse af Aalborgs rådsaristokrati kunne med fordel tage sin begyndelse i de første årtier efter Grevens Fejde (1534-1536), hvor Aalborg som en

⁵¹ Ibid: s. 9-10.

⁵² Ladewig Petersen (1980): s. 284.

⁵³ Finn Einar Eliassen (2009): *The Son-in-Law Principle: Dynasties in Government and Trades in Early Modern Danish and Norwegian Towns*: s. 256.

⁵⁴ Ibid: s.258-259 og Eliassens litteraturliste: s. 278-281

⁵⁵ Tvede-Jensen (1988): s. 59-60.

anden fugl Fønix rejste sig af asken. Herefter ville det være realistisk at afrunde undersøgelsen godt 130 år senere, ved Enevældens indførelse, i 1660. En sådan undersøgelse vanskeliggøres dog af, at det først er fra ca. år 1600, at det bevarede kildemateriale tiltager på både det kvalitative og det kvantitative plan.⁵⁶

Dermed ikke sagt, at al vores viden om Aalborg før år 1600 henligger i tusmørke, flere publikationer vidner om, at det også her er muligt at fremdrage ny viden og sætte tidligere tiders antagelser under lup.⁵⁷ Det er dog fortsat fra ca. år 1600, at det for alvor bliver muligt at supplere de bevarede bygninger og billeder med oplysninger om, hvordan en borgmestertilværelse eller et rådmandsliv i 1600-tallets Aalborg formede sig. Vi ville derfor straks være på mere usikker grund, hvis vi skulle forsøge at tegne et billede af, hvordan og hvorfor Henrik Piphering og Hans Lambertsen i 1570'erne-1580'erne fik råd og motivation til at investere penge i et pulpitur til Budolfi Kirke. Grundet kildematerialets mængde og beskaffenhed er den nedre tidsafgrænsning i denne undersøgelse derfor blevet sat til ca. år 1600, med det forbehold, at der i relevante tilfælde vil blive trukket tråde tilbage til 1500-tallets sidste årtier. Men hvis udgangspunktet er år 1600 og stedet er Aalborg, hvorfor så afrunde undersøgelsen i 1660?

Ser man sagen i et lidt større perspektiv, var Danmark med omkringliggende lande og besiddelser år 1600 Nordens ubestridte stormagt med kontrol over Øresund, porten til Østersøens rigdomme. Blot 25 år senere var landets situation forandret til det værre. Krige, fjendtlige besættelser, hård beskatning, pest og misvækst ændrede 1625-1660 radikalt den cocktail af velstand, udenrigshandel, befolkningsvækst og nybyggeri, der havde været en del af det danske samfunds og de danske byers udvikling siden 1550'erne.⁵⁸ En undersøgelse med udgangspunkt i år 1600 vil derfor med fordel kunne afrundes i 1660, året for den endelige fredsslutning i Karl Gustav-krigene (1657-1660), tabet af Skåne, Halland og Blekinge, og Enevældens indførelse, hvor borgerskabet fik ret til at eje

⁵⁶ For en præsentation af de relevante kilder til Aalborgs historie før 1600 se Erik Johansen, Bodil Møller Knudsen og Jan Kock: *Fra Aalborgs fødsel til Grevens Fejde 1534 s. 473 og Tvede-Jensen (1988): Noter. 1. del 1534-1619 s. 351-357 og s. 364-368. Om kildemængdens betydning for forskningen i Aalborgs historie se Knud J.V. Jespersen (1990): Anmeldelse af Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680 s. 226 og Ole Degn (1989): Anmeldelse af Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680: s. 450.*

⁵⁷ Om Aalborgs bystyre og købmandshandel før år 1600 se Tvede-Jensen (1988): s. 59-141, Bjørn Poulsen (1996): *Fra Middelalder til Renæssance. Vækst og strukturændringer i søfarten på Aalborg 1518 til 1583 og Bodil Frandsen (2007): Til glæde og salighed. Guds Legems Lav i Aalborgs senmiddelalder.*

⁵⁸ Ole Degn (2008): *Town development and urban population in the Danish Kingdom, ca. 1620-1680 – From prosperity to crisis: s. 120-121.*

adelsgoods og adgang til de politiske embeder, der siden Reformationen i 1536 havde været forbeholdt adelen.

For rådsaristokratiets vedkommende var Enevældens indførelse ikke blot ensbetydende med muligheden for at blive godsejer og gøre karriere i regeringskontorerne i København. Med Enevælden skete der desuden en væsentlig indskrænkelse af det lokalpolitiske selvstyre, som borgmestrene og rådmændene havde forvaltet siden Middelalderen.⁵⁹ Fra 1660 overtog kongen ansvaret for udnævnelsen af borgmestre og rådmænd, en arbejdsopgave, der kulminerede med købstadsforordningen fra 1682, hvor den enevældige kongemagts opsyn med magistratens sammensætning og arbejde blev endelig stadfæstet i lovgivningen.⁶⁰

I forhold til år 1600 forelå der i 1660 på såvel det politiske som på det økonomiske og sociale område for Danmark så vel som Aalborg en helt ny situation. En større undersøgelse og behandling af de nye forhold efter 1660 ville derfor sprænge de fysiske og formelle krav for en Ph.D. afhandling. På den baggrund er 1660 valgt som den øvre kronologiske afgrænsning for denne undersøgelse. Som i tilfældet med den nedre tidsafgrænsning år 1600 vil der i de tilfælde, hvor det syntes relevant, blive trukket tråde op til Enevældens første årtier. Stedet er Aalborg, tiden er 1600-1660 og emnet er Aalborgs rådsaristokrati. Hvorfor disse borgmestre og rådmænd så er særligt interessante at beskæftige sig med, skal vi straks høre mere om.

Fire temaer

I forhold til Aalborgs rådsaristokrati er der fire temaer, der skal undersøges nærmere. Det drejer sig om handel, politik, social sammensætning og kultur. Disse temaer er for det første valgt, fordi det er disse områder som det er muligt at undersøge, beskrive og vurdere på baggrund og basis af det bevarede kildemateriale. Dette kildemateriale vil straks blive præsenteret i detaljer, men allerede her kan jeg løfte sløret for at det er retsprotokoller, lensregnskaber, kirkebøger og Aalborgs bugnende rådstuearkiv der udgør denne afhandlings materialemæssige fundament og dermed muliggør undersøgelserne af de fire førnævnte temaer.

⁵⁹ Knud J.V. Jespersen (1989): Tiden 1648-1730: s. 196.

⁶⁰ Ibid.

For det andet er det i større eller mindre grad handel, politik, social sammensætning og kultur, der har optaget de danske byhistorikere, der tidligere har beskæftiget sig med 1600-tallets danske rådsaristokrati i 1600-tallet. I 1942 anbefalede professor Albert Olsen, at man i jagten på bypatriciatets og rådsaristokratiets forhold og levevilkår koncentrerede sig om netop sådanne temaer og i 1999 gentog John T. Lauridsen en sådan opfordring i artiklen *Borgerkultur i 1500- og 1600-tallet*.⁶¹ Helt konkret undersøgte Johan Jørgensen i *Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte* det københavnske patriciats sociale baggrund og økonomiske investeringer samt forhold til andre samfundsgrupper og statsmagten. I *Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de Århundrede* og *Rig og Fattig i Ribe 1560-1660* beskæftigede Svend Larsen og Ole Degn sig ikke blot med rådsaristokratiets økonomiske grundlag, men inddrog desuden rådets ansættelsesmåde, funktioner, indtægter og rådmandskredens forrettigheder, ligesom fluktationen i rådet, rådsaristokratiets bohæve og kulturelle interesser og den nye sociale sammensætning af magistraterne i tiden omkring Enevældens indførelse også havde deres interesse.

Vi skal senere høre meget mere om disse byhistoriske undersøgelser, men når Aalborgs rådsaristokrati glimrer ved deres fravær i Eliassens artikel om *The-Son-in Law Principle* er det en udmærket illustrativ pointe af byhistorikernes manglende viden og indsigt om rådsaristokratiet i Aalborg, en af Christian 4.-tidens største danske købstæder.⁶² På trods af at opfordringerne, kildematerialet og forbillederne er til stede, står vi for Aalborgs vedkommende med et veritabelt videnshul. Dette videnshul bliver ikke mindre problematisk af de store økonomiske, politiske, sociale og kulturelle ændringer som det danske rådsaristokrati gennemgik 1600-1660. Hvilke ændringer det drejer sig om, og hvilke konsekvenser det fik, vil fremgå af det efterfølgende.

Handelsforetagender og indtægtskilder

Nu var det ganske vist ikke danske skibskaptajner og søfolk, der i 1492 opdagede Amerika, eller i 1498 kortlagde søvejen til Indien, men det var vitterligt omkring år 1500, at Danmark og danskerne for alvor blev en del af den store verden.⁶³ Dette skyldtes landets geostrategiske beliggenhed, som med Øresund sikrede den danske konge kontrollen med den vandbårne indfaldsvej til Østersøregionen. Hertil kom befolkningsvæksten i Europa, der ophøjede Østersølandene til Vest-

⁶¹ Albert Olsen: Lokalhistorie – Rigshistorie: s. 2-3 og John T. Lauridsen (1999): *Borgerkultur i 1500- og 1600-tallet*: s. 70.

⁶² Om Aalborgs placering i 1600-tallets danske købstadshieraki, se Gamrath og Ladewig Petersen: s. 383.

⁶³ Alex Wittendorf: *På Guds og Herskabs nåde*: s. 18-19.

europas primære leverandør af korn, tømmer og byggematerialer.⁶⁴ Landbrugslandet Danmark var leveringsdygtig i korn og stude til Europas hastigt voksende bybefolkninger, hvilket gav de danske købmænd adgang til nye markeder og mulighed for at etablere kontakter til Europas havnebyer og hovedstæder. Det sikrede fra 1550'erne landets del i den fremvoksende globale verdensøkonomi med alt, hvad deraf fulgte af muligheder for køb og salg af peber, krydderier, silke, sukker og andre eksotiske varer.⁶⁵ Købmanden i *Kort Vending* er med sin studehandel, kornopkøb og tungtlastede skibe i Østersøen et udmærket eksempel på disse økonomiske muligheder. Var det de samme forretninger, der finansierede Niels Christensens forstue, Jørgen Olufsens gavlhus og Christen van Ginchels portræt? Havde aalborgenserne, som købmanden i *Kort Vending*, skibe i søen med kurs mod Reval og Riga, og brugte de også deres kirketid til opkøb af fede stude? Eller skyldtes velstanden snarere køb og salg af Nordjyllands korn, smør, talg, honning og huder samt ejendomsinvesteringer og pengeudlån til betrængte bønder, borgere og adelsfolk?

I forlængelse af den økonomiske optur ligger også den økonomiske stagnation og tilbagegang, der fra og med 1620'erne fulgte i kølvandet på Christian 4.s krige og de voksende antal ekstraskatter.⁶⁶ Hvordan tacklede det aalborgensiske rådsaristokrati nu disse udfordringer og hvilke konsekvenser fik de forringede økonomiske forhold for rådsaristokratiets handel og velstand? Det aalborgensiske rådsaristokratis engagement i og forhold til 1600-tallets økonomiske optur og nedtur er emnet for dette afsnit.

Bykonger og bureaukrater

Hvad nu med de mænd, der som Niels Christensen, Jørgen Olufsen, Christen van Ginchel og Daniel Calow fandt tiden til at blive borgmestre og rådmænd? Afspejlede portrættet af Christen van Ginchel som en veritabel bykonge med lovbog og rettens sværd inden for rækkevidde virkeligheden, eller var der snarere tale om et idealbillede af borgmesterens indflydelse i Aalborg?

1600-tallets Danmark var, som så mange andre lande i Europa, kendetegnet ved en øget militarisering, en hårdere beskatning og en deraf følgende stigende administrativ arbejdsbyrde og professionalisering i stats- og lokaladministrationen, hvilket i sagens natur også måtte få

⁶⁴ Kristof Glamann: European trade: s. 441 og John P. Maarbjerg: *Scandinavia in the European World-Economy ca. 1570-1625*: s. 31-34.

⁶⁵ Feldbæk (1993): s. 28-29.

⁶⁶ Ibid: s. 45

konsekvenser for rådsaristokratiets autonomi, arbejdsopgaver og råderum.⁶⁷ På europæisk plan resulterede disse ændrede politiske og økonomiske forhold i at professionelle embedsmænd i form af universitetsuddannede advokater og jurister i stigende grad dominerede de europæiske byråd og magistrater i årene 1500-1700.⁶⁸

Om der også dukker advokater op på rådhuset i Aalborg vender vi senere tilbage til, men for det danske rådsaristokratis vedkommende gav statsmagtens centraliseringsbestræbelser sig i første omgang udslag i Christian 4.s store købstadsreform fra 1619, der havde til hensigt at skærpe regeringens kontrol med magistratens sociale sammensætning og arbejdsopgaver.⁶⁹ Hvilken indflydelse fik denne købstadsreform og den i øvrigt muligt øgede arbejdsbyrde og professionalisering af lokaladministrationen nu for den daglige arbejdsgang på Aalborg rådhus? Var det blandt borgmestre og rådmænd på Aalborg rådhus 1600-1660, ganske som hos borgmesteren i *Kort Vending*, lysten, der drev værket? Eller resulterede den stigende arbejdsbyrde og centralmagtens voksende krav til og kontrol af magistratsarbejdet i at borgmester- og rådmandsposterne overgik til professionelle embedsmænd, der mere var at betragte som bureaukrater end bykonger?⁷⁰ Gik det i forhold til lokalpolitikken mod nye tider i Aalborg?

Siden Grevens Fejde havde der været stille om byernes engagement og bidrag til den i riget førte politik, men i kølvandet på Christian 4.s mislykkede engagement i Trediveårskrigen ”*skabtes en ingeniunde svag borgerstandsfølelse af noget lignende art som den, der i aarene før 1536 havde taget så stærkt et tilløb*”.⁷¹ I formuleringen af borgernes kritikpunkter mod den af kongen og rigsrådet førte landspolitik var det i særlig grad den voksende skattebyrde og finansieringen af rigets genopbygning efter fredsslutningen i 1629, der var på dagsordenen.⁷² I skabelsen af denne politiske bevidste borgerbevægelse var det netop de jyske borgmestre og rådmænd, der repræsenterede

⁶⁷ Gamrath og Ladewig Petersen: s.529 og 536, Knud J.V. Jespersen (1989): s. 18 samt Peter Clarke: *European cities and towns 400-2000*: s. 201

⁶⁸ Alexander Cowan (1998): *Urban Europe 1500-1700*: s. 40 og Christopher Friedrichs (2000): s. 68.

⁶⁹ P. Munch: *Købstadsstyrelsen i Danmark 1619-1848*: s. 24-25.

⁷⁰ For Stockholms vedkommende har Lars Ericson i *Borgare og byråkrater. Omvandlingen af Stockholms stadsforvaltning 1599-1637* påvist en sådan udvikling, hvor de velstående købmænd i Stockholms magistrat i 1620'erne-1630'erne afløstes af professionelle og universitetsuddannede embedsmænd. Se Ericson: s. 328-329 og 334-336. På europæisk plan var det i særlig grad advokaterne, der fik foden indenfor i magistratskredsen, se Cowan (1998): s. 40.

⁷¹ Munch: s. 51.

⁷² Gamrath og Ladewig Petersen: s. 503.

borgerstandens politiske interesser, ligesom det var selvsamme rådsaristokrati, der til 1630'ernes og 1640'ernes stændermøder og kongehyldninger fremlagde forslag til forbedringer af rigets tilstand.⁷³ I forbindelse med borgernes politiske aktiviteter 1629-1660 ser Aalborg af flere omgange ud til at have spillet en dominerende rolle, om end denne rolle endnu ikke har været genstand for nogen særlig dybtgående analyse.⁷⁴ Denne mangel skal der rådes bod på i denne afhandling. Skabelsen af den borgerlige politiske bevidsthed var ikke mindst et resultat af de prøvelser, som først kejserlige og siden svenske besættelsestropper udsatte købstæderne for 1627-1629, 1643-1645 og 1657-1660. Af samme årsag vil Kejserkrigen, Torstenssonfejden og Karl Gustav-krigene og deres betydning og konsekvenser for Aalborg by i almindelighed og for rådsaristokratiet i særdeleshed blive inddraget i denne del af undersøgelsen.

Velstående købmænd eller fattige borgere

Dertil er det nærliggende at se nærmere på borgmestrenes og rådmændenes familiemæssige og sociale baggrunde. I *Urban Politics in Early Modern Europe* konkluderede Christopher R. Friedrichs, at europæiske magistratskredse 1500-1800 kun opretholdt deres autoritet og magtbase ved konstant optagelse af nye og udefrakommende medlemmer.⁷⁵ Disse udefrakommende medlemmers baggrund og sociale status var dog ikke nødvendigvis nogen statisk størrelse. I *Købstadsstyrelsen i Danmark 1619-1848* konstaterede P. Munch om borgmester- og rådmandsposterne, at ”medens det før var velstaaende købmænd, der gerne tog dette arbejde for den ære og fordel, magtstillingen bragte, var det nu fattige borgere, undertiden endnu byens mest velstillede, undertiden, men vistnok sjældnere, folk, hvis egen næringsvej var helt ødelagt, saa de maatte søge tilflugt til en sådan stilling.”⁷⁶

Munchs noget rummelige konklusion baserer sig på hans undersøgelser af udvalgte magistraters sociale baggrund 1657-1682, men overgangen fra meget velstående købmænd til mindre bemidlede borgere som borgmestre og rådmænd, ses faktisk i de fynske købstæder 1649-1682 så vel som i 1600-tallets Ribe.⁷⁷ Til gengæld har det endnu ikke været muligt at vurdere, om magistratens behov for tilflyttere også var relevant i Aalborg. Det vides heller ikke om P. Munchs konklusion om de ændrede rekrutteringsmønstre gør sig gældende for Aalborgs vedkommende fra 1657, eller om

⁷³ Ibid: s. 532

⁷⁴ Munch: s. 52. Undtagelsen, der bekræfter denne regel er Gert Poulsen (1988): s. 187-192 og 203-204.

⁷⁵ Friedrichs (2000): s. 20.

⁷⁶ Munch: s. 77.

⁷⁷ Larsen 1 (1965): s. 251-252 og Ole Degn 1 (1981): *Rig og fattig i Ribe*: s. 374.

denne udvikling her har taget sin begyndelse tidligere, hvad enten det nu var fattige borgere eller folk, hvis egen næringsvej var helt ødelagt, der fik adgang til rådhuset. Denne mangel taget i betragtning er det nærliggende at se nærmere på borgmestres og rådmænds familiemæssige og sociale baggrunde.

I forlængelse af spørgsmålet om rådsaristokratiets sociale sammensætning ligger nemlig også spørgsmålet om, hvad der egentlig blev af de talrige sønner og døtre, som vi mødte på gravminderne i Skt. Budolfi og Vor Frue Kirke i Aalborg. Blev alle sønnerne rådmænd, og endte alle døtrene som Jørgen Olufsens datter Maren med en borgmestermænd? Eller tabte rådsaristokratiets arvinger interessen for videreførelsen af fædrenes embeder for at søge andre økonomiske og karrieremæssige græsgange?

Borgerkultur

Købmandsgårdene, Aalborgstuen, gravminderne og malerierne viser at rådsaristokratiet kanaliserede et vist økonomisk overskud over i kunst og kultur. Med disse få bevarede vidnesbyrd kan vi danne os et billede af nogle enkelte få borgmestres og rådmænds boligforhold, udseende, smag og selvopfattelse. Det er dog samtidig tavse vidnesbyrd, hvortil kommer, at vi ved endnu mindre om den endnu større gruppe af borgmestre og rådmænd, der ikke har efterladt sig et gavlhus eller et maleri til eftertiden. Hvor sten, træ, lærred og farver tier, taler de skriftlige kilder til gengæld til os, hvilket i mange tilfælde muliggør detaljerede rekonstruktioner af for længst forsvundne købmandsgårde og deres stuer og de møbler, malerier, bogsamlinger, billeder og nipsgenstande, der befandt sig her. Det er altså den materielle kultur, forstået som de endnu eksisterende og i kilderne beskrevne og registrerede bygninger og genstande, der her skal være fokus på.⁷⁸ Dette skal ikke forstås på den måde, at læseren skal forvente udførlige gennemgange af stolens og kakkelovnens udviklingshistorie. Min indgangsvinkel er nemlig ikke så meget tingene som de borgmestre og rådmænd, der investerede i, levede med og omgav sig med disse ting.

En sådan indfaldsvinkel til de materielle vidnesbyrd er ikke mindst inspireret af det forhold, at borgerkulturen i slutningen af Christian 4.s regeringstid er blevet karakteriseret som værende på

⁷⁸ Inger Sjørlev: Materiel kultur: s. 56.

niveau med adelens kultur.⁷⁹ Antagelsen om disse lighedspunkter mellem danske borgere og den danske adelsstand baserer sig primært på undersøgelser af det københavnske storborgerskabs boligmæssige og kulturelle forhold, mens det straks er mere uklart, hvordan det stod til med borgerkulturen i Christian 4.s provinsbyer.⁸⁰

Én ting er selvfølgelig de fra 1600-tallets Aalborg bevarede købmandsgårde, epitafier og malerier, som der til alt held fortsat er muligt at danne sig et indtryk af, men hvordan havde man indrettet sig med rumdeling, møbler, kunstgenstande og husgeråd i købmandsgårdene? Var det alle borgmestre, der som Christen van Ginchel lod sig male? Hvordan gik rådmænd som Niels Christensen ellers klædt, kunne de begå sig på fremmede sprog, læste de bøger og spillede de musik? Hang der malerier, kobberstik og kort i stuerne, og lå der i skabe, skuffer og kister guldsmykker, diamanter, sølvtøj, silke, fløj og pelsværk, som det blandt andet var tilfældet i 1600-tallets Køge og i den københavnske rådmand Laurits Hansens dødsbo i 1628?⁸¹ Kom det aalborgensiske rådsaristokratis kulturelle forhold og interesser på højde med adelskulturen eller var en sådan lighed forbeholdt det københavnske storborgerskab? Tesen om borgerkulturens høje niveau skal derfor afprøves på Aalborgs rådsaristokrati.

Nye tider

Både i forhold til handel, politik, kultur og social sammensætning peger tendenserne i retning af nye tider for det danske rådsaristokrati 1600-1660. Omkring 1600 var Danmark for alvor inddraget i den globale verdenshandel, men oplevede i 1620'erne en tilsvarende økonomisk stagnation. Christian 4. forsøgte i 1619 at stramme kontrollen med magistratsstyret, mens rådsaristokratiet 1629-1660 i hidtil uset omfang forsøgte at opnå indflydelse på landspolitikken. Ifølge P. Munchs opfattelse ændrede borgmestrenes og rådmændenes sociale baggrund og rekrutteringsgrundlag sig fra ca. 1657, og i hvert fald den københavnske borgerkultur nåede i slutningen af Christian 4.s regeringstid nye højder. Den økonomiske velstand resulterede ikke blot i øget status og standsbevidsthed blandt borgmestre og rådmænd, men smittede efter alt at dømme også af på bolig- og borgerkulturen, hvor

⁷⁹ Helge Gamrath (1988): *Christian IV-tidens Danmark*: s. 50 og Thomas Lyngby (2009): Det københavnske patriciat 1600-1660. Et socialt og kulturelt signalement: s. 161.

⁸⁰ En af undtagelserne fra denne regel er Appel (2001): s. 693-723 hvor forholdene for læsning og bogmarked i såvel 1600-tallets Aalborg som en række andre danske købstæder er dokumenteret, mens Poul Eller i *Borgerne og billedkunsten på Christian IVs tid* har foretaget en undersøgelse af billedejere og billedsamlinger i 1600-tallets Helsingør.

⁸¹ Gerd Neubert: *Skifter fra Køge 1597-1655*: s. XI og Hans H. Fussing (1952): Rådmand Laurits Hansens bo: s. 24. For et eksempel på de utallige kulturhistoriske oplysninger, der kan fremdrages af de bevarede skifteprotokoller fra Aalborg, se Paul G. Ørberg (1978): Om arv og skifte: s. 21-26.

der i hvertfald i københavnske borgerhjem var penge nok til at efterligne adelskulturen. Dertil er det påfaldende, at rådsaristokratiets politiske engagement fra og med 1629 hænger snævert sammen med at krig og kriseår satte ind i 1620'ernes slutning, ligesom købstædernes voksende armod efter Munchs opfattelse også afspejlede sig i rådsaristokratiets sociale sammensætning. Alt sammen økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udviklingstræk, der ikke kan ses som særskilte størrelser, men som griber ind i, påvirker, provokerer og supplerer hinanden. Til sammen udgør de udviklingslinjer, der for mange danske købstæders vedkommende peger frem mod Enevælden og en ny tid med nye politiske, økonomiske og sociale muligheder.

Alt er i alt er der altså tale om fire højst relevante undersøgelsestemaer. Det største problem er fortsat, at vi ikke ved ret meget om, hvordan denne udvikling og disse forandringer påvirkede Aalborgs rådsaristokrati 1600-1660 og om det også her gik mod nye tider. På den baggrund kan emnet for denne afhandling opsummeres til følgende:

Mod en ny tid? Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling 1600-1660.

:

3. Metode og kildemateriale

Prosopografien

Dette er fortællingen om en gruppe mænds liv og levned i 1600-tallets Aalborg. Det er disse mænds personlige historier, både som enkelte individer og som repræsentanter for rådsaristokratiet som gruppe, der her skal fortælles. Den metodiske tilgang får derfor karakter af prosopografi, der bedst kan betegnes som personbeskrivelse eller personalthistorie. I historievidenskaben er prosopografi af den britiske socialhistoriker Lawrence Stone blevet defineret som ”...*the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives*”.⁸² Igennem indsamling af data på individniveau bliver det her muligt at stille og besvare spørgsmål om “...*birth and death, marriage and family, social origins and inherited economic position, place of residence, education, amount and source of personal wealth, occupation, religion, experience of office and so on*”.⁸³

I forhold til mit undersøgelsesfelt er prosopografien en særdeles brugbar metode, da den, hvad enten der nu er tale om romerske senatorer, britiske parlamentsmedlemmer eller Aalborgs rådsaristokrati, åbner op at undersøge en udvalgt gruppe af mennesker på detaljeplan.⁸⁴ Via en decideret støvsugning af kilderne for oplysninger om det enkelte individs aktiviteter og baggrund bliver det muligt at undersøge den samlede gruppes udvikling og bevægelser over tid gennem flere generationer.⁸⁵ Uden at skrive det direkte, var det en sådan metodisk tilgang, som Svend Larsen benyttede i sine ”*Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de Århundrede*”, mens Ole Degn i ”*Rig og Fattig i Ribe*” anerkendte prosopografiens force i forhold til undersøgelsen af den enkelte Ribeborgers aktiviteter og levevilkår.⁸⁶

I sin vurdering af prosopografiens begrænsninger og muligheder konkluderede Stone, at metoden fungerede bedst, ”...*when it is applied to easily defined and fairly small groups over a limited period of not much more than a hundred years, when the data is drawn from a very wide variety of sources which complement and enrich each other, and when the study is directed to solving a specific problem*”.⁸⁷ I udgangspunktet skulle det altså nok være muligt for denne afhandling at følge

⁸² Lawrence Stone (1972): Prosopography: s. 107.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid: s. 108.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Degn 1 (1981): s. 18. Vedrørende Svend Larsens brug af den prosopografiske metode, se Larsen 1 (1965): s. 10-11.

⁸⁷ Ibid: s. 130.

op på Stones succeskritier. Vi arbejder med en lille udvalgt skare af borgmestre og rådmænd over en 60årig periode, som vi straks skal se, er kildematerialet både rigt og varieret og endelig er det formålet at afklare om det gik mod nye tider for Aalborgs rådsaristokrati 1600-1660. Men hvordan har jeg så helt konkret grebet den prosopografiske metode an?

Til brug for den prospografiske undersøgelse af Aalborgs rådsaristokrati 1600-1660 havde jeg med i udgangspunktet i Emanuel Taubers og A.H. Nielsens ”*Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid*” og magistratens mødelister i Aalborgs rådstueprotokoller fra 1604-1660 navnene på i alt 59 individer, nærmere bestemt 11 borgmestre og 48 rådmænd, der var medlemmer af magistraten 1600-1660.⁸⁸ Det kan selvfølgelig ikke afvises, at der har været flere borgmestre og rådmænd, men via sammenføringer af Tauber og Nielsens oplysninger og rådstueprotokollerne er de fleste magistratsmedlemmer forhåbentlig blevet lokaliseret. På baggrund af de registrerede 59 navne indhentede jeg nu via det trykte og utrykte kildemateriale og den eksisterende lokalhistoriske litteratur nu så mange oplysninger om disse 59 mænd, som det var muligt.

Afhængigt af kildematerialets oplysninger og beskaffenhed lykkedes det at samle personalhistoriske oplysninger på i alt 37 af disse borgmestre og rådmænd, der hver fik deres kartotekskort. På hvert kartotekskort anførte jeg nu oplysninger om det pågældende magistratsmedlems oprindelse, erhverv, hustru(er), børn, rådmandsperiode, evt. borgmesterperiode, dødsår, dato for afholdt skifte, ligesom der på kartotekskortet også blev anført, om der eksisterede bevarede borgerhuse, verdslige malerier eller gravminder med relation til den pågældende mand og hans familie. Under overskriften ”*Yderligere oplysninger*” var der mulighed for at anføre begivenheder, hvor den pågældende mand havde gjort sig særligt bemærket. På dette tidspunkt i processen var der ikke tale om tilbundsgående analyser af den enkelte borgmesters og rådmands købmandshandel, politiske engagement, sociale baggrund og boligforhold. Det drejede sig først og fremmest om at skabe et overblik, og finde ud af, om kildematerialet overhovedet ville kunne bære det tema, og den analyse, som jeg havde i tankerne. Det viste sig heldigvis at være tilfældet.

På nuværende tidspunkt vil den opmærksomme læser sikkert have undret sig over, at der mangler kartotekskort på 22 mænd. For denne resterende gruppe, der alle var rådmænd, var de personalhistoriske oplysninger af en meget mangelfuld karakter og af meget ringe beskaffenhed,

⁸⁸ E. Tauber og A.H. Nielsen: *Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid*: s. 96-106 og s. 124-140 og *Aalborg Rådstueprotokoller* (AAR): 1604-1660

hvilket kan forklares med fravær og mangler i kildematerialet. I flere tilfælde kunne oplysningerne om en rådmand i denne gruppe derfor blot reduceres til et navn og et årstal, hvilket blandt andre var en skæbne, der blev rådmændene Niels Skriver og Knud Poulsen til del. Om Niels Skriver ved vi kun, at han var rådmand i Aalborg omkring år 1600, mens vi i Knud Poulsens tilfælde er så heldige at kunne datere hans rådmandsperiode til årene 1587-1604, men det er også alt.⁸⁹ Hvor det er muligt vil de 22 rådmænd selvfølgelig blive inddraget i undersøgelsen, men ellers er fokus altså på de 11 borgmestre og 26 rådmænd, som det har været muligt at udarbejde fyldestgørende personalhistoriske oplysninger på.

Afhandlingens emne og fire temaer var ensbetydende med, at der måtte foretages nogle valg, da en samlet analyse af alle 37 rådsaristokraters økonomiske, politiske, sociale og kulturelle forhold langt ville overskride de fysiske og formelle krav til en ph.d afhandling. I forhold til udvælgelsen af de borgmestre og rådmænd, hvis liv og karriere skulle gås efter i sømmene, gjorde visse udvælgelseskriterier sig gældende. Eftersom vi skal have afklaret, om det gik mod en ny tid for Aalborgs rådsaristokrati 1600-1660, skulle både borgmestre og rådmænd fra alle 60 år være repræsenteret. I den forbindelse udgjorde tilstedeværelsen af skifteprotokoller med relation til den enkelte borgmester/rådmand et væsentligt udvælgelseskriterium. I den kommende præsentation af kildematerialet vil der blive redegjort mere udførligt for de fordele og faldgruber, der følger med brugen af netop kildegruppe, men allerede her skal det slås fast, at skifteprotokollerne åbner op for at komme ganske tæt på den afdøde rådsaristokrats handelsforbindelser, ejendomme og ejendele.⁹⁰ Som et sidste udvælgelseskriterium indgik rådsaristokratiets bevarede købmandsgårde, malerier, interiører og gravminder. Hvor sådanne materielle vidnesbyrd gjorde det muligt at sætte et ansigt på det enkelte menneske og dertil bringe indsigt i dette menneskes udseende, personlige smag og sociale ambitioner, har sådanne borgmestre og rådmænd fået fortrinsret frem for andre og mere anonyme standsfæller.

Vores fire temaer om handel, politik, social sammensætning og kultur betyder, at denne undersøgelse vil veksle mellem undersøgelsen af rådsaristokratiet og den enkelte rådsaristokrat. Denne vekslen skyldes igen kildematerialets informationsniveau. Det har det resultat, at vi i kapitlerne om rådsaristokratiets handel og kultur for de fleste siders vedkommende befinder os på individniveau, da man netop via retsprotokoller, skifteprotokoller og regnskaber kan komme ganske

⁸⁹ Ibid: s. 125

⁹⁰ Johan Jørgensen: *Skifter og testamenter*: s. 46.

tæt på den enkelte rådmands eller den enkelte borgmesters købmandsforretning, investeringer, boligforhold og kulturelle interesser. Med en sådan fokus på individet frem for gruppen er det selvfølgelig ønskeligt at få klarlagt, om den valgte borgmester eller rådmand så er repræsentativ for gruppen af rådsaristokrater som helhed eller om vedkommende skiller sig ud i økonomisk og social henseende. Når enkelte borgmestres og rådmænds købmandsforretninger og købmandsgårde bliver trukket frem i kapitlerne om handel og kultur vil disse rådsaristokraters økonomiske placering i forhold til gruppen som helhed derfor blive præsenteret undervejs og i de pågældende kapitlers opsummeringer.

Vedrørende afhandlingens to andre temaer om politik og social sammensætning er det straks mere omstændeligt, og for en stor dels vedkommende ganske resultatløst, at forsøge at foretage undersøgelser på individbasis. For politikens vedkommende kan dette forklares med, at borgmestre og rådmænd optrådte i samlet flok, både når de varetog byens interesser, skrev ansøgninger til kongen eller sad til doms over deres medborgere i rådstueretten.⁹¹ Via rådstueprotokollernes mødelister kan vi tidsfæste den enkelte rådmands fremmøde, men hvad den enkelte rådmand ellers har sagt eller stemt for eller imod på de ugentlige rådstuemøder ved vi intet om.⁹² Med borgmester Hans Sørensen Tolder som den eneste undtagelse har det ikke været muligt at lokalisere lands- og lokalpolitisk aktive borgmestre og rådmænd fra Aalborg 1600-1660. Af selvsamme årsag vil rådsaristokratiets optræden på det politiske område derfor blive behandlet på gruppeniveau.

I forhold til den sociale sammensætning er det igen kilderne, der afgør, at analysen her primært vil foregå på basis af rådsaristokratiet som samlet gruppe. Som det fremgår af de førnævnte kartotekskort er oplysningerne ganske vist indsamlet for den enkelte borgmester eller rådmands vedkommende, men grundet kildematerialets ophavssituation i personalhistoriske oversigtsværker, borgerskabsprotokoller og kirkebøger, der som oftest blot oplyser navne, oprindelse og familiemedlemmernes navne, er det den samlede gruppe af rådsaristokrater, der her skal være fokus på. En mere detaljeret undersøgelse af borgmestrenes og rådmændenes familieforhold og omgangskreds ville kræve dagbøger, erindringer, stambøger, privat korrespondance og andre personlige optegnelser. I et sådant kildemateriale vil der med lidt held nemlig kunne findes overvejelser vedrørende ægteskabs-strategier, planlægning af børnenes uddannelsesforløb med

⁹¹ Mackeprang (1975): s. 111-112 og 121.

⁹² Ibid: s. 112.

mere.⁹³ Sådanne kilder har vi desværre ikke bevaret fra 1600-tallets aalborgensiske rådsaristokrati, så her må vi sætte vores lid til de personalhistoriske oplysninger om baggrund, ægtefæller og børn, der kan graves frem i den lokalhistoriske litteratur og blandt lokal- og centraladministrationens bevarede sagsakter.

Alt i alt står vi altså med en prosopografisk undersøgelse, der afhængigt af kildematerialets muligheder og oplysninger, veksler mellem undersøgelser af den enkelte borgmester eller rådmand og rådsaristokratiet som samlet gruppe. I betragtning af, at vores geografiske udgangspunkt er begrænset til 1600-tallets Aalborg og en prosopografisk undersøgelse af en lille gruppe af byens borgere kunne man spørge sig selv, om afhandlingen er inspireret af den mikrohistoriske tradition og dennes forkærlighed for at beskæftige sig med indgående beskrivelser og analyser af ganske små enheder, hvad enten der nu er tale om en enkeltperson, en institution eller en landsby.⁹⁴ Om dette er tilfældet, eller om jeg i virkeligheden læner mig op ad en helt anden historisk fagtradition skal læseren straks få lov til at blive klogere på.

Lokalhistorien

Ganske som mange mikrohistorikere har også jeg en ambition om at komme så tæt som muligt på det levede liv hos borgmestre og rådmænd i 1600-tallets Aalborg, men herefter hører lighederne også op. Mens mikrohistorien traditionelt har haft en vis forkærlighed for at beskæftige sig med ukendte og oversete individer, har det aalborgensiske rådsaristokrati i høj grad formået at gøre opmærksomme på sig selv og sætte deres egen dagsorden, hvilket købmandsgårde, malerier og gravminder fortsat fortæller om.⁹⁵ I 1600-tallets Aalborg har jeg (desværre) ikke fundet spor af forstyrrede rådmænd, der ser verden som en hul ost med tilhørende orme i rollen som engle, og jeg kan heller ikke prale med retssalsdramaer, hvor en afdød borgmester pludselig dukker op ud af det blå og afslører sin dobbeltgænger.⁹⁶ I forhold til en sådan mærkværdig opførsel og sådanne svindelnumre var Aalborgs borgmestre og rådmænd faktisk ret kedelige og ganske konforme, hvilket dog ikke er ensbetydende med at de har været mindre interessante at beskæftige sig med af den grund.

⁹³ For et eksempel på et sådant materiale, hvoraf der kan udledes sådanne oplysninger, se Holger Søgaard (red.): *Rasmus Pedersen Thestrups Stambog*.

⁹⁴ Bernard Eric Jensen: *Mikrohistorie*: s. 421.

⁹⁵ Ibid. For en sådan programmerklæring fra mikrohistorikernes egen mund, se Carlo Ginzburg: *The Cheese and the Worms*: s. xiii.

⁹⁶ For fortællinger med sådanne dramatiske temaer, se Ginzburg: s. 5-6 og Natalie Zemon Davies: *The return of Martin Guerre*: s. 82-93.

Dertil kommer, at mikrohistorikerne i deres jagt på fortidens ukendte og sære skæbner ofte har været stærkt afhængige af domstolenes rets- og forhørsprotokoller, mens de ikke altid har haft ambitioner om at levere en større beskrivelse af det miljø og det samfund, som deres hovedpersoner færdedes i og måtte forholde sig til.⁹⁷

En sådan tilgang står også i kontrast til min lokalhistoriske undersøgelse. For det første forsøger jeg helt bevidst at genskabe det samfund som rådsaristokratiet færdedes i og for det andet har jeg ikke blot anvendt retsprotokoller, men også regnskaber, kirkebøger, officielle dokumenter og meget andet kildemateriale, ligesom bevarede materielle vidnesbyrd også bliver inddraget undervejs. Det indebærer så fraværet af mikrohistorikernes intensive læsning af nogle få tekster med alt hvad det indebærer af fortolkning og afdækning af tekstens skjulte lag og symboler.⁹⁸ I modsætning til en sådan ”*thick description*” er der for denne afhandlings vedkommende nok snarere tale om en ”*tynd beskrivelse*”, da så vel prosopografien som materialemængden ikke gør en ”*thick description*” til et realistisk alternativ.⁹⁹ Til gengæld har jeg så via en mindre intensiv læsning kunne øse af flere kilder og dermed også afdække en række vidt forskellige aspekter af rådsaristokratiets dagligdag i 1600-tallets Aalborg.¹⁰⁰

Set i lyset af disse forskelle giver det derfor bedre og mere mening at beskrive mit faghistoriske og metodiske udgangspunkt som lokalhistorie, hvor vi tager udgangspunkt i et lokalt nærmiljø og primært baserer vores undersøgelse og analyse på det bevarede lokalhistoriske arkivmateriale, hvad enten dette nu befinder sig på Aalborg Stadsarkiv, Nørrejyske Landsarkiv i Viborg eller Rigsarkivet i København.¹⁰¹

Der er som sådan ikke noget nyt i, at de professionelle historikere tager lokalhistorien i ed. Allerede i 1942 skitserede den danske professor og historiker Albert Olsen (1890-1949) et decideret lokalhistorisk forskningsprogram for studier af ”*Bypatriciatets, navnlig Købmandsstandens og*

⁹⁷ Om mikrohistorikernes til tider manglende forsøg på at sætte deres hovedpersoner ind i et større univers, se Lawrence Stone (1979): *The Revival of Narrative. Reflections on a new old History* s. 19 og 22 samt Palle Ove Christiansen: *Kulturhistorie som opposition*: s. 151-152.

⁹⁸ Christiansen: s. 141-142.

⁹⁹ Ibid: s. 141.

¹⁰⁰ Om forskellighederne mellem mikrohistorikere og lokalhistorikere, se Steen Busck: *Mikrohistorie og lokalhistorie*: s. 60.

¹⁰¹ Bernard Eric Jensen: *Lokalhistorie*: s. 389.

Raadsaristokratiets Oprindelse og slægtmæssige Stabilitet samt dets Forbindelse med Bureaukrati” ligesom handlen, lokaladministrationen og ikke mindst *”Bypatriciatets kulturelle Niveau og borgerlige Kultur”* kunne udgøre emner og temaer for en række lokalhistoriske undersøgelser i det 16-18. århundredes bevarede kildemateriale.¹⁰² I henhold til professor Olsens plan skulle det enkelte bypatriciats handel, politiske engagement, sociale sammensætning og kulturelle niveau *”undersøges lokalt og grundigt før en almindelig Skildring af det danske Bypatriciat kan udarbejdes”*.¹⁰³ Olsens opfordring til at foretage lokalhistoriske undersøgelser af borgmestres og rådmænds levevilkår og arbejdsforhold blev en inspirationskilde for ikke mindst de fynske lokal- og byhistorikere, mens opfordringen til syneladende gik hen over hovedet på Aalborgs lokalhistorikere.¹⁰⁴ Den store samlede fremstilling om det danske bypatriciats/rådsaristokratis handel, politiske engagement, sociale sammensætning og kulturelle niveau i 1500-1700-tallet lader desuden fortsat vente på sig. Mens vi venter på denne bog, er det mit håb, at *Mod en ny tid. Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling* vil kunne bringe et nyt bidrag til Aalborgs historie og dermed også en lille brik til den store fortælling om det danske bypatriciats historie, som Albert Olsen efterlyste for snart 70 år siden.

I forholdet til emnet, materialet og metoden adskiller dette prosopografiske lokalhistoriske projekt sig altså fra mikrohistoriens fokus på skæve eksistenser, retsprotokoller og jagt efter fortidens skjulte lag og symboler. Inden vi præsenterer vores hovedpersoner og det kildemateriale, der ligger til grund for afhandlingen, vil det være på sin plads at sige et par ord om fremstillingsformen.

Fortællingen

*”Historie maa i vore Dage nødtigt blive ”Fortælling”, nødtigt blive Historier. Det skal være sagligt Referat. Derfor er det tit kedeligt.”*¹⁰⁵ Denne håndfaste og beklagelige konstatering stammer fra forfatteren og digteren Martin A. Hansen (1909-1955), der i sommeren 1940 skrev en kronik til Aarhus Stiftstidende med titlen: *Et Forord for de Voksne om Folkets Danmarkshistorie*.¹⁰⁶ I kronikken udsendte Martin A. Hansen en fælles opfordring til faghistorikerne og folkeskolen om at bruge fortællingerne om Danmarkshistoriens dramatiske hændelser og store personligheder til en

¹⁰² Albert Olsen: s. 2-3.

¹⁰³ Ibid: s. 3

¹⁰⁴ Knud Prange: *Hvorfor lokalhistorie?*: s. 9.

¹⁰⁵ Martin A. Hansen: *Et Forord for de Voksne om Folkets Danmarkshistorie*: s. 9.

¹⁰⁶ Her gengivet efter artikelsamlingen *Af Folkets Danmarkshistorie*, der udkom efter Martin A. Hansens død i 1957.

styrkelse af det nationale fællesskab.¹⁰⁷ Kronikken er tydeligvis præget af nationens dystre fremtidsudsigter under nazistisk herredømme, men med opfordringen til at genoplive historieskrivningens fortællende egenskaber, var Martin A. Hansen faktisk forud for sin tid, og helt på linje med Lawrence Stone.¹⁰⁸

39 år efter at *Et Forord for de Voksne om Folkets Danmarkshistorie* stod at læse i *Aarhus Stiftstidende* publicerede Stone *The Revival of the Narrative. Reflections on a New Old History* i tidsskriftet *Past and Present*. Ganske som Martin A. Hansen anbefalede Stone fortællingens genkomst i historieskrivningen, men i modsætning til den danske digter var den britiske socialhistoriker mere optimistisk på historiefagets vegne.¹⁰⁹ Blandt 1970'ernes mikro- og mentalitetshistorikere som Carlo Ginzburg og Emmanuel Le Roy Ladurie mente Stone i hvertfald at kunne se tendenser til fortællingens genkomst i historieskrivningen med deraf følgende fokus på det enkelte menneske og samfundets kulturelle og mentalitetsmæssige forhold og forudsætninger.¹¹⁰

I Danmark blev Stones opfordring dog ikke taget til efterretning, så bortset fra Peter Henningsens og Ulrik Langens "*Hundemordet i Vimmelskiftet og andre fortællinger om 1700-tallets København*", der udkom i 2010, har der blandt historikerne i den danske universitetsverden ikke været mange forsøg på at arbejde med selve fortællingens form og fremstilling.¹¹¹ Store social- og kulturhistoriske klassikere som Troels Troels Lunds "*Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede*" og Hugo Matthiessens "*Bøddel og Galgefugl*", "*De kagstrøgne*" og "*Natten*", der blev publiceret ved indgangen til det tyvende århundrede, er derfor fortsat blandt de få både forsknings- og formidlingsmæssige fyrtårn, der omhandler aspekter af borgerkulturen og dagliglivet i 1500-1600-tallets købstæder.¹¹² Lunds og Matthiessens forcer lå i deres store arbejde med det utrykte kildemateriale, deres sprudlende fortælleglæde og eminente sans for detaljen. Sidst, men ikke

¹⁰⁷ Martin A. Hansen: s. 7.

¹⁰⁸ Inga Floto: *Historie. En videnskabshistorisk undersøgelse*: s. 243.

¹⁰⁹ Stone (1979): s. 3.

¹¹⁰ Ibid: s. 23

¹¹¹ Peter Henningsen og Ulrik Langen: *Hundemordet i Vimmelskiftet – og andre fortællinger om 1700-tallets København*: s. 262.

¹¹² Christiansen: s. 60, note 1. I den forbindelse er det påfaldende, at Christiansen tilsyneladende ikke kunne finde nulevende arvetagere til den kulturhistoriske og fortællemæssige tradition, der blev grundlagt af Troels-Troels Lund og Hugo Matthiessen. I forhold til holdbarheden af de to historikers bøger kan det anføres, at disse bøger fortsat optræder blandt litteraturhenvisningerne i det bind af *Politiken og Gyldendals Danmarkshistorie*, der omhandler tiden 1500-1600 (se Wittendorf: s. 385).

mindst besad begge historikere en uforlignelig evne til at levendegøre fortidens mennesker og deres miljøer.¹¹³

I denne afhandling vil jeg slå et slag for den social- og kulturhistoriske tradition og de formidlingsmæssige kvaliteter, som Lund og Matthiessen repræsenterede, og som forfatterne til *"Hundemordet i Vimmelskaftet"* forsøgte at vække til live igen. Jeg vil i denne afhandling tilstræbe en levende beskrivelse af mennesker, hændelser, miljøer, sanse- og synsindtryk i 1600-tallets Aalborg. Her igennem er det mit beskedne håb at læseren, efter sidste side er vendt, vil dele min opfattelse af, at Aalborgs rådsaristokrati ikke blot kan reduceres til en række beløb på en fugtplettet skatteliste eller nogle ulæselige navne i en laset rådstueprotokol. Tværtimod er det min pointe, at det var og er ægte levende mennesker med alt, hvad det indebærer af styrker og svagheder, valg og fravalg, glæder og sorger, som vi her har med at gøre. For det er fortidens mennesker i kød og blod, som al seriøs historieskrivning handler om, eller måske snarere burde handle om.

Blot fordi der her er tale om en seriøs og videnskabelig funderet publikation behøver det ikke være kedeligt. I kronikken i *Aarhus Stiftstidende* fandt Martin A. Hansen, blandt historiefagets mange andre fortrædeligheder, det helt *"uundskyldeligt"* at *"De krydrede Citater og Den direkte Tale"* ganske var forsvundet fra bøgerne om *"... den nyere Tids Historie, hvor man dog kan dokumentere mange af disse Optrin"*.¹¹⁴ Til Hansens store ærgrelse havde det resulteret i at store partier af Danmarkshistorien var blevet *"friseret pænt og tørt"*.¹¹⁵ Sådanne krydrede citater og direkte tale skal der derfor ikke spares på i denne afhandling, hvilket også tjener til at underbygge min pointe om at holde mennesket og menneskene i centrum. Det er netop via disse dyk ned i kilderne, at vi for alvor kommer tæt på vores borgmestre og rådmænd, danner os et indtryk af det enkelte menneskes karakter og personlighed, og kommer til at stå ansigt til ansigt med vores hovedpersoner.

At komme så tæt på fortidens mennesker indebærer dog også en vis risiko for overfortolkninger og misforståelser i forhold til personernes opførsel og de mange sære ting, som man uundgåeligt vil støde på undervejs. Det gælder derfor om at være godt orienteret i de økonomiske, politiske, kulturelle og retslige forhold, der gjorde sig gældende i det nærmiljø og det samfund som ens

¹¹³ Christiansen: s. 70, 75 og 111.

¹¹⁴ Martin A. Hansen: s. 9.

¹¹⁵ Ibid.

hovedpersoner færdes i og måtte forholde sig til.¹¹⁶ Disse kontekstkrav vil der så vidt muligt blive taget højde for, ligesom fortællingen om det aalborgensiske rådsaristokrati til slut vil blive sat ind i en endnu større international kontekst, for her at se om deres historie adskiller sig fra andre rådsaristokraters historier rundt omkring i Norden og Europa.

Opbygningen

Hvordan skal en sådan undersøgelse så opbygges og gribes an? I **kapitlerne 1-3** har vi fået fastlagt afhandlingens tema, problemstilling og de metodiske fremgangsovervejelser, ligesom vi straks skal se nærmere på det utrykte kildemateriale, der ligger til grund for denne afhandling. Herefter vil der i **kapitel 4: ”Så stor forandring er der sket i tidernes løb”** blive fremlagt, hvad der indtil dags dato er blevet sagt og skrevet om Aalborgs rådsaristokrati 1600-1660. Disse lokalhistoriske værker vil derefter blive sat i relation til en række velvalgte publikationer, der omhandler rådsaristokrater og rådsaristokratier i det øvrige Danmark.

Næste skridt er at få præsenteret vores borgmestre og rådmænd, deres alder og embedsperiode samt de arbejdsopgaver, privilegier, fordele og ulemper, der fulgte med en magistratspost i 1600-tallets Aalborg. Det sker i **kapitel 5: Mændene og magten**, hvor vi sætter rammen for det aalborgensiske rådsaristokratis univers. Kapitlerne **6-9** indeholder selve afhandlingens analyse, hvor vores fire temaer: Handel, social sammensætning, politik og kultur vil blive behandlet i nævnte rækkefølge og i hver deres kapitel. Kapitel **6** om handel adskiller sig i den forbindelse fra de øvrige analysekapitler, da dette kapitel vil blive indledt med en generel introduktion til Aalborgs varer, veje, handelsprivilegier og placering i den danske lensadministration omkring år 1600, ligesom der undervejs i dette kapitel vil blive præsenteret en række begivenheder og brudflader, der fik afgørende indflydelse på rådsaristokratiets handelsforetagender 1600-1660. **Kapitlerne 6-9** vil hver især blive afrundet med en opsummering af kapitlets undersøgelsesresultater.

Dernæst vil det aalborgensiske rådsaristokratis handelsmæssige, sociale, politiske og kulturelle udvikling blive perspektiveret til nordiske og europæiske rådsaristokratier. Det sker i **kapitel 10: Ud af Aalborg. En perspektivering til samtidige magistrater og rådsaristokratier i Norden og Europa**. Kapitel **11** indeholder afhandlingens samlede konklusion og derefter følger i **kapitlerne**

¹¹⁶ Stone (1979): s. 22.

12-17 i nævnte rækkefølge English summary, Dansk resumé, oversigter over kildemateriale og litteratur, bilag og billeder.

Kildematerialet

Som historiker med interesse for 1600-tallets aalborgensiske rådsaristokrati må man misunde Iris Orgio, der til *"The Merchant of Prato"* havde den omfattende forretningsmæssige og private korrespondance fra Prato-købmanden Francesco di Marco Dantini (1335-1410) til sin rådighed.¹¹⁷ Med udgangspunkt i breve, regnskabsbøger, værdipapirer, forsikringer og fortegnelser over varelagre og skibslaster kunne Origo tegne *"a unique record of medieval trade"*.¹¹⁸ Kan det samme så lade sig gøre for en lignende beskrivelse af borgmestre og rådmænd i 1600-tallets Aalborg? Forudsætter man, at en sådan undersøgelse skulle tage udgangspunkt i private arkivers regnskabsbøger, breve og dagbogsoptegnelser, må svaret i første omgang blive et klart nej.

Aalborg er ikke repræsenteret blandt de 11 bevarede danske købmandsregnskaber fra før år 1700.¹¹⁹ Undersøgelser i de bevarede regnskabsbøger som den, Emilie Rasmussen foretog af Malmø-købmanden Ditlev Enbeck (-1537) og hans købmandsforretning, eller Ole Degns redegørelse for Ribe-borgmesteren Hans Nielsen Friis (1587-1650) og dennes sociale og økonomiske netværk, kan ikke lade sig gøre for Aalborgs vedkommende.¹²⁰ Heller ikke i forhold til personlige optegnelser er der meget at komme efter i Aalborg. Hverken stambøger som den, Århus-rådmanden Rasmus Pedersen Thestrup førte i 1650'erne, eller de optegnelser om store og små hændelser, som Ribes bedre borgerskab nedskrev 1560-1700, findes der mange af fra Aalborg.¹²¹ De to undtagelser er den årbog, som Aalborg-præsten Christen Staphensen og hans efterkommere førte 1573-1697, og de familieoptegnelser, som apoteker Johannes Friedenreich førte 1665-1687.¹²² Hverken præst eller apoteker blev nogensinde borgmester eller rådmand og i ingen af deres skriftlige arbejder bliver man stort klogere på købmandshandel og borgerkultur, magistratsarbejde eller valg af uddannelse og ægtefælle. Heldigvis er det ikke ensbetydende med, at man famler i blinde, når det kommer til oplysninger om Aalborgs rådsaristokrati 1600-1660. Fraværet af regnskabsbøger, privat

¹¹⁷ Iris Orgio: *The Merchant of Prato*: s. 2.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ole Degn (1979): Danske købmandsregnskaber fra tiden før 1700: s. 10-22.

¹²⁰ Emilie Andersen: *Malmø-købmanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog*. For Hans Friis' vedkommende se Degn (1979): s. 14-19 og Ole Degn 1 (1981): s. 130-144.

¹²¹ Søgaard (red.) og Ole Degn (1971) *Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser*.

¹²² V.A. Secher (red.): Årbog skreven af Kristen Staphensen, præst ved Budolfi kirke i Ålborg i det 16de århundrede, med flere og Inge Klüver (red.): Familieoptegnelser af Johannes og Christian Friedenreich, Fader og søn, apothekere i Aalborg.

korrespondance og dagbøger er blot ensbetydende med, at man må lede andre steder, hvis man vil have rådmand Niels Christensen og borgmester Christen van Ginchel i tale.

Skifteprotokoller og tingbøger

Med fraværet af regnskabsbøger og breve til forretningsforbindelser i ind- og udland er den vigtigste kilde til belysning af den enkelte købmands handelsvirksomhed, kundekreds og kreditforbindelser de bevarede skifteprotokoller, der også kendes som skiftebreve og skifteregistreringer. På trods af, at det var påbudt ved lov, at der efter et dødsfald skulle foretages en registrering og vurdering af afdødes ejendom, ejendele, økonomiske aktiver og passiver, så arvinger og kreditorer kunne få deres retmæssige tilgodehavender, var det langt fra altid, at der blev foretaget skifte.¹²³

Selve oprindelsessituationen i forbindelse med et dødsfald rejser også en række problemer. De af kunderne, der betalte kontant, er af gode grunde ikke anført blandt den afdøde købmands debitorer og eftersom skiftet bliver afholdt i forbindelse med et dødsfald kan der i sagens natur være tale om en statusopgørelse for blot et enkelt år.¹²⁴ Det er med andre ord ikke nødvendigvis det fuldstændige billede af afdødes købmandsforretning, som skiftet repræsenterer os for.

Med udgangspunkt i skifteprotokollernes oplysninger om borgernes møbler, sølvtøj, kunstgenstande, husgeråd og garderober har Jørgen Olrik og Gerd Neubert tegnet portrætter af 1600-tallets velstående borgerhjem i Køge og Helsingør, mens Poul Eller benyttede skifteprotokollernes oplysninger til belysning af Helsingør-borgernes forhold til malerier og billedkunst på Christian 4.s tid.¹²⁵ Også her skal der dog tages visse forbehold for skifternes oplysninger. Der fandtes ikke nogen fast fremgangsmåde, så mens nogle skifter er meget detaljerede og fører læseren fra rum til rum, er andre mere summarisk udført. Nagelfast inventar i form af vægfaste bænke, billeder og kaminer indgik i ejendommens samlede vurdering og blev derfor sjældent omtalt, mens gamle og slidte effekter, der ikke kunne forventes at indbringe nogen fortjeneste, heller ikke blev registreret.¹²⁶ Endelig skal det inddrages i overvejelserne, at en del af afdødes værdier og ejendele kan være blevet overdraget og udbetalt til arvingerne og de mest pågående kreditorer inden skiftets afholdelse.

¹²³ Johan Jørgensen (1968): *Skifter og testamenter*: s. 12.

¹²⁴ Degn (1979): s. 18 og Jørgen Mikkelsen: *Købmandens kontaktflade – en regional undersøgelse*: s. 107.

¹²⁵ Jørgen Olrik: *Borgerlige hjem i Helsingør for 300 år siden*, Neubert og Eller.

¹²⁶ Petersen (1996): s. 8 og Neubert: s. xi.

Disse forbehold taget i betragtning, er de bevarede skifteprotokoller fra Aalborg for årene 1603, 1606, 1608, 1610-1621, 1623-1627 og 1629-1661 fortsat det bedste udgangspunkt for et øjebliksbillede af rådsaristokratiets ejendomsbesiddelser, handel, kulturelle interesser og formueforhold.

Er man derimod interesseret i at tegne de lange linjer af en rådmands- eller borgmesterkarriere er retsprotokollerne fra de lokale domstole, rådstueretten og bytinget det bedste udgangspunkt. Tingbøgerne er blevet vurderet som ”den centrale kilde til rets-, social-, og kulturhistorien i det danske bonde- og bysamfund i 1500- og 1600-tallet, såvel på mikro- som på makrohistoriske plan”¹²⁷. Denne positive omtale af tingbøgernes potentiale gør sig i lige så høj grad gældende for rådstueprotokollerne, der foruden referater af magistratens forhandlinger på rådhuset indeholdt offentliggørelser af vigtige beslutninger, påbud og andre beslutninger af interesser for byen.¹²⁸

Det er netop via **bytingsbøgerne** og **rådstueprotokollerne**, at det er muligt at få den enkelte borgmester og rådmand i tale. Her findes der side op og side ned med anklager, forsvarstaler, vidneudsagn, ligesom der her ofte er gengivet breve, dokumenter og oplysninger, som vi ellers ikke har nogle spor af. Her taler 1600-tallets mennesker bogstaveligt talt til os, og der er mulighed for at få et enestående og sjældent indblik i disse menneskers personlighed og deres forhold til hinanden, ligesom det ofte er i disse retsprotokoller at vi finder de oplysninger om købmandshandlen og kundekredsen, som skifteprotokollerne ikke er leveringsdygtige i.

I Aalborg er **bytingsbøgerne** overleveret fra 1625-16. juli 1627, hvorefter der som følge af Kejserkrigen, er et hul frem til 3. august 1629. Tingbøgerne fra årene 1630 og 1644 samt 1651-1659 haves ikke, men ellers dækker tingbøgerne resten af perioden frem til 1660. Med hensyn til **rådstueprotokollerne** er disse bevaret for 1604, 1605, 1614, 1615 og 1622-1624, ligesom de med visse afbrydelser eksisterer for årene 1629-1661.

For så vel bytingsbøger som rådstueprotokoller er vi i den heldige situation, at lokalhistorikeren Hans Gjested har påtaget sig den tidskrævende opgave at taste alle de 40.000 retssager, der blev

¹²⁷ Grethe Ilsøe: Retsforvaltningen: s. 301

¹²⁸ Ole Degn (2007): Byforvaltningen: s. 395.

behandlet på byting og i rådstueret, ind i en database.¹²⁹ Hermed er det på Aalborg Stadsarkiv blevet muligt at søge elektronisk på dato, sagsøger, sagsøgers bopæl, anklager og anklagedes bopæl, samt en kort omtale af, hvad den pågældende retssag drejer sig om. Som indgangsvinkel til en aalborgensers aktiviteter ved de lokale domstole har denne database derfor været et vigtigt hjælpe- og orienteringsmiddel. Gennemgangen af dette omfangsrige materiale er også ensbetydende med, at de bevarede retsprotokoller fra appeldomstolen for hele Jylland, dombøgerne fra Viborg Landsting og det bevarede materiale fra Kongens Retterting er blevet nedprioriteret til fordel for Aalborgs egne rådstueprotokoller og bytingsbøger. For den historiker, der har modet og lysten til at binde an med arbejdet med at gennemgå dette kildemateriale og rådsaristokratiets forhold til landsting og retterting ligger der en stor og spændende opgave forude.

Lensregnskaber og kæmnerregnskaber

Som vi straks skal høre mere om, havde Aalborghus slot siden 1550'erne været det administrative og økonomiske omdrejningspunkt i det store Aalborghus len. Slottet lå placeret ved Aalborgs havnefront ved Aalborgs nordlige bygrænse og var bindeleddet til centraladministrationen og hoffet i kongens København. I sagens natur er det derfor interessant at se nærmere på forholdet mellem kongen, lensmanden på Aalborghus og magistraten på rådhuset. Til belysning af disse forhold og forbindelser er der mange nyttige oplysninger at hente i de trykte *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold*, der nu er udgivet i sin helhed for årene 1556-1660, ligesom kildegruppen **Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager**, hvor de ansøgninger, klager, forslag og rapporter, som undersåtterne og embedsmændene har indsendt til kongen og Danske Kancelli, befinder sig, vil blive inddraget. Med god tid og lidt held er det her muligt at opspore de sager, der siden hen har fundet vej til *Kancelliets Brevbøger*. **Indlæg til registre og tegnelser og henlagte sager** er bevaret for årene 1572-1650 og befinder sig på Rigsarkivet.

Aalborghus len er dertil leveringsdygtig i sine egne regnskaber, der hidtil kun er blevet benyttet af historikerne i begrænset omfang.¹³⁰ Hvert år var lensmanden forpligtiget til at indsende et regnskab til Rentekammeret i København over lenets faste og varierende indtægter og udgifter.¹³¹ Ikke blot indtægts- og udgiftsposterne, men også lensregnskabernes øvrige oplysninger om personer,

¹²⁹ Hans Gjested (2000): Aalborgs ældste tingbøger og rådstueprotokoller: s. 57.

¹³⁰ Undtagelserne, der bekræfter reglen er Poul Enemark (1957): En købmandsskæbne i Aalborg fra begyndelsen af det 17. århundrede, Susanne Krogh Bender: Dagligliv på Aalborghus i det 16. og 17. århundrede, Gert Poulsen (1988): s. 229-231 og Ørnbjerg (2005): s. 25 og 39.

¹³¹ Leon Jespersen (2007): Lens- og amtsforvaltningen: s. 318.

begivenheder, forbindelser og bygninger gør lensregnskaberne til værdifulde kulturhistoriske kilder, der også vil blive inddraget i denne undersøgelse. For Aalborghus lens vedkommende er lensregnskaberne blevet bevaret og til denne afhandling blevet benyttet for perioden 1591-1661.

Lensmanden var heller ikke den eneste, der førte årlige regnskaber i 1600-tallets Aalborg. I de såkaldte **kæmnerregnskaber** bogførte byens kæmner byens indtægter og udgifter i form af afgifter, bøder, lejeindtægter samt indkøb af varer og byggematerialer til byens behov. Der er bevarede kæmnerregnskaber for begge Aalborgs sogne. Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn er med store kronologiske huller bevaret for årene 1600-1606 og 1633-1651 og i Vor Frue sogn har vi kæmnerregnskaberne for årene 1588-1667. To af de afgifter, som kæmneren hvert år opkrævede, har særlig interesse for Aalborgs økonomiske formåen og forbindelser.

Der er for det første Aalborgs havneregnskaber, der indeholder de afgifter, som kæmneren opkrævede af de fremmede skibe, der på forskellig vis benyttede sig af Aalborgs havneanlæg. Først og fremmest var der **bropenge**, der blev opkrævet af de fremmede skibe, der havde fortøjet ved kajen. En anden afgift, der blev opkrævet på havnen, angik de skibe, der selv blev liggende ude på Limfjorden, men som fik fragtet gods ind i på kajen. Disse afgifter kunne mere specifikt bestå af ”*Bropenge anammet og opbåren af hvis gods som indlandske og udlandske har udskibet i Pinsemarked fra Aalborg*” eller ”*Bropenge af Lübeckers gods ud og ind af Pinsemarkedet*”.¹³²

Kæmneren anførte skipperens navn og afgangshavn i bropengeregnskabet, hvormed det bliver muligt at kortlægge store dele af Aalborgs søbårne handelsforbindelser. Eftersom bropengene og de øvrige afgifter indgår i kæmnerens samlede regnskab er det de samme kronologiske huller, der gør sig gældende her.

Det var ikke kun fremmede skibe, der måtte betale afgifter til Aalborgs kæmner. Til det årlige Pinsemarked kunne fremmede købmænd og kræmmere mod betaling leje sig en plads til deres bod. Sådanne afgifter blev indført i kæmnerregnskabet under betegnelsen ”*Bostadepenge*” og fulgte med oplysninger om kræmmerens navn og hjemby, samme mønster som bropengene.¹³³ Eftersom afgiften kun blev opkrævet til pinsemarkedet, afspejler det altså ikke hele årets markeds- og

¹³² *Budolfi sogns kæmnerregnskaber*: 1599.

¹³³ *Ibid*: 1600.

torvehandel. Til gengæld kan de så fortælle en hel del om pinsemarkedets betydning for 1600-tallets Aalborg.

Skat og Aalborgkompagni

En vigtig del af Aalborgs indtægtsgrundlag var de skatter, der årligt blev opkrævet til dækning af skattekrav fra kongen og til finansiering af byens løn-, anlægs-, og materialeomkostninger.¹³⁴ I modsætning til Ribe, Helsingør, Holbæk, Næstved, Skælskør, Odense, Kerteminde, Kolding og Ringkøbing, hvis skattelister er bevarede allerede fra 1500-tallet, er den først kendte skattemåliste fra Aalborg dateret 1644. Her er tale om de såkaldte skattemåskillingstakster, hvor de enkelte borgere blot anføres ved navn. Vurderingen af den enkelte borgers ydeevne skete på baggrund af hans næringsvirksomhed og grundbesiddelse. Hvor skifteprotokollerne mangler, er skattemålisterne derfor en vigtig indikator for den enkelte borgmesters og rådmands velstand eller mangel på samme.¹³⁵

Det empiriske undersøgelsesgrundlag begrænser sig heller ikke blot til det danske kildemateriale. Aalborg var i den særlige situation, at hansestaden Lübeck havde oprettet et særligt Aalborg-kompagni, der varetog en del, men ikke hele hansestadens handel i Aalborg. I Aalborgkompagniets fragtbog befinder der sig flere interessante oplysninger om forholdet de to byer imellem, hvilket vi senere skal høre mere om.

Mønter

De møntenheder, som man opererede med i 1600-tallets Danmark og i Aalborg var rigsdaler, (slet)daler, mark og skilling. Der gik seks mark på en rigsdaler og fire mark på en (slet)daler der var den valutaenhed, der som oftest blev brugt i den daglige handel og vandel. 1602-1625 svarede en marks værdi til 64 skilling.¹³⁶ Herefter blev rigsdaleren fastsat til en værdi af seks mark, hvorefter hver marks værdi så svarede til 96 skilling.¹³⁷ Som vi senere skal se, var der masser af fremmed valuta og udenlandske møntenheder i 1600-tallets Aalborg. Som i tilfældet med mål og vægtenheder ville disse udenlandske mønter blive præsenteret undervejs.

¹³⁴ Ole Degn (2000): *Borgere og bybefolkning. Vejledning i kilder og litteratur*: s. 22.

¹³⁵ Ibid: s. 23-24.

¹³⁶ Georg Galster: *Mønt*: s. 29.

¹³⁷ Ibid: s. 32.

Til sidst et par praktiske oplysninger. Når der er tale om direkte citater fra det ovenstående utrykte kildemateriale vil 1600-tallets til tider meget kringlede skriftsprog være blevet tilpasset nutidsdansk, hvormed en del gentagelser og fyldord er blevet udeladt. Når der til gengæld citeres fra trykte kildesamlinger som *Kancelliets Brevbøger* og *Christian 4.s egenhændige breve* er citaterne gengivet bogstavret. Datidens skrivere fandt det ikke altid nødvendigt at indsætte sidetal, og hvor sådanne mangler, har jeg valgt ikke at bryde denne tradition. I disse tilfælde henvises der derfor til datoer og overskrifter som pejlemærker.

Så vidt kildematerialet. Næste skridt er nu at se nærmere på, hvad der tidligere er blevet sagt og skrevet om rådsaristokratiet i 1600-tallets Aalborg og sætte disse oplysninger i relation til undersøgelsesresultaterne fra studierne af rådsaristokratiet i København og andre købstæder i 1600-tallets Danmark.

4. ”Så stor forandring er der sket i tidernes løb”

”Hvor store rigdomme, der engang har været, kan man udlede deraf, at byen i 1190 fortælles at have udrustet 50 krigsskibe forsynet med soldater. Men i dag kan den næppe udruste bare et eller to. Så stor forandring er der sket i tidernes løb”.¹³⁸

Manden bag denne vurdering af Aalborgs udvikling fra 1190 til 1600-tallets midte er professor Peder Hansen Resen (1625-1688), der nedskrev sit indtryk af Aalborgs formåen i sin store topografiske Danmarksbeskrivelse *Atlas Danicus*. Bortset fra præsten Jon Jensen Kolding (-1609) der i 1594 antog, at Aalborg var ”navngiven efter sin rige mængde ål, kan hænde fordi de nær den fanges i hobetal” var Resen en af de allerførste skribenter, der fandt det interessant at beskæftige sig med Aalborgs historie og topografi.¹³⁹ Hverken præsten eller professoren drog nogle konklusioner i forhold til det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, sociale, politiske eller kulturelle udvikling. Det er til gengæld et emne, som to overlærere, en postmester, en museumsinspektør, en arkivar og en universitetsansat historiker siden har beskæftiget sig med.

Dette kapitel har til formål at give en oversigt over de studier, der ”i tidernes løb” er blevet foretaget i det aalborgensiske rådsaristokratis forhold, og den ”forandring”, som den enkelte forfatter i den forbindelse mente at kunne påvise. I skrivende stund er der fra lokalhistorikernes side kun blevet gjort få forsøg på at sammenligne rådsaristokratiets økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling med udviklingen i andre købstæder.¹⁴⁰ Så med henblik på at få et overblik over eventuelle ligheder og forskelle mellem Aalborg og andre danske byer vil vi efter **Rådsaristokratiet i lokalhistorien** se nærmere på patriciatet og rådsaristokratiet i København, Ribe og de fynske købstæder. Det sker i afsnittet med titlen **Rådsaristokratiet i Danmarkshistorien**.

For en god ordens skyld skal det anføres, at ikke alle de i denne forskningsoversigt benyttede publikationer omhandler eller tager stilling til de fire temaer, der behandles i denne afhandling. Som det vil fremgå af det efterfølgende, har nogle historikere mere fokus på rådsaristokratiets økonomiske og sociale udvikling, mens der så til gengæld er skrevet mindre om det politiske engagement, boligforholdene og de kulturelle interesser. Til fælles for de i denne forskningsoversigt anvendte afhandlinger, publikationer og årbøger er dog det, at de alle, med overlærer Daniel

¹³⁸ Peder Hansen Resen: *Atlas Danicus*: Aalborg Stift: s. 39.

¹³⁹ Jon Jensen Kolding: *En ny Danmarksbeskrivelse 1594*: s. 71.

¹⁴⁰ Se Knud J.V. Jespersen (1990): s. 225.

Høfding Wulff (1829-1900) som den enkelte undtagelse, tager stilling til rådsaristokratiets udvikling igennem en længere periode. I forlængelse heraf vil man måske savne et overblik over rådsaristokratiets udvikling i nord- og vesteuropæiske handels- og havnebyer. Denne mangel i forskningsoversigten vil der blive kompenseret for i **kapitel 10**, hvor resultaterne fra undersøgelsen af det aalborgensiske rådsaristokratis udvikling 1600-1660 vil blive sat i relation til magistraters og rådsaristokraters udvikling andre steder i Europa.

Rådsaristokratiet i lokalhistorien

Jens Bang. Kjøbmand i Aalborg 1605-1644 (1885-1886)

En af grundlæggerne af Aalborgs lokalhistoriske tradition var overlærer ved Aalborg Katedralskole, bibliotekar ved Aalborgs Stifts- og Amtsbibliotek samt historisk forfatter og redaktør Daniel Høfding Wulff, der i 1863 var blandt tovholderne bag grundlæggelsen af Aalborg Historiske Museum, og som i 1865 tog initiativ til oprettelsen af *Selskab for Jydsk Historie og Topografi*.¹⁴¹

Wulff var den første lokalhistoriker i Aalborg, der gennemgik store dele af Aalborgs bevarede retsprotokoller, kærnerregnskaberne og Det kgl. Gehejmearchivs samlinger med henblik på at få belyst Limfjordsbyens ældre historie. Wulff publicerede 1860'erne-1880'erne primært sine resultater i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, men han udgav også to bøger. Først den topografiske vejviser *Aalborg før og nu* i 1883 og siden *Jens Bang. Kjøbmand i Aalborg 1605-1644* (1885-1886).

På trods af sidstnævnte publikations fokus på bygherren bag Jens Bangs Stenhus, der aldrig blev medlem af magistraten, og en noget rodet opsætning og et mangelfuldt noteapparat, indeholder *Jens Bang. Kjøbmand i Aalborg 1605-1644* en guldgrube af oplysninger om handel og købmandsliv i 1600-tallets Aalborg. Med rette er Jens Bang-bogen en af de væsentligste kildesamlinger om Aalborg på Christian 4.s tid, hvori der desuden findes talrige oplysninger om de skiftende borgmestres og rådmænds handelsforbindelser med Jens Bang. Wulffs mange artikler må også karakteriseres som kildesamlinger, da overlæreren helst lod kilderne tale for sig selv, mens Wulff til gengæld selv var yderst sparsom med at kommentere eller foretage en egentlig analyse af sit indsamlede materiale. Det er derfor heller ikke her, at vi finder deciderede konklusioner vedrørende det aalborgensiske rådsaristokratis forhold og udvikling. Til gengæld er der ingen tvivl om, at Wulffs kildestudier og kildesamlinger blev en vidensbank, inspirationskilde og referenceramme for

¹⁴¹ For en oversigt over Aalborgs byhistoriske traditioner og lokalhistoriske miljø, se Bodil Møller Knudsen og Jan Kock: Anden del. Fra 975 til 1534: s. 144-149.

aalborgensiske lokalhistorikere i det efterfølgende århundrede, hvilket vil fremgå af det efterfølgende.

Aalborg Købmænd gennem 500 Aar 1431-1931 (1931)

Forfatteren var Carl Klitgaard (1868-1957), der ved siden af sit lokalhistoriske virke var postmester i Hjørring.¹⁴² Et første udkast til denne bog udkom allerede i 1913 med titlen *Aalborg Handelsstands Historie*. I 1931, i anledning af 500 årsdagen for grundlæggelsen af Guds Legems Lav/Papegøjegildet, foretog Klitgaard en genudgivelse af bogen fra 1913. Den fik titlen *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar 1431-1931*, og det er denne udgave, der vil blive henvist til i det efterfølgende. Af Klitgaards fodnoter til *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar* fremgår det, at han har benyttet sig af utrykt materiale fra Aalborg Rådstuearkiv, retsprotokollerne fra Aalborg Byting og *Kancelliets Brevbøger*, ligesom Wulffs kildesamling om Jens Bang også er blevet anvendt.

I forhold til Aalborgs økonomiske formåen er Klitgaard af den opfattelse, at byen fra 1560erne oplevede en væsentlig opgangsperiode, der kulminerede ca. år 1600.¹⁴³ Den egentlige basis for denne velstand var sildefiskeriet, der blev suppleret med eksporthandlen af stude, korn og andre landbrugsprodukter til udlandet.¹⁴⁴ Af samme årsag blev en række fremmede købmænd fra ind- og udlandet optaget i Aalborgs købmandsstand. Især de udenlandske købmænd ”syntes at have staaet på et højere Dannelsesstrin end vore hjemlige Handlende, og da de sikkert ogsaa har været mere forfarne i Købmandsskab, ligger det nær at antage, at det mægtige Opsving, som Aalborgs udenrigske Handel tog i disse Aar, for Størstedelen skyldtes dem”.¹⁴⁵

I betragtning af, at Klitgaards bog skal dække 500 års handels- og købmandshistorie, er det ikke i *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar*, at der er plads til en tilbundsgående analyse af rådsaristokratiets politiske indflydelse og administrative funktioner. Klitgaard pointerer dog, at byens ”betydeligste Købmænd næsten alle har været Raadmænd og mange Borgmestre i Aalborg” og fremlægger i andet kapitel flere eksempler på magistratsvedtægternes favoriserende af borgmestrenes

¹⁴² Ud over *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar* var Carl Klitgaard forfatter til en række artikler om Aalborgs handelsforhold, ligesom han også publicerede flere personalhistoriske artikler om rådsaristokratiets sociale sammensætning og karakter. For en oversigt over de til denne afhandling benyttede artikler, se litteraturlisten.

¹⁴³ Carl Klitgaard (1931): *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar*: s. 35.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid: s. 36.

og rådmændenes handelsforetagender.¹⁴⁶ Magistratens dominerende indflydelse karakteriseres af Klitgaard som ”*en Klike*”, hvilket var forklaringen på, at det tog Christian 4.s store købstadsreform fra 1619 mere end hundrede år at slå igennem i Aalborg.¹⁴⁷

Det kulturelle liv, der udspillede sig i 1600-tallets store købmandsgårde, møder man primært blandt bogens illustrationer, hvor der er gengivet flere tegninger og fotografier af borgerhuse og interiører.¹⁴⁸ De gode tider, som disse kulturelle frembringelser var et resultat af, tog dog en brat ende med de kejserlige besættelsestroppers ankomst til Aalborg i 1627. Bogens tredje kapitel, der dækker perioden 1627-1730, indledes med et huskevers om Ægyptens syv plager, mens samtlige 103 år karakteriseres som ”*en Trængselens Tid saavel for Aalborg som for hele det øvrige Land*”.¹⁴⁹ Antagelsen om 1627 som startåret for en generel nedgangsperiode for Aalborg skyldes ”*den materielle Tilbagegang som Krigene og den efterfølgende stærke Beskatning medførte samt ”Suverænitetens Indførelse” i 1660.*¹⁵⁰ For årene 1657-1682 tilslutter Klitgaard sig ellers P. Munchs antagelse om det gamle bylivs og bystyres fuldstændige opløsning.¹⁵¹ ”*Købmandsregimentet*” afløstes med Enevældens indførelse af ”*en virkelig Embedsstand*”, og havde det ikke været for sildefiskeriet, var Aalborg gået en grum skæbne i møde.¹⁵²

Aalborg Bys Historie 1-3 (1931-1933)

Værket der skal behandles her, er overlærer P.C. Knudsens *Aalborg Bys Historie* i tre bind, der udkom 1931-1933, og hvis udførelse var betalt af Aalborg Kommune. Første bind omhandlede *Byens Historie før Aaret 1600* samt bystyret fra middelalderen og til moderne tid, mens bind to og tre skulle fortælle historien om henholdsvis byens jorder og byens industri. Med P.C. Knudsens egne ord var der her ikke tale om en ”*fuldstændig*”, men snarere en ”*fragmentarisk*” beskrivelse af byens historie.¹⁵³ ”*Næringslivet*” skulle være det gennemgående tema, mens de bevarede retsprotokoller kun ville blive anvendt i ringe målestok.¹⁵⁴ Knudsens noter og henvisninger viser, at

¹⁴⁶ Ibid: s. 25-27.

¹⁴⁷ Ibid og s. 45.

¹⁴⁸ For disse illustrationer, se s. 32, 34, 36 og 38 i Klitgaard (1931).

¹⁴⁹ Ibid: s. 47.

¹⁵⁰ Klitgaard (1931): s. 65.

¹⁵¹ Ibid: s. 65. For antagelsen om bylivets totale sammenbrud, se Munch: s. 67

¹⁵² Ibid: s. 64.

¹⁵³ P.C. Knudsen, 1 (1931): *Aalborg Bys Historie*: Forord.

¹⁵⁴ Ibid.

han har benyttet sig af såvel Klitgaards *Aalborg Handelsstands Historie* fra 1913 som *Kancelliets Brevbøger* og aktstykker fra Aalborg Rådstuearkiv.¹⁵⁵

Knudsen har desuden kendt til de bevarede skifteprotokollers oplysninger om borgernes formue- og ejendomsforhold, da han på side 108 i første bind opgør rådmanden Hermann van Ginchels formue. Ellers ser skifteregistreringernes oplysninger dog ikke ud til at være blevet anvendt i nævneværdig grad, ligesom der heller ikke findes mange oplysninger om andre borgmestres og rådmænds handelsforetagender og formueforhold. I tredje bind, der indeholder et kapitel om Aalborgs handel 1431-1661 er det faktisk primært Jens Bangs købmandsforretning, der har Knudsens interesse.¹⁵⁶

Under alle omstændigheder må Knudsens værk betragtes som den mest grundige og fyldestgørende af de publikationer om Aalborgs historie, der udkom i begyndelsen af 1930'erne. I kapitlet om Aalborgs bystyre trak Knudsen på ekspertisen fra underarkivar A. Køcher fra Landsarkivet i Viborg, hvilket kan være en del af forklaringen på, at hele dokumenter fra Aalborg Rådstuearkiv er gengivet i afskrift. Det er i Knudsens fremstilling, at byens magistratsvedtægter fra 1400-1500-tallet for første gang præsenteres på nutidsdansk, ligesom der, med udgangspunkt i Tauber og Nielsens *Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid*, er udarbejdet udførlige lister over Aalborgs vigtigste embedsmænd gennem tiderne.¹⁵⁷

Hvad bliver så Knudsens konklusioner? Tiden fra 1550'erne-1619 var kendetegnet ved det for Aalborg ”særlige Held, at Silden i Løbet af det 16. Aarhundrede trak mere vestpaa”.¹⁵⁸ Sammen med den europæiske prisrevolution bidrog silden til, at Aalborg blev ”en af Jyllands allerrigeste Byer” og endda opnåede titlen ”det lille København”.¹⁵⁹ I forhold til rådsaristokratiets økonomiske formåen er det Knudsens opfattelse, at det fra og med 1630 gik støt ned ad bakke, hvilket skyldtes sildefiskeriets tilbagegang og de tilbagevendende krige og fjendtlige besættelser 1627-1660.¹⁶⁰ Knudsen kan i den forbindelse bringe den interessante oplysning til torvs, at flere af Aalborgs driftigste købmænd simpelthen valgte at udvandre, hvor det ikke mindst var den norske fiske- og

¹⁵⁵ For noter og kildehenvisninger, se Knudsen 1 (1931): s. 189-198.

¹⁵⁶ Knudsen 3 (1933): s. 138-142.

¹⁵⁷ Knudsen 1 (1931): s. 36-41, 51-89 og 158-167.

¹⁵⁸ Ibid: s. 106.

¹⁵⁹ Knudsen 3 (1933): s. 135 og 138.

¹⁶⁰ Ibid: s. 130.

tømmerhandel, der vakte interessen for en karriere i udlandet.¹⁶¹ Trods alt klarede Aalborg sig dog bedre igennem kriseårene end så mange andre af provinsens købstæder, og magistraten fortsatte i flere årtier, ganske uanfægtet af de nye bestemmelser i Christian 4.s købstadsreform i 1619, sin traditionelle og egenrådige magtudøvelse.¹⁶²

Knudsen og underarkivar Køcher er også de første lokalhistorikere, der hæfter betegnelsen ”*Byens Patriciat*” på magistratskredsen, der siden 1400-tallet på det økonomiske såvel som det sociale plan, havde adskilt sig fra byens håndværkere og avlsbrugere.¹⁶³ Efter Grevens Fejde holdt magistraten sig i ”*samme aristokratiske Spor*”, men hvor lukket og eksklusiv dette ”*Byens Patriciat*” så har været, er dog nok et åbent spørgsmål.¹⁶⁴ På side 107-108 i første bind redegør forfatterne i hvert fald udførligt for flere af de fra Tyskland og Nederlandene til Aalborg indvandrede købmænd, der efterfølgende opnåede borgmester- og rådmandsposter. I forhold til kulturen er der, ganske som hos Klitgaard, ikke meget at hente hos Knudsen. Han gengiver en oversigt over en række borgeres guld- og sølvsager fra en af Wulffs artikler, ligesom ”*Byens smukke og solide Bindingsværkshuse*” får en kort omtale.¹⁶⁵

Aalborg. Historie og Hverdag (1942)

I 1942 var det 600 år siden, at kong Valdemar Atterdag havde skænket Aalborg byens første stadsret. I anledning af dette jubilæum skrev arkæolog og museumsinspektør ved Aalborg Historiske Museum, Peter Andreas Riismøller (1905-1973) *Aalborg. Historie og Hverdag*, hvori han trak de lange linjer af Aalborgs historie fra Vikingetiden frem til 1942.¹⁶⁶ I sit efterskrift anbefalede Riismøller den interesserede læser *Jens Bang. Kjøbmand i Aalborg 1605-1644*, *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar* og P.C. Knudsens Aalborghistorie, ligesom det af *Noter og Henvisninger* fremgår, at Riismøller har benyttet sig af Aalborgs kærnerregnskaber og rådstuerettens og bytingets retsprotokoller.¹⁶⁷

¹⁶¹ Ibid og s. 136, samt Knudsen 3 (1933): s. 147. Her tænker Knudsen sandsynligvis på de borgere, der valgte at tage flugten til Norge under Kejserkrigen.

¹⁶² Knudsen 1 (1931): s. 129-130.

¹⁶³ Ibid: s. 94.

¹⁶⁴ Ibid: s. 109-111.

¹⁶⁵ Knudsen 3 (1933): s. 138 og s. 144. For fotografier af et par af disse bindingsværkshuse, se Knudsen 3 (1933): s. 140-141. Vedrørende borgernes guld- og sølvsager, se Daniel Høfding Wulff (1874-1875): *Smaaestykker*: s. 95-96.

¹⁶⁶ Frem til sin død i 1973 var Peter Riismøller forfatter til en række bøger og artikler om Aalborgs kulturhistorie, bygninger, gader og stræder. For en oversigt over de til denne afhandling anvendte publikationer fra Riismøllers hånd, se litteraturlisten.

¹⁶⁷ Peter Riismøller (1942): *Aalborg. Historie og Hverdag*: s. 266 og 268.

Riismøller lægger sig i Aalborg. *Historie og Hverdag* tæt op ad Carl Klitgaards og P.C. Knudsens antagelser om Aalborgs økonomiske formåen. Beskrivelsen af årene 1550-1624, der bærer titlen ”*Den store højkonjunktur*” var kendetegnet ved ”*Gode Huse, store Lagre, kostbart Inventar og veludviklet Selvfølelse*”.¹⁶⁸ Velstandens kilde var ikke mindst den europæiske prisrevolution og Aalborgs gode havneforhold, der indbragte byen en særstatus på linje med Helsingør og Malmø, for ”*ligger en By, hvor der er brug for den, har den flere Liv end en Kat*”.¹⁶⁹ Endelig er Peter Riismøller den første af Aalborgs lokalhistorikere, der har øje for den økonomiske betydning som Aalborghus slot og len fik for byen. Riismøller var desuden opmærksom på, at købmændenes velstand smittede positivt af på Aalborgs håndværkere. Det gav sig udslag i opførelsen af store bindingsværksgårde og Aalborgstuen samt i produktionen af solide sølvkander. I forhold til sølvkandernes størrelse og kvalitet tyder meget på, at Riismøller har benyttet sig af de bevarede skifteregistreringer, om end det ikke fremgår, hvilke borgeres efterladte sølvsager der har haft hans særlige opmærksomhed.¹⁷⁰

Aalborg kunne ellers nok få brug for kattens ni liv, for allerede omkring 1600 var konjunkturerne for nedadgående, hvilket ikke mindst skyldtes sildefiskeriets tilbagegang.¹⁷¹ Opførelsen af Jens Bangs Stenhus 1623-1624 var kulminationen på den store højkonjunktur, mens årene 1627-1660 er samlet under titlen ”*Paa Krigenes Alfarvej*”.¹⁷² På trods af den fattigdom og elendighed, som Kejserkrigen og de efterfølgende ekstraskatter medførte, har Riismøller dog den lidt selvmodsigende pointe, at det først var med Torstenssonfejden i 1640’erne, at ”*den store Nedgang i Økonomien kan mærkes i Aalborg*”, hvilket dels skulle kunne forklares med, at rige aalborgensere fortsat havde huse, varelagre og kapital at tære på.¹⁷³

Hos Riismøller var magistraten ensbetydende med ”*det aristokratiske Styresæt*”, der var nedarvet fra Middelalderen, og som fortsat trivedes i bedste velgående. Aalborg blev vurderet ”*som Rigets mest konservative By*”, hvor ”*Købmandsvældet*” upåvirket af købstadsreformen i 1619 ”*... vedblev endnu et Aarhundrede uden væsentlige Ændringer*”, så alt hvad der hedder enevælde og øget kontrol fra hovedstadens skulle altså være gået ganske ubemærket hen i Aalborg frem til ca.

¹⁶⁸ Ibid: s. 103 og 119.

¹⁶⁹ Ibid: s. 103-105.

¹⁷⁰ Ibid: s. 112.

¹⁷¹ Ibid: s. 137.

¹⁷² Ibid: s. 136.

¹⁷³ Ibid: s. 143-144 og 146.

1719.¹⁷⁴ Konservatisme og købmandsvælde var dog ikke nødvendigvis noget kvalitetsstempel. Borgmester Jørgen Olufsen var i Riismøllers øjne uden viljestyrke og pligtfølelse, og hverken i forbindelse med optrævlingen af den aalborgensiske heksebande eller tacklingen af det såkaldte håndværkeroprør i 1624 formåede magistraten at løfte opgaven.¹⁷⁵ I begge tilfælde var det lensmanden på Aalborghus, der måtte rede trådene ud, hvilket skyldtes, at netop denne adelige embedsmand ”... repræsenterede den Fasthed og sunde Fornuft, som Magistraten i nogen Grad savnede”.¹⁷⁶

Fra Povl Pop til Poul Pagh (1972)

Siden 1967 har Selskabet for Aalborgs Historie hvert år udgivet en årbog med et historisk emne, der har relevans for Aalborg. 1972-1973 skrev overlærer Svend. B. Olesen (1911-1997) Selskabets to årbøger, der begge fik titlen *Fra Povl Pop til Poul Pagh*. I disse to årbøger fortalte Olesen om kendte aalborgensere fra renæssancen og frem til tabet af Norge i 1814.¹⁷⁷ I årbogen fra 1972 er 1600-tallets Aalborg repræsenteret ved borgmestrene Povl Pop, Didrik Grubbe, Jørgen Olufsen, Jacob Urbansen og Daniel Calow, mens Niels Christensen alene repræsenterer rådmandsgruppen. Disse mænd beskrives af Olesen som ”byens aristokrati, som alene styrede dens sager helt efter deres egne hoveder og principper.”¹⁷⁸ Afslutningen på denne periode har Olesen sat i 1660, eftersom de borgere, der herefter satte dagsordenen i Enevældens Aalborg, ikke var købmænd af profession, men derimod apotekere, læger, toldere og slotsskrivere, der via kontante pengelån til forgældede adelsfolk sikrede sig kontrollen med og ejerskabet til de nordjyske herregårde.¹⁷⁹

Desværre har Olesen ikke angivet den litteratur og det kildemateriale, der ligger til grund for hans konklusioner. Der er dog i høj grad tale om en fremstilling, der er bundet op på de bevarede købmandsgårde og stenhuse, ligesom Brandforsikringsprotokollen fra 1801-1810, og dennes oplysninger om den enkelte ejendom spiller en vigtig rolle.¹⁸⁰ De bevarede epitafier inddrages også i Olesens analyse, ligesom Aalborgstuen naturligvis er omdrejningspunktet i portrættet af Niels Christensen.¹⁸¹ Det er altså ikke hos Olesen, at man finder detaljerede gennemgange og analyser af

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid: s. 129

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Olesen (1972): s. 7-9.

¹⁷⁸ Ibid: s. 8.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid: s. 22-23, s. 38, 42 og 52.

¹⁸¹ Ibid: s. 29, 36, 45. For Aalborgstuens vedkommende, se s. 24-26.

den enkelte borgmesters eller rådmands købmandsforretninger og engagement i magistratsarbejdet. Ikke desto mindre er *Fra Povl Pop til Poul Pagh* nok fortsat noget af det tætteste, vi kommer på en decideret personalhistorie over enkelte udvalgte borgmestre og rådmænd og deres boligforhold og kulturelle interesser.

Aalborg under krise og højkonjunktur 1534-1680 (1988)

1987-1992 udkom den første samlede flerbinds historie om Aalborg siden P.C. Knudsens Aalborgshistorie fra 1930'erne. Andet bind havde titlen *Aalborg under krise og højkonjunktur* og dækkede perioden 1534-1680. Af praktiske grunde var perioden blevet opdelt i to afsnit. Arkivar ved Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg Kommune, Lars Tvede-Jensen, skrev om årene 1534-1619, mens lektor i historie ved Aalborg Universitetscenter, Gert Poulsen, tog sig af årene 1619-1680. Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen er de første, der for alvor giver sig i kast med en større gennemgang af det utrykte kildemateriale om Aalborgs historie, der befinder sig i de lokale og nationale arkiver.¹⁸²

Forfatterernes arbejdsdeling var klarlagt fra starten af: ”*For perioden 1534 til 1619 er der lagt vægt på en fremstilling af Aalborgs topografi og fysiske udvikling, retslige og administrative institutioner og hverdagsliv. For perioden 1619 til 1680 er der lagt særlig vægt på undersøgelser af de økonomiske og befolkningsmæssige forhold i byen for at forklare, hvorfor Aalborg klarede sig så godt i forhold til andre købstæder*”¹⁸³. Behandlingen af de to tidsafsnit fremstår altså forskelligt, hvortil kommer, at Gert Poulsen i forhold til kildematerialets oplysninger og omfang havde væsentligt mere at arbejde med.

Først et kig på perioden frem til 1619. For handlens vedkommende anfører Lars Tvede-Jensen, at byens købmænd på baggrund af eksporten af sild og stude til udlandet i 1619 havde nået deres økonomiske og sociale højdepunkt. Her ligger arkivaren altså på linje med tidsfæstelsen af den store højkonjunktur i *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar, Aalborg Bys Historie og Aalborg. Historie og Hverdag*.¹⁸⁴ Til gengæld er Lars Tvede-Jensen så ikke helt på linje med sin medforfatter Gert Poulsen, der tager sig af Aalborgs økonomiske og sociale udvikling 1619-1680. Allerede i 1677

¹⁸² For en oversigt over det utrykte kildemateriale, der blev benyttet af Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen, se Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680: s. 364-369.

¹⁸³ Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680: s. 9.

¹⁸⁴ Tvede-Jensen (1988): s. 74-78 og 107.

havde Resen anført, at Aalborgs fortsatte velstand skyldtes Limfjordens sildefiskeri, hvilket var en antagelse, som Carl Klitgaard også bragte til torvs i *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar*.¹⁸⁵ Den første detaljerede undersøgelse af sildefiskeriets betydning for Aalborgs fortsat gode økonomi 1660-1700 blev publiceret af Aage Fasmer Blomberg i artiklen *Bidrag til Belysning af Aalborgs Handel i 2. Halvdel af det 17. Aarhundrede*. Peter Riismøller kendte til Blombergs artikel, men Gert Poulsen er den første lokalhistoriker, der via sine egne kildestudier udbygger og nuancerer Klitgaards antagelse og Blombergs konklusioner.¹⁸⁶

Resultatet af Gert Poulsens undersøgelser er ensbetydende med, at den økonomiske højkonjunktur, som Klitgaard, Knudsen, Lars Tvede-Jensen og dels Riismøller antog kulminerede i årene før Kejserkrigens udbrud, varede noget længere. 1620'erne-1630'erne kan derfor karakteriseres som ”... en hektisk tid, der gav store rigdomme og lige så store ruiner”, hvor mange af de købmænd, der havde slået sig op på studeeksport og krambodshandel, gik fallit, når konjunkturerne svigtede.¹⁸⁷ Vel gik det, som følge af Torstenssonfejden og Karl Gustav-krigene, tilbage med handelsflåden og studeeksporten, men ”Ved indgangen til 1680erne stod de aalborgensiske købmænd nok stærkere end nogensinde tidligere i økonomisk henseende”, hvilket altså er den stik modsatte vurdering af den hans medforfatter kom frem til.¹⁸⁸ Forklaringen herpå var sildefiskeriets stigende afkast og Enevældens toldbegunstigelser på korneksporten til Norge, hvortil kom de nye muligheder for investeringer i pengeudlån og godskøb, der åbnede sig med Enevældens indførelse.¹⁸⁹

Poulsens konklusioner baserer sig for størstedelens vedkommende på regnskabsmaterialet, mens det straks er lidt mere uklart, hvordan den enkelte købmand over tid har tjent sine penge og administreret sin forretning. For sådanne detaljerede undersøgelser findes de bedste resultater for Aalborgs vedkommende fortsat i Poul Enemarks to artikler *Jens Bang og det ålborgske saltkompagni* og *En købmandsskæbne i Aalborg fra begyndelsen af 17. århundrede*, der udkom i *Erhvervshistorisk Årbog* i henholdsvis 1954 og 1957.

Bind to af *Aalborgs historie* har klart fokus på byens økonomiske forhold og de brede befolkningslags sociale vilkår 1534-1680, hvor ikke mindst håndværkernes arbejdsforhold og de

¹⁸⁵ Resen: s. 39.

¹⁸⁶ Riismøller (1942): s. 269 og Gert Poulsen (1988): s. 232-257.

¹⁸⁷ Gert Poulsen (1988): s. 263.

¹⁸⁸ Ibid:s. 347.

¹⁸⁹ Ibid:s. 347-348.

fattiges usle levevilkår er emnet for en større undersøgelse.¹⁹⁰ Det er samtidig ensbetydende med, at visse emner af interesse for det aalborgensiske rådsaristokratis udvikling kun bliver yderst sporadisk behandlet, eller slet ikke omtales. Skifteprotokollernes oplysninger om rådsaristokratiets boligforhold, kulturelle interesser og personlige ejendele behandles kort af Lars Tvede-Jensen, mens emnet glimrer ved sit fravær for tiden 1619-1680.¹⁹¹ På baggrund af tingbøgernes omtaler af slagsmål og regnskabsfusk forhindrer det dog ikke Gert Poulsen i at konkludere, at *”Storkøbmændene i begyndelsen af perioden manglede endnu en del af de fine og slebne manerer som man kunne forvente hos en eksklusiv overklasse”*.¹⁹²

Heller ikke rådsaristokratiets sociale sammensætning og de mulige ændringer i rekrutteringsmønstret til borgmester- og rådmandsposterne er et emne, der fylder meget i dette bind af *Aalborgs Historie*.¹⁹³ Lars Tvede-Jensen skriver, at *”Byens styre var i hænderne på en lille kreds af borgere, nemlig de mest velhavende købmænd”*, mens Gert Poulsen konkluderer, at der i 1620’erne indtraf et generationsskifte, hvor en lille kapitalstærk kreds af tilflyttere fra ind- og udland dominerede udenrigshandlen og magistratsposterne, mens de indfødte købmænd til gengæld fik sværere og sværere ved at gøre sig gældende.¹⁹⁴ Generelt skal man lede længe efter oplysninger om mulige ændringer i rådsaristokratiets sociale sammensætning, men det anføres dog af Gert Poulsen, at magistraten i 1660, i modsætning til 1620’ernes mange tilflyttere, nu bestod af mænd, *”der alle var sønner eller svigersønner til tidligere borgmestre eller rådmænd i byen”*.¹⁹⁵

I forhold til rådsaristokratiets politiske linje er det i Gert Poulsens *Den politiske udvikling 1619 til 1680* primært 1600-tallets mange krige og borgerskabets bidrag til den nationale politik, der er i fokus.¹⁹⁶ Ser man bort fra en fyldestgørende gennemgang af borgmester Jørgen Olufsens mislykkede forsøg på at tackle det såkaldte håndværkeroprør i 1624, glimrer magistratens muligt ændrede arbejdsopgaver og kongemagtens indflydelse på disse ellers ved deres fravær for perioden 1619-1680.¹⁹⁷ Til gengæld får man for første gang en kildebaseret undersøgelse af rådsaristokratiets politiske aktiviteter 1629-1660, hvor ikke mindst borgmester Hans Sørensens Tolders engagement i

¹⁹⁰ Ibid: s. 273-325

¹⁹¹ Tvede-Jensen (1988): s. 171-173. For en oversigt over emnerne i Gert Poulsens del af fremstillingen, se side 6-7 i *Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680*.

¹⁹² Gert Poulsen (1988): s. 261.

¹⁹³ Om denne mangel se Degn (1989): s. 451 og Knud J.V. Jespersen (1990): s. 226.

¹⁹⁴ Tvede-Jensen (1988): s. 109 og 112 og Gert Poulsen (1988): s. 260.

¹⁹⁵ Gert Poulsen (1988): s. 206.

¹⁹⁶ Ibid: s. 192-210.

¹⁹⁷ Ibid: s. 293-307.

den jyske borgerbevægelse er fyldestgørende behandlet.¹⁹⁸ Har man derimod interesse for det daglige magistratsarbejde skal der bladres tilbage til Lars Tvede-Jensens afsnit, hvor der på siderne 108-139 gives et indblik i magistratsvedtægternes indhold og rådstuerettens arbejde fra 1534 til 1619.¹⁹⁹

- Om at bygge og bo i Aalborg på Christian 4.s tid (1988-2007)

Bortset fra Svend B. Olesen er den eneste lokalhistoriker, der i nævneværdig grad har beskæftiget sig med rådsaristokratiets købmandsgårde og boligforhold, museumsinspektør Viggo Petersen ved Aalborg Historiske Museum. Jens Bangs Stenhus – og om at bygge og bo i Aalborg på Christian 4.s tid, der udkom som årets Aalborgbog i 1988 handler primært om arkitekturen og bygningshistorien bag Jens Bangs Stenhus, men det anføres, at ”*Jens Bang tilhørte den lille kreds af storkøbmænd, som i kraft af deres rigdom var dem, man regnede med i byen, og som mere eller mindre havde familieforbindelser med hinanden.*”²⁰⁰ Viggo Petersen er desuden den første lokalhistoriker, der for alvor udnytter skifteprotokollernes oplysninger om rådsaristokratiets møbler og ejendele, så i Aalborgbogen fra 1988 får man en gennemgang af møbler og inventar i Jens Bangs stuer, mens man i artiklen *Panelstuer i Aalborg fra renæssancetiden* bliver introduceret til flere panelstuer i byens købmandsgårde.²⁰¹ Endelig har Viggo Petersen i Aalborg og herregårdene (Aalborgbogen 1985) samt Aalborg og Limfjordslandet (Aalborgbogen 1993) sat Aalborgs handel ind i en større regional kontekst. I Aalborg i åløbenes tid, der udkom som årets Aalborgbog i 1997, har Viggo Petersen desuden givet et indblik i åernes betydning for Aalborgs historie og udvikling.

Hverken i *Jens Bangs Stenhus – og om at bygge og bo i Aalborg på Christian 4.s tid* eller i Viggo Petersens efterfølgende publikationer er der meget nyt at hente om 1600-tallets borgmestre og rådmænd. Det er dog heller ikke Viggo Petersens ærinde, da det er deres købmandsgårde, stenhuse, stuer og trapper, der har interesse. Man får dog andet og mere end blot end blot beskrivelser og undersøgelser af, hvordan man byggede og boede i 1600-tallets Aalborg. Både i forhold til købmandsgårdene og panelstuerne ser Viggo Petersen ud over de lokale forhold, og sætter de

¹⁹⁸ Ibid: s. 192-195.

¹⁹⁹ Lars Tvede-Jensen (1988): s. 108-139.

²⁰⁰ Petersen (1988): s. 18.

²⁰¹ Ibid: s. 89-93 og Viggo Petersen (1996): s. 7-10.

pågældende huse og interiører, og dermed også det aalborgensiske rådsaristokratis boligkultur, ind i en større dansk og europæisk kontekst.²⁰²

Opsummering

Siden 1860'erne har Aalborg med museum, arkiv og lokalhistoriske årbøger, dannet rammen om et levende lokalhistorisk miljø, hvor der 1931-1942 blev udgivet flere bøger om Aalborgs topografi og historiske udvikling. Frem til andet bind af *Aalborgs Historie* udkom i 1988 var den klare opfattelse, at Aalborg oplevede en økonomisk højkonjunktur fra ca. 1550'erne-1627, en højkonjunktur, der afspejler sig i periodens bevarede købmandsgårde. Herefter gik det, som følge af kejserkrig, svenskekrige, skattetryk og Enevældens favorisering af hovedstaden støt ned ad bakke for Aalborg, og hvis det ikke havde været for sildefiskeriet, havde byen i sandhed været ilde stedt.

Den dominerende negative opfattelse af Aalborgs økonomiske status og formåen må efter Gert Poulsens undersøgelse af byens handelsforhold 1619-1680 siges at være skudt over målet. I 1630'erne var der fortsat gode penge at tjene på eksporten af levende stude til de europæiske kvægmarkeder, mens sild og toldbegunstigelser sikrede Aalborg fortsatte handelsforbindelser til Norge og Østersøområdet.

Mens Aalborgs handelsmæssige og økonomiske forhold altså er grundigt dokumenteret 1600-1660 er man straks på mere usikker grund, når det kommer til oplysninger om og undersøgelser af rådsaristokratiets sociale og kulturelle forhold samt det daglige magistratsarbejde og om de krav og udfordringer, som 1600-tallets ekspanderende centraladministration stillede til Aalborgs borgmestre og rådmænd. Hvordan rådsaristokratiet andre steder i landet tacklede disse udfordringer vil fremgå af det efterfølgende afsnit.

Rådsaristokratiet i Danmarkshistorien

Dette afsnit præsenterer tre af de publikationer, der i særlig grad beskæftiger sig med rådsaristokratiets udvikling i 1600-tallets Danmark. Vi starter i København, bevæger os derefter videre til Odense, Assens og Nyborg for til sidst at slutte i Ribe. Hermed opnår man ikke blot den fordel, at både Sjælland, Fyn og Jylland er repræsenteret. Som det senere vil fremgå, er det desuden i disse publikationer, at der kan spores flere uenigheder vedrørende rådsaristokratiets

²⁰² For relationerne mellem Aalborg, Danmark og Europa, se Petersen (1988): s. 28-86, Petersen (1996): s. 32 og Viggo Petersen (2007): Jens Bangs rondel – en unik renæssancetrappe i Aalborg: s. 76-77 og 80-81.

handelsforetagender, arbejdsbyrde og sociale sammensætning, ligesom det også er her, at hele diskussionen om tilstedeværelsen af et dansk bypatriciat bringes i spil.

Det københavnske patriciat og staten ved det 17. aarhundredes midte (1957)

” Karakteristisk for patriciatets sammensætning i ældre tid var en stadig optagelse af nytilkomne i kredsen af storkøbmænd. Thi det hørte til sjældenhederne, at søn fulgte fader som storhandelsmand”.²⁰³ Allerede ved den første sætning i Johan Jørgensens *Det københavnske patriciat og staten ved det 17. aarhundredes midte*, kunne det altså se ud som om, at forfatteren afmonterer det patriciatsbegreb, som han anvender i sin karakteristik af 1600-tallets københavnske borgerskab.²⁰⁴

Når man kan tillade sig at sætte spørgsmålstejn ved Johan Jørgensens brug af patriciatsbegrebet, skyldes det ikke mindst, at Jørgensen selv anfører, at otte af Københavns 14 borgmestre 1600-1660 var tilflyttere, mens kun en enkelt af borgmestrene, Reinholdt Hansen, med sikkerhed kan siges at være indfødt københavner. I samme periode udgjordes rådmandskredsen af indvandrede jyder, sønderjyder, holstenere, tyskere og hollændere i skøn forening.²⁰⁵ På denne brogede baggrund havde den københavnske magistrat et vist ”kosmopolitisk præg”, hvor de mange tilflyttere giftede sig med fremstående borgerdøtre, hvis de da ikke via børnenes giftermål kom i forbindelse med de allerede etablerede slægter.²⁰⁶ Den afgrænsning og indspisthed, der i sagens natur burde kendetegne et sådant patriciat, ses heller ikke dokumenteret i magistratskredsens ægteskabelige forbindelser til hovedstadens højtstående gejstlige og professorerne ved Københavns Universitet.²⁰⁷

I kraft af deres placering i magtens centrum var de københavnske storkøbmænds forretninger og indtjeningsmuligheder i høj grad koncentreret om vareleverancer til militæret, hoffet og det offentlige byggeri, ligesom der var god fortjeneste at hente på pengeudlån til betrængte adelsfolk.²⁰⁸ Via rentemesterregnskaberne påviser Johan Jørgensen, at en fjerdedel af alle udbetalinger på over

²⁰³ Jørgensen (1957): s.14.

²⁰⁴ Svend Larsen, der nævner en række eksempler på en i hans øjne overflødig brug af patriciatsbegrebet, er underligt nok ikke opmærksom på Johan Jørgensens brug af begrebet. (Se Larsen 1 (1965): s. 7-8).

²⁰⁵ Jørgensen (1957): s.14-15.

²⁰⁶ Ibid: s. 15.

²⁰⁷ Ibid: 26-27.

²⁰⁸ Ibid: s. 21-22.

1.000 dalere gik til en lille gruppe af københavnske borgere.²⁰⁹ De blev ikke blot betalt i klingende mønt, men modtog også betaling i korn, stude og fast ejendom.²¹⁰

Smædeskriftet *”Den borgerlige Stands onde Vilkår”*, hvis anonyme forfatter ca. 1650 beklagede sig højlydt over borgerskabets *”Armod og Usselhed”* samt *”Ond Orden og Skik udi Købmandskabet”* inspirerede Jørgensen til at undersøge de københavnske magistratsmedlemmers uddannelsesniveau.²¹¹ Af hans resultater fremgik det, at så godt som alle de københavnske borgmestre og rådmænd havde gået i skrive- og regneskoler, flere havde været i latinskoler, og enkelte, borgmestrene Jacob Mikkelsen og Hans Nikkelsen Lund, havde en længere akademisk uddannelse med sig i bagagen.²¹² Efter skoletiden kom så årene i købmandslære, der sendte de kommende magistratsmedlemmer til både Flensborg, Hamborg og Nürnberg, mens andre blev uddannet som skrivere på de kongelige lensgårde og/eller i statsadministrationen i København. På den baggrund skulle der næppe herske tvivl om, at de københavnske storkøbmænd næsten alle havde en forsvarlig uddannelse bag sig – *”Så vidt som man overhovedet kan lære om handel, synes alt at være gjort”*, ligesom *”Adskillige vidnesbyrd haves om borgernes vide åndelige horisont”*.²¹³

For Københavns vedkommende kunne Johan Jørgensen altså påvise tilstedeværelsen af en lille, men betydningsfuld gruppe i det danske samfund. Om det for 1600-tallets vedkommende var muligt at finde en lignende gruppe kapitalstærke, veluddannede og selvbevidste borgere på Fyn og i Ribe er vores næste punkt.

Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de Aarhundrede (1965)

”Hovedformålet med nærværende afhandling er at fremlægge resultaterne af en række undersøgelser af de kredse, hvoraf de fynske købstæders råd udgik i de 17de århundrede”.²¹⁴

Så kort og kontant opridsede Svend Larsen, direktør ved Odense Bys Museer, i 1964 hovedformålet med sin to binds doktorafhandling *”Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede”*,

²⁰⁹ Ibid:s. 35-39.

²¹⁰ Ibid: s. 41-43. Om disse handelsforbindelser mellem staten og de københavnske købmænd, se desuden Feldbæk (1993) s. 46-49.

²¹¹ I.A. Fridericia (1975): *Adelsvældens sidste dage*: s. 80-81. og Jørgensen (1957): s. 17.

²¹² Jørgensen (1957): s. 17.

²¹³ Ibid: s. 21 og 25. Jørgensen kommer desværre ikke nærmere ind på disse *”vidnesbyrd”*, men henviser til Fussing (1952).

²¹⁴ Larsen 1 (1965): s. 7.

der tager sit udgangspunkt ca. år 1600 og afrundes med Christian 5.s reform af købstadsstyret i 1682.

Første bind indeholder selve fremstillingen om borgmestrene og rådmændenes liv, gerninger og virksomhed i Assens, Nyborg og Odense, mens andet bind er forbeholdt bilag og diverse sags- og personregistre. Svend Larsen døde desværre før hele hans værk var blevet trykt, og han fik aldrig mulighed for at diskutere resultaterne af sine studier med andre forskere. Ikke desto mindre er ”*Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede*” fortsat en af de få deciderede undersøgelser, der er foretaget af rådsaristokratiets økonomiske, sociale og kulturelle udvikling i 1600-tallets Danmark, mens det fynske rådsaristokratis politiske engagement og forholdet til statsmagten er mindre fyldestgørende behandlet.²¹⁵

Vender vi os nu i første omgang mod Svend Larsens resultater udgjorde rådsaristokratiets økonomiske basis opkøb og eksport af korn og stude, mens kramvarer og krydderier blev importeret med henblik på videresalg ude og hjemme.²¹⁶ Rådsaristokratiet havde forbindelser til både Amsterdam, Kiel, Lübeck og Norge, mens Larsen til gengæld ikke fandt spor af nævneværdige handelsforbindelser til Sjælland og København.²¹⁷ Via skifteregistreringernes oplysninger om købmændenes kundekredse og kreditforbindelser, mente Larsen desuden at kunne påvise eksistensen af to købmandstyper.²¹⁸ De købmænd, der handlede med udenlandske kramvarer og de købmænd, der opkøbte korn og stude på de kongelige lensgårde og adelens herregårde og efterfølgende solgte disse landbrugsprodukter til udlandet.²¹⁹ Mens den første købmandstype fandtes blandt de tidligere købmandstjenere, var købmandstype nr. to ofte tidligere fogeder og skrivere, der havde været i kongens og adelens tjeneste. Det var sådanne tidligere ansættelser, der gav dem de optimale muligheder for etablering af kontakter til deres kongelige og adelige leverandører af korn og stude.²²⁰

²¹⁵ Om disse mangler, se Erling Ladewig Petersen (1968): Anmeldelse af Svend Larsen: *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede*: s. 236-237. Af listen over det anvendte utrykte kildemateriale fremgår det, at Svend Larsen ikke har benyttet sig af Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager for Skåne, Sjælland, Fyn, Smålandene og Jylland, hvor undersåtternes indsendte breve, supplikationer og klager ligger arkiveret. Se Larsen 2 (1965): s. 419.

²¹⁶ Larsen 1 (1965): s. 99.

²¹⁷ Ibid: s. 111.

²¹⁸ Ibid: s. 127

²¹⁹ Ibid: s. 129-130.

²²⁰ Ibid: s. 130. Svend Larsens opdeling af de fynske købmænd i to typer med hver deres speciale er siden blevet imødegået af Erling Ladewig Petersen (1984): Sociale og økonomiske kår: s. 257.

I 1965 var Svend Larsen blandt de første danske historikere, der satte spørgsmålstegn ved opfattelsen af Kejserkrigen som startskuddet til landets økonomiske stagnation og forarmelse, hvilket også er en antagelse, som flere aalborgensiske lokalhistorikere havde tilsluttet sig.²²¹ De fynske købstæder blev ganske vist først udsat for egentlige krigshandlinger og plyndringer under Karl-Gustav-krigene 1657-1659, men allerede i 1640'erne fik den fynske adel og de fynske bønder, som følge af øget skattetryk, misvækst og byrdefulde indkvarteringer af kongens soldater, svært ved at betale købmændene deres tilgodehavender. Det fik fatale konsekvenser for de borgmestre og rådmænd, der havde slået sig op på salg af importerede kramvarer til adel og bønder.²²² Denne tilbagegang til trods, fandtes der i 1640'ernes fynske købstæder fortsat meget velstående købmænd. Odenserådmanden Matthias Didriksen var ved sin død i 1639 god for 47.725 sletdalere, arvingerne efter Matthias Didriksens kollega, Erik Jørgensen, kunne i 1644 gøre krav på 63.233 sletdalere, mens Peder Gaas i 1645 efterlod sig 19.383 sletdalere.²²³ Ikke alle medlemmer af det fynske rådsaristokrati var bestemt lige formuende, men alle havde de tjent nok til, at de kunne adskille sig fra bybefolkningens brede lag og dermed også legitimere deres dominerende sociale position i købstæderne.

Hvad denne velstand gav sig udslag i i dagligdagen underbygges i første binds femte kapitel, hvor Larsen, via de bevarede skifteprotokoller 1638-1685, giver læseren et indblik i rådsaristokratiets ejendomme og ejendele. Hensigten var at ”... give rammen om rådmandskredsens dagligliv”, ligesom det illustrerede Larsens pointe om, ”... at der i økonomisk henseende kunne være en betydelig afstand mellem kredsens medlemmer.”²²⁴ Femte kapitel kan med fordel suppleres med andets binds optællinger og tabeloversigter, hvor alt fra stole og sølvskeer til ligkister og natpotter er optalt og registreret.²²⁵

Hvem var det så, der beboede de store købmandsgårde i Assens, Nyborg og Odense? Omkring år 1600 bestod det fynske rådsaristokrati primært af købmænd, men Larsen kunne desuden påvise en betydelig tilgang af rige bondesønner, der via deres tidligere embeder og ansættelser som fogeder

²²¹ Larsen 1 (1965): s. 219, hvor Karl Gustav-krigene som ”*det alvorligste slag*”. Se desuden Ladewig Petersen (1968): s.240-241.

²²² Larsen 1 (1965): s. 224-229 og 234.

²²³ Ibid: s. 185. For en oversigt over indholdet i Erik Jørgensens og Peder Knudsen Gaas' kramboder og varelagre, se Larsen 2 (1965): s. 322-360.

²²⁴ Larsen 1 (1965): s. 184.

²²⁵ Larsen 2 (1965): s. 361-418. For optællingerne af stole, sølvskeer, ligkister og natpotter, se Larsen, 2 (1965): s. 364-365, 380 og 397.

og skrivere overgik til købmandsstanden og efterfølgende gjorde karriere som borgmestre og rådmænd.²²⁶ Hertil kom et vist element af udenlandske købmænd, så slægtskabet betød i udgangspunktet ikke det store for en karriere i magistraten, selv om Mule- og Seebladslægten i Odense godt nok dominerede bystyret i flere generationer. Fraværet af det slægtsbundne bypatriciat, som andre danske byhistorikere mente at kunne påvise, kunne ifølge Larsen forklares med, at der ofte gik år og dag, før sønner og svigersønner af borgmestre og rådmænd selv fik adgang til en rådmandspost.²²⁷ En rådmandspost var altså ikke en given sag, blot fordi man var blevet født ind i den rigtige familie på det rigtige tidspunkt. Man skulle først gøre sig værdig til en sådan opgave, og mange rådmandssønner foretrak desuden at søge lykken andre steder end på det lokale rådhus. Frem for gode familieforbindelser så de afgørende optagelseskriterier i stedet for ud til at have været ambitioner, evner, en vis formue og gerne praktiske erfaringer fra tidligere ansættelser i lokaladministrationen.²²⁸ Det fynske rådsaristokrati var altså præget af en stor social mobilitet, og nogen form for lukket og eksklusiv kaste med karakter af et egentligt patriciervælde var der langt fra tale om, ”*Det var tværtimod en kreds, der var stærkt forgrenet både geografisk og socialt*”.²²⁹

Men hvad ansporede så købmænd, skrivere og fogeder til at opnå en rådmandspost med mulighed for eventuelt at ende i borgmestersædet? Bortset fra den magt og prestige, der fulgte med en rådmandspost, og retten til forskellige småindtægter, var skattefritagelsen, der for Fyns vedkommende med tiden blev udvidet til at gælde alle skatter, den primære motivationsfaktor.²³⁰ En sådan motivationsfaktor kunne der nok være behov for, for efter Larsens opfattelse var magistratsarbejdet i de fynske købstæder en yderst tidskrævende og byrdefuld arbejdsopgave, der medførte deciderede begrænsninger i købmandens handelsliv.²³¹ Ja, der findes ligefrem eksempler på, at disse offentlige erhverv kunne være en sådan belastning for de fynske borgmestre og rådmænd, at de søgte om at blive fritaget for det.²³²

Rådsaristokratiets økonomiske tilbagegang, der for alvor tog fart med Karl Gustav-krigene, satte de fynske rådmandskredse i skred. Da rådsaristokratiets økonomiske position undergravedes, tog den

²²⁶ Larsen 1 (1965): s. 60-61 og 85.

²²⁷ Ibid: s. 80 og 90-91.

²²⁸ Ibid: s. 205-206.

²²⁹ Ibid: s. 59. For en oversigt over de odenseanske rådmænds oprindelse og ægteskaber samt tavler over rådsaristokratiets herkomst i Assens og Nyborg, se Larsen 2 (1965): s. 8-15.

²³⁰ Larsen 1 (1965): s. 59.

²³¹ Ibid: s. 19. For magistraternes omfattende arbejdsområder og opgaver, se Larsen 1 (1965): s. 27-57.

²³² Ibid: s. 59.

det autonome og selvsupplerende magistratsstyre med i faldet.²³³ Mange af de købmandssønner, der tidligere havde udgjort det oplagte rekrutteringsmateriale til rådmandsposterne, valgte nu at søge nye græsgange i andre købstæder, hvis de da ikke blev sendt på dannelsesrejser i udlandet eller uddannede sig til præster, lærere og læger. Hermed blev de formuer, som den tidligere generation havde grundlagt på handel og sejlads, ved skifte og arvedeling spredt for alle vinde.²³⁴ Så vidt det var muligt havde de fynske magistratskredse i århundredets begyndelse sørget for at få deres døtre gift med købmandssønner og embedsmænd fra lokaladministrationen, men efter 1660 var det ikke nødvendigvis en fordel, at en rådmandsdatter giftede sig med en købmand fra hjembyen.²³⁵ Præster, professorer, lektorer og ikke mindst læger og apotekere, var nu i lige så høj at betragte som attråværdige ægtefæller.²³⁶

Rig og fattig i Ribe (1981)

Mens Svend Larsen i 1965 holdt sig til sit fynske rådsaristokrati, favnede Ole Degn væsentligt bredere, da han i 1981 publicerede doktorafhandlingen *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*. I henhold til Degn var hensigten ”ud fra en helhedsbetragtning at give en samlet analyse og fremstilling af de økonomiske og sociale forhold i et konkret samfund i dets helhed.”²³⁷ Første bind, der indeholder den egentlige fremstilling, er derfor opdelt i tre hovedafsnit omhandlende Ribes befolkningsforhold, erhvervslivet, befolkningens sociale og økonomiske forhold, inden fjerde og sidste hovedafsnit: *Konjunkturerne. Økonomiske, befolkningsmæssige og sociale bevægelser* sætter Ribes udvikling ind i et større perspektiv. Grundlaget for Degns undersøgelse var det omfattede kildemateriale om 1600-tallets Ribe, der befinder sig i byens rådstuearkiv og Rigsarkivet. I modsætning til Larsen har Degn også besøgt arkiverne i Amsterdam, Hamborg, London og Lübeck, hvilket bringer nye perspektiver på Ribes kontakter til den store verden. Alt sammen dokumenteret, optalt og registreret i de bilag, tavler og tabeller, der udgør afhandlingens andet bind.

Da Ole Degn indsamlede materiale til artiklen *Torv, marked og købmandsgård*, der blev trykt i Axel Steensbergs *Dagligliv i Danmark 1620-1720*, blev han opmærksom på Ribe-borgmesteren Hans

²³³ Ibid: s. 217.

²³⁴ Ibid: s. 240-241.

²³⁵ Ibid: s. 244

²³⁶ Ibid: s. 243-244.

²³⁷ Degn 1 (1981): s.14.

Nielsen Friis' regnskabsbøger fra 1627-1650.²³⁸ Der var her tale om et ganske enestående kildemateriale, der ikke blot blev inspirationen til *Rig og fattig i Ribe*, men også udgør et væsentligt bidrag til doktorafhandlingens afsnit om Ribes handel 1560-1660. Købstadens handel var i 1600-tallet generelt koncentreret mod syd og sydvest. Her var ikke mindst handels- og kreditforbindelserne til Hamborg og Amsterdam af stor betydning for Ribe, mens der, grundet den lange tur rundt om Skagen, var knap så gode kontakter til København og Østersøområdet.²³⁹ Den vigtigste eksportartikel var stude til det vesteuropæiske marked. Til gengæld fik Ribe-købmændene fik vin, salt og kramvarer i returlast, mens det af Hans Friis' regnskabsbøger fremgår, at det i særlig grad var klæde og tekstiler, som købmandens repræsentanter opkøbte i Amsterdam.²⁴⁰ Friis' efterladte regnskabsbøger er også forklaringen på, at Degn ikke erklærer sig enig i Larsens opdeling af to forskellige typer købmænd. Tidens pengeøkonomi var fortsat mangelfuld, og Hans Friis' regnskabsbøger bærer vidnesbyrd om, at import til gengæld for eksport var en mere naturlig arbejdsdeling.²⁴¹

1550'erne-1620'erne oplevede Ribe som så mange andre danske købstæder en generel økonomisk fremgang, men allerede i 1610'erne begyndte det, grundet pest og misvækst, at gå stød tilbage med befolkningstallet, hvilket væltede en større skattebyrde over på de overlevende.²⁴² Herefter fulgte Kejserkrigen og Torstenssonfejden i hastig rækkefølge med fatale konsekvenser for studeeksporten og handelsflåden, inden den totale økonomiske og sociale forarmelse var indtruffet ved Karl-Gustav-krigenes afslutning i 1660. Allerede her skulle det gerne fremgå, at Degn heller ikke her var enig med Svend Larsen, når denne antog, at velstand og udenrigshandel, alle Kejserkrigens ulykker til trods, fortsat kunne trives i bedste velgående i 1630'erne. Vel fandtes der også velstående rådmand i 1630'ernes Ribe, men Degn anførte ganske overbevisende, at Larsens undersøgelser jo blot begrænsede sig til de fynske købstæder, der først kom i ilden med svenskernes tog over det frosne Lillebælt i vinteren 1658.²⁴³

²³⁸ Ibid: s. 9 og Ole Degn (1969): Torv, marked og købmandsgård: s. 658-659 samt Degn (1979), hvor Hans Friis regnskabsbog omtales s. 14-19.

²³⁹ Degn 1 (1981): s. 96-97 og 110.

²⁴⁰ Ibid: s. 101

²⁴¹ Ibid: s. 143.

²⁴² Ibid: s. 449.

²⁴³ Ibid: s. 449-450. Antagelsen om at købstæderne allerede i 1620'erne skulle have været på økonomisk retur er senest fremført af Degn (2008): s. 97.

I *Rig og fattig i Ribe* placeres købstadens borgmestre og rådmænd blandt samfundets privilegerede grupper, lige under adelen og de øverste gejstlige embedsmænd.²⁴⁴ På trods af byfogedens tilstedeværelse i såvel Ribe by som i magistraten, var det alene borgmestrene og rådmændene, der havde magten i Ribe. ”Den lille kreds, hvorfra borgmestre og rådmænd fortrinsvis hentes, var nær sammenknyttet gennem svoger- og slægtsskabsbånd og havde også som købmænd ofte fælles økonomiske interesser”.²⁴⁵ Ud af periodens 75 borgmestre og rådmænd var der 11 sønner af siddende magistratsmedlemmer samt 28 svigersønner af magistratsmedlemmer i Ribe.²⁴⁶ Som eksempel på denne sociale sammenspisthed anføres rådmandsfamilien Baggesen, der dominerede Ribes magistrat i fem generationer (1500-1700), mens flere af rådsaristokratiets familier af Degn karakteriseres som deciderede ”patricierfamilier”.²⁴⁷ Hvor eksklusiv og sammenspist en kreds, der har været tale om, er dog ligesom hos Johan Jørgensen et åbent spørgsmål. På trods af gode familieforbindelser blev man nemlig ikke uden videre udnævnt til rådmand, og ganske som i de fynske købstæder fik Ribes magistratskreds tilført friske kræfter, som oftest i form af svigersønner, udefra. Det drejede sig enten om tidligere fogeder og skrivere fra Riberhus slot og len eller oplandets herregårde, hvis det da ikke var udenbys købmænd, der havde haft deres læretid i Ribe. For Ribes vedkommende fremgår det desuden, at mange rådmænd, inden de blev optaget i magistraten, havde gjort sig erfaringer med Ribes administrative forhold via ansættelser som kæmnere og skatmestre.²⁴⁸

Mens Svend Larsen betonedede, at det omfattende magistratsarbejde forhindrede købmanden i at passe sin forretning, er Degn af en anden opfattelse, eftersom ”Borgmester- og rådmandsstillingerne anseelse og disposition må have givet dem, der beklædte dem, betydelige fordele”.²⁴⁹ I vurderingen af magistratsmedlemmernes arbejdsbyrde skal desuden medregnes, at de rige købmænd havde råd til at ansætte købmandstjenere og tjenestefolk til at passe forretningen i det daglige.²⁵⁰ Hvad enten det nu drejede sig om dommerfunktionen i rådstueretten, skattetakseringen eller muligheden for etableringen af kontakter til konge, hof og adel, indtog magistraten en yderst privilegeret og magtfuld position, der ikke var de øvrige borgere forundt.²⁵¹ Degn har dertil fundet

²⁴⁴ Degn 1 (1981): s. 344.

²⁴⁵ Ibid: s. 345.

²⁴⁶ Ibid: s. 346.

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Ibid: s. 351.

²⁴⁹ Ibid:s. 353.

²⁵⁰ Ibid: s 350-.351 samt tabel 96 på side 350.

²⁵¹ Ibid: s. 353. For Svend Larsens modsatte opfattelse, se Larsen 1 (1965): s. 19.

flere eksempler på, at medlemmer af Ribes magistrat var involveret i sager om magtmisbrug. Her er det værste eller bedste eksempel om man vil, nok borgmester Morten Lassen Hillerup, der med bistand fra flere af Ribes funktionærer fik udarbejdet falske tingsvidner, så han kunne slippe for at betale sin afdøde kones arvinger, hvad de havde krav på.²⁵²

I forhold til borgernes levestandard og materielle kultur var det i Ribe blot nogle få, særligt borgmestrene og rådmændene, der havde råd til dyre møbler, bøger, billeder og sølvtøj. Rådsaristokratiets fornemme gavlhuse og købmandsgårde, hvor borgmester Hans Friis og rådmand Peder Baggesen kunne disponere over henholdsvis 28 og 26 rum, adskilte sig markant fra andres mere beskedne boligforhold. I modsætning til Larsen foretager Degn ikke en detaljeret gennemgang og optælling af rådsaristokratiets ejendele, men på side 311-312 i første bind har han en længere opremsning af det utal af møbler, genstande, tøj og husgeråd, der fandtes i Ribes velstående borgerhuse. Det er dog i særlig grad *den åndelige kultur*, her repræsenteret ved litteraturen, billedkunsten og musikken, der har Ole Degns interesse.²⁵³ Antagelsen om at bøger grundet høje priser og analfabetisme kun sjældent forekom i 1600-tallets købstæder, er senere blevet nuanceret af Charlotte Appel, men for de gennemgængede skifteprotokollers vedkommende ses det klart, at Ribes største bogsamlere og bogsamlinger var koncentreret til magistratskredsen og købstadens få gejstlige.²⁵⁴

Den mest imponerende kunstsamling i Ribe fandt man hos borgmester Hans Friis, der ejede 48 malerier og kobberstik, to støbte messingbilleder, 10 små alabasttavler, en stentavle, en dobbelt stentavle og en lille forgyldt engel, men også rådmand Hans Baggesen kunne med sine fem malerier, der omfattede hans eget og hustruens portræt, prinsens og prinsessens portrætter, et maleri af en hummer, et maleri af en frugtkurv og et såkaldt *natstykke* med lygte være med.²⁵⁵ Musikinstrumenter fandt Degn ikke mange spor af, men for bøger som billeder, var det i forhold til kvalitet og kvantitet klart magistratskredsen i Ribe der indtog en uantastet førerposition.²⁵⁶

²⁵² Degn 1(1981): s. 354.

²⁵³ Ibid: s. 312.

²⁵⁴ Charlotte Appel (2006): Den gemene mand og bogstavernes verden: s. 195 og Degn 1 (1981): s. 313.

²⁵⁵ Degn 1(1981): s. 316-317.

²⁵⁶ Ibid: s. 318.

Opsummering

I modsætning til *Rig og Fattig i Ribe* er hverken Johan Jørgensens eller Svend Larsens publikationer repræsenteret i litteraturlisten til bind to af *Aalborgs Historie*, der udkom i 1988.²⁵⁷ Det kan være en del af forklaringen på, at hverken Johan Jørgensens pointer om det københavnske patriciats næsten kosmopolitiske sammensætning og høje uddannelsesniveau eller Svend Larsens antagelser om købstædernes fortsatte velstand efter Kejserkrigen, tilstedeværelsen af to separate købmandstyper og det byrdefulde magistratsarbejde er indgået i Gert Poulsens og Lars Tvede-Jensens overvejelser. En række spørgsmål og problemstillinger, der har optaget andre byhistorikere, er med andre ord ikke blevet behørigt undersøgt for Aalborgs vedkommende. Ser man bort fra Svend B. Olesens *Fra Povl Pop til Poul Pagh* og Viggo Petersens bygnings- og bolighistoriske undersøgelser, samt Charlotte Appels undersøgelser af aalborgensernes bogsamlinger og læsevaner vides der heller ikke meget om rådsaristokratiets boligforhold og boligkultur. Flere anmeldere af Lars Tvede-Jensens og Gert Poulsens bidrag til *Aalborgs Historie* efterlyste en nærmere analyse af magistratens ændrede sociale sammensætning, og mens vi har ”*de lange linjer*” af Aalborgs økonomiske udvikling 1600-1660 er det straks mere uklart, hvordan den enkelte borgmester eller rådmand har klaret de forskellige problemer og udfordringer, der opstod i løbet af 1600-tallet.

Sammenholdt med undersøgelserne og oplysningerne fra 1600-tallets København, de fynske købstæder og Ribe er der for Aalborgs vedkommende fortsat en lang række områder, hvor vi er uvidende om hvilken udvikling og hvilke forandringer der ”*i tidernes løb*” indtraf for det aalborgensiske rådsaristokrati.

Denne udvikling og disse forandringer vil blive søgt klarlagt og kortlagt i det efterfølgende. Først skal vi dog møde vores hovedpersoner, Aalborgs borgmestre og rådmænd, og se nærmere på den administrative og dømmende myndighed, der udgjorde rådsaristokratiets magtbase.

²⁵⁷ Gert Poulsen og Lars Tvede-Jensen: Aalborg under krise og højkonjunktur 1534-1680, Litteraturliste: s. 369-378.

5. Mændene og magten

Dette kapitel har til hensigt at præsentere Aalborgs rådsaristokrati, deres administrative og dømmende myndighed samt de institutioner, borgerlige ombudsmænd og lønnede funktionærer, som magistraten havde til sin rådighed 1600-1660. Først skal vi høre om mændene bag borgmester- og rådmandsposterne, deres alder og embedsperiode. Derefter skal vi se nærmere på den magt og den myndighed, der manifesterede sig i rådsaristokratiets ansvarsområder, privilegier, indtægter, institutioner, fordele og frynsegoder. I forlængelse heraf vil det også blive muligt at afklare om deltagelse i magistratsarbejdet i Aalborg havde negative konsekvenser for borgmestrenes og rådsmændenes købmandshandel.

Mændene

Borgmestrene

Hvis vi starter med de 11 mænd, der 1600-1660 var borgmestre i Aalborg, så kan vi med sikkerhed sige, at 8 af disse borgmestre var tilflyttere.²⁵⁸ Fem af disse otte: Niels Iversen Skriver, Hans Pedersen Wandel, Lars Hansen Skriver, Hans Sørensen Tolder og Hans Sørensen den yngre havde, inden de kom ind i magistraten, været ansat i den statslige lokaladministration under Aalborghus len som enten slotsskrivere, toldere eller fogeder. Af disse fem borgmestre var de fire ved deres ankomst til Aalborg allerede gift med kvinder fra deres hjemegn (se **bilag 4**). Hans Pedersen Wandel, der kom fra Ribe, var gift med en borgmesterdatter fra samme by, og Lars Hansen Skriver, der kom fra Tønder, havde også fundet sin hustru i Ribe.²⁵⁹ Hans Sørensen Tolder, der havde hjemme i Hæssinge på Fyn, var gift med en borgmesterdatter fra Randers, og Niels Iversen Skriver var først gift med en Gertrud Justdatter og efterfølgende med Ane Jensdatter, der var datter af storbonden Jens Bjørnsen Kaas til Strandbylund i Elling sogn i det nordlige Vendsyssel.²⁶⁰ Den femte borgmester, der tidligere havde arbejdet for Aalborghus len, var Hans Sørensen den yngre fra Kolding, der i 1632 blev gift med Elsebeth Larsdatter, der var datter af den netop afdøde borgmester Lars Hansen Skriver. Blandt de tre tilflyttere, der ikke havde en administrativ karriere bag sig, var

²⁵⁸ Tauber og Nielsen: s. 96-103. Der hersker en vis usikkerhed om Niels Iversen Skrivers oprindelse, men hans forbindelser antyder, at han var fra det nordjyske område.

²⁵⁹ Tauber og Nielsen: s. 97-98.

²⁶⁰ Ibid: s. 96-97. Jens Bjørnsen Kaas var uægte søn af den adelige rigsråd Bjørn Kaas til Ellinggård.

en borgmestersøn fra Horsens, Jørgen Olufsen, den lybsk fødte købmand Didrik Grubbe og apotekeren Daniel Calow, der kom fra Preussen.²⁶¹

Af de sidste tre borgmestre var de to af dem, Christoffer de Hemmer og Christen van Ginchel, anden generations Aalborg-købmænd af henholdsvis hollandsk og tysk oprindelse.²⁶² Den sidste af de 11 borgmestre, Frederik Christensen, var ham, der kunne prale af de tætteste familieforbindelser til magistraten, da både hans farfar og far havde været borgmestre i byen før ham.

Af disse 11 borgmestres livsforløb fremgår det, at de ti havde været rådmænd i magistraten, før de blev borgmestre. Men hvor lang tid skulle man så virke som rådmand, før man kunne gøre sig forhåbninger om at avancere til en borgmesterpost? Ser man nærmere på deres funktionsperiode som rådmænd inden de blev borgmestre, tegner der sig dette billede:

Borgmestrenes rådmandsperiode	
År	Antal borgmestre
0-5 år	4
6-10 år	4
11-15 år	1
16-20 år	1
21-25 år	
26-30 år	
31-35 år	1
I alt	11 borgmestre

Ud af de 10 borgmestre har de syv været rådmænd i mindst seks år. Alt tyder på, at en eventuel borgmesterkandidat først skulle gennemgå en vis træningsperiode som rådmand, og her gøre sig sine erfaringer med bystyre og forvaltning inden et eventuelt avancement til borgmesterposten kunne komme på tale. Det er et rekrutteringsmønster, der også genkendes fra 1500-1600-tallets Odense.²⁶³

²⁶¹ Olesen (1972): s. 30-48.

²⁶² Tauber og Nielsen: s. 100-103.

²⁶³ Knud J.V. Jespersen (1984): Bystyre og forvaltning: s. 158.

Den eneste borgmester, der afviger fra denne mønster, er Hans Sørensen Tolder, der via sine gode forbindelser til København i 1625 tog springet direkte til borgmesterposten. Blandt de to borgmestre med den korteste embedsperiode som rådmænd finder vi Hans Pedersen Wandel og Christoffer de Hemmer, der begge blot var rådmænd et år, inden de avancerede til borgmestre. For Hans Pedersen Wandels vedkommende kan udnævnelsen hænge sammen med hans flotte karriere i lenets og kongens tjeneste. Christoffer de Hemmer var ”kun” købmand, men her kan svigerfaderen Jørgen Olufsens indflydelse og afskedigelsen af borgmester Hans Sørensen Tolder måske have gjort sig gældende? Den rådmand, der til gengæld måtte vente længst på at komme i betragtning til borgmesterembedet, var Didrik Grubbe, der blev rådmand allerede i 1598, men først blev borgmester i 1630.

I forhold til borgmestrenes alder ved vi, at Niels Iversen Skriver var 54 år, Lars Hansen Skriver 43 år, Christoffer de Hemmer 42 år, Christen van Ginchel 45 år og Daniel Calow 42 år, da de tiltrådte.²⁶⁴ Igen er det Hans Sørensen Tolder, der med sine blot 34 år skiller sig ud fra de øvrige borgmestre.

De syv af de 11 borgmestre bekræfter traditionen for det livsvarige borgmesterembede. Niels Iversen Skriver døde i 1617 i embedet, 72 år gammel, Christoffer de Hemmer var borgmester, til han døde 70 år gammel i 1658, og Christen van Ginchel beholdt borgmesterembedet til sin død som 75 årig i 1673. I forhold til den længst varende embedsperiode lå Christen van Ginchel i toppen med hele 30 år på posten, mens Frederik Christensen og Christoffer Hemmer lå på en delt anden plads med 28 år, hvorefter Daniel Calow kom ind på en tredjeplads med 26 år. I den anden ende af skalaen lå Jørgen Olufsen og Hans Sørensen Tolder med henholdsvis syv år og fem år som borgmestre. For de sidste fem borgmestre er der tale om en større spredning. Niels Iversen Skriver var borgmester i 18 år, Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver tog hver en tørn på otte år, Didrik Grubbe klarede 13 år på posten, og endelig var Hans Sørensen den yngre borgmester i 10 år.²⁶⁵ Undtagelserne for denne regel er Frederik Christensen, der i 1603 tog sin afsked grundet

²⁶⁴ Ibid: s. 98 og 102.

²⁶⁵ Som det fremgår af borgmesteroversigten i **bilag 1** ser der ud til at have været en overlapning på to år mellem Christoffer de Hemmers og Hans Sørensen den yngres embedsperioder som borgmestre. Christoffer de Hemmer døde i 1658, så om valget af Hans Sørensen den yngre i 1656 skyldes Christoffer de Hemmers alderdom, sygdom eller noget helt tredje vides ikke.

”Skrøbelighed”, mens hele tre borgmestre, Jørgen Olufsen, Hans Sørensen Tolder og Daniel Calow, blev afskediget af kongen og måtte forlade embedet i utide.²⁶⁶

Rådmændene

Det at blive borgmester var, med Hans Sørensen Tolder som den enkelte og markante undtagelse, ensbetydende med, at man forinden havde været rådmand i en kortere eller længere periode. Det siger sig selv, at ikke alle rådmænd kom i betragtning til en borgmesterpost, men hvad kan der så siges om rådmandsgruppen? Ser man efter i rådstueprotokollerne, fremgår det, at der ved de første møder på rådstuen i 1604 og 1605 var 10 rådmænd i Aalborg, men ellers varierede antallet, alt efter om dødsfald, fratrædelser og borgmestervalg reducerede antallet, inden der blev valgt nye rådmænd.²⁶⁷

I forhold til rekrutteringen af rådmænd tyder alt på, at disse er blevet udnævnt i hold. Jochum Steffensen Rostocker, Niels Christensen, Knud Poulsen og Hans Christensen blev rådmænd i 1587, mens Jørgen Olufsen, Jens Andersen Krag, Thomas Lauritzen, Diderik Grubbe, Hermann van Ginchel og Mogens Michelsen Skriver, der frem til 1620’erne udgjorde det meste af rådmandsgruppen, alle blev udnævnt i 1598 (se **bilag 1**). De næste udnævnelser af rådmænd er mere spredt fægtning med udnævnelsen af en enkelt eller to rådmænd om året. Til gengæld kommer der så noget af et generationsskifte året efter Kejserkrigens afslutning. 1630 var ikke blot det år, hvor Christoffer de Hemmer og Didrik Grubbe blev borgmestre i Aalborg, men også det år, hvor Niels Hansen Kræmmer, Just Nielsen, Christen Madsen og Christen van Ginchel blev udnævnt til rådmænd.²⁶⁸

Herefter bliver to rådmænd optaget 1636 og 1639, indtil der i 1643 bliver udpeget tre nye rådmænd, repræsenteret ved rådmandssønnerne Thomas Lauridsen og Thøger Christensen samt købmanden Johan Sørensen Brinck. Den næste store udnævnelsesbølge kom i 1651, hvor der blev valgt fire nye rådmænd: Peder Jespersen, Iver Christensen, Morten Jensen og Didrik Nielsen Kræmmer, der var søn af rådmand Niels Hansen Kræmmer.²⁶⁹ Disse sidste fire rådmænd var aktive til langt op i 1670’erne, og nåede altså at tjene under adelsvælden og enevælden.

²⁶⁶ Tauber og Nielsen: s. 96, Gert Poulsen (1988): s. 195 og 304 samt Olesen (1972): s. 87-88.

²⁶⁷ (AAR): 1604 og 1605.

²⁶⁸ Tauber og Nielsen: s. 129-131.

²⁶⁹ Ibid: s. 137-138.

Hvor gamle var rådmændene, når de blev udnævnt? Niels Iversen Skriver var 39 år, Lars Hansen Skriver 38 år, Jens Sørensen Skriver 67 år, Christoffer de Hemmer 41 år, Christen van Ginchel 32 år, og Daniel Calow 33 år. På trods af de begrænsede oplysninger om rådmændenes alder ser det ud til, at man i 1600-tallets Aalborg igen har praktiseret samme rekrutteringspolitik som i Odense, hvor man foretrak rådmænd, der aldersmæssigt var mellem 30-40 år, og som tidligere havde haft lejlighed til at demonstrere deres erhvervsmæssige succes og administrative evner.²⁷⁰ I forhold til alderen ved deres tiltrædelse, var Aalborg- og Odenserådmændene faktisk noget yngre end kollegaerne i Århus og Ribe, hvor gennemsnitsalderen lå på 46 og 45 år.²⁷¹

Hvor lang tid sad rådmændene i magistraten? Ser vi nærmere på funktionsperioden tegner følgende billede sig:

Funktionsperiode	Antal rådmænd
Antal år	
Ukendt	1
0-5 år	8
6-10 år	7
11-15 år	14
16-20 år	7
21-25 år	2
26-30 år	5
31-35 år	4
I alt	48 rådmænd.

Af de 48 rådmænd har de 30 siddet i Aalborgs magistrat 11-15 år eller længere.²⁷² Fraregner vi de ti mænd, der forlod rådmandsposten til fordel for borgmesterposten, får vi en gruppe mænd, der alle, med en enkelt undtagelse, var rådmænd indtil deres død. Undtagelsen er Just Nielsen, der som følge af sin fallit i 1632, opsgav sit borgerskab, og slog sig ned som bonde i Øster Uttrup.²⁷³

²⁷⁰ Knud J.V. Jespersen (1984): s. 168.

²⁷¹ Degn 1 (1981): s. 351 og Ole Degn (1996): Borgernes by 1550-1720 s. 333.

²⁷² Det har ikke været muligt at fastlægge Niels Skrivers embedsperiode. Han er efter alt at dømme blevet udnævnt i 1580'erne og må være død før 1604, da han ikke omtales i denne første rådstueprotokol (AAR: 1604).

²⁷³ Gert Poulsen (1988): s. 265.

Samtidigt skal det pointeres, at blot fordi man var en rig købmand, eller forvaltede og varetog majestætens ressourcer og interesser i Aalborg og omegn, var det ikke ensbetydende med, at man var selvskrevet til en rådmandspost. På trods af at flere af deres kollegaer gik magistratsvejen, blev hverken tolder Jacob Nielsen Quist eller slotsskriver Thøger Lassen rådmænd.²⁷⁴ Heller ikke Jens Bang, der med sit fire etager høje stenhus om nogen personificerede byens velstand, blev nogen- sinde rådmand. Om dette så skyldtes Jens Bangs upopularitet eller et bevidst fravalg, så han bedre kunne koncentrere sig om sine forretninger, er der fortsat uenighed om.²⁷⁵ Under alle omstændigheder viser Jacob Nielsen Quists, Thøger Lassens og Jens Bangs tilfælde, at man sagtens kunne begå sig som embedsmand og købmand uden at blive rådmand. Men hvis man så valgte at blive rådmand, hvilke arbejdsopgaver, muligheder, begrænsninger og pligter ventede så forude? Det vil fremgå af næste afsnit.

Magten

Tre nye rådmænd

*”Niels Hansen Kræmmer, Just Nielsen og Christoffer de Hemmer gjorde nu først deres Justement og Raadmandsed og den tog bemeldte Borgmester Hans Sørensen efter Lensmanden velbyrdige Jens Juels Befaling og Fuldmagt”.*²⁷⁶ Med denne korte indførsel i Aalborgs rådstueprotokol, 19. februar 1630, var tre købmænd blevet optaget som rådmænd i den eksklusive kreds, der siden Middelalderen havde varetaget Aalborgs daglige styre og forvaltning. Men hvad var det så for en verden, som de tre mænd nu fik adgang til?

”Hører I Dommere, som bo paa Jorden”

Selve rammen, hvor aflæggelsen af rådmandsedten fandt sted, var Aalborg rådhus, der i 1630 var et to etagers stenhus, som var blevet opført i 1530’erne-1550’erne. Via et syn, der blev foretaget af det gamle rådhus ca. 1730, ved vi, at der indenfor rådhusets indgangsdør fandtes en stor forstue, og at der på venstre hånd var adgang til rådstuen i form af en stor sal, over hvis indgang følgende vers stod at læse:

²⁷⁴ Tauber og Nielsen: s. 222. Om Thøger Lassens liv og karriere se Olesen (1972): s. 92-96.

²⁷⁵ For historien om Jens Bangs upopularitet se Olesen (1972): s. 52-53. For antagelsen om Jens Bangs bevidste fravalg af et magistratsembede, se Petersen (1988): s. 22 og Ørnbjerg (2005): s. 42 og 123.

²⁷⁶ AAR: 19. februar 1630. *Justement* skal her forstås som forsikring/bekræftelse. 24. november 1643 overværede lensmand Erik Juel udnævnelsen af Christen van Ginchel til borgmester, mens Thomas Lauridsen og Johan Sørensen Brinck ved samme lejlighed blev udnævnt til rådmænd. AAR: 24. november 1643.

”Hører I Dommere, som bo paa Jorden. I Øster og Vester, i Sønder og Nør; Jeg er Herren, Israel en nidkjær Gud, Hører og mærker mine Ord og Bud, I skal dømme retfærdeligen mellem de Fattige og Rige. Ogsaa mellem de Fremmede og Udenlændiske deslige. Lad den Fattige som den Rige ske godt Skel, ligesom du vil at Dommen skal gaa over Dig selv. Dømmer du for Venskabs og Frændskabs Skyld eller for Svoger og siden den Uskyldige over Dig klager. Jeg skal høre hans Klagemaal og saa hans Domme, saa vil jeg straffe det paa dine Afkomme, Anseer Du ogsaa nogens Skjænk, Gunst eller Gave, Saa skal du få en Helvedes Plage” Psalm. 82.²⁷⁷

Samme dør var flankeret af to malede kæmper.²⁷⁸ Fra renæssancens hollandske og tyske rådhus ved vi, at sådanne figurer ofte forestillede personer fra Det Gamle Testamente eller Antikken, hvis tilstedeværelse tjente til at symbolisere rådstuerettens retfærdighed og upartiskhed, så den 82. salme og de to kæmper har efter alt at dømme haft samme betydning i Aalborg.²⁷⁹ I rådstuen, hvor en stor kamin sørgede for varmforsyningen, samledes borgmestre og rådmænd hver fredag klokken 10:00 for at afholde rådstueretten, og det var her, man satte hinanden stævne, når vigtige beslutninger skulle forhandles og vedtages. Det var i rådstuen, at byens arkiv i form af privilegiebreve, rådstueprotokollerne og andre vigtige dokumenter blev opbevaret i et stort skab med en mængde små skuffer. I 1591 blev der indkøbt et eksemplar af *Jyske Lov* til rådstuerettens brug, og fra 1647 befandt sig der på rådstuen et skrivesæt i tin, hvor de daværende borgmestres og rådmænds navne var indgraveret.²⁸⁰ Fra en beskrivelse fra 1700-tallet ved vi, at der på salens vægge hang kongeportrætter, bykort, grundplaner og oversigter over Limfjordens fiskesteder, så en sådan vægudsmykning kan sagtens have gjort sig gældende for 1600-tallets vedkommende.²⁸¹

Gik man i stedet for til højre i rådhusets forstue, kom man ind i skattestuen, hvortil borgerne blev indkaldt, når de skulle svare deres skatter og afgifter til byen, og hvor flere medlemmer af den nordjyske heksebande blev afhørt i 1620.²⁸² Rådhuset var desuden stedet, hvor byens brandstiger, trillebøre og officielle måletønder til korn og sild blev opbevaret, ligesom det var her, at nogle af borgervæbningens *”Harnisker”* lå opmagasineret.²⁸³

²⁷⁷ Carl Klitgaard (1916): Aalborg gamle raadhus: s. 385.

²⁷⁸ Viggo Petersen (2005): Rådhuset i Aalborg: s. 16 og 18.

²⁷⁹ Joop de Jong: Visible power? Town halls and political values: s. 159-160 og 162.

²⁸⁰ Tvede-Jensen (1988): s. 114. For en fotografisk gengivelse af skrivesættet se Gert Poulsen (1988): s. 303 og Petersen (2005): s. 17.

²⁸¹ Klitgaard: s. 385-386.

²⁸² Tvede-Jensen (1988): s. 41 og 149.

²⁸³ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn: 1602 og kæmnerregnskaberne for Vor Frue sogn: 1605.*

Stenhuset fungerede som Aalborgs rådhus, frem til det nuværende rådhus blev opført 1760-1762, og udover at give husly til magistraten opfyldte det en række andre funktioner.²⁸⁴ Vinkelret mod rådhusets nordlige gavl lå et andet stenhus, der husede byens fængsel, og under rådhusets sydgavl var der en større kælder, som magistraten havde opdelt i boder, der mod betaling blev udlejet til byens handlende. Endelig var rådhuset udstyret med et tårn, hvorfra det med klokkeringing var muligt at kalde folk sammen.²⁸⁵

Rådhuset lå på Gammeltorv, Aalborgs pulserende religiøse, økonomiske og juridisk-administrative centrum.²⁸⁶ Torvet var mod syd og øst omkranset af store købmandsgårde, lige øst for rådhuset løb Østerå, og mod syd dominerede den store Skt. Budolfi kirke Aalborgs skyline. Fra vinduerne på rådhusets første sal havde man et godt overblik over Gammeltorv, hvor der hver onsdag, fredag og lørdag afholdtes torvedag.²⁸⁷ Her solgte byens borgere brød, kød, øl, lune retter og kramvarer fra deres opstillede boder, og her falbød bønder og fiskere, fra vogne på Gammeltorv og pramme i Østerå, korn, husdyr, grøntsager, fisk, lertøj og uldvarer.²⁸⁸ På Gammeltorvs nordvestlige hjørne lå bytinget, hvis retsområde var afgrænset ved de fire tingstokke.²⁸⁹ På bytinget dømte byfogeden, kongens lokale dommer og retsbetjent, i de forelagte retssager og opkrævede de bøder, som kongen havde krav på. Siden de ældste tider havde bytinget været afholdt under åben himmel, så alle kunne følge med i, hvad der foregik, men i 1588 var der blevet opsat et skur, så retsmøderne kunne foregå i tørvejr.²⁹⁰ Bytinget med tilhørende skur udgjorde således sammen med rådhuset, gabestokken og Aalborgs offentlige piskepæl, kagen, der også befandt sig på torvet, de materielle symboler på kongens og magistratens ret og magt i Aalborg.²⁹¹

Magistratsvedtægterne

Hvad forventedes der så af Niels Hansen Kræmmer, Just Nielsen og Christoffer de Hemmer? I *Kort Vending* lod Sthen i blomstrende vendinger sin borgmester berette om sin store arbejdsindsats, der

²⁸⁴ Petersen (2005): s. 18-19 og 21-29.

²⁸⁵ Ibid: s. 19.

²⁸⁶ Møller Knudsen og Kock: s. 329.

²⁸⁷ Bodil Frandsen (2007): På vandring i renæssancetidens Aalborg: s. 127.

²⁸⁸ Tvede-Jensen (1988): s. 84.

²⁸⁹ Daniel Høfding Wulff (1868-1869): Magistratsvedtægter for Aalborg fra Midten af det sextende Aarhundrede: s. 162.

²⁹⁰ Tvede-Jensen (1988): s. 41.

²⁹¹ Frandsen (2007): På vandring i renæssancetidens Aalborg: s. 127. Indtil år 1600 var Aalborgs galge også at finde på Gammeltorv. Snart efter blev den dog flyttet til Skovbakken, omtrent, hvor Aalborgtårnet i dag er placeret.

sikrede, at alt fra torvehandel til fattigforsorg og gudstjenester forløb til alles tilfredshed. På trods af, at der var tale om skuespil, karakteriserer borgmesterens pralerier meget godt det aspekt af magistratens arbejdsopgaver, som Mackeprang betegnede som købstadsstyrelsens administrative myndighed.²⁹² Karakteren af denne administrative myndighed opgjorde Mackeprang til at være repræsentation af byen udadtil, forsvar af byens borgere, opsyn med byens finanser samt opretholdelse af god orden og politi, der dækkede over en bred vifte af forhold vedrørende brandbekæmpelse, renovationsvæsen, tilsyn med torvehandel og fødevarepriser.²⁹³ Af samme årsag havde magistraten en række tilbagevendende udgifter. Det være sig lønninger til byens embedsmænd, vedligeholdelse af bolværker og brolægning, reparationer på rådhuset og andre offentlige bygninger, ligesom der i årets løb blev udbetalt midler fra byens kasse til en lang række formål og i forskellige anledninger. De vigtigste indtægter til dækning af disse udgifter kom fra borgerskabspenge, byskat, bøder, bodleje ved det årlige Pinsemarked, bropenge og havneafgifter samt borgernes betaling af jordskyld.²⁹⁴ Hvad de nye rådmænd så nærmere forventedes at foretage sig og hvad de eventuelt fik i retur for deres arbejdsindsats, fremgår af Aalborgs bevarede magistratsvedtægter, der mellem 1549-1614 blev nedskrevet i en læderindbundet bog hvis indhold, sammen med den øvrige rigslovgivning var gældende lov og ret i Aalborg frem til indførelsen af Christian 5.s *Danske Lov* i 1683.²⁹⁵

Nogen fiks og færdig lovsamling var der ikke tale om, for magistratsvedtægterne blev løbende opdateret. Det er ikke altid lige klart, hvem der har været initiativtagerne til nye vedtægter. Flere steder fremgår det, at magistraten har været forsamlet på rådhuset med henblik på løsningen af et konkret problem, hvilket så er mundet ud i en ny vedtægt, der er blevet indskrevet i den læderindbundne bog og efterfølgende er kommet til at danne præcedens i Aalborg. Eksempelvis besluttede borgmestre og råd i 1556, at ingen borgere måtte sælge tagsten til fremmede folk, da man selv havde behov for tagsten til tækning af byens huse, og pinseaften 1570 vedtog en enig magistrat, at et pund oksekød eller kokød i Aalborg fra nu af kun måtte sælges for 10 skilling.²⁹⁶ Andre steder kan man læse, at en tilføjelse til magistratsvedtægterne er sket efter samråd og forhandlinger med ”flere Dannemænd” eller ”Menige Mand”.²⁹⁷ Der er her efter alt at dømme tale om det 24 mand

²⁹² Mackeprang (1975): s. 102.

²⁹³ Ibid: s. 102-103.

²⁹⁴ Daniel Høfding Wulff (1882-1883): Kommunale Bestillingsmænd i Aalborg i ældre Tid: s. 109

²⁹⁵ Wulff (1868-1869): s. 113.

²⁹⁶ Ibid: s. 122 og 144.

²⁹⁷ Ibid: s. 121, 131, 135 og 158.

store forretningsudvalg, der kendes fra andre købstæder.²⁹⁸ Sådanne forretningsudvalg var aktive i Aalborg, da man i 1536 enedes om, at kun skattebetalende borgere måtte udleje ejendomme, og da priserne på øl og vin skulle fastlægges i 1537, blev 24 aalborgensere også konsulteret.²⁹⁹

Generelt er det et mangelfuldt billede, vi har af selve den beslutningsproces, der lå bag magistratsvedtægternes udformning og de øvrige forhandlinger, der fandt sted på rådhuset. Hvad vi ellers ved fra andre danske købstæder er, at den ældste af de to borgmestre fungerede som mødeleder, når man var forsamlet på rådhuset, ligesom at man i forbindelse med vigtige afgørelser tilstræbte nogenlunde enstemmighed blandt magistratsmedlemmerne.³⁰⁰ At sådanne foranstaltninger muligvis også har været prioriteret i Aalborg, ses af magistratsvedtægterne fra 1536, hvoraf det fremgår, at magistraten ”*skulle møde her paa Raadhuset hver Retterdag, saa de er her før Klokken slår 10. Men hvem som da ikke er til stede, han giver 4 skilling til Bødepenge, om han er uden lovlig forfald eller han ikke har givet Borgmestrene til kende tilforn*”.³⁰¹

Politiforanstaltninger og næringsvæsen

Politiforanstaltningerne omhandler bestemmelser og forordninger vedrørende borgernes opførsel, byens infrastruktur og brandsikkerheden. Aalborg var gennemskåret af flere åer i nord-sydgående retning, der var af stor betydning for byens handel, færdsel og mølledrift. Derfor holdt magistraten et vågent øje med, at ingen smed ”*Skarn, Aske, Ild eller anden Urenhed*” i åerne, ligesom det heller ikke var tilladt at opankre skuder og pramme, så de generede færdslen.³⁰² Den borger, der blev grebet i at smide affald i åerne, skulle betale tre mark i bøde til magistraten, mens sanktionerne for ulovlig opankring til gengæld ikke fremgår.³⁰³ Andre bestemmelser vedrørende god orden og politi omhandlede påbud om jævnligt at fjerne affaldsdynger foran huse og porte, forbud mod salg af brændevin i kirketiden, udstedelse af tiggertegn til de fattige samt et omfattende påklædningsreglement for byens skøger.³⁰⁴ Opsynet med håndværkernes opførsel, lavsskråer, oldermænd og bisiddere hørte desuden ind under magistratens arbejdsområde.³⁰⁵

²⁹⁸ Mackeprang (1975): s. 175.

²⁹⁹ Wulff (1868-1869): s. 121 og 134.

³⁰⁰ Ibid: s. 112.

³⁰¹ Ibid: s. 146.

³⁰² Ibid: s. 118 og 132.

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ Ibid: s. 120, 131, 145 og 149.

³⁰⁵ Mackeprang (1975): s. 105.

Den anden hovedgruppe af magistratsvedtægterne omhandlede Aalborgs handel og næringsvæsen. Fastlæggelsen af prisen på et pund okse- eller kokød i 1570 har allerede været nævnt, og den samme form for priskontrol gjorde sig gældende i forhold til kød, fisk og alkoholiske drikkevarer.³⁰⁶ Hensigten med disse foranstaltninger var at lægge et øvre prisloft på føde- og drikkevarer samt at sikre sig, at ingen af de handlende ved spekulation, fusk eller lignende kunne opnå fordele på andres bekostning.³⁰⁷

I henhold til magistratsvedtægterne var det forbudt for fremmede købmænd at handle på lige fod med de lokale på Aalborgs ugentlige torvedage. Med en gentagelse fra Valdemar Atterdags privilegier, der var blevet skænket Aalborg i 1342, blev det i magistratsvedtægterne pointeret, at de fremmede købmænd kun måtte sælge klæde og andre købmandsvarer i store partier, hvilket skyldtes frygten for, at de fremmedes salg af store varepartier ville være konkurrenceforvridende for de lokale købmænd. Desuden var det heller ikke tilladt for fremmede købmænd at opkøbe små partier af smør, ost, æg og andre landbrugsvarer hos bønderne.³⁰⁸ Dette forbud skyldtes frygten for, at sådanne opkøb ville skrue fødevarepriserne i vejret til skade for byens fattige, der var henvist til at købe deres daglige fornødenheder på Gammeltorv.

Borgerlige ombudsmænd og lønnede funktionærer

I betragtning af at magistraten udgjordes af maksimum 12 mænd, der ved siden af deres rådmands- eller borgmesterpost også havde deres egne købmandsforretninger at passe, kan det synes at være en fuldstændig uoverskuelig arbejdsopgave at styre og administrere en international handels- og havneby som Aalborg, hvor de ca. 5.000 indbyggere dagligt fik selskab af utallige besøgende fra ind- og udland.³⁰⁹ Af samme årsag havde magistraten en række ulønnede borgerlige embedsmænd og egentligt lønnede funktionærer ansat til at hjælpe sig i det daglige bystyre.³¹⁰

Tager vi de ulønnede embedsmænd først, så var de vigtigste de to kæmnere, hvor den ene kæmner passede Skt. Budolfi sogn vest for Østerå, og den anden havde Vor Frue sogn øst for Østerå som ansvarsområde. Kæmnerens vigtigste opgave var at varetage og administrere Aalborgs indtægter og udgifter. Det var således kæmneren, der opkrævede bropenge og bøder og afholdt lønudbetalinger

³⁰⁶ Om priser på drikkevarer se Wulff (1868-1869): s. 134-135. Om priser på kød og fisk se samme s. 142-145.

³⁰⁷ Tvede-Jensen (1988): s. 83.

³⁰⁸ Wulff (1868-1869): s. 127.

³⁰⁹ AAR: 1604, hvor det højeste antal magistratsmedlemmer – to borgmestre og ti rådmænd er anført.

³¹⁰ Frandsen (2007): Vandring i renæssancetidens Aalborg s. 128.

til byens lønnede funktionærer. Det var også kærnerne, der sørgede for vedligeholdelsen af Aalborgs infrastruktur, hvad enten det nu drejede sig om veje, gader, broer eller havneanlæg.³¹¹ Ved større økonomiske beslutninger og iværksættelse af byggeprojekter og anlægsarbejder blev magistraten dog inddraget i beslutningsprocessen.³¹²

I forhold til takseringen og opkrævningen af den årlige skat til Aalborg by, den årlige skat til kongen og de ekstraordinære skatter, der fra tid til anden blev udskrevet, var det magistraten og et udvalg af borgerne, der i et lukket forum vurderede, hvor meget den enkelte borger skulle betale i skat.³¹³ Selve opkrævningen var overladt til de to skatmestre der, ganske som kærnerne, administrerede hver deres sogn. For yderligere at lette skatteopkrævningen var Skt. Budolfi og Vor Frue sogne blevet opdelt i hver syv-otte små enheder, de såkaldte roder, hvor en til formålet ansat rodemester så varetog beskatningen af beboerne i netop sin afgrænsede enhed.³¹⁴

De ovenfor nævnte erhverv og forpligtigelser baserede sig altså på en frivillig og ulønnet arbejdsindsats. Til varetagelse af en række andre opgaver for Aalborgs drift og dagligliv havde magistraten ansat en række lønnede funktionærer, som kærnerne hvert år udbetalte løn til, i form af penge, naturalier eller fodtøj. Den vigtigste af disse lønnede embedsmænd var uden sammenligning byskriveren, der førte retsprotokollerne på de ugentlige retsmøder på bytinget og i rådstueretten. I modsætning til byfogeden var byskriveren således tæt knyttet til både byting og rådhus, hvilket smittede af på hans arbejdsforhold og sociale kontakter. Lars Pedersen, der var byskriver 1630-1646, blev rådmand i 1647, og stoppede derfor som byskriver, mens hans to efterfølgere, Hans Andersen og Peder Pank, begge gik fra byskrivere til byfogeder i 1650 og 1663.³¹⁵

Længere nede af rangstigen træffer vi bysvendene, der bedst kan karakteriseres som Aalborgs politibetjente. De stævnedes folk til Aalborgs domstole, kontrollerede at magistratsvedtægterne blev overholdt, og holdt et vågent øje med, at de handlende benyttede de rette mål- og vægtenheder. I samme kategori som bysvendene har vi dragerne/vægterne, der gjorde vagttjeneste om natten, og varetog andre politimæssige opgaver. En anden indtægtskilde for dragerne var, som deres

³¹¹ Mackeprang (1975): s. 143.

³¹² Tvede-Jensen (1988): s. 117.

³¹³ M. Mackeprang 1900-1902)): De danske købstæders skattevæsen indtil begyndelsen af det 17. aarhundrede: s. 184.

³¹⁴ Mackeprang (1975): s. 152 og Tvede-Jensen (1988): s. 118. Det var desuden rodemestrene, der varetog udskrivningerne af bådsmænd og øvrige søfolk til kongens flåde, når dette var påkrævet.

³¹⁵ Tauber og Nielsen: s. 182-183.

stillingsbetegnelse antyder, fragt- og transportopgaver, hvor ikke mindst arbejdet med at losse de skibe, der ankom til Aalborg, spillede en vigtig rolle.³¹⁶ Endelig var der en trommeslager, der havde til opgave med trommeslagning at kalde folk sammen i tilfælde af vigtige begivenheder, og flere byhyrder, der holdt opsyn med borgernes kvæg og svin, når disse var sendt på græs på byens jord. Helt uden for funktionærgruppen var så bødlen og rakkeren, der levede af deres blodige og uhumske håndværk og af samme årsag havde status som uærlige.³¹⁷

Rådstueretten

Ved siden af den administrative myndighed omtalte Mackeprang magistratens dømmende myndighed.³¹⁸ Denne myndighed var ensbetydende med det ugentlige retsmøde i rådstueretten, hvor borgmestre og rådmænd dømte i de forelagte retssager og opkrævede de bøder, som byen havde krav på. Da Aalborg hørte under Jyske Løvs område, var der ikke tradition for at byfogeden havde dommerfunktioner i rådstueretten, så her var det alene borgmestre og rådmænd, der sad i dommersædet.³¹⁹

Der har været delte meninger om rådstuerettens betydning, og hvilke retssager der blev behandlet her. Mackeprang antog, at borgerne havde en tendens til at forelægge rådstueretten de store og besværlige sager, hvilket var en opfattelse som P. Munch delte i *Købstadsstyrelsen i Danmark 1619-1848*.³²⁰ Hvordan store og besværlige sager så skal defineres, kommer hverken de to herrer eller for den sags skyld Poul Johs. Jørgensen, nærmere ind på. I *Dansk Retshistorie* nøjes sidstnævnte blot med at konstatere, at forholdene syntes at have varieret fra by til by.³²¹ Med Svend Larsens ord står man i spørgsmålet om rådstuerettens brug og betydning med et af de spørgsmål, ”*hvor et Resultat kun kan udvindes ved en nøje Gennemgang af det Materiale, der ligger i Byarkiverne*”.³²²

³¹⁶ Tvede-Jensen (1988): s. 124.

³¹⁷ Ibid: 126.

³¹⁸ Mackeprang (1975): s. 102.

³¹⁹ Svend Larsen (1945): Byting og Raadstueret i Odense før 1649: s. 136. Dermed ikke sagt, at byfogeden ikke kunne gøre brug af rådstueretten. 13. januar 1604 fik byfoged Kort Andersen således ord for, at Michael Laursens arvinger ville betale ham 25 dalere, en langbøsse og en rævehue, mens det er mere uklart, hvad der lå bag Kort Andersens stævninger af Jens Kjeldsen til rådstueretten 27. april 1604 og af Niels Thomsen 26. juli 1605. Disse eksempler er de eneste spor af, at byfogeden på nogen måder skulle have været aktiv i rådstueretten 1604, 1605, 1614 og 1615.

³²⁰ Mackeprang (1975): s. 121 og Munch: s. 14.

³²¹ Mackeprang (1975): s. 121-122 og Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie*: s. 511.

³²² Larsen (1945): s. 137.

6. oktober 1615.

Hvis vi nu følger Svend Larsens anbefaling og i så fald havde været til stede på rådstuen 6. oktober 1615, ville vi her have mødt den ældste borgmester, den 70 årige Niels Iversen Skriver og anden borgmester Hans Pedersen Wandel, samt rådmændene Peder Lauridsen, Jochum Steffensen Rostocker, Jens Andersen Krag, Mogens Michelsen Skriver, Didrik Grubbe, Laurids Jensen, Anders Jensen, Hans Felthuus og Gregers Christensen.³²³ Tilstede har også været byskriveren Hieronimus Madsen, der førte rådstueprotokollen, og bysvendene Niels Svenningsen og Jep Jensen, hvortil kom de til dagens retsmøde fremmødte parter og indkaldte vidner.

Den først fremlagte sag drejede sig om en overtrædelse af magistratsvedtægternes forbud mod brug af løgn og ukvemsord. Maren Jensdatter, enken efter Peder Jensen Prammand, stod frem for rådstueretten og fortalte, ” *at paa Mandag sidst forleden var 14 Dage hun stod og savede noget Ved i Gaden ved Jens Thøgersen, da hørte hun at Lars Rød sagde til førnævnte Jens Thøgersen: Du talte mig i Døren i dag som en Tyv og en Skjælm*”.³²⁴ Efter denne svada var Jens Thøgersen fulgt efter Lars Rød ud på gaden, og efter at Lars Rød igen havde kaldt Jens Thøgersen for ” *en Tyv og en Skjælm*” havde han hevet fat i Jens Thøgersens ærme, så de to mænd var gået omkuld på gaden. Under hele forløbet havde Lars Rød været den udfarende kraft, og ikke på noget tidspunkt havde Maren eller tre andre indkaldte vidner, der også havde været til stede i gaden, set, at Jens Thøgersen havde taget til genmæle.³²⁵ Alt tydede på, at Lars Rød ville blive dømt til at betale den i magistratsvedtægterne angivne bøde på tre mark, men da han ikke var mødt op på rådstuen, udstedte magistraten en stævning på otte dages varsel til ham. Efter at denne injuriesag var afviklet, var den næste, der tog ordet, rådmand Peder Lauridsen, der offentliggjorde, at en vis Søren Andersen nu havde betalt alt, hvad han var rådmanden skyldig, ” *saa han intet havde ham at kræve i nogen Maade*”.³²⁶

Den tredje sag, som rådstueretten denne formiddag skulle tage stilling til, havde relation til byens privilegier. Den anklagede var skipper Henrik Brøgger fra den østtyske hansestad Rostock. I sin egenskab af tolder i Aalborg havde borgmester Hans Pedersen Wandel ladet fire mænd inspicere Brøggers lastrum, hvor de havde fundet ” *8 tønner kød, 2 tønner aal, 9 fjerdinge smør og 8 fjerdinge sild*”, som ikke var blevet fortoldet, hvortil kom, at det ikke var tilladt at sælge fødevarer

³²³ AAR: 6. oktober 1615.

³²⁴ Ibid.

³²⁵ Ibid. I byfogedens regnskaber for året 1616 ses det dog, at Jens Thøgersen har betalt 5 rigsdalere for hans overfald på Lars Rød. (Aalborg Byfogedregnskaber 1616-1617).

³²⁶ Ibid.

i små partier til fremmede købmænd.³²⁷ Men hvordan var Henrik Brøgger så kommet i besiddelse af det forbudte kød og smør? Det kunne rådmand Laurids Jensens tjener Johan Pedersen give en forklaring på, for han fortalte nu, ”at nu udi Mauritius hans Husbond var udi Viborg afkøbte han skipper Henrik Brøgger en læst tysk Øl. Og da Skipperen kom til ham om betaling for samme Øl, ville han have betalt ham med rede Penge”.³²⁸ Henrik Brøgger ville dog hellere have kød og smør som betaling, og da Johan Pedersen åbenbart ikke var særligt godt orienteret i den lokale lovgivning fik skipperen, hvad han forlangte.

Henrik Brøgger var selv mødt op på rådhuset 15. oktober, men først 1. december 1615 gav skipperen sin egen udlægning af sagen. Han sagde intet om handlen med Johan Pedersen, men fortalte blot, at han under sit ophold i Aalborg været en kort tur i land efter et nyt sejl, hvorefter han var stukket til søs med kurs i østlig retning mod Hals. Her var skipperen gået i land, sandsynligvis for at handle med de lokale bønder, hvilket var en klar overtrædelse af to forbud om forprang og åbning af skibes lastrum før Aalborg. Det var da også i Hals, at skipperen var blevet grebet på fersk gerning af tolderens håndgangne mænd. Da man kom tilbage til skibet, opdagede Brøgger til sin store overraskelse, at en eller anden ukendt person havde fyldt hans lastrum med kød, smør, sild og ål. Selv havde han i hvert fald ingen erindring om, hvordan de pågældende føde- og drikkevarer var endt der.³²⁹ Mere høres der ikke til denne sag, men efter alt at dømme har Henrik Brøgger ikke blot fået sin last konfiskeret, men er også blevet idømt en klækkelig bøde for sine overtrædelser af Aalborgs handelsprivilegier.

Sidste sag for rådstueretten 6. oktober 1615 var Laurids Nielsen Guldsmid, som af rådstueretten stod tiltalt for at have vristet låsen op på den dør, ”som Henrik Johansens hustru Marke Nielsdatter var uddragen af”.³³⁰ Sagen var den, at Marke Nielsdatter i håbet om at undgå sine stadig mere pågående kreditorer havde besluttet sig for at forlade Aalborg og slå sig ned i Vendsyssel.³³¹ I Aalborg fattede man midlertid mistanke til Marke, så da hun kom tilbage til sit hus for at hente sine resterende ejendele, var døren låst. Marke havde nu været nødt til at henvende sig til Laurids

³²⁷ Ibid: 13. oktober 1615.

³²⁸ Ibid. *Mauritius* var ensbetydende med Skt. Mauritii marked i Viborg. Det blev afholdt hvert år 22.-24. september. Se Hugo Matthiesen (1946): *Snapstinget*: s. 14-15.

³²⁹ AAR: 1. december 1615.

³³⁰ AAR: 6. oktober 1615.

³³¹ Tvede-Jensen (1988): s. 171.

Nielsen Guldsmid, der efterfølgende havde vristet låsen op for hende, og derfor var guldsmiden nu blevet indkaldt til rådstuen, så han kunne aflægge vidnesbyrd om Markes flugtforsøg.³³²

Ovenstående besøg på Aalborg rådhus 6. oktober 1615 bekræfter det billede af Aalborgs rådstueret, som Lars Tvede-Jensen tegner i bind to af *Aalborgs Historie*. Her konkluderede Tvede-Jensen på baggrund af sin gennemgang af de fire bevarede rådstueprotokoller 1604, 1605, 1614 og 1615, at Aalborg rådstueret primært behandlede stridigheder om økonomiske mellemværender samt sager, der berørte byens førende købmænd, ligesom der også fandtes et vist element af behandlede injurie- og forvisningssager.³³³ Endelig behandlede rådstueretten sager om arv og formynderskab. 29. juni 1622 udnævnte magistraten Christen Tyresen til værge for Peder Pallesens enke, og 29. november samme år dømte magistraten Søren Jensen til at varetage en lignende forpligtigelse.³³⁴ Også skifteforretninger blev behandlet ved rådstueretten. 6. november 1629 udpegede borgmestre og rådmænd værger til at overvære skiftet efter og registreringen af Anders Guldsmids ejendele, og 8. januar 1630 lovede rådmand Just Nielsen rådstueretten at skifte sin mødrene arv med sine børn.³³⁵

2. april 1630

Besøger vi rådstueretten godt 15 år senere, 2. april 1630, er alt øjensynligt, som det plejer at være. Efter at borgmester Hans Sørensen Tolder og rådmændene Laurids Jensen, Johan Ertmand, Jens Sørensen Skriver, Niels Hansen og Just Nielsen havde fundet deres pladser, var første punkt på dagsordenen at få forligt købmanden Niels Andersen og Anders Kedelsmed om den leverance på 15 tønder malt, som kedelsmeden var købmanden skyldig, og rådstueretten beordrede derfor Anders Kedelsmed til at betale Niels Andersen ni rigsdalere i erstatning.³³⁶ Anders Kedelsmed må åbenbart have haft svært ved at holde sine aftaler dette forår, for straks efter forligede rådstueretten ham med Urban Jacobsen, der nu skulle have 1½ pund kobber fra kedelsmeden. Sagen var den, at Urban Jacobsen på vegne af en mand i Marstrand havde leveret Anders Kedelsmed 3 lispund kobber, som kedelsmeden efterfølgende skulle forarbejde til kedler og pander. Denne aftale havde kedelsmeden åbenbart ikke overholdt, men med betalingen af de 1½ pund kobber var de stridende parter forligt,

³³² AAR: 28. juli 1615.

³³³ Tvede-Jensen (1988): s. 130.

³³⁴ AAR: 29. juni og 29. november 1622.

³³⁵ Ibid: 6. november 1629 og 8. januar 1630.

³³⁶ AAR: 2. april 1630.

hvilket fremgår af rådstueprotokollen, hvis konklusion kort og godt lyder ”... og er saa dermed alting klart”.³³⁷

Til tider kunne det være mere end vanskeligt at finde borgere, der ville påtage sig det byrdefulde erhverv som kæmner. I kølvandet på de kejserlige troppers besættelse af Aalborg 1627-1629 må manglen på mulige kæmnerkandidater i 1630 have været særligt slem, hvilket uden tvivl kan forklares med det store genoprydnings- og genopbygningsarbejde, der nu var påkrævet. 2. april 1630 gav Mads Lauridsen Thybo sig og lovede magistraten at varetage kæmnerhvervet for året 1630-1631. Det skete dog kun på den betingelse, at han ”... for saadan sin Bestalling og Umage” fik udbetalt en årsløn på 20 sletdalere.³³⁸

I henhold til magistratsvedtægterne skulle enhver borger, der ”giøre Samenbindelse emodt Burgermestre och Raadt y Olburge” miste deres ejendom, og, som vi straks skal se, blev der ikke set med milde øjne på den borger, der ikke viste den fornødne respekt over for borgmestre og rådmænd.³³⁹ En borger, der øjensynligt havde mere end svært ved at overholde dette påbud, var smeden Gabriel Svingfyr. 2. april 1630 fortalte rådmand Jens Sørensen Skriver, at smeden ”skulle ham i nogen Maade have forurettet”, uden at rådmanden dog kom nærmere ind på, hvad smeden skulle have sagt eller gjort. Op til dagens retsmøde må rådstueretten have forhørt sig hos byfoged Kort Andersen og konsulteret de gamle retsprotokoller, for det viste sig nu, at det ikke var første gang, at Gabriel Svingfyr havde været fræk over for en rådmand. Via et skriftligt tingsvidne, der var blevet afgivet i 1616, fremgik det nemlig, at Gabriel Svingfyr dette år på bytinget havde fornærmet den daværende rådmand Jørgen Olufsen ”... og ham tiltalt med Skælden og Skarnsord”, hvorefter Jørgen Olufsen havde arresteret smeden og sat ham i rådhuskælderens.³⁴⁰ Efterfølgende havde Gabriel Svingfyr, mod tab af både ære og liv, forpligtet sig til at blive i Aalborg by indtil sagen mellem ham og Jørgen Olufsen var afsluttet. Dertil måtte smeden love, at han for fremtiden ”... skal være Aalborg Borgere en og hver Mand, være sig Hvem det være kan, med Ord og Gerninger uberørte”.³⁴¹ I 1630 havde Gabriel Svingfyr åbenbart glemt dette løfte, eller også var han bare

³³⁷ Ibid.

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Wulff (1868-1869): s. 164.

³⁴⁰ Hverken bytingsbog eller rådstueprotokol er bevaret for året 1616, så vi kender kun til sagen via dens omtale i AAR: 2. april 1630.

³⁴¹ AAR: 2. april 1630.

lige glad, men da han gentagne gange i de efterfølgende år slår sin folder på både bytinget og i rådstueretten, ser det ud til at magistraten har ladet nåde gå for ret og ladet smeden beholde sin hals.

Mackeprangs vurdering af, at rådstueretten udelukkende behandlede store og besværlige sager, ser dog ikke altid ud til at have været gangbar for Aalborgs vedkommende. Ingen af de behandlede sager fra 6. oktober 1615 virker til at have voldt magistraten særlige hovedbrud, og bortset fra affæren med Henrik Brøgger afsluttes de øvrige sager på et og samme retsmøde. Intet var øjensynligt for småt til at blive behandlet af rådstueretten. 27. januar 1604 fik Jens Andersen Tømmermands rådstuerettens tilladelse til at sagsøge Hans Trommeslager for en gældspost på tre mark, og 10. maj 1605 stod Lars Andersen Klejnsmed foran rådstueretten og tiltalte Anders Skrædder for den hue, som han var ham skyldig.³⁴² 1604-1615 fremgår det, at mange aalborgensere stillede op på rådhuset for blot at bede magistraten om ”*Forlov*”, d.v.s tilladelse, til at retsforfølge deres debitorer eller kreditorer. Som i sagen mellem Jens Andersen Tømmermand og Hans Trommeslager var der ikke tale om tilladelser, som det voldte rådstueretten de store problemer at udstede.

I en lidt anden størrelsesorden end gældsposter på tre mark og manglende leverance af hovedbeklædning finder vi dog nabostriden mellem Jens Bang og Maren Laursdatter, der 1623-1625 skændtes om skel og tagreuder mellem deres to købmandsgårde, hvilket medførte flere møder i rådstueretten.³⁴³ Andre behandlede emner, der også må høre hjemme i kategorien for store sager, ser vi i retssagen mellem rådmand Jørgen Olufsen og skipperen Marcus Jørgensen, der 13. september 1605 var blevet uenige om den kontrakt, som de havde indgået vedrørende en handelsrejse til Spanien. I henhold til kontrakten skulle Marcus Jørgensen have hentet en last salt i Spanien på Jørgen Olufsens vegne, og efterfølgende have fragtet det til Aalborg. I stedet for havde skipperen valgt at sælge saltet i Emden og ved Læsø ”*hans Reder til Forsømmelse og Skade*”, hvilket resulterede i, at rådstueretten godkendte rådmandens erstatningskrav mod den ulydige skipper.³⁴⁴

I sine undersøgelser af byting og rådstueret i Odense før 1649 har Svend Larsen dokumenteret, at de i den fynske købstads rådstueret behandlede sager koncentrerede sig om byens anliggender,

³⁴² Ibid: 27. januar 1604 og 10. maj 1605.

³⁴³ Om denne nabostrid se Ørnbjerg (2005): s. 61-72.

³⁴⁴ AAR: 13. september 1605.

næringsvæsenet, skifteforretninger, værgemål, injuriesager og økonomiske mellemværender indenfor rådsaristokratiets og storkøbmændenes egne rækker.³⁴⁵ At det også forholdt sig sådan i Aalborg, giver begivenhederne i rådstueretten 6. oktober 1615 og 2. april 1630 samt de øvrige fremlagte sager flere gode eksempler på. Magistraten håndhævede Aalborgs handelsprivilegier i sagen med den glæmsomme skipper fra Rostock, mens idealet om god orden og politi var i spil i injuriesagen mellem Lars Rød og Jens Thøgersen, Marke Nielsdatters dørlås og Gabriel Svingfyr's gentagne provokationer af rådmændene. Peder Lauridsens, Jørgen Olufsens og Niels Andersens brug af rådstueretten i deres økonomiske mellemværender fortæller os ikke blot, at det var på rådhuset, at flere af købmandsaristokratiets økonomiske uoverensstemmelser blev afgjort. Med rådmand Peder Lauridsens offentliggørelse af det afsluttede gældsforhold underbygges også P. Munchs og Svend Larsens antagelser om, at rådstueretten, til forskel for bytinget, kunne fungere både som forligende og dømmende ret.³⁴⁶

”De andre Borgmestre og Raad var til Mauriti”

Fremmøde

Vi har nu set nærmere på rådhus, magistratsvedtægter og rådstueretten, der så at sige dannede den officielle og institutionelle ramme om Niels Hansen Kræmmers, Christoffer de Hemmers og Just Nielsens rådmandsembede. Men hvor stor en arbejdsbyrde var der så tale om?

På papiret var der jo mødepligt til fredagens retsmøde på Aalborg Rådhus, men det var langt fra altid, at samtlige magistratsmedlemmer var mødt op. Tager vi Niels Christensen, rådmand 1587-1607, så vil en undersøgelse af hans tilstedeværelse, når rådstueretten skulle holdes, afsløre, at han i 1604 deltog i 32 møder ud af årets 46 møder, mens han i 1605 var til stede på 39 af årets i alt 48 rådstuemøder.³⁴⁷

Går vi lidt op i tid og ser nærmere på en af vores nye rådmænd fra 1630, Niels Hansen Kræmmer, og hans fremmøde, tegner følgende billede sig: I 1630 deltog han i 24 af de 41 møder i rådstueretten, der fandt sted efter hans indsættelse som rådmand 19. februar. I 1631 møder vi Niels Hansen Kræmmer 21 gange ud af de 47 retsmøder, der dette år afholdtes på rådhuset. Dette gør sig også gældende i 1632, hvor Niels Hansen Kræmmer er fremmødt på 20 af årets 52 retsmøder, og i

³⁴⁵ Larsen (1945): s. 146-152.

³⁴⁶ Munch: s. 14 og Larsen (1945): s. 149.

³⁴⁷ AAR: 1604 og 1605.

1633, hvor rådmanden er registreret som tilstedeværende på 20 af årets 50 møder.³⁴⁸ I de sidste tre år af Niels Hansen Kræmmers rådmandskarriere drejer det sig i 1634 om deltagelse i henholdsvis 28 retsmøder ud af 50, fire retsmøder ud af 48 i 1635, og endelig er han på rådhuset for at deltage i syv af rådstuerettens 47 møder i 1636, hvorefter han ikke nævnes mere.³⁴⁹

Fravær

Hverken Niels Christensen eller Niels Hansen Kræmmer ser dog ud til at være blevet idømt nogen form for sanktioner for deres svingende fremmøde.³⁵⁰ Men det er næppe blevet lagt dem til last, for visse begivenheder blev af både borgmestre og rådmænd åbenlyst betragtet som værende meget vigtigere end rådstuerettens afholdelse. Vi skal senere høre om rådmand Didrik Grubbes konsekvente udeblivelse i studedrifternes hektiske forårsmåneder, og 27. september 1622 måtte Gregers Christensen som den eneste fremmødte rådmand tage stilling til to fremlagte retssager, eftersom "*Alle de andre Borgmestre og Raad var udi Viborg til Marked*".³⁵¹ Det marked, som resten af magistraten var taget til Viborg for at deltage i, var Skt. Mauritii Marked, der blev afholdt hvert år fra den 22.-24. september, og hvor det ikke mindst var kvæg- og hestehandlen, der dominerede.³⁵² Markedet faldt altid sammen med afholdelsen af Viborg Landsting den førstkommende lørdag, og denne kombination tiltrak besøgende og handlende fra nær og fjern til byen. Muligheden for opkøb af stude til det kommende års forårsdrivning og deltagelse i landstingets retsmøder har altså været prioriteret højere end fremmødet i rådstueretten. I modsætning til året 1622 fremgår det i september 1623 ikke direkte, at man igen var draget til marked i Viborg, men tilstedeværelsen af blot borgmester Lars Hansen Skriver og rådmændene Gregers Christensen og Laurids Jensen Suur kunne tyde på det.³⁵³

Året efter er der til gengæld ingen tvivl om borgmestre og rådmændene er taget til marked i Viborg. 24. september 1624 sad Gregers Christensen og Hans Felthuus alene på rådhuset, og i den forbindelse er det noteret, at "*De andre Borgmestre og Raad var til Mauritii*".³⁵⁴ Ugen efter var Hans Felthuus åbenbart også taget til Viborg, for her var det blot Gregers Christensen, der var på

³⁴⁸ Ibid: 1632-1633.

³⁴⁹ Ibid: 1630-1636.

³⁵⁰ Hverkern i kæmneregnskaberne for Budolfi eller Vor Frue sogn er der fundet spor af, at borgmestre eller rådmænd på noget tidspunkt 1600-1660 skulle være blevet idømt bøder for ulovligt fravær.

³⁵¹ AAR: 27. september 1622.

³⁵² Paul G. Ørberg (1998): Den politiske og økonomiske udvikling 1536-1726: s. 245-246 og Matthiesen (1946): s. 14-15.

³⁵³ AAR: 26. september 1623.

³⁵⁴ Ibid: 24. september 1624.

rådhuset, så her kunne han notere ”*De andre udi lige maade i Viborg*”.³⁵⁵ Samme mistanke får man, når man ser på antallet af fremmødte magistratsmedlemmer 1. oktober 1630 og 25. september - 2. oktober 1635. 1. oktober 1630 måtte Laurids Jensen Suur og Hans Felthuus således behandle to fremlagte retssager alene, og fredag 25. september 1635 var kun borgmester Didrik Grubbe og Gregers Christensen til stede i rådstueretten, mens rådstueretten 2. oktober 1635 igen blot var repræsenteret ved Gregers Christensen, der som den eneste åbenbart ikke havde synderlige interesser at varetage på hverken Skt. Mauritii Marked eller Viborg Landsting.³⁵⁶

Nu var det heller ikke, fordi der altid var lige meget at lave i rådstueretten. 4. maj, 25. maj, 3. august, 10. august, 21. september, 9. november 1604 er der ikke indført nogen retssager på trods af tilstedeværelsen af otte-ni magistratsmedlemmer.³⁵⁷ 7., 14. og 21. januar, 4. februar, 25. februar, 11. marts, 8. april, 15. april, 29. april, 6. maj, 3. juni, 10. juni, 17. juni, 12. august, 4. november, 18. november og 23. december i 1614 er siderne også tomme, så på disse 17 fredage har rådstueretten tilsyneladende heller ikke haft nogen sager til behandling.³⁵⁸ Samme fravær gør sig gældende 26. marts, 11. juni, 18. juni, 9. juli, 10. september, 24. september og 12. november 1624, mens rådstueretten åbenbart heller ikke havde noget at lave 16. maj, 23. maj, 29. august, 19. september og 3. oktober 1634, der i forhold til antallet af behandlede sager ellers var et af rådstuerettens travleste år med hele 355 behandlede sager, afgørelser, afhøringer og fremlæggelse af vidnesbyrd.³⁵⁹

Vestfærdsskibe, kringler og rejser

Da embedet som borgmester eller rådmand var ulønnet, kunne Niels Hansen Kræmmer, Just Nielsen og Christoffer de Hemmer ikke gøre sig forhåbninger om en fast årsløn. I 1614 havde magistraten ganske vist fået tildelt retten til halvdelen af alle de pengebøder, der blev opkrævet i Aalborg by, og omkring 1660 fik de to borgmestre retten til lejeindtægterne fra et kær udenfor byen, men ellers var der ikke tale om øgede indtægter.³⁶⁰ Til gengæld fik Niels Hansen Kræmmer, Just Nielsen og Christoffer de Hemmer som rådmænd så adgang til en række rettigheder, privilegier og potentielle indtægtskilder, der ikke var de øvrige aalborgensere forundt.

³⁵⁵ Ibid: 1. oktober 1624.

³⁵⁶ Ibid: 1. oktober 1630, 25. september og 2. oktober 1635.

³⁵⁷ AAR: 1604.

³⁵⁸ Ibid: 1605 og 1614

³⁵⁹ Ibid: 1634.

³⁶⁰ Gert Poulsen (1988): s. 206 og Gert Poulsen (1990): s. 14-15.

Disse rettigheder kan ikke mindst spores i vedtægten om *Vestfærdsskibe*, der var blevet vedtaget i 1552. I henhold til denne vedtægt var *Vestfærdsskibe* de skibe, der havde hjemme i Holland, Zeeland, Brabant, England, Skotland ”eller nogen anden paa det Farvand”, og som havde salt, vin, klæde eller andre vesteuropæiske varer ombord.³⁶¹ I vedtægten fra 1552 blev det slået fast, ”At ingen Borger skal gøre noget køb med nogen Vestfærds Skipper med Salt, Vin, Klæde eller andre slige Varer, før Borgmestere og Raad har forhandlet med Den og endeligt Køb bliver gjort”.³⁶² Det var altså magistraten, der her sikrede sig forkøbsret til fremmede skibes last, hvilket dokumenterer den øgede betydning og interesse, som den oversøiske handel med Vesteuropa havde fået i 1550’ernes Aalborg.³⁶³

Af magistratsvedtægterne fremgik det desuden, at ”Borgmestre og Raad med flere skulle tale og handle om nyt Korn at købe, før end Korn indhøstes om Sommeren, om muligt kan være, at ingen skulle købe nyt Korn inden en Tid og Dag, som der kan være Enighed om”.³⁶⁴ Her stod desuden at læse, ”At ingen Borger eller Indbygger skulle købe Korn her paa Gaden og sælge til Forprang, og ikke her skal sælges noget Korn inden Fastelavn, ikke skal heller nogen sælge Korn mindre end hele Læster eller halv Læst i det mindste”.³⁶⁵ Med disse bestemmelser blev kornhandlen, en af de vigtigste indtægtskilder i Aalborg, lagt i faste rammer og det vel og mærke til borgmestrenes og rådmændenes udtalte fordel. De udgjorde nogle af byens største kornhandlere, så forbuddet mod at sælge korn i små mål også var i deres interesse.

Blandt andre vigtige fordele hørte, at borgmestre og rådmænd var fritaget for betale byskat, hvilket var et privilegium, man nød godt af i Aalborg.³⁶⁶ Af magistratsvedtægter og kærnerregnskaber fremgår det desuden, at magistraten, ud over halvdelen af byens bøder, havde ret til halvdelen af en række andre af byens indtægter. Halvdelen af lejeindtægterne fra de boder, som byen udlejede til de handlende, blev delt mellem magistratsmedlemmerne ved juletid, og den samme praksis gjorde sig gældende for de såkaldte ”tøndepenge”, d.v.s de afgifter, der blev opkrævet med henblik på vedligeholdelse af sømærkerne i de lokale farvande.³⁶⁷ For hvert ejendomsbrev, der blev beseglet

³⁶¹ Wulff (1868-1869): s. 153.

³⁶² Ibid.

³⁶³ Tvede Jensen (1988): s. 109.

³⁶⁴ Wulff (1868-1869): s. 123

³⁶⁵ Ibid: s. 123. En læst byg eller rug var beregnet til 24 tønder korn. Var der tale om havre var en læst beregnet som 48 tønder.

³⁶⁶ Tvede Jensen (1988): s. 109 og Mackeprang (1975): s. 96.

³⁶⁷ Mikael Venge (1987): Fra åretold til toldetat: s. 115.

og gjort retsgyldigt med byens segl, skulle magistraten have en tønne rostockerøl eller det beløb, der svarede til en sådan tønne øls værdi.³⁶⁸ Når en skipper på Aalborg rådhus havde fået udstedt et søbrev med de påkrævede oplysninger om skib og last, skulle afgiften, 24 skilling for et pergamentsbrev og en mark for et papirbrev, deles ligeligt mellem byskriveren og magistraten. Fra enhver borger, der smed skarn i åerne, eller benyttede sig af løgn og ukvemsord, havde magistraten ret til en bøde på tre mark, og til det årlige pinsemarked kunne de to borgmestre gøre krav på et lod peber fra hver fremmed kræmmer, der deltog i markedet.³⁶⁹ Som det fremgår, hang magistratsmedlemmernes indtægter snævert sammen med Aalborgs udenrigshandel og borgernes økonomiske forhold. Svigtede kræmmerne pinsemarkedet, var der ingen skippere, der havde behov for at få udstedt søbreve, eller gik det sløjt med ejendomshandlen i byen var det ensbetydende med færre penge til borgmestre og rådmænd.

Hver af borgmestrene fik juleaften desuden udbetalt fire mark af byens kasse i de såkaldte ”Offerpenge” mens rådmændene ved samme lejlighed hver havde ret til to mark.³⁷⁰ Størrelsen af disse offerpenge varierede dog, eftersom borgmestrene Frederik Christensen og Niels Iversen skriver juleaften 1602 hver fik to dalere og to kander vin, mens rådmændene måtte nøjes med en daler hver, og ikke fik vin.³⁷¹ Julen 1604 må til gengæld have været en festlig affære, for dette år var der også råd til en kande vin til hver af rådmændene.³⁷² I rede penge beløb magistratens offerpenge sig dette år til 71 mark og 8 skilling, mens beløbet i 1605 steg yderligere, da hver rådmand dette år fik halvanden daler og en halv mark i offerpenge.³⁷³ I 1634 fik borgmestrene Didrik Grubbe og Christoffer de Hemmer ”*efter gammel Vis*” hver fem dalere, mens rådmændene hver fik udbetalt 2½ dalere.³⁷⁴ Julen 1634 var der ingen vin i anledning af den forestående højtid, men til gengæld kunne kærneren blandt årets udgiftsposter anføre ”*31 kander tysk Øl, blev drukket paa Raadhuset den Uge før Jul for Penge: 8½ dalere og 1 mark*”, samt fortærede kringler til en værdi af to mark.³⁷⁵

³⁶⁸ Wulff (1868-1869): s. 141.

³⁶⁹ Ibid: s. 146.

³⁷⁰ Ibid.

³⁷¹ *Kærnerregnskaberne for Budolfi sogn: 1602.*

³⁷² Ibid: 1604.

³⁷³ Ibid: 1604 og 1605.

³⁷⁴ Ibid: 1634.

³⁷⁵ Ibid: 1634.

De fyldte vinkander i julen 1604 er til gengæld blot et eksempel på, at man sjældent foretog sig noget ekstraordinært på rådhuset, uden at det blev suppleret med rigelige mængder af mad og drikke.³⁷⁶ Da man i 1583 uddelte fattighjælp, blev der drukket 24 kander tysk øl, hvortil kom rhinsk brændevin, hvedebrød og spegesild til magistraten og byens præster.³⁷⁷ Ved en vinsmagning på rådhuset i 1587 blev der spist for to skilling hvedebrød, i forbindelse med en henrettelse, der fandt sted på Gammeltorv i 1590, spiste man hvedebrød på rådhuset, og da skatten skulle takseres i 1595, blev der bragt valnødder, pærer og to tønder øl til skattestuen.³⁷⁸ Da man takserede byskatten i 1604 drak magistraten to tønder tysk øl, der var blevet leveret af rådmændene Jochum Steffensen Rostocker og Mogens Michelsen Skriver, som ved denne lejlighed hver tjente 10½ mark på denne ølleverance.³⁷⁹ I 1600 og 1606 gik der igen to tønder øl til den årlige skattetaksering, og i 1638 blev der til skattetakseringen drukket tysk øl for fem dalere og to skilling.³⁸⁰

Den dobbelte portion offerpenge, juleaften, lejeindtægterne fra kæret og peber til Pinsemarkedet er de eneste bevarede oplysninger, hvoraf det direkte fremgår, at der rent faktisk kunne være forskel på, om man var borgmester eller rådmand. Hvordan man ellers har fordelt de øvrige opkrævede bøder og afgifter imellem sig, og om nogen fik mere end andre, fremgår ikke. Julen 1634 noterede kæmneren blot, at han havde leveret magistraten halvdelen af lejeindtægterne fra byens boder, hvilket beløb sig til 72 dalere, hvortil kom halvdelen af de opkrævede tøndepenge, der dette år udgjorde en sum på 12 dalere, tre mark og 10 skilling, mens de tilsvarende beløb i 1646 havde sneget sig op på 71 dalere, en mark i opkrævede lejeindtægter og 21 dalere i tøndepenge.³⁸¹

Jochum Steffensens Rostockers og Mogens Michelsens Skrivers ølleverancer i 1604 understreger det forhold, at man som rådmand eller borgmester fik muligheder for at varetage transportopgaver og sælge varer og byggematerialer til byens behov. I 1605 tjente ”*Frederik Borgmester*”, altså borgmester Frederik Christensen, en mark på at udleje sin pram til fragt af byggematerialer fra et hollandsk skib, og samme år indkasserede hans kollega Niels Iversen Skriver syv mark på salg af tømmer, der skulle bruges til nye møbler i bødlens hus.³⁸² I 1634 var det borgmestrene Didrik

³⁷⁶ Tvede Jensen (1988): s. 110.

³⁷⁷ Wuff (1882-1883): s. 111.

³⁷⁸ Ibid.

³⁷⁹ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn*: 1604.

³⁸⁰ Ibid: 1600, 1606 og 1638.

³⁸¹ Ibid: 1634 og 1646.

³⁸² Ibid: 1606

Grubbe og Christoffer de Hemmer, der leverede de store mængder tømmer, der skulle bruges til reparationer på Aalborgs broer og havneanlæg.³⁸³

Der hørte også en vis rejseaktivitet med til hvervet som borgmester eller rådmand, hvilket alt sammen foregik på byens regning. I 1602 skulle magistraten sende en repræsentant til Flakkebæk, på grænsen mellem Danmark og Sverige, med henblik på at kræve erstatning for de økonomiske tab, som den gentagne svenske chikane havde resulteret i, og i maj 1608 deltog borgmester Niels Iversen Skriver og rådmændene Jørgen Olufsen, Jens Andersen Krag og Thomas Lauritsen i stændermødet og herredagen i København, hvor man bekræftede valget af den udvalgte prins som arving til Danmarks trone.³⁸⁴ I januar 1627 var Jens Andersen Krag igen på farten, da han sammen med borgmester Lars Hansen Skriver repræsenterede Aalborg ved stænder- og provinsmøderne i Odense, hvor der blev forhandlet om ekstra skattebevillinger til finansieringen af den videre krigsførelse i Kejserkrigen.³⁸⁵ I forbindelse med den jyske borgerbevægelses aktiviteter i efteråret 1629, træffer vi over et par måneder borgmestre og rådmænd i både Ry, Odense, København og det holstenske Krempe, ligesom borgmestrene Christen van Ginchel og Daniel Calow i 1660 var i København, for at deltage i de forhandlinger der samme år førte til Enevældens indførelse.³⁸⁶

Denne rejse- og mødeaktivitet må have bidraget positivt til magistratsmedlemmernes erfaringer og viden om den store verden uden for Aalborg, hvortil kom, at den enkelte købstads repræsentanter via de genoptagne stændermøder efter Kejserkrigen fik øget indflydelse på og indsigt i den politiske beslutningsproces. Rejse- og mødeaktivitet åbnede naturligvis også op for muligheden for etableringen af nye forbindelser og ikke mindst vedligeholdelse af eksisterende kontakter. Alt i alt var rejserne derfor nok også at betragte som et af magistratsarbejdets lukrative sidegevinster frem for et af dets tilbagevendende irritationsmomenter.³⁸⁷

³⁸³ Ibid: 1634.

³⁸⁴ KB: 24. december 1602 og Kr. Erslev 1 (red.) (1883-1890): *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's tid 1588-1648*: s. 156 og 160.

³⁸⁵ Erslev 2, (1883-1890): s. 15 og 19.

³⁸⁶ Tauber og Nielsen: s. 102 og 104.

³⁸⁷ Degn 1 (1981): s. 352.

Et indgreb i den borgerlige næring?

Indenfor dansk byhistorie har der været delte meninger om, hvor stor en arbejdsbyrde der fulgte med en magistratspost. I *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede* konkluderede Svend Larsen, at en borgmester- eller rådmandspost ofte kunne virke som et indgreb i den pågældende købmands forretninger, og at det i flere tilfælde kunne blive en sådan belastning, at ellers velstående købmænd endte i fattige og beskedne kår.³⁸⁸ Larsen anfører som eksempler et par fynske købmænd, der i 1650'erne gjorde alt for at undgå at blive valgt til borgmestre, og fra både Odense, Aalborg og København kendes der i 1500-1600-tallet eksempler på, at købmænd er fratrådt, eller bevidst har fravalgt en magistratspost, til fordel for deres handelsforetagender.³⁸⁹

Dermed ikke sagt, at magistratsposter og succes i handelslivet var to totalt uforenelige størrelser. Som vi senere skal se, var det vitterligt nogle af Aalborgs rigeste købmænd, der engagerede sig i magistratsarbejdet, mens de sideløbende formåede at opbygge store formuer og med stor succes holdt deres forretninger kørende. Så et så markant indgreb i den borgerlige næring, som Larsen lægger op til, har en borgmester- eller rådmandspost ikke været til alle tider. Det skal inddrages i overvejelserne, at Larsens eksempler er taget fra 1650'erne, hvor købstædernes økonomiske situation på mange måder var en helt anden, end den havde været i 1600-tallets første årtier.

Det er desuden værd at huske på, at der øjensynligt ikke var nogen sanktioner i spil, hvis man skulle vælge at udeblive fra et eller flere rådstuemøder, hvilket opgørelsen over Niels Christensens og Niels Hansen Kræmmers fremmøde illustrerer. Endelig har Ole Degn påpeget, at man som rig købmand havde råd til at holde købmandstjenere og assistenter, der kunne varetage forretningen under rådmandens fravær, og så skal den mindre hær af borgerlige ombudsmænd og lønnede funktionærer, som magistraten havde til sin rådighed, selvfølgelig også tages med i beregningerne.³⁹⁰

En ting er selvfølgelig Ribe og de fynske købstæder, men var det så tidskrævende at engagere sig i magistratsarbejdet og steg magistratens mødeaktivitet og antallet af de behandlede sager i Aalborgs

³⁸⁸ Larsen 1 (1965): s. 59.

³⁸⁹ Ibid. For bevidste fravalg af en magistratspost se Ørnbjerg (2005): s. 121-122 John T. Lauridsen (1987) *Marseliskonsortiet*: s. 59 og Helge Gamrath (1980): *Residens- og hovedstad*: s. 50.

³⁹⁰ Degn 1 (1981): s. 324.

rådstueret mellem 1600 og 1660? Svaret må i begge tilfælde være et klart nej, hvilket vil fremgå af den optælling af sager, som rådstueretten behandlede 1604-1661 (**bilag 3**).

Heraf fremgår det, at der ikke er tale om en konstant stigning i antallet af behandlede sager i Aalborg rådstueret. I 1604 tog rådstueretten stilling til 101 sager, mens der året efter var 184 sager til behandling. For de næste par år, 1614 og 1615, falder antallet af sager til henholdsvis 68 og 90, mens vi fra 1622 kommer ind i en opadgående kurve, der kulminerer i 1633-1634, hvor der behandles 352 og 355 sager. Herefter falder antallet af behandlede sager igen frem til 1642, hvor tallet man for sidste gang runder et trecifret tal med 142 behandlede sager. Da der ikke er bevaret rådstueprotokoller fra 1650'erne, famler vi her i blinde, mens tallene for 1661-1669 holder sig mellem 85 behandlede sager (1662) og 41 behandlede sager (1669), hvilket ligger væsentligt under det antal sager, som man måtte tage stilling til 1604-1605.

Disse resultater hæmmes selvsagt af, at vi ikke har bevaret samtlige rådstueprotokoller, og at det heller ikke er muligt at vurdere den tid, som magistraten har brugt på forudgående undersøgelser, forhandlinger og forespørgsler inden de afsagde den endelige dom. Sådanne forbehold taget i betragtning tyder alt dog på, at der på det kvantitative plan ikke var tale om en kontinuerlig og massiv stigning i magistratens arbejdsbyrde mellem 1600-1660. Det er altså næppe rådstuerettens voksende antal sager og domsafsigelser, der har afskrækket potentielle borgmestre og rådmænd fra at søge optagelse i magistraten.

Opsummering

Gennemsnitsalderen for de mænd, der blev rådmænd i 1600-tallets Aalborg var mellem 30-40 år, så i udgangspunktet foretrak magistraten mænd, der havde erhvervsmæssige og administrative erfaringer med i bagagen. Rådmændene blev øjensynligt udnævnt i hold og der kan for Aalborgs vedkommende spores tre store rekrutteringsrunder i henholdsvis 1587, 1630 og 1651. Skulle sådanne rådmænd gøre sig håb om at blive borgmestre i deres by, måtte de først indstille sig på at passe deres rådmandspost i mindst seks år, så de her kunne gøre sig deres erfaringer med Aalborgs styre og forvaltning. Det er også ensbetydende med at borgmestrenes gennemsnitsalder ved deres tiltrædelse var mellem 40-50 år. Hvad enten man avancerede til at blive borgmester eller forblev rådmand, var der tale om et livsvarigt embede i byens tjeneste.

Alt i alt må det konkluderes, at det i 1600-tallets begyndelse var forbundet med store økonomiske og sociale fordele at være borgmester eller rådmænd i Aalborg. For det første var det magistraten, der med sin administrative og dømmende myndighed satte den økonomiske og sociale dagsorden i byen. De sad til doms over deres medborgere i rådstueretten, takserede skatten, fastlagde og kontrollerede byens fødevarepriser og havde fortrinsret, når skibe fra den europæiske Atlanterhavskyst kom til byen. Hertil kom fritagelsen for byskat, ekstraindtægterne, gratis mad og drikke af bedste kvalitet, kravet på behørig respekt fra medborgerne, en ikke uoverkommelig arbejdsbyrde, og de mange rejser i embedes medfør.

Der var dog dem, der var af den opfattelse, at borgmestre og rådmænd var syltet ind i en uheldig blanding af ”*rigdom, medhold, slect oc svogerskaf*”, der i det lange løb ikke var til fordel for købstædernes vækst og velstand.³⁹¹ Blandt disse kritikere var Christian 4., der sammenfattede sin opfattelse af problemet med magistratsstyret i fortalen til sin store købstadsforordning, som blev offentliggjort 7. april 1619. Hvilke konsekvenser denne købstadsforordning fik for Aalborgs rådsaristokrati vender vi tilbage til i **kapitel 7**. Først skal vi se nærmere på de forhold og betingelser, der gjorde sig gældende for rådsaristokratiets købmandshandel 1600-1660.

³⁹¹ V.A. Secher (red.) *Corpus Constitutionum Daniæ* (CCD) *Forordninger, recesser og andre kongelige breve Danmarks lovgivning vedrørende* 3: s. 563

6. Handel

Fortællingen om 1600-tallets danske købstæder indeholder som oftest en konstatering af, at krige, fjendtlige besættelser, pest og tunge ekstraskatter ødelagde den gunstige cocktail af velstand, udenrigshandel, befolkningsvækst og nybyggeri, der havde været en del af købstædernes udvikling 1550'erne-1640'erne.³⁹² Efter at have læst den omfattende dokumentation i Ole Degns artikel *Town development and urban population in the Danish Kingdom ca. 1620-1680 – From prosperity to crisis* fra 2008 er man ikke i tvivl om, at krisen vitterligt kradsede i købstæderne i 1600-tallets midte. Toppen af elendigheden indtraf så med Enevældens indførelse i 1660, der lagde grunden til en øget økonomisk favorisering af København, hvormed provinsens købstæder blev skubbet endnu længere ud af fokus.³⁹³

I sine bidrag til *Gyldendals Danmarkshistorie* og *Dansk Socialhistorie* har Erling Ladewig Petersen dog kunnet påvise en øget tendens til aristokratisering blandt både Københavns og provinskøbstædernes købmænd.³⁹⁴ Efter Kejserkrigens afslutning i 1629 blev velstanden og udenrigshandlen samlet på færre hænder end tidligere, og ikke mindst de københavnske købmænd er i den forbindelse blevet karakteriseret som ”Nye mænd med nye metoder – og af et helt nyt format”.³⁹⁵ At velstanden efter Kejserkrigen dog ikke kun var forbeholdt københavnernes fremgår desuden af Svend Larsens undersøgelser af 1600-tallets fynske rådsaristokrati, men hvordan forholdt det sig så i Aalborg?³⁹⁶

Som det fremgår af denne afhandlings forskningsoversigt konkluderede Carl Klitgaard, at de 103 år, 1627-1730, var ”en Trængselens Tid saavel for Aalborg som for hele det øvrige Land”.³⁹⁷ I 1942 stadfæstede museumsinspektør Peter Riismøller så ”Den store højkonjunktur” i Aalborg til 1550'erne-1624.³⁹⁸ Den efterfølgende periode 1627-1660, fra Kejserkrigen og frem til Enevældens indførelse, havde Riismøller som før nævnt mindre tilovers for, da den kort og godt fik overskriften ”Paa krigenes alfarvej”.³⁹⁹ Først med Gert Poulsens bidrag til bind to af *Aalborgs Historie* blev

³⁹² For denne vurdering se Gamrath og Ladewig Petersen: s. 547-549, Feldbæk (1993): s. 45 og Degn (2008): s. 120-121.

³⁹³ Feldbæk (1993): s. 45-49.

³⁹⁴ Gamrath og Ladewig Petersen: s. 515-516 og Ladewig Petersen (1980): s. 284 og 380.

³⁹⁵ Feldbæk (1993): s. 47.

³⁹⁶ Svend Larsen 1 (1965): s. 185.

³⁹⁷ Klitgaard (1931): s. 47.

³⁹⁸ Riismøller (1942): s. 119.

³⁹⁹ Ibid: s. 103 og 137.

opfattelsen af Aalborgs generelle økonomiske forfald og forarmelse efter Kejserkrigen genstand for en revision, selv om denne opfattelse ikke blev delt af Poulsens medforfatter Lars Tvede-Jensen.⁴⁰⁰

Så vidt det korte af de lange linjer af 1600-tallets handelshistorie i Aalborg. Hvad der derimod er mindre velkendt, er hvordan byens rådsaristokrati praktiserede handel og købmandskab 1600-1660 og om den nævnte økonomiske stagnation og øgede aristokratisering overhovedet fik konsekvenser for selvsamme rådsaristokrati. For enkelte købmænds vedkommende har historikerne med udgangspunkt i central- og lokaladministrationens skrivelser, de bevarede retsprotokoller og skifteregistreringerne foretaget mere detaljerede studier af disse købmænds færden og foretagender. Her er det dog primært købmanden Jens Bang, som aldrig blev medlem af magistraten, der har haft historikernes interesse.⁴⁰¹ Sagt på en anden måde, ved vi faktisk ikke ret meget om, hvordan byens borgmestre og rådmænd klarede de økonomiske prøvelser og udfordringer, som de blev stillet over for 1600-1660, og om det på det individuelle plan overhovedet går an at tale om økonomisk stagnation og øget aristokratisering i 1600-tallets Aalborg.

Dette kapitel har derfor til formål at undersøge, hvordan en gruppe af Aalborgs borgmestre og rådmænd praktiserede handel og købmandskab i årene 1600-1660. Via en række cases, vil det her blive undersøgt, hvordan rådsaristokratiets handelsforhold i Aalborg *kunne* forme sig på Christian 4.s og Frederik 3.s tid. I den forbindelse skal der gøres opmærksom på, at en enkelt købmand, der stod på tærsklen til rådmandspost, rådmand Johan Brandts søn, Christen Brandt, er blevet taget med i undersøgelsen. Dette skyldes for det første, at vi med kildematerialet får en ganske unik mulighed for at se, hvordan en potentiel rådmands købmandsforretning kunne forme sig i hans unge år, ligesom Christen Brandt var en aktiv del af Brandt-familiens omfattende forretningsimperium. Det er dog også undtagelsen, der bekræfter reglen om, at det her udelukkende er de etablerede borgmestres og rådmænds handel og investeringer som vi beskæftiger os med.

For overblikkets skyld er kapitlet opdelt i tre kronologisk afgrænsede perioder: 1600-1627, 1629-1644 og 1644-1660. Det vil fremgå, at disse afgrænsninger hænger nøje sammen med Kejserkrigen, Torstenssonfejden, Karl Gustav-krigenes afslutning og Enevældens indførelse. I hvert af disse afsnit

⁴⁰⁰ Gert Poulsen (1988): s. 347 og Lars Tvede-Jensen (1988): s. 183.

⁴⁰¹ Om Jens Bang, se Enemark (1954) og Ørnbjerg (2005). Poul Enemark har desuden underkastet Aalborg-rådmanden Hybert Snitlachs handelsforetagender en nærmere undersøgelse (Enemark: 1957), mens Jakob Ørnbjerg i artiklen *Karriere i svøb* (2009) har set nærmere på den unge købmand Christen Brandts forretning, investeringer og kreditforbindelser i 1641.

vil der blive inddraget faktorer, der fik indflydelse på rådsaristokratiets investeringer og handelsforetagender. For perioden 1600-1627 er det det lybske Aalborgkompagnis problemer i Aalborg og rådsaristokratiets investeringer i Christian 4.s oversøiske handelskompagnier, det drejer sig om. 1629-1644 vil der fokus på Christian 4.s nye kornmagasin på Aalborghus Slot og 1644-1660 vil Karl Gustav-krigenes konsekvenser for rådsaristokratiets handel og økonomi blive inddraget.

Inden vi tager fat på den enkelte rådsaristokrats købmandshandel og investeringer vil det være på sin plads at tegne et billede af Aalborgs topografi, økonomiske profil, varer og veje år 1600 (For et indtryk af 1600-tallets Aalborgs placering og udseende, se **illustration 1 og 2**). Her vil der desuden blive redegjort for Aalborgs ganske særlige placering, administrative funktioner og de privilegier, der gjorde sig gældende omkring år 1600, hvor denne undersøgelse tager sin begyndelse. Scenen for rådsaristokratiets økonomiske og sociale udvikling, politiske aktiviteter og kulturelle interesser vil dermed være sat, og det vil efterfølgende være muligt at gå i detaljen med den enkelte borgmesters og rådmands forhold 1600-1660.

Aalborgs veje og varer år 1600

Skagerrak

Skagerraks betydning for den internationale søfart havde siden de ældste tider sikret Aalborg gode økonomiske og kulturelle forbindelser til det øvrige Skandinavien og Østersøen. Omkring 1400 havde 900-tallets beskedne handelsplads, der havde været kendt som *ALABU*, fået karakter af en klassisk europæisk købstad ved navn Aalborg. Aalborgs 3.000-5.000 indbyggere havde alt, hvad der hørte sig til af kongelige købstadsprivilegier, borg og befæstningsværker, rådhus, torv, fire kirker, tre klostre, vandmøller, en kongelig foged, borgmestre og råd mænd, købmandsgilde og adskillige håndværkerlav.⁴⁰² Det var dog først i begyndelsen af 1500-tallet, at den tætte beliggenhed på de internationale fragt- og sejlruiter for alvor begyndte at give afkast til byens fordel.⁴⁰³ At dette afkast netop indtraf på dette tidspunkt hænger sammen med de ændrede demografiske forhold, økonomiske prioriteringer og forbrugsvaner samt den voksende interesse for Østersøområdet ressourcer, der på dette tidspunkt begyndte at gøre sig gældende i Vesteuropa.

⁴⁰² Møller Knudsen og Kock: s. 126 og s. 252-337 samt Bodil Frandsen (2007): Til glæde og salighed: s. 25-33.

⁴⁰³ Bjørn Poulsen (1996): s. 43 og Poul Holm (1999): Aalborg og søfarten gennem 500 år: s. 15.

Tre havne – tre muligheder

Østersøområdet voksede betydning var ensbetydende med øget international skibstrafik i Skagerrak, eftersom først dette farvand og dernæst Øresund, Lillebælt og Storebælt udgjorde de eneste farbare flaskehalse til Østersøen. Med dette rejsemål for øje var der også den fordel, at de omkringliggende lande gav rig mulighed for at handle sig frem fra havn til havn.⁴⁰⁴ Var man som skipper først sluppet helskindet fra den farlige strækning op langs Jyllands vestkyst og rundt om Skagen, havde man år 1600 følgende valgmuligheder, hvis det gjaldt om hurtigt at finde en sikker opankringsplads. Der var gode muligheder for sikkert læ for vinden ved Hirtsholmene ud for den østvendssyselske kyst, men til gengæld var det her, grundet manglen på ordentlige havneforhold, meget vanskeligt at laste og losse større varepartier.⁴⁰⁵ Skipperen kunne da vælge at holde en mere østlig kurs, indtil han fik landkending af Norges sydligste by, Marstrand, eller eventuelt sejlede op af den svenske Götaelv, hvor de første spadestik til Göteborg blev taget i 1619.⁴⁰⁶ Den fjerde og sidste mulighed var at holde kursen ned langs Vendsyssels østkyst og på højde med landsbyen Hals, i Vendsyssels allersydstligste hjørne, at svinge roret til højre, ind i Limfjorden, over Hals Barre og igennem Langerak for derefter endelig at kaste anker i Limfjorden, ud for Aalborg.

Alle veje fører til Aalborg

Men hvorfor så vælge Aalborg, hvis man havde ærinder i Limfjorden? I århundreder var besejlingsforholdene af en sådan beskaffenhed, at Aalborg, hvis man tager de vand- og landbårne transport- og kommunikationslinjer til og fra den store verden i betragtning, var sikret en række fordele på det øvrige Limfjordslands bekostning. Det var ved Aalborg, at den jyske Hærvejs videre forgreninger bremsedes af den øst-vest løbende Limfjord, og byen var hermed det sidste stop i den nordlige udløber af det centraleuropæiske vejnet.⁴⁰⁷ Det var her, at rejsende til og fra Vendsyssel, Norge og Nordatlanten fortsatte færdens med skib mod nord, eller til hest og til fods mod syd.

⁴⁰⁴ Holm (1999): s. 19.

⁴⁰⁵ Ibid. Åhavnen ved udmundingen af Sæby å, der havde videre forbindelse til Sæby, var, grundet sand, storme og manglende vedligeholdelse, ikke noget særligt brugbart alternativ for 1600-tallets tunge skibstyper (Jens Thidemann: Seboium – en renæssancekøbstad på Vendsyssels østkyst: s. 320). Fiskerlejet Fladstrand (det senere Frederikshavn), nord for Sæby, havde, på trods af godt fiskeri og en god placering, ingen havn af betydning. Både Fladstrand og Skagen led i 1600-tallet desuden hårdt under stormfloder og sandflugt. Se Jan Hammer Larsen: Søvejen til Fladstrand – fra udmark til handelsplads: s. 151 og Michael Ax (2007): Skagen i renæssancetiden – en historie om folk og fisk s. 368 og 375.

⁴⁰⁶ Holm (1999): s. 19.

⁴⁰⁷ Møller Knudsen og Kock: s. 156 og Henning Bender: Aalborgs industrielle udvikling fra 1735-1940: s. 20.

Siden ca. år 1100 havde Limfjordens vestlige udløb fra Agger og ud i Nordsøen været tilsandet.⁴⁰⁸ Hermed blev Limfjorden vitterligt til en fjord, der kun var åben i den ene ende, og Limfjordens rolle som gennemsejlingsfarvand mellem Nordsøen og Kattegat var nu udspillet.⁴⁰⁹ Frem til 1825, hvor Nordsøen definitivt brød igennem Agger Tange, var den eneste vandvej ind i Limfjorden forbi Aalborg. Var man kommet så langt, opstod der dog snart nye problemer for de søfarende, der agtede sig længere ind i fjordsystemet.

Umiddelbart vest for Aalborg og Løgstør lå den store sandbanke, der var kendt som Løgstør Grunde.⁴¹⁰ På grund af Limfjordens svage udløb på dette sted hvirvledes der her store sand- og mudderbanker op, og med ofte kun en meter vand over fjordbunden var det yderst risikabelt for større fartøjer at passere her.⁴¹¹ Helt frem til 1861, hvor anlæggelsen af Frederik 7.s kanal skabte en sikker sejlvej over sandbankerne, var Løgstør Grunde ensbetydende med langsommelige og dyre varetransporter til og fra de vestlige Limfjordsbyer, ligesom mange større skibe af indlysende årsager valgte at omlaste deres gods til mindre skibe og pramme ved Aalborg, inden turen gik videre mod vest.⁴¹²

Renæssancens skibstyper var for store til at sejle op i de åløb, der gennemskar Aalborg i nord-syd gående retning. Til gengæld havde Limfjorden ved Aalborg en svag krumning mod syd, hvilket resulterede i strømforhold af en sådan karakter, at der var god vanddybde næsten helt ind til kysten.⁴¹³ De største vanddybder var koncentreret ved åen Østerås udløb i Limfjorden og ud for det senere anlagte Aalborghus slot. Her kunne skibene fortøje, hvis de da ikke kastede anker tæt på kystlinjen, hvorfra man på mindre både og pramme hurtigt kunne fragte lasten ind til stranden eller op i åerne.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Hugo Matthiesen (1941): *Limfjorden*: s. 47 og Viggo Petersen (1993): *Aalborg og Limfjordslandet*: s. 12 og 69.

⁴⁰⁹ Petersen (1993): s. 12.

⁴¹⁰ N.H. Lindhard (1972): *Løgstør Grunde og Frederik 7.s Kanal*: s. 118.

⁴¹¹ *Ibid*: s. 123.

⁴¹² *Ibid*: s. 121. og Petersen (1993): s. 31-32.

⁴¹³ Erik Gøbel og Ole Degn: *Skuder og kompagnier*: s. 65 og Hans Gjested (2004): *Lidt om søfart i 1600-årene*: s. 14.

⁴¹⁴ Gjested (2004): s. 14, Bjørn Poulsen (1997): *På dansk køl. Fra senmiddelalder til renæssance*: s. 221 og Poul Holm (1998): *Aalborgs handel i regionalt perspektiv 1400 -1814*: s. 20.

Sild

Det er ikke mindst sildefiskeriet, der er blevet karakteriseret som hele grundlaget for Limfjordslandets økonomiske opkomst i Middelalderen.⁴¹⁵ I modsætning til Øresundssilden, der kunne fanges om efteråret, var Limfjordssilden en forårgæst, der opholdt sig her fra marts til begyndelsen af juni, hvor den søgte efter ynglepladser.⁴¹⁶ Lukningen af Limfjorden år 1100 var ensbetydende med, at Limfjorden var blevet opdelt i to økosystemer, hvor Løgstør Grunde var den uovervindelige barriere mellem de salte vande i den østlige Limfjord og brakvandet i den vestlige Limfjord.⁴¹⁷ Grundet brakvandsforholdene i den vestlige Limfjord var der her godt fiskeri af gedder, laks, aborrer, ørreder og andre ferskvandsfisk, mens sildene til gengæld ikke viste sig i større mængder i disse farvande.⁴¹⁸

Sildefiskeriets betydning for Limfjordslandet hang sammen med hansestaden Lübecks kontrol med saltudvindingen ved Lüneburg, og hansestædernes stærke klinkebyggede skibe, koggerne, der gav optimale muligheder for fragten og eksporten af den nedsaltede Limfjordssild. I modsætning til de federe Øresundssild, der afskibedes til Vest- og Sydeuropa, blev Limfjordssilden, der var mere mager og af ringere kvalitet, primært afsat på det danske marked samt i Østersøområdet og Rusland.⁴¹⁹ I takt med at sildefiskeriet i Øresund klingede af, fik Limfjordens sildeforekomster større betydning for Hansestæderne. Det understregedes af, at de lybske købmænd oprettede et såkaldt Aalborgfarerkompagni med henblik på en vis kontrol med Limfjordens sildehandel. Der var her tale om en interesseorganisation, der ellers kun var blevet det skånske sildemarked til del.⁴²⁰ I 1490'erne var det endvidere kommet så vidt, at over 50 % af Lübecks samlede import af sild, hvilket svarer til ca. 6.000-7.000 tønner årligt, udskibedes fra Aalborg.⁴²¹ Skibe fra Aalborg fandt i 1580'erne vej til Danzig med sild, mens skibe fra Rostock fragtede øl, salt og humle til Aalborg, hvor de fik sild, korn og kød i returlast.⁴²²

⁴¹⁵ Poul Enemark (1965): *Limfjordshandel*: spalte 572.

⁴¹⁶ Ibid.

⁴¹⁷ Holger Rasmussen: *Limfjordsfiskeriet før 1825*: s. 27, Matthiesen (1941): s. 102 og Møller Knudsen og Kock: s. 348.

⁴¹⁸ Rasmussen: s. 47

⁴¹⁹ Holm (1999): s. 26.

⁴²⁰ Michael Ax (2002): *Kystfiskeriets historie*: s. 18, Møller Knudsen og Kock: s. 372 samt Bjørn Poulsen (1996): s. 57.

⁴²¹ Møller Knudsen og Kock: s. 356 og Poul Holm (1992): *Kystfolk. Kontakter og sammenhænge over Kattegat 1550-1814*: s. 23.

⁴²² Johannes Schildhauer: *Zur Verlagerung des See- und Handelsverkehrs im nordeuropäischen Raum während des 15. und 16. Jahrhunderts*: s. 196 og Marie Christlieb: *Rostocks Seeschiffahrt und Warenhandel um 1600*: s. 38 og 101-118.

For sildefiskeriet var det især fiskerlejerne ved Nibe og Sebbersund, der spillede en vigtig rolle, ligesom der i 1400-tallet blev anlagt fiskerlejer ved Hals, Mou, Egense og Dokkedal.⁴²³ Arbejdet med fangsten, forarbejdningen og salget trak fiskere, handelsfolk og håndværkere fra nær og fjern til fiskerlejerne. I kølvandet på sildefiskeriet opstod der snart indbringende bierhverv i form af fremstilling af sildetønder, ligesom der fra opstillede boder blev solgt mad og drikke og forhandlet hør, hamp, beg og tjære.⁴²⁴

Sildefiskeriet kunne dog også være en risikabel branche at investere i, da fiskeriet øjensynligt oplevede en vis nedgang omkring år 1600.⁴²⁵ Aalborg-præsten Kristen Staphensen fortalte i 1598, at forårets sildefiskeri i Limfjorden havde ”*verit møget ringe*”, hvilket afspejlede det forgangne efterårs sildefiskeri, hvis udbytte præsten karakteriserede som ”*saare liden*”.⁴²⁶ Sammenholder man Kristen Staphensens notitser med udbyttet fra det kongelige sildesalteri ved Nibe fremgår det vitterligt, at Limfjordens sildefiskeri 1601-1605 ikke gav noget større afkast, men i 1606 valgte silden åbenbart at vende tilbage til Limfjordens vande.⁴²⁷ Dette år opkøbte kongens sildesalter i Nibe nemlig 186 tønder saltede sild, hvor han året før havde måttet nøjes med at købe 66 tønder og i 1601 kun havde betalt for 10 tønder sild.⁴²⁸

Korn

Da Aalborgs tolder, Hans Bartholomæusen, gjorde regnskabet op for toldindtægterne 1517-1518 anførte han, at han i dette regnskabsår havde fortoldet ca. 2.040 tønder korn, der skulle udskibes fra byen.⁴²⁹ Det var dog ikke første gang, Aalborg gjorde sig bemærket i kornhandlen, for allerede i 1200-tallet sejlede byens købmænd til den tyske Østersøby Wismar med korn.⁴³⁰

⁴²³ Møller Knudsen og Kock: s. 348 og Tvede-Jensen (1988): s. 77.

⁴²⁴ Enemark (1965): spalte 574.

⁴²⁵ Gert Poulsen (1988): s. 249.

⁴²⁶ V.A. Secher (1874-1875): s. 78.

⁴²⁷ Gert Poulsen (1988): s. 249.

⁴²⁸ Gert Poulsen (1988): s. 249.

⁴²⁹ Poul Enemark (1964) Kornhandel: spalte 152. Hans Bartholomæusen var tolder i Aalborg 1513-1520 og borgmester samme sted 1518-20, inden Christian 2. i 1520 gjorde ham til lensmand i Aalborg len. Der var stor utilfredshed med Hans Bartholomæusens embedsførelse og hårdhændede styre i Aalborg, hvilket resulterede i, at en gruppe aalborgensere i sommeren 1522 lynchede tolderen på byens Gammeltorv. For Hans Bartholomæusen Tolders levnedsskildring, se Tauber og Nielsen: s. 90-92.

⁴³⁰ Poul Enemark (1964): spalte 148 og Møller Knudsen og Kock: s. 358.

Hovedvægten af dansk kornavl lå i 1500-tallets begyndelse på byg og rug, men der blev også dyrket havre og ærter på de nordjyske marker.⁴³¹ Aalborgs engagement i den internationale kornhandel skyldtes bestemt ikke det nordjyske korns fortræffeligheder, eftersom store dele af landbrugsjorden i Nordvestjylland generelt gav ringe afkast, og kornet havde ry for at være af dårlig kvalitet.⁴³² Forklaringen lå derimod i byens gode havneforhold og den lette vandbårne adgang til Limfjordslandet. Korn var en grovvare, der primært blev fragtet af søvejen, og Limfjorden vrimlede med små landingspladser, hvilket lettede udskibningen af korn til omladningscentralen Aalborg og holdt transportomkostningerne på et acceptabelt niveau.⁴³³ Af største vigtighed for salget af det nordjyske korn var det også, at der fra Aalborg var forholdsvis kort vej til Norge, hvis befolkning var stærkt afhængig af tilførsler af korn fra udlandet.⁴³⁴

I 1470'erne tog den europæiske kornhandel og ikke mindst hollændernes kornkøb i Østersøområdet og Danmark for alvor fart.⁴³⁵ Fra ca. år 1500 ses der jævnligt hollandske opkøbere af korn i Aalborg og de kom ikke tomhændede.⁴³⁶ I skibenes lastrum medbragte de gerne fransk baiesalt, saltede Nordsøild og hollandsk klæde, der i forhold til prisen var en alvorlig konkurrent til Hansestædernes Lüneburgsalt, saltede Limfjordssild og flandersk klæde.⁴³⁷

En god indikator på disse ændrede handelsmønstre får man med de bevarede havne- og toldregnskaber fra 1500-tallets Aalborg. Konsulterer man Hans Bartholomæusen Tolders bevarede toldregnskaber ses det, at der 1517-1518 blandt købmænd fra Hansestæderne og skibe fra Randers, Viborg og Thisted optræder enkelte hollandske og skotske købmænd, der har udskibet varer fra Aalborg.⁴³⁸ Vender man tilbage til Aalborgs toldregnskaber 65 år senere, i 1583, var det fortsat de lybske skibe, der med 20 besøg dominerede blandt de fremmede fartøjer, men dertil var der desuden tre-fire skibe fra Amsterdam og hele 12 skibe fra den tyske Nordsøby Emden, der havde betalt afgifter til Aalborgs tolder.⁴³⁹ Blandt de besøgende hollændere var Driis Kornes, der betalte 15½

⁴³¹ Feldbæk (1993) s. 15.

⁴³² Aage Fasmer Blomberg: Bidrag til Belysning af Aalborgs Handel i 2. Halvdel af det 17. Aarhundrede: s. 121.

⁴³³ Enemark (1964): spalte 147 og Enemark (1965): spalte 572.

⁴³⁴ Enemark (1964): spalte 152, Møller Knudsen og Kock: s. 358.

⁴³⁵ Milja van Tielhof: "The Mother of all Trades": s. 7

⁴³⁶ Poul Enemark (1999) Handlens varer og veje: s. 163, Møller Knudsen og Kock s. 359.

⁴³⁷ Enemark (1999): s. 164-165.

⁴³⁸ Mikael Venge (1991): *Det gamle Aalborg. Told og skatter på Christian II's tid*: s. 36

⁴³⁹ Bjørn Poulsen (1996): s. 54.

mark i afgifter, dels i bropenge, fordi hans skib havde benyttet sig af Aalborgs havnefaciliteter, dels for 7½ læster malt, som han fik ombord på skibet.⁴⁴⁰

En sammenligning af toldregnskaberne 1518 og 1583 viser, at antallet af besøgende skibe næsten blev femdoblet over denne 65årige periode.⁴⁴¹ Bropengeregnskabet fra 1583 viser tilstedeværelsen af hele 53 norske skibe og 24 skibe fra Halland, mens der i 1518 ikke var registreret norske skibe og blot to-tre skibe fra Halland eller Sverige.⁴⁴² Tilstedeværelsen af de mange norske og hallandske skibe i 1583 skyldtes manglen på korn i Norge og Halland, og den øgede danske efterspørgsel på tømmer, der var et resultat af renæssancens store byggeboom.⁴⁴³ Hermed var basis lagt for en livlig trafik, hvor norske og hallandske bønder leverede tømmer, kampesten og heste til Aalborg og modtog korn og Limfjordssild i returlast.⁴⁴⁴ På det regionale plan betød efterspørgslen på korn og tømmer på tværs af Kattegat og Skagerrak derfor, at søhandlen mellem Aalborg, Halland og Norge voksede i styrke.

Stude

Med Fernand Braudels rammende betegnelse var Europa 1400-1700 at betragte som ”*a region of meateaters*”.⁴⁴⁵ Der var tale om et voksende europæisk kødforbrug, der i 1400-tallet blot blev yderligere forstærket af pest og landbrugskrise, der reducerede den europæiske landbefolkning og flyttede godsejernes fokus fra den mandskabskrævende agerdyrkning til det noget lettere kvæghold og medfølgende muligheder for salg af levende kvæg til de voksende storbyers slagtehallen og kødlagre.⁴⁴⁶

Allerede fra 1490'erne blev størsteparten af de danske stude afsat i de store handels- og havnebyer i vest frem for hos Hansestæderne i øst.⁴⁴⁷ Træfpunktet for de europæiske opkøbere og de danske leverandører blev i 1550'erne koncentreret på det store forårsmarked for kvæg ved Wedel, vest for Hamborg, hvilket åbnede op for skabelsen af danske handelsforbindelser og kontakter til ikke blot

⁴⁴⁰ Ibid: s. 53.

⁴⁴¹ Ibid: s. 60.

⁴⁴² Ibid: s. 49 og 51.

⁴⁴³ Holm (1999): s. 28

⁴⁴⁴ Ibid: s. 28-29

⁴⁴⁵ Fernand Braudel (1981): *The Structures of Everyday Life*: s. 105.

⁴⁴⁶ Glamann: s. 467-468 og Poul Enemark 1 (2003): *Dansk Oksehandel 1450-1550. Fra efterårsmarkedet til forårsdrivning* s. 235

⁴⁴⁷ Ibid: s. 245.

Hamborg, men også til Köln og Amsterdam.⁴⁴⁸ Den øgede europæiske efterspørgsel på dansk oksekød havde i 1500-tallets midte resulteret i skabelsen af den staldfodrede stud, der vinteren over stod opstaldet og systematisk blev opfodret med hø og halm, inden disse såkaldte ”staldøksne” med forårets komme blev drevet til oksemarkedet i Wedel.

Hvad blev så Aalborgs rolle i denne eksporthandel? Den danske stud var et tyndbenet, kastreret og korthornet handyr, som oftest rødbrun eller sortbroget, der med en skulderhøjde på knapt 95-125 cm og en vægt, der ikke oversteg 250 kg, må betegnes som lille af vækst.⁴⁴⁹ Til gengæld var studens hårdførhed og nøjsomhed i særklasse. På en forholdsvis mager diæt af hø og vand kunne studen tilbagelægge store afstande, hvilket gjorde den til en billig og let håndterbar transportartikel, der fint klarede den lange travetur fra Vendsyssel og Himmerland til oksemarkedet i Wedel.

Nordjyllands store skove og engarealer, de mange herregårde og landbrugets prioritering af det såkaldte græsmarksbrug, hvor dele af jorden lå brak i fire-fem år og kunne producere et ordentligt græsningslag, egnede sig desuden fortrinligt til græsning af store studeflokke og høproduktion til vinterfodringen.⁴⁵⁰ Hans Bartholomæussens toldregnskaber fra 1517-1518 viser at adskillige skibe lastet med kød, fedt og huder afgik fra Aalborg.⁴⁵¹ I den forbindelse har historikeren Poul Enemark beregnet, at alene dette års udskibede okse- og kohuder vidner om afsætningen af næsten tre gange så mange slagtede som levende stude, så kvæg var der altså rigeligt af i Nordjylland.⁴⁵²

Aalborgs engagement i studeeksporten kan dels forklares med byens lette adgang til Hærvejen, dels med rollen som toldsted for de stude og heste, der skulle udføres fra Vendsyssel.⁴⁵³ Af geografiske som administrative årsager traskede mange af Nordjyllands stude på deres vej til Wedel derfor igennem eller forbi Aalborg. Det kan desuden kun have talt til Aalborgs fordel, at byen i forvejen var en af udenlandske købmænd kendt og velbesøgt lokalitet. Sidst, men ikke mindst spillede de gode havneforhold en vigtig rolle for studehandlen da opkøbernes betaling, ofte i form af store klædepartier fra Holland og Rhinområdet, som regel blev sendt via søvejen.⁴⁵⁴

⁴⁴⁸ Ibid: s. 543 samt Glamann: s. 443 og 470-471.

⁴⁴⁹ Karl Erik Frandsen: *Okser på vandring*: s. 11.

⁴⁵⁰ Enemark 1 (2003): s. 257, Feldbæk (1993): s. 13 og Lars Tvede-Jensen (1985): *Jylland i oprør*: s. 69

⁴⁵¹ Enemark 1 (2003): s. 138.

⁴⁵² Ibid.

⁴⁵³ Møller Knudsen og Kock: s. 324-325 og 374.

⁴⁵⁴ Enemark 1 (2003): s. 405.

Til belysning af Aalborgs eksporthandel af stude kan det anføres, at tyske og danske købmænd i året 1517-1518 udførte 2.143 levende stude fra Aalborg, og via de bevarede toldregnskaber fra Gottorp, Kolding og Ribe kan der i 1520'erne identificeres otte Aalborgkøbmænd, der eksporterede stude ud af riget.⁴⁵⁵ I 1556 tegnede Aalborgkøbmændene sig for 5 % af Danmarks samlede eksport af levende stude til Vesteuropa.⁴⁵⁶ Bag disse 5 % stod blandt andet rådmanden Henrik Piphering, hvis eksport toppede i 1560 med en samlet flok på 800 stude, samt brødrene Didrik og Hans Lambertsen, der oprindeligt stammede fra Hjørring, men efterfølgende tog borgerskab i Aalborg, hvor de grundlagde et helt familiedynasti af studeeksporterende købmænd.⁴⁵⁷ I 1565 var de to Aalborg-købmænd, rådmand Johan Duckert og Johan Kock, repræsenteret ved toldstedet ved Gottorp med henholdsvis 629 og 823 stude.⁴⁵⁸

Da en god staldfodret stud, afhængig af 1550'ernes udbud og efterspørgsel, kunne opnå en købspris på mellem 4½-5 dalere, var det i sandhed væsentlige økonomiske ressourcer, som de nordjyske stude tilførte Aalborg i disse år.⁴⁵⁹ Henrik Pipherings rige gaver til Budolfi kirke bærer fortsat vidnesbyrd om hans velstand, men der var også økonomisk overskud til andre aktiviteter. 11. december 1569 modtog rådmanden to læster sjællandsk byg som betaling for et lån på 114 dalere til Frederik 2, og i 1571 fik han frigivet noget gods, der var blevet konfiskeret i København.⁴⁶⁰ Hans Lambertsen fandt ved siden af sin studehandel tid til at blive både rådmand og borgmester i Aalborg, mens Johan Duckert havde så travlt med sine stude, at kongen i december 1566 fritog ham fra borgmesterembedet.⁴⁶¹

Krigen mellem Spanien og de oprørske nederlandske provinser havde i 1570'erne-1590'erne lagt en dæmper på den danske studeeksport til Vesteuropa.⁴⁶² I 1590'erne steg efterspørgslen så igen på dansk oksekød, så mens Aalborg ved toldstedet ved Kolding i 1601 blot havde tegnet sig for en andel på 2 % af de udførte stude via dette toldsted, var andelen i 1617 med 4.000 stude steget til hele 11 % af de i alt 27.500 stude, der dette år blev udført herfra.⁴⁶³ Rådsaristokratiets engagement i

⁴⁵⁵ Ibid: s. 270 og s. 359-360.

⁴⁵⁶ Tvede-Jensen (1988): s. 67.

⁴⁵⁷ Ibid og Enemark 1 (2003): s. 458-459 og s. 504.

⁴⁵⁸ Tvede-Jensen (1988): s. 67.

⁴⁵⁹ Enemark 1 (2003): s. 504 og 536.

⁴⁶⁰ *Kancelliets Brevbøger* (KB): 11. december 1569 og 23. juni 1571.

⁴⁶¹ Tauber og Nielsen: s. 96. og KB: 28. december 1566.

⁴⁶² Poul Enemark (1983): *Oksehandlens historie ca. 1300-1700*: s. 54.

⁴⁶³ Ibid.

denne eksporthandel dokumenteres af toldregnskaberne fra Toldsted 1616-1617, hvor rådmændene Jørgen Olufsen, Didrik Grubbe, Laurids Jensen Suur tilsammen udførte 1.079 stude.⁴⁶⁴

Aalborghus len

Én ting var Limfjordens og Nordjyllands naturlige og menneskeskabte ressourcer af sild, korn og stude. I vurderingen af Aalborgs økonomiske fordele skal desuden medregnes den danske domænestats administrative opdeling og finansieringsgrundlag, der i høj grad talte til byens fordel. Det håndfaste symbol på domænestatens betydning for Aalborg er forsat kendetegnet ved ”*det velbygte oc faste Slot Aalborghus*”, der blev opført i årene 1539 -1557.⁴⁶⁵

I betragtning af Aalborgs lette adgang til Limfjordslandet, Vendsyssel, Kattegat og Norge og byens deraf følgende rolle som militært, trafikalt og økonomisk knudepunkt var det magtpåliggende for sejrherrene i Grevens Fejde at sikre sig den militære kontrol med Aalborg. Kort efter Johan Rantzaus erobring af byen i december 1534 satte Christian 3. (r. 1534-59) derfor den jyske adel stævne i Aalborg, og det er sandsynligvis ved denne lejlighed, at der blev truffet beslutning om anlæggelsen af et nyt kongeligt slot ved Aalborg.⁴⁶⁶ I modsætning til det gamle Aalborghus, der havde ligget syd for byen, var man denne gang enige om, at det nye slot skulle placeres ved Limfjordens bred ved Aalborgs nordlige bygrænse. Herved opnåede man, at slottet under en fremtidig krig/konfliktsituation kunne opretholde forbindelserne udadtil med mulighed for at beskytte og beskyde både havn og by, ligesom man fra det nye slots placering kunne holde et vågent øje med den ind- og udgående skibstrafik i Limfjorden.⁴⁶⁷ Under indtryk af Aalborghus imponerende befæstningsværker med volde, grave, bastioner og palisader er slottet blevet karakteriseret som ”*en pansret næve anbragt ved Nordjyllands bankende hjerte*”, men det giver lige så god mening at vurdere slot og len som en guldgrube til glæde for både kongen og Aalborg.⁴⁶⁸

Guldgruben skal ses i lyset af slottets vigtige rolle som administrationskontor, oplagsplads og transitcenter for det store Aalborghus len, der frem til Enevældens indførelse med større eller

⁴⁶⁴ H.V. Gregersen: *Toldsted ved Hærvejen*: s. 104.

⁴⁶⁵ Arent Berntsen: *Danmarckis og Norgis Fruchtbare Herlighed*, første bog: s. 152 og Florian Martensen Larsen: *Aalborghus slot 1539-1989*: s. 23 og 34-35. Om Arent Berntsens besøg i Aalborg omkring 1630, se Ole Feldbæk (1994): *Danmarks frugtbare Herlighed – Et dateringsproblem*: s. 201-202.

⁴⁶⁶ Mikael Venge (1991): *Det gamle Aalborghus* s. 182 og Tvede-Jensen (1988): s. 28.

⁴⁶⁷ Venge (1991): s. 182.

⁴⁶⁸ Martensen Larsen: s. 27.

mindre afbrydelser og tilføjelser strakte sig fra Skagen i nord til Mariager i syd.⁴⁶⁹ Aalborghus len var det af den danske konges len, hvis yderpunkter lå længst fra hinanden.⁴⁷⁰ I Himmerland omfattede lenet Hindsted, Hellum, Fleskum, Hornum, Slet og Aars herreder, ligesom Gislum herred i perioder også blev administreret fra slottet. Nordenfjords, i Vendsyssel, drejede det sig om Horns herred, Kjær herred, Hvetbo herred, Børglum herred og Jerslev herred, der i 1600-tallet fik følgeskab af de vestlige beliggende Han herreder.⁴⁷¹ Lenets betydning for rigets finanser ses af det forhold, at Aalborghus len i forhold til ydeevne lå på en flot ottende plads blandt Christian 4.s ca. 50 hovedlen. Skanderborg, Antvorskov og Koldinghus len var højere placeret, men til gengæld gav både Riberhus og Århusgård len væsentligt mindre afkast end Aalborghus.⁴⁷²

Hvilke konsekvenser fik det så for Aalborg, at lenets administrative centrum lå klods op ad Limfjorden og den nordre bygrænse? Først og fremmest nye muligheder. Slottets centrale placering i én af rigets betydeligste havnebyer betød, at de omkringliggende jyske landsdele og len ofte lod deres landbrugsprodukter og varer ind- og udskibe fra Slotsbroen ved Aalborghus.⁴⁷³ 1553 drejede det sig om 122 læster malt og 32 læster rug, der fra Vendsyssel, Aalborghus og Hald len skulle udskibes til Amsterdam.⁴⁷⁴ Lenets indtægter af rug, mel, byg, malt, havre, smør, gryn, humle, honning, flæsk, svinehoveder, svinerygge, oksekød, fårekød, køer, stude, svin, høns, sild, huder, lammeskind, salt, tømmer og byggematerialer, der ikke ad søvejen blev videresendt til København eller andre lokaliteter, hvor kongen havde behov, blev videresolgt til Aalborgs købmænd, ligesom lensmanden ofte opkøbte de af kongens bestilte fødevarer og byggematerialer lokalt.⁴⁷⁵

Lenets og byens første ildprøve opstod med Den Nordiske Syvårskrig (1563-1570), hvor Danmark og Sverige kæmpede om herredømmet i Østersøen.⁴⁷⁶ Grundet den korte afstand til krigsskuepladsen i det vestlige Sverige og de gode havneforhold spillede slot og by under denne krig en vigtig rolle som flåde- og provianteringsbase for de danske styrker. Skotske og tyske landsknægte

⁴⁶⁹ Susanne Krogh Bender: s. 7.

⁴⁷⁰ Ibid.

⁴⁷¹ Kr. Erslev (1879-1885): *Danmarks og Norges len og lensmænd 1596-1660*: s. 29 og Susanne Krogh Bender: s. 7.

⁴⁷² Susanne Krogh Bender: s. 27.

⁴⁷³ Riismøller (1942): s. 99 og Enemark (1964): spalte 153.

⁴⁷⁴ Enemark (1964): spalte 153.

⁴⁷⁵ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: 1608-1609 og Tvede-Jensen (1988): s. 68 og 70.

⁴⁷⁶ Gamrath og Ladewig Petersen: s. 447-450.

blev indkvarteret her, og byen blev flere gange beordret til at betale store krigsskatter og afsende duelige soldater og søfolk til København.⁴⁷⁷

Direkte bestillinger på fødevarer, fodtøj og andre fornødenheder til hæren ses også i disse syv krigsår.⁴⁷⁸ Det skete blandt andet 8. august 1563, hvor Aalborgs magistrat fik besked på at fremskaffe så meget brød og øl, som det var muligt, og afskibe det til Varberg slot, og 3. september 1564, hvor Frederik 2. bestilte 30 læster øl, 20 læster brød og 300 tønner havre i byen.⁴⁷⁹ At købmændene dog også fik muligheder for at tjene på krigen, fremgår af *Kancelliets Brevbøger* 12. oktober 1564, hvor aalborgenserne fik besked på at fragte varer til hæren ved Elfsborg og sælge dem til rimelige priser.⁴⁸⁰ Muligheden for økonomisk gevinst var også til stede 7. maj 1565, hvor købmændene mod betaling leverede 60 læster øl, 30 læster brød og 500 tønner havre til hæren i Sverige.⁴⁸¹

Endelig ser det ud til, at flere medlemmer af rådsaristokratiet involverede sig i pengeudlån til finansiering af krigsførelsen. 3. august 1563 fik købmanden Hans Knudsen, rådmanden Jørgen Knudsen og borgmester Povl Pop kvittering for, at de havde lånt Frederik 2. 650 Joachimsdalere og 300 danske mark, som skulle tilbagebetales inden tre år, mens et ukendt antal borgere fik brev for et bevilget lån til kongen på 123½ dalere, 826½ mark og 1.962 lod sølv.⁴⁸² Endelig var der Aalborgs borgmester Jørgen Kønig, der samme år modtog Limfjordsøen Egholm i pant for det lån på 536 lod sølv og 732 Joachimsdalere, han havde givet kongen.⁴⁸³ Sådanne pengelån ses ikke i Aalborg før 1563, så her er tale om en direkte sammenhæng med Syvårskrigen. Efter fredsslutningen i 1570 skulle regningen for syv års krigsførelse betales. Aalborg ser ud til at have klaret skærene på trods af, at man på rådhuset 10. juli 1575 blev afkrævet 1.000 dalere til finansiering af Ribes befæstning, mens man i 1576 måtte betale 2.500 rigsdalere til afhjælpning af riget gæld og to år senere betalte 2.000 dalere til lejetroppernes lønninger.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ KB: 22. marts 1564, 14. januar 1565, 25. februar 1567, 8. oktober 1569

⁴⁷⁸ Riismøller (1942): s. 109

⁴⁷⁹ KB: 8. august 1563 og 3. september 1564.

⁴⁸⁰ Ibid: 12. oktober 1564.

⁴⁸¹ Ibid: 12. oktober 1564 og 7. maj 1565.

⁴⁸² Ibid: 3. august 1563. Jørgen Knudsen var rådmand i Aalborg 1572-1580 og Povl Pop var rådmand i Aalborg 1573-1576 og borgmester 1576-1579 (Tauber og Nielsen: s. 123 og 95). Om Povl Pop se desuden Olesen (1972): s. 10-19.

⁴⁸³ Ibid: 2. august 1563. Jørgen Kønig var borgmester i Aalborg 1550-1569. (Tauber og Nielsen: s. 94)

⁴⁸⁴ Knudsen 1 (1931): s. 43.

Pinsemarked og privilegier

19. juni 1578 udgik der en skrivelse fra Danske Kancelli, der denne sommer opholdt sig på Koldinghus, hvorefter det fremgik, at det årlige marked i Varberg i Halland fra nu af skulle afholdes 10. august. Man havde ellers flyttet markedet til 14 dage før pinsen, men ” *da Olborg Marked holdes ved hin Tid og Skauboer og andre, som vare vante til at komme til St. Laurenti Marked i Vardbiere nu søge til andre Steder*” skulle markedet i Varberg igen afholdes i august.⁴⁸⁵ Det ”*Olborg Marked*” var Aalborgs store årlige marked, Pinsemarkedet, der blev afholdt hvert år til pinse. Ganske som Skanørmarkedet hang Aalborgs pinsemarked tæt sammen med sildefiskeriet, der kulminerede i juni måned med alt, hvad dertil hørte af køb og salg af sild, salt, tønder, beg og tjære.

Pinsemarkedet tiltrak dertil et utal af isenkræmmere, messingkræmmere, skomagere, hattemagere, glaskræmmere, grydestøbere, jernhandlere, skræddere og remsnidere fra hele det danske rige og Nordeuropa.⁴⁸⁶ Markedet blev afholdt i selve Aalborg by, og mod betaling havde fremmede kræmmere tilladelse til at opsætte en bod på byens Gammeltorv eller langs Østerå.⁴⁸⁷

Markedsgæsterne var ofte bønder fra Bohuslen og Halland, der tog turen over Kattegat.⁴⁸⁸ Vi ved, at disse bønder medbragte heste, der på pinsemarkedet blev afsat til opkøbere fra Lübeck og Rostock.⁴⁸⁹ At netop hestehandlen har spillet en særlig rolle, underbygges af, at lensmanden på Aalborghus 22. maj 1568 fik besked på til pinsemarkedet at opkøbe 12-16 store heste til brug for kongens rustvogne.⁴⁹⁰ Bortset fra hestene er det nærliggende at forestille sig, at bondeskuderne fra Bohuslen og Halland har medbragt det i det mere og mere træløse Jylland stærkt efterspurgte brændsel og bygningstømmer og at de i returfragt har opkøbt kramvarer, brød, sild og tysk øl.⁴⁹¹

Initiativet til afholdelsen af et sådant pinsemarked var dog ikke opstået i Aalborg, faktisk længere inde i Limfjorden, nærmere bestemt i Nibe, hvor sildefiskeriet i særlig grad var koncentreret.⁴⁹² Meget glæde af dette marked fik Nibe dog ikke, for i 1490 beordrede kong Hans

⁴⁸⁵ KB: 19. juni 1578

⁴⁸⁶ Carl Klitgaard (1937): Aalborg Pinsemarked: s. 475-476 og Tvede-Jensen (1988): s. 82.

⁴⁸⁷ Tvede-Jensen (1988): s. 82-83.

⁴⁸⁸ Carl Klitgaard (1957): Pinsemarkedet i Aalborg i 1583 og 1594. Markedshandlende fra Halland og Bohuslen: s. 9.

⁴⁸⁹ Ibid: s. 10.

⁴⁹⁰ KB: 22. maj 1568.

⁴⁹¹ Bjørn Poulsen (2002): Middlemen of the regions: s. 64.

⁴⁹² Enemark (1965)): spalte 572-573.

(r.1481-1513) ” At det marked som her til udi Nibe om anden pinsedag holdt, er, skal her efter aldeles være nedlagt og ej ydermere der afholdes” og i stedet flyttes til Aalborg.⁴⁹³

Til det årlige pinsemarked var der år 1600 38 købmænd og kræmmere, der havde betalt kærneren for at opstille en bod på Gammeltorv eller langs Østerå, hvorfra de falbød korn, træ, tjære, salt, jern, humle, honning, øl, vin, skind, lertøj, potter, pander, hatte og alskens former for kramvarer.⁴⁹⁴ I forhold til 1583 og 1594, hvor hundredvis af handlende havde slået en bod op i byen eller udskibet kramgods med henblik på salg på pinsemarkedet, var 1600 et mere pauvert år.⁴⁹⁵ Den dårlige tilslutning i 1600 kan efter alt at dømme forklares med, at sildene havde svigtet dette forår og ikke var ankommet i så stort tal som tidligere.⁴⁹⁶

I 1601 slog 48 handelsfolk en bod op ved pinsetide, i 1602 var antallet af betalende gæster på 59, 1603 var der 49, hvoraf de syv lejede sig ind i boderne i rådhusets kælderetage, så pinsemarkedet ser altså ikke ud til at have lidt under den pestepidemi, der hjemsøgte byen 1602-1603.⁴⁹⁷ Året efter havde markedsgæsterne haft mulighed for at handle i 47 boder, mens der i 1605 var 49 fremmede købmænd, der betalte leje for en plads til deres bod. Antallet af besøgende i 1606 var næsten fordoblet, da kærneren dette år indkasserede i alt 249 mark og 20 skilling fra 83 handlende.

Herefter nåede pinsemarkedets besøgstal dog aldrig de imponerende højder fra 1500-tallets sidste årtier, og de markedshandlendes økonomiske formåen og handelsmoral var bestemt heller ikke, hvad den havde været. Det resulterede i, at kærneren i 1643 måtte pante Peder Hadsten, Niels Jacobsen og Peder Størk fra Ribe for ”*Bodstader, de ikke ville betale*”, hvilket resulterede i, at lejeindtægterne dette år ikke blot beløb sig til 40 dalere og fire skillinger, men også i et stk. blå bomersi klæde og to par strømper.⁴⁹⁸

I artiklen *Aalborg Pinsemarked* antog Carl Klitgaard, at pinsemarkedet i løbet af 1600-tallet i stigende grad blev en belastning for byens købmænd.⁴⁹⁹ Allerede i 1590'erne havde det været et

⁴⁹³ Erik Kromann (red.): Nørrejylland: s. 280.

⁴⁹⁴ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn: 1600.* og Carl Klitgaard (1937): Aalborg Pinsemarked: s. 475.

⁴⁹⁵ For en oversigt over de udlejede boder og det kramgods, der via søvejen blev indført til pinsemarkedet i 1583 og 1594, se Daniel Høfding Wulff (1882-1883): Kommunale Bestillingsmænd i ældre Tid: s. 121-135.

⁴⁹⁶ Klitgaard (1937): s. 476.

⁴⁹⁷ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn: 1602-1603.*

⁴⁹⁸ Ibid: 1643.

⁴⁹⁹ Klitgaard (1937): s. 476.

problem, at fremmede købmænd i ugerne op til pinsemarkedet sejlede forbi Aalborg for at sælge kramvarer og købe sild uden om pinsemarkedet.⁵⁰⁰ Denne ulovlige handel bad magistraten efterfølgende kongen om at sætte en stopper for, men først i 1680 var det åbenbart kommet så vidt, at Aalborgs borgmestre og rådmænd foreslog pinsemarkedets deciderede afskaffelse, så det fra nu kun var byens borgere, der måtte handle med oplandets forpagtere, præster og bønder.⁵⁰¹ Ellers ses der før 1680 ikke spor af beklagelser over pinsemarkedet, og da magistraten i efteråret 1629 indsendte en supplikation med forslag til forbedringer af Aalborgs økonomiske forhold, blev der ikke udtrykt ønsker om pinsemarkedets opløsning.⁵⁰² Tværtimod så man gerne, at fremmede købmænds handel med varer i "*Alen, Vægt, Tønder, Stykker og Skippund*" netop blev begrænset til blot at foregå på dette marked.⁵⁰³

Overflytningen af pinsemarkedet er blot et af flere eksempler på den nidkære privilegiepolitik, som Aalborgs magistrat praktiserede. Uden sammenligning var Limfjordslandet det mest omstridte område, når det kom til sikring af handelsprivilegier og håndværksmonopoler, og det var en kamp, som Aalborg gjorde alt for at vinde.⁵⁰⁴ Aalborgs ældst kendte privilegier er givet af Valdemar Atterdag i 1342, men det er i de bevarede privilegier fra 1440'erne-1520'erne, at byens interesser for alvor træder i karakter i de udstedte privilegier.⁵⁰⁵

I betragtning af Aalborgs gunstige placering kan flytningen af pinsemarkedet fra Nibe til Aalborg og de løbende udstedelser af nye monopoler og privilegier måske synes overflødige. Fremmede købmænd og fiskere tog dog gerne turen forbi byen og videre ind i Limfjorden med henblik på ulovligt fiskeri og købmandshandel, hvilket snød både kongen og Aalborg for indtægter og afgifter. Endelig var det et tilbagevendende irritationsmoment, at de fremmede skibe før og efter ankomsten til Aalborg ofte lagde til ved ladepladser og fiskerlejer for at handle med de lokale bønder, fiskere og adelsfolk.⁵⁰⁶ At denne udenomshandel blev betragtet som et problem, underbygges af, at Christian 2. 1513-1523 forbød Limfjordens søfarende at besøge ulovlige havne og åbne deres

⁵⁰⁰ KB: 5. juni 1594.

⁵⁰¹ Ibid og Klitgaard (1937): s. 477.

⁵⁰² *Indlæg til registre og tegnelser*: 30. oktober 1629.

⁵⁰³ Ibid.

⁵⁰⁴ Søren Bitsch Christensen (2005): Det naturlige midtpunkt? Købstædernes økonomiske centralitet: s. 62.

⁵⁰⁵ For Valdemar Atterdags privilegier til Aalborg, se Kroman: s. 271-274.

⁵⁰⁶ Bitsch Christensen (2005): s. 63. For et eksempel på sådanne ulovlige handelsforetagender i fiskerlejet og landsbyen Hals, se Jakob Ørnbjerg (2007): Hals Birketing s. 260.

lastrum mellem Hals og Aalborg.⁵⁰⁷ Dette påbud havde åbenlyst ikke nogen større effekt, for i 1542 indskærpede Christian 3., at fremmede købmænd ikke måtte sælge deres varer i fiskerlejerne ved Hals, Egense og Mou, men kun måtte opholde sig her for at købe sild, som der i øvrigt skulle betales told af i Aalborg.⁵⁰⁸

Allerede i 1449 var det i et kongeligt brev blevet stadfæstet, at der fremover kun var fire lovlige anløbshavne i Limfjorden. Det drejede sig om Aalborg, Viborg (Hjarbæk), Nykøbing Mors og Lemvig.⁵⁰⁹ Aalborg måtte altså dele titlen som lovlig anløbshavn med tre andre, men i betragtning af at Aalborg var den første af de fire anløbshavne, som de fremmede skibe kunne besøge, talte stadfæstelsen klart til byens fordel. Endnu en appelsin faldt i turbanen i 1516, hvor Christian 2. koncentrerede sildesaltningen til kun at måtte finde sted i Aalborg og Løgstør, mens det i samme brev blev kundgjort, at fiskerlejerne i Nibe, Sebbersund, Klitgaard og Gjøl fra nu af ikke måtte anvendes til sildesaltning.⁵¹⁰

En ting var forsøgene på at kontrollere fiskeriet og sejladsen på Limfjorden. Noget helt andet var kontrollen med den ulovlige handel, der fandt sted i de omkringliggende herreder og landsbyer. Det første kendte skridt til bekæmpelse af denne ulovlige handel kom i 1462, hvor Christian 1., eftersom *”wore borger y Olborgh haffuer ladiet berette for oss, oc mange kiøbemendt oc borgher aff andre kiøbsteder ther i Iutlandtth kiøbslaa oc giøre forprang y theris forstrug them oc theris by til stuor skaide oc forderffue”*, gav aalborgenserne eneret på handel og købmandskab i en fire mile zone omkring byen.⁵¹¹

I modsætning til mange andre købstæder, der som regel slog sig til tåls med et handelsmæssigt læbælte på to mil, opnåede Aalborg altså det dobbelte, hvilket bragte byens læbælte på niveau med Københavns læbælte.⁵¹² Mellem 1513-1523 indskærpede Christian 2. dertil, at ingen købmænd, kræmmere eller andre måtte gøre forprang og landkøb på stude, huder, skind og andre købmandsvarer indenfor førnævnte fire mile zone.⁵¹³ Kongens respekt for læbæltet havde dog sine begrænsninger, hvilket blev åbenlyst i 1522, hvor Ribes købmænd fik ret til fri handel overalt i

⁵⁰⁷ Kroman: s. 283.

⁵⁰⁸ Henrik Gjøde Nielsen: Hals Havn: s. 132.

⁵⁰⁹ Kroman: s. 277 og Petersen (1993): s. 38.

⁵¹⁰ Kroman: s. 284.

⁵¹¹ Ibid.

⁵¹² Tvede-Jensen (1988): s. 79

⁵¹³ Kroman: s. 283.

Vendsyssel og Aalborghus len.⁵¹⁴ Til gengæld fik Aalborg lukket et ulovligt marked i Nibe i 1594, og i samme årti lykkedes det byen at få lukket Nørresundbys hestemarked, hvorefter det fra nu af fandt sted i Aalborg.⁵¹⁵

Ad nye veje (1600-1627)

Da Aalborgkompagniet kom for sent (1600).

Tilbage i Middelalderen havde hansestaden Lübeck oprettet et særligt Aalborgkompagni, der varetog hansestadens interesser i Limfjordens sildefiskeri.⁵¹⁶ Aalborgkompagniets medlemmer opkøbte sild og korn i Aalborg og Limfjordsområdet og indførte til gengæld Lüneburgersalt, øl og kramvarer ligesom Aalborgkompagniets repræsentanter i år 1600 fortalte, at det lige for tiden mest var ”*Hopfes, Salz, Hempf, Flachs*”, der blev sejlet til Aalborg.⁵¹⁷ Ifølge optegnelserne i Aalborgkompagniets fragtbog hyrede man 13. og 27. marts 1600, i Lübeck, de fire skippere Peter Thomsen, Jørgen Holst, Ambrosius Hartvig og Rasmus Jensen til at fragte kompagniets gods til Aalborg, hvor det skulle afsættes på pinsemarkedet.

Skipperne sejlede fra Lübeck i god tid, så man kunne nå frem til pinsemarkedet, men i maj kom vejrguderne på tværs af Aalborgkompagniets planer. På grund af modvind og storm nåede tre af skibene først frem til Aalborg efter Pinsemarkedets afslutning.⁵¹⁸ Nu var gode råd dyre, for siden Christian 2.s dage havde tyske købmænd kun haft lov til at opholde sig i Aalborg fra påske og til 11 dage efter pinse, ligesom de måtte komme igen mellem Skt. Michaels dag (29. september) og Skt. Andreas Apostel dag (30. november).⁵¹⁹

I første omgang forsøgte Aalborgkompagniet at sno sig uden om dette forbud ved at tilbyde magistraten, at de kunne få førstekøbsret til lasten under de samme forhold, som gjorde sig gældende, når magistraten handlede med de vesteuropæiske skibe.⁵²⁰ De varer, der ikke blev afsat, ville Aalborgkompagniet efterfølgende lade opmagasinere i deres boder i byen, så de lå klar til salg,

⁵¹⁴ Ibid: s. 105-106.

⁵¹⁵ Ibid: s. 19.

⁵¹⁶ Møller Knudsen og Kock: s. 372.

⁵¹⁷ *Buch der Aalborgfahrer*: 10. juni 1600.

⁵¹⁸ Ibid: Streitigkeiten mit dem Krone Dänemark: 1569-1612.

⁵¹⁹ Kromann: s. 283.

⁵²⁰ *Buch der Aalborgfahrer*: Streitigkeiten mit dem Krone Dänemark: 1569-1612. Se desuden Wulff (1868-1869): s. 153. Heraf fremgår det, at magistraten fra 1552 havde førstekøbsret til lasten på de skibe, der kom fra ”*Holland, Seeland, Brabant, England, Skotland eller nogen anden paa det Farvand*”.

når handlen igen blev givet fri til 29. september.⁵²¹ Borgmestrene Frederik Christensen og Niels Iversen Skriver modtog dette tilbud med bemærkningen, ”*dass die Bürgerschaft ihre Guter nicht begertes zu kaufen*”.⁵²² Forslaget om at flytte lasten i land og ind i boderne blev prompte afvist, da magistraten mente, at en sådan tilladelse ville stride imod Aalborgs privilegier. Aalborgkompagniet stod nu overfor valget om enten at lade skibene sejle hjem med uforrettet sag eller sende deres beklagelser videre til højere instanser.

Man valgte den sidste løsningsmodel. Da magistraten hverken var til at hugge eller stikke i, klagede Lübecks magistrat og Aalborgkompagniet 28. maj 1600 deres nød til lensmand Mandrup Parsberg på Aalborghus, der, uden tvivl til Frederik Christensens og Niels Iversen Skrivers store ærgrelse, til dels gav de lybske købmænd medhold i deres klage.⁵²³ Aalborgkompagniet fik derfor lov til at losse deres skibe og føre lasten over i boderne, hvor det under lås og slå skulle blive liggende til september.⁵²⁴

Blot fire år efter at Mandrup Parsberg gav Aalborgkompagniet medhold i deres klage over forholdene i Aalborg, ophævede Christian 4. først hansestædernes toldprivilegier i Danmark, inden der 19. maj udstedtes ”*Forbud mod, at de Lybske bruge deres Købmandskab i Aalborg udenfor det almindelige Pinsedagsmarked*”.⁵²⁵ Disse foranstaltninger var et udslag af Christian 4.s forsøg på at øge de danske byers indtjening og frigøre sig fra den økonomiske afhængighed af udlandet.⁵²⁶ Så på sin vis var Aalborgs borgmestre og rådmænd faktisk på forkant med udviklingen i år 1600. Det kan heller ikke afvises, at det var magistraten, der i 1604 havde fået gennemtrumfet restriktionerne på de lybske købmænds handel uden for Pinsemarkedet.⁵²⁷ 6. februar 1604 havde kongen nemlig indkaldt ”*en Borgmester og en forstandig Købmand*” fra Aalborg og en række andre jyske købstæder til møde i Horsens, hvor de sammen med Christian 4.s fuldmægtige skulle overveje, ”*ved hvilke Midler Købstædernes og Borgernes Handtering og Købmandsskab kan formeres her i Riget*”.⁵²⁸ Konsulterer man nu rådstueprotokollens mødeliste fra slutningen af februar til begyndelsen af marts

⁵²¹ *Buch der Aalborgfahrer: Streitigkeiten mit dem Krone Dänemark: 1569-1612.*

⁵²² Ibid.

⁵²³ Ibid.

⁵²⁴ Ibid.

⁵²⁵ KB: 19. maj 1604.

⁵²⁶ Steffen Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*: s. 133.

⁵²⁷ Klitgaard (1931): s. 40.

⁵²⁸ KB: 6. februar 1604.

1604, viser det sig, at borgmester Frederik Christensen er fraværende.⁵²⁹ Det er derfor efter alt at dømme denne borgmester, der på mødet i Horsens har fået begrænset Lübecks handel til det årlige pinsemarked.

Balladen i 1600 ser dog ikke ud til at have afskrækket hverken Aalborgkompagniet eller andre lybske købmænd og skippere fra at handle i Aalborg. I foråret 1603 lastede og lossede otte lybske købmænd i alt 105 læster uspecificeret gods, 18 læster rug og 1.200 tagsten i Aalborg, men hansestadens indflydelse på byens handel var ikke, hvad den havde været. Af Aalborgkompagniets fragtbog ses en betydelig tilbagegang, der for alvor tog fart i 1600-tallets første år.⁵³⁰ De fire skibe, der blev sendt til Aalborg i 1602, var antalsmæssigt langt fra de fede år 1590-1599, hvor Aalborgkompagniet årligt havde sendt 10-15 skibe til Aalborg, for slet ikke at tale om 1578, hvor hele 18 tungtlastede skibe gik mod nord.⁵³¹ 1603 formåede man at afsende fem skibe til Aalborg, men året efter kom der kun to skibe af sted ved forårstid. Herefter er der faktisk stille om fragtbogen, og først 5. maj 1612 sendte syv lybske købmænd på Aalborgkompagniets vegne 47 læster uspecificeret gods til Limfjordsbyen.⁵³²

Hvorfor forsøgte Aalborgs magistrat med Frederik Christensen i spidsen nu at bremse Aalborgkompagniets og Lübecks handel i Aalborg og Limfjordsområdet? Fra Europas store havnebyer var det i Aalborgs havneregnskaber år 1600 netop Lübeck, der tog føringen med ni besøgende skibe. Ingen af de lybske skibe står anført til at have betalt for at fortøje ved havnebolværket. Det betyder enten, at der ikke har været plads ved bolværket, eller, hvilket straks er mere sandsynligt, at skibene har været for store til at gå helt ind til kysten eller op i Aalborgs åløb. I forhold til lastrummets kapacitet må det største lybske fartøj have været Hans Wortmands, hvorfra der under hans første besøg blev udskibet 13 læster gods, og under andet besøg fire læster gods.⁵³³ Dermed kom Hans Wortmands skibslast op i samme liga som Henrik Kverke og Jørgen Bag fra Wismar, der betalte kærneren for losningen af henholdsvis 13 og 14 læster gods. Blandt

⁵²⁹ AAR: 24. februar og 2. marts 1604, hvorefter borgmesteren er tilbage i rådstueretten 16. marts 1604.

⁵³⁰ *Buch der Aalborgfahrer*: 1602 og Ernst Baasch: *Zur Geschichte der lübsichen Aalborgfahrt* : s. 104.

⁵³¹ *Buch der Aalborgfahrer*: 1578 og 1590-1599 og Baasch (1923): s. 104.

⁵³² *Buch der Aalborgfahrer*: 1612.

⁵³³ *Kærnerregnskaberne for Budolfi sogn*: 1600.

Østersøens havnebyer var Danzig repræsenteret ved Jens Svendsen, som Aalborgs kæmner noterede for at have udskibet 16 læster salt og syv læster byg.⁵³⁴

Vender vi blikket mod vest, havde ”*Christian af Amsterdam*” sejlet 28 læster salt og seks stykker vin til Aalborg, hvilket sammenlagt kostede ham 22 skillinger i afgifter.⁵³⁵ Heller ikke Christians skib har haft en sådan størrelse, der gjorde det muligt at gå direkte til kaj. I modsætning til 1583, hvor der havde været 12 skibe fra Emden, var der år 1600 kun fire skibe fra denne nordtyske havneby, hvoraf en af skipperne, Ove Jacobsen, nåede at besøge Aalborg to gange dette år. Første gang var med 38 læster malt og tre stykker vin, og anden gang kom han med 10.000 tagsten og 33 læster malt.⁵³⁶ I mindre målestok, men ikke mindre interessant er det at se, at Hamborgs klædehandlere havde gjort deres indtog i byen. De var repræsenteret ved Wadsel Brefwer og Gabriel Wirk, der hver indførte ”3 *Pakker med Klæde*”. Endelig bragte skotterne Sander, Willum og David Thomsen på deres fartøjer tilsammen 37 stykker vin og ni læster salt ind i byen.⁵³⁷

Ganske som i 1583 og 1600 var det 1601-1606 forsat de vesteuropæiske skibe, primært fra Emden og Amsterdam, der lossede de virkeligt store varepartier af malt, vin og byggematerialer i Aalborg.⁵³⁸ 19. juli 1601 førte skipper Omier fra Emden 38 læster malt, 9 stykker vin og 300 tagsten ind på kajen i Aalborg, hvilket kostede ham lidt over fem mark i afgift. 27. juli fik han følgeskab af bysbarnet skipper Sønmerken, der lossede 27 læster malt, 400 tagsten og noget vin, mens det 6. oktober var ”*Biermik til Emden*”, der betalte kajpenge for 30 læster malt, 400 tagsten og seks stykker vin.⁵³⁹ Nogle skibe var endnu længere væk hjemmefra, som David Jacobsen fra Frankrig, der i 1603 havde held til at afsætte 20 læster salt i Aalborg.⁵⁴⁰

Havneregnskaberne taler deres tydelige sprog. I 1600-tallets begyndelse havde Aalborgkompagniet og de lybske købmænd på alle måder fået konkurrence fra de vesteuropæiske skippere og købmænd, der sejlede til Aalborg med malt, vin, klæde og byggematerialer. Hertil kom, at den staldfodrede nordjyske stud var godt på vej til at afløse de saltede Limfjordssild som Aalborgs

⁵³⁴ Ibid. En læst salt er her beregnet til 12 tønder, og en læst byg er lig med 24 tønder (Poul Rasmussen: *Mål og vægt*: s. 77-78.)

⁵³⁵ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn*: 1600.

⁵³⁶ Ibid. En læst malt er her beregnet til 24 tønder (Rasmussen: s. 78).

⁵³⁷ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn*: 1600.

⁵³⁸ Holm (1999): s. 23.

⁵³⁹ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn*: 1601. Oplysningerne om disse varepartier fortæller dertil, at skibene var af en sådan størrelse, at de ikke kunne gå direkte til kajs i Aalborg.

⁵⁴⁰ *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn*: 1603.

primære eksportartikel, hvilket trak Aalborgs handelsveje i en vestlig retning og frigjorde handlen fra afhængigheden af hansetædernes varetilførsler. Dette er efter alt at dømme forklaringen på magistratens opgør med Aalborgkompagniet i året 1600 og Frederik Christensens lobbyarbejde, der i 1604 begrænsede Lübecks handel til pinsemarkedet

Hvordan en gruppe af Aalborgs rådmænd og borgmestre så forvaltede disse nye muligheder fra ca. året 1600 og frem til de kejserlige besættelsestroppers ankomst i efteråret 1627, vil fremgå af den efterfølgende fortælling om rådmændene Hermann van Ginchel, Niels Christensen, Jochum Steffensen Rostocker og borgmester Hans Pedersen Wandel.

Hollænderen – Hermann van Ginchel (1606)

At man i Aalborg kunne købe andet og mere end sild, fremgår af den detaljerede indholdsfortegnelse fra rådmand Hermann van Ginchels krambod fra 1606. Hermann van Ginchel stammede oprindeligt fra Nederlandene, men af Aalborgs havneregnskaber fra 1583 fremgår det, at han dette år af flere omgange udskibede vin, salt, malt og uspecificeret gods i Aalborg, hvor han allerede året før var blevet medlem af Guds Legems Lav.⁵⁴¹ 1585 valgte hollænderen så at slå sig permanent ned i Aalborg, hvor han samme år tog borgerskab, bosatte sig i en købmandsgård ved Vesterås færgebro, giftede sig med en datter af borgmester Frederik Christensen og i 1598 blev udnævnt til rådmand.⁵⁴²

Det fremgår, at Hermann van Ginchel først og fremmest handlede med vesteuropæisk klæde, vin og isenkram, mens han også var leveringsdygtig i norske kværnsten og tørfisk fra Bergen.⁵⁴³ Klædet, der kom fra England, og lærredet, der kom fra Lübeck og Holland, havde en samlet værdi på 851 dalere, 1 mark og 32½ skilling, hvor ”*Et stykke sort gemen engelsk*” klæde opnåede den højeste vurdering på hele 50 dalere. Farveudvalget spændte vidt, fra sort, hvid og mørkegrøn til blåbrun, rød, lysegrøn og højrød med et svagt blåligt skær.⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Carl Klitgaard (1935): Fremmedelementet i de nordjyske købstæder: s. 50 og Bjørn Poulsen (1996): s. 53 og note 37 på samme side, hvor forfatteren med god ret antager, at havneregnskabets Hermann Gøllinck er identisk med Hermann van Ginchel.

⁵⁴² Klitgaard (1935): s. 50 samt Tauber og Nielsen: s. 126.

⁵⁴³ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606.

⁵⁴⁴ Ibid. Den højrøde farve med det blålige skær fandtes i det kermesinfarvede klæde.

De mange engelske klæderuller vidner om, at Hermann van Ginchels udenlandske handels- og kreditforbindelser lå i Vesteuropa og ikke i Østersøen, hvilket understreges af hans kreditforbindelser. Han skyldte Villem Jansen fra Amsterdam 231½ dalere, mens Jan Wesel fra Amsterdam kunne gøre krav på lidt over 64 dalere. Det var med stor sandsynlighed hos disse hollændere, at Hermann van Ginchel opkøbte sit engelske klæde, da det netop var via Amsterdam, at mange engelske varer blev spredt til det europæiske kontinent.⁵⁴⁵ Lige så interessant er det, at Hermann van Ginchel skyldte Embradt Konradt fra Köln 492 rigsdalere. En del af den danske studeeksport gik til Köln, og det er ikke utænkeligt, at dele af krambodens varelager stammer fra dette klæde- og vinproducerende område i det vestlige Tyskland.⁵⁴⁶

Hermann van Ginchel opretholdt desuden sit gamle engagement i vinhandlen, for udi ”*salig Hermanns egen Kælder*” befandt der sig 53 ammer vin. Da en ammes indhold svarede til 160 potter vin, og der gik 0,96 liter på en potte, har der altså været over 8.000 liter vin opmagasineret i kælderen, hvilket blev vurderet til 795 dalere.⁵⁴⁷ Vi ved ikke, hvor de mange liter kom fra, men i kælderen befandt sig der flere lange tønder og fade, de såkaldte ”*Piber*”, der hver kunne rumme ca. 500 liter vin. Af disse ”*Piber*” var i hvert fald de 1½ piber fra Frankrig, men der stod også 16 kander rhinsk vin, der blev betegnet som ”*gammel og ond*” og derfor ikke opnåede en særlig høj vurdering.⁵⁴⁸

Bortset fra klæde og vin solgte Hermann van Ginchel utallige andre ting og fornødenheder i form af børnesko, fløjlstøfler, skoremme, koste, skibskompass, skrivetavler, punge, papir, låse, timeglas, blækhorn, hornkamme, lygter, sæbe, svampe, blæsebælge, vandsprøjter, jernhatte, krudt, humle, tjære, slibesten, salt, børster og forskellige typer tråd, hvilket vurderingsmændene opgjorde til en samlet sum på 1.004½ dalere og fem skilling.⁵⁴⁹

I forhold til køb og salg af landbrugsprodukter og varer til Aalborghus len har Hermann van Ginchel ikke gjort sig bemærket, men til gengæld skyldte han den adelige rigsråd, Peder Munk til

⁵⁴⁵ Fernand Braudel (1999): *The Perspective of the World*: s. 183-184.

⁵⁴⁶ Glamann: s. 469. Hermann van Ginchel optræder ikke med studeflokkene i toldregnskaberne fra Bov og Gottorp i 1601 (Gregersen: s. 95) og ses 1590'erne-1606 heller ikke repræsenteret blandt Aalborgs mellemstore studehandlere (Enemark (1983): s. 58.). Hvis han har engageret sig i studehandlen, har der derfor næppe været tale om nogen større og længerevarende investering.

⁵⁴⁷ Neubert: s. 481-482 og *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606.

⁵⁴⁸ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606.

⁵⁴⁹ Ibid.

Estvadgaard ved Skive, 605 dalere, en mark og 11 skilling for smør og byg, mens der i de til skifteprotokollen kopierede regnskabsbøger ses gældsposter til adelige godsejere på Stubbegaard ved Sevel på Holstebroegnen, Voergaard i Vendsyssel, Sebber Kloster ved Sebbersund, Bidstrup ved Langå og det skånske Knudstorp.⁵⁵⁰ Alt i alt en adelig kundekreds, der i flere tilfælde var hjemmehørende flere 100 kilometer fra Aalborg. Viborgbispen Niels Lauridsen og adelsfruen Dorthe Krabbe havde tilgodehavender for deres leverancer af korn og byg, og på Hermann van Ginchels kornloft var opmagasineret 22 læster og 11½ tønder byg, havre, rug og malt.

Ikke alt rådmandens korn befandt sig i Aalborg. I 1606 havde Hermann van Ginchels arvinger udskibet syv læster malt til Amsterdam på Christen Jensens skib, to læster malt var på vej til Gotland på skipperen Gert Roluffsens skude, mens en sidste læst malt havde kurs mod Bergen.⁵⁵¹ Hermann ejede selv 5/6 af Christen Jensens førnævnte skib og 1/8 part i "*Skipper Mikkels Baad*", mens tre pramme, en kåg og en skibsbåd udgjorde rådmandens egen lille handelsflåde.⁵⁵² Prammene og kågen har været brugt til at varetage transportopgaver i Limfjorden, og der er næppe tvivl om, at opretholdelsen af forbindelsen til de to sildeboder i Nibe har spillet en særlig rolle for Hermann van Ginchel. En af rådmandens regnskabsbøger omhandlede udelukkende Nibe, der stod 13 tønder fransk baisalt i købmandsgården, og i Nibe vidnede et stort antal tønder, sildebaljer og sildekurve om rådmandens deltagelse i Limfjordens sildefiskeri.

Blandt Hermann van Ginchels andre økonomiske aktiver var hans huse og boder, der ofte blev lejet ud, og de to kålhaver, der forsynede familien med friske grøntsager. I forhold til ejendomme var Hermann van Ginchels største investering "*Den Ejendom i Jomfru Ane Gade*", som han selv havde bygget, og som alt i alt blev vurderet til 2.000 dalere. I en lidt mindre størrelsesorden var ejendommene i Skomagergade og i kvarteret omkring Østerport, der blev vurderet til henholdsvis 150 dalere og 80 dalere. Alt i alt var Hermann van Ginchel ved sin død i 1606 god for tilstedeværende værdier på ca. 11.037 dalere. Hertil kom tilgodehavender på 1.106 dalere og udestående gæld på ca. 2.117 dalere. På den baggrund må Hermann van Ginchel karakteriseres som en meget velstående rådmand, der selv efter betalingen af den udestående gæld ville efterlade børnene og enken godt og

⁵⁵⁰ Ibid. Om Peder Munk og Estvadgaard, se Jens Sølvsten: Estvadgaard: s. 45-46.

⁵⁵¹ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606. Gotland står her anført som "*Gulland*".

⁵⁵² Ibid.

vel 8.920 dalere.⁵⁵³ Forudsætter vi desuden, at det ville lykkedes arvingerne at inddrive alle Hermann van Ginchels tilgodehavender, ville de alt i alt opnå den nette sum af 10.026 dalere.

”... en Bod paa Torvet” - Niels Christensen (1610)

En rådmand, der har efterladt os både et epitafium i Vor Frue Kirke og et af Danmarks få bevarede renæssanceinteriører i form af Aalborgstuen fra 1602, er Niels Christensen (se **illustration 3 og 4**). Han er efter alt at dømme identisk med enten Niels Christensen Riesgaard eller Niels Christensen Sallingbo, der begge blev medlem af købmandsgildet Guds Legems Lav i Aalborg i 1581.⁵⁵⁴ Niels Christensen blev rådmand i Aalborgs magistrat i 1587 og beholdt dette embede frem til sin død, 31. marts 1607.⁵⁵⁵

Som i Hermann van Ginchels tilfælde er den vigtigste kilde til Niels Christensens købmandsforretning den bevarede skifteregistrering, der blev foretaget efter hustruens død i 1610. Her ses det, at rådmanden havde stangjern, svensk jern, lüneburgersalt, humle, hamp, hør, blyglas, rudeglas og forskellige slags søm til salg, mens vesteuropæiske varer som engelsk klæde, spansk salt og rhinsk vin ikke nævnes.⁵⁵⁶ Niels Christensen havde tilsyneladende ikke nogen krambod i tilknytning til købmandsgården ved Østerå, for køb og salg angives til at være udgået fra ”en Bod paa Torvet”, så her er det altså Gammeltorv ved rådhuset, der er tale om.⁵⁵⁷ Varelagerets karakter og bodens placering antyder derfor, at det i særlig grad var handlen med de lokale bønder og fiskere på de ugentlige torvedage, der udgjorde kernen i rådmandens købmandsforretning.

Denne antagelse underbygges af, at Niels Christensen i særlig grad ser ud til at have specialiseret sig i kornhandel. Han havde fire læster bygmalt til gode hos en købmand i Lemvig, og blandt de 87 personer, der optræder i de kopierede regnskabsbøger, ses flere eksempler på tilgodehavender på byg og rug. Bortset fra enkelte præster og borgere var det bønder, som Niels Christensen havde penge og korn til gode hos. I modsætning til Hermann van Ginchel optræder her ingen adelige kunder, og i lensregnskaberne fra Aalborghus findes der heller ikke spor af Niels Christensens aktiviteter, selv om han selvfølgelig sagtens kan have afregnet kontant med både len og adelsfolk.

⁵⁵³ Ibid.

⁵⁵⁴ Carl Klitgaard (1920): Gildebrødre i Guds Legems Lav: s. 310.

⁵⁵⁵ Olesen (1972): s. 20.

⁵⁵⁶ *Originale skiftebreve*: Niels Christensen: 7. marts 1610.

⁵⁵⁷ Ibid.

Niels Christensen havde penge til gode hos en købmand i Flensborg, men i modsætning til Hermann van Ginchel, var der ellers ikke forbindelser til udlandet. Det har ikke været muligt at lokalisere hele kundekredsen, men i de 53 tilfælde, hvor det kan lade sig gøre, ses det, at Niels Christensens købmandshandel har koncentreret sig om Himmerland, Vendsyssel og Limfjordslandet. Han var særligt aktiv i Hals sogn i Vendsyssels allersydøstligste hjørne, i Vindblæs sogn i det vestlige Himmerland og i Børglum herred på Vendsyssels vestkyst.⁵⁵⁸

Rådmanden havde desuden enkelte kunder i Nibe, Skive og Lemvig samt på Gjøøl og på Mors. Men bortset fra forbindelsen til Flensborg og en enkelt afstikker til Viborg holdt Niels Christensen sig ellers indenfor en aktionsradius af 40-50 km fra købmandsgården ved Østerå. Særligt tætte forbindelser var der til den vendsysselske købstad Sæby, hvorfra der foregik en livlig handel med korn og kød, norsk jern og tømmer, så måske er det her, at rådmanden har udskibet sit korn og opkøbt sit stangjern?⁵⁵⁹

I så fald har han fået andre til at sejle for sig, for det eneste fartøj, som Niels Christensen var i besiddelse af, var en pram, der vel er blevet benyttet på sejladsen til Limfjordsbyerne og måske på den vendsysselske Ryå, der strakte sig langt op i Vendsyssel.⁵⁶⁰ I modsætning til Hermann van Ginchel ser man hos Niels Christensen ikke spor af andre skibe eller skibsanpartar til brug for deltagelsen i den oversøiske handel. Den samlede formue kan i alt opgøres til ca. 6.611 dalere, hvoraf de 2.400 dalere udgjorde værdien af Niels Christensens ejendomme.⁵⁶¹ Alt i alt er der tale om solid borgerlig velstand, om end vi dog ikke når op på siden af Hermann van Ginchels formue, hvor alene ejendommene blev vurderet til 6.140 dalere (se **bilag 2**)⁵⁶²

Fra Aalborghus til Frederiksborg - Jochum Steffensen Rostocker (1617)

Som navnet antyder, stammede Jochum Steffensen Rostocker fra den østtyske hansestad Rostock. Senest 1587 tog han borgerskab i Aalborg, hvor han samme år blev udnævnt til rådmand, giftede sig med en Dorthe Hansdatter og etablerede sig som købmand.⁵⁶³ I modsætning til Hermann van

⁵⁵⁸ Ibid.

⁵⁵⁹ Thiedemann: s. 317.

⁵⁶⁰ Om Aalborgs handel på Ryå, se Carl Klitgaard (1928-1930) En fortids-vandvej: s. 318-320.

⁵⁶¹ *Originale skiftebreve*: Niels Christensen: 7. marts 1610. Om Niels Christensens formue og ejendomme, se desuden Riismøller (1948): s. 26.

⁵⁶² *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606.

⁵⁶³ Klitgaard (1935): s. 50, Tauber og Nielsen: s. 124 og *Originale skiftebreve*: Jochum Steffensen Rostocker: 26. september 1617.

Ginchel og Niels Christensen, lå Jochum Steffensen ikke blot inde med sølvtøj, men var desuden i besiddelse af store kontante pengebeløb. I adskillige pengeposer lå 891 sletdalere, en mark og 15 skilling, der ved skifteregistreringen i 1617 med det samme blev udbetalt til en række af den afdøde rådmands kreditorer. I ”*en lille Tønde*” lå otte rigsdalere, en skuemønt i sølv, en jødisk sekel, fire gamle danske mark og en signetring, der tilsammen blev vurderet for 15½ dalere.⁵⁶⁴ Dernæst vejede og optalte vurderingsmændene sølvkander og sølvsmykker til en samlet vægt på 715 lod, hvilket svarer til over 11 kg rent sølv.⁵⁶⁵ Dertil kom guldkander, -mønter, -ringe og -smykker for 128 dalere, så det er bestemt ikke uden grund, at vi blandt rådmandens største kreditorer finder Laurids Nielsen Guldsmid, der kunne gøre krav på 212 dalere fra Jochum Steffensens Rostockers arvinger.⁵⁶⁶

Hvordan var Jochum Steffensen Rostocker så kommet i besiddelse af sine mange penge? Vi kender ikke den nøjagtige placering af hans købmandsgård, der blot omtales som ”*Hovedgaarden*” eller ”*Hovedejendommen*”, men i dens kældre og lagerrum lå 4½ piber vin, hør, hamp og en mængde tomme tønder. Desuden havde rådmanden ”*En Bod ved Aaen*”⁵⁶⁷. Den pågældende ”*Bod*” lå sandsynligvis tæt på havnen, ved Østerå, hvor Jochum Steffensen Rostocker havde opmagasineret tomme tønder, hør, hamp, fem tønder nedsaltede sild fra forårets sildefiskeri, 4½ tønder gammelt øl fra fødebyen Rostock, og 108 tønder spansk salt, hvor hver tønde med indhold blev vurderet til en dalers værdi. Vinen og det spanske salt indikerer, at Jochum Steffensen Rostocker, på trods af sin oprindelse i en af Østersøens hansestæder, havde engageret sig i handlen med Spanien og Vesteuropa, hvilket underbygges af de skibe, han ejede og havde andel i. 150 sletdalere var placeret i en 1/8 anpart i Hans Andersens skude, mens 1½ læst malt var sendt med Mads Andersen Kragsskib til udlandet.⁵⁶⁸ Endelig ejede Jochum Steffensen Rostocker selv ”*en gammel Skude med Sejl og al sin Redskab*” og en gammel pram, så rådmanden på egen hånd kunne opretholde forbindelserne til Limfjordens fiskerlejer.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ *Originale skiftebreve*: Jochum Steffensen Rostocker: 26. september 1617.

⁵⁶⁵ 1 lod var lig med 15,5 gram (Neubert: s. 481.)

⁵⁶⁶ *Originale skiftebreve*: Jochum Steffensen Rostocker: 26. september 1617. Om Aalborgs guldsmede se Gert Poulsen (1988): s. 276-277.

⁵⁶⁷ *Originale skiftebreve*: Jochum Steffensen Rostocker: 26. september 1617.

⁵⁶⁸ Ibid. Af et vidnesbyrd fremlagt på Aalborg Rådstue 9. september 1614 fremgår det, at Jochum Steffensen Rostocker i kompagniskab med borgmester Niels Iversen Skrifer, Niels Hans Bødker, Jens Andersen Hals, Johan Ertmand og Poul Knudsen havde hyret skipper Mads Andersen Krag til at sejle for sig. (AAR): 9. september 1614)

⁵⁶⁹ *Originale skiftebreve*: Jochum Steffensen Rostocker: 26. september 1617.

Jochum Steffensen Rostocker formåede desuden at få etableret handelsforbindelser til Aalborghus. Allerede i 1591-1592 leverede han flæskesider for 32½ dalere til slotsskriveren, og samme år modtog han 14 mark i betaling for byg, som han havde lavet til malt, mens han i 1608 sørgede for, at lensmanden kunne opfylde den smørkvote, som han havde lovet at afsende til København.⁵⁷⁰ Af samme lensregnskaber fremgår det desuden, hvad Jochum Steffensens gamle skude egentlig blev brugt til. 27. april 1616 modtog rådmandens skipper, Oluf Jensen, 42 dalere i fragtpenge for de 330 tønder havre, han havde fragtet til Frederiksborg slot på Nordsjælland, hvor Christian 4. var i fuld gang med en gennemgribende ombygning af slottet.⁵⁷¹ 5. juni 1616 var Oluf Jensen tilbage i Aalborg, fik lastet 250 tønder havre ombord, for herefter igen at tage turen til Nordsjælland, hvilket denne gang indbragte Jochum Steffensen Rostocker 43 dalere i fragtpenge.⁵⁷²

Alt i alt er der ikke noget at sige til, at Jochum Steffensen Rostocker ved sin død i 1617 var god for 6.142 dalere, hvilket økonomisk bringer ham på niveau med Niels Christensen, om end der bestemt var væsentlige forskelle i karakteren af de to rådmænds købmandsforretninger og økonomiske investeringer.

Slotsskriveren - Hans Pedersen Wandel (1623)

Den slotsskriver, der i 1608 udbetalte 14 mark for Jochum Steffensens Rostockers færdiggjorte malt, var Hans Pedersen Wandel. Hans bevarede epitafium i Aalborgs Vor Frue Kirke fremstiller den tidligere slotsskriver som en korpulent og bistert udseende herre, der med rynkede bryn skuer ud i kirkerummet (se **illustration 5**). At Hans Pedersen Wandel må have haft både evner og ambitioner på rette sted, vidner hans imponerende karriere om. Efter at have været både slotsskriver og ridefoged på Aalborghus, toder på Skagen såvel som i Aalborg, tog Hans Pedersen Wandel i 1613 først springet til rådmand, hvorefter han tiltrådte som borgmester i 1614.⁵⁷³

Særligt meddelsom om Hans Pedersen Wandels gøren og laden er den bevarede skifterregistrering fra 4. juli 1623 imidlertid ikke. Retsprotokollerne fra Aalborg byting haves først fra 1625, og i forhold til rådstueretten har borgmesteren primært benyttet den, når det gjaldt fremmede købmænds overtrædelser af toldvedtægterne.⁵⁷⁴ Trods alt kan man i rådstueprotokollen læse, at Hans Pedersen

⁵⁷⁰ *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1591-1592 og 1607-1608.*

⁵⁷¹ *Ibid: 1614-1616. Om Christian 4.s ombygning af Frederiksborg, se Heiberg: s. 80-101.*

⁵⁷² *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1614-1616*

⁵⁷³ Tauber og Nielsen: s. 97.

⁵⁷⁴ AAR: 13.oktober 1615 og 22. oktober 1615.

Wandel i 1615 handlede korn med adelsmanden Axel Rosenkrantz til Buderupholm i Himmerland, og af skifteregistreringen fremgår det, at borgmesteren ved sin død skyldte Offert Lutsen fra Amsterdam 432 dalere for den vin, der nu lå opmagasineret i Hans Pedersen Wandels kælder.⁵⁷⁵

Eftersom Hans Pedersen Wandel havde tætte forbindelser til Aalborghus kunne man vel i sagens natur forvente, at disse tidligere ansættelsesforhold ville have en positiv afsmitning på borgmesterens forretningsforetagender. Det viser sig at være en korrekt antagelse. I 1611 opkøbte Hans Pedersen Wandel ni læster byg fra Års, Handsted, Hornum og Hvetbo herreder, der hørte under lenet.⁵⁷⁶ Af *Kancelliets Brevbøger* fremgår det, at han i 1604 og 1609, mens han endnu var ridefoged på Aalborghus, blev tildelt andel i kongens korntiende fra Gunderup, Nøvling og Nørresundby sogne.⁵⁷⁷ Hans Pedersen Wandel har altså formået at benytte sin indflydelsesrige position i lokaladministrationen til sin egen fordel. Måske det netop er Offert Lutsen fra Amsterdam, der har opkøbt lens- og tiendekornet og dermed givet den tidligere embedsmand mulighed for at etablere sig som selvstændig købmand med dertilhørende indflydelsesrige poster i byens magistrat?

Borgmesteren ser ud til at have engageret sig i pengeudlånsvirksomhed. Adelsmanden Mandrup Due, der ejede herregården Halkjær ved Nibe, skyldte Hans Pedersen Wandel 160 dalere på et håndskrift, Aalborgs byfoged Jakob Vognsen skyldte det samme runde beløb på et tilsvarende håndskrift, mens Aalborg-rådmanden Anders Jensen Skriver, inden sin død i 1618, havde afdraget ”100 Rigsdalere i Markstykker” af et gældsbevis på i alt 189 sletdalere og fire skilling.⁵⁷⁸ Alt i alt havde borgmesteren i sommeren 1623 over 1.320 dalere til gode hos borgere i Aalborg, Ribe og Haderslev, men åbenlyst var ikke alle lige gode betalere. I hvert fald blev over 1.100 af de 1.320 dalere vurderet som ”Tilstaaende Gæld som er uvis”.⁵⁷⁹

Til alt held for Hans Pedersen Wandels enke og børn var der en god sum penge at falde tilbage på, hvis det skulle vise sig helt umuligt at få inddrevet de 1.100 dalere. Borgmesterens Aalborghuse

⁵⁷⁵ Ibid: 29. september 1615 og *Originale skiftebreve*: Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623.

⁵⁷⁶ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: 1611-1612.

⁵⁷⁷ KB: 12. maj 1604 og 25. januar 1609.

⁵⁷⁸ *Originale skiftebreve*: Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623.

⁵⁷⁹ Ibid.

opnåede en samlet vurderingspris på 6.930 dalere, mens en købmandsgård i Ribe, der blev vurderet til 2.000 dalere, klart må have været den største af Hans Pedersen Wandels ejendomme.⁵⁸⁰

Vi skal senere stifte bekendtskab med Hans Pedersen Wandels bibliotek og smykkesamling, men allerede på nuværende tidspunkt viser hans epitafium, den samlede formueopgørelse på 9.907 dalere og de 1.046 lod sølv, at købmandsforretningen havde sikret Hans Pedersen Wandel et solidt afkast, der bragte ham op i samme økonomiske liga som Hermann van Ginchel.⁵⁸¹ Det må også have været borgmesterens egen opfattelse, at der var råd til nye eksperimenter, for i sine sidste leveår investerede han og arvingerne 400 rigsdalere i de to oversøiske handelskompagnier, som Christian 1616-1622 introducerede i Aalborg.

Hinsides havene (1616-1622)

Af disse 400 rigdalere investerede Hans Pedersen Wandel 200 rigsdalere i Christian 4.s Ostindiske kompagni og tilsvarende 200 rigsdalere var ved borgmesterens død blevet indbetalt til det aalborgensiske saltkompagni.⁵⁸² Borgmesteren var ikke den eneste, der så muligheder i Ostindisk kompagni, landets første aktiebaserede handelskompagni, der i 1618 sendte sine første skibe ud på den lange rejse til Indien.⁵⁸³ Ostindisk kompagni blev ganske vist ikke den succes, som kongen og investorerne havde håbet på. For Aalborgs vedkommende var der 1616-1620 dog trods alt en sådan interesse for at få del i Indiens rigdomme, at borgmestre, rådmænd og enkelte købmænd udenfor magistraten investerede 5.000 dalere i kompagniet. Blandt rigets øvrige provinsbyer var det kun Malmø, der tegnede sig for et højere bidrag.⁵⁸⁴ Ud over Hans Pedersen Wandel indbetalte rådmand Mogens Michelsen Skriver, 21. juli 1619, 125 rigsdalere til det ostindiske kompagni, rådmand Jens Andersen Krag gav 225 dalere, og den senere borgmester Lars Hansen Skriver bidrog med 325 rigsdalere, mens også borgmester Jørgen Olufsen og rådmændene Didrik Grubbe, Hans Felthuus og Hybert Snitlach efter alt at dømme satte penge i det ostindiske kompagni.⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Ibid.

⁵⁸¹ Ibid.

⁵⁸² Ibid.

⁵⁸³ Feldbæk (1993): s. 55.

⁵⁸⁴ Enemark (1957): s. 20.

⁵⁸⁵ Ibid og *Originale skiftebreve*: Mogens Michelsen Skriver: 26. maj 1630, Lars Hansen Skriver: 30. august 1631, Jens Andersen Krag: 6. marts 1630. En egentlig deltagerliste over investorerne i ostindisk kompagni eksisterer ikke (Gert Poulsen (1988): s. 226).

Det andet oversøiske handelskompagni, som rådsaristokratiet investerede endnu flere penge i, og hvis drift og ledelse de dertil opnåede overordentlig stor indflydelse på, var det aalborgensiske saltkompagni, der blev oprettet i 1622. Formålet med disse saltkompagnier var at sikre Danmark og Norge forsyninger af vin og salt fra Frankrig og Spanien, da krigen imellem Spanien og Nederlandene igen var brudt ud og dermed truede importen af disse produkter.⁵⁸⁶ De danske og norske købstæder ville, mod at finansiere og udruste de nødvendige saltskibe, få monopol på at hente og forhandle saltet og vinen. Aalborg blev hjemsted for et af disse saltkompagnier, hvor magistrat, købmænd og en enkelt adelsmand investerede ca. 10.220 rigsdaler i foretagendet, hvilket er mere end en fordobling af det samlede aalborgensiske indskud i det ostindiske kompagni.⁵⁸⁷

Blandt saltkompagniets deltagere var der syv mænd, der hver indskød 500 dalere i projektet. Det drejede sig om borgmestrene Jørgen Olufsen og Lars Hansen Skriver, rådmændene Johan Brandt og Hans Felthus, Aalborgs tolder Hans Sørensen Tolder samt købmændene Jens Bang og Baltzer Rauch. I kølvandet på dem kom rådmændene Jens Andersen Hals og Johan Ertmand med hver 250 dalere, mens de to kommende rådmænd Hybert Snitlach og Just Nielsen hver bidrog med 200 dalere.⁵⁸⁸

Til direktører i saltkompagniet blev valgt tre af byens købmænd: Jens Bang, rådmanden Jens Andersen Hals og Hans Sørensen Tolder samt Viborgs borgmester Peder Sørensen. De betingelser, som Aalborg stillede for sin deltagelse vidner om, at direktørerne havde store planer. Man krævede 20 års monopol på vin- og salthandel, indførelsestilladelse på korn fra Østersøområdet, samt at hele Kattegatskysten fra nu af skulle købe sit salt i Aalborg. Især kravet om indførelsestilladelse på kornet fra Østersøen kunne, som Poul Enemark har påpeget, tyde på, at man fra Aalborgs side havde planer om for alvor at konkurrere med Nederlandene om den indbringende korneksport fra Østersøområdet.⁵⁸⁹ Meget tyder nemlig på, at Aalborg-købmændene, i takt med den stigende efterspørgsel på korn, havde opdaget, at der kunne være gode penge at tjene på at opkøbe billigt korn i Danzig, Riga og Königsberg og med god fortjeneste sælge det til danskere og hollændere.⁵⁹⁰ Det var en importhandel, der toppede i 1640'erne, men allerede 20 år tidligere forsøgte saltkompagniets direktører altså at opnå monopol på disse korntilførsler.⁵⁹¹

⁵⁸⁶ Poul Enemark (1954): s. 23 og Feldbæk (1993): s. 55.

⁵⁸⁷ Enemark (1954): s. 31.

⁵⁸⁸ Ibid: s. 38.

⁵⁸⁹ Ibid: s. 27.

⁵⁹⁰ Gert Poulsen (1988): s. 247.

⁵⁹¹ Ibid.

Aalborg formåede ganske vist at udruste tre saltskibe, David, Fortuna og Ålen, men kun Fortuna nåede i 1625 hjem med en last salt. Direktørerne måtte låne 4.000 dalere i Kiel for at dække saltkompagniets underskud, og året efter blev David og Fortuna konfiskeret af den spanske konge.⁵⁹² I 1626 opløste Christian 4. én gang for alle sine saltkompagnier, men på grund af Kejserkrigen gik det langsomt med at få bragt orden i regnskaberne. 27. januar 1634 på Viborg Landsting gav det aalborgensiske saltkompagnis deltagere derfor Jens Bang fuldmagt til at inddrive alle saltkompagniets gældsposter og fuld råderet over varelageret og Ålen.⁵⁹³ Til gengæld måtte Jens Bang love at betale alle deltagerne halvdelen af deres indskud tilbage. De skulle dog komme til at vente meget længe på deres penge. Ethvert krav om betaling blev fra Jens Bangs side mødt med modkrav, undskyldninger og forhalinger, hvilket resulterede i mange retssager og megen bitterhed, da saltkompagniets deltagere følte sig godt og grundigt taget ved næsen. I mellemtiden kunne Jens Bang så bruge de penge og varer, der egentlig tilkom andre, til sine egne formål og dermed forøge sin egen formue og aktiver.⁵⁹⁴

Storhed og fald (1629-1644)

Christian 4.s kornhus (1633)

Juleaften 1632 udgik der fra Danske Kancelli en skrivelse til Otto Skeel, lensmanden på Aalborghus, med følgende ordlyd: *"Han har begæret Underretning om følgende Punkter. Først om han skal opsætte Kornhuset på Aalborg Slot. Han skal snarest til Kancelliet indsende Erklæring om, hvorvidt det gamle Tømmer, som han har i Forraad, kan forslaa dertil, hvad nyt der behøves dertil, til hvilken Pris det kan faas, og hvad Arbejdsløn og al anden Bekostning det kan komme til at staa i".*⁵⁹⁵ Otto Skeel tog denne skrivelse til efterretning, hvilket i 1633 mandede ud i anlæggelsen af det store kornmagasin, der fortsat udgør den imponerende nordfløj på Aalborghus. Med sin kraftige stenmur i nord, 28 fag bindingsværksmur i syd, fire kornlofter, luger og hejsebomme er kornmagasinet ikke blot et solidt, imponerende og funktionelt bygningsværk, men dertil et håndfast symbol på de ændrede økonomiske forhold, der efter Kejserkrigens afslutning i 1629 gjorde sig gældende i Danmark så vel som i Aalborg.

⁵⁹² Enemark (1954): s. 42.

⁵⁹³ Ibid: s. 44

⁵⁹⁴ Ørnbjerg (2005): s. 39.

⁵⁹⁵ KB: 24. december 1632.

Efter Kejserkrigen var det de københavnske storkøbmænd, der i kraft af deres placering i hovedstaden udkonkurrerede provinskøbmændene som Christian 4.s storaktionærer, statskreditorer og krigsleverandører.⁵⁹⁶ I første omgang afregnede Christian 4. kontant med de københavnske købmænd, men i takt med statens stigende udgifter måtte leverancer, lån og tjenester betales med korn og stude fra de kongelige lensgårde, ligesom købmændene ofte fik overladt landets toldindtægter.⁵⁹⁷ At københavnernes anvisninger i lensgårdenes landbrugsprodukter tog fart fra og med ca. 1630 ses klart i både de fynske len og i Stiernholm len ved Horsens.⁵⁹⁸ I Stiernholms tilfælde blev korn og smør før 1626 solgt til Holland eller købmænd i Horsens, mens det efter Kejserkrigen næsten udelukkende blev overdraget til københavnske købmænd, der modtog det som betaling for deres tilgodehavender hos Christian 4.⁵⁹⁹

Det nye kornmagasin på Aalborghus falder fint i tråd med denne udvikling. 11. marts 1633 udstedtes den endelige ordre til kornmagasinets opførelse, og allerede 9. april samme år fik den københavnske storkøbmand Rasmus Jensen Hellekande, blandt andet som betaling for de hakker, spader og skovle, han havde leveret til brug for arbejdet på Aalborgs befæstningsanlæg, anvisning på rug og skattekorn fra Aalborghus len.⁶⁰⁰ Rasmus Jensen Hellekande havde netop opbygget sin formue på tømmerhandel og vareleverancer til kronen og fik på den baggrund andel i lenskornet fra Aalborghus.⁶⁰¹ Anvisningen var kun begyndelsen på Rasmus Jensen Hellekandes nordjyske interesser. 23. april 1634 kvitterede den københavnske købmand for modtagelsen af 1.251 tønder havre fra Aalborghus, og 1. maj 1635 mødte københavneren personligt op på Aalborghus slot, hvor han kvitterede slotsskriveren for modtagelsen af 2.385 tønder, fire skæpper og 1½ fjerding rug samt 154 tønder byg.⁶⁰² Og han var ikke den eneste københavnere, der fik andel i det nordjyske korn. 12. marts 1635 udgik der fra Danske Kancelli ordre til Aalborghus, Riberhus og Møgeltønder len om, at årets indkomst af byg og rug skulle leveres til Maren Jensdatter, enken efter Nilas Poulsen i København.⁶⁰³ Der blev øjensynligt tale om en permanent ordning, for året efter modtog Maren

⁵⁹⁶ Feldbæk (1993): s. 46-49.

⁵⁹⁷ Scocozza (2003): s. 169.

⁵⁹⁸ Jens Kolmos (1953-1955) Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv: s. 253 samt Gamrath og Ladewig Petersen : s. 511.

⁵⁹⁹ Gamrath og Ladewig Petersen: s. 511.

⁶⁰⁰ KB: 11. marts og 9. april 1633. Om Rasmus Jensen Hellekandes leverancer af redskaber til arbejdet på Aalborgs befæstning, se *Lensregnskaberne for Aalborghus*: bilag nr. 132, 19. juli 1633.

⁶⁰¹ Gamrath (1980): s. 111. Om Rasmus Jensen Hellekandes rolle som statsleverandør, se Jørgensen (1957): s. 37-44.

⁶⁰² *Lensregnskaberne for Aalborghus*: Bilag nr. 114, 23. april 1634 og bilag nr. 66, 1. maj 1635.

⁶⁰³ KB: 12. marts 1635. I bind to af *Aalborgs Historie* antager Gert Poulsen på side 229, at det var Nilas Poulsens enke, Maren Jensdatter, der som den første københavnere aftog lenskornet fra Aalborghus. I henhold til lensregnskaberne var det dog Rasmus Jensen Hellekande, der som den første københavnske købmand fik anvisninger i lenskornet.

Jensdatter 3.070 tønnder rug fra Aalborghus len, mens det 13. april 1637 drejede sig om 2.470½ tønnder byg og 19. april 1638 2.208 tønnder byg og 500 tønnder havre.⁶⁰⁴ Rasmus Jensen Hellekandes og Maren Jensdatters anvisninger i lenskornet varslede nye tider for Aalborg, for bortset fra 10. april 1624, hvor den københavnske købmand Jan de Villum i betaling modtog 16 læster byg og malt fra Aalborghus, ses der 1600-1630 hverken i *Kancelliets Brevbøger* eller lensregnskaberne spor af sådanne anvisninger på korn til københavnske købmænd.⁶⁰⁵ Eftersom hverken Rasmus Jensen Hellekande, Maren Jensdatter eller andre københavnske kornhandlere havde mulighed for selv at opmagasinere det nordjyske korn i Aalborg inden udskibningen, imødekom kongen sin nye kundekreds og sikrede med den massive nordfløj kornet en tør og sikker opmagasinering. Hertil kom at Christian 4. selv fik stor glæde af sit kornmagasin, da hundredvis af fyldte korntønder nu årligt blev udskibet til Provianthuset i København, hvor orlogsflådens proviant og materialer blev opbevaret.⁶⁰⁶

Første, men absolut ikke sidste gang, Provianthuset optræder i lensregnskaberne, var i regnskabsåret 1632-1633, hvor Provianthusets skrivere kvitterede lensmanden for modtagelsen af 469 tønnder byg og 545 tønnder havre. Leverancerne til Provianthuset var allerede i 1634 oppe i en helt anden størrelsesorden, da der dette år fra Slotsbroen blev udskibet 190 tønnder rug, 16 læster brød, 2.385 tønnder, fire skæpper og to fjerdinge bygmalt, 28 tønnder, et lispund og fem skålpund smør og 1.288 tønnder havre.⁶⁰⁷ Sådanne udskibninger af malt, korn, kød og brød fortsatte i de efterfølgende år. 1635-1636 drejede det sig om ca. 2.455 tønnder byg, 1.416 tønnder havre og 615 tønnder rug, hvortil kom 834 flæskesider, 334 svinerygge, 244 svinehoveder, halvanden tønne svinefødder, to tønnder sild, to tønnder saltede ål, to tønnder sild og 3½ læster smør.⁶⁰⁸

Hvilken betydning fik anvisningerne og udskibningerne af korn, kød, malt og brød til København så for det aalborgensiske rådsaristokrati? Lensregnskaberne fra Aalborghus er desværre ikke altid lige meddelsomme om, hvem der opkøbte lenets produkter, så det kan altså være svært at afgøre, hvor stor betydning lenskornet havde for byens købmænd. Både under Den nordiske syvårskrig (1563-

⁶⁰⁴ *Lensregnskaberne for Aalborghus* 1636: bilag nr. 70, bilag nr (?): 13. april 1637 og bilag nr 94, 1638. Om sidstnævnte kornleverance, se desuden KB: 27. september 1637.

⁶⁰⁵ KB: 1600-1627 og *lenregnskaberne for Aalborghus* 1600-1630. I betragtning af, at lensregnskaberne fra Aalborghus ikke altid er lige oplysende om, hvem der købte lenets produkter, kan der i sagens natur godt have været københavnske købmænd, der i denne periode besøgte Aalborghus med henblik på kornkøb, men i så fald har de altså ikke sat sig spor i det bevarede kildemateriale.

⁶⁰⁶ Om Provianthuset, se Gamrath (1980): s. 55.

⁶⁰⁷ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: 1632-1634.

⁶⁰⁸ Ibid: 1635-1636.

1570) og Kalmarkrigen (1611-1613) var større partier af lenets korn, kød og malt blevet afsendt til fronten, men det skete ikke i så store mængder som efter 1629, hvor der var tale om leverancer i fredstid.⁶⁰⁹ Af lensregnskaberne 1614-1617 fremgår det desuden, at aalborgenserne årligt opkøbte 33-50 læster byg fra Aalborghus, hvilket svarer til mellem 792-1.200 tønder byg.⁶¹⁰ Mere specifikt kan man se, at rådmand Jens Andersen Krag i 1612 købte 11 læster landgildebyg for 352 dalere, mens rådmand Anders Jensen Skriver, den kommende rådmand Johan Ertmand og købmændene Rasmus Pedersen og Karsten Wirkmeister samme år modtog fem læster byg, to og en halv læster malt, tre læster mel, 16 tønder smør, 60 huder og 53 dalere for en leverance af 30 læster saltede Nibe-sild og ”*andet Købmandsgods*”.⁶¹¹ Af lensregnskabet 1633-1634 fremgår det, at den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder dette regnskabsår opkøbte 200 tønder byg og 100 tønder malt, mens rådmand Christen van Ginchel betalte 150 dalere for 100 tønder byg og den senere rådmand Johan Brandt betalte 415½ dalere for 223 tønder byg og 54 tønder malt.⁶¹² Det er faktisk også sidste gang, at rådsaristokratiet med navns nævnelse optræder som opkøbere af korn fra Aalborghus len.

Manglende oplysninger og bortkomne regnskabsbilag taget i betragtning, kan rådsaristokratiet, på trods af københavnerens anvisninger og de store udskibninger til Provianthuset, i sagens natur sagtens fortsat have opkøbt og fået anvist andele af lenskornet. Dog er det samtidig påfaldende, at leverancer af byggematerialer, kramvarer og udførelse af transportopgaver for lenet i 1630'erne-1640'erne ikke længere bliver betalt med korn og malt, som det blandt andet var sket i Johan Ertmands tilfælde, men at der derimod nu afregnes kontant i dalere, mark og skilling.⁶¹³ Fra før at have været et alment benyttet betalings-middel til de daglige transaktioner mellem Aalborghus og Aalborg var lenskornet nu en vital ressource, der i stigende grad var forbeholdt kongens københavnske kundekreds og det militære apparat. Denne omfordeling af lensindtægterne fra Aalborg til København fortsatte igennem 1640'erne og 1650'erne og blev i særlig grad intensiveret i årene op til Karl Gustav-krigenes udbrud i 1657.⁶¹⁴ Hvordan rådmændene Johan Ertmand og

⁶⁰⁹ KB: 21. maj 1563, 25. maj 1564 og 19. juli 1565. For Kalmarkrigens vedkommende: 10. og 29. september og 5. november 1611, 30. marts og 2. november 1612.

⁶¹⁰ *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1614-1617.*

⁶¹¹ Ibid: 1612-1613.

⁶¹² Ibid: 1633-1634.

⁶¹³ For andre eksempler på, at borgmestre og rådmænd er blevet betalt med lenskornet, se *Lensregnskaberne for Aalborghus* 1611, bilagene nr 36 og 39 samt bilag nr. 36 fra 1612. Her fremgår det, at rådmand Lars Hansen Skriver og hustruen Elsebeth Pedersdatter samt rådmand Anders Jensen Skriver samt Lars Hansens Skrivers hustru for varer og tjenester er blevet betalt med lenskornet.

⁶¹⁴ *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1650-1657.*

Hybert Snitlach, Brandt-familien og borgmester Didrik Grubbes klarede sig uden lenskornet vil fremgår af det efterfølgende.

Regnskabsbogen – Johan Ertmand (1632)

Den 25-årige rådmandssøn Frantz Ertmand må have haft røde ører, da han juleaftensdag 1632 blev indkaldt til at aflægge vidnesbyrd på Aalborg Byting.⁶¹⁵ Anledningen til indkaldelsen var den, at Frantz efter faderen Johan Ertmands død havde fjernet siderne 40-41 i en af faderens regnskabsbøger.⁶¹⁶ På netop disse sider havde det stået opregnet, hvor meget Frantz skyldte faderen for penge og varer, så han forsøgte altså at slippe udenom at betale den øvrige familie sin gæld, hvilket resulterede i en voldsom ballade og talrige retsmøder.

Egentlig var det underligt, at det var blevet så småt for Ertmand-familien, at de forsøgte at snyde hinanden. Familiens overhoved, Johan Ertmand, der var indvandret fra Lübeck i 1598 og avanceret til rådmand i 1621, havde i årene før Kejserkrigen været en af Aalborgs driftigste købmænd (se **illustration 6**).⁶¹⁷ Vi møder ham første gang i Aalborghus lensregnskaber 1607-1608, hvor han leverede ni store kampesten til bygningen af den nye slotsdæmning, mens han i 1612 solgte flæsk ”til Kongens Behov” for 71½ dalere og med egen skude og skipper varetog fragt- og transport-opgaver mellem Aalborg og København.⁶¹⁸ Det ser ikke ud til, at Johan Ertmand selv opkøbte lenskorn, men til gengæld indkasserede han 1608-1623 gode penge for leverancer af havre, saltede Nibesild, egetømmer og tusindvis af tagsten, der skulle bruges til reparationer på slottet og lenets ladegårde og vandmøller.⁶¹⁹ For disse tjenester tog Johan Ertmand sig gerne betalt i rede penge, mens han andre gange blev betalt med korn, malt, mel, smør og skind.⁶²⁰ Han ser ikke ud til at have engageret sig i eksporten af stude, men han havde flere vandbårne forbindelser til både Lübeck, Danzig og Hamborg og han investerede 250 dalere i det aalborgensiske saltkompagni.⁶²¹ I 1628

⁶¹⁵ AAB: 24. december 1632.

⁶¹⁶ Ibid. Frantz Ertmand var søn af Johan Ertmand og dennes første hustru Ane Jochumsdatter (Tauber og Nielsen: s. 128.) På trods af diverse krumspring og bortforklaringer blev Frantz Ertmand kendt skyldig og idømt en kæmpebøde (AAB: 6.maj 1633 og Gert Poulsen (1988): s. 261.)

⁶¹⁷ Klitgaard (1935): s. 49.

⁶¹⁸ *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1607-1608 og bilag nr 65, 24. marts 1612.*

⁶¹⁹ Ibid: bilag nr. 77, 23. september 1615, bilag nr. 65, 16. maj 1616 og bilag nr 67, 27. januar 1616 samt 3. september 1623.

⁶²⁰ Ibid: 1611-1612.

⁶²¹ *Originale skiftebreve: Johan Ertmand: 6. marts 1632-3. januar 1633.*

havde han desuden opmagasineret gods i Norge, hvilket kunne tyde på, at rådmanden har engageret sig i handlen med nordjysk korn, norsk jern og tømmer.⁶²²

Rådmandens velstand underbygges af hans omfattende udlejningsvirksomhed af huse og gårde i Aalborg. Johan Ertmands egen købmandsgård blev vurderet til 2.000 dalere, hvortil kom en række boder og ejendomme rundt omkring i byen. Blandt disse lå der ti boder i Klokkestøberens Vandgyde, to huse i den del af byen, der var kendt som Brandstrup, et hus ved Reberbanen vest for Aalborg og to grunde i Nibe, der blev beskrevet som ”øde”, så her var der altså tale om enten ødelagte huse eller tomme byggegrunde.⁶²³ Faktisk blev op til flere af Johan Ertmands ejendomme beskrevet som ”øde”. Der var *en øde plads* i Skolegade, *en øde ejendom* ved Vesterå, en lade udenfor Østerport ”*som nu er øde*” og *et øde hus* ved byens voldgrav, mens en øde grund, ”*som har staaet to Ejendomme paa*”, ikke kan lokaliseres nærmere.⁶²⁴ Disse ødelagte huse og øde grunde kan for en stor dels vedkommende være et resultat af den kejserlige besættelse 1627-1629, under hvilken aalborgenserne selv fortalte, at en fjerdedel af byens huse blev ødelagte.⁶²⁵

Johan Ertmands forretningsmæssige succes før Kejserkrigen afspejler sig i hans kulturelle aktiviteter. I et senere kapitel vil vi få præsenteret rådmandens velforsynede garderobe, men det var desuden ham, der sammen med borgmestrene Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver i 1623 betalte for det messinggitter, der fra nu af skilte koret fra alteret i Aalborgs Vor Frue Kirke.⁶²⁶ Alt i alt ser Johan Ertmand ud til at have været leveringsdygtig i lidt af hvert til netop denne kirkes behov, og han forstod dertil at tjene penge på det. I 1624 lod rådmanden kirkeladen reparere for 33 dalere, og i 1626 sørgede Johan Ertmand for, at kirken blev malet indvendigt, hvilket kostede ham 60 dalere, som han efterfølgende fik udbetalt af kirkens pengekasse.⁶²⁷

Når Johan Ertmand ikke handlede med Aalborghus len eller varetog Vor Frue Kirkes vedligeholdelse, bedrev han bondehandel i stor stil, hvilket efter alt at dømme er forklaringen på, at Frantz Ertmand i 1632 flåede sider ud af regnskabsbogen. Ved skifteregistreringens afholdelse 6. marts 1632 - 3. januar 1633 blev Johan Ertmands samlede formue opgjort til lidt over 7.989 dalere, mens

⁶²² KB: 15. januar 1628

⁶²³ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6. marts 1632-3. januar 1633.

⁶²⁴ Ibid.

⁶²⁵ *Indlæg til registre og tegnelser*: 30. oktober 1629.

⁶²⁶ *Vor Frue Kirkes Regnskabsbog*: 1623 og Tauber og Nielsen: s. 128.

⁶²⁷ *Vor Frue Kirkes Regnskabsbog*: 1624 og 1626.

hans kreditorer kunne gøre krav på ca. 1.832 dalere.⁶²⁸ Efter at gælden var betalt, ville der altså være fortsat være en god sum penge til deling mellem Frantz og de øvrige arvinger. De formueforhold på mellem 6.000-10.000 dalere som borgmestrene og rådmændene havde været i besiddelse af 1600-1627 kunne altså fortsat findes i Aalborg.

Eller sådan så det i hvert fald ud på papiret. Problemet var bare, at Johan Ertmand havde usikre tilgodehavender for lidt over 13.344 dalere.⁶²⁹ Blandt de mange debitorer i hans regnskabsbøger omtales enkelte borgere, fogeder og præster fra Nordjylland, men ellers er det primært nordjyske bønder, hjemmehørende i himmerlandske og vendsysselske landsogne som Lindholm, Nørholm, Sejlfod, Gistrup, Hals, Visse og Gandrup, der skyldte Johan Ertmand penge. Det fremgår ikke, hvad bønderne skyldte Johan Ertmand penge for. Måske er der tale om gæld for leverancer af byggematerialer og købmandsvarer, men der kan også være tale om deciderede pengeudlån til finansiering af bøndernes landgilde, skatter eller nye investeringer i fæstegård, husdyr og landbrugsredskaber.⁶³⁰

I flere tilfælde gik gældsposterne langt tilbage, og frem for at betale i penge havde mange bønder valgt at afdrage på deres gæld med årlige leverancer af korn i både tønder og skæpper. Eksempelvis havde bonden Christen Andersen fra landsbyen Gug sydøst for Aalborg på et tidspunkt før 1623 lånt ca. 65 dalere af Johan Ertmand. Efterfølgende afdrog Christen årligt på sin gæld med byg, hvis værdi rådmanden sørgede for at indføre og afskrive på Christen Andersens konto. Det første år betalte Christen 15 tønder byg på sin gæld til Johan Ertmand, mens afdragene 1623-1630 lå fra en til fire tønder korn og seks skæpper byg.⁶³¹ 1627-1629 må den kejserlige besættelse have umuliggjort afdragene, men de blev genoptaget i 1630, så ved rådmandens død var Gug-bonden med en restgæld på omkring 30 dalere altså næsten halvvejs. Johan Ertmand tog sig heller ikke blot betalt i korn. Fra andre nordjyske bønder kunne han gøre krav på en okse, en kvie, en bryggerkedel, en læst tomme øltønder og halvanden tønde saltede sild.⁶³²

Et par tønder korn og en enkelt kvie kunne selvsagt ikke måle sig med de kornmængder og det antal stude, der kunne opkøbes på herregårdene og lensslottene. Til gengæld var der i Johan Ertmands

⁶²⁸ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6. marts 1632 – 3. januar 1633

⁶²⁹ Ibid.

⁶³⁰ Bjørn Poulsen (1990): "Alle myne rent" – bondekredit i 1500-1600-tallet: s. 273.

⁶³¹ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6. marts 1632 – 3. januar 1633.

⁶³² Ibid.

tilfælde tale om løbende afdrag på gældsposterne. Så medmindre bønderne og høsten svigtede totalt, kunne Johan Ertmand gøre sig forhåbninger om små, men forholdsvis stabile korntilførsler, som der i år med stigende kornpriser kunne hentes en god fortjeneste på.⁶³³ Det er sandsynligvis sådanne korntilførsler fra de nordjyske landsogne, der 25. maj 1616 gjorde Johan Ertmand i stand til at sælge Aalborghus len 100 tønner havre til 108 rigsdalere og seks skilling.⁶³⁴

Af samme årsag kan det ikke afvises, at der for Johan Ertmand har været tale om en bevidst handelspolitik, selv om han med sit samlede tilgodehavende på 16 tønner og 7½ skæpper byg ikke nåede op på niveau med Aalborgkøbmanden Peter Sørensen, der i 1631 havde 1.577 tønner byg til gode hos bønderne.⁶³⁵ Af Aalborg Bytingsbøger fremgår det dog, at de bønder, som Johan Ertmand handlede med, ikke var de bedste betalere. 18. december 1626 dømte byfoged Mogens Jespersen 22 bønder fra Nøvling, Ulstrup, Sønder Tranders, Nørre Tranders, Lundby, Lille Vorde og Gug sogne til med det samme at betale det korn og de penge, som de skyldte Johan Ertmand, hvilket alt i alt løb op i 151 dalere og 78 mark, 66 tønner og 163½ skæpper korn.⁶³⁶ Historien gentog sig 29. januar 1627, hvor de samme 22 bønder endnu ikke havde betalt rådmanden.⁶³⁷ Tidligere ses der på bytinget ikke sådanne stævninger fra Johan Ertmands side, så meget tyder på, at hans spekulationspolitik i slutningen af 1620'erne begyndte at give bagslag. Men var det så bønderne eller kornhøsten, der svigtede ham? Faktisk ser der ud til at være tale om en uheldig kombination af begge dele.

1622-1623 slog kornhøsten fejl, og når bønderne samtidig skulle betale både landgilde og sikre sig såsæden til næste år, kunne det hurtigt blive småt med kornbeholdningen.⁶³⁸ Hertil kom de store korn- og pengeskatter, der blev udskrevet 1626 -1627.⁶³⁹ Blot et halvt år før Wallensteins tropper invaderede den jyske halvø, måtte de jyske selvejerbønder hver betale to skæpper malt, to skæpper rug og tre skæpper havre i kornskat og besættelsen af Jylland 1627-1629 gjorde ikke bøndernes situation bedre.⁶⁴⁰ 16. februar 1630 modtog Jyllands lensmænd derfor ordre til at opkøbe så meget korn som det var muligt, og uddele det blandt bønderne, så til det formål blev der afsendt 600

⁶³³ Gert Poulsen (1988): s. 245.

⁶³⁴ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: bilag nr 65, 16. maj 1616.

⁶³⁵ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6.marts 1632 – 3. januar 1633 og Gert Poulsen (1988): s. 245.

⁶³⁶ AAB: 18. december 1626.

⁶³⁷ Ibid: 29. januar 1627.

⁶³⁸ Gunner Olsen: Studier i Danmarks kornavl og kornhandelspolitik: s. 461-462.

⁶³⁹ Leon Jespersen (2004): Adelsvældens skatter: s. 202.

⁶⁴⁰ Ibid.

tønder sædekorn til Aalborghus len.⁶⁴¹ Det hjalp dog ikke stort, da årets rughøst blev ganske jævn og byghøsten decideret dårlig, hvilket resulterede i stærkt stigende kornpriser.⁶⁴² Kejserkrig og kriseår er derfor forklaringen på Johan Ertmands store tilgodehavender på korn, som det nu var overladt til arvingerne at opkræve.

Vinhandleren – Hybert Snitlach (1640)

Johan Ertmand er blot ét eksempel på de rådmænd i Aalborg, der kom i økonomisk uføre efter Kejserkrigens afslutning. Det bedst kendte eksempel er nok råmanden Hybert Snitlach, der oprindeligt stammede fra Niedersachsen. Vi skal senere høre mere om Hybert Snitlachs ægteskabelige forbindelser, men frem til Kejserkrigen ernærede han sig som kornhandler og stråmand for hollandske studeopkøbere.⁶⁴³ I 1616 opkøbte han i kompagniskab med købmændene Hans Felthuis, Jens Bang og Christen Nielsen Stubdrup korn for 1.737 dalere hos adelsmanden Jørgen Friis til Gudumlund, og 8. juli 1624 fik Hybert Snitlach og Hans Sørensen Tolder, på trods af udførelsesforbud, kongens tilladelse til at udskibe 100 læster korn.⁶⁴⁴ Endelig var Hybert Snitlach blandt den kreds af byens købmænd, der af flere omgange står anført som opkøbere af lenskornet fra Aalborghus, og 1616-1627 udførte han i alt 2.364 stude via toldstedet ved Toldsted.⁶⁴⁵

Kejserkrigen ødelagde dog Hybert Snitlachs forretninger totalt.⁶⁴⁶ I oktober 1627 måtte han over hals og hoved flygte til Norge, hvor han med udgangspunkt i det skib, som han ejede i fællesskab med svigerfaderen Jørgen Olufsen, uden større held forsøgte at fortsætte sin forretning.⁶⁴⁷ Efter fredsslutningen vendte Hybert Snitlach tilbage til Aalborg, men det gik trægt med at komme på fode igen. Forbindelsen til hollænderne var øjensynligt gået fløjten under den kejserlige besættelse, og efter 1623 træffer vi ham heller ikke længere i Aalborghus' lensregnskaber. Selv fortalte Hybert Snitlach i 1637 i et brev til Christian 4., hvordan ”*Der er mange gode Adelsmænd, som vel er bekjendt, hvor mange tusind Daler, jeg har lidt Skade for siden 1626*”, og det skulle blive værre endnu, meget værre.⁶⁴⁸ I 1631 begyndte rådmandens kreditorer at gøre udlæg i hans ejendomme, og 1636 må betegnes som et sandt *annus horibilis* for Hybert Snitlach. Først blev han dømt fredløs for

⁶⁴¹ KB: 16. februar og 11. marts 1630.

⁶⁴² Olsen: s. 472. I Vendsyssel kostede både rug og byg dette år seks dalere pr. tønne (V.A. Secher (1874-1875) s. 84)

⁶⁴³ Enemark (1957): s. 11-12.

⁶⁴⁴ Ørnbjerg (2005): s. 87 og KB: 8. juli 1624.

⁶⁴⁵ Se eksempelvis *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1621-1622*, hvor Hybert Snitlach opkøbte rug og malt for 772 dalere. Vedrørende de 2.364 stude, se Gregersen: s.104.

⁶⁴⁶ Enemark (1957): s. 20.

⁶⁴⁷ KB: 19. december 1627.

⁶⁴⁸ Daniel Høfding Wulff (1890-1893): Bidrag til Aalborg Bys historie s. 400.

et forgæves forsøg på at undslippe en Viborgmagisters betalingskrav på 300 dalere, og samme efterår overfaldt han, i ren og skær desperation, sin tidligere handelspartner, Jens Bang, med kniv på åben gade.⁶⁴⁹

28. april 1637 gjorde Hybert Snitlach et sidste forsøg på at redde stumperne af sin smuldrende forretning. Denne dag indsendte han en ansøgning til Christian 4., hvori han bad om tilladelse til at få på monopol på ”*franske Vinhandlen i Aalborg alene at maatte i smaa Maal udtappe*” og vinen at måtte sælge i ”*Piber, Oxehoveder, Amer og halve Amer*”.⁶⁵⁰ I forbindelse med ansøgningen havde lensmand Gunde Lange forhørt sig hos ”*de fornemste Borgere her i Byen som nogen saadan Handel og Næring bruge*”.⁶⁵¹ De købmænd, der i 1637 handlede med franske vine, var den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder, den daværende borgmester Christoffer de Hemmer, rådmanden Hans Sørensen og købmændene Johan Brandt, Christen Thuresen og Thomas Poulsen.⁶⁵² Ingen af disse seks mænd så øjensynligt Hybert Snitlachs monopol på salg af franske vine som noget alvorligt konkurrenceproblem, så man kunne med god samvittighed skrive ”*Bevilget*” på ansøgningen.⁶⁵³ Monopolet blev udstedt 18. maj 1639, men nogen guldgrube blev vinhandlen vist aldrig for Hybert Snitlach, og han døde som en fattig mand i 1640.⁶⁵⁴

Købmandsliv i en kuffert – Christen Brandt (1642).

Den 23 årige Christen Brandt må have vidst, at det lakkede mod enden, da han på sit sygeleje testamenterede 100 rigsdalere til fattiglemmerne i Jens Bangs Fattighus.⁶⁵⁵ Vi ved ikke, hvad den unge mand fejlede, men 19. december 1641 blev han begravet i Budolfi Kirke, hvor hans fader, rådmanden Johan Brandt, var blevet stedt til hvile blot et par måneder forinden, den. 24. oktober.⁶⁵⁶ Efterfølgende tog Johan Brandts hustru, Mette Christensdatter, og Christens 10 yngre søskende: Peder, Ane, Johan, Maren, Thomas, Cathrine, Margrethe, Laurids, Inger og Otto så fat på fordelingen af arven efter de to mænd.⁶⁵⁷

⁶⁴⁹ Enemark (1957): s. 21 og Ørnbjerg (2005): s. 84-88

⁶⁵⁰ Wulff (1890-1893): s. 400

⁶⁵¹ Ibid: s. 401.

⁶⁵² Ibid.

⁶⁵³ Ibid.

⁶⁵⁴ KB: 18. maj 1639 og Enemark (1957): s. 23.

⁶⁵⁵ Tauber og Nielsen: s. 132-133 og *Protokol for Jens Bangs Fattighus* 1641.

⁶⁵⁶ Tauber og Nielsen: s. 132.

⁶⁵⁷ *Originale skiftebreve*: Johan Brandt 8.-22. februar 1642. Da de to dødsfald i Brandtfamilien lå så tæt på hinanden, ligger registreringen af Christen Brandts formue og ejendele i forlængelse af skifteregistreringen efter faderen.

Af skifteprotokollens optegnelser fremgår det, at Christen Brandts handelsvirksomhed var koncentreret om hans krambod, hvis placering ikke omtales nærmere. På krambodens hylder er det først og fremmest forskellige tekstiler og klædetyper, der dominerer. Her finder vi det tykt mønstrede hollandske bomuldsstof, bommesi, samt det billige uldne makejklæde og borat, der var et blandingsprodukt af uld- og silkeklæde.⁶⁵⁸ Hertil lå der desuden større og mindre partier af paklagen, det hollandske sorte eller grå klæde, engelsk dusinklæde i rødt, grønt og brunt, det blå hollandske raschstof og det fine tætte perpetuansklæde.⁶⁵⁹ Var det lærred, kunderne efterspurgte, gik man heller ikke forgæves til kramboden, da Christen Brandt havde 237 alen almindeligt lærred, 40 alen hørgarnslærred og 82 alen ”Klosterlærred”. Klosterlærredet var sandsynligvis af tysk oprindelse, og ved vurderingen af det almindelige lærred er det minutiøst anført, at de 224 alen var hentet i Lübeck, mens de sidste 13 alen anføres som ”hjemmegjorte”.⁶⁶⁰ Alt i alt et varesortiment i stil med det, vi mødte hos Hermann van Ginchel 35 år tidligere med den markante forskel, at vi denne gang finder det hos en ganske ung købmand og ikke hos en rådmand, der allerede i 1580erne havde været engageret i handlen mellem Aalborg og Vesteuropa.

Nu var det heller ikke kun nordjysk lærred og engelsk, hollandsk og tysk klæde, som Christen Brandt var leveringsdygtig i. Af skifteregistreringen fremgår det, at han også langede støvler, kamme, knapper, knappenåle, krudt, halmreb og buskehægter over disken. I hvad der må betegnes som afdelingen for grovvarer, finder man en tønne lüneburgersalt, stangjern, hamp og hør og 10½ tønder tjære, hvor hver tønne blev takseret til fire dalere. Lidt uden for klæde- og grovvarekategorierne lå der syv pund kardemomme i kramboden. Kardemommen blev dyrket i Indien og er sandsynligvis indført til Aalborg via hollandske eller måske hamborgske købmænd.⁶⁶¹ Vi skal senere høre mere om Christen Brandts regnskabsbog, hvor de af hans kunder, der handlede på kredit, stod anført, men at købmanden også tog imod kontant betaling, understreges af de ”*Rede Penge i Boden*” i form af seks sletdalere. Blandt Christen Brandts personlige ejendele lå to sølv-skeer, der blev anført som værende i pant, hvilket kunne tyde på, at han har givet sig af med pengeudlån.⁶⁶² Dertil lå Christen Brandt inde med store kontante pengebeløb i form af 347

⁶⁵⁸ *Originale skiftebreve*: Christen Brandt: 8.-22. februar 1642. Om de forskellige klædetyper se Neubert: s. 446-448 og Svend Larsen 2 (1965): s. 321 og 347-348.

⁶⁵⁹ *Originale skiftebreve*: Christen Brandt: 8.-22. februar 1642.

⁶⁶⁰ Ibid.

⁶⁶¹ Jack Turner: *Spices. The Story of a Temptation*: s. 116-117.

⁶⁶² *Originale skiftebreve*: Christen Brandt: 8.-22. februar 1642. Om Christen Brandts personlige ejendele og garderobe, se Ørnbjerg (2009): s. 29-30.

rigsdalere og 16 skilling, sølvkroner for 52½ sletdalere og sølvmønter for 74 sletdalere, ligesom der var mark, skillinger og blandede møntsorter for i alt 311 sletdalere.

Kramboden ser ud til at have det eneste faste holdepunkt i den unge købmands tilværelse. Han havde hverken kone eller børn, og han havde heller ikke investeret i skibe eller ejendomme. Alt i alt ser der for Christen Brandts vedkommende ud til at være tale om en købmandskarriere i svøb eller måske snarere købmandsliv i en kuffert, for han boede fortsat hjemme i forældrenes købmandsgård ved Østerå. Her stod hans personlige ejendele i ”*et lille Kammer*” og ”*udi en Kuffert*”, der må have stået på samme kammer.⁶⁶³

Hvem var det så, der kom forbi Christen Brandts krambod for at købe dusinklæde, klosterlærred, kardemomme og knappenåle? Ud fra de 73 mænd og kvinder, der er anført i Christen Brandts regnskabsbog, tegner der sig et billede af en kreds af nordjyske bønder og aalborgensiske håndværkere, søfolk og tjenestefolk. Blandt de mere prominente kunder finder vi borgmester Didrik Grubbe og præsterne fra Ingstrup og Jetsmark sogne, mens adelsfolk til gengæld ikke optræder på debitorsiden.⁶⁶⁴ Geografisk var de 73 mænd og kvinder, hvor det vel og mærke har været muligt at identificere hjemstavnen, hjemmehørende i Aalborg og oplandets landsbyer, mens der, ganske som hos Niels Christensen i 1610, også optrådte enkelte afstikkere til Gjøl, Nibe og Løgstør i den vestlige Limfjord og til Viborg i det midtjyske.

Som skrevet står, var i hvert fald noget af Christen Brandts lærred fremstillet i Nordjylland, men de store partier af udenlandsk stof og klæde, hvor kom de fra? Sammenholder man skifterregistreringen med Aalborgs bytingsbøger og rådstueprotokollerne, ser den unge købmand ikke ud til at have haft direkte økonomiske forbindelser til England og Nederlandene, mens det er en anden sag for Hamborgs og Lübecks vedkommende. Joakim Stempel og Jakob Ellers fra Hamborg, Giødert Schmidt fra Lübeck, Johan der Lippe og Salomon Gerber havde til sammen 1.218 sletdalere, fem mark og 12 skilling til gode hos den unge købmand. De samme fem mænd optræder med store tilgodehavender i skifterregistreringen efter Johan Brandt, så det er velsagtens faderen, der her har introduceret sønnen til nogle af spidserne i Hamborgs og Lübecks erhvervsliv.⁶⁶⁵ Netop Joakim Stempel var en af Hamborgs største klædehandlere, og da det er ham, der har de største fordringer

⁶⁶³ *Originale skiftebreve*: Christen Brandt: 8.-22. februar 1642

⁶⁶⁴ Ibid.

⁶⁶⁵ *Originale skiftebreve*: Johan Brandt: 8. -22. februar 1642. Om Johan Brandts forretningsforbindelser til Hamborg, se desuden KB: 30. november 1635, 16. april 1636, 21. juli og 28. oktober 1643.

på Christen Brandt, er det sandsynligvis denne hamborgske købmand, der på kredit har leveret ham bommesi, makej og borat.⁶⁶⁶ Krambodens lybske lærred og lüneburgersaltet kan det til gengæld være den lybske Giødert Schmidt, der har leveret, ligesom Christen Brandts hamp, hør og kramvarer med stor sandsynlighed stammer fra Østersøområdet.

I betragtning af Christen Brandts unge alder og forbindelsen til faderens kreditorer er det ikke utænkeligt, at han har gjort sine første erfaringer med købmandshåndteringen i enten Hamborg eller Lübeck. Måske som købmandslærling i et af de store handelshuse? Flere ting taler for en sådan antagelse. Ved sin død i 1641 havde faderen rådmanden Johan Brandt været en af Aalborgs rigeste købmænd, der handlede med store partier af korn, klæde, kramvarer, sild og stude. Hans krambod, der lå i stueetagen i købmandsgården ved Østerå, indeholdt engelsk, hollandsk, spansk og tysk klæde, andre former for tekstiler, handsker, knapper for 2.363 dalere og ni skilling.⁶⁶⁷ Som ganske ung mand havde Johan Brandt investeret en ukendt sum penge i det aalborgensiske saltkompagni, og i 1620'ernes begyndelse møder vi ham som opkøber af rug fra Aalborghus len.⁶⁶⁸ Efter Kejserkrigen forsøgte han at undslippe adelsmanden Knud Gyldenstjernes betalingskrav ved at henvise til sin store fattigdom, hvilket var en forklaring, som adelsmanden ikke tog for gode varer.⁶⁶⁹ Rådmandens aktiviteter efter 1629 vidner da heller ikke just om økonomiske problemer. I takt med at Rasmus Jensen Hellekande og de andre københavnere begyndte at aftage lenskornet, sadlede Johan Brandt om og leverede nu store mængder af fødevarer, tømmer og byggematerialer til lenets behov, ligesom han også tog sig godt betalt for opmagasinering af det lenskorn, der skulle videresendes til København.⁶⁷⁰

Det var dog ikke mindst handlen med stude, der havde sikret Johan Brandt hans formue på over 40.000 dalere og krambodens imponerende varelager. Vi møder ham første gang i toldregnskaberne fra Toldsted i 1622-1623, hvor han udførte 121 stude, mens antallet i årene op til den kejserlige besættelse af Jylland lå på 288 og 256 stude.⁶⁷¹ I 1630'erne valgte Johan Brandt at indgå i kompagniskab med Peter Røring, den tidligere borgmester Jørgen Olufsens svigersøn, og

⁶⁶⁶ Degn 1 (1981): s. 107 og 110.

⁶⁶⁷ Ibid.

⁶⁶⁸ Enemark (1954): s. 37 og *Lensregnskaber for Aalborghus: 1621-1622*.

⁶⁶⁹ KB: 23. januar 1629.

⁶⁷⁰ For Johan Brandts vareleverancer og opmagasinering af lenskorn, se *Lensregnskaber for Aalborghus: regnskabsbilag nr. 18, 1635, regnskabsbilag nr. 77, 15. februar 1636, regnskabsbilag nr. 17, 19. april 1637, regnskabsbilag nr. 71, 1637 samt regnskabsbilag nr. 18, 20. april 1639*.

⁶⁷¹ Gregersen: s. 103.

eksporterede i samarbejde med ham 770 stude i 1634, mens studeflokkene i 1635 med bistand fra købmanden Jens Hansen nåede op på 886 dyr.⁶⁷² I 1640'ernes begyndelse havde Johan Brandts sønner nået den alder, hvor faderen åbenbart fandt det formålstjenstligt at inddrage dem i forretningen, så måske det er Christen Brandt, der ved Haderslev 25. marts 1641 betalte tolden for faderens 533 stude?⁶⁷³ Året efter var det i hvert fald Christens lillebror, Peter, der rejste til oksemarkedet i Wedel med 249 stude, så Christen har sikkert foretaget lignende forretningsrejser.⁶⁷⁴

Ved sin død efterlod Johan Brandt sig 797 tønder byg og malt og 253 stude, der var opstaldet på lenets ladegård og herregårdene Egense Klostergård, Kongstedlund og Hjermritslevgård, mens købmanden Niels Andersen øjensynligt var fast repræsentant for Brandt-familiens økonomiske interesser i Hamborg.⁶⁷⁵ Endelig var der huse og ejendomme i Aalborg for 10.000 dalere og en fiskerbod på Gjør, der indeholdt 21 tønder spansk salt, hvortil kom Johan Brandts handelsflåde. Ved rådmandens død i 1641 bestod denne af skibet *Die Jäger* på 36 læster, der var vurderet til 1.800 dalere, en skude på 12 læster til 300 dalere, ”en aaben Pram drægtig paa 7 Læster med sine Redskaber” samt flere kåge og lastepramme til en samlet værdi på lidt over 340 dalere.⁶⁷⁶ Alt i alt har Johan Brandt haft en solid andel i byens handelsflåde, der i 1639 med en samlet skibstonnage på ca. 1.000 læster kun var overgået af Københavns 6.136 læster og Århus' 1.167 læster, hvorimod en købstad som Ribe med sine 551 læster for længst var sejlet agterud.⁶⁷⁷

Johan Brandts flåde, formue, varelager, stude og salttønder skulle i sagens natur fordeles mellem alle arvingerne, og der var også kreditorer i Hamborg, der havde krav på deres del af kagen.⁶⁷⁸ Disse udlæg og begrænsninger til trods så Christen Brandts fremtid, med velforsynet krambod og allerede etablerede kreditforbindelser til de store tyske handels- og havnebyer, dog fortsat særdeles lovende ud. Hvem ved? Måske ventede et fordelagtigt ægteskab med en af Limfjordsbyens mange købmandsdøtre, en rådmandspost og øget engagement i studeeksporten forude? Alle disse fremtidsplaner kom til en brat ende med Christen Brandts tidlige død i 1641. Han efterlod sig en gæld på næsten 3.500 sletdalere, som Mette Christensdatter og hans mange søskende måtte henvise

⁶⁷² Ibid: s. 120.

⁶⁷³ Ibid: s. 124.

⁶⁷⁴ Gert Poulsen (1988): s. 239.

⁶⁷⁵ *Originale skiftebreve*: Johan Brandt 8.-22. februar 1642. For disse herregårdes placering i Himmerland og Vendsyssel, se Viggo Petersen (1985): Aalborg og herregårdene: s. 10-11. Vedrørende Niels Andersens aktiviteter i Hamborg, se KB: 30. november 1635 og 16. april 1636.

⁶⁷⁶ *Originale skiftebreve*: Johan Brandt: 8. -22. februar 1642.

⁶⁷⁷ Holm (1999): s. 32

⁶⁷⁸ KB: 21. juli og 28. august 1643 samt 1. oktober 1644.

kreditorerne til at udtage af den efterladte formue, krambodens varelager og de private ejendele. Sølvmonterne, det engelske klæde og kardemommen må i løbet af kort tid være blevet spredt for alle vinde. Til gengæld har vi så fået et indblik i en købmands- og rådmandskarriere i svøb, som den kunne forme sig på Christian 4.s tid. At en blot 23 årig købmand dertil kunne etablere sig med både krambod og udenlandske leverandører viser desuden, at Aalborg i 1640'ernes begyndelse fortsat var en velstående og internationalt orienteret handelsby.

Studekongen – Didrik Grubbe (1643)

I modsætning til Johan Ertmand og Hybert Snitlach formåede en anden tysk købmand, Didrik Grubbe, at bringe sin forretning og formue frelst igennem Kejserkrigen (se **illustration 7**). Didrik Grubbe kom fra Lübeck, og vi møder ham første gang i Aalborg fastelavnsmandag 1590, hvor han blev optaget i Guds Legems Lav og deltog i den efterfølgende lavsdrik.⁶⁷⁹ Tre år senere tog Didrik Grubbe borgerskab i Aalborg og begyndte som selvstændig købmand. Det må han have haft en vis succes med, for allerede i 1596 købte han borgmester Povl Pops tre etagers stenhus, den såkaldte Toldergård, på Gammeltorv. I 1598 blev Didrik Grubbe udnævnt til rådmand, hvorefter han ca. 1610 giftede sig med Anne Andersdatter Juel, en halvsøster til rådmandskollegaen Jørgen Olufsen.⁶⁸⁰ Dette embede beholdt han frem til 1630, hvorefter han overtog en af de to borgmesterposter, der med Lars Hansens Skrivers død og Hans Sørensen Tolders afskedigelse netop var blevet ledige.

Didrik Grubbe glimrer ved sit fravær i Aalborghus lensregnskaber, men flere ting peger i retning af, at han handlede med klæde. 5. december 1623 tiltalte rådmanden i hvert fald Niels Jensen Simested for en gældspost på 7½ mark for klæde, og af *Kancelliets Brevbøger* fremgår det, at Didrik Grubbe i foråret 1625 i Storebælt fik opbragt en last af ufortoldede silkevarer.⁶⁸¹ Samme år investerede Didrik Grubbe et ukendt beløb i det ostindiske kompagni, men til gengæld udviste han en sådan mangel på interesse for det aalborgensiske saltkompagni, at det vakte Christian 4.s vrede.⁶⁸² Det manglende engagement i saltkompagniet er blevet søgt forklaret med, at Didrik Grubbe havde interesser i fødebyen Lübecks salthandel, men et sådant engagement er der ikke fundet spor af i det bevarede kildemateriale.⁶⁸³ En bedre forklaring på Didrik Grubbes passive attitude er snarere, at da

⁶⁷⁹ Klitgaard (1920): s. 321 og Olesen (1972): s. 30.

⁶⁸⁰ Ibid: s. 34.

⁶⁸¹ AAB: 5. december 1623, KB: 15. maj og 7. juli 1625.

⁶⁸² Gert Poulsen (1988): s. 226, KB: 12. juni 1623 og Enemark (1954): s. 38.

⁶⁸³ For antagelsen om Didrik Grubbes interesser i den lybske salthandel, se Olesen (1972): s. 34.

han i forvejen ikke beskæftigede sig med den oversøiske handel med salt, vin og korn mellem Spanien og Østersøområdet, var der ingen grund til at investere store summer i et sådant handelskompagni, hvis marked og produkter han i forvejen ikke havde de store erfaringer med. En sådan antagelse underbygges af, at Didrik Grubbe frem til Kejserkrigens udbrud indtog positionen som en af Aalborgs største studekonger.

For når Didrik Grubbe ikke befandt sig på rådhuset, ser han i særlig grad ud til at have engageret sig i eksporten af nordjyske stude til de store kvægmarkeder i Holland og Nordtyskland, hvor han øjensynligt er blevet betalt med både sølv og silke. Sikkert af samme årsag var rådmanden konsekvent fraværende på rådstuemøderne i marts-april måned, hvor han i stedet fulgte med sine studeflokke mod syd, inden han lige så konsekvent vendte tilbage til rådhuset i maj.⁶⁸⁴ Den daværende rådmands stude dukkede for første gang op i de slesvigske toldregnskaber i 1603, og i 1608 udførte han 779 stude, hvilket er den største flok der udgik fra Aalborg i 1600-tallets første årtier.⁶⁸⁵ 1610-1627 sendte Didrik Grubbe via toldstederne Gottorp, Rendsborg og Toldsted i alt 12.019 stude ud af riget, ligesom det heller ikke er usandsynligt, at han fra Ribe har udskibet et ukendt antal stude ad søvejen.⁶⁸⁶ Efter Kejserkrigen trak Didrik Grubbe sig pludselig ud af studehandlen, og han viser sig ikke mere i de bevarede toldregnskaber.⁶⁸⁷ Desuden er borgmesteren nu, i modsætning til før Kejserkrigen, frem til sin død i 1643 regelmæssigt til stede på Aalborg rådhus i marts-april måned.⁶⁸⁸ Hvorfor nu dette holdningsskifte?

Der er ikke bevaret nogen skifteregistrering efter Didrik Grubbe, men i vinteren 1632 tiltalte adelsmanden Jørgen Arenfeldt til Voergaard borgmesteren for ikke at have betalt 2.381 sletdalere for de stude, som Jørgen Arenfeldt havde leveret borgmesteren og Hybert Snitlach tilbage i 1626.⁶⁸⁹ Det tyder på, at de to rådmænd har fået deres stude på kredit og først skulle betale Jørgen Arenfeldt, når studene var afsat på oksemarkedet ved Wedel. Hvis efterspørgslen var stor, kunne sådan en kreditpolitik godt betale sig, mens det i sagens natur var et halsbrækkende foretagende, hvis

⁶⁸⁴ AAR: 1614, 1615, 1622 og 1624. 16. april 1627 måtte en retssag mod Didrik Grubbe desuden udsættes, da han var i udlandet (AAB: 16. april 1627).

⁶⁸⁵ Enemark (1957): s. 9.

⁶⁸⁶ Om transporten af stude via søvejen se Enemark (1983): s. 62-63.

⁶⁸⁷ Enemark (1957): s. 9 og 13.

⁶⁸⁸ AAR: 1631-1643.

⁶⁸⁹ AAB: 20. februar 1632 og 19. marts 1632.

efterspørgslen svigtede, eller køberne udeblev.⁶⁹⁰ Hybert Snitlachs økonomiske formåen var som bekendt ikke meget bevendt i 1630erne, så på begges vegne havde borgmesteren øjensynligt forsøgt at stille den adelige kreditor tilfreds med ejendomme, ligesom han havde betalt adelsmanden ”226 sletdalere som Hybert Snitlach ham skyldig var for Rug”.⁶⁹¹ Jørgen Arenfeldt foretrak dog betaling i klingende mønt, så på trods af mange bortforklaringer blev Didrik Grubbe dømt til at betale de 2.381 sletdalere.⁶⁹²

Det var øjensynligt ikke det eneste økonomiske mellemværende borgmesteren fik på halsen som følge af sin studehandel. Af retsprotokollerne fra Aalborg Byting fremgår det, at Didrik Grubbe en overgang havde været i kompagniskab med en anden af Aalborgs store studekonger: rådmanden Christen Nielsen Stubdrup, der 1617-1627 udførte 3.516 stude.⁶⁹³ I forbindelse med det samarbejde havde Didrik Grubbe på Christen Nielsen Stubdrups vegne betalt adelsmændene Gregers og Iver Krabbe til Torstedlund 329 dalere, sandsynligvis for en leverance af stude. Efter Kejserkrigen var det dog så som så med det gode samarbejde mellem de to mænd, da Didrik Grubbe 3. august 1635 forbød aalborgenserne at huse eller handle med Christen Nielsen Stubdrup, førend denne havde betalt sin gæld til ham.⁶⁹⁴

Netop problemerne med Jørgen Arenfeldt, Hybert Snitlach og Christen Nielsen Stubdrup blev tilsyneladende en lærestreg for Didrik Grubbe om ikke mere at engagere sig i den ofte indbringende, men risikable eksporthandel med stude. Til gengæld ser han, der efterhånden også må være blevet en ældre herre, ud til at have prioriteret udlejningsvirksomhed af huse og ejendomme i byen. Han opkøbte blandt andet den gamle slotsgrund syd for Aalborg samt en række haver i byen. 13. juli 1635 blev otte af hans lejere, der ikke havde betalt huslejen til tiden, smidt ud af borgmesterens huse.⁶⁹⁵ Noget kunne dertil tyde på, at Didrik Grubbe har finansieret en vis forlagsvirksomhed med leverancer af forarbejdede skind til lokale håndværkere. 1634-1635 stævnedes han

⁶⁹⁰ Gert Poulsen (1988): s.235-236. Netop Jens Bang spillede højt spil i 1641, da han sendte 1.800 stude til Nordtyskland. Uheldigvis for Jens Bang var priserne elendige dette år, og efterfølgende fik han meget svært ved at holde sine adelige kreditorer fra døren. Se Ørnbjerg (2005): s. 47.

⁶⁹¹ AAB: 20. februar 1632.

⁶⁹² Ibid: 19. marts 1632.

⁶⁹³ Gert Poulsen (1988): s. 232 og AAR: 8. marts 1633.

⁶⁹⁴ AAB: 3. august 1635.

⁶⁹⁵ Ibid: 13. juli 1635

flere skomagere og skræddere for ubetalte gældsposter og 9. oktober 1635 afkrævede borgmesteren Christen Feltbereder 15 dalere for bukkeskind, der ikke var blevet leveret til tiden.⁶⁹⁶

Før Kejserkrigen havde Didrik Grubbe tjent godt på handlen med stude og klæde, men også han blev ramt af den økonomiske stagnation efter Kejserkrigen. I modsætning til Hybert Snitlach formåede Didrik Grubbe dog at ride stormen af og havde dertil ejendomme og kapital nok til at få afregnet med sine adelige kreditorer i tide. Efter at enhver havde fået sit, valgte borgmesteren øjensynligt at leve af sin optjente formue, sine huslejeindtægter og en vis forlagsvirksomhed, hvortil selvfølgelig kom de ekstra indtægter og øvrige frynsegoder, som hans borgmesterembede kastede af sig. Med Didrik Grubbes død i 1643 var det ikke blot forbi med 45 års karriere i magistraten. Den eksport af stude til Vesteuropa, som borgmesteren havde opbygget sin formue på, sang også på sidste vers. Svenskernes besættelse af Jylland under Torstenssonfejden 1643-1645 ødelagde transportvejene, og fra ca. 1650 begyndte hollandske og vesttyske købmænd selv at rejse til Jylland for at opkøbe de jyske stude direkte hos producenterne.⁶⁹⁷ Den ændrede situation illustreres af, at der i 1656 skulle tre Aalborg-købmænd til at udføre 787 stude via Toldsted, hvor Didrik Grubbe for egen regning i 1608 havde udført 779 stude.⁶⁹⁸

Hårde tider (1644-1660)

Jørgen Hvitwinkels besøg (1660)

*”Det bliver hermed paalagt Fogeden paa den adelige Gaard Hjermritslevgaard at han skal se til, at han inden 8 Dage efter Modtagelsen af dette Paalæg leverer nedenfor anførte Levnedsmidler og Provision nemlig: 10 Okser, 80 Tønder Rug, 75 Tønder Mel, 100 Tønder Malt, 15 Tønder og 5 Skæpper Byggryn, 15 Tønder og 5 Skæpper Boghvede eller Havregryn, 5 Lispund og 15 Pund Smør, 7 Lispund og 13 Pund Flæsk, 15 Tønder Sild ... 50 tomme Øltønder, 3 Læster og 3 Tønder Havre og 50 Skindpelse eller saakaldte Kjoler i Aalborg til den der ansatte kongelige ProviantMester. I modsat Fald vil Militær Eksekution finde sted”.*⁶⁹⁹ Ovenstående ordreliste, der udgik fra det svenske hovedkvarter på Aalborghus slot den fjerde november 1657, var blot en blandt de mange betalingskrav, skatter og udskrivninger af kvæg, korn og kød, som fogeden på

⁶⁹⁶ Ibid: 21. november, 27. januar og 9.oktober 1635.

⁶⁹⁷ Enemark (1983): s. 61 og 66.

⁶⁹⁸ Gert Poulsen (1988): s. 241.

⁶⁹⁹ A.P. Gaardboe: Svenskerne som Fjender i Vendsyssel i 1657 og 58: s. 147.

Hjermitslevgård måtte opfylde under den svenske besættelse af Jylland september 1657-maj 1658.⁷⁰⁰

På sin vis var der med ovenstående ordreliste tale om enden på begyndelsen, ikke blot for Hjermitslevgaards adelige ejer Jørgen Kruse (1597-1668), der fra 1662 måtte betale sine mange adelige, gejstlige og borgerlige kreditorer med bøndergods, men også for Aalborgs velstand og udenrigshandel.⁷⁰¹ Allerede januar-juli 1644, under Torstenssonfejden, havde svenske tropper holdt Aalborg besat med alt, hvad deraf fulgte af brandskatning, plyndringer, udskrivninger og ødelæggelser. Blot 13 år efter, i september 1657, vendte den svenske hær tilbage under Karl Gustav-krigene 1657-1660, hvorefter historien gentog sig med fatale menneskelige, økonomiske og sociale konsekvenser for Nordjyllands bønder og borgere i almindelighed og for Aalborg i særdeleshed. Under indtryk af Torstenssonfejden og Karl-Gustav krigene gik byens handelsliv mere eller mindre i stå og til pinsemarkedet i 1660 havde blot en eneste kræmmer, Jørgen Hvitwinkel, haft mod på at komme til Aalborg med sine varer, mens en adelig undersøgelseskommission, der i marts 1661 besøgte byen heller ikke var særlig optimistiske på Aalborgs vegne.⁷⁰² På aalborgensernes vegne konkluderede kommissionsrapporten, at ”... *den største Del af Borgerskabet der saavel som udi de andre Købstæder, Købstæderne har forladt (og) udsat deres Huse og resterende Formue for en ringe Værdi til lübske og andre, som dem udi forrige og disse Tider har undsat med hvis Penge og andre Fornødenheder de til Kontributioner og Indkvarteringer har udgivet.*”⁷⁰³ Aalborg var nok ikke blevet forvandlet til nogen spøgelsesby, men hvordan klarede borgmestrene og rådmændene så udfordringerne 1644-1660? Gik de alle til grunde, eller var det muligt at overleve som rådmand og borgmester i Aalborg i årene mellem Torstenssonfejden og Enevældens indførelse? Det spørgsmål kan historierne om Hans Felthuus, Christen van Ginchel og Daniel Calow give et bud på.

Halvbroderen – Hans Felthuus (1648)

Hans Felthuus var efter alt at dømme halvbroder til Aalborgborgmesteren Jørgen Olufsen og broder til købmanden Jens Bang, men hverken i forhold til borgmesterpost eller købmandshandel kom Hans Felthuus, der var rådmand 1613-1648, helt på højde med disse to succesfulde og ambitiøse

⁷⁰⁰ Ibid: s. 145-148.

⁷⁰¹ Carl Klitgaard (1966): Hjermtslevgaard: s. 338-339.

⁷⁰² *Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn: 1660.*

⁷⁰³ Gaardboe: s. 140.

familiemedlemmer.⁷⁰⁴ Både Jørgen Olufsen og Jens Bang blev gift med lokale borgmestredøtre, mens der ikke vides meget om Hans Felthuus' hustru Maren Jørgensdatter, der overlevede ham med to år og døde i sommeren 1650.⁷⁰⁵ Hun må dog have haft en vis status i byen, eftersom hun i 1611 var blandt de prominente Aalborg-kvinder, som den aalborgensiske heksebande under ledelse af adelsfrøkenen Christence Kruckow, via lige dele sort magi og chikane havde forsøgt at få ram på.⁷⁰⁶

Hans Felthuus' primære økonomiske interesser ser ud til at have været koncentreret i den østlige Limfjord, nærmere betegnet omkring Øland og Gjør, hvor det ikke mindst var fiskeriet, der havde hans interesse. 28. februar 1625 købte rådmanden en fiskerbod på Gjør af Anders Jensen, hvorfra han i de næste årtier drev vodefiskeri.⁷⁰⁷ Vodefiskeriet foregik fra en kåg, hvorfra mindst fire mand kastede vodgarnene i fjorden og efterfølgende drog dem ind mod land.⁷⁰⁸ I modsætning til fiskeri med bundgarn og ruser var der her tale om "løbende fiskeri", der krævede de fiskendes tilstedeværelse, så længe redskaberne anvendtes.⁷⁰⁹ Hvis Hans Felthuus skulle have udbytte af sin fiskerbod, var han med andre ord nødt til at hyre folk til at gøre det grove arbejde for ham. Denne antagelse underbygges af den bevarede skifteregistrering, hvoraf det fremgår, at Hans Felthuus havde både kontakter til og økonomiske tilgodehavender hos bønder og fiskere på Gjør og Øland, der afdrog på deres gæld med kornleverancer, sild, binding af vodgarn og bygning af sildekåge.⁷¹⁰ Kampen om Limfjordens fiskerettigheder taget i betragtning har Hans Felthuus ikke kunnet kaste sine vodgarn, hvor det passede ham, så muligvis er der fulgt et stykke kyststrækning med den sildebod, han købte i vinteren 1625.⁷¹¹ Rådmanden havde i hvert fald investeret i landbrugsjord på Gjør. I 1648 havde Hans Felthuus indkøbt tømmer til brug for et hus på Gjør, og der var lejet en kornmark af Christen Clemensen, mens Christen Christensen, "*som røgtede heste og køer paa Gjør fra Kyndelmisse og til nu*", havde tre dalere til gode, *som salige Hans Felthuus selv skal have lovet ham*" for hans arbejde.⁷¹²

⁷⁰⁴ Om disse familieforhold se Carl Klitgaard (1926): To storkøbmænd i Aalborg (Jørgen Olufsen og Jens Bang): s. 16-17 og Ørnbjerg (2005): s. 33.

⁷⁰⁵ Tauber og Nielsen: s. 127.

⁷⁰⁶ Carl Klitgaard (1915): Den store nordjyske hekseforfølgelse: s. 118. Klitgaards artikel behandler en række hekseprocesser fra 1600-tallets Nordjylland. For en kort oversigt over den aalborgensiske heksebandes aktiviteter, domfældelse og straf, se Tvede-Jensen (1988): s. 146-151.

⁷⁰⁷ AAB: 28. februar 1625.

⁷⁰⁸ Rasmussen: s. 49.

⁷⁰⁹ Ibid: s. 140.

⁷¹⁰ *Originale skiftebreve*: Hans Felthuus: 28. marts 1648.

⁷¹¹ Rasmussen: s. 154.

⁷¹² *Originale skiftebreve*: Hans Felthuus: 28. marts 1648.

I bind to af *Aalborgs Historie* bliver Hans Felthuus kategoriseret som en af de købmænd, der kun levede af en smule krambodshandel med byens håndværkere og bønder og fiskere i oplandet.⁷¹³ Dette er dog ikke en korrekt antagelse, for det viser sig faktisk, at Hans Felthuus også havde andre interesser at varetage end blot i det nære opland. Han var blandt den lille kreds, der indskød 500 dalere i det aalborgske saltkompagni, mens der også var råd til et ukendt indskud i det ostindiske kompagni.⁷¹⁴

15. august 1631 stod Hans Felthuus og købmanden Søren Jensen anklaget for ikke at have betalt Knud Gyldenstjerne 682 dalere for de 426 tønner byg, som de havde opkøbt af ham 20. august 1627.⁷¹⁵ At Hans Felthuus' engagement i den nordjyske kornhandel ikke blot begrænsede sig til opkøb i skæppemål fra Gjøl bønderne, fremgår desuden af Aalborghus lensregnskaber, hvor rådmanden i 1621 opkøbte fire læster byg. Allerede i 1608 leverede han både tømmer og tjære til lenets behov, og i 1630 sejlede Hans Felthuus på sin egen skude proviant til København.⁷¹⁶ Af Aalborg rådstueprotokoller fremgår det desuden, at Hans Felthuus 1630'erne havde anpart i et skib, der i 1633 havde foretaget en rejse til Rostock.⁷¹⁷ Netop Østersøbyerne var et af Aalborg-købmændenes foretrukne afsætningssteder for Limfjordssildene, så det er ikke utænkeligt at det er i Rostock, at rådmanden har afsat de sild, der gik i hans vodgarn ved Gjøl, og her har opkøbt den hamp og det hør, som han efterfølgende videresolgte i Aalborg.⁷¹⁸

Det er næppe heksebandens fortjeneste, men i 1648 havde Hans Felthuus i en årrække ikke haft det store held med sine forretninger. Der omtales hverken guld, sølv, kontante pengebeløb, skibe eller skibsanpartier blandt Hans Felthuus' efterladte ejendele, og siden 1634 havde han øjensynligt ikke været i stand til at betale sin andel af Aalborgs skatter til Christian 4.⁷¹⁹ I forhold til byskatten blev Hans Felthuus bidrag i 1644 vurderet til 2 skilling, hvor borgmester Christoffer de Hemmer til sammenligning blev takseret til fire mark.⁷²⁰ Oprindeligt havde Hans Felthuus haft hjemme i

⁷¹³ Gert Poulsen (1988): s. 264.

⁷¹⁴ Enemark(1954): s. 36 og Poulsen (1988): s. 226.

⁷¹⁵ AAB: 15. august 1631 – De to købmænd kunne med håndskrifter og kvitteringer påvise, at de rent faktisk havde betalt for kornet og slap derfor for videre tiltale.

⁷¹⁶ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: Regnskabsbilag nr. 30, 26. september 1608 og regnskabsbilag nr. 64, 1608.

⁷¹⁷ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: regnskabsbilag nr. 17, 28. april 1630 samt AAR: 6. marts 1635 og 16. februar 1638.

⁷¹⁸ Gert Poulsen (1988): s. 254. Om Hans Felthuus salg af hør og hamp, se *Lensregnskaberne for Aalborghus*: regnskabsbilag nr. 25, 13. august 1618.

⁷¹⁹ *Originale skiftebreve*: Hans Felthuus: 28. marts 1648. Heraf fremgår det desuden, at rådmandens skatterestance i 1643 beløb sig til 33 dalere, en mark og fire skilling.

⁷²⁰ *Skillingstakster for Budolphi sogn*: 1644.

Aalborgs Maren Turisgade i en ejendom ”som er 13 Gulve og 14 Bindinger til Gaden med sit Byggeri i Gaarden og Gaardsrum, som nu er bygget, begrebet og forefunden er med Paneler i begge Stuer og indlagte Sengesteder”, der blev vurderet til 900 dalere.⁷²¹ I 1648 tilhørte ejendommen i Maren Turisgade i realiteten ikke længere rådmanden, da enken efter Søren Rasmussen, den tidligere slotsskriver på Aalborghus, havde for 200 dalere pant i den.⁷²² Allerede 10. november 1645 må ejendommen være gledet Hans Felthuus af hænde, for ved den lejlighed blev der blevet udtaget synsmænd, der skulle vurdere værdien af ejendommens gavlhuse. Gavlhuset omtales i den forbindelse som tilhørende ”Hans Felthuus’ forrige ejendom liggende i Maren Turisgade”.⁷²³ At rådmanden bogstaveligt talt ikke længere var herre i eget hus, fremgår desuden af det forhold, at det var borgmester Christen van Ginchel og ikke Hans Felthuus selv, der overdrog ejendommens nøgler til synsmændene. Efterfølgende flyttede Hans Felthuus og hans hustru ind i et hus ved Gammeltorv, ikke langt fra rådhuset.⁷²⁴ Selv huset ved Gammeltorv må have været for stor en mundfuld for Hans Felthuus, for i september 1647 solgte han halvdelen, og frasagde sig ved den lejlighed al ”videre Lod, Del eller Rettighed dertil at have i nogen Maade”.⁷²⁵ Bortset fra dette hussalg og den delvist pantsatte købmandsgård i Maren Turisgade, ses der heller ikke på noget tidspunkt spor af, at Hans Felthuus skulle have ejet eller udlejet andre huse, grunde og haver i byen.

Der kan være flere forklaringer på Hans Felthuus’ økonomiske problemer. En ting var Kejserkrigens og Torstenssonfejdens udplyndringer og ødelæggelser, men det er et faktum, at det i 1630’ernes begyndelse igen gik stærkt tilbage med sildefiskeriet, hvilket blandt andet fremgår af beklagelserne i Aalborghus lensregnskaber.⁷²⁶ Hans Felthuus’ problemer skyldtes dog ikke mindst, at mange af kunderne fra ca. 1630 ikke længere kunne betale ham, hvad de skyldte. Det er fra dette år, at rådmanden begyndte at stævne folk til de lokale domstole. Det ser dog ikke ud til at have haft den store effekt, for ved Hans Felthuus’ død i 1648 var mange af disse retssager, på trods af at kunderne var blevet dømt til at betale deres regninger, fortsat uafsluttede.⁷²⁷

Når Hans Felthuus’ kunder ikke kunne betale, faldt det tilbage på hans egne kreditorer. I den forbindelse ser rådmanden af flere omgange ud til at have lovet mere end han var i stand til at holde.

⁷²¹ *Originale skiftebreve*: Hans Felthuus: 28. marts 1648.

⁷²² *Ibid.* Om Søren Rasmussen Slotsskriver, se Tauber og Nielsen: s. 83.

⁷²³ AAB: 10. november 1645.

⁷²⁴ *Ibid.*: 20. september 1647. For den nærmere placering af dette hus, se Gert Poulsen (1988): s. 264.

⁷²⁵ *Ibid.*

⁷²⁶ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: 1630-1631.

⁷²⁷ *Originale skiftebreve*: Hans Felthuus, 28. marts 1648.

På vegne af Hans Bannerberg fra Hamborg efterlyste Aalborg-købmanden Morten Borthus ved skifteregistreringen efter Hans Felthuus to staldfedede stude, som rådmanden 17. september 1647 havde skrevet under på at ville levere ”*nu i Marts*”, mens en vis Laurids Andersen kunne gøre krav på restbetalingen af et lån på 195 dalere og otte skilling. Hans Felthuus havde optaget dette lån 8. august 1627, men havde 19 år senere endnu ikke set sig i stand til at tilbagebetale det.⁷²⁸ Derfor var han 20. juli 1646 blevet dømt til at betale Laurids Andersen, hvad han skyldte ham. I 1648 var der åbenbart ikke sket mere i denne sag, end at der ”*Desligeste æskes Rente af forne Dom siden forne Brevs Dato til denne Dag*”, hvilket beløb sig til 33 dalere.⁷²⁹

En samlet opgørelse af den afdøde rådmands formue og ejendele gav i 1648 det resultat, at der var værdier for 1.555 dalere, en mark og 11 skilling. Hans Felthuus tilgodehavender på Gjør og andre steder beløb sig til 1.092 dalere, en stud, 14 grise, to vognlæs halm, 15½ tønder og 7½ skæpper korn, to læster og fire tønder saltet torsk. Disse tilgodehavender er nok oven i købet lavt sat. Det fremgår eksempelvis ikke, hvad og hvor meget, købmændene Morten Borthuus, Gregers Thomsen, Frantz Ertmand, Laurids Kortsen, Jakob Lauridsen og Hermann Poulsen skyldte Hans Felthuus. En stor del af den tilståede gæld blev dertil vurderet som ”*uvis*”, hvilket mere end antyder, at Maren Jørgensdatter ville få svært ved at få inddrevet de pågældende beløb og naturalier. Hun kunne ellers nok få brug for hver en skilling, for af skifteregistreringen fremgår det, at hendes afdøde mand skyldte 1.044 dalere og to staldfedede stude, så boets værdi og den gæld, der skulle udredes af samme bo, gik altså næsten lige op.

Hans Felthuus var ikke den eneste rådmand, der led økonomisk skibbrud i årene mellem Torstenssonfejden og Karl Gustav-krigene. Ved sin død i 1649 havde rådmanden Christen Madsen sat sin købmandsgård i pant til adelsfruen Helvig Marsvins arvinger på Nørlund, om end pantets værdi på 1.600 dalere øjensynligt ikke kunne dække hele gælden.⁷³⁰ Christen Madsens egen ”*ejendom, bondeskyld, gods og formue*” beløb sig til 659 dalere, men hertil kom en gæld på ca. 12.277 dalere, hvor det ikke blot var arvingerne til Nørlund men også hamborgske købmænd, der havde store summer til gode.⁷³¹

⁷²⁸ Ibid.

⁷²⁹ Ibid.

⁷³⁰ *Originale skiftebreve*: Christen Madsen: 23. januar 1649.

⁷³¹ Ibid. ”*Bondegods*” skal her forstås som landbrugsjord. I henhold til skifteregistreringen havde Christen Madsen ret til 11 skæpper fra gården Knapholdt i Vadum sogn.

Det overskud af penge, sølvtøj, ejendomme, skibsanparter, klæderuller og kramvarer, som arvingerne efter Hermann van Ginchel, Jochum Steffensen Rostocker og Hans Pedersen Wandel i sin tid kunne nyde godt af, måtte Hans Felthuus og Christen Madsens efterladte familier kigge langt efter. Den velstand, der havde kendetegnet rådsaristokratiet 1600-1627 var tydeligvis på retur i 1640'ernes slutning, men trods alt var der fortsat velstand i Aalborg, hvilket vil fremgå af vores næste fortælling.

Overleveren – Christen van Ginchel (1673)

Da den 24 årige Christen van Ginchel i 1622 sejlede fra Aalborg til Portugal for at opkøbe salt og vin, indgik det næppe i hans planer, at han først skulle vende hjem til Limfjordsbyen to år senere. Ved Portugals kyst blev den unge mands skib opbragt af algeriske sørøvere, og frem til 1624 sad Christen van Ginchel fanget i Nordafrika indtil familien frikøbte ham for 500 guldstykker.⁷³² Det har næppe voldt moderen Bente Frederiksdatter og lillebroderen Hermann de store problemer at rejse denne sum, for Christen van Ginchels far var rådmand Hermann van Ginchel, hvis krambodshandel og formueforhold vi stiftede bekendtskab med tidligere i dette afsnit.

Hermann van Ginchel døde i 1605, da Christen var blot syv år gammel, men rådmanden efterlod sig altså en sådan status og formue, at sønnen som ganske ung kunne fortsætte familiens engagement i magistraten, hvor han var rådmand 1630-1643 og borgmester 1643-1673. I forhold til Aalborgs oversøiske handel formåede Christen også at løfte arven efter sin far. På indtægtssiden i lensregnskaberne for Aalborghus for regnskabsåret 1619-1620 møder vi for første gang den unge mand som opkøber af 192 tønner byg.⁷³³ Denne oplysning, sammenholdt med den mislykkede rejse til Portugal i 1622, kunne tyde på, at han har fragtet det pågældende korn videre til Middelhavsområdet, hvor han så har fået salt og vin i returlast.⁷³⁴

Af indlysende grunde havde Christen van Ginchel ikke mulighed for at investere penge i det aalborgensiske saltkompagni i 1622, men af det bevarede kildemateriale fremgår det klart, at det netop er handlen med korn, vin og salt, der har haft hans altoverskyggende interesse. Hverken i 1620'erne-1630'erne, eller for den sags skyld senere, møder vi Christen van Ginchel blandt de borgmestre og rådmænd, der som Hybert Snitlach og Didrik Grubbe opkøbte og eksporterede

⁷³² Tauber og Nielsen: s. 102.

⁷³³ *Lensregnskaber for Aalborghus: 1619-1620.*

⁷³⁴ Om Aalborgs korneksport til Middelhavsområdet, se Enemark (1954): s. 26-27 og Feldbæk (1993): s. 45

nordjyske stude til Europas handels- og havnebyer.⁷³⁵ Når Christen van Ginchel skulle tjene penge, foretrak han helt klart at benytte sig af søvejene, og her var det ikke mindst søvejene til Vesteuropa, der trak. Christen van Ginchel optræder ganske vist ikke blandt de købmænd, som lensmanden i 1637 fandt det klogest at spørge, inden han udtalte sig om Hybert Snitlachs ansøgning om monopolhandel på franske vine.⁷³⁶ Til gengæld solgte Christen van Ginchel, som i sin tid Johan Ertmand, jernstænger, egetømmer og store partier af tagsten og mursten til brug for nybyggerier og reparationer på Aalborghus slot, slottets ladegårde og Hals Skanse.⁷³⁷ Tagstenene havde han blandt andet skaffet sig i det nordtyske Emden, og hvis efterspørgslen var til stede, var han leveringsdygtig i såvel skydevåben som kugler, krudt og andet krigsmateriel.

Det kom for en dag i sommeren 1644 under Torstenssonfejden, hvor danske soldater belejrede den svenske garnison på Aalborghus slot. Den danske oberst Vognsen var i den forbindelse kommet i bekneb for både våben og ammunition, men til alt held for de danske soldater var Christen van Ginchel leveringsdygtig i det meste. I hvert fald solgte han obersten musketter, spyd, sværd, bly, jernkugler, lunter, tømmer og rensegrej til kanonerne for i alt 142 rigsdalere, ligesom han fremskaffede stiger og satte Henrik Smed i sving med at smede våben.⁷³⁸ Af Aalborghus lensregnskaber fremgår det desuden, at borgmesteren 9. april 1653, mod betaling, leverede fire kanoner og 166 jernstænger til Tøjhuset og Bremerholm.⁷³⁹ Christen van Ginchels våbenleverancer nåede ganske vist aldrig på niveau med Marseliskonsortiet, der med udgangspunkt i Hamborg og under ledelse af købmændene Gabriel Marselis og Albert Baltser Berns 1626-1643 leverede våben, byggematerialer og andre varer til Christian 4. for over 700.000 dalere.⁷⁴⁰ I modsætning til Marseliskonsortiet fik Christen van Ginchel heller aldrig udvidet sin virksomhed med skibsværft og kanonstøberi, norsk minedrift, diplomatiske missioner, postvæsen og tilsynsførende funktioner med den danske orlogsflåde, men ganske som Gabriel Marselis og Albert Baltser Berns formåede han at profitere på Christian 4.s krigsførelse og militære oprustningspolitik.⁷⁴¹

⁷³⁵ Enemark (1983): s. 65.

⁷³⁶ Wulff (1890-1893): s. 400-401.

⁷³⁷ Om borgmesterens leverancer af byggematerialer til slot og skanse, se *Lensregnskaberne for Aalborghus* Bilag nr. 19, 20. april 1637, bilag nr. 14, 16. juni 1637 og bilag nr. 142, 30. september 1659.

⁷³⁸ *Indlæg til registre og tegnelser*: 5. november 1645.

⁷³⁹ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: Bilag nr. 20, 9. april 1653.

⁷⁴⁰ Scocozza (2003): s. 169.

⁷⁴¹ John T. Lauridsen (1987): s. 45-59 og 119-142.

Omkring 1640 var Aalborgs største skibsreder uden sammenligning Jens Bang, der med *Den forgylde Rose*, *Aalen*, *Randersskibet* og en bojert havde en handelsflåde, der betjente et handelsnetværk fra Riga til Spanien, men Christen van Ginchel kunne så sandelig også være med.⁷⁴² I 1643 havde Christen van Ginchels skib *Josef* på kongens vegne været i Skt. Lukai i Sydspanien, hvor borgmesterens skipper, Jens Hansen, havde hentet salt til en samlet værdi af 1.240 dalere.⁷⁴³ *Josef*, der havde en samlet tonnage på 150 læster og var udrustet med 18 kanoner, blev benyttet til sejlads til Portugal og Sicilien, men led en grum skæbne, da svenske tropper under Torstenssonfejden i januar 1644 besatte Aalborg. Christen van Ginchel ville sikkert gerne have bragt sig selv og sine skibe i sikkerhed, men grundet det hårde vintervejr var det ikke muligt at flygte fra byen via Limfjorden. Christen van Ginchel måtte derfor finde sig i, at svenskerne konfiskerede *Josef* og hans jagt på 40 læster, der netop havde fået monteret nye kanoner.⁷⁴⁴ Da danske tropper i juli-august måned belejrede den svenske garnison på Aalborghus, indgik jagten og *Josef* som en del af den svenske forsvarsstyrke med det resultat, at danske søfolk erobrede, afbrændte og sænkede begge skibe.⁷⁴⁵

For at gøre ondt værre valgte den svenske oberst Wrangel, med hele hans stab og alle hans tjenestefolk, januar - juli 1644 at indkvartere sig i borgmesterens købmandsgård ved havnen. Her blev de i samfulde 26 uger, hvilket efter Christen van Ginchels egen vurdering havde kostet ham mere i ”*baade Penge, saa vel som andet Proviant eller Materialekontribution næst den bedste Mand i Menigheden*”.⁷⁴⁶ Når man dertil tager i betragtning, at borgmesteren efter fredens komme var under mistanke for at have stået på venskabelig fod med den svenske oberst, burde der vel egentligt ikke være noget at sige til, hvis Christen van Ginchel havde valgt at forlade Aalborg for stedse. Det lå dog tilsyneladende ikke i Christen van Ginchels natur at opgive uden kamp. I efteråret 1645 fik han først 32 aalborgensere og dernæst tilskuerne på Aalborg Byting til at aflægge vidnesbyrd om, hvordan han under Wrangels regimente”... *havde skikket og forholdt sig imod Enhver i Særdeleshed saa vel som Alle og Enhver i Almindelighed al den Stund, hvori vort Lands Fjender har været hos os*”.⁷⁴⁷ Borgmesteren havde dog intet at frygte, for alle 32 vidner og

⁷⁴² Ørnbjerg (2005): s. 39 og 41.

⁷⁴³ *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1642-1643* og Degn og Gøbel: s. 147.

⁷⁴⁴ *Indlæg til registre og tegnelser*: 5. november 1645.

⁷⁴⁵ Ibid. Om disse kampe mellem danske og svenske soldater, se Jakob Ørnbjerg (2010) *Slaget om Aalborg 1644*: s. 29-

36

⁷⁴⁶ *Indlæg til registre og tegnelser*: 5. november 1645.

⁷⁴⁷ AAB: 17. november 1645.

tilstedeværende tilskuere svarede alle som en, ” at de vidste Ham intet ondt at beskyldte i nogen Maade”⁷⁴⁸.

Således rensat for enhver mistanke om samarbejdet med ”*vort Lands Fjender*” tog Christen van Ginchel fat på at genopbygge sine forretninger, hvor der på trods af Wrangels indkvartering og tabet af *Josef* og jagten øjensynligt fortsat var et økonomisk grundlag at bygge videre på. I den første bevarede skatteliste fra 1644, der må være blevet nedskrevet efter den svenske besættelses ophør, fremgår det, at Christen van Ginchel blev takseret til tre og en halv mark, hvormed han for magistratskredsens vedkommende kun overgås af sin borgmesterkollega Christoffer de Hemmer, der dette år betalte fire mark i skat, mens den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder i 1646 til sammenligning betalte 24 skilling i skat.⁷⁴⁹ I juli 1658 kunne Christoffer de Hemmers samlede formue opgøres til ca. 40.000 dalere, og ved sin død i 1654 havde Hans Sørensen Tolder testamenteret sine børn gældsbreve til en værdi af 12.000 rigsdalere og ejendomme til en værdi af 3.000 dalere, hvortil kom yderligere gældsbreve for 12.082 rigsdalere ⁷⁵⁰ En sådan velstand er ikke dokumenteret i Aalborg før Kejserkrigen, hvor selv velstående rådsaristokraters formue ofte kunne opgøres til blot det halve af værdien af Hans Sørensen Tolders gældsbreve. Christen van Ginchels økonomiske status har efter alt at dømme været i samme størrelsesorden som Christoffer de Hemmers formue, og sikkert større end værdierne af Hans Sørensen Tolders gældsbreve og ejendomme. Allerede 27. december 1645 overdrog samme Hans Sørensen Tolder Christen van Ginchel retten til korntienden fra Horsens Kirke i Kiær Herred, og af kirkeregnskaberne for Budolfi Kirke fremgår det for regnskabsåret 1646-1647, at Christen van Ginchel her havde optaget et lån på 238 sletdalere og to mark, som han dette år betalte renter for.⁷⁵¹

19. juni 1651 fik Christen van Ginchel tilladelse til at oprette en barkmølle ved Peder Barkes å, ligesom han samme år indskød 15 dalere i byens første manufakturforetagende, Aalborg Børnehus.⁷⁵² Endelig var Christen van Ginchel i 1651 blandt de fem borgere, der købte en af kongens byggegrunde på østsiden af Østerå.⁷⁵³ På de fem byggegrunde opnåede køberne, der bortset fra Christen van Ginchel, talte borgmester Christoffer de Hemmer, rådmændene Hans Sørensen og

⁷⁴⁸ Ibid.

⁷⁴⁹ *Skillingstakster*: 1644 og 1646.

⁷⁵⁰ *Originale skiftebreve*: Hans Sørensen Tolder: 4. januar 1654 og Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

⁷⁵¹ KB: 27. december 1645 og *Regnskaber for Budolfi Kirke*: 1646-1647.

⁷⁵² KB: 19. juni 1651 og *Regnskab for Aalborg Spindehus* 1651.

⁷⁵³ KB: 24. juni 1651. For placeringen af disse pakhuse, se Poulsen (1988): s. 223.

Thomas Lauridsen og købmanden Bagge Lauridsen tilladelse til at anlægge pakhus i to etager med både kornloft og saltbod. Byggeriet af både barkmølle og pakhus vidner ikke just om, at Christen van Ginchel skulle være blevet tvunget i knæ som følge af Torstenssonfejden. Meget tyder på, at Christen van Ginchels nye pakhus ved Østerå i særlig grad har været tiltænkt opmagasinering det lenskorn, der ikke var plads til på Aalborghus, for mellem 1651-1660 indkasserede han 321 dalere som betaling for udlejning af loftsrum til dette formål.⁷⁵⁴ Sejladsen fik han også startet op igen, om end det nok ikke var i samme målestok, som da *Josef* lå i fast rutefart mellem Aalborg og Middelhavet. I hvert fald modtog han 28. november 1659 65 rigsdalere fra slotsskriveren på Aalborghus for at have fragtet Viborg Stifts kontributioner til den danske hær på Fyn.⁷⁵⁵

Ikke blot på egne vegne, men også i samarbejde med magistraten, tog Christen van Ginchel initiativ til nye indtjeningsmuligheder. 14. marts 1655 skrev Frederik 3. i hvert fald under på en "*Bevilling for Borgmestre og Raad til at holde en Stadsvinkjælder*".⁷⁵⁶ Anledningen var den, at Aalborgs magistrat havde ansøgt om fritagelse for told og afgifter på udenlandske vine, da "*de til Sinds ere til det gemene Bedste en Stadsvinkjælder med rhinsk og spansk Vin at anordne*".⁷⁵⁷ Det fandt Frederik 3. var en udmærket ide, så han bevilgede allernådigst magistraten tre års fritagelse for told og afgifter. Vi ved ikke, hvor magistraten havde tænkt sig, at vinkælderer skulle placeres, men det er nærliggende at forestille sig, at rådhusets kælderetage indgik i disse overvejelser. Måske Christen van Ginchel, via sine erfaringer fra Middelhavet, dertil havde en finger med i spillet 2. maj 1656, hvor lensmanden på Aalborghus modtog et "*brev anlangende nogle borgere i Aalborg, som begærer at sejle på Afrikas kyster*".⁷⁵⁸ Frederik 3. havde efterfølgende udstedt de nødvendige tilladelser og søpas, som lensmanden Erik Juel nu skulle overdrage borgerne. Bortset fra ovenstående dokumenter omtales hverken stadsvinkælder eller Afrikahandel andre steder, så måske Karl-Gustav krigene er kommet i vejen for disse planer?

Christen van Ginchel forstod dog at klare sig på anden vis. 8. oktober 1660 møder vi ham på Aalborg Byting, hvortil han havde indkaldt samtlige af kongens fæstebønder og husmænd fra Nørresundby.⁷⁵⁹ Anledningen var den, at Frederik 3. 12. april 1660 havde pantsat sit gods i

⁷⁵⁴ *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1651-1660.*

⁷⁵⁵ Ibid: regnskabsbilag nr. 131, 28. november 1659.

⁷⁵⁶ Wulff (1890-1893): s. 402.

⁷⁵⁷ Ibid.

⁷⁵⁸ KB: 2. maj 1656.

⁷⁵⁹ AAB: 8. oktober 1660. Se desuden Chr. Petresch Christensen: *Nørresundbys historie indtil 1701*: s. 157.

Nørresundby til den københavnske stadshauptmand Frederik Thuresen, hvorefter denne havde overladt administrationen af sin nyerhvervelse til Christen van Ginchel. I hvert fald indskærpede borgmesteren de forsamlede bønder og husmænd, at de fra nu af skulle yde Frederik Thuresen den landgilde og de afgifter og arbejdstjenester, som de tidligere havde været forpligtet til at yde kongen og lensmanden på Aalborghus.⁷⁶⁰ At Christen van Ginchel tog sin nye opgave alvorligt, fremgår af de bevarede mandtalslister over Nørresundbys beboere, som han lod udarbejde 1672-1673.⁷⁶¹

Apotekeren – Daniel Calow (1686)

I modsætning til Hermann van Ginchel, Didrik Grubbe, Hybert Snitlach, Johan Ertmand og Hans Felthuis tog preusseren Daniel Calow (1614-1686) ikke borgerskab i Aalborg med planerne om en købmandskarriere. Forklaringen på Calows ankomst til Aalborg kan findes i *Kancelliets Brevbøger*, hvoraf det 12. januar 1639 fremgår, at Daniel Calow fik monopol på at drive apotek i byen.⁷⁶²

Calows liv og levned adskilte sig på mange måder fra det øvrige aalborgensiske rådsaristokrati.

Han havde arbejdet som apoteker i Nordtyskland, Viborg og København inden han i 1637 blev udnævnt til Christian 4.s rejseapoteker.⁷⁶³ Denne stilling beholdt Calow i to år, hvorefter han som belønning for sin tro tjeneste modtog tilladelsen til at starte et apotek i Aalborg.

Selv om Calow var apoteker blev han hurtigt optaget i rådsaristokratiets kreds. I 1640 blev han gift med borgmester Didrik Grubbes datter Mette Grubbesdatter og efter hendes død i 1661 ægtede han Elisabeth Lauridsdatter, der var datter af den for længst afdøde borgmester Lars Hansen Skriver.⁷⁶⁴ Calow blev udnævnt til rådmand i 1647 og i 1656 avancerede han så til borgmester, en post som han beholdt frem til Christian 5 (r. 1670-1699) afskedigede ham i 1682.

Ifølge den bevarede skillingstakst, der tidligst er blevet udarbejdet 1656, betalte Daniel Calow dette år fire skilling i skat, mens borgmester Christen van Ginchel dette år betalte 48 skilling, hvilket altså var 12 gange så meget som Calow.⁷⁶⁵ Særligt velstående var den nye borgmester åbenbart ikke, hvilket desuden fremgår af, at han de første mange år boede til leje i Toldergården, før der blev råd

⁷⁶⁰ AAB: 8. oktober 1660.

⁷⁶¹ Chr. Petresch Christensen: s. 163-165.

⁷⁶² KB: 12. januar 1639.

⁷⁶³ Tauber og Nielsen: s. 104 og Olesen (1972): s. 81.

⁷⁶⁴ Tauber og Nielsen: s.104.

⁷⁶⁵ *Skillingstakster* ukendt årstal: Eftersom Daniel Calow her bærer titlen *Borgmester* er skillingstaksten tidligst udarbejdet 1656.

til at købe ejendommen.⁷⁶⁶ I stedet for ser Calow ud til at have suppleret indtægterne fra apoteket og magistratsarbejdet med pengeudlån og investeringer i fast ejendom. 1660-1662 købte, solgte og pantsatte Calow huse og haver i Aalborg, ligesom han 9. april 1666 stævnedes 54 borgere til bytinget for ubetalte gældsposter.⁷⁶⁷ Calow formåede desuden at udnytte sine gamle forbindelser ved hoffet til fulde.. I 1639 havde han nemlig ikke blot opnået det tidligere nævnte kongelige privilegium på al apotekervirksomhed i Aalborg, men formåede også at blive fritaget fra at betale de mange ekstraskatter, der skulle plage hans rådmandskollegaer i de kommende år.⁷⁶⁸

Skattefritagelsen har uden tvivl talt til fordel for Calows betrængte økonomi, for i 1651-1653 var der økonomisk overskud til at investere penge i og levere råmaterialer til Aalborg Børnehus, byens første industrielle foretagende, hvor 110 indsatte børn blev oplært i produktionen af klæde, lærred og strømper. Den investering indbragte i 1653 Calow 232 dalere for lærred, som blev solgt til slotsskriveren på Aalborghus, der efterfølgende afsendte lærredet til kongens skibsværft på Bremerholm.⁷⁶⁹ Efter at den svenske hær for anden gang havde trukket sig ud af Nordjylland under Karl Gustav-krigene leverede Calow 1.800 mursten til slottets genopbygning og meget tyder på, at det var apotekeren, der juleaftensdag 1660 sørgede for, at lensmanden kunne nyde rhinskvin til sin julemiddag.⁷⁷⁰ Calow boede blot et stenkast fra Skt. Budolfi og vi møder ham da også flere gange i kirkens regnskaber, hvor han solgte kalk, vin og alterbrød til kirkebygningens og menighedens behov.⁷⁷¹ Da en ildebrand i 1663 hærgede kvarteret omkring Skt. Budolfi Kirke var det desuden Calow, der finansierede den ene af kirkens to nye kirkeklokker, hvilket fortsat fremgår af den ene kirkeklokkens indskrift.⁷⁷²

Meget tyder altså på, at Calow efterhånden fik opbygget en vis formue. Bortset fra leverancerne af lærred, mursten og vin til lenet findes der dog ingen spor af, at Calow skulle have udvist interesse for at engagere sig i handlen med korn, kramvarer, sild eller stude. Skibe ses der ingen af, hans kreditforbindelser var koncentreret til Aalborg og apotekeren var heller ikke blandt de borgmestre og rådmand, der i 1651 købte en af kongens byggegrunde ved Østerå. Både i 1652 og 1661 fik Calow desuden fornyet sine apotekerprivilegier, så noget decideret karriereskifte fra apoteker til

⁷⁶⁶ Holger Hassing Povlsen: Aalborgs apotekere: s. 34.

⁷⁶⁷ AAB: 19. marts og 14. maj 1660, 17.marts og 1. september 1662 samt 9. april 1666.

⁷⁶⁸ KB: 12. januar 1639

⁷⁶⁹ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: 28. marts 1653.

⁷⁷⁰ Ibid: 2.oktober 1659 og 24. december 1660.

⁷⁷¹ *Regnskaber for Budolfi Kirke*: 1652-1653, 1655 og 1659-1660.

⁷⁷² Olesen (1972): s. 85.

købmand blev der aldrig tale om.⁷⁷³ Dermed ikke sagt at Calow ikke var interesseret i økonomisk gevinst, for han formåede som borgmester at forøge magistratmedlemmernes lønninger, så en række afgifter og lejeindtægter, der tidligere havde været forbeholdt byens kasse, nu gled over i borgmestrenes og rådmændenes lommer.⁷⁷⁴

Måske derfor valgte Calow i 1665 at afhænde apoteket til svigersønnen Johan Friedenreich for bedre at kunne koncentrere sig om borgmesterarbejdet.⁷⁷⁵ Af salgsaftalen fremgik det udtrykkeligt, at svigersønnen kun skulle overtage det inventar og de medikamenter, der var i forsvarlig stand, så heller ikke apotekervirksomheden havde tilsyneladende længere borgmesterens interesse.⁷⁷⁶ I stedet for købte Calow gården Kragelund ved Mariager Fjord, hvor han tilbragte sine sidste leveår.

Ganske som Christen van Ginchel formåede Calow altså at gribe de nye investeringsmuligheder i adelsgårde og landbrugsjord, der åbnede sig med Enevældens indførelse. I modsætning til de i dette kapitel andre behandlede købmandsvirksomheder var Daniel Calow dertil et eksempel på, at vejen til velstand ikke længere behøvede at gå via langfart til Spanien, brølende studeflokkene og import af vesteuropæisk klæde. En sådan velstand kunne i årene omkring 1660 lige så godt være et resultat af fordelagtige forbindelser til statsadministrationen, en kreativ omplacering af byens indtægter og investeringer i industriforetagender, fast ejendom og udlånsvirksomhed.

Opsummering

*”Much of Europe’s trade in the sixteenth and seventeenth centuries so to speak centered upon filling the belly and slacking the thirst”.*⁷⁷⁷ Således vurderer Kristof Glaman i sit bidrag til *The Fontana Economic History of Europe* karakteren af europæernes handelsforetagender i 1500-1600-tallet. Med Aalborgs placering og adgang til Limfjordslandets og Nordjyllands ressourcer af sild, korn og stude var byen år 1600 i høj grad i stand til at imødekomme den europæiske efterspørgsel på mad og drikke. Det afgørende var i den forbindelse ikke sildenes og kornets kvalitet, men snarere de rigelige mængder og Aalborgs gode havneforhold. Den staldfødte nordjyske stud var til gengæld et til lejligheden fremstillet kvalitetsprodukt, hvis afsætning til det europæiske kødmarked

⁷⁷³ KB: 28. marts 1652 og AAB: 20. december 1661.

⁷⁷⁴ Poulsen (1990); s. 14-15

⁷⁷⁵ Hassing Povlsen: s. 34

⁷⁷⁶ Ibid.

⁷⁷⁷ Glamann: s. 468.

trak store formuer til Aalborg og dertil bidrog til en øget orientering mod de store vesteuropæiske handelscentre i Amsterdam og Hamborg.

Rigs- og lokaladministrationen talte til Aalborgs fordel, da man med opførelsen af Aalborghus slot i 1550'erne fik et af Jyllands største økonomiske og administrative centre placeret i dens midte. Siden sildefiskeriet for alvor tog fart, havde Aalborgs magistrat tilstræbt og praktiseret en privilegiepolitik, der sigtede på at påvirke Limfjordens og Nordjyllands land- og vandbårne handel i en for byen hensigtsmæssig retning. Planerne lykkedes over al forventning, og på alle områder var Aalborg ved årsskiftet 1599-1600 godt rustet til at tage hul på det nye århundrede.

Rådmand Niels Christensens købmandsforretning ser godt nok ikke ud til at være blevet påvirket af de nye tider, men Hermann van Ginchel, Jochum Steffensen Rostocker, Hans Pedersen Wandel og Didrik Grubbe viser med deres skibe, studeflokkene, klæderuller, kramboder, kornlofter, vinkældre, europæiske forbindelser og adelige kundekredse den velstand, der prægede Aalborg i den første fjerdedel af 1600-tallet. Kulminationen på de gode tider kom med råds- og købmandsaristokratiets investeringer i Christian 4.s oversøiske handelskompagnier. Hverken det ostindiske kompagni eller det aalborgske saltkompagni blev de guldgruber, som investorerne havde håbet på, men trods alt vidner de tusindvis af rigsdalere om rådsaristokratiets globale orientering og ambitioner om for alvor at gøre sig gældende i verdenshandlen og vareudvekslingen mellem Atlanterhav og Østersø.

Forklaringen på denne økonomiske stagnation i rådmandskredsen, der kan spores fra og med 1620'erne skal først og fremmest findes i de kejserlige og svenske besættelsestropper, der 1627-1629, 1644 og 1657-1660 holdt Aalborg i et jerngreb, ødelagde forbindelserne til Vesteuropa, udplyndrede adelen og bønderne i oplandet, stjal handelsflåden og jævnedes rådmændenes huse med jorden. I kølvandet på krigene kom så kongemagtens københavnske statskreditorer, krigsleverandører og storaktionærer, der i 1630'ernes begyndelse overtog lenets kornleverancer. Et aftagerforhold, der fortsat symboliseres ved Christian 4.s kornmagasin fra 1633. Faktorer som svigtende sildefiskeri, dårlige høstår, de mange ekstraskatter og den enkelte købmands forretningstalent, eller mangel på samme, skal desuden inddrages som supplerende og alternative forklaringsmuligheder.

I 1600-tallets første årtier finder vi i magistratskredsen solid borgerlig velstand repræsenteret ved Aalborgstue, gravminder og formuer på 6.000-11.000 daler, men så heller ikke mere. Blot 20-30 år senere, fra 1630'erne og frem til Karl Gustav-krigenes udbrud, møder vi hos borgmestrene Christoffer de Hemmer, Christen van Ginchel og Didrik Grubbe samt Brandt-familien og den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder formuer i 20.000- 40.000 dalers klassen, hundredvis af opstaldede stude, saltskibe i fast rutefart til Middelhavsområdet og ejendomsbesiddelser, der i visse tilfælde opnår en samlet værdi på 10.000 dalere (se **bilag 2**). Den økonomiske aristokratisering som Erling Ladewig Petersen og Svend Larsen kunne påvise er altså slået igennem i Aalborg omkring 1630. Velstanden samledes altså på færre hænder, men samtidigt ses der dog, her illustreret med rådmændene Hybert Snitlach, Hans Felthuis og Christen Madsen en række tilsvarende fallitboer. Når det så efter Torstenssonfejden gik tilbage med handelsflåde og studeeksport, var det ikke ensbetydende med, at rådsaristokratiet sad med hænderne i skødet. I 1650'erne blev der taget initiativ både stadsvinkælder og handel på Afrika, og borgmester Christen van Ginchel ser ud til at have engageret sig i en vis forlagsvirksomhed med forarbejdning af skind og køb af barkmølle. Endelig var der rådsaristokratiets investeringer i Aalborg Børnehus, der i 1650'erne må betegnes som Jyllands, hvis ikke hele rigets største klædeproducerende virksomhed, ligesom der efter Enevældens indførelse fortsat var kapital nok til, at landbrugsjord og herregårde fik nye og borgerlige ejere. Som det vil fremgå af **bilag 2** ser det altså ud til, at der med Kejserkrigen både indtræffer en øget forarmelse hos nogle rådmænd, mens andre borgmestre og rådmænd oplever en tilsvarende formueforøgelse. Allerede før Kejserkrigen ses der markante økonomiske forskelle indenfor rådmandskredsen, men først efter 1630 bliver denne øgede økonomiske aristokratisering for alvor synlig i rådsaristokratiets rækker.

Den opdeling i købmandstyper, som Svend Larsen mente at kunne påvise for sit fynske rådsaristokrati ser ikke ud til at have gjort sig gældende for Aalborgs vedkommende. Ganske som i tilfældet med Ribe-borgmesteren Hans Friis handelsforetagender ser megen handel ud til at være foregået via vareudvekslinger frem for kontant afregning. Denne fremgangsmåde ses praktiseret hos både Hermann van Ginchel, der fik klæde og vin for korn, Didrik Grubbe, der byttede stude for silke og Hans Felthuis, der afsatte sine sild til gengæld for hør og hamp fra Østersøområdet. Dermed ikke sagt, at der ikke fandtes klingende mønt hos købmændene. Det er både Jochum Steffensen Rostockers og Christen Brandts efterladte pengebeholdninger eksempler på.

Omkring 1660 tog handlens varer og veje sig på alle måder radikalt anderledes ud i forhold til, hvad de havde været i århundredets begyndelse. Denne udvikling kan bedst illustreres med Hermann og Christen van Ginchels karriereforløb. Mens Hermann i sin tid havde opbygget sin forretning på handel og sejlads med Spanien, Nederlandene og Tyskland samt salg af udenlandsk vin og klæde, valgte sønnen Christen at sætte sine penge i byggegrunde, forlagsvirksomhed og klædeproduktion, hvortil kom hans tjenester for kongemagtens københavnske kreditorer. Alt sammen arbejdsforhold og investeringsmuligheder, som den gamle Hermann ville have haft svært ved at genkende og forholde sig til.

7. Politik

Dette kapitel har titlen Politik, hvilket for det første dækker det lokalpolitiske aspekt, der her er forstået som magistratens daglige forvaltning og varetagelse af de arbejdsopgaver og forpligtigelser, der fulgte med et sådant embede. I kapitlet **Mændene og magten** blev vi introduceret til vore hovedpersoner og fik indblik i den verden, der kendetegnede et rådmands- og borgmesterliv i 1600-tallets begyndelse. For Odenses vedkommende har Knud. J.V. Jespersen påpeget tre karakteristiske udviklingstendenser hos byens magistrat og den førte lokalpolitik 1559-1660: Svækkelsen af magistratens selvstyre, større krav til arbejdsindsats og politisk administrativ indsigt og en professionalisering af hele byens forvaltningsapparat.⁷⁷⁸ Jespersen karakteriserer disse udviklingslinjer i Odenses magistrat som udtryk for en generel tendens i 1600-tallets Danmark.⁷⁷⁹ På regeringsplan mundede disse planer ud i, at Christian 4. i 1619 offentliggjorde sin store købstadsreform, der havde til hensigt at sætte købstædernes middelalderlige bystyre på skinner.⁷⁸⁰ Disse udviklingslinjer og købstadsreformens indflydelse på magistratens arbejdsforhold i Aalborg er emnet for det kommende lokalpolitiske afsnit, hvor vi starter i 1619, året for købstadsreformens offentliggørelse.

I forhold til landspolitikken vakte krigenes ødelæggelser 1627-1660 og de mange ekstra skatter købmændenes politiske bevidsthed, der havde ligget i dvale siden nederlaget i Grevens Fejde i 1536. Det resulterede i 1629 i skabelsen af den jyske borgerbevægelse, hvis forslag om et økonomisk og militært genopbygningsprogram ganske vist strandede på adelens og kongens modvilje. Da behovet for øget beskatning i 1638 genoplivede stænderforsamlingerne, fik købmændsaristokratiet den offentlige platform og det forum for kritikken af skatteudskrivningerne og kravene om andel i adelens privilegerede samfundsposition, som de hidtil havde savnet. Kritikken kulminerede med Enevældens indførelse i 1660, hvor købmændene fik ret til at eje adelsgods og adgang til de politiske embeder, der siden Reformationen havde været forbeholdt adelen. Hvilken rolle spillede Aalborgs rådsaristokrati så i disse politiske bevægelser? Hvis de da overhovedet deltog? 1534-1629 ses der ingen spor af at det aalborgensiske rådsaristokrati skulle have forsøgt at opnå indflydelsen på den i landet førte politik. Derfor vil vores undersøgelse af rådsaristokratiets landpolitiske engagement tage sit udgangspunkt i oktober 1627, da Kejserkrigen ramte Aalborg for fuld styrke.

⁷⁷⁸ Knud J.V. Jespersen (1984): Bystyre og forvaltning s. 182-183.

⁷⁷⁹ Ibid: s. 183.

⁷⁸⁰ Munch: s. 24-25.

Lokalpolitik

Købstadsforordningen (1619)

I købstadsforordningens fortale slog kongen fast, at ”Eftersom vi tit oc ofte har met synderlig flid betractet oc ofverveiet, ved hvad middel oc maade kiøbstederne udi vore riger Danmark oc Norge kunde saa vel som udi andre fremmede kongeriger oc lande met mere oc større næring, handel, trafiq tiltage oc sig forbedre saa vel som oc bedre justicie, ordning og politi udi dennem kunde erholdis, end som hidindtil sked, er, da hafver vi tid efter anden noksom erfarit oc fornummit sligt til des at vere forhindrit meget af den aarsag, at nogle enkende faa udi hver kiøbsted øfrighedsbestilling betienendis den gantske næring, som samme steds falder, sig allene tileigner oc den gemene mand ved atskillige pratiqver derfra holder oc almufven fast efter deris eget tycke regerer oc under sig hafver”.⁷⁸¹

De ”nogle enkende faa”, der efter Christian 4.s opfattelse havde samlet al myndighed og handel hos sig til skade for ”den gemene mand”, var borgmestrene og rådmændene. Der er dog ikke noget, der tyder på, at købstadsforordningen var resultatet af kongens vrede over en særlig inkompetent borgmester eller et virkelig korrupt magistratsvælde i en af rigets købstæder.⁷⁸² Tværtimod udsprang købstadsreformen af det administrative moderniserings- og centraliseringsprogram af de danske købstæder, som kongen iværksatte i sine gode år mellem Kalmarkrigen og Kejserkrigen.⁷⁸³ Hensigten med disse reformer var, efter nederlandsk forbillede, at skabe blomstrende, produktive og rige bysamfund, der kunne dominere indenrigs- og udenrigshandlen og trække fremmed kapital og know how til kongens riger og lande.⁷⁸⁴

Første mål for denne reformpolitik havde været købstædernes håndværkerlav, hvis snævre grænser for rekruttering af tilflyttere og restriktive priskontrol længe havde været en torn i øjet på Christian 4.s visioner om massefremstilling af billige varer.⁷⁸⁵ I 1613 ophævede kongen derfor ved lov kravet om obligatorisk lavsmedlemskab og lukkede ved samme lejlighed håndværkernes lavs- og forsamlingshuse.⁷⁸⁶ Håndhævelsen af denne forordning blev pålagt ”borgemestre och raadmend udi

⁷⁸¹ Ibid.

⁷⁸² Munch: s. 25.

⁷⁸³ Heiberg: s. 219.

⁷⁸⁴ Gamrath (1988): s. 26.

⁷⁸⁵ Gamrath og Ladewig: s. 428.

⁷⁸⁶ Ibid: s. 126. For en gengivelse af forordningen om lavenes ophævelse, se CCD 3: s. 408-409.

enhver kjøbsted ofver alt vort rige Danmark".⁷⁸⁷ Det ser ud til, at Aalborgs magistrat efterkom kongens bud. Mindst tre aalborgensiske håndværkerlav, skomagerne, smedene og skrædderne, fik 1613-1621 lukket deres lavs- og forsamlingshuse, og fra disse år findes der heller ikke spor af hverken oldermænd i byen eller omtale af lavsvedtægter.⁷⁸⁸

Fastelavnsborgmestre og håndværkerborgmestre

Nu tilbage til købstadsforordningen fra 1619. Ser man på de midler, der blev introduceret i den forbindelse, skulle byens borgmestre, råd og de øvrige embedsmænd ikke længere regne med at kunne beholde deres embeder til deres dødsdag. Magistraternes sammensætning med to borgmestre i toppen og et antal rådmænd under sig forblev uforandret, men købstadsforordningens § 9 slog til gengæld fast, at *"Borgemesters bestilling saa oc andre byes bestilling skal under dennem self aarligen paa fastelaugns søndag udi vor befalingsmands ofververelse, met mindre han loughlig forfald hafver, forandris oc omvexlis"*.⁷⁸⁹

Denne rotationsordning skulle rent praktisk foregå sådan, at den købmand, der havde været købstadens første borgmester, på den årlige fastelavnssøndag, under den lokale lensmands opsyn skulle bytte borgmesterposten ud med en rådmandspost. Imens rykkede den anden borgmester op på den første borgmesters post *"... saa at enhver icke uden et aar er i en bestilling, oc det sede oc den øfverst al tid neste aar blifver nederst, den nederste flyttes it sede op bedre og de andre i lige maader fremat"*.⁷⁹⁰ Med sådanne *"fastelavnsborgmestre"* håbede kongen at kunne forhindre de tendenser til klikedannelse, der kunne forekomme, hvis det var de samme to mænd, der i adskillige årtier sad på borgmesterposten.⁷⁹¹

Kampen mod klikedannelsen gjorde sig også gældende i købstadsforordningens § 11, hvor der åbnedes mulighed for, at ikke blot købmænd, men nu også håndværkere kunne få adgang til de ledige magistratsposter. I sådanne tilfælde skulle lensmanden og magistraten i fællesskab finde en *"dyctig borger"* til at udfylde den tomme plads.⁷⁹² Hverken erhverv, formue- eller familief forhold skulle stå i vejen for et sådant valg, blot skulle man med førnævnte rotationsordning i baghovedet

⁷⁸⁷ Ibid: s. 409.

⁷⁸⁸ Gert Poulsen (1988): s. 273.

⁷⁸⁹ CCD 3: s. 563.

⁷⁹⁰ Ibid.

⁷⁹¹ Munch: s. 26.

⁷⁹² CCD 3: s. 567.

sikre sig, ”... at hand borgemesters bestilling, naar fornøden giøris oc hannem tilfalder, bekvemmelig og met byens nytte kand forestaa”.⁷⁹³ Alle borgere var forpligtede til at løfte denne opgave, hvis de blev udpegede hertil, og kun skippere, søfolk og visse håndværkere var fritaget for dette borgerlige ombud.⁷⁹⁴ Frigivelsen af magistratsposterne blev yderligere pointeret i § 26, hvoraf det fremgik at ”Oc ligesom ingen for rigdom, medhold, slect oc svogerskaf skyld skulle til nogen bestilling nafn gifvis, saa skulle icke heller nogen for ringe anseende maa forbigaaes”.⁷⁹⁵

Ser vi først på den vigtige § 9, der skulle sikre en årlig rotation blandt borgmestrene, ser denne bestemmelse ikke ud til at have vundet indpas. Rådstueprotokollernes mødelister er ganske vist ikke bevarede for 1619-1621, men i 1622 er det fortsat Hans Pedersen Wandel og Jørgen Olufsen, der er borgmestre i Aalborg, hvilket de havde været siden 1614 og 1618. Det er selvfølgelig et problem, at vi ikke har bevaret rådstueprotokollernes mødelister for de vigtige år 1619-1621, men eftersom der i 1622 kan lokaliseres syv rådmænd i Aalborg, burde det have været en af disse syv, d.v.s enten Didrik Grubbe, Hans Felthuus, Gregers Christensen, Jens Andersen Hals, Lars Hansen Skriver, Laurids Jensen Suur eller Johan Ertmand, der skulle have beklædt de to borgmesterposter, mens Hans Pedersen Wandel og Jørgen Olufsen burde have befundet sig blandt rådmændene. Vi kan i sagens natur ikke vide, om ordningen med nye borgmestre ved fastelavnstide har været benyttet i Aalborg 1619-1621, men snart efter er man i så fald vendt tilbage til den traditionelle ordning med livsvarige borgmester- og rådmandsposter. Fraværet af fastelavnsborgmestrene i Aalborg er der som sådan ikke noget odiøst i. Ordningen ser således kun ud til at have været benyttet i praksis i Køge, Næstved, Helsingør, Assens, Århus, Ringsted og Slagelse, og i ingen af disse købstæder blev der tale om en permanent praksis.⁷⁹⁶

Heller ikke Christian 4.s forhåbning om, at enhver borger med gode evner nu skulle kunne blive borgmester, vandt indpas i Aalborg. Først i 1647 blev den første rådmand, der ikke decideret levede af købmandshandel, optaget i Aalborgs magistrat. Det drejede sig om apotekeren Daniel Calow, der i 1670'erne fik følgeskab af Jacob Urbansen, der var søn af en af Aalborgs garvere.

⁷⁹³ Ibid.

⁷⁹⁴ Ibid og Munch: s. 27.

⁷⁹⁵ CCD 3: s. 571.

⁷⁹⁶ Munch: s. 39.

Jacob Urbansen havde gjort karriere som skriver på Holmen i København, inden han i 1651 blev tolder i Aalborg og efterfølgende kom i betragtning til en rådmandspost i Aalborg.⁷⁹⁷

Et demokratisk skattevæsen?

Også købstædernes regnskabsvæsen og skatteopkrævningspraksis blev nu forsøgt lagt i faste rammer. Magistraten skulle udvælge nye kæmnere hvert år ved nytårstide, og ved samme tid skulle det forgangne års kæmnere aflægge deres regnskab, der inden 14 dage skulle være gennemgået af lensmanden, to af ham udvalgte rådmænd og nogle til formålet udnævnte borgere.⁷⁹⁸ Dagen efter valget af det nye års kæmnere, nærmere betegnet 3. januar, skulle borgerne i fællesskab udvælge ”gode forstandige borgere, som der boesiddende en tid lang verit hafver oc borgernis leilighed kiende, to, fire eller flere efter byens størrelse, hvilke skulle met forrige aars kemnere det aar vere taxere”.⁷⁹⁹ Hvervet som ”taxere” dækkede nærmere bestemt over, at de udvalgte borgere i samarbejde med den netop afgåede kæmner, der måtte formodes at have det påkrævede lokal-kendskab, nu skulle gå fra dør til dør, og vurdere den enkelte borgers skattebetalingsevne. Denne taksering skulle foretages af ”øfrighed oc borgere ingen undtagen”, hvorefter takserborgerne skulle fremlægge deres resultater for lensmanden, en borgmester og to rådmænd.⁸⁰⁰

Som P. Munch har påpeget, lå der i bestemmelsen om, at alle borgere fra nu af og i fællesskab skulle vælge de mænd, der skulle vurdere deres skattebetalingsevne, et radikalt brud med tidligere tiders praksis, hvor det ellers havde været borgmestre og rådmænd, der i samarbejde med en af dem lille udvalgt skare af borgere takserede skatten i købstaden.⁸⁰¹ I henhold til § 13 var magistraten nu sat helt uden for indflydelse, når det kom til skattetakseringen, ligesom de måtte finde sig i lensmandens medvirken og kontrol, når takserborgernes vurderinger skulle fremlægges.

I bind to af *Aalborgs Historie* skriver Gert Poulsen, at intentionerne i købstadsforordningens § 13 om valg af borgere til at varetage skattetakseringen med stor succes blev ført ud i livet i Aalborg, hvor 19-28 borgere fra alle samfundslag hvert år takserede aalborgensernes skatteevne.⁸⁰² Poulsen

⁷⁹⁷ Tauber og Nielsen: s. 107. Undtagelsen, der bekræfter reglen om fraværet af håndværkere i Aalborgs magistrat 1619-1647, er Laurids Nielsen Guldsmid, som de kejserlige besættelsestropper gjorde til borgmester i Aalborg 1627-1629. Se Gert Poulsen (1988): s. 188.

⁷⁹⁸ CCD 3: s. 567-568.

⁷⁹⁹ Ibid: s. 568.

⁸⁰⁰ Ibid: s. 568.

⁸⁰¹ Munch: s. 28.

⁸⁰² Gert Poulsen (1988): s. 186.

underbygger desværre ikke disse oplysninger med hverken årstal eller kildehenvisninger, så derfor bliver man ikke stort klogere på, om § 13 var en realitet i Aalborg allerede fra 1619, eller om vi skal længere op i tid. Poulsens opfattelse modsiges dog af Munch i *Købstadsstyrelsen i Danmark 1619-1848* og af P.C. Knudsen, der i *Aalborg Bys Historie* påpegede, at det i årtier efter 1619 fortsat var magistraten, der i samråd med en af dem udvalgt kreds af borgere forestod skattetakseringen i Aalborg.⁸⁰³

Hverken i rådstueprotokollerne, tingbøgerne eller kærnerregnskaberne findes der i årene efter 1619 noget spor af folkevalgte takserborgere. Tværtimod peger flere oplysninger på, at det forsat var borgmestre og rådmænd, der sammen med en lille af dem udvalgt skare af borgere stod for skattetakseringen i byen. 1. oktober 1638 anklagede kærner Jørgen Poulsen Hans Bartskeerer ”for nogen ærerørige Ord som han paa Borgmestre og Raad og de 24 Mænd, som havde sat Kongelig Majestæts Skat, skal have sagt”, så heraf fremgår det, at magistraten, stik imod købstadsforordningens bestemmelser, fortsat var involveret i at sætte og taksere skatten i Aalborg.⁸⁰⁴ Desuden er der både i 1634 og 1638 i kærnerregnskaberne anført udgiftsposter på det øl, ”der blev drukket paa Raadstuen, da Skatten blev sat”, og da Gunni Jensen Kræmmer i 1641 stod tiltalt for at have overfuset magistraten skulle det være sket, da ”Borgmestre og Raad og flere Dannemænd på Aalborg Skattstue sidst forleden var i færd med at sætte og taksere Kon. Majs. Skat”.⁸⁰⁵

Hans Bartskeerer og Gunni Jensen Kræmmer var heller ikke den eneste der var utilfredse med skatteforholdene. Det kom for en dag 5. marts 1640, hvor Danske Kancelli modtog en længere klageskrivelse om skatteforholdene i Aalborg. Forfatteren til denne klage var købmanden Jens Bang, der fortalte følgende: ”... naar Eders Maj. paabyder Skatten at udgive eller de ordinære Skatter aarlig sættes og taxeret er, der ikke af Borgerskabet efter højbemeldtes Eders Forordning udvælges ”Thaxmene” Borgere, som har taxeret enhver Borger og Øvrighed, hvad Skat enhver aarlig burde udgive, og samme Taxt og Borgermandtal indlagt paa Raadstuen, som siden med Byens Regnskaber kunne konfereres og likvideres, men Borg. og Raad tværtimod Eders kgl.

⁸⁰³ Munch: s. 39 og Knudsen 1 (1931): s.131.

⁸⁰⁴ AAB: 1. oktober 1638.

⁸⁰⁵ Kærnerregnskaberne for Budolfi sogn: 1634 og 1638 og AAB: 15. februar 1641.

*Majestæts Forordn. har aarlig selv udnævnt nogle af Borgerskabet, hvem de ville, og med dem selvvillig tiltaget sig Myndighed at sætte Skatten”.*⁸⁰⁶

Retssagerne mod Hans Bartskeer og Gunni Jensen Kræmmer, Jens Bangs beklagelser samt kærnerregnskaberne ølregninger tegner et billede af, at skatten blev takseret i stik modsætning til bestemmelserne i købstadsforordningen.⁸⁰⁷ På dette punkt var magistraten fortsat den dominerende faktor og det på trods af, at Jens Bang uden held ”... med andre af Borgerskabet tit har begæret, at Byens Regnskaber aarlig efter gammel Brug og Eders Maj.s naadigste Forord. maatte af upartiske forhøres og Skattebrevet mod Borgermandtallene og Skattens Taxt maatte konfereres”.⁸⁰⁸

Ifølge Jens Bangs klageskrift fra maj 1640 havde magistraten heller ikke fulgt forskrifterne om, at takserborgerne, hvem der så end havde valgt dem, efter endt arbejdsindsats skulle fremlægge deres skattelister for lensmanden og enkelte repræsentanter for magistraten. Ingen af Aalborgs skatteregnskaber, eller for den sags skyld de øvrige regnskaber, var nemlig blevet kontrolleret, gennemgået og revideret siden 1630.⁸⁰⁹ At dette havde sin rigtighed understreges af, at Jens Bangs beklagelser rent faktisk blev taget til efterretning i København. Det fremgår af det brev, der 22. maj 1640 blev afsendt Danske Kancelli til lensmanden på Aalborghus. Her kunne lensmanden læse, at: ”Da det berettes, at Borgemestre og Raad i Aalborg ikke i mange Aar har ladet Byens Regnskaber revidere, skal han, saa hurtigt, som det kan ske, fordre Byens Regnskaber for sig og nøje revidere dem”.⁸¹⁰

Hvis lovkravene om årlig regnskabsrevisioner ikke er blevet fulgt siden 1630, virker det ikke særligt realistisk, at Aalborgs købstadsstyre straks efter 1619 skulle have gennemgået en større administrativ reform på beskatningsområdet. Det er ellers det indtryk, man får, når man læser Gert Poulsens rosende omtale af beskatningsforholdene i Aalborg. Ganske som i tilfældet med fastelavnsborgmestrene var det fortsat magistraten, der i forhold til skattetakseringen satte dagsordenen på de øvrige borgeres bekostning. Først mellem 1644-1652, altså mere end 25 år efter købstadsforordningens offentliggørelse, findes der dokumentation for, at beskatningsforholdene i Aalborg er blevet reformeret efter forskrifterne fra 1619.

⁸⁰⁶ Daniel Høfding Wulff (1885-1886): *Jens Bang. Kjøbmand i Aalborg 1605-1644*: s. 189-190.

⁸⁰⁷ Mackeprang (1975): s. 195.

⁸⁰⁸ Ibid: s. 190.

⁸⁰⁹ Wulff (1885-1886): s. 190.

⁸¹⁰ KB: 22. maj 1640.

Dette fremgår af det første bevarede skatteregnskab fra Aalborgs to sogne. Det stammer fra 1644, og her møder vi for første gang 23 takserborgere, der gik fra dør til dør og udarbejdede det ”Mandstalslisteregister paa Borgermænd og Menigheden i Aalborg som paa Aalborg Skattestue år 1644, 12. oktober er takseret og sat til Skat udi Aalborg”, hvilket blev gjort efter ”den tilsendte Kongelige Majestæts Forordning”.⁸¹¹ De 23 mænd udgjorde en skønsom blanding af både købmænd og håndværkere, mens der ikke ses nogen borgmestre eller rådmænd blandt takserborgerne.⁸¹² Forskrifterne om at magistraten skulle blande sig uden om takserborgernes arbejde, ser således nu ud til langt om længe at være blevet en realitet. Vi møder også takserborgerne 4. januar 1650 og 13. marts 1651, hvor henholdsvis 24 og 23 takserborgere aflagde ed på, at ville takserere deres medborgere upåvirket af ”Vold eller Venskab, Svogerskab eller Moderskab, Gunst eller Gave, Had eller Avind” og heller ikke blandt disse udvalgte skarer optræder der borgmestre og rådmænd.⁸¹³ At takserborgerne øjensynligt var kommet for at blive, fremgår desuden af Aalborg Rådstueprotokol 14. februar 1668, hvor de 24 borgere, der beklædte dette embede, var indkaldt til møde på rådhuset.⁸¹⁴ Hvorfor dukker takserborgerne så pludselig op i 1640’ernes Aalborg? Når de nu allerede var blevet introduceret ved lov i 1619?

Forklaringen skal efter alt at dømme findes i det voksende antal ekstraordinære skatter, der blev opkrævet efter Kejserkrigen. Ekstraskatterne resulterede i flere købstæder i, at borgerne stillede krav om større indsigt og en mere retfærdig fordeling af de opkrævede skatter.⁸¹⁵ Netop i 1630’erne og 1640’erne begyndte den øgede skattebyrde for alvor at kunne mærkes i Aalborg, og borgernes beklagelser har vel i den forbindelse fået magistraten til at strække våben og introducere en skattetaksering i overensstemmelse med købstadsforordningens bestemmelser.

Der er derfor intet, der tyder på, at Christian 4.s ambitiøse købstadsreform fik magt, som den havde agt i Aalborg. Fastelavns- og håndværkerborgmestre vandt ikke indpas, og introduktionen af de takserborgere, der skulle forestå skattetakseringen ses først i 1640’erne. Der findes heller ikke spor af, at de to *ofverformyndere*, der skulle varetage forvaltningen af umyndiges arv og formue eller embedet som *ofverkiøbmand*, der skulle mægle i stridigheder mellem lokale og fremmede

⁸¹¹ *Skillingstakster fra Aalborg*: 1644.

⁸¹² Ibid.

⁸¹³ Ibid: 1650 og 1651.

⁸¹⁴ AAB: 14. februar 1668.

⁸¹⁵ Ladewig Petersen (1980): s. 286.

købmænd, er blevet introduceret i Aalborg. Der nævnes overhovedet ikke overkøbmænd efter 1619, og 1634 og 1637 var det fortsat magistraten, der i forbindelse med dødsfald udpegede formyndere til børn og enker.⁸¹⁶ Først i 1694 optræder der to overformyndere på Aalborg Byting.⁸¹⁷ Fraværet af overformyndere og overkøbmænd er dog heller ikke specielt for Aalborg, da disse embeder i mange danske købstæder først blev realiseret i løbet af 1700-tallet.⁸¹⁸

Så på trods af Christian 4.s store planer fortsatte magistraten i Aalborg på mange måder, som den altid havde gjort. Lavsreformen blev i 1613 gennemført til punkt og prikke, mens købstadsforordningen i 1619 ikke i nævneværdig grad formåede at rykke ved det bystyre, der havde sat dagsordenen i Aalborg siden Reformationen og Grevens Fejde. Først i sommeren 1624, nærmest ved en tilfældighed, introducerede et kongeligt eksportforbud på korn, en åbenmundet skomager og et brev til rigets kansler Christen Friis flere af købstadsforordningens principper i Aalborg.

Håndværkeroprøret (1624)

Opløb

Lørdag 26. juni 1624 stod toldereren i Aalborg, Hans Sørensen Tolder, på havnen og talte med rådmændene Didrik Grubbe og Hans Felthuis og købmand Hybert Snitlach, da han pludselig blev omringet af en større gruppe af byens håndværkere. Med skomageren Jørgen Pøller som talsmand krævede håndværkerne nu højlydt, at toldereren passede sit arbejde og forhindrede en række hollandske skibe i at stikke til søs med det korn og malt, som de netop havde lastet i Aalborg.⁸¹⁹ Efter at have mindet toldereren om hans forpligtigelser, forlod håndværkerne den vel sagtens noget rystede tolder og gik i stedet for tilbage mod byen for at finde byfogeden. Hvad var så anledningen til, at Aalborgs håndværkere jagede Aalborg rundt for at få fat på byens embedsmænd?

Håndværkernes opløb skyldtes den anspændte forsyningssituation, som Danmark befandt sig i 1620'ernes begyndelse. Misvækst i 1622 havde sendt priserne på byg og rug i vejret, og i oktober 1622 havde Christian 4. anmodet sine lensmænd og købmænd om at opkøbe korn i Østersøområdet,

⁸¹⁶ Wulff (1882-1883): s. 106.

⁸¹⁷ AAB: 3. februar 1694.

⁸¹⁸ Munch: s. 43-44.

⁸¹⁹ *Indlæg til registre og tegnelser*: 17. december 1624. Her er tale om den rapport om håndværkeroprøret i Aalborg, som lensmand Tønne Friis i december 1624 indsendte til Danske Kancelli. I rapporten er samlet mange af de forklaringer og vidnesbyrd, der oprindeligt blev optaget i bytingsbogen, men som siden er gået tabt.

så undersåtterne kunne sikres det livsnødvendige brødkorn.⁸²⁰ Problemet var så bare, at høståret 1623 gav ringe afkast i Danmark såvel som i Østersøområdet. Med henblik på at sikre Danmark brødkorn og såsæd udstedtes 11. november 1623 et eksportforbud på alt dansk korn til udlandet, og ved nytårstide blev det indskærpet, at eksportforbuddet først skulle ophæves ved Skt. Hans 1624.⁸²¹ 13. juni 1624 var situationen ikke stort bedre, så eksportforbuddet blev nu udvidet til at gælde på ubestemt tid.⁸²² I Aalborg var fødevaresituationen særligt slem, eftersom det samtidig gik stærkt tilbage med Limfjordens sildefiskeri.⁸²³ Især byens håndværkere, hvis hele eksistensgrundlag afhang af adgangen til førnævnte billige fødevarer, mærkede nu krisen kradse.

Flere købmænd i Aalborg havde hamstret og opmagasineret korn med henblik på snarligt salg og udskibning, så eksportforbuddets forlængelse var en streg i regningen for mange, og ikke mindst for de hollandske skippere, der på forhånd havde opkøbt store partier af korn, malt og mel af Aalborgs købmænd. Kornet var allerede blevet lastet om på skibene, så man var klar til afgang ved Skt. Hans, men med eksportforbuddets forlængelse måtte det allerede opkøbte korn nu returneres til Aalborg.⁸²⁴

Fredag 25. juni

Fredag formiddag, 25. juni 1624, blev der vanen tro afholdt rådstueret på Aalborg rådhus ved borgmestrene Jørgen Olufsen og Lars Hansen Skriver samt rådmændene Lars Jensen, Anders Jensen Skriver, Gregers Christensen, Jens Andersen Hals og Johan Ertmand.⁸²⁵ Retsmødet blev pludselig afbrudt, da en gruppe håndværkere med Jørgen Pøller i spidsen kom ind i rådstuen og fortalte, at der, på trods af udførselsforbuddets forlængelse til efter Skt. Hans, fortsat lå fremmede skibe lastet med dansk korn i havnen. Håndværkerne bad nu om at magistraten skred ind med det samme, så udførselsforbuddet ikke blev overtrådt.⁸²⁶ Borgmester Jørgen Olufsen tog klagen til efterretning og nedsatte med det samme et udvalg, der under ledelse af Jørgen Pøller og byfogeden skulle sejle ud til de fremmede skibe og forhøre sig nærmere om deres last og bestemmelsessted.⁸²⁷

⁸²⁰ Olsen: s. 461 og KB: 21. og 26. oktober 1622.

⁸²¹ KB: 11. november og 31. december 1623.

⁸²² Ibid: 13. juni 1624.

⁸²³ Gert Poulsen (1988): s. 249.

⁸²⁴ Ibid: s. 293.

⁸²⁵ AAR: 25. juni 1624.

⁸²⁶ Indlæg til registre og tegnelser: 17. december 1624.

⁸²⁷ Ibid.

På denne inspektionstur fandt håndværkerne og byfogeden fem hollandske skibe med korn og malt, hvoraf det fremgik, at to af dem var lastet med Hybert Snitlachs korn. Købmanden fik besked på at fragte korn på land igen, og et andet hollandsk skib fik konfiskeret sit ror, men det var også alt, hvad der skete i den anledning.⁸²⁸ Tilbage på rådstuen var magistraten i mellemtiden blevet enige om ikke at rejse tiltale mod nogle af skipperne, da det ikke kunne påvises, at det konfiskerede korn skulle eksporteres til udlandet.⁸²⁹

Uvist af hvilken årsag begyndte der nu at cirkulere rygter om, at hollænderne havde trodset alle forbud og alligevel havde opkøbt store mængder af korn.⁸³⁰ Om der var hold i disse rygter vides ikke, men de kom Aalborgs smede, skomagere og skræddere for øre, og derfor afholdt deres tre håndværkerlav tidligt lørdag morgen 26. juni et møde for at finde ud af, hvad man nu skulle stille op. Efter at håndværkerne havde fundet ud af, at der vitterligt var korn til salg, hvis man ellers kunne betale kontant, nedsatte Jørgen Pøller en 12 mand stor deputation, der efterfølgende gik ud i byen for at få borgmester Jørgen Olufsen i tale.⁸³¹

Jørgen Olufsen var hjemme i sin købmandsgård ved Østerå og modtog deputationen i sin forstue. Jørgen Pøller fortalte her, at den ulovlige kornhandel skabte stor nød i Aalborg, så hvis ikke borgmesteren skred ind, ville man klage til kongen.⁸³² Endelig satte Jørgen Pøller triumf på ved at fortælle, at købmanden Johan Brandt og Hans Sørensen Tolder hver især skulle have modtaget 2.000 dalere af hollænderne med henblik på ulovligt kornkøb. Jørgen Pøller spurgte nu sin delegation, om dette ikke var sandt, hvilket de bekræftede med høje ja-råb.⁸³³ Herefter gik håndværkerne ned til havnen, hvor de som tidligere nævnt opsøgte toldereren, inden de gik på jagt efter byfogeden, der også lovede at undersøge sagen nærmere.

Så sænkede roen sig over Aalborg. Der forekom ikke flere møder i håndværkernes lavshuse, der blev ikke nedsat flere udvalg og delegationer, og der blev heller ikke foretaget flere razziaer af de fremmede skibe i havnen. Indtil videre skete der blot det, at magistraten en uge senere stævtede Jørgen Pøller og hans lavsbrødre til rådhuset, hvor de blev bedt om at fremlægge konkrete beviser

⁸²⁸ Ibid.

⁸²⁹ Ibid.

⁸³⁰ Ibid.

⁸³¹ Ibid.

⁸³² Ibid.

⁸³³ Ibid.

for, at der vitterligt var købmænd, der havde modtaget penge under bordet med henblik på ulovligt kornkøb for hollænderne.⁸³⁴ Ved samme lejlighed blev håndværkerne tiltalt for at have forsamlet sig imod og omringet Hans Sørensen Tolder på havnen 26. juni.⁸³⁵

Den mand, som Jørgen Pøller og hans delegation i særlig grad havde haft i kikkerten lørdag 26. juni, var Hans Sørensen Tolder. Det var toldereren, der sammen med den senere rådmand Johan Brandt var blevet anklaget for korrupsion og ulovlig kornhandel, og han var også blandt de embedsmænd, som håndværkerne havde opsøgt lørdag formiddag. Vi ved ikke, om der vitterligt var købmænd, der havde modtaget penge under bordet fra de hollandske skippere, men helt tryk ved sin rolle i disse begivenheder må toldereren ikke have været. Blot 14 dage senere, den 7. juli, finder vi ham i København, hvor han indsendte en længere skrivelse til Christian 4.s kansler Christen Friis (1581-1639).⁸³⁶ Inden vi underkaster denne skrivelse en nærmere undersøgelse, vil det dog være på sin plads at se nærmere på, hvad vi egentlig ved om Hans Sørensen Tolder.

Tolderen fra Fyn

I henhold til Tauber og Nielsens *Embedsmænd og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid* var Hans Sørensen født i Hæsingø sogn på Sydfyn i 1591.⁸³⁷ Senere flyttede Hans Sørensen til Aalborg, hvor han specialiserede sig i kornhandel, og med udnævnelsen til byens tolder i 1620 fik han det tilnavn, der fulgte ham resten af livet.⁸³⁸ Det blev snart klart for aalborgenserne, at deres nye tolder havde intentioner om at få så meget ud af embedet som muligt. Allerede 10. oktober 1620 klagede toldereren over, at det var svært for ham at få inddraget den af ham forpagtede ølacise, eftersom købmændene lod øllet blive liggende i Aalborg frem for at videreføre det.⁸³⁹ Konflikten tilspidtes, toldereren holdt stædigt på sit, og så blev rådhuset involveret. 16. maj 1621 udgik der brev fra Danske Kancelli til lensmanden på Aalborghus, hvori han fik ordre til at mægle i den strid som toldereren og magistraten havde om udførelsestolden på øl.⁸⁴⁰ I modsætning til så mange andre tilflyttere fandt Hans Sørensen Tolder sig ikke en hustru i en af de etablerede aalborgensiske magistrats- og købmandsfamilier, eftersom han i 1623 giftede sig med Anne Bendtsdatter, der var datter af

⁸³⁴ AAR: 2. juli 1624.

⁸³⁵ Ibid.

⁸³⁶ Indlæg til registre og tegnelser: 7. juli 1624.

⁸³⁷ Tauber og Nielsen: s. 99-100.

⁸³⁸ Enemark (1954): s. 36. Hans Sørensen Tolder omtales første gang som tolder i Aalborg i KB: 10. oktober 1620.

Vedrørende Hans Sørensen Tolders kornhandel se KB: 8. juli 1624 og 19. februar 1634.

⁸³⁹ KB: 10. oktober 1620.

⁸⁴⁰ Ibid: 16. maj 1621.

Randersborgmesteren Bendt Hansen.⁸⁴¹ Forretningen gik over al forventning, så i 1622 var der økonomisk overskud til at investere 500 rigsdalere i det aalborgensiske saltkompagni, hvor han i en periode også beklædte en af de tre direktørposter.⁸⁴² Han tabte dog hurtigt interessen for saltkompagniet, for i 1623 fratrådte toldereren direktørposten, da han fandt arbejdsbyrden for omfattende.⁸⁴³

Brevet til kansleren

Nu tilbage til København, den 7. juli 1624. Efter i sit brev at have anmodet Christen Friis om selv at fastlægge priserne på det korn, smør og mjød, som toldereren skulle have leveret fra herregården Voer, gik han over til de anklager, som håndværkerne havde fremsat imod ham 26. juni.⁸⁴⁴ Disse anklager var kulminationen på de chikanerier, som Hans Sørensen Tolder igennem længere tid havde været udsat for. Chikanen skyldtes ikke mindst, at håndværkerne ulovligt fremstillede øl, brændevin og mjød med henblik på videresalg. Både på byting og prædikestole havde Hans Sørensen Tolder ladet forkynde, at disse aktiviteter var strengt forbudte, da kongen dermed blev snydt for toldindtægterne på disse drikkevarer. Striden var kulmineret 26. juni, hvor ”... *Haandværksfolkene, Smede, Skræddere og Skomagere, over 300 Mand dem sammenrottet og Mig pludselig paa Skibsbryggen omringet og mig forholdt og forkyndt, at Jeg aldeles intet Korn fra Byen skulle udstede*”.⁸⁴⁵ Ved samme lejlighed havde håndværkerne anklaget toldereren for at tage imod ”*fremmede Penge*” fra de hollandske skipper.⁸⁴⁶ Derfor bad toldereren nu Christen Friis om at nedsætte en kommission, der skulle undersøge, om der havde været fejl og mangler i tolderens embedsførelse, og desuden straffe håndværkerne, hvis det viste sig, at de havde begået ulovligheder.⁸⁴⁷

Til slut udtrykte Hans Sørensen Tolder ønske om at blive fritaget for sit tolderembede, så han kunne flytte fra Aalborg. Ganske vist havde han her investeret i både hus og købmandshandel, men aalborgensernes opførsel og had imod ham var dråben, der fik bægeret til at flyde over. I Aalborg

⁸⁴¹ Tauber og Nielsen: s. 99.

⁸⁴² Enemark (1954): s. 41.

⁸⁴³ KB: 28. august 1623.

⁸⁴⁴ *Indlæg til registre og tegnelser*: 7. juli 1624.

⁸⁴⁵ Ibid. Vurderingen af håndværkernes antal til 300 mand står for Hans Sørensen Tolders egen regning. Andre vidneudsagn vurderer håndværkernes antal 26. juni til ”nogle snese stærke” (*Indlæg til registre og tegnelser*: 17. december 1624)

⁸⁴⁶ *Indlæg til registre og tegnelser*: 7. juli 1624

⁸⁴⁷ Ibid.

var han både ”*fattig, fremmed og efterstræbt*”, så nu ville toldereren flytte fra byen for at starte på en frisk et andet sted.⁸⁴⁸

Hans Sørensen Tolders brev var et diplomatisk mesterstykke. Først blev kansleren forsikret om, at han selv kunne fastsætte prisen på det korn, som toldereren netop havde købt. Håndværkernes anklager om korruption og embedsmisbrug blev derefter kraftigt nedtonet til fordel for billedet af kongens loyale tolder, der måtte døje så meget ondt i sine forsøg på at sikre kongens rettigheder og indtægter. Med forslaget om nedsættelsen af en undersøgelseskommission formåede toldereren desuden at så tvivl om Jørgen Olufsens vilje og evner til at håndtere sagen med de oprørske håndværkere. Det bidrog til at understrege tolderens egen uskyld og flyttede dertil fokus væk fra ham selv og over på borgmesteren.

Jørgen Olufsens hukommelsestab

Mens Hans Sørensen Tolder plejede sine interesser, havde retssagen mod Jørgen Pøller og hans medsammensvorne taget sin begyndelse. Det blev hurtigt klart, at Jørgen Pøller ikke kunne fremlægge konkrete beviser for sine anklager, hvilket gav den nu hjemvendte Hans Sørensen Tolder så meget blod på tanden, at han stævnedes håndværkerne for injurier.⁸⁴⁹ Hvis toldereren havde håbet på at få skovlen under Jørgen Pøller ved hjælp af Jørgen Olufsens vidneudsagn, blev han dog slemt skuffet. På trods af, at borgmesteren havde stået ansigt til ansigt med Jørgen Pøller i forstuen, kunne borgmesteren pludselig ikke huske at have hørt skomageren fremkomme med anklager imod Hans Sørensen Tolder og Johan Brandt.⁸⁵⁰ Det talte ikke ligefrem til Jørgen Olufsens fordel, at flere tilskuere og forbipasserende, heriblandt hans borgmesterkollega Lars Hansen Skriver, aflagde ed på, at de havde hørt Jørgen Pøllers anklager og de høje ja-råb. Jørgen Olufsen forklarede sig med, at han i det afgørende øjeblik havde været på vej ind i sin stue og derfor ikke havde hørt, hvad der var blevet sagt.⁸⁵¹ Håndværkerne var ikke sene til at gribe dette halmstrå og sagde nu, at de aldrig havde sagt noget som helst om, at nogen købmand i Aalborg skulle have modtaget penge fra hollænderne.

Jørgen Olufsen var ellers ikke konfliktsky, når det kom til konfrontationer med byens borgere. I 1616 var Gabriel Svingfyr havnet i rådhuskælderen, da denne havde fornærmet ham på bytinget, og

⁸⁴⁸ Ibid.

⁸⁴⁹ Ibid: 17. december 1624

⁸⁵⁰ Ibid.

⁸⁵¹ Ibid.

i januar 1625 skrev borgmesteren til kongen og krævede en fisker henrettet, fordi fiskeren havde råbt skældsord efter Jørgen Olufsens hustru.⁸⁵² Den frække fisker ser dog ikke ud til at have forbindelse til det forgangne års håndværkeruroligheder, og i denne sag skred Christian 4. da også ind og bad lensmanden sørge for, at fiskeren ikke blev straffet for hårdt.⁸⁵³ Alt i alt er der nok næppe tvivl om, at borgmesteren gerne ville have banket håndværkerne på plads, men i denne sag havde Jørgen Olufsen også sine egne interesser i spil.

Lensmandens undersøgelse

25.-26. juni 1624 havde lensmanden Tønne Friis ikke været hjemme på Aalborghus, og i første omgang ser han heller ikke ud til at have involveret sig i sagen med håndværkerne.⁸⁵⁴ Med lidt held havde Jørgen Olufsen altså mulighed for at få lagt låg på sagen med de genstridige håndværkere hurtigst muligt, og helst på en sådan måde, at hverken lensmanden eller kongen fik nys om det. Man skulle måske tro, at opgøret med håndværkerne kun ville vinde ved lensmandens og kongens indblanding, men det var ikke borgmesterens opfattelse. Muligheden for at kongen ville underkaste ikke blot årets kornhandel, men også magistratens øvrige embeds- og regnskabsførelse en nærmere undersøgelse var, her blot fem år efter offentliggørelsen af den store købstadsreform, i allerhøjeste grad tilstede.

Det er efter alt at dømme forklaringen på Jørgen Olufsens pludselige hukommelsestab i forhold til, hvad Jørgen Pøller skulle have sagt 26. juni. Det er efter alt at dømme også forklaringen på, at de involverede håndværkere denne sommer klagede over, at de ikke kunne få deres vidnesbyrd ført til protokols på Aalborg Byting.⁸⁵⁵ Jørgen Olufsen havde som bekendt stor interesse i at få sagen mod håndværkerne lukket på en diskret måde, og i den forbindelse kunne det være nyttigt, hvis håndværkernes anklager og vidnesbyrd ikke blev ført til protokols og bevaret til senere brug. Bagmanden bag denne foranstaltning er derfor efter alt at dømme borgmesteren, der med byfogedens og byskriverens bistand har obstrueret håndværkernes vidneudsagn. Denne manglende skriftlige dokumentation kom imidlertid kongen for øre, hvorefter Tønne Friis, 3. august 1624, fik besked på at sørge for, at alle vidnesbyrd blev ført til protokols.⁸⁵⁶

⁸⁵² KB: 21. januar 1625.

⁸⁵³ Ibid.

⁸⁵⁴ Ibid: s. 300.

⁸⁵⁵ KB: 3. august 1624.

⁸⁵⁶ Ibid.

Opgaven medførte, at lensmanden på egen hånd nu forsøgte at sætte sig ind i, hvad der egentlig var foregået i Aalborg 25.-26. juni. Det var også ensbetydende med, at både Christian 4. og rigsrådet for alvor fattede interesse for sagen. I regeringskredsen betragtede man håndværkernes aktion som et decideret oprør, og 25. november blev de tre rigsråder Albert Skeel, Eske Brok og Mogens Kaas beordret til at udtænke en plan for, hvordan Jørgen Pøller og hans medsammensvorne kunne arresteres og sendes til København.⁸⁵⁷

I mellemtiden gik Tønne Friis grundigt til værks, og forhørte de involverede købmænd, der alle som en erklærede, at samtlige skibe var blevet tømt for korn samme dag, som byfogeden og Jørgen Pøller havde inspiceret dem.⁸⁵⁸ På baggrund af disse vidnesbyrd skrev Tønne Friis til kongen og krævede dødsstraf til Jørgen Pøller, som lensmanden helt klart betragtede som oprørslederen. Lensmanden begrundede sit krav i håndværkernes opførsel og sammenstimlen 26. juni og henviste dertil til magistratsvedtægternes bestemmelser om, at der skulle slås hårdt ned på enhver form for oprør og sammenstimlen imod borgmestre og rådmænd.⁸⁵⁹ Jørgen Pøller blev fængslet med henblik på senere henrettelse, håndværkerne, der havde deltaget i opløbet 26. juni, blev idømt store bøder og de af dem, der havde vidnet til Jørgen Pøllers fordel, stod nu til at få deres fingre hugget af for falsk vidnesbyrd. Endelig blev det bestemt, at smedene, skomagerne og skrædderne skulle miste deres lavshuse, så de ikke en anden gang kunne starte deres oprør herfra.⁸⁶⁰

Nogen større succes blev retsopgøret dog ikke. Jørgen Pøller blev under mystiske omstændigheder befriet fra sit fængsel på rådhuset og blev aldrig siden set i byen.⁸⁶¹ De øvrige dømte håndværkere ankede deres domme til Viborg Landsting, hvor de efter gentagne udeblivelser og mange juridiske spidsfindigheder havde held til at trække landstingets afgørelse så meget i langdrag, at de til sidst blev benådet af den udvalgte prins Christian.⁸⁶²

⁸⁵⁷ Erslev 1 (1883-1890): s. 433.

⁸⁵⁸ *Indlæg til registre og tegnelser*: 17. december 1624.

⁸⁵⁹ Ibid. Gert Poulsen (1988): s. 300-301.

⁸⁶⁰ Gert Poulsen (1988): s. 302.

⁸⁶¹ Ibid: s. 302-303

⁸⁶² Ibid: s. 304-306.

Jørgen Olufsens fald

Jørgen Pøller var ikke den eneste, der fik vendt op og ned på sin tilværelse som følge af begivenhederne 25.-26. juni. Med udstedelsen af arrestordren på Jørgen Pøller fulgte følgende advarsel: ” *Hvis det viser sig at nogle af Øvrigheden have spillet under Dække med dem og ikke forholdt sig saa trofast, som de burde, med at afstille, afvende og forekomme dette Oprør, skal han ogsaa lade dem tiltale, for at enhver kan vide at forestaa sit betroede Kald alvorligt og for at ikke noget skal stikkes under Bænken*”.⁸⁶³ Hvilke repræsentanter for ”Øvrigheden”, der havde forsøgt at stikke noget ”under Bænken” blev klart godt en måned senere, hvor Jørgen Olufsen blev udelukket fra at sidde i rådstueretten, når retssagen imod håndværkerne skulle behandles.⁸⁶⁴ Tønne Friis fik besked på at holde et vågent øje med, at Jørgen Olufsen fremskaffede ”*upartiske og uinteresserede Borgere til at sidde i Retten, naar disse Sager skulle foretages*”.⁸⁶⁵ Borgmesterens forsøg på at forpurre håndværkernes anklager og vidneudsagn var på alle måder slået fejl og havde blot resulteret i at han nu blev sat under lensmandens skærpede opsyn. Kronen på værket kom så 6. maj 1625, hvor Christian 4. bevilgede ”*at Jørgen Olufsen, Borgemester i Aalborg, efter sin Begæring maa entlediges fra Bestillingen*”.⁸⁶⁶

Den nye borgmester

Der skulle nu findes en ny borgmester og valget faldt på Hans Sørensen Tolder, der med sine blot 34 år blev byens hidtil yngste borgmester. I tilgift blev der aldrig indledt nogen undersøgelser af, hvorvidt tolderens skulle have modtaget 2.000 dalere under bordet af de hollandske skippere. Endelig fik den nye borgmester 20. juli 1625 endvidere lovning på lensmandens assistance i den verserende strid om opkrævning af ølacissen i Aalborg.⁸⁶⁷

Afskedigelsen af Jørgen Olufsen og indsættelsen af Hans Sørensen Tolder var et klart brud med den traditionelle rekruttering til denne indflydelsesrige post. Borgmestrene blev normalt valgt af rådmændene alene eller i samråd med borgerne, hvorefter kandidaten skulle godkendes af lensmanden eller kongen.⁸⁶⁸ Således var det også gået for sig i Aalborg den 10. januar 1580, da borgmester Christen Michelsen grundet alderdom ikke længere kunne passe sit arbejde. I den

⁸⁶³ KB: 26. oktober 1624.

⁸⁶⁴ Ibid: 27. november 1624.

⁸⁶⁵ Ibid.

⁸⁶⁶ Ibid: 6. maj 1625

⁸⁶⁷ Ibid: 20. juli 1625.

⁸⁶⁸ Mackeprang (1975): s. 68-73.

forbindelse gav Frederik 2. lensmanden besked på at tage en ny borgmester i ed og forkynde det på rådhuset.⁸⁶⁹

Kongen havde dertil ret til at afsætte de borgmestre der grundet pligtforsømmelse eller et for vidtløftigt privatliv, havde vist sig decideret udelige til at passe deres embede, men for Aalborgs vedkommende er der ikke spor af sådanne afskedigelser før 1625.⁸⁷⁰ Frederik 2. havde i 1579 ganske vist fritaget Poul Pop fra borgmesterposten, da borgmesteren fandt, at arbejdsbyrden var for stor, mens Christen Michelsen i 1580 og sønnen, borgmester Frederik Christensen i 1603 allernådigst fik lov til at tage deres afsked grundet ”*Skrøbelighed*”.⁸⁷¹ Men det er også de tre undtagelser, der bekræfter reglen frem til 1625. I Aalborg beholdt man sit borgmesterembede, til man, bogstaveligt talt, skulle bæres ud af rådhuset. Jørgen Olufsen var den første, men bestemt ikke den sidste borgmester i Aalborg, der på grund af opførsel og embedsførelse blev afsat. Jørgen Olufsen ser dog ikke ud til at have taget afskedigelsen særligt nær I hvert fald blev den tidligere borgmester boende ved Østerå i Aalborg, hvor han frem til sin død i 1645 fortsatte sin købmandshandel med korn og kramvarer.⁸⁷²

Men hvad så med Hans Sørensen Tolder? Var han en oplagt kandidat til den ledige borgmesterpost? For et valg talte, at han ved siden af tolderembedet drev en omfattende kornhandel, der havde indbragt ham store formuer. Forgængerne Niels Iversen Skriver, Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver havde, inden de blev borgmestre, arbejdet som både skrivere, fogeder og toldere på Aalborghus slot og i Nordjylland, så det var ikke fordi, at tidligere embedsmænd ikke havde mulighed for at blive borgmestre i Aalborg.

Herefter er det også slut med tolderens fordele. I modsætning til sine forgængere tog toldereren springet direkte til borgmesterposten, uden at han havde været rådmand, så han havde ingen erfaringer med Aalborgs daglige administration og forvaltning. Da rekrutteringsalderen til en borgmesterspost lå i 40-50 års alderen, var det straks mere realistisk, at den 34 årige Hans Sørensen havde fået en rådmandspost frem for en borgmesterpost, selv om det langt fra er sikkert, at han ville være kommet i betragtning til en sådan.

⁸⁶⁹ KB: 10. januar 1580.

⁸⁷⁰ Mackeprang (1975): s. 77-80.

⁸⁷¹ Olesen (1972): s. 10 og Tauber og Nielsen: s. 95-96.

⁸⁷² Olesen (1972): s. 44-46.

Vel havde Hans Sørensen Tolder embedet og formuen i orden, men i betragtning af alder, ægtefælle og emsighed var han bestemt ikke nogen oplagt borgmesterkandidat. Havde det ikke været for hans rolle som informant om håndværkeroprøret, var han næppe heller blevet valgt til borgmesterembedet. Forklaringen på hans karriereskift skal ikke findes på Aalborgs rådhus, men snarere i Danske Kancelli i København. Det var i København og ikke i Aalborg, at man foretrak den loyale Hans Sørensen Tolder frem for den mindre samarbejdsvillige Jørgen Olufsen.

Hans Sørensen Tolder er blevet karakteriseret som ”*en handlekraftig og uforfærdet mand*”, men man kan med lige så god ret vurdere ham som en repræsentant for den gruppe af professionelle embedsmænd, der vandt indpas i købstadsstyrelsen i Christian 4.s regeringstid.⁸⁷³ I modsætning til tidligere havde disse embedsmænd ikke nødvendigvis særlige sociale relationer til det lokale købmandsaristokrati, ligesom de i kraft af deres voksende arbejdsbyrde og kontrolfunktioner ofte distancerede sig fra det daglige magistratsstyre.⁸⁷⁴ At Hans Sørensen Tolder delte den nye embedsmandsgruppes sociale karakteristika understreges ikke blot af hans udenbys ægteskab, de tilbagevendende sammenstød om ølacissen og udleveringen af Jørgen Olufsens vrangvillighed. Tolderens gode forbindelser til magtens centrum i København og brugen af disse forbindelser for egen vindings skyld er dertil en af de væsentligste forklaringer på hans hurtige avancement på karrierestigen.

På mange områder var Hans Sørensen Tolder Jørgen Olufsens diametrale modsætning, og mere end købstadsreformen af 1619 var håndværkeroprøret i 1624 årsagen til, at kongen fik mulighed for at bryde magistratens traditionelle magtbase i Aalborg. 1624-1625 blev købstadsforordningens idealer om kompetente borgmestre og øget opsyn med magistratens gøren og laden med Hans Sørensen Tolders indsættelse nærmest ved en række tilfældigheder introduceret i Aalborg. Hele håndteringen af håndværkeroprøret, afsættelsen af Jørgen Olufsen, og indsættelsen af Hans Sørensen Tolder blev dermed det første og radikale brud med det magistratsstyre og den lokalpolitiske linje, der havde kendetegnet Aalborg siden Reformationen.

⁸⁷³ Enemark (1954): s. 36 og Knud J.V. Jespersen: (1989): s. 55

⁸⁷⁴ Knud. J.V. Jespersen: (1989): s. 55.

Lensmanden kommer! (1600-1642)

En ting var at have loyale borgmestre som Hans Sørensen Tolder placeret på Aalborg rådhus.

Som det fremgår af købstadsforordningen fra 1619, stod og faldt centraladministrationens kontrol med magistratsstyret med den lokale lensmands engagement i sagen.⁸⁷⁵ 1597-1620 var Aalborghus len under opsyn af Mandrup Parsberg, der efterfølgende blev afløst af Tønne Friis, men ingen af disse to lensmænd ser ud til at have engageret sig særligt i magistratens daglige arbejde eller købstadsforordningens gennemførelse.⁸⁷⁶ Af de bevarede rådstueprotokoller fremgår det, at Mandrup Parsberg blot overværede rådstuerettens forhandlinger 21. april 1615, og bortset fra optrævlingen af det såkaldte håndværkeroprør 1624-1625 ses Tønne Friis' tilstedeværelse på rådhuset kun 11. oktober 1622, hvor han *"lod læse adskillige Mandater og Skrivelser som i Dag blev paaskrevet og forholdt Borgmestre og Raad at de alvorlig skulle have Indseende (med) at samme kongelige Mandater og Skrivelser maatte holdes og efterkommes"*.⁸⁷⁷ Det fremgår desværre ikke, hvilke mandater og skrivelser, som magistraten skulle sørge for blev ført ud i livet, men det er fristende at forestille sig, at købstadsforordningen var blandt disse.

Efter Kejserkrigen møder vi hyppigere lensmanden på rådstuen, hvilket som regel hang sammen med udstedelsen af rykkere til magistraten for manglende indbetalinger af malt- og øltold til Rentekammeret og forsinkede afsendelser af bartskeerere og musikanter til flådens behov.⁸⁷⁸ Andre gange påtalte lensmanden deciderede lovovertrædelser, som det skete 20. april 1638, hvor magistraten stod anklaget for at have solgt ud af byjorden og ved samme lejlighed fik besked på, at borgerne skulle overholde forordningen om *"Alen, Maal og Vægt"*.⁸⁷⁹ 14. januar 1642 troppede den nye lensmand Erik Juel op på rådhuset med en længere skrivelse med spørgsmål til borgmestrene Didrik Grubbe og Christoffer de Hemmer og rådmændene Hans Felthuus, Gregers Christensen, Claus Markvordsen og Hans Sørensen.

Kongen ville for det første gerne vide, hvor det salt, som magistraten havde lovet at hente i Spanien, blev af. For det andet blev der rykket for byens regnskaber, der som følge af Jens Bangs og andre borgeres beklagelser over skattetakseringen skulle til gennemsyn i Rentekammeret, og for det tredje skulle der udarbejdes en ordentlig prisliste for byskriverens arbejde, så borgerne vidste, hvad de

⁸⁷⁵ CCD 3: s. 572.

⁸⁷⁶ Martensen Larsen : s. 159.

⁸⁷⁷ AAR: 11. oktober 1622.

⁸⁷⁸ AAR: 9. februar 1638 og 20. april 1638.

⁸⁷⁹ Ibid: 20. april 1638

betalte ham for.⁸⁸⁰ For det fjerde skulle der fra nu af sørges for, at det skidt og skarn, som borgerne fejede ud af deres huse, blev fjernet på ordentlig vis, og for det femte beordrede Erik Juel magistraten til at føre ”et noget bedre Opsyn med Ungdommen her i Byen, deres Opførsel herudi Menigheden med Skolegang og andet Dem i sin Tid kunne værre Nyttigt og holde dem fra Ørkesløshed og andet Onde”.⁸⁸¹ Som det sjette og sidste punkt på Erik Juels liste fik man besked på at passe bedre på ”de tre skønne Strømme som løber her igennem Byen Menigheden til allerstørste Nytte og Gavn”.⁸⁸² Bag de pæne ord om Aalborgs Østerå, Vesterå og Peder Barkes å lå der fra kongen og lensmanden krav om, at åerne skulle holdes farbare og fri for affald, ligesom det var påkrævet at bolværket blev holdt i en forsvarlig stand.

I modsætning til årene før Kejserkrigen, hvor Mandrup Parsberg og Tønne Friis blot et par enkelte gange var et smut forbi rådhuset, ser vi efter 1629 en stigende grad af udefrakommende indblanding i Aalborgs interne forhold med alt hvad deraf følger af krav om leveringer og indbetalinger, øget opsyn med alen, mål, vægt og ungdom, iværksættelse af vedligeholdelsesprojekter og offentlige arbejder, hvilket alt sammen gav mere arbejde til de siddende borgmestre og rådmænd Træerne voksede dog ikke ind i himlen. Købstadsforordningens fiasko, de traditionelle skatteforhold og den manglende gennemgang af Aalborgs regnskaber 1619-1640 viser, at lokal- og central-administrationen fortsat enten overså eller bevidst så igennem fingre med en række af magistratens forsømmelser og lovovertrædelser. På en andre række områder, i forhold til Aalborgs betaling af ekstraskatter, befæstning, havneanlæg og fattigforsorg kom magistraten dog til kort og måtte affinde sig med øget udefrakommende indblanding, mere kontrol med byens interne affærer og flere og større arbejdsopgaver i statens tjeneste. Det kan have været en medvirkende faktor til de rige borgeres og rådmandssønnernes faldende interesse for at involvere sig i magistratsarbejdet. Som Lars Ericsson har påpeget, afhang de rige købmænds engagement i det ulønnede magistratsarbejde af det forhold, at de ved siden af havde mulighed for at praktisere og tjene penge på deres udenrigshandel.⁸⁸³ Magistratsarbejdet måtte med andre ord ikke være for tidskrævende, hvilket det andet lige blev, i takt med at konge og lensmand efter 1629 hyppigere og hyppigere blandede sig i det daglige magistratsarbejde på Aalborg rådhus.⁸⁸⁴

⁸⁸⁰ Ibid: 14. januar 1642.

⁸⁸¹ Ibid.

⁸⁸² Ibid.

⁸⁸³ Ericson: s. 331.

⁸⁸⁴ Ibid.

Skat (1600-1660)

Byskat og bådsmænd

Ved siden af venners og fjenders brandskatning, udplyndringer og ødelæggelser var de skatter, som den danske kongemagt udskrev 1600-1660, den vigtigste faktor i købstædernes økonomiske udvikling.⁸⁸⁵ År 1600 kunne Christian 4. i Aalborg gøre krav på en årlig byskat på 66½ dalere, 5 skilling og en hvid, et beløb der ikke havde ændret sig stort i 1656, hvor Aalborgs byskat var takseret til 66 rigsdalere og 4 mark.⁸⁸⁶ Ved siden af denne årlige byskat, havde kongen mulighed for fra tid til anden at udskrive ekstraordinære skatter, ligesom han havde krav på en række andre ydelser fra aalborgenserne. I denne kategori hørte købstædernes pligt til beværte kongen og hans folk, når de var på gennemrejse, og kørselspligten, den såkaldte ægt.⁸⁸⁷ I forhold til landets forsvar skulle Aalborg sørge for borgeleje, d.v.s indkvartering til kongens soldater og søfolk, ligesom byen var forpligtiget til at forsyne hær og flåde med soldater, skibsfolk, musikanter, bartskærere og skibe.⁸⁸⁸

Det var næppe den årlige byskat på omkring 67 dalere eller afsendelsen af en bartskærer til flåden, der væltede budgettet i Aalborg.⁸⁸⁹ Derimod var de ekstraordinære skatter, der var et resultat af Christian 4.s militære oprustning og udenrigspolitiske linje, af en helt anden størrelsesorden og af en sådan karakter, at de må have grebet forstyrrende ind i Aalborgs handels- og næringsliv. I sit bidrag til *Dansk Skattehistorie* har Leon Jespersen karakteriseret året 1625, hvor Christian 4. engagerede sig på de tyske protestanters side i Trediveårskrigen, som begyndelsen på den skattemæssigt mest interessante periode af tiden frem til enevældens indførelse i 1660.⁸⁹⁰ Jespersens vurdering skyldtes ikke mindst, at Christian 4.s tidligere finansieringsgrundlag fra de kongelige lensgårde og Øresundstolden nu blev afløst af ekstraordinære skatteudskrivninger og lånoptagelser i ind- og udland.⁸⁹¹

Denne udvikling afspejler sig også i omfanget og størrelsen af de ekstraordinære skatter, som magistraten nu næsten årligt blev sat til at administrere, opkræve og afsende. Til Christian 4.s

⁸⁸⁵ Degn (2008): s. 115.

⁸⁸⁶ Jespersen (2004): s. 297 og KB: 11. marts 1656.

⁸⁸⁷ Jespersen (2004): s. 63-67.

⁸⁸⁸ Ibid: s. 54.

⁸⁸⁹ KB: 26. december 1638.

⁸⁹⁰ Jespersen (2004): s. 191.

⁸⁹¹ Ibid: s. 193.

kroning i 1596 havde Aalborg betalt 1.250 rigsdalere, i 1601 betalte man 6 skippund kobber i kobberskat til brug for skyts og ammunition til flåden og rigets fæstninger, mens man seks år senere afsendte 625 rigsdalere i ekstraskat fra Aalborg rådhus.⁸⁹² Da Kalmarkrigen brød ud i 1611, måtte Aalborg betale 1.500 rigsdalere. Allerede 13. februar 1611 modtog magistraten en bestilling på trommeslagere, spillemænd og fløjtespillere, der straks skulle sendes til København, og 15. juli blev Aalborg, sammen med København, Helsingør og Malmø, beordret til at udruste bevæbnede skibe, der skulle angribe den svenske skibstrafik i Kattegat, ligesom magistraten 30. november måtte finde mad og husly til 47 af kongens skibsfolk.⁸⁹³

Ekstraskatter

I 1620'erne betalte Aalborg 8.410 rigsdalere i ekstraskatter. Ud af disse 8.410 rigsdalere blev de 4.160 rigsdalere betalt i foråret 1627 med henblik på finansieringen af de militære operationer i Kejserkrigen, hvilket gjorde Aalborg til den jyske købstad, der gav mest til dette formål.⁸⁹⁴ Vi ved ikke, hvor meget den kejserlige besættelsesmagts beskatning 1627-1629 beløb sig til, men i 1630'erne betalte aalborgenserne sammenlagt 10.700 rigsdalere i ekstraskatter. I 1631-1632 blev aalborgensernes årlige ekstraskat takseret til 1.040 rigsdalere, hvilket var det samme beløb som i 1624-1625, så fra centraladministrationens side har man åbenbart ikke anset en skattenedsættelse for påkrævet.

Som vi senere skal se, fik magistraten ikke meget ud af det forslag til nye privilegier, som blev indsendt i oktober 1629, men det her fremsatte ønske om skattefritagelser bidrog trods alt til, at Aalborg i 1631, sammen med lenets øvrige købstæder, blev forskånet for halvdelen af det sidste års påbudte skat.⁸⁹⁵ At man efter 1632 har nedskrevet Aalborgs skattebetalingsevne ses i de ekstraordinære skatteudskrivninger 1633-1634, hvor Aalborg betalte 900 rigsdalere, frem for de 1.040 rigsdalere, der blev opkrævet i årene før. Det var dog kun en stakket frist, for i 1635 mente man åbenbart, at Aalborg var kommet så meget på fode igen, at det nu gik an årligt at opkræve først 1.000 rigsdalere, og fra 1639 hele 1.500 rigsdalere i ekstraordinære skatter.

⁸⁹² CCD 3: s. 731. Om kobberskatten, se Jespersen (2004): s. 173.

⁸⁹³ KB: 11. februar, 15. juli og 30. november 1611.

⁸⁹⁴ CCD 4: s. 764.

⁸⁹⁵ KB: 5. januar 1631

Fra 1640 og frem til oberst Wrangels indtog i Aalborg i januar 1644 betalte aalborgenserne sammenlagt 8.800 rigsdalere i ekstraordinære skatter med 1641 som den absolutte topscorer med en samlet ekstraskat på 3.200 rigsdalere. Efter Torstenssonfejdens ødelæggelser var byen i en sådan tilstand, at kongen allernådigst bevilgede byen tre års fritagelse for ”*alle baade ordinaire og extraordinarie skatter*”, hvilket også kom de øvrige købstæder på krigsskuepladserne i Jylland, Skåne, Halland og Blekinge til gode.⁸⁹⁶ Da de tre års fritagelse var gået, gik det dog løs igen, så allerede 1. september 1649 måtte aalborgenserne betale 900 rigsdalere i ekstraskat, hvilket gentog sig 1650-1652, hvorefter Frederik 3. næsten fordoblede taksten og 1653-1656 årligt opkrævede 1.600 rigsdalere i ekstraordinære skatter fra Aalborg.

”... *de Borgere som hidtil kunne skatte er ganske øde og forarmede*”

Hvilke sociale og økonomiske konsekvenser fik de mange ekstraskatter så for rådsaristokratiet?

Allerede i 1566, mens den nordiske syvårskrig rasede, havde borgmestre, rådmænd og menige borgere sendt et brev til Frederik 2., hvori de beklagede sig over ”*den store og meget besværlige Skat og Tyngde, som denne arme By i disse Aaringer paalagt er, fremfor nogen anden Kjøbstad her i Nørrejyland langt over Evne og Formue.*”⁸⁹⁷ Den ”*Skat og Tyngde*”, som man i Aalborg beklagede sig over, var de 2.500 dalere, som borgerne var blevet pålagt at betale inden Skt. Mortensdag.⁸⁹⁸ Magistraten slog sig i tøjret over denne skatteudskrivning, som sammen med de øvrige udskrivninger af bådsmænd og krigsfolk ganske ville forarme både by og borgere, så man bad derfor om at måtte slippe med at betale 2.000 dalere.⁸⁹⁹ Om Aalborg fik positivt svar på denne forespørgsel vides ikke, men to år efter, 1. juni 1568, slap byen med en pengeskat på 2.000 dalere, der skulle gå til underhold af kongens krigsfolk.⁹⁰⁰ Det trak dog ud med denne indbetaling, for 19. august samme år rykkede kancelliet for de sidste 50 dalere og 150 mark, som byen nu var kommet i restance med.⁹⁰¹

1560'erne-1629 er der ellers stille om Aalborgs betalinger af byskat, ekstraskatter og øvrige ydelser. Der ses ikke nogen beklagelser eller ønsker om skattenedskrivninger, ligesom det af *Kancelliets Brevbøger* heller ikke fremgår, at magistraten ikke skulle have opkrævet og afsendt de pågældende

⁸⁹⁶ CCD 5: s. 497.

⁸⁹⁷ Wulff (1890-1893): s. 375.

⁸⁹⁸ KB: 3. oktober 1565.

⁸⁹⁹ Wulff (1890-1893): s. 376.

⁹⁰⁰ KB: 1. juni 1568

⁹⁰¹ Ibid: 19. august 1568.

ekstraskatter til tiden. Dette billede ændrer sig imidlertid markant i 1630'erne. Både i Ry-resolutionen fra 20. oktober 1629, magistratens egen suplikation fra 30. oktober 1629 og i købstædernes udtalelser og ansøgninger 1638-1649 havde Aalborg, enten på egen hånd eller i samråd med de andre købstæder fremsat ønsker om skattefritagelser. At der ikke blot var tale om spil for galleriet, fremgår 23. september 1633 og 1. oktober 1635, hvor Danske Kancelli rykkede byen for restancer på henholdsvis 1.604 kurantdalere og 4 skilling og 522 kurantdalere og 22 skilling i de såkaldte borgelejpenge, der skulle bruges til indkvartering af kongens hoffolk, soldater og matroser.⁹⁰²

10. marts 1636 klagede magistraten desuden over, at byen blev sat alt for højt i skat i forhold til de andre købstæder med det resultat, ”*at de Borgere som hidtil kunne skatte er ganske øde og forarmede*”.⁹⁰³ Derfor skulle en kommission bestående af de tre rigsråder Jørgen Urne, Albert Skeel og Christen Thomsen mødes med magistraten ”*og da sætte deres By for en rimelig Skat, saa at de ikke kan besvære sig*”.⁹⁰⁴ Beklagelserne ser ud til at have vundet gehør hos de tre rigsrådsmedlemmer, for året efter slap Aalborg med at betale 500 rigsdalere i den ekstraskat, der blev udskrevet 5. november 1637.⁹⁰⁵ Der var dog tale om en stakket frist, for i 1638 måtte aalborgenserne betale det dobbelte i skat, hvilket gentog sig samme sommer. Fra kancelliets side mente man nu, at det nok gik an at sætte aalborgensernes bidrag i vejret og lade dem betale 1.200 dalere i den ekstraskat, der blev udskrevet 18. januar 1639. Inden det kom så vidt, beklagede magistraten sig dog igen over at være blevet sat for højt, og derfor fik man 14. januar bevilget en nedskrivning på 200 rigsdalere, så man kunne nøjes med at betale 1.000 rigsdalere.⁹⁰⁶

På trods af skattelettelserne var det ikke altid lige let at få pengene kradset ind. Aalborgs skattelister er først bevarede fra 1640'erne, og en optælling af disse lister viser, at antallet af skatteydende borgere 1640-1660 faldt fra 549 til 467 personer, hvilket giver en tilbagegang på 15 %.⁹⁰⁷

⁹⁰² Jespersen (2004): s. 67. Oprindeligt havde der været tale om, at købstæderne i kortere eller længere perioder skulle skaffe kost og logi til kongens folk, men i løbet af 1600-tallet valgte flere og flere købstæder at betale sig fra denne ydelse, selv om man for Aalborgs vedkommende øjensynligt ikke magtede at løfte denne opgave.

⁹⁰³ KB: 10.marts 1636.

⁹⁰⁴ Ibid.

⁹⁰⁵ CCD 4: s. 765.

⁹⁰⁶ KB: 14. januar 1639 og CCD 5: s. 678.

⁹⁰⁷ Degn (2008): s. 108.

Konsulterer man bytingets retsprotokoller, tegner der sig i 1620'erne-1630'erne et billede af hyppigere og hyppigere stævninger af og anklager imod borgere, der var kommet i skatterestance. 17. juli 1626 havde magistraten stævnet *”saa mange af Borgerne som havde ladet dem pante for Kong: Ma: den store Skat som skulle have været ydet og betalt om Pinsedag sidst forleden”*.⁹⁰⁸ De pågældende borgere havde endnu ikke indløst deres pant, så derfor opfordrede man dem nu til hurtigst muligt at indløse denne, så *”Skatten dermed kunne blive fuldgjort”*.⁹⁰⁹ Allerede i Kejserkrigens første år var beskatningen øjensynligt blevet en sådan byrde, at adskillige af de skattepligtige borgere måtte henvise rodemestrene til at tage pant i deres huse og ejendele. Bedre var situationen ikke blevet 5. marts 1627, hvor 51 borgere, 26 i Budolfi sogn og 25 i Vor Frue sogn, stod tiltalt for ikke have betalt deres skat til kongen på trods af, at de *”tit og ofte havde været tilsagt og paamindet”*.⁹¹⁰ I den forbindelse ses det, at den enkelte borgers skatterestancer beløber sig til mellem tre-tolv skillinger. I det omfang, hvor skyldnerne kan identificeres, er der tale om håndværkere, fiskere og enker, mens der ikke ses spor af borgmestre, rådmænd eller købmænd blandt disse 51 borgere.⁹¹¹

I 1630'erne stævnes store grupper af aalborgensere fortsat til bytinget på grund af skatterestancer, men det er nu med den forskel, at restancerne ofte går flere år tilbage. 9. april 1632 blev et ukendt antal borgere i Vor Frue sogn anklaget for ikke at have betalt deres borgeleje penge, og 21. juli 1634 rykkede magistraten 46 aalborgensere for den skat på fire mark og fire skilling, som de hver især ikke havde betalt.⁹¹² 8. september 1634 var der 76 borgere, der var i to års restance med deres skattebetaling. Deres antal var 16. november 1635 blevet reduceret til 57 mennesker, der endnu ikke havde leveret den skat, som Christian 4. havde udskrevet i 1632.⁹¹³

I vinteren 1640 fortsætter de mange stævninger for manglende betalinger af borgerleje penge og ekstraskatter, og nu var det ikke længere blot håndværkerne og fiskerne, der måtte holde for.⁹¹⁴ Det gik også ud over den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder, der 24. februar 1640 blev tiltalt for ikke at have betalt sine borgeleje penge for 1639, hvilket beløb sig til tre mark og to skilling.⁹¹⁵

⁹⁰⁸ AAB: 17. juli 1626.

⁹⁰⁹ Ibid.

⁹¹⁰ Ibid: 7. marts 1627.

⁹¹¹ Ibid.

⁹¹² Ibid: 9. april 1632 og 21. juli 1634.

⁹¹³ Ibid: 8. september 1634 og 10. november 1635.

⁹¹⁴ Ibid: 10. februar, 17. februar, 24. februar og 2. marts 1640

⁹¹⁵ Ibid: 24. februar 1640.

Fra 1630'erne kom flere af rådmændene i restance, hvilket sandsynligvis var et resultat af, at den voksende skattebyrde skulle fordeles på færre og færre borgere.⁹¹⁶ I 1631 skyldte rådmand Mogens Michelsen Skriver 12 dalere til *Kong. Majs. Skat*, 1632 skyldte rådmand Johan Ertmand 31 dalere, 3 mark og 13 skilling i skat og jordskyld til byen, mens det ved skifteregistreringen efter rådmand Hans Felthuus i 1648 kom frem, at han for årene 1634-1643 havde oparbejdet en gældspost på 33 dalere og 4 skilling til "*K.M.s Beskatning*".⁹¹⁷ Endelig var der rådmand Thomas Lauridsen, der ved sin død i 1654 havde en skatterestance på 96 rigsdalere.⁹¹⁸

Der er derfor en verden til forskel på magistratens bønsskrivelse fra 1566, hvor man trods al jammer formåede at indsamle 2.000 rigsdalere og til 25. april 1652, hvor man på rådhuset modtog en rykker for et halvt års restance på de 25 rigsdalere, der skulle være betalt til underhold af rigets postvæsen.⁹¹⁹ Den øgede skattebyrde fik fra og med 1629 med al tydelighed voldsomme økonomiske og sociale konsekvenser for Aalborg, hvor ikke blot fiskere og håndværkere, men også rådmænd og tidligere borgmestre kom i restance.

Befæstningen (1632-1638)

I takt med at oprustningen af hær og flåde for alvor tog fart efter 1629, blev Aalborg en vigtig brik i forsvaret af Jylland. Byens rolle som trafikalt og økonomisk knudepunkt med let adgang til Limfjordslandet, Vendsyssel, Kattegat og Norge var ensbetydende med at byen adskillige gange i middelalder og renæssance var blevet angrebet og besat af fjendtlige tropper.⁹²⁰ Fortifikatorisk set var Aalborg fra naturens side begunstiget af Limfjordens vande og våde strandenge i nord, mens adgangen til byen fra syd og øst var begrænset af moser, kær og våde strandenge. Kun fra vest, via landevejen fra Hobro og Viborg, var der forholdsvis let adgang til byen. I Middelalderen var byen blevet befæstet med en vold bygget af ler, jord og græstørv samt af en foranliggende våd og tør voldgrav, ligesom volden flere steder var befæstet med træpalisader. Efter Grevens Fejde beordrede

⁹¹⁶ Degn (2008): s. 117.

⁹¹⁷ *Originale skiftebreve*: Mogens Michelsen Skriver: 26.-27. maj og 14. juli 1630, Johan Ertmand: 6.marts 1632 og Hans Felthuus: 28. marts 1648

⁹¹⁸ Ibid: Thomas Lauridsen: 31. august 1654.

⁹¹⁹ KB: 25. april 1652.

⁹²⁰ Under tronstridighederne mellem Valdemar Sejrs sønner blev Aalborg brændt af, mens marsk Stig Andersen og den norske konge Erik Præstehader i 1289 med en krigsflåde forgæves forsøgte at erobre byen "*i håb om at underkaste sig landet*" som det hedder i 1300-tallets *Jyske Krønike*. I efteråret 1534 var Aalborg to gange under angreb. Første gang i september 1534, hvor skipper Clement Andersen med nogle få skibe foretog et vellykket overraskelsesangreb på Aalborg og anden gang 18. december 1534, hvor hærføreren Johan Rantzau lod sine lejetropper storme, udplyndre og afbrænde det af skipper Clement kontrollerede Aalborg, førend han fortsatte over Limfjorden for at knægte de oprørske vendelboer.

Christian 3. Aalborgs befæstningsværker sløjfet, men denne ordre ser ikke ud til at være blevet udført til punkt og prikke. Et vidnesbyrd, som en gruppe af Aalborg Byting udtagne synsmænd aflagde 22. maj 1626, giver nemlig et godt indblik i den daværende befæstnings udstrækning og beskaffenhed. Synsmænd havde 21. marts samme år, sikkert med henblik på reparationer, inspiceret de palisader og plankeværk, der omgav Aalborg, og fortalte nu, at:

*”Omkring Aalborg Bys Grave baade ved Østerport desligste ved Svinglen og Priordammen, Plankeværket om Volden fra Østerport og til Henrik Guldsmeds Have, at derudi findes 27 savskaarne Bordt. Dernæst havde de set ved Svinglen og ved Priordammen Plankeværk om forne Bys Grave 55 savskaarne Bordt”.*⁹²¹

Plankeværket, hvis primære formål var at lede handel og færdsel gennem de dertil indrettede byporte, var hullet som en si, men straks mere interessant er det, at synsmændene omtaler byen som omgivet af både jordvold og voldgrav, om end *”Volden mangensteds [er] rodet fordærvet af Svin og sommesteder rodet ned i Graven”.*⁹²²

Aalborg på tegnebrættet

Allerede 19. februar 1625 havde kongen og rigsrådet diskuteret en mulig befæstning af Rendsborg, Kolding, Aalborg og Ribe, men Kejserkrigen skrinlagde disse planer.⁹²³ På baggrund af dyrekøbte erfaringer luftede kongen i august 1629 igen disse befæstningsplaner *” Epthead huerman uytterligdt er, huad Wleilighed vndersaterne udi Iutland haffuer, formedelst at ingen faste Steeder uaar, huorthen dy sig vdi siiste feiide kunde retiere. Saa er ded fornøden, at med ded første anordning skeer, huad for Platze, der skal fortificeres”.*⁹²⁴

For Aalborgs vedkommende skete der imidlertid ikke mere i den sag, før 4. juli 1631, hvor rigsrådet indsendte en skrivelse til Christian 4. med i alt 11 punkter, som de underdanigst udbad sig kongens mening om. Blandt sager om studehandel, skatteudskrivninger og Slesvigs toldforhold var også punkt ni, der i sin fulde ordlyd lød: *”At tale med Adelen som boer omkring Aalborg, at di ville bevilge deris tienner at hielpe til Aalborg at fortificere”.*⁹²⁵

⁹²¹ AAB: 22. maj 1626. En *Bordt* er en planke.

⁹²² Ibid.

⁹²³ Erslev 1 (1883-1890): s. 450

⁹²⁴ C.F. Bricka og I.A. Fridericia (red): *Christian 4.s egenhændige breve*: 18.(?) august 1629.

⁹²⁵ Erslev 2 (1883-1890): s. 295

Kongen svarede på rigsrådets forslag 28. juli 1631. Han var enig i, at en befæstning af Aalborg var påkrævet, men pointerede samtidig, at det bestemt ikke var den eneste købstad i hans rige, der havde det behov, hvortil kom at flådens folk også var i bekneb for penge, proviant og byggematerialer.⁹²⁶ Stillet overfor disse forbehold påpegede rigsrådet for det første, at alt Aalborgs befæstning havde behov for, var noget tømmer fra kongens skove.⁹²⁷ For det andet gjorde man opmærksom på, at inddragelsen af ikke blot adelens, men også kongens egne nordjyske fæstebønder ville sikre, at der ikke blev taget midler fra opførelsen af den netop planlagte befæstning ved Kiel Fjord.⁹²⁸

På trods af alle kongelige forbehold blev planerne for befæstning af Aalborg nu ført ud i livet. 23. april 1632 udgik der en række breve til lensmændene på Bøvling og Aalborghus slot, Jens Juel og Otto Skeel, hvori de fik fuldmagt til at forhandle med de adelsfolk, der boede i en radius af otte mil omkring Aalborg. Hensigten med disse forhandlinger var, at adelens fæstebønder ”*maa arbejde paa nævnte Befæstning 8 Dage hver i hvert af de følgende 3 Aar og give 12. Sk dansk for hver Dags Arbejde og Saaledes komme Kronens Bønder til Hjælp*”.⁹²⁹

Angående det praktiske fik Jens Juel og Otto Skeel i endnu et brev, ligeledes dateret 23. april 1632, ordre til straks at få fat på de nødvendige ”*Konduktører og Værkmestre*”, der skulle lede og fordele arbejdet.⁹³⁰ Efter alt at dømme var det Christian 4.s militæringenieur, Axel Urup, der udarbejdede tegningerne og valgte de pågældende arbejdsledere, mens lensmændene rekrutterede arbejdsstyrken.⁹³¹ Vedrørende finansieringen blev de to lensmænd i første omgang bevilget et lån på 300 rigsdalere fra deres len. Det var dog et lån, der blev bevilget under forudsætning af, at pengene blev tilbagebetalt, når fæstebøndernes indbetalinger tog fart.⁹³²

⁹²⁶ Christian 4.s egenhændige breve: 28. juli 1631.

⁹²⁷ Erslev 2 (1883-1890): s. 300

⁹²⁸ Ibid.

⁹²⁹ KB:23. april 1632.

⁹³⁰ Ibid.

⁹³¹ Vilhelm Lorenzen (1953): *Axel Urup. En dansk ingeniør i det 17. Aarhundrede*: s. 46. I henhold til Lorenzen var arbejdsdelingen den, at mens ingeniørerne udarbejdede tegningerne, var det konduktørerne og værkimestrene, der tog sig af ledelsen af det praktiske arbejde (Lorenzen (1953): s. 31).

⁹³² KB: 23. april 1632.

114 hakker, 438 jernskovle og 199 jernspader

Aalborgenserne skulle også involveres i befæstningsarbejdet, så mandag 6. august 1632 satte Otto Skeel byfoged Mogens Jespersen, borgmestrene Didrik Grubbe og Christoffer de Hemmer samt rådmændene Hans Felthuus, Gregers Christensen, Jens Sørensen Skriver, Niels Hansen Kræmmer og Christen Madsen stævne på rådhuset.⁹³³ På dette møde blev det besluttet, at borgernes bidrag til befæstningsarbejdet skulle være otte dages arbejde af hver fuld ejendom og otte dages arbejde af hver tre boder.⁹³⁴ Det blev præciseret i rådstuebogen, at de otte dages arbejde skulle påbegyndes klokken fem om morgenen og afsluttes klokken syv om aftenen, og at husejerne og beboerne skulle slå halv skade om arbejdsindsatsen.⁹³⁵ For at denne arbejdsindsats kunne blive fordelt så retfærdigt som muligt, skulle magistraten dog først udarbejde en oversigt over, hvor mange gårde og boder, der fandtes i Aalborg, og hvem der henholdsvis ejede dem og beboede dem.⁹³⁶ Denne oversigt over ejer-, lejer-, bolig- og beboelsesforhold er desværre ikke blevet bevaret til i dag, og der findes heller ikke spor af Aalborgs bidrag til befæstningsarbejdet i byens kæmnerregnskaber, men at der har været tale om en større arbejdsstyrke ses af de bevarede lensregnskaber for Aalborghus len. 19. juli 1633 kvitterede Laurids Bay ”*Skriver for det foretagne Voldværk omkring Aalborg*” for Rasmus Jensen Hellekandes leverance af 114 hakker, 438 jernskovle og 199 jernspader, ”*hvilket foreskrevne Jernredskaber til forbemeldte Værks Fornødenhed bruges skal*”.⁹³⁷ Samme antal jernredskaber optræder i lenets regnskabsår 1634-1635, hvor det anføres, at eftersom man også sidste regnskabsår havde anført udlånet af hakker, skovle og spader på udgiftssiden, ville den samme procedure gøre sig gældende for dette regnskabsår.⁹³⁸

Det har tidligere været antaget, at arbejdet på Aalborgs befæstning afsluttedes allerede 1634, men det er næppe korrekt, da projektet blev forlænget, og arbejdsstyrken forøget.⁹³⁹ 1633-1634 fremgår det af *Kancelliets Brevbøger*, at ikke blot fæstebønder og aalborgensere, men også købstæderne i en otte mils radius omkring Aalborg skulle bidrage til befæstningen med manuel arbejdsindsats eller afgifter, ”*da nævnte Befæstning ikke har kunnet forfærdiges i den nævnte Tid*”.⁹⁴⁰ For Aalborgs

⁹³³ AAR: 6. august 1632.

⁹³⁴ Ibid. En fuld ejendom svarede til et stort hus eller købmandsgård, mens en bod var ensbetydende med et lille hus.

⁹³⁵ Ibid.

⁹³⁶ Ibid. Om disse forhandlinger se desuden Wulff (1890-1893): s. 411 og Riismøller (1942): s. 142.

⁹³⁷ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: bilag nr 132, 19. juli 1633.

⁹³⁸ Ibid: 1634-1635.

⁹³⁹ For denne antagelse, se Gert Poulsen (1988): s. 197.

⁹⁴⁰ KB: 15. maj 1633 og 4. november 1634.

vedkommende gav det sig udslag i, at magistraten 23. maj 1634 forpligtede sig til, at aalborgenserne i endnu tre år ville arbejde på befæstningen.⁹⁴¹

”... som der nu skal nedbrydes og gøres Skanser paa”

Vi ved ikke, hvorvidt samtlige hakker, skovle og spader har været i aktion på én gang, og heller ikke helt præcis, hvem der har betjent dem, men antallet siger under alle omstændigheder noget om de ambitioner, som man fra kongens og rigsrådets side har haft med arbejdet. Allerede før mødet på rådhuset i august har der sandsynligvis ligget en fuldstændig arbejdsplan klar, for 8. oktober 1632 fortalte Simon Smed, Hans Rebslager, Lars Nielsen og Christen Mikkelsen Snedker på Aalborg byting, at de 25. september 1632 var blevet udpeget til at vurdere *”Villads Nielsens Hus og Ejendom udenfor Vesterport beliggende, som der nu skal nedbrydes og gøres Skanser paa”*.⁹⁴² Det var ved Aalborgs Vesterport, at den sydlige landevej fra Himmerland løb ind i byen, så anlæggelsen af skanser på dette sted har uden tvivl været med henblik på sikringen af denne vigtige indfaldsvej. 3. december 1632 blev der på bytinget desuden afgivet vurdering på 80 dalere på *”en øde Haveplads liggende ved Vesterport... som indtil Byens Vold og Fæstning er opgravet”*.⁹⁴³ En af disse skansers endelige placering kom for dag på bytinget 7. august 1636, hvor der klagedes over skadet jord ved den skanse, der lå syd for Vesterport, og af samme årsag blev der 19. september samme år udstedt forbud mod gravningen i jorden ved samme skanse.⁹⁴⁴

Bortset fra skanserne ved Vesterport ser det ud til, at arbejdet har koncentreret sig om reparationer på og forstærkninger af den vold, der løb langs Aalborgs sydlige flanke, inden den i hver sin ende af byen skar en blød bue mod nord ved henholdsvis Svinglen i vest og Priordammen i øst. I den forbindelse var det fra bygherrernes side påkrævet at danne sig et overblik over beskaffenheden af sydvolden, og det skulle snart vise sig, at det her ikke blot var Aalborgs svinebestand, der havde rodet i jorden. Det kom for dag på Aalborg byting 8. december 1634, hvor seks aalborgensere aflagde vidnesbyrd om det syn og den opmåling, de med henblik på det forestående arbejde på sydvolden havde foretaget af de huse, *”som kunne findes og være indlagt af Aalborg Bys Jord af den søndre Vold”*.⁹⁴⁵

⁹⁴¹ Ibid: 23. maj 1634

⁹⁴² AAB: 8. oktober 1632.

⁹⁴³ Ibid: 3. december 1632.

⁹⁴⁴ Ibid: 7. august og 19. september 1636.

⁹⁴⁵ Ibid: 8. december 1634.

Det fremgik af de afgivne vidnesbyrd, at adskillige aalborgensere, fra købmanden Jens Bang til bødkeren Christen Pedersen, ikke blot havde inddraget, men også anlagt haver og bygget huse på den jord, der vitterligt tilhørte Aalborg by, og som magistraten i sagens natur havde ansvaret for.⁹⁴⁶ Dette ejerforhold var åbenlyst blevet ignoreret af både magistrat og borgere, og en særlig opfindsom aalborgenser, Niels Kjeldsen, havde endda gravet en vandingskanal fra voldgraven hen til sit hus, ligesom det af vidnesbyrddene fremgik, at flere aalborgensere havde både liggende i voldgraven.⁹⁴⁷ Den nye befæstnings behov for frit udsyn og frit skudfelt resulterede nu i, at de pågældende huse og haver skulle ryddes, men da ingen af de pågældende ejere havde efterkommet bytingets stævning, skete der i første omgang ikke mere i den sag.⁹⁴⁸

Juleaftensdag 1632 var der dog givet ordre til at rydde den lille skov ved Aalborg, ”*som tilmed ligger til Skade for Befæstningen*” og på bytinget omtales 21. juni 1633 en ”*Skanse*”, der skulle være beliggende ved Peder Barkesgyde ved den sydlige bygrænse. 13. maj og 3. juni samme år nævnes det på bytinget, at der til brug for skansen er blevet flyttet jord fra ruinerne af det gamle Aalborghus slot.⁹⁴⁹ Under alle omstændigheder har man vel udbedret de skader på sydvolden, som mennesker og svin havde forårsaget, ligesom det sumpede kær, hvor Middelalderens Aalborghus havde været placeret, nu tilsyneladende indgik som en naturlig del af Aalborgs sydlige befæstningslinje.⁹⁵⁰

Udvidelsen af befæstningen greb på en hidtil ukendt måde ind i aalborgenserens hverdag og satte magistraten uden for indflydelse på deres egen hjemmebane. I 1632 kunne det således ikke siges med sikkerhed om rådmandssønnen Johan Ertmand kunne håndhæve sin ret til tre lader udenfor Østerport, da disse muligvis skulle nedrives for at indgå i ”*Vold og Grav*”.⁹⁵¹ Samme problem måtte den afdøde rådmand Karsten Andersens familie forholde sig til i 1633, da arvedelingen af to fiskedamme indtil videre måtte udskydes indtil man var klar over, om de kom til at indgå som en del af byens befæstning.⁹⁵² Byens borgere, hvad enten de nu var husejere eller blot boede til leje, skulle alle som en bidrage med manuelt arbejde eller kontant betaling, og på rådhuset blev magistraten stillet overfor krav om udarbejdelse og aflevering af detaljerede oversigter over

⁹⁴⁶ Ibid.

⁹⁴⁷ Ibid.

⁹⁴⁸ Ibid.

⁹⁴⁹ AAB: 13. maj og 3. juni 1633.

⁹⁵⁰ Vilhelm Lorenzen (1937) *Christian IV's byanlæg og andre bygningsarbejder*: s. 136.

⁹⁵¹ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6. marts 1632-10. januar 1633.

⁹⁵² Ibid: Karsten Andersen: 21. august 1633.

Aalborgs bolig- og ejendomsforhold. Professionelle ingeniører, arbejdsledere og skrivere var tilknyttet befæstningsprojektet og fra hele Nord- og Vestjylland blev store arbejdsstyrker mobiliseret og fremsendt til Aalborg, mens de huse, træer og fiskedamme, der skønnedes at ligge i vejen for befæstningen, blev sløjet eller jævnet med jorden. De tider var forbi, hvor borgere og svin uantastet kunne gennemgrave og bosætte sig på byens volde og grave.

Aalborg var med et slag blevet et lille, men vigtigt tandhjul i det store militære maskineri af hær, flåde og fæstningsanlæggelser, der efter 1629 for alvor tog fart og form i Christians 4.s riger og lande. I denne proces indgik en egentlig centralt dirigeret bygrundlæggelses- og byfornyelsespolitik, hvor nye købstæder blev anlagt, og gamle købstæder nedlagt alt efter deres økonomiske og militære betydning og nytteværdi.⁹⁵³ Aalborg blev ganske vist ikke nedlagt som by, og befæstningen kom ej heller til at spille en rolle for byens fremtidige forsvar, men visionerne med og arbejdet på skanser og volde viser at også Aalborg og magistraten blev inddraget i statsmagtens nye byplanlægningspolitik.

Havnen (1632-1651)

Heller ikke Aalborgs infrastruktur undslap kongens og kancelliets opmærksomhed, hvilket Erik Juels reprimande fra 1642 blot er et eksempel på. Af største vigtighed for Aalborgs handel og trafik på Limfjorden og de store have var byens havneanlæg. I takt med at skibene blev for store til at sejle op i Aalborgs åløb, anlagde magistraten i 1556 på Hovedet, pladsen på vestsiden af Østerås udløb i Limfjorden, et havnebolværk, hvor byens toldbod var placeret.⁹⁵⁴ Til vedligeholdelse af dette bolværk havde Christian 3. givet sin tilladelse til, at magistraten måtte opkræve bropenge af de fremmede købmænd, der udskibede deres gods fra byens havneanlæg.⁹⁵⁵ Disse bropenge, som vi allerede har stiftet bekendtskab med i kærnerregnskaberne, var dog ikke indbringende nok til at vedligeholde havneanlægget. Det blev mere og mere forfaldent til gene for handel og færdsel, hvilket smittede af på Aalborgs skattebetalingsevne og kongens muligheder for opkrævning af told og afgifter. 25. juni 1632 blev der derfor givet tilladelse til, at magistraten fra nu af måtte opkræve en ekstra afgift på en søsling, d.v.s. seks skilling, af alle fremmede skibe, der benyttede havneanlægget.⁹⁵⁶ Tilladelsen til denne opkrævning blev givet med den hensigt, at de opkrævede

⁹⁵³ Gamrath (1988): s. 28-30.

⁹⁵⁴ Holm (1999): s. 20.

⁹⁵⁵ Svend B. Olesen (1976): Træk af havnens historie: s. 17. Om disse takster se Wulff (1868-1869): s. 139-140.

⁹⁵⁶ KB: 25. juni 1632.

skillinger skulle gå til reparationer på havneanlægget, men magistraten havde åbenbart andre og mere presserende projekter at bruge denne søslingetold til.

29. juli 1632 måtte det fra kongens side derfor indskærpes ” *at disse Penge anvendes til Broens Reparation og ikke til andet Brug*”.⁹⁵⁷ Om magistraten tog denne indskærpelse til efterretning, vides ikke, men den første mandag i januar 1639 fortalte synsmænd på bytinget, at bolværket på østsiden af Østerå var stærkt brøstfældigt og flere steder helt var rådnet væk.⁹⁵⁸ Det havde det resultat, at åen ”*fordærvedes og opfyldes, saa at nu næsten ingen kan lægge ind der med Pramme eller Sildekaage, som det altid tilforn har været brugeligt*”.⁹⁵⁹ Østerås østside hørte under Aalborghus slots område, så magistraten fralagde sig ethvert ansvar og sendte beklagelserne til kongen, så han kunne beordre lensmanden, Gunde Lange, til at få bolværket repareret, hvilket skete 17. januar 1639.⁹⁶⁰

Store planer

Næsten samtidigt med udstedelsen af denne ordre blev Gunde Lange bedt om at tage stilling til en ansøgning, som Jens Bang havde indsendt til Christian 4. med følgende ordlyd: ”*Eders kgl. Maj. har jeg paa det allerunderdanigste at andrage, at eftersom jeg allerunderdanigst og hørsomst Eders kgl. Maj. og Riget til Ære tvende Defensionsskibe holder og naar jeg samme Skibe enten skal lade og losse, de da midt ude i Fjorden maa beliggende blive, ikke mig alene, men den ganske Aalborg By og Landet udi Kommercieren til stor Omkostning, Hinder og Skade, saa erbyder jeg mig, at jeg her udi Fjorden langs Bryggen (som nu ikke Skuder paa 16 eller vel 20 læster kan tillægge) vil udbolværke saa vidt, at Skibe paa vel 80-100 Læster skal kunne anlægge med Kondition, Eders kgl. Maj mig naadigst vil bevilge en øde Plads, som ligger paa Hovedet ved Stranden (Byen aldeles unyttig)*”.⁹⁶¹

På Hovedet, hvor magistraten ellers var forpligtiget til at vedligeholde havnens bolværk, og hvor toldboden var placeret, ville Jens Bang desuden af egen lomme bekoste et hus, der skulle tjene byen og kongen som kombineret vejerhus og bolig for søfolk og skibshåndværkere, mens husets loftsrum passende kunne anvendes som kornmagasin.⁹⁶² Til finansieringen af dette havneprojekt udbad Jens

⁹⁵⁷ Ibid: 29. juli 1632.

⁹⁵⁸ AAB: Snapsmandag 1639.

⁹⁵⁹ Ibid.

⁹⁶⁰ KB: 17. januar 1639.

⁹⁶¹ Indlæg til registre og tegnelser: 15. januar 1639.

⁹⁶² Ibid.

Bang sig blot at måtte opkræve en søsling, dvs. seks skillinger, af ethvert fremmed skib, der kastede anker ved Aalborg.⁹⁶³

Med kravet om søslingetolden gik Jens Bang direkte til angreb på rådhusets ret til denne afgift. Dertil kom jo nok, at den Aalborg-købmand, der ville få mest glæde af en udvidelse af havneanlægget, netop var Jens Bang med sine to store saltskibe *Aalen* og *Den Gyldne Rose*. Alt andet lige ville det være betydeligt lettere, hvis de store skibe kunne modtage og aflevere deres varer direkte på havnens bolværk på Jens Bangs side af Østerå. Hertil kom, at Jens Bang i sit brev havde sat spørgsmålstegn ved det rimelige i, at magistraten opkrævede søslingetolden af de skibe, der grundet deres størrelse var henvist til at ankre op på ude på Limfjorden.⁹⁶⁴ Der er derfor ikke noget at sige til, at magistraten reagerede overordentlig skarpt på Jens Bangs forslag, hvilket fremgår af den erklæring, der blev indsendt som bilag til købmandens ansøgning.

Først og fremmest mente magistraten ikke, at Jens Bang fortalte sandheden, når han skrev, at der på Hovedet var masser af plads til at udvide bolværket ud i fjorden, ”*thi samme Plads er udad Fjorden opfyldt og udbolværket, Byen til megen og stor Bekostning og siden stenlagt*”.⁹⁶⁵ Så havnen fungerede altså ganske udmærket, og skibe på op til 50 læster kunne let laste og losse deres varer her. På baggrund af disse forhold bad magistraten nu Christian 4. at han ”*naadigst derfor ville anse den ganske Menigheds Bedste og ikke den ene Mands Begjæring, alle hans Medborgere til Skade*”.⁹⁶⁶ Det er i den forbindelse interessant, at selv om man på rådhuset var totalt afvisende overfor Jens Bangs forslag, var man udmærket klar over, at havneanlægget trængte til fornyelse. For i samme skrivelse tilbød magistraten faktisk at udbolværke havneanlægget på Hovedet, så de helt store skibe kunne komme til kajs. ”... *det erbyde Vi Os allerunderdanigst at ville efterkomme, hvilket er udi Værk stillet, saaledes at Tømmer og hvis dertil fornødent gøres, efterhaanden købes*”.⁹⁶⁷ Til det formål havde man behov for søslingetolden, så disse penge ”... *ikke Jens Bang alene til Nytte at nyde for hans Person, alle Byens Indvaanere til Skade*”.⁹⁶⁸

⁹⁶³ Ibid.

⁹⁶⁴ Ibid.

⁹⁶⁵ Indlæg til registre og tegnelser: 8. marts 1639.

⁹⁶⁶ Ibid.

⁹⁶⁷ Ibid.

⁹⁶⁸ Ibid

Søslingetold og toldbod

Man overtog altså uden videre Jens Bangs ide, men til gengæld mente man ikke, at det var nødvendigt at bruge penge på opførelsen af et hus med kornmagasin og boliger til skibsfolk og håndværkere. Der var nemlig i forvejen desværre så rigeligt med tomme huse og kornlofter i Aalborg. Af samme årsag formodede magistraten, at det her igen var Jens Bangs nævenyttighed og egoisme, der var på spil: ”... *saa det vel kan eragtes, han ikke søger Byens Nytte og Bedste, men alene sin egen Fordel*”.⁹⁶⁹ På rådhuset var man tydeligvis ikke meget for at iværksætte flere byggeprojekter end højst nødvendigt, men til gengæld ville man gerne have flyttet byens vægt ned til toldboden, hvis kongen da ellers ville overlade sin bygning til dette formål, og her kunne man så meget passende indrette boligerne til kongens skibsfolk.⁹⁷⁰

Tilbud stod altså mod tilbud. Jens Bang ville have søslingetolden, og magistraten ville have toldboden. Først 31. oktober 1640 kom der en afgørelse i sagen, da man valgte at henvise opførelsen af Jens Bangs havneanlæg til en plads neden for Aalborghus slot, hvilket var på østsiden, fremfor vestsiden, af Østerå.⁹⁷¹ På trods af flytningen af byggegrunden valgte Christian 4. Jens Bangs havneprojekt, fremfor at overlade magistraten toldboden. Jens Bangs store byggeprojekt blev aldrig gennemført, da det uheldigvis for købmanden faldt sammen med hans voksende økonomiske problemer.⁹⁷²

Jens Bangs ambitiøse havneprojekt forblev et skrivebordsprojekt, og heller ikke magistratens forslag om at udbolværke ser ud til at være blevet ført ud i livet. Toldboden blev ødelagt under den svenske besættelse i 1644, og 31. december 1651 fremgår det af *Kancelliets Brevbøger*, at bolværket på Østerås østside og ved slotspladsen nu var så forfaldent, at der var fare for udskridning til gene for skibstrafikken og mølledriften længere nede ad Østerå.⁹⁷³ Derfor valgte Frederik 3. at sætte østsiden af Østerå til salg, og det blev indskærpet, at de nye ejere ”*på egen Bekostning*” skulle vedligeholde bolværket.⁹⁷⁴ Søslingetolden var til gengæld fortsat i spil til brug for vedligeholdelse af Aalborgs havneanlæg, men i modsætning til 1632 ville man ikke længere risikere, at magistraten i Aalborg brugte tolden til andre formål end det tilsigtede. Af samme årsag fik lensmand Erik Juel,

⁹⁶⁹ Ibid.

⁹⁷⁰ Ibid.

⁹⁷¹ KB: 31. oktober 1640.

⁹⁷² Ørnbjerg (2005): s. 106.

⁹⁷³ KB: 13. oktober og 31. december 1651.

⁹⁷⁴ Ibid.

besked på ”at tilholde borgmestre og råd der, at de indsætter en kiste på toldboden, hvortil de selv må beholde nøglen, således at søslingetolden kan anammes af tolderen dér og siden indlægges i deres kiste og indtegnes i en dertil bestemt bog, så det kan vides, at der omgås rigtigt med den, når byens regnskab forhøres.”⁹⁷⁵ De tider var forbi, hvor borgmestre og rådmænd frit kunne disponere over de indtægter, de fik ret til at opkræve.

Fattigforsorgen (1630-1658)

Efter Reformationen i 1536 var de danske købstæders fattigforsorg blevet lagt ind under magistratens og den lokale gejstligheds ansvarsområde. I Aalborg fremgår det af magistratsvedtægterne, at det i 1562 med biskoppens og de lokale præsters billigelse var blevet vedtaget, ”at ingen fattige folck schal maa gange at tigge y olborg vden the, som haffue loff oc haffuer Byens tegen paa theris kleder”.⁹⁷⁶ De påkrævede tiggertegn blev løbende uddelt på rådhuset, og blev der opdaget tiggere uden tiggertegn, skulle de med det samme smides ud af byen af den dertil ansatte stodderkonge.⁹⁷⁷

1569 købte magistraten en ejendom uden for byens Vesterport, hvor der for byens regning blev indrettet et fattighus, men i spidsbelastningssituationer var det blot en dråbe i havet.⁹⁷⁸ Det blev åbenlyst under den store pestepidemi i 1602, der kostede mere end 1.000 mennesker livet, og hvor de døde og pestbefængte lå og flød på byens gader og stræder.⁹⁷⁹ Helt galt gik det 1629-1630, hvor de kejserlige tropper først ødelagde Aalborgs fattighus, og hvor man siden hen lukkede byens spedalskhedshospital, Skt. Jørgensgaard.⁹⁸⁰ Fra 1630 var der derfor nu kun Helligåndsklostrets hospital tilbage til at tage sig af Aalborgs syge, gamle, fattige, omstrejfare og forældreløse. Dette hospital havde slet ikke faciliteterne til at varetage denne opgave. I 1626 havde man haft blot ti boende hospitalslemmer i Helligåndsklostret, men kort efter Kejserkrigen var dette antal blevet tidoblet til hele 100 hospitalslemmer.⁹⁸¹

⁹⁷⁵ KB: 16. december 1651.

⁹⁷⁶ Wulff (1868-1869): s. 160 og Tvede Jensen (1988): s. 100

⁹⁷⁷ Wulff (1868-1869): s. 160

⁹⁷⁸ Tvede Jensen (1988): s. 100.

⁹⁷⁹ *Kæmneregnskab for Budolfi sogn: 1602* og Klitgaard (1957-1958): s. 77.

⁹⁸⁰ Gert Poulsen (1988): s. 319.

⁹⁸¹ Ibid.

1626-1634 ses der i Skt Budolfi Kirkes Hovedministerialbog årlige udbetalinger på 20-50 dalere til finansiering af de fattiges tiggertegn, klæde, træsko og skolebøger.⁹⁸² Pengene fik man blandt andet fra magistraten, der årligt gav 16-20 dalere til formålet og af kærnerens regnskab fra 1647 fremgår det, at der var tale om ”*Rentepenge til de Fattige*.”⁹⁸³ I december 1632 var der penge nok til, at ”*fattige Skolebørn*” kunne modtage vadmelsklæder til en værdi af seks dalere, og ”*nogle Børn udi Sygestuen*” i Helligåndsklostret blev samme år betænkt med klæde for fire dalere og 15 skilling.⁹⁸⁴

Otto Skeels forordning

Overbelægningen i Helligåndsklostret illustrerede på grum vis det nationale fattigdomsproblem, der var i hastig vækst som følge af Kejserkrigen, og lørdag 15. september 1632 havde lensmand Otto Skeel derfor ganske ekstraordinært indkaldt ”*Borgmestre og Raad samt 24 Borgere og Sognepræster anlangende den Forordning som gjort er med Penge til de Fattige at yde*” til møde på Aalborg rådhus.⁹⁸⁵ Anledningen var, at lensmanden havde taget initiativ til oprettelsen af en velgørende fundats, hvor rige borgere kunne forpligte sig til at indbetale midler til hjælp for byens fattige. Det var dog ikke alle, der havde fulgt indkaldelsen. Magistraten var blot repræsenteret ved borgmester Didrik Grubbe og rådmændene Karsten Andersen, Christen Madsen og Claus Markvordsen, mens de to tidligere borgmestre, Jørgen Olufsen og Hans Sørensen Tolder, også var mødt op på rådhuset.⁹⁸⁶ Blandt de resterende 13 fremmødte finder vi blandt andre præsterne David Jensen og Niels Poulsen, en bøssemager, en skomager, en skrædder og købmanden Laurids Lauridsen, der blev valgt til rådmand i 1635.⁹⁸⁷

Aalborg var ikke den eneste by i kongeriget, hvor man under indtryk af de voksende fattigdomsproblemer efter Kejserkrigen forsøgte at reorganisere og effektivisere fattigforsorgen. I 1630 blev der i København indstiftet en ordning, hvor administrationen af kvartalsvise udbetalinger af renterne fra pengegaver og frivillige bidrag blev lagt i hænderne på hovedstadens gejstlighed og de to førsteborgmestre.⁹⁸⁸ Gennem ugentlige uddelinger af penge, mad samt arbejdsanvisning og

⁹⁸² *Budolfi Hovedministerialbog*: Lønninger og regnskaber 1629 og 1632.

⁹⁸³ *Kærnerregnskabet for Budolfi sogn* 1647.

⁹⁸⁴ *Budolfi Hovedministerialbog*: Lønninger og regnskaber 1632.

⁹⁸⁵ AAR: 19. september 1632.

⁹⁸⁶ Ibid.

⁹⁸⁷ Ibid og Tauber og Nielsen: s. 132.

⁹⁸⁸ Gamrath (1980): s. 87 og Erling Ladewig Petersen (1988): *Vredens dag*. Christian IV og fattigdommen efter Kejserkrigen: s. 202. Indtil videre er Aalborg ikke blevet talt med blandt de købstæder, hvor man fra lokal- og centraladministrationens side forsøgte at afhjælpe fattigdomsproblemerne efter Kejserkrigen. På grund af oplysningerne

hørfabrikation var det hensigten at sikre værdigt trængende københavnere en tålelig tilværelse.⁹⁸⁹ Et lignende initiativ kendes fra Ribe i 1630, hvor lensmand, gejstlighed, magistrat og borgerskab enedes om fire årlige indbetalinger til hjælp for Ribes fattige. På den baggrund donerede 229 bidragydere dette år 1.570 sletdalere til fattighjælpen.⁹⁹⁰ I Odense blev en egentlig fattigskat på i alt 800 dalere udskrevet og håndfast trumfet igennem af lensmanden og magistraten i november 1633.⁹⁹¹

Indtil videre har det været antaget, at det blot var i Ribe, Odense og København, at der i 1630'ernes begyndelse blev iværksat initiativer til gavn for de fattige, men Otto Skeels forordning viser, at også Aalborg skal medregnes i denne gruppe.⁹⁹² For alle fire byers vedkommende var der tale om tiltag, der var iværksat af enten regeringen, lensmændene eller bisperne. Christian 4. involverede sig da også i rationaliseringen af Aalborgs fattigforsorg, da han i 1634 beordrede Otto Skeel ”... om at tage til sig Sognepræsten og Borgemestrene og sammen med dem med det første bese dem, der er i Hospitalet... udmønstre dem, som ikke er rette Hospitalslemmer, og i deres Sted indtage dem, der er rette vedtørftende [nødlidende] Hospitalslemmer”.⁹⁹³ Samme år sendte kongen 11 hospitalslemmer til Helligåndsklostret i Aalborg. De havde fået et års kostpenge med sig, og hvis nogle af dem gik hen og døde, inden året var omme, skulle lensmanden kontakte de andre hospitaler i Jylland og forhøre sig, om de havde folk, der stod på venteliste. Hvis det var tilfældet, skulle sådanne folk overflyttes til Helligåndsklostret og indtræde i afdødes sted.⁹⁹⁴ Da det året efter kom kongen for øre, at kun fire af de 10 hospitalslemmer var mødt op, fik Helligåndsklostret ordre til at finde seks egnede kandidater, hvoraf kongen selv anbefalede to.⁹⁹⁵

I Aalborg fulgte Otto Skeel Ribe-modellen, der baserede sig på frivillige bidrag, men her var der til gengæld ikke tale om den store succes, hvilket blev tydeligt på mødet på rådhuset i september 1632. Langt fra alle de indkaldte var mødt op, og mødet havde da også karakter af, at lensmanden afkrævede de få fremmødte garantier for de penge, som de tidligere havde lovet at indbetale til fattighjælpen. Den garanti fik lensmanden, da alle svarede, ”..at hvis de for deres egne Personer til

i det bevarede kildemateriale bør Aalborg dog fremover for en god ordens skyld medregnes blandt Ribe, Odense og København.

⁹⁸⁹ Gamrath (1980): s. 87.

⁹⁹⁰ Degn 1, (1981): s. 366.

⁹⁹¹ Erling Ladewig Petersen (1984): Levestandard og forsorg: s. 408.

⁹⁹² Ladewig Petersen (1980): s. 286.

⁹⁹³ KB: 2. januar 1634. Lignende ordre udgik samme dato til en række andre jyske len.

⁹⁹⁴ Ibid: 7. marts 1634. Lignende ordre udgik samme dato til hospitalerne i Viborg, Randers og Århus.

⁹⁹⁵ Ibid: 27. februar 1635.

*de Fattige havde udlovet ville de efter Lensmandens Begæring, næst Guds Hjælp give i dette næst tilkommende Aar”.*⁹⁹⁶

Det var hensigten, at de indbetalte midler blandt andet skulle være til hjælp for Helligåndsklostret, men det viste sig snart, at pengene ikke blev brugt til det rette formål. I 1632 blev hospitalsforstanderen Niels Christensen anklaget for embedsmisbrug og nedskæringer i hospitalslemmernes kostplan, hvilket resulterede i en fyreseddel fra rådhuset.⁹⁹⁷ Hans efterfølger på posten, rådmand Claus Markvordsen, ragede også uklar med borgerne, da han anklagede dem for ikke at overholde de betalingsfrister, som de havde aftalt med Otto Skeel. Markvordsens situation blev ikke stort bedre af, at han var mistænkt for at bruge de til hospitalet indbetalte midler til sin egen børneflokk.⁹⁹⁸ Blandt andre Jens Bang skulle i den forbindelse have konkluderet, at ”*Den Claus Markvordsen med sin kuld Børn, som mig tykkes kan holde tyve Fattige i den Sted*”.⁹⁹⁹

Problemerne med mad, pleje og husly til Aalborgs mange fattige aftog ganske vist en anelse i 1636, da Jens Bang for egen regning opførte et fattighus med tilhørende frugthave og sengepladser til 26 fattige, men ellers ses der i 1630'ernes og 1640'ernes Aalborg ingen tiltag til større initiativer eller sociale institutioner til afhjælpning af fattigdomsproblemet.¹⁰⁰⁰ Situationen blev heller ikke stort bedre af den vilkårlighed, korruption og åbenlyse ligegyldighed, der prægede magistratens tildeling og administration af fattighjælpen. Ganske som i tilfældene med Aalborgs befæstning og havneanlæg var det nu centraladministrationen og ikke magistraten, der skar igennem og forsøgte at etablere en holdbar løsning.

De forældreløse

De fattige, syge og hjemløse, der ikke var heldige nok til at komme i betragtning til en sengeplads i Helligåndsklostret eller Jens Bangs fattighus, var henvist til at hutle sig igennem tilværelsen med tiggeri og almisser. I den såkaldte store reces fra 1643 havde man fra kongens og rigsrådets side derfor særligt fokus på købstædernes utallige forældreløse børn, som man gerne så blev placeret i faste rammer, ”*Saa frembt nogle gemene børnehuse i købstederne af sielegafver oc anden tilleg oprettis kunde fattige, hielpeløse oc synderlig hittebørn til klæde oc føde, meden de opfødís oc*

⁹⁹⁶ AAR: 19. september 1632.

⁹⁹⁷ Bjørn Kornerup og Vilh. Lorenzen: *Aalborg Stiftshospitals Historie*: s. 136-137.

⁹⁹⁸ Kornerup og Lorenzen: s. 145 og Ørnbjerg (2005): s. 99.

⁹⁹⁹ Ørnbjerg (2005): s. 99.

¹⁰⁰⁰ Ibid: s. 94-95.

haandverk lære".¹⁰⁰¹ I Aalborg kunne der nok være basis for oprettelsen af et sådant børnehus, for her vrimlede det med forældreløse omstrejfare. Maj 1620 havde lensmanden Tønne Friis alene i Aalborg indfanget 17 drenge, hvoraf det viste sig, at flere af dem havde hjemme på Mors eller i København og Lübeck.¹⁰⁰² De indfangede drenge var blevet sendt til Børnehuset i København, og 22 år senere, den 23. november 1642, modtog man på Aalborg Rådhus et brev fra kancelliet, hvori magistraten, da "*det berettes at der gaar mange unge Drengébørn omkring i Aalborg By og hverken holdes til Skole eller Haandværk*", blev beordret til frem over årligt at indfange otte til ti af disse drenge og sende dem til Børnehuset.¹⁰⁰³

Børnehuset i Aalborg

Med udgangspunkt i recessen fra 1643 blev der i 1650 taget initiativ til oprettelsen af et børnehus i Aalborg, hvor de indsatte børn skulle have deres kost og logi og dertil oplæres i væve- og spindehåndværket. Forbilledet fandtes i København, hvor Christian 4. allerede i 1605, efter engelsk-nederlandsk forbillede, havde oprettet Tugt- og Børnehuset, hvor løsgængere og forældreløse børn skulle lære at fremstille klæde.¹⁰⁰⁴ Grundet for store omkostninger blev det københavnske børnehus nedlagt i 1649 for siden at genopstå på Christianshavn i 1662, så i den mellemliggende periode var Aalborg børnehus vitterligt det største af sin art i Danmark.¹⁰⁰⁵

At der i Aalborg var tale om et projekt, hvis betydning rakte udenfor bygrænsen, understreges af Frederik 3.s ordre til, at alle kirker i Danmark og Norge, "*skal give 1 rd. til et Børnehus, som han har ladet oprette i Aalborg*".¹⁰⁰⁶ Denne rigsindsamling indbragte ca. 100 rigsdalere fra hvert stift, og hertil kom så de lokale bidrag.¹⁰⁰⁷ Magistraten solgte et stykke af byens jord fra og donerede de indkomne 300 dalere til børnehuset, lensmand Erik Juel gav 150 rigsdalere og 29. december 1651 gav borgmester Christen van Ginchel strømper til børnene for 15 mark.¹⁰⁰⁸ I 1652 tegnede borgmestrene Christoffer de Hemmer og Christen van Ginchel sig for hver 15 dalere, mens årets tredje borgmester, Hans Sørensen gav 10 dalere og rådmand Thomas Lauridsen gav 15 dalere til

¹⁰⁰¹ CCD, 5: s. 236.

¹⁰⁰² *Lensregnskaberne for Aalborg*: Regnskabsbilag 18-19, 18. maj 1620.

¹⁰⁰³ KB: 23. november 1642.

¹⁰⁰⁴ Olaf Olsen: *Christian 4.s tugt- og børnehus*: s. 9.

¹⁰⁰⁵ Ibid: s. 111. I Norge blev der 1646-1648 oprettet børne- og tugthuse i Christiania, Bergen og Trondhjem.

¹⁰⁰⁶ KB: 26. oktober 1650.

¹⁰⁰⁷ *Regnskab for Aalborg Spindehus* 1651. I Aalborgs bispearkiv står børnehusets regnskaber angivet som "*Regnskaber for Aalborg Spindehus 1650-55*", selv om det er betegnelsen "*børnehus*", der anvendes i de bevarede regnskaber.

¹⁰⁰⁸ Ibid: 4. december og 29. december 1651 samt januar 1652.

børnehuset.¹⁰⁰⁹ Rådmand Daniel Calow gav ved samme lejlighed mindst syv dalere, mens det grundet regnskabets dårlige tilstand ikke er muligt at se, hvor mange penge rådmændene Laurids Pedersen, Peder Jespersen og Didrik Nielsen indskød i foretagendet. I betragtning af de store pengesummer, som borgmestre og rådmænd 30 år tidligere havde indskudt i ostindisk kompagni og det aalborgensiske saltkompagni, ser børnehuset ikke ud til at have vakt den store interesse, om end Torstenssonfejdens ødelæggelser og de mange ekstraskatter selvfølgelig skal inddrages i denne vurdering.

Den daglige drift

Rent fysisk blev børnehuset anlagt i forbindelse med Aalborg Helligåndskloster, hvor der blandt andet blev opført et nyt hus på ca. tre gange 30 meter til formålet.¹⁰¹⁰ At behovet for en institution som børnehuset har været akut, fremgår af, at der i 1651 var hele 110 børn, der fik deres daglige kost og logi i denne institution.¹⁰¹¹ I modsætning til fattighus og Helligåndskloster, hvor magistraten og den lokale gejstlighed havde stået for ledelse og administration, blev en vis Christian Dencker, der havde rang af kaptajn, ansat til at forestå børnehusets daglige drift, mens godkendelsen af børnehusets regnskaber blev overladt til rådmand Daniel Calow og borgmestersønnen Henrik de Hemmer.¹⁰¹²

Til klædeproduktionen blev der i Aalborg indkøbt væve og rokke og ansat professionelle vævere og væverkoner, der kom så langvejs fra som Ribe.¹⁰¹³ Aalborgs skolemester var på børnehusets lønningsliste for ugentligt at undervise børnene i læsning og skrivning, og endelig blev der udarbejdet en omfattende kostplan, der angav, hvad børnene skulle have serveret morgen, middag og aften.¹⁰¹⁴ Hver anden måned blev der indkøbt brændsel med henblik på vandvarmning til vask af lusede barnehoveder og børnetøj, og lægehjælp var der også tænkt på, da en feltskærer 29. marts 1652 fik kongeligt privilegium på at praktisere sit fag i Aalborg.¹⁰¹⁵ Kongen tildelte kun bartskeereren dette privilegium, mod at han til gengæld lovede at tilse børnehusets beboere gratis.¹⁰¹⁶

¹⁰⁰⁹ *Regnskab for Aalborg Spindehus* 1651.

¹⁰¹⁰ Gert Poulsen (1988): s. 313.

¹⁰¹¹ *Regnskab for Aalborg Spindehus* 1651. Af disse 110 personer er de 70 beskrevet som "Væverdreng og store Piger som arbejder". Se desuden Gert Poulsen (1988): s. 313.

¹⁰¹² *Regnskab for Aalborg Spindehus*: "Kaptajn Denckers kvittanser på hvis han af Daniel Calow og Henrik de Hemmer anammet har og med hans regnskab forklare skal, anno 1651."

¹⁰¹³ *Regnskab for Aalborg Spindehus*: 1651, 1652 og 1653.

¹⁰¹⁴ Ibid: 1651 og 1655.

¹⁰¹⁵ Ibid. Det fremgår heraf, at aske har været benyttet som sæbe.

¹⁰¹⁶ Ibid: 29. marts 1652.

Oprettelsen af børnehuset var den mest markante sociale institution, som Aalborg havde set, siden Reformationen i 1536 havde lukket byens klostre. I forhold til visioner, størrelse, organisation og økonomi overgik børnehuset alt, hvad man i Aalborg hidtil havde været vant til at give ud på de fattige, hvad enten det drejede sig om køb af fattighus eller udlevering af træsko og tiggertegn. Hertil kom, at børnehuset ikke blot blev holdt i gang på lokalt initiativ, men fortsat havde Frederik 3.s bevågenhed. Det fremgår af den førnævnte landsdækkende pengeindsamling til børnehuset i 1651, og kongens og kirkens interesse for projektet ses også i de efterfølgende år. 1654 modtog børnehuset pengegaver fra Viborg Stift, og i samme årti blev flere nordjyske par, der stod tiltalt for at have begået lejemål og indgået ulovligt ægteskab, frikendt af Frederik 3. mod, at de donerede pengegaver til børnehuset.¹⁰¹⁷

Investorer og kundekreds

Både lensmanden Erik Juel, rådmand Daniel Calow og købmanden Henrik de Hemmer leverede råmaterialer i form af hør, hamp og fåreuld til børnehuset, hvorefter børnene så forarbejdede de leverede råmaterialer til strømper, garn og klæde.¹⁰¹⁸ I marts 1653 modtog Daniel Calow som før nævnt 232 dalere for en klædeleverance til skibsværftet Bremerholm i København, hvoraf det af kvitteringen klart fremgik, at klædet var fremstillet i børnehuset.¹⁰¹⁹ Samme år betalte slotsskriveren på Aalborghus, Thøger Lassen, kaptajn Dencker 348 sletdalere for ”*de 29 Stykker Boldavid, som er kommet til Bremerholm*”, så kongens skibsværft har helt klart været en af de store aftagere af børnehusets produktion af lærred.¹⁰²⁰

Andre gange skete indkøbene af råmaterialer for børnehusets egen regning. I 1652 blev købmand Morten Borthus på børnehusets vegne sendt til Riga med 150 dalere på lommen for her at købe hamp og hør.¹⁰²¹ Mindre partier af klæde og lærred blev desuden afsat til de af byens håndværkere, der havde behov for sådanne materialer til deres egen vareproduktion. I denne kundekreds møder vi således Daniel Sejlægger/Sejlmager, der 14., 24. og 30. oktober 1655 købte boldavid, og Jens Hattemager, der 26. oktober samme år også købte et stykke boldavid.¹⁰²²

¹⁰¹⁷ KB: 31. marts 1655 og 10. juli 1656

¹⁰¹⁸ *Regnskaber for Aalborg Spindehus*: 1652.

¹⁰¹⁹ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: Regnskabsbilag nr. ?/ 28. marts 1653.

¹⁰²⁰ *Regnskaber for Aalborg Spindehus*: 1653-1654

¹⁰²¹ Ibid: 1652.

¹⁰²² Ibid: 1655.

Det har sikkert været idealet, at børnehuset skulle være en selvfinansierende institution, men bortset fra Daniel Calow og Henrik de Hemmer, der som regnskabsansvarlige har haft en naturlig interesse i at få foretagendet til at løbe rundt, ses der ikke spor af, at borgmestre, rådmænd eller købmænd i 1650'erne skulle have investeret i eller aftaget børnehusets klædeproduktion. Det har med andre ord været mere end svært for kaptajn Dencker at få økonomien til at hænge sammen. December 1651 - juni 1653 findes der en række bevarede kvitteringer, hvor kaptajnen har kvitteret Daniel Calow og Henrik de Hemmer for de pengebeløb, som de løbende udbetalte ham til *"Børnehusets Fornødenhed"*.¹⁰²³

27. januar 1657 beordrede Frederik 3. lensmanden og biskoppen at sammenkalde de lokale præster med henblik på en ordning af børnehusets forhold, men det er også sidste gang, at central-administrationen viser interesse for det aalborgensiske børnehus. Børnehusets regnskaber stopper brat 1658, og dets bygninger er efter alt at dømme blev revet ned, ødelagt under Karl Gustav-krigene eller anvendt til andre formål.

Hverken Otto Skeels ordinans fra 1632 eller børnehuset 1651-1658 blev sociale foranstaltninger og institutioner af blivende værdi i Aalborg, hvor man også i de efterfølgende århundreder måtte slås med voksende fattigdom og socialt armod.¹⁰²⁴ På det principielle plan var begge institutioner, som det var tilfældet i København, Odense og Ribe, dog udtryk for en forestilling om, *"... at man ved centralisering af fattigmidler og beskatning og ved at befæste den lokale, verdslige og gejstlige øvrigheds myndighed og kontrol kunne inddæmme den lovlige og godkendte lokale armod og måske fremfor alt holde den fremmede og uønskede fattigdom fra døren"*, hvilket Christian 4.s oprydningsforsøg blandt hospitalslemmerne på Helligåndsklostret også er et eksempel på.¹⁰²⁵ I forbindelse med denne centraliseringsproces var det ikke nødvendigvis magistraten, men derimod konge, gejstlighed og lensmænd, der spillede rollen som initiativtagere og tovholdere, hvortil kom indkaldelsen af professionelle folk som kaptajn Dencker og vævekonerne fra Ribe. Ganske som i tilfældet med forvaltningen af skattetakseringen, befæstningsanlæggelsen og havnens udbygning og vedligeholdelse symboliserede Otto Skeels forordning og børnehuset med al tydelighed

¹⁰²³ Ibid: *Kaptajn Denckers kvittanser på hvis han af Daniel Calow og Henrik de Hemmer anammet har og med hans regnskab forklare skal, anno 1651.*

¹⁰²⁴ Se Gert Poulsen (1990): s. 120-127.

¹⁰²⁵ Ladewig Petersen (1988): s. 204.

centraladministrationens voksende indflydelse på Aalborgs interne forhold og magistratens manglende vilje og evne til selv at føre ordrer og opgaver ud i livet, og tackle de udfordringer, der fra 1625 fulgte i krigenes kølvand.

Landspolitik

Kejserkrigen (1625-1629)

*”Ded uil end høre nogid til at bringe dii Iuder paa den gammel tohn ygen. Bliiffuer ded icke dreffuid flittig och tylig, daa tør der uell bliifue allehande aff”.*¹⁰²⁶ Således skrev Christian 4. til kansler Christian Friis 9. juli 1629, hvor forholdene i Jylland nærmede sig det rene anarki. Fjendtlige tropper var i færd med at trække sig ud af landsdelen, et retsopgør var på trapperne, tegn og varsler viste sig på himlen, og rundt omkring samledes folkeskarerne sig om selvbestaltede prædikanter, der tordnede mod sædernes forfald.¹⁰²⁷ Alt i alt var der god grund til kongelige bekymringer, men hvilke jyder det præcist var, som Christian 4. mente, havde behov for at finde den gamle tone igen, fremgår ikke af brevet fra 9. juli. I betragtning af tingenes tilstand i sommeren 1629 er det dog ikke utænkeligt, at det var de jyske købstæders rådsaristokrati, som han havde i tankerne.¹⁰²⁸

Forklaringen på de urolige jyder skal findes i oktober 1627. Siden det store nederlag i slaget ved Lutter am Barenberg 17. august 1626 var det gået stærkt tilbage med Christian 4.s militære engagement i Trediveårskrigen (1618-1648) på de tyske protestanternes side. I efteråret 1627 var ethvert dansk forsøg på at etablere en forsvarslinje i Nordtyskland mislykkedes, og under det efterfølgende kaotiske tilbagetog var kongens tyske lejetropper hærgende og plyndrende flygtet op igennem hertugdømmerne og Jylland.¹⁰²⁹ Tilbagetoget endte 8.-9. oktober 1627 i Aalborg, hvor Limfjordens vande forhindrede enhver videre flugt imod nord.¹⁰³⁰ Egentlig havde det været Christian 4.s plan, at hæren skulle bide sig fast i Vendsyssel og med Limfjorden som naturlig barriere tage kampen op imod de forfølgende kejserlige tropper. Under indtryk af manglende overfartsfartøjer og ankomsten af en stridbar bondehær ved Nørresundby på Limfjordens nordside, opgav de kongelige lejetropper at forcere Limfjorden. Soldaterne valgte i stedet at plyndre Aalborg

¹⁰²⁶ Kong Christian 4. *Fjerdes egenhændige breve*: 9. juli 1629.

¹⁰²⁷ I. A. Fridericia: 1588 til 1699: s. 210.

¹⁰²⁸ Ud fra brevets opbygning afviste Rudi Thomsen i artiklen *Den jyske Borgerbevægelse 1629* s. 613, at Christian 4.s bemærkning om de urolige jyder rettede sig specielt imod den ny udnævnte biskop Jens Dinesen Jersin og hans kommende arbejdsopgaver i Ribe Stift.

¹⁰²⁹ Hans Christian Bjerg og Ole L. Frantzen: *Danmark i krig*: s. 86. Om de kongelige og kejserlige troppes opførsel i Jylland 1627-29, Fridericia: s. 191-193.

¹⁰³⁰ Chr. Christensen (1912-1914): *Fra Kejserens tid*: s. 65.

ganske eftertrykkeligt, inden de trak sig uden for byen, hvor de 10. oktober overgav sig til de kejserlige tropper.¹⁰³¹

Krigens by (1627-1629)

De kongelige lejetroppers kapitulation blev begyndelsen til en 19 måneder lang kejserlig besættelse af Aalborg, der først blev afsluttet i begyndelsen af juni 1629. I modsætning til Christian 4.s uregerlige lejetropper overlod den kejserlige besættelsesmagt intet til tilfældighederne under opholdet i Aalborg. I takt med at krigen og besættelsen af Jylland trak ud, forsøgte man fra besættelsesmagts side så vidt muligt at sætte en stopper for vilkårlige plyndringer og voldshandlinger og introducerede til gengæld en hård beskatning og løbende tvangsudskrivninger af penge, naturalier, byggematerialer og andre fornødenheder.¹⁰³² Mellem Aalborg og Nørresundby anlagdes en pontonbro over Limfjorden, så man hurtigt kunne færdes mellem Himmerland og Vendsyssel.¹⁰³³ Med henblik på sikring af denne først kendte Limfjordsforbindelse blev der indkvarteret ni kompagnier ryttere i Aalborg, og med tvangsudskrevne bønder og borgere som arbejdskraft blev der anlagt skanser og skyttegrave ved Nørresundby. Dertil befæstede besættelsesmagten Aalborg med en 12 alen (7,2 meter) bred voldgrav og en jordvold, der målte 9 alen (5,6 meter) i højden og var forsynet med to broer og to porte.¹⁰³⁴

Om byens øvrige forhold kunne en dansk spion i efteråret 1628 berette, at hollandske skibe fortsat anløb havnen og tog varer ombord, mens borgerne havde fået tilladelse til at afholde bededage, så de kunne bede Gud om tilgivelse for de straffe, som han nu havde kastet over dem.¹⁰³⁵ På trods af deres katolske tro benyttede besættelsestropperne og deres familier sig dog også af kirkerne i Aalborg. Regnskabsbogen fra Vor Frue Kirke har således registreret, at der 1627-1629 blev gravlagt ni friherrer og konkubiner samt tre ryttere inde i kirken, mens 126 ryttere, soldater og børn fandt deres sidste hvilested ude på selve kirkegården.¹⁰³⁶

Hvordan tacklede magistraten så forholdene under de nye magthavere? Det var faktisk de færreste af dem, der valgte at blive i Aalborg og underkaste sig besættelsesmagts nåde og barmhjertighed.

¹⁰³¹ J. Krebs: *Aus dem Leben Grafen Melchior von Hatzfeldt 1593-1631*: s. 95.

¹⁰³² Krebs: s. 96. Om den kejserlige besættelsesmagts beskatninger og tvangsudskrivninger i Nordjylland, se Flemming Nielsen: *Befolkningen i Vendsyssel, Han Herrederne og Thy ved årsskiftet 1628-29*.

¹⁰³³ Krebs: s. 125.

¹⁰³⁴ Chr. Christensen (1912-1914): s. 97. Omregningen fra alen til meter findes hos Gert Poulsen (1988): s. 189.

¹⁰³⁵ Gert Poulsen (1988): s. 189.

¹⁰³⁶ *Vor Frue Kirkes Regnskabsbog 1601-1690*.

I de hektiske oktoberdage 1627 valgte størsteparten af byens spidser at laste deres bærbare værdier i egne eller andres skibe og via Limfjorden tage flugten mod øst. I mange tilfælde ser det ikke ud til, at de fjendtlige tropper lagde nogle hindringer i vejen for denne flugt, men tværtimod tog sig godt betalt for at lade skibene afsejle.¹⁰³⁷ Størsteparten af de aalborgensiske flygtninge kunne derfor sejle uantastet til Norge, mens andre tog ophold i Skåne eller København.¹⁰³⁸ Borgmester Lars Hansen Skriver og rådmændene Jens Andersen Hals, Johan Brandt, Hybert Snitlach og deres familier tilbragte resten af Kejserkrigen i det norske Marstrand, mens det for Jørgen Olufsen først i 1628 blev for broget at opholde sig i Aalborg, hvorefter han lod familien i stikken og via Sæby flygtede til Norge.¹⁰³⁹

Mandefaldet på Aalborgs rådhus var så stort, at besættelsesmagten valgte at oprette en helt ny magistrat, hvor købmændene Just Nielsen og Niels Hansen Kræmmer blev udnævnt til borgmestre, mens de to tilbageblevne rådmænd, Johan Ertmand og Jens Sørensen Skriver, beholdt deres rådmandsposter.¹⁰⁴⁰ Man ved ikke meget om denne nye magistrats embedsførelse, da rådstueprotokollerne ikke er bevaret for 1625-1628, men særlig megen indflydelse på tingenes tilstand i det besatte Aalborg ser man ikke ud til at have haft, hvilket fremgår af de vidnesbyrd, der efter fredsslutningen blev afgivet på Aalborg Byting.

På bytinget 14. september 1629 kunne flere vidner fortælle, ”... at hvad Obersten eller dem som i deres Hus indlagt var, befalede dem at gøre enten med Arbejde med Skansen og Graven og andet, saa og forskaffe dem deres Penge, Mad og Øl efter deres Vilje som hos dem var indkvarteret, det maatte de rette dem efter og gøre”.¹⁰⁴¹ Eksempelvis måtte Jørgen Olufsens efterladte hustru, Maren Pop, finde sig i at få indkvarteret tre ryttere med deres tjenestefolk og heste i købmandsgården ved Østerå. De fremmede logerende viste sig ikke særligt taknemlige, men gjorde derimod ”... Hende og hendes Folk stor Overlast med Hug, Slag og i anden Maade”, mens Just Nielsen 30. november 1629 kunne fortælle, ”... at saa længe Ritmester Montoyas Folk laa i Diderik Grubbes Gaard, da bar Laurids Guldsmeds Folk dem Mad og Øl derind 3 gange hver Dag”.¹⁰⁴² At lov, orden og moral

¹⁰³⁷ Gjedsted: s. 29.

¹⁰³⁸ Krebs: s. 128, Gert Poulsen (1988): s. 187, Gjedsted (2004): s. 28 og Riismøller (1942): s. 140.

¹⁰³⁹ Wulff (1885-1886): s. 15 og 51 og KB: 10. januar 1628. Om Jørgen Olufsens flugt se Krebs: s. 128 og Gert Poulsen (1988): s. 189-191.

¹⁰⁴⁰ Gert Poulsen (1988): s. 188. I 1630 godkendte lensmanden disse to borgmestre til rådmænd i Aalborgs magistrat, så helt galt har det åbenbart ikke stået til med deres embedsførelse 1627-1629.

¹⁰⁴¹ AAB: 14. september 1629.

¹⁰⁴² Ibid: 18. april 1631 og 30. november 1629.

mere eller mindre brød sammen under besættelsen, fremgår af optegnelserne i Budolfi Hovedministerialbog fra 26. oktober og 15. november 1629. Disse dage aflagde i alt 28 kvinder fra Budolfi sogn offentligt skriftemål, eftersom de 1627-1629 ”... *havde været hos de Kejserske*”.¹⁰⁴³

De lovløse tilstande i Aalborg oktober 1627-juni 1629 underbygges af, at magistratens første dokumenterede møde efter besættelsens ophør ikke blev afholdt på rådhuset, men derimod fandt sted i Guds Legems Lavs gildehus ved Østerå. Det skete fredag 7. august 1629. Først 30. oktober 1629 var rådhuset åbenbart i en sådan tilstand, at der i rådstueprotokollen kunne indføres følgende ”*Først at holde Retten efter Fjendens Tid paa Aalborg Raadhus*”.¹⁰⁴⁴

Den jyske borgerbevægelse (1629)

Årsagen til, at rådstueretten kunne genoptages i august 1629, var den, at danske og kejserlige forhandlere 12. maj dette år havde indgået en fredsaftale i Lübeck, hvorefter de kejserlige besættelsestropper rømmede Jylland ved pinsetide. Grundet kejserens frygt for svensk indblanding slap Christian 4. fra sit engagement i Trediveårskrigen uden tab af landområder, men besættelsen af Jylland havde kostet landsdelen ca. 400.000 rigsdaler i månedlige skatter og kontributioner til besættelsesmagten, hvortil kom næsten to års ødelæggelser, udplyndringer og skovhugst.¹⁰⁴⁵ Fyn og Sjælland havde ganske vist ikke været udsat for egentlige kamphandlinger, men havde til gengæld måttet holde for, når det kom til skatteopkrævninger og indkvarteringer af kongens tropper. For at gøre ondt værre gav 1629 et dårligt høstudbytte, hvilket efterfulgtes af pest, der oven i købet vendte tilbage i 1630.¹⁰⁴⁶ Utilfredsheden, vreden og rådvildheden i Jylland var til at tage og føle på.

Én ting var jydernes had mod de bortdragne besættelsestropper, men mindst lige så vigtigt var det, at respekten for den danske adel var kommet i skred med Kejserkrigen. Mange jyske adelsfamilier havde således valgt skyndsomt at bringe sig selv i sikkerhed på øerne frem for at organisere noget forsvar, da de kejserlige tropper rykkede op i Jylland.¹⁰⁴⁷ Der var blandt jyske bønder og borgere stor utilfredshed med adelens svigt i nødens stund, hvortil kom hele diskussionen om, hvem der nu skulle betale for genopbygnings- og oprydningsarbejdet. Med henblik på afklaring af denne problematik samledes en gruppe af de jyske købstæders borgmestre og rådmænd 9. august 1629 i

¹⁰⁴³ Budolfi Hovedministerialbog: Public Abs 1626-1645: 26. oktober og 15. november 1629.

¹⁰⁴⁴ AAR: 7. august og 30. oktober 1629.

¹⁰⁴⁵ Gunner Lind: 1588-1648: s. 424, Gamrath og Ladewig Petersen: s. 503.

¹⁰⁴⁶ Gamrath og Ladewig Petersen: s. 503.

¹⁰⁴⁷ Scocozza (2003): s. 137.

Viborg, hvor man forsøgte at sammenfatte de forskellige ønsker og forslag til genopbygningsarbejdet.¹⁰⁴⁸

Skal man kort opridse denne jyske borgerbevægelses aktiviteter, tog det hele altså sin begyndelse i august 1629, hvor repræsentanterne mødtes i Viborg og udfærdigede en supplikation, som man ved først kommende lejlighed ville overrække Christian 4.¹⁰⁴⁹ Supplikationen beskrev ødelæggelserne i Jylland og udbad sig genopbygningshjælp til borgere og bønder, der havde lidt hårdt under den fjendtlige besættelse.¹⁰⁵⁰ Aalborgs borgmester Hans Sørensen Tolder og Viborgs borgmester Peder Sørensen drog derefter til Odense for at komme i audiens hos kongen ved det kommende møde med rigsrådet. Majestæten var dog allerede rejst videre, så de to borgmestre måtte nu tage turen til Krempe i Holsten. Her fik man via en adelig mellemmand endelig overdraget supplikationen til Christian 4., der i et efterfølgende skriftligt svar gav købmændene lov til at udfærdige en resolution, hvor de kunne sammenfatte deres ønsker og klager i punktform.¹⁰⁵¹ Dette resulterede i et nyt borgermøde i Ry 20. oktober 1629, hvor borgmestre og rådmænd fra Ribe, Aalborg, Århus, Lemvig, Viborg, Randers, Hobro, Horsens, Wedel, Thisted, Holstebro, Varde og Kolding satte deres egenhændige under-skrifter på den lovede resolution til kongen.¹⁰⁵² For Aalborgs vedkommende var det rådmændene Jens Sørensen Skriver og Hans Felthuus, der skrev under.¹⁰⁵³ Da mødet blev afholdt i Ry, blev resolutionen efterfølgende kendt som Ryresolutionen.

Ryresolutionen

Af Ryresolutionen fremgik det, at eftersom de jyske købstæder havde måttet bære de største byrder under den kejserlige besættelse, var det nødvendigt at få handel og kreditvæsen på fode igen. Det store problem var, at alle andre, hvad enten det nu var adelen, gejstligheden, håndværkerne eller bønderne konstant gik købmændene i bedene. Derefter udtrykte Ryresolutionen nu ønske om, ”At

¹⁰⁴⁸ Hverken bønder eller håndværkere var repræsenterede i den jyske borgerbevægelse. Se Scocozza (2003): s. 152.

¹⁰⁴⁹ En supplikation er ensbetydende med en skriftlig ansøgning.

¹⁰⁵⁰ Leon Jespersen (1987): Ryresolutionen og den jyske borgerbevægelse: s. 3.

¹⁰⁵¹ Scocozza (2003): s. 152. En resolution er ensbetydende med en fælles udtalelse fra en forsamling.

¹⁰⁵² Denne underskrevne Ryresolution nr to var ukendt, indtil den i 1980'erne dukkede op på Københavns Stadsarkiv. (Jespersen (1987): s. 7). Rudi Thomsen havde derfor heller ikke dette dokument til sin rådighed, da han skrev: *Den jyske borgerbevægelse 1629* hvilket altså også afspejler sig i hans konklusioner om jydernes adelsfjendtlige attitude. Det samme forhold gør sig gældende for den vurdering som Gert Poulsen gav af den jyske borgerbevægelse i bind 2 af *Aalborgs historie* (se Gert Poulsen (1988): s. 192-194).

¹⁰⁵³ Jespersen (1987): s. 29.

en huer maa Leffue Aff di meddell, som dennom Aff Gud och fremfarne Konger giffuere” og ikke gå de andre i bedene.¹⁰⁵⁴

Efter fortalen tog man fat på de egentlige klagepunkter, der alle kredsede om sikringen og koncentrationen af handlen i købstæderne. Først og fremmest udtrykte man ønske om, at studehandlen ”*som er den beste och fornemst handel som driffuis her i Rigitt*”, igen måtte gives fri, så købmændene fik mulighed for at opkøbe græsøksne på landet, frem for som nu at være henvist til at købe øksne af dårlig kvalitet på købstædernes kvægtorve, hvis de da ikke måtte betale i dyre domme for adelens staldfodrede øksne. Det havde desværre resulteret i, at ”*mange fornemme Øxen Kiøbmend er Kommen til Agters i disse forgangne Aaringer Cronens Borgere som schatte och ber Rigens tiynge icke till Ringe schade*”.¹⁰⁵⁵

Efter at have udtrykt ønske om ophævelse af importforbuddet på udenlandsk rugmel og standardisering af smørtønder, vendte man sig imod den ulovlige handel, da der ”*Paa Landet vdi Jutland brugis Attschellige Landprang og ulouligh handthering imod Recesen och forbud aff Prester, Bønder, Pebersuene, Fogeder och Bønderdrenge och slig tilstedis som icke er privilegerett att maa handle paa Cronens och Adelens Gods och icke Alene kiøber heste, Øxeen och andet leffuendis Queg som di selge igien til forprangh*”.¹⁰⁵⁶ Denne heste- og kreaturhandel var i købmændenes øjne landbefolkningen til stor skade, for ”*dersom de søgte sielff Axel torffue Kunde de selge derris warre dyrere end di faa aff slig Landprangere*”.¹⁰⁵⁷

Bønderne lod det dog ikke blive ved salg af heste og kreaturer alene, for der foregik også købmandsvirksomhed med ”*Homble, staal, tierre, salt och Andre Kiøbmands Warre*, som blev leveret, købt og solgt af ”*deris Wenner som seggler paa lybeck och Anddre steder*”. Andre købmandsvarer kom ind i Jylland via ”*uloulig Kiøbmandschab och udschipning paa ulouligh haffne*”, ligesom de ulovlige markeder var et tilbagevendende problem for købstædernes egen markedshandel.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁴ Ibid.

¹⁰⁵⁵ Ibid: s. 30.

¹⁰⁵⁶ Ibid.

¹⁰⁵⁷ Ibid.

¹⁰⁵⁸ Ibid.

Kampen imod disse ulovligheder skulle føres af ”*Borgemester och Raad enn huer i deris Kiøbsted maa verre fri for med slig uloulig Handel Att haffue opsiun och di som slig Landkiøb bruger maa have forbrut till eders Maits och den Kiøbsted hues frihed di ifindis Alle di varre som di handle med, huor och paa huad staffnn di Antreffis och maa tiltalis och straffis Naar mand Kand beuises dem offuer at du ulouligenn noggen Hemmelig handtering paa landet driffuer*”.¹⁰⁵⁹ Samtidig blev det pointeret, at man med fordel kunne flytte de ulovlige markeder ind i købstæderne, hvor der kunne holdes bedre opsyn med handlen og markedsgæsterne.¹⁰⁶⁰

I købstæderne var der også problemer. For det første var der adskillige fremmede købmænd, som under dække af, at de havde penge til gode, opholdt sig her i høsttiden og handlede ulovligt ”*Borgerschabit til merckelig schade och Affbreck*”. Situationen blev ikke mindre uoverskuelig af, at der ikke længere var den nødvendige kontrol med håndværkernes lavsvæsen, hvilket var et resultat af Christian 4.s ophævelse af håndværkerlavene og Kejserkrigens lovløse forhold. Det havde resulteret i, at alskens ”*Handvercksfolck och Bønhaser*” udførte håndværksarbejde udenfor lavenes pris- og kvalitetskontrol, hvilket havde devalueret håndværkerfagene i en sådan grad, at mange håndværkere havde slået sig på handel.¹⁰⁶¹

En gentagelse af Kejserkrigens udplyndringer og ødelæggelser ville de jyske købmænd gøre alt for at undgå, så derfor stillede man i Ryresolutionen også forslag om oprettelsen af en national milits bestående af bønder og borgere.¹⁰⁶² Borgerbevægelsen havde tænkt sig, at det skulle organiseres på den måde, ”*At borgere och bønder ingen undertagend maa i tide meden wi respit haffuer Armeris och exceceris och med forfarne tro och oprigtig officerer forsees*”.¹⁰⁶³ De dårlige erfaringer med kongens udisciplinerede lejetropper skinnede også igennem forslaget, da den nationale milits, hvis den ellers blev behandlet ordentligt, ville gøre lige så god fyldest som ”*Gevorbene tysch folck Eller Andre nationer*”.¹⁰⁶⁴ Købstæderne ville selv stå for rekrutteringen, bevæbningen og betalingen af officerernes lønninger. Til gengæld håbede man så, at ”*kiøbstederne och borgerskabet nogenleedis her i Jutland for stor schatt och Anden tyngre naadigst derimod maa forschaanes*”.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁹ Ibid.

¹⁰⁶⁰ Ibid.

¹⁰⁶¹ Ibid: s. 31-32.

¹⁰⁶² Ibid: s. 33.

¹⁰⁶³ Ibid.

¹⁰⁶⁴ Ibid.

¹⁰⁶⁵ Ibid: s. 34.

Den radikale borgerbevægelse?

På baggrund af ovenstående gennemgang virker det overdrevet at karakterisere borgerbevægelsens dagsorden som værende både ”radikal” og ”revolutionær” og antage, at en mulig alliance mellem konge og købmænd var i spil.¹⁰⁶⁶ Da Gert Poulsen som den første lokalhistoriker behandlede Aalborgs bidrag til den jyske borgerbevægelse antog han også, at det første udkast til Ry-resolutionen havde indeholdt en voldsom kritik af adelen, der dog siden blev fjernet på Hans Sørensen Tolders initiativ.¹⁰⁶⁷ Siden dette bind af Aalborgs historie udkom i 1988, har nye kildefund og nye oplysninger nedtonet antagelsen om et politisk samarbejde mellem konge og købmænd med brod imod den privilegerede adelsstand.¹⁰⁶⁸ Den jyske borgerbevægelse havde ingen intentioner om at revolutionere samfundet. Snarere samlede borgerbevægelsens interesser sig om skabelsen af en militær funktionel og økonomisk overkommelig forsvarsordning, der skulle forhindre fremtidige fjendtlige besættelser af Jylland. Som man kan se, stod skattelettelser og ikke mindst koncentrationen af handlen i købstæderne desuden højt på ønskesedlen.¹⁰⁶⁹

Rigsrådets mand

Christian 4. var dog ikke særlig modtagelig overfor Ryresolutionens forslag.¹⁰⁷⁰ Han tog dens indhold til efterretning og derved blev det.¹⁰⁷¹ Fraværet af revolutionære tendenser rykker midlertid ikke ved det faktum, at den jyske borgerbevægelses skrivelser var den mest udtalte kritik af rigets politiske forhold siden Grevens Fejde 1534-1536. Aalborgs rådsaristokrati deltog fra start til slut i borgerbevægelsen, og i den forbindelse var det ikke mindst borgmester Hans Sørensen Tolder, der var den udfarende kraft.¹⁰⁷² Det var som nævnt ham og Peder Sørensen, der afleverede købmændenes suplikation til kongen i Krempe, ligesom det i bind 2 af *Aalborgs Historie* antages, at

¹⁰⁶⁶ Thomsen: s. 640 og 652.

¹⁰⁶⁷ Gert Poulsen (1988): s. 192-193.

¹⁰⁶⁸ Rudi Thomsen byggede sin antagelse om borgerbevægelsens radikale karakter på den såkaldte Ryresolution nr et, hvor købmændene i 12 punkter havde opsummeret deres klager over adelens træskhed og rigets tilstand. Med udgangspunkt i fundet af den underskrevne Ryresolution nr to fra 20. oktober 16,9 er Thomsens tolkning dog blevet imødegået af Leon Jespersen (1987) der i *Ryresolutionen og den jyske borgerbevægelse 1629* har påvist, at den adelsfjendtlige holdning, der kommer til udtryk i Ryresolution nr et, slet ikke stammer fra 1629. De adelsfjendtlige udtalelser i disse dokumenter skal nemlig snarere dateres til stændermødet i Odense i 1638, hvor den politiske situation var en helt anden end i efteråret 1629.

¹⁰⁶⁹ Jespersen (1987): s. 2.

¹⁰⁷⁰ Scocozza (2003): s. 154.

¹⁰⁷¹ Knud J.V. Jespersen: Herremænd i kongeklæder: s. 137-138.

¹⁰⁷² Gert Poulsen (1988): s. 192

det var Hans Sørensen Tolder, der egenhændigt havde forfattet flere af borgerbevægelsens skrivelser.¹⁰⁷³

Hans Sørensen Tolder havde ikke haft megen fornøjelse af den borgmesterpost, som han i 1625 havde opnået på Jørgen Olufsens bekostning. Da Kejserkrigen ramte Aalborg, var det kun med nød og næppe, at borgmesteren undslap med livet i behold. 5. marts 1632 kunne Jens Bang, Johan Brandt og flere andre aalborgensere fortælle, at Hans Sørensen Tolder 9. oktober 1627 ”*Med stor Livsfare var kommen ud til dem, der da befandt sig paa Frants Cornelsens Skib, der laa i Aalborg Fjord ved Hals og han havde ikke reddet det mindste og havde næppe Klæder på Kroppen*”.¹⁰⁷⁴ Både Hans Sørensen Tolders eget varelager samt det korn og den proviant, som han administrerede for kongen, var blevet spist eller ødelagt af de fremrykkende tropper, og tolderen var på alle måder blevet forhindret i at få dette gods bragt i sikkerhed.¹⁰⁷⁵

På trods af sit ufrivillige eksil 1627-1629 opretholdt Hans Sørensen Tolder sit høje aktivitetsniveau og de forbindelser til København, der havde karakteriseret hans virke før krigens komme. Det var ham, der i efteråret 1628 videreformidlede oplysningerne om besættelsesmagts forstærkninger af Aalborgs befæstningsanlæg til København, og i foråret 1629 var det hensigten, at borgmesteren i en jagt skulle patruljere mellem Ringkøbing Fjord og Aalborg med henblik på opbringelse af fjendtlige skibe.¹⁰⁷⁶ Før Hans Sørensen Tolder kom af sted på denne mission, trådte fredsaftalen mellem Christian 4. og kejseren imidlertid i kraft, hvorefter han af rigsrådet blev beordret til at sejle til Jylland og varsle fredens komme og besættelsestroppers afmarch for befolkningen.¹⁰⁷⁷

Hans Sørensen Tolder gik til sin nye opgave med ildhu, og ifølge hans egen opfattelse var det kun takket være ham selv og den lokale gejstlighed, at lokalbefolkningen ikke gik til angreb på de kejserlige tropper, da de rømte Vendsyssel. ”*Och der fienderne i udmaseringen forholdt theransche [trak sig tilbage] imoed almofven, och landfolket i Vendsyssel roted sig samen och velle ofverrumple fiendens bagtrop som laa i Aalborig och i den schanse der ved byien, løb jeg met jacten i Aalborigfoer och met biscopen i Aalborig, prester och de forstandigste under almofven lagde mig*

¹⁰⁷³ Ibid. I et brev til rigshofmester Frantz Rantzau i 1632 fortalte Hans Sørensen Tolder, at han været til stede på borgermødet i Viborg i august 1629, men om det decideret er ham, der personligt har skrevet de pågældende dokumenter, er et åbent spørgsmål. Se herom Erslev 2 (1883-1890): s. 209.

¹⁰⁷⁴ AAB: 5. marts 1632.

¹⁰⁷⁵ Ibid.

¹⁰⁷⁶ Gert Poulsen (1988): s. 189, KB: 17. maj 1629 og Erslev 2 (1883-1890): s. 209.

¹⁰⁷⁷ Ibid.

*der udi, slig uleylighed at forrekome, och ved den alerhyieste Guds bistand bevarte alting i en rolig stand*¹⁰⁷⁸. Det er muligt, at tolderen havde en beroligende indflydelse på gemytterne i sommeren 1629, men det var bestemt ikke tilfældet i de efterfølgende år, hvilket i sidste ende kostede den driftige Hans Sørensen Tolder hans borgmesterpost. Denne degradering hang ikke mindst sammen med den skjulte dagsorden, som han, borgmester Lars Hansen Skriver og rådmændene lancerede i Ryresolutionens kølvand.

Den skjulte dagsorden

På baggrund af Ryresolutionen kunne man godt få det indtryk, at de jyske købmænd stod sammen i tykt og tyndt og dannede fælles front mod alle, der truede dem på deres handel og privilegier. 30. oktober 1629, blot ti dage efter underskrivelsen og afsendelsen af Ryresolutionen, brød Aalborg dog denne korpsånd. I byen blev der denne dag udarbejdet en suplikation til Christian 4. med 15 punkter, som man gerne ville have gjort gældende som nye privilegier for Aalborg.¹⁰⁷⁹

Suplikationen er, uden årstalsangivelse, dateret 30. oktober, og befinder sig i Rigsarkivets arkivserie *Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager for Skåne, Sjælland, Fyn, Smålandene og Jylland* for året 1645. I andet bind af *Aalborgs Historie* har Gert Poulsen med rette dateret suplikationen til 1629.¹⁰⁸⁰

Da dokumentet fra 30. oktober 1629 blot er underskrevet med ”*Eders majestæts fattige bedrøvede Skatteborgere i Aalborg*”, er det ikke muligt via eventuelle segl og underskrifter at komme dets bagmænd nærmere.¹⁰⁸¹ 30. oktober 1629 var det midlertid første gang, at magistraten siden 1627 var forsamlede på rådhuset. Hvis den pågældende suplikation er blevet skrevet ved denne lejlighed, var de ”*fattige bedrøvede Skatteborgere i Aalborg*” mindst ensbetydende med borgmestrene Lars

¹⁰⁷⁸ Ibid.

¹⁰⁷⁹ Dette udkast til nye privilegier omtales hos Gert Poulsen (1988): s. 194-195, der dog ikke foretager en nærmere gennemgang af samtlige 15 punkter.

¹⁰⁸⁰ Ibid: note 13, s. 258. Gert Poulsen bygger sin datering på det forhold, at Hans Sørensen Tolder i 1629 i et brev til øverste sekretær i Danske Kancelli, Iver Vind, fortalte at han netop havde været i Glückstadt for at aflevere en suplikation til kongen. Et opslag i *Christian 4.s egenhændige breve* viser, at kongen opholdt sig i Glückstadt i november-december 1629. Samtidig var Hans Sørensen Tolder fraværende på rådstuemøderne 27. november-11. december 1629, inden han igen dukker op på rådhuset 18. december. Alt tyder altså på, at den pågældende supplikation vitterligt skal dateres til 1629 (AAR: 27. november-18. december 1629)

¹⁰⁸¹ *Indlæg til registre og tegnelser*: 30. oktober 1645.

Hansen Skriver og Hans Sørensen Tolder samt rådmændene Didrik Grubbe, Lars Jensen Suur, Hans Felthuus, Johan Ertmand, Jens Sørensen Skriver og Hybert Snitlach.¹⁰⁸²

Suplikationen

Men hvad var det så for 15 ønsker, som magistraten så gerne så ophøjet til gældende privilegier? Ligesom borgerbevægelsens indsendte suplikationer fra samme efterår, var der ingen tvivl om, at Kejserkrigen var forklaringen på Aalborgs ulykkelige situation:

*Efterdi Eders Majestæts Købstad Aalborg i denne foreløbne skadelige Fejde er jammerlig ruineret, udplyndret og mindst den Fjerdedel af Byens Bygninger slet nedbrudt og øde og de Aalborghuse slet spoleret. Saavel og Eders Majestæts fattige Skatteborgere og Indvaanere samme sted deres Formue frataget og aftvunget, i det en Del af Borgerskabet er forjaget af Fjenden fra Hus og Formue med vores fattige Hustruer og Børn, og elendig udi fremmede Lande har fostret af hvis Armod vi reddede med os af Landet.*¹⁰⁸³

De borgere, der var blevet hjemme, var alle ”blevet vores Formue kvit og sidder bedrøvelige i Armod, stor Gæld og Besværing med vores fattige Hustruer og Børn”¹⁰⁸⁴. Derfor bad man nu ydmygt om, at ”Eders Majestæts naadigst vil Aalborg Bys Borgere og Indvaanere, som nu tilstede er og sig herefter der vil nedsætte Privilegier og lade dem sidde fri for Skat og Tynge i nogle Aar efter Eders Majestæts naadigste kristelige gode Bestemmelse.”¹⁰⁸⁵

Bortset fra fritagelsen for skatter og afgifter havde man en række konkrete forslag til at forbedre Aalborgs situation. I suplikationens første punkt udtryktes der ønske om, at den fire mile zone, fra Brønderslev i nord og til Støvring i syd, hvor Aalborg siden 1462 formelt havde haft eneret på at handle med bønderne, blev væsentligt udvidet.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸² AAR: 30. oktober 1629.

¹⁰⁸³ *Indlæg til registre og tegnelser*: 30. oktober 1645. Med disse linjer underbygges antagelsen af brevets datering til 30. oktober 1629 blot yderligere, eftersom det her fremgår, at flere af aalborgenserne opholdt sig i udlandet under den såkaldte fejde. Dette var ikke tilfældet under den efterfølgende krig, Torstenssonfejden 1643-45, hvor Aalborg i vinteren 1644 blev besat af svenske tropper. Her forhindres flugten via Limfjorden nemlig af det hårde vintervejr, så her var der, imodsætning til 1627-1629, altså ikke tale om nogen form for masseflugt. Noget længerevarende udenlandsophold kom heller ikke på tale, da de svenske tropper kun opholdt sig i Aalborg i 26 uger. Se Gert Poulsen (1988): s. 197-199.

¹⁰⁸⁴ *Indlæg til registre og tegnelser*: 30. oktober 1645.

¹⁰⁸⁵ Ibid.

¹⁰⁸⁶ Kroman: s. 278

*”Begærer Aalborgs Borgere underdanigst at efterdi der ingen Købstæder ligger i Aalborghus Len, som Købmandskab driver uden Aalborg alene Eders Majestæt naadigste ville bevilge, at Aalborg Bys Frihed maatte strække sig omkring Byen i alle Herreder og Birker til Lands og Vands saa vidt som Eders Majestæt til Aalborg Slot har Højhed og Rettighed og Lensmanden paa Aalborghus sætter Herredsfogeder og fire mil fra byen i nordlige Vendsyssel og det maatte afficeres og navngives hvert Herred og Birk, hvorvidt Byens Frihed skal strække sig”.*¹⁰⁸⁷

Det gamle læbælte skulle i 1629 helst udvides til at gælde for hele det store Aalborghus len, hvilket fremgår af formuleringen ” *saa vidt som Eders Majestæt til Aalborg Slot har Højhed og Rettighed og Lensmanden paa Aalborghus sætter Herredsfogeder* ”¹⁰⁸⁸. Antallet af herreder under lenet varierede, men i 1629 ville en sådan udvidelse være ensbetydende med, at det kun var Aalborg, der syd for byen måtte handle i Hornum, Aars og Hindsted herreder, mens det øst og sydøst for Aalborg drejede sig om handelsmonopol i Fleskum og Hellum herreder.¹⁰⁸⁹ Disse herreder ville sikre Aalborg et sammenhængende opland fra Kattegatkysten i øst til store strækninger af den østlige Limfjordskyst. Hertil spillede Slet herred en vigtig rolle, da det med sin vestlige placering sikrede forbindelsen mellem Limfjordskysten, Aalborg og Kattegat.¹⁰⁹⁰ Nord for Limfjorden skulle Aalborgs handelsmonopol udbredes til Kjær og Jerslev herreder, ligesom man via handelsmonopoler i Vestre og Østre Han herreder, Hvetbo herred og Horns herred agtede at gøre sin indflydelse gældende i Thy, på Vesterhavskysten og i det allernordligste Vendsyssel.¹⁰⁹¹

Med monopolet i Aalborghus len kunne alle konkurrenter blive fejlet af bordet én gang for alle, men hvis monopolet skulle have effekt, måtte befolkningen i de nævnte herreder naturligvis gøres opmærksom på de nye forhold. Derfor udbad man sig hjælp fra kongens lokale birke- og herredsfogeder, der skulle sørge for, at *”Indbyggerne i forne Herreder og Birker maa befales og tilholdes at søge Aalborg Bys Axeltorv med hvis Varer de har at sælge og der igen købe hvis Købmandsvarer af Aalborgs Borgere de behøve til Husholdning eller i anden Maade”.*¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁷ Indlæg til registre og tegnelser: 30. oktober 1645

¹⁰⁸⁸ Ibid.

¹⁰⁸⁹ Lensregnskaberne for Aalborghus: 1629-1630 og Erslev (1879-1885): s. 29, hvor udstrækningen af Aalborghus len i 1629 opridses.

¹⁰⁹⁰ Indlæg til registre og tegnelser: 30. oktober 1645.

¹⁰⁹¹ Ibid.

¹⁰⁹² Indlæg til registre og tegnelser: 30. oktober 1645.

Af samme årsag var det magtpåliggende, at eventuelle krænkelser af monopollet blev ledsaget af hårde bødestrafte. Enhver fremmed købmand, der blev pågrebet i handel med ”*Bønder, Fogeder eller Præster*”, skulle have sit varelager konfiskeret med ”*Halvparten til eders Majestæt og Halvparten til Aalborg By*”.¹⁰⁹³

Så vidt drømmen om nye tider i Aalborghus len, men også langs lenets lange kyststrækninger strammedes grebet: ”*At ingen indlandske eller udenlandske med Skibe, Skuder, Pramme eller Baade maa tilstedes paa nogen Havn at ligge og købslaa, sælge eller købe uden alene Bygningstømmer og Ildebrand som Recessen omformelder*”.¹⁰⁹⁴ Dette forbud skulle være gældende både på ”*Vesterstrand, Østresøkanten eller paa Limfjorden saa vidt Aalborg Bys Frihed sig strækker*”.¹⁰⁹⁵

Eneste varegrupper, der var fritaget for dette købs- og salgsforbud var altså bygningstømmer og kul og træ til brændsel. Interessant er det, at suplikationen ikke omtaler salthandlen, som sammen med handlen med bygningstømmer og brændsel var blevet givet fri i 1449. Forklaringen på denne undtagelse skal findes i oprettelsen af det aalborgensiske saltkompagni i 1622, hvor Aalborg havde fået monopol på at forhandle salt og vin i hele Limfjorden og på den jyske Kattegatskyst, ligesom Viborg, Holstebro, Lemvig, Thisted, Nykøbing Mors, Skive, Sæby, Hjørring, Skagen og omkringliggende fiskerlejer fra nu af skulle hente alt deres salt i Aalborg.¹⁰⁹⁶ I 1629 var det aalborgensiske saltkompagni endnu ikke opløst, så her har man altså skelet til de til Aalborg udstedte privilegier på salthandlen. Langs de førnævnte kyststrækninger måtte kun Aalborgs købmænd handle frit, mens enhver anden inden- eller udenlandsk skipper kun ved Aalborg måtte åbne sit lastrum for at handle.¹⁰⁹⁷ En sådan restriktion var allerede blevet indført for strækningen mellem Hals og Aalborg 1513-1523, men nu skulle den altså gælde i hele det nye monopol-område.¹⁰⁹⁸

Allerbedst var det selvfølgelig, hvis man kunne få begrænset de fremmede købmænds handel i selve Aalborg. Ikke mindst når det kom til salg af større varepartier, som man fra Aalborgs side gerne så

¹⁰⁹³ Ibid.

¹⁰⁹⁴ Ibid.

¹⁰⁹⁵ Ibid.

¹⁰⁹⁶ Enemark (1954): s. 29.

¹⁰⁹⁷ Indlæg til registre og tegnelser: 30. oktober 1645.

¹⁰⁹⁸ Kroman: s. 283.

begrænset til kun at finde sted under byens årlige Pinsemarked.¹⁰⁹⁹ Når købmændene selv drog på forretningsrejser til ”*Lübeck, Hamburg, Holland og paa andre Steder*”, begrænsede disse byer og nationer handlen til kun at finde sted i disse byer.¹¹⁰⁰ Derfor ”*begærer vi underdanigst, at de ingen videre Handel her hos os maa tilstedes enten i almindelige Markeder eller paa andre Tider vi har hos dem*”.¹¹⁰¹

De fremmede købmænd havde åbenbart deres egne metoder til at omgå Aalborgs restriktive handelsforhold. I suplikationens punkt syv beklagede man sig, ganske som i Ryresolutionen, over, at fremmede købmænd i al hemmelighed sendte ”*deres Landstrygere paa Landet og Købstædernes Axeltorve og opkøbe for Penge, hvis Varer de kan bekomme og det siden skibe, som de det skulle have taget af Borgeren i Betaling eller købt*”.¹¹⁰² Derfor foreslog man, at ”*de Tyske og Fremmede maa tage god og rigtig Bevis af Borgerne, som de køber Varer af og samme Bevis til Eders Majestæts Tolder og Borgmestre og Raad levere*”.¹¹⁰³ Allerede i 1449 var det blevet slået fast, at fremmede købmænd ikke måtte bedrive handel, som deres aalborgensiske værter ikke var orienteret om, ligesom det her stod at læse, at de fremmede gæster heller ikke måtte bruge aalborgensere som stråmænd.¹¹⁰⁴ I sidstnævnte tilfælde ønskedes sanktionerne strammet op, da den aalborgenser, der fra nu af blev grebet i at handle på fremmede købmænds vegne, ikke blot skulle betale en bøde og have sit varelager konfiskeret, men dertil straffes som meneder og smides ud af byen.¹¹⁰⁵ Kontrollen skulle foregå således, ”*At Borgmestre og Raad da maa forordne Byskriveren med en vederhæftig Købmand som flittig kan antegne, hvor de sælger deres Varer, saa det man grundigt kan forfare om alting oprigtigt tilgaar, som det sig bør*”.¹¹⁰⁶

Kontrollen med de fremmede købmænds gøren og laden skulle desuden sikres ved, ”*At ingen Fremmede som indkommer, maa ligge her længere i Byen at handle end en Maaned i det allerlængste*”.¹¹⁰⁷ De opholdstilladelser, som Christian 2. og Christian 4. i sin tid havde udstedt, og som Aalborgkompagniet havde forsøgt at omgå i 1600, så man nu gerne skåret ned til blot en måned. For at forhindre eventuelle overtrædelser blev det foreslået, at de fremmede købmænd, ”

¹⁰⁹⁹ Ibid.

¹¹⁰⁰ Ibid.

¹¹⁰¹ Ibid.

¹¹⁰² Indlæg til registre og tegnelser: 30. oktober 1645. Landstrygere skal her forstås som omstrejfende opkøbere.

¹¹⁰³ Ibid.

¹¹⁰⁴ Kroman: s. 276.

¹¹⁰⁵ Indlæg til registre og tegnelser: 30. oktober 1645.

¹¹⁰⁶ Ibid.

¹¹⁰⁷ Ibid.

*naar de ankommer, de da for Borgmestre og Raad maa sig angive og underordne sig, hvorvidt de maa handle og hvor længe de maa ligge, saa de deres Lejlighed derefter kan vide at rette".*¹¹⁰⁸

Endelig bad man i suplikationens punkt 12 om, at ingen fremmede købmænd måtte tillades at handle med hinanden i Aalborgs monopolområde.¹¹⁰⁹

Der var desuden lokale købmænd, som bedrev forprang i stor stil, hvilket *"uden Persons Anseelse straffes med Halsjern og Raadhuskælder"*.¹¹¹⁰ Det var hård kost, men blev begrundet med hensyn til byens forsyningssituation, *"Paa det den ene Borger som skatter og bør komme af Byens Tyngde kan lige saavel faa sin nødtørftighed til købs til sin Husholdnings Fornødenhed som den anden"*.¹¹¹¹

Ganske som i Ryresolutionen var håndværkernes opførsel et problem i Aalborg, *"Thi siden deres Skraa og Lavsret er kasseret, griber Haandværksfolk ind i Borgernes Næring og tillige med deres Haandværk bruger Købmandsskab og borgerlig Næring og ringe agter om deres Haandværk"*.¹¹¹² Derfor håbede man nu, at Christian 4. ville give håndværkerne deres skråer og lavsretter tilbage, så ingen *"Haandværksfolk da alene at maa erhverve sig af deres Haandværk og ingen Købmandshold eller borgerlig Næring i nogen Maade drive eller tilstedes"*.¹¹¹³ Med henblik på denne kontrol udbad magistraten sig ret til, at *"... have Magt til at sætte Oldermænd og stifte kristelig Politi under Haandværksfolk med alt, hvad fornødent gøres efter Aaringerne og Tidens Lejlighed"*.¹¹¹⁴

Hvad der virkelig ville gavne Aalborg ville være hvis borgerne *"nogle Aar, saa længe Eders Majestæt naadigst godt finder kunne sidde fri for Skat, Told, Sise og anden Tyngde"*.¹¹¹⁵ Dette ville ikke blot trække tilflyttere til Aalborg og sikre genopbygningen, men desuden sikre at borgerne atter fremstod som kreditværdige.¹¹¹⁶

Afgørelsen

I kølvandet på suplikationens aflevering blev der nu iværksat et større lobbyarbejde. Den første, der i den forbindelse meldte sig på banen, var rigsrådsmedlem og netop udnævnte lensmand til

¹¹⁰⁸ Ibid.

¹¹⁰⁹ Ibid.

¹¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹¹ Ibid.

¹¹¹² Ibid.

¹¹¹³ Ibid.

¹¹¹⁴ Ibid.

¹¹¹⁵ Ibid.

¹¹¹⁶ Ibid.

Aalborghus len, Jens Juel. Magistraten i Aalborg havde vitterligt forbindelser på højeste sted, hvilket fremgik af det brev, som Jens Juel 9. november 1629 indsendte til øverste sekretær i Danske Kancelli, adelsmanden Iver Vind.

Jens Juel fortalte, at han samme efterår havde konstateret, at ”*Aalborg By udi denne forledne Fejdes Tid meget ilde er medfaren, saa en stor del deraf er ganske ruineret, og hvilket igen er staaende ganske spoleret og udplyndret, saa den største del af Borgerskabet derover næsten er forarmet og nu er ganske ringe formuende*”.¹¹¹⁷ Under besættelsen var Aalborgs privilegier af fjenderne blevet ”*forøgt og frataget*”, hvilket var forklaringen på, at byen nu havde indsendt en suplikation med et udkast til nye privilegier.¹¹¹⁸ Derfor var Jens Juel Iver Vind ”*ganske venligt begærende ... at du, gode Broder, vil vel gøre og forne deres ringe Vilkaar af deres underdanigste skriftlige Foregivende videre erfare og deres afsendte Fuldmægtige hos højbemeldte Hans Majestæt naadigste til nogen og god Resolution beforderlig være*”.¹¹¹⁹

Af Jens Juels brev fremgår det, at der især var *et* af suplikationens 15 punkter, der nok ville få svært ved at blive godkendt, nemlig forslaget om at udvide Aalborgs handelsprivilegier til at dække hele Aalborghus len. Suplikationens andre 14 punkter nævnte Jens Juel ikke med et ord i sit brev, men han pointerede overfor Iver Vind, ”*at der ligger ingen anden Købstad udi de Herreder, som udi deres Suplikation er specificeret end forne Aalborg alene, saa der med samme Privilegier paa de Steder ikke kunne være ingen anden Købstad til Nachdel [skade]*”.¹¹²⁰

Nogen særlig indflydelse på beslutningsprocessen ser Jens Juels skrivelse ikke ud til at have haft. 6. december 1629, var det derfor Hans Sørensen Tolder selv, der greb fjerpen og skrev til Iver Vind. På trods af Jens Juels opfordring havde Iver Vind valgt ikke at tale for suplikationens sag, for Hans Sørensen Tolder fortalte om sin audiens, at: ”*Saa har vi bekommet til Antwort, at de Privilegier, som Vi nu begærer, skulle konfereres imod de forrige vi havde og os ligelig igen gives eller forbedres*”.¹¹²¹ En sammenligning af suplikationen med Aalborgs gamle privilegier må ikke have indgået i borgmesterens planer, for han bad nu Iver Vind om, at ”*Eders Velbyrdighed ville os*

¹¹¹⁷ Indlæg til registre og tegnelser: 9. november 1629.

¹¹¹⁸ Ibid.

¹¹¹⁹ Ibid.

¹¹²⁰ Ibid.

¹¹²¹ Indlæg til registre og tegnelser: 6. december 1629.

befordre hos Kongelig Majestæt at nogle Privilegier efter vores Indlæg maatte bekomme".¹¹²²

Sammenligningen mellem suplikationen og Aalborgs gamle privilegier var ifølge Hans Sørensen Tolder ikke en mulighed, da disse var brændt under den kejserlige besættelse.¹¹²³

Det springende punkt for suplikationens godkendelse var forsat forslaget om handelsmonopol i hele lenet. Ligesom Jens Juel pointerede Hans Sørensen Tolder over for Iver Vind, at godkendelsen af et sådant handelsmonopol "*i al Sandhed ingen af de andre Købstæder til Tvedragt som vores gode Lensmands Erklæring til Eders Velbyrdighed og Hr. Kansleren omformelder*".¹¹²⁴ Endelig advarede borgmesteren om, at "*dersom Byen ikke nu faar gode Privilegier*", var der ingen, der ville bosætte sig her, og de borgere, der var flygtet i 1627, ville ikke vende hjem, medmindre byen blev "*privilegeret og bekomme nogen Forskaanelse for Tynge*".¹¹²⁵

Alle overtalelsesforsøg til trods måtte Aalborg nøjes med en kopi af sine gamle privilegier, ligesom byens snedkerlav 23. juli 1630 fik fornyet og godkendt deres skrå- og lavsret af kongen.¹¹²⁶ 5. januar 1631 slap Aalborg, sammen med de øvrige købstæder i lenet, desuden med kun at skulle betale halvdelen af den sidst udskrevne skat.¹¹²⁷ Til gengæld fik Helsingørs købmænd samme år lov til fri handel i "*Aalborg Fjord*", så bugt med de fremmede købmænd fik man altså ikke i denne omgang.¹¹²⁸

Visionerne

Ser man i første omgang bort fra det akutte ønske om skatte-, told-, og afgiftsfritagelser, der havde til hensigt at genopbygge Aalborg, bærer de 15 punkter ikke ligefrem vidnesbyrd om en købstad og et rådsaristokrati, der var tvunget helt i knæ. Vel havde de kongelige lejetroppers plyndringer og næsten to års fjendtlig besættelse efterladt et på mange måder ruineret Aalborg, men det hører med til historien, at de fleste af byens borgmestre og rådmænd nåede at redde sig selv, formuer, familier og fartøjer i sikkerhed på de danske øer og i Norge. Vel gik Hybert Snitlach fallit, men borgmestre og rådmænd som Didrik Grubbe, Johan Brandt, Christen van Ginchel og Christoffer de Hemmer havde fortsat formuer og forbindelser i behold, og en købmand som Jens Bang havde sin virkelige

¹¹²² Ibid

¹¹²³ Ibid.

¹¹²⁴ Ibid

¹¹²⁵ Ibid.

¹¹²⁶ Gert Poulsen (1988): s. 195 og Wulff (1890-1893): s. 403-409.

¹¹²⁷ KB: 5. januar 1631

¹¹²⁸ Ibid: 4. marts 1631.

storhedstid i 1630'erne.¹¹²⁹ Alt i alt var Aalborgs situation i efteråret 1629 nok knapt så dystert, som suplikationen og Hans Sørensen Tolder ville gøre den til.

Derfor var man klar til at starte på en frisk i 1629. Suplikationen, der blev nedskrevet på Aalborg Rådhus 30. oktober dette år, forblev et skrivebordsprojekt, men dens form og indhold siger under alle omstændigheder noget om den selvbevidsthed og det ambitionsniveau, der prægede rådsaristokratiet i efteråret 1629. De fleste af de i suplikationen fremsatte ønsker var gentagelser, men også markante skærpelser af tidligere skænkede privilegier. Der, hvor suplikationen radikalt brød med tidligere monopoler og privilegier, var i forslaget om handelsmonopolet, der skulle strække sig over hele Aalborghus len. Hvis dette forslag var blevet ophøjet til lov, ville Aalborg have fået kontrollen med Hjørrings, Skagens og Sæbys handel samt store dele af Thisted og Hobros opland, ligesom andre købstæders tilladelse til fri handel i hele lenet ville være for intet at regne.¹¹³⁰ At netop dette forslag kunne give anledning til ballade og rynkede pander hos de omkringliggende købstæder og i regeringskredse, fremgår tydeligt af Jens Juels og Hans Sørensen Tolders breve fra november-december 1629. I disse breve nævnes de øvrige 14 forslag ikke med et ord, ligesom noget kunne tyde på, at Hans Sørensen Tolder helst ville undgå en sammenligning mellem suplikationens forslag og de gamle privilegier.

I betragtning af Aalborgs i forvejen dominerende position kan man selvfølgelig undre sig over, at byen ikke tidligere havde fremsat ønsker om kontrol med hele lenet. Sådanne ansøgninger er der ikke fundet spor af, selv om der med saltkompagniets monopol på salt- og vinhandel klart er tendenser til en sådan monopoldannelse i Aalborgs favør.

Forklaringen på, at forslaget om et sådant handelsmonopol så indgik i den suplikation, der blev skrevet og afsendt i netop oktober 1629, hænger efter alt at dømme sammen med den ekstreme situation, som man efter Kejserkrigen befandt sig i. Med Christian 4.s interesse for den jyske borgerbevægelses beklagelser har man på Aalborg rådhus uden tvivl øjnet en mulighed for at fremme byens særlige interesser på allerhøjeste sted.¹¹³¹ Man skal huske på, at mindst Hans Sørensen Tolder, Jens Sørensen Skrifer og Hans Felthuis deltog i borgermødet i Ry. Selv om stemningen i Ry nok ikke var revolutionær, må der blandt mødedeltagerne have været en følelse af,

¹¹²⁹ Ørnbjerg (2005): s. 40-45.

¹¹³⁰ Gert Poulsen (1988): s. 195.

¹¹³¹ Ibid.

at der med den nys åbnede formidlingskanal til kongen var store muligheder for den købstad, der evnede at gribe dem. Den opfattelse afspejler sig i Ryresolutionens ønsker om skattefritagelser, handlens koncentration i købstæderne og en ny forsvarsordning. På trods af dens rendyrkede fokus på lokale forhold er Aalborgs skjulte dagsorden et udtryk for, at en tilsvarende politisk bevidsthed og fremtidsoptimisme var til stede på Aalborg rådhus i efteråret 1629.

Brevet til rigshofmesteren

Hverken borgerbevægelsens eller Aalborgs suplikationer gav større resultater, og i adelige kredse så man nu med yderst kritiske øjne på borgerbevægelsens ledere, hvor ikke mindst Hans Sørensen Tolders opførsel kom i søgelyset. 19. januar 1630 udgik der fra Danske Kancelli et åbent brev ”*hvorved Hans Søfrensen, Borgmester i Aalborg, der i nogen Tid har været Borgmester der og nu har begæret at forskaanes for denne Bestilling fritages for denne*”.¹¹³² Muligvis har borgmesterens fratrædelse været spil for galleriet, for slår man efter i Aalborgs rådstueprotokoller, fremgår det, at toldereren januar-december 1630 fortsat optrådte og blev tituleret som borgmester.¹¹³³ 15. oktober 1630 lod Hans Sørensen Tolder, i forbindelse med behandlingen af en arvesag, oplæse det kongelige brev, der tidligere på året havde fritaget ham fra borgmesterembedet. Hans fortsatte tilstedeværelse på rådhuset blev nu forklaret med ”*min gunstige Lensmands Begæring*”, så det var åbenbart Jens Juel, og ikke Hans Sørensen Tolder selv, der holdt ham på posten.¹¹³⁴ Efter december 1630 møder vi dog ikke længere Hans Sørensen Tolder på rådhuset, men tolderembedet beholdt han frem til sin død i 1654.

Derfor var Hans Sørensen Tolders andel i den jyske borgerbevægelse dog ikke gået i glemmebogen. På herredagen i København, den 28. maj 1632, kritiserede adelen kraftigt borgerbevægelsens suplikationer, og ved samme lejlighed blev der stillet krav om, at borgerbevægelsens ledere skulle straffes.¹¹³⁵ Rigshofmester Frantz Rantzau afholdt i den forbindelse forhør over flere borgere, hvilket var ensbetydende med, at også Hans Sørensen Tolder i juni måned blev indkaldt til

¹¹³² KB: 19. januar 1630.

¹¹³³ AAR: 22. januar- 10. december 1630.

¹¹³⁴ AAR: 15. oktober 1630.

¹¹³⁵ Erslev 2 (1883-1890): s. 331.

København.¹¹³⁶ Den tidligere borgmester valgte i den forbindelse at komme rigshofmesteren i forkøbet og i et brev give sin udlægning af begivenhederne i efteråret 1629.¹¹³⁷

Hans Sørensen Tolder indledte brevet med at gøre rigshofmesteren opmærksom på, at han ved flere lejligheder havde optrådt som en loyal og kongetro undersåt. Efter sin tilbagekomst til Aalborg i sommeren 1629 opdagede Hans Sørensen Tolder, ”*at almofven i landet, som hafvede udstanden fiendens thvang och theranny vor ilde thilfreds met adelen och andre, som vor bortdragen af landet och foregaf derimod atschelig argumeter och besveringer*”.¹¹³⁸ Utilfredsheden med adelens svigt ulmede i Nordjylland, men borgmesteren forsøgte af al magt og med alle midler at lægge en dæmper på gemytterne: ”*Hafver jeg met stor perikel min yderste flid anvendt, at slig mistanke och had kunde bilegis och forekomis, och af Guds naaede fyeiet mig efter de fatig bedrøfvet folk och hoes presterne och de forstandigste baade mundelig och schreftelig formanet dem at undervise almofven anderledes herom, at slig hiemsøgelse mate optagis som en vel forthiendt synde straf*”.¹¹³⁹

Nogen større effekt så Hans Sørensen Tolders mæglingsbestræbelser dog ikke ud til at have haft, for ”*en part af almofven hafvede i penen befated deris besveringer, och mig blif forstendiget, de vele affierdige deris midel thil kong. mayts. met deris suplication och besveringer*”.¹¹⁴⁰ Det er altså den jyske borgerbevægelse, der her omtales som ”*almofven*”, og da toldereren blev opmærksom på deres aktiviteter, rejste han med til Viborg. Ikke for at bidrage til debatten, men snarere i egenskab af spion for kongen og rigsrådet. Hans Sørensen Tolder fortalte nemlig Frantz Rantzau, at han havde ”*lagt mig efter at vide hvis som fated vor, och loed mig inted andet merke ind jeg paa Aalborig byies vegne vele underschrifve det, som fated vor*”.¹¹⁴¹

Da Hans Sørensen Tolder fik gennemlæst brevet, som borgerbevægelsen ville sende til Christian 4., var han ikke i tvivl om, ”*at der som sligt hans kongelig mayts. schulle hafvede veret andragen, hafvede det en perrikelesche udgang*”.¹¹⁴² Han var ikke rådvild, for han foreslog straks borgerbevægelsen, at man i stedet for skulle opsøge kongen i Odense og personligt overrække ham

¹¹³⁶ Ibid og Gert Poulsen (1988): s. 198.

¹¹³⁷ Vi har allerede læst uddrag af dette brev, da det var her, Hans Sørensen Tolder berettede om sin rolle som skibskaptajn, fredsmægler og budbringer ved Kejserkrigens afslutning.

¹¹³⁸ Erslev 2 (1883-1890): s. 209.

¹¹³⁹ Ibid.

¹¹⁴⁰ Ibid.

¹¹⁴¹ Ibid.

¹¹⁴² Ibid.

brevet. Ikke at Hans Sørensen Tolder på nogen måde tvivlede på, ”at kong. mayts. joe naadigste schulle finde paa thienlig middel imoed deris besveringer och naadigste rette alting”.¹¹⁴³ Problemet var snarere, at ”ded, som fated vor, siuntis mig vor for ifrig; mand kunde och maatte stige det anderledis, saa blif det och bedre optagen”.¹¹⁴⁴

Borgerbevægelsen fandt, at tolderens forslag var en god ide, så ”paa det de schulle ingen mistanke hafve til mig” rejste han med til Odense.¹¹⁴⁵ Da kongen ikke var at træffe her, valgte Peder Sørensen og Hans Sørensen Tolder at følge efter kongen til Holsten. Et valg, som Hans Sørensen Tolder af frygt for at vække mistanke ikke mente at kunne undslå sig.¹¹⁴⁶ Suplikationen, som de to repræsentanter efterfølgende overrakte kongen i Krempe, omhandlede kun ”almofvens daa elendig och jamerlig thilstand, købstedernis ruin och borgerlig nerings forsvekelse”.¹¹⁴⁷

Audiensen i Krempe var også det sidste, Hans Sørensen Tolder skrev om sin andel i borgerbevægelsens aktiviteter. Brevet til Frantz Rantzau skiftede nu karakter og koncentrerede sig i stedet for om de anklager, som borgmesteren jo fortsat havde hængende over hovedet. Først og fremmest mente Hans Sørensen Tolder, at han selv var ganske ”uschyldig paathald” og at der ikke var hold i adelens anklager om, at borgerstanden skulle have overskredet sine beføjelser.¹¹⁴⁸ Ikke desto mindre voksede der i 1632 fortsat ”et forgiftig had imelom adelen og och borgerskabet och dagelig joe mer och mer thager ofverhand”.¹¹⁴⁹ I lyset af sine tidligere tjenester kunne Hans Sørensen Tolder fortsat være et nyttigt redskab for Frantz Rantzau. Han tilbød derfor rigshofmesteren at indsamle informationer om borgerskabets gøren og laden og sende disse informationer til København, ”naar jeg ser eller hører noget, som her hofmester ehr fornøden at vide”.¹¹⁵⁰

Så vidt Hans Sørensen Tolders forsvarsskrift, der på mange måder minder om brevet fra 7. juli 1624, hvor han fortalte Christen Friis om håndværkeroprøret i Aalborg. Som i 1624 får man i 1629 indtrykket af en loyal undersåt, der ganske uforskyldt var blevet involveret i en større sammensværgelse. Til alt held for konge og rigsråd var Hans Sørensen Tolder i 1629 snedig nok til

¹¹⁴³ Ibid.

¹¹⁴⁴ Ibid.

¹¹⁴⁵ Ibid.

¹¹⁴⁶ Ibid: s. 210.

¹¹⁴⁷ Ibid.

¹¹⁴⁸ Ibid.

¹¹⁴⁹ Ibid

¹¹⁵⁰ Ibid.

at spille med på borgerbevægelsens planer og samtidig gyde olie på vandene, når aktiviteterne og skrivelserne blev for yderligtgående. Det var Hans Sørensen Tolder, der ved fredsslutningen dæmpede de ophidsede gemytter i Nordjylland. Han skrev kun under på Ryresolutionen for at undersøge borgerbevægelsens planer, og det var alene hans fortjeneste, at man overhovedet forsøgte at komme i dialog med kongen frem for blot at afsende en række forslag. Af samme årsag var den adelige kritik af borgerbevægelsen skudt langt over målet, da brevet, som Christian 4. fik overdraget i Krempe, blot bønfuldt kongen om at hjælpe Jylland på fode igen. Endelig fulgte borgerbevægelsen til punkt og prikke kongens befaling om at nedfælde deres klager i punktform, så heller ikke her var der tale om overskridelser af borgerstandens beføjelser.

Hvilken rolle spillede toldereren egentlig i den jyske borgerbevægelse? Adelen betragtede ham i hvertfald klart som en af hovedmændene, hvilket sikkert hang sammen med underskriften på Krempebrevet, og rejseaktiviteterne i efteråret 1629. En sådan antagelse underbygges af, at det i særlig grad var denne underskrift og rejsen til Odense og Krempe, som Hans Sørensen Tolder forsøgte at bortforklare med gruppepres og spionagevirksomhed. Læg dertil Hans Sørensen Tolders andel i Aalborgs egen suplikation og lobbyarbejdet for at det, i både bogstavelig og overført betydning, grænseoverskridende forslag om handelsmonopol i hele Aalborghus len. På den baggrund kan Hans Sørensen Tolders gøren og laden bedst karakteriseres som et snedigt dobbelt-spil, der, alt efter hvilke veje de politiske vinde blæste, tjente til at sikre hans egen karriere som borgmester, tolder og købmand.

Mødet i gildehuset (1638)

På trods af den jyske borgerbevægelses umiddelbare fiasko fik dens aktiviteter uden tvivl konsekvenser for borgerskabets politiske bevidstgørelse i de efterfølgende år.¹¹⁵¹ Adelens svigt under Kejserkrigen var fortsat en torn i kødet på købstæderne, hvortil kom det stigende antal skatteudskrivninger, som Christian 4. nu væltede over på sine undersåtter. Alt i alt var der i 1630'erne fortsat nok at beklage sig over, og ikke mindst adelens manglende militære og økonomiske bidrag til landets forsvar kom nu i skudlinjen.¹¹⁵² Den væsentligste hæmsko for borgerne var i den forbindelse, at man manglede et politisk forum, hvor man i fælles front kunne gøre sine synspunkter og indflydelse gældende. De stænderforsamlinger, der andre steder i 1600-tallets Europa spillede så vigtig en rolle for fyrsternes skatteopkrævninger, muligheder for at bedrive

¹¹⁵¹ Gamrath og Ladewig: s. 533.

¹¹⁵² Jespersen (2004): s. 271.

udenrigspolitik og udkæmpe krige, havde på dansk grund, bortset fra to stændermøder 1627-1628, været så godt som ikke-eksisterende siden Reformationen.¹¹⁵³ Da de evindelige budgetslagsmål mellem Christian 4. og rigsrådet i 1638 gik i hårdknude, tog kongen initiativ til et stændermøde, hvor ikke mindst finansieringen af landets forsvarsberedskab var på dagsordenen.¹¹⁵⁴

Dette kommende stændermøde, der skulle finde sted i juni måned i Odense, var åbenlyst den mulighed, som borgerne havde ventet på, for Aalborgs magistrat indkaldte nu repræsentanter fra Ribe, Viborg, Århus, Randers, Varde, Thisted, Lemvig, Sæby, Horsens, Ringkøbing, Holstebro, Hobro, Mariager, Kolding, Skive og Nykøbing Mors til et planlægningsmøde. Her var det tanken, at man inden stændermødet skulle koordinere de jyske købstæders udtalelser, så man kunne danne fælles front overfor de øvrige stænder. 14. juni blev de jyske købstæders repræsentanter i Viborg forelagt de spørgsmål, der skulle drøftes på det kommende stændermøde og straks efter fremlæggelsen må man i samlet trop have begivet sig til Aalborg. 20. juni afholdtes der i hvert fald et koordinationsmøde i Guds Legemes Lavs gildehus ved Østerå, hvilket mundede ud i en fælleserklæring, der efterfølgende blev fremlagt i Odense.¹¹⁵⁵ Ved stændermødet i Odense var Aalborg repræsenteret ved borgmester Didrik Grubbe og rådmand Hans Sørensen, ligesom Aalborg ved samme lejlighed også repræsenterede Hjørrings interesser.¹¹⁵⁶

Fælleserklæringen i Odense

I Odense svarede købstæderne ja til spørgsmålet, om de ”*schulle komme kongl. Mayts och riget til hielp med schat at udgifve.*”¹¹⁵⁷ De ville ”*en hver efter sin formue, och at schatte, som mand for Gud i himmellen och kongl. [mayts] vil verre bekiendt, efter voris ringe stand och vilkor med de andre stender.*”¹¹⁵⁸ Til gengæld var man mere forbeholden overfor spørgsmålet, om købstæderne på forskud ville deponere penge til de landekister, der til brug for landets forsvar skulle administreres af de adelige landkommisærer.¹¹⁵⁹ Snart ti år efter var det fortsat Kejserkrigen, der blev brugt som forklaring: ”*efter freden vaar sluttet, fandt indtet at begynde næring med igien, men rueniret,*

¹¹⁵³ Gamrath og Ladewig: s. 532.

¹¹⁵⁴ Ibid: s. 533.

¹¹⁵⁵ Erlev 2 (1883-1890): s. 474 og 477.

¹¹⁵⁶ Ibid: s. 486. Det var ikke Hans Sørensen Tolder, der var med i Odense, men derimod den tidligere slotsskriver, Hans Sørensen. Han kom fra Kolding og omtales første gang som rådmand i Aalborg i marts 1636 (Tauber og Nielsen: s. 132 og AAR: 11. marts 1636).

¹¹⁵⁷ Erlev 2 (1883-1890): s. 474.

¹¹⁵⁸ Ibid.

¹¹⁵⁹ Gamrath og Ladewig: s. 533.

nederbrut och vuste huse och derforuden stach i stoer gield och besvering til adellen och andre inden och uden riget".¹¹⁶⁰

Hertil kom skattetrykket og Trediveårskrigen, der vanskeliggjorde indenrigs- og udenrigshandlen og derfor var der *"nu disverre iche de middel hoes borgerschabet, som der tilforn haver veret i købstederne"*.¹¹⁶¹ Samme afvisende svar fik Christian 4. på spørgsmålet *"Om de formufvende borgere i købstederne paa et aar eller thov ville underholde riget nogen foedfoelch och si[de]n tage af stederne betaling"*.¹¹⁶² Tilbage i 1629 havde borgerbevægelsen som bekendt stillet forslag om oprettelsen af en national milits, så man undgik at skulle holde dyre og udisciplinerede lejesoldater med kost og logi. Frygten for sådanne indkvarteringer havde åbenbart ikke fortaget sig i 1638, for i gildehuset ved Østerå var man enige om at sende spørgsmålet til høring hos *"de formufvende borgere"*, inden man tog endelig stilling til sådanne indkvarteringer.¹¹⁶³

Til slut havde kongen bedt borgerne indsende forslag til *"hvorledis Jutland nest Guds velsignelse och bistance forsechris kunde for vore fienders macht och ofervold"*.¹¹⁶⁴ Her blev forslaget om oprettelsen af en milits igen fremlagt. Alle købstæderne ville gerne *"giøre en ves Mandtal paa alle Mandts personer fra 18 aar til 50 Aar, ingen undtagen, och dennem i nogle Roeder eller Compagnier at delle"*.¹¹⁶⁵ Derefter skulle der oprettes en turnusordning, hvor det enkelte kompagni i et år, *"ved nat och dag"*, skulle stå klar til at forsvare sin del af Jylland imod fjendtlige angreb. Når året var gået, skulle det pågældende kompagni afløses af et nyt kompagni, der efter et år ville blive afløst af et andet kompagni.¹¹⁶⁶ Et sådant projekt krævede i sagens natur professionelle officerer, men dem ville købstæderne, ganske som i 1629, gerne ansætte og aflønne, hvilket ville være væsentligt billigere, end hvis hele Jyllands forsvar skulle baseres på *"fremmede soldater"*.¹¹⁶⁷ Behovet for en sådan milits blev ikke mindre påkrævet af, at den adelige ryttertjeneste blev regnet for både ufrugtbar og ringe, hvortil kom, at man på adelens slotte og herregårde misbrugte standens privilegier til at opnå skattefrihed for fæstebønderne, hvilket resulterede i at skattebyrden faldt

¹¹⁶⁰ Erslev 2 (1883-1890): s. 475.

¹¹⁶¹ Ibid.

¹¹⁶² Ibid.

¹¹⁶³ Ibid.

¹¹⁶⁴ Ibid.

¹¹⁶⁵ Ibid: s. 476.

¹¹⁶⁶ Ibid.

¹¹⁶⁷ Ibid.

tilbage på købstæderne.¹¹⁶⁸ Disse beklagelser fremgår ikke af fælleserklæringen fra mødet i Guds Legems Lavs gildehus, men forslaget om oprettelsen af en borgermilits indikerer, at man heller ikke i Jylland gav meget for adelens bidrag til landets forsvar.

Resultatet af stændermødet i 1638 blev i første omgang det, at stænderne blev enige om, at de bevilgede midler skulle deponeres i landekisterne under de adelige kommissærers kontrol. De jyske købstæders forslag om en ny forsvarsordning blev ikke ført ud i livet, men på trods af borgerskabets kritik af den adelige forsvarsvilje kunne begge parter sådan set være godt tilfredse med, at de nye forsvarsbevillinger blev lagt i provinsernes landekister og dermed unddraget kongens direkte kontrol.¹¹⁶⁹ Dertil kom de mere vidtrækkende konsekvenser af stændermødet. Med deltagelsen i stændermødet var Aalborg og de øvrige købstæder i højere grad end tidligere blevet inddraget i beslutningsprocessen, og på længere sigt kunne behovet for nye bevillinger give mulighed for, at borgerne fik yderligere indflydelse på landets forsvars- og skattepolitik.¹¹⁷⁰

Torstenssonfejden (1644)

Skt. Jan

20. juli 1644 ankrede skibet Skt. Jan fra Bergen op ud for Aalborghus slot.¹¹⁷¹ Skt. Jan var et veludrustet skib på 120 læster, bevæbnet med 13 kanoner og fire morterer. Den 50 mand store besætning var under kommando af den norske kaptajn Bernt Mogensen, der i forbindelse med Skt. Jans ophold ved Aalborg skrev en udførlig rapport over de militære operationer, som skibet her var involveret i, og de udgifter og tab, der opstod i den forbindelse.

Forklaringen på Skt. Jans tilstedeværelse ved Aalborg skal findes i Christian 4.s dristige udenrigspolitiske forsøg på at genoprette den stormagtsstatus, der på alle måder var gået tabt med nederlaget i Kejserkrigen. Denne udenrigspolitiske linje var blevet Sverige et nummer for stærkt, og i december 1643 rykkede 15.000 svenske soldater under ledelse af general Lennart Torstensson derfor op i de danske hertugdømmer, hvorfra man 9. januar 1644 fortsatte op i Jylland, der lå så godt som forsvarsløst hen.¹¹⁷²

¹¹⁶⁸ Jespersen (2004): s. 270-271.

¹¹⁶⁹ Gamrath og Ladewig: s. 533.

¹¹⁷⁰ Jespersen (2004): s. 272.

¹¹⁷¹ *Forskellige militære regnskaber: 1643-1645.*

¹¹⁷² Knud J.V. Jespersen (2009): 1600-1720: s. 241-242.

I takt med at de svenske soldater rykkede nærmere, begyndte mange aalborgensere derfor at pakke deres skibe med familier og ejendele i håb om at undslippe svenskerne af søvejen. Viborg faldt i svenskernes hænder 16. januar, hvorfra Torstensson sendte et regiment ryttere under ledelse af Helmuth Wrangel af sted til Aalborg for at sikre hærens overgang til Vendsyssel. Hverken lensmanden eller magistraten gjorde noget forsøg på at organisere et forsvar, så 18. januar var det i henhold til en lokal anekdote biskoppen over Aalborg Stift, der overgav byen til oberst Wrangel.¹¹⁷³ Også vintervejret var på svenskernes side, da den planlagte flugt via søvejen blev forhindret af storm, modvind og hård frost. Skibene kom altså ikke ud af stedet, hvormed størsteparten af Aalborgs handelsflåde samt en mængde kostbarheder og gods med lethed kunne konfiskeres af de svenske soldater.¹¹⁷⁴

Dagligliv under besættelsen

Efter at have nedkæmpet en lokal bondehær ved Nørresundby og besat Vendsyssel, tog Wrangel fat på at sikre sig kontrollen med Aalborg, hvor intet blev overladt til tilfældighederne. Aalborghus, hvor en stærk svensk garnison blev placeret, fik med tvangsudskrevne borgere og bønder som arbejdskraft forstærket og forbedret sine fæstningsanlæg, og der blev slået bro over Østerå, så der var forbindelse mellem slottet og havneområdet. Endelig anlagde Wrangel en pontonbro over Limfjorden, så hans soldater kunne komme frem og tilbage mellem Himmerland og Vendsyssel.¹¹⁷⁵

Anledningen til disse bygge- og anlægsprojekter var, at Torstensson havde udset Aalborg til at være et af udgangspunkterne for den kommende invasion af Fyn og Sjælland.¹¹⁷⁶ Til det formål blev der udstationeret tre regimenter af svenske fodfolk i byen, store rytterskarer blev indkvarteret i oplandets landsbyer, mens svenske krigsskibe og transportfartøjer ankom til Aalborg. Næste skridt var derfor blot at afvente den hollandske hjælpeflåde, som man havde hyret til at eskortere invasionsflåden.¹¹⁷⁷

Imens måtte aalborgenserne indordne sig under deres nye herrer. Der var øjensynligt forskellige måder at klare sig på. Den tidligere borgmester Jørgen Olufsen fik, imod klækkelig betaling, udleveret et skilt af svenskerne, som efterfølgende blev sat op på hans købmandsgård, der hermed

¹¹⁷³ Ørnbjerg (2010): s. 20.

¹¹⁷⁴ Ibid.

¹¹⁷⁵ Gert Poulsen (1988): s. 199.

¹¹⁷⁶ Axel Liljefalk: Torstenssons Indfald paa den jyske Halvø 1643-45: s. 250.

¹¹⁷⁷ Ibid.

skulle være beskyttet imod plyndring, mens Christen van Ginchel var knap så heldig, da oberst Wrangel med stab og tjenestefolk indkvarterede sig i borgmesterens købmandsgård.¹¹⁷⁸ Heller ikke byens huse gik ram forbi. Jens Bangs Stenhus fik en hård medfart, og både toldboden og smedenes lavshus blev jævnet med jorden af besættelsestropperne.¹¹⁷⁹

Det er anslået, at Torstensson december 1643-juli 1644 aftvang de besatte områder næsten ½ million rigsdalere, og Aalborg måtte også yde sin part.¹¹⁸⁰ Vi kender ikke de præcise tal for Aalborg, men når Randers i januar 1644 måtte udrede en brandskat på 24.000 rigsdalere til oberst Wrangel er der næppe grund til at antage, at Aalborg er sluppet billigere.¹¹⁸¹ 17. januar havde Wrangel ganske vist lovet Aalborgs biskop, at bispegården ikke ville blive udplyndret, men beskatning var åbenlyst en anden sag. På trods af Wrangels løfte blev biskoppen pålagt store skatter af obersten og Wrangel havde også tvunget byfoged Mogens Jespersen til at betale ham 100 dalere.¹¹⁸² Mogens Jespersen kunne efter besættelsens ophør desuden fortælle, at indkvarteringen af ” 5 af Svenskens Løjtnanter” havde kostet ham 21 dalere om ugen i betaling til hver af løjtnanterne.¹¹⁸³

Slaget om Aalborg

Svenskernes krigsførelse gik dog langt fra som planlagt. 16. maj 1644 besejrede Christian 4. i søslaget ved Listerdyb den af svenskerne hyrede hollandske hjælpeflåde, og dermed gik Torstenssons invasionsplaner i vasken. Sideløbende med Torstenssonfejden fortsatte Sverige sit engagement i Trediveårskrigen i Centraleuropa. Denne tofrontskrig blev for alvor problematisk, da en kejserlig hær under ledelse af general Gallas stødte op i Nordtyskland for at afskære Torstenssons tilbagetog fra Jylland. Torstensson trak derfor størstedelen af hæren mod syd i sommeren 1644 og efterlod kun nogle få garnisoner i det jyske, hvoraf en af disse var placeret på Aalborghus slot. Svenskerne havde forskanset sig på Aalborghus og fik støtte fra tre svenske krigsskibe på Limfjorden, hvoraf de to var *Josef* og jagten, der tidligere havde udgjort perlerne i Christen van Ginchels handelsflåde.

¹¹⁷⁸ Gert Poulsen (1988):s. 198.

¹¹⁷⁹ Om svenskernes ophold i Jens Bangs Stenhus se AAB: 14. oktober 1644 og Ørnbjerg (2005): s. 48. Vedrørende svenskernes ødelæggelse af toldboden og lavshuset se KB: 16.maj 1646 og 13. oktober 1651.

¹¹⁸⁰ Ørnbjerg (2010): s. 25.

¹¹⁸¹ Henning Hall: *Mammon og magt i slottets skygge*: s. 185.

¹¹⁸² KB: 25. september 1644 og AAB: 24. februar 1645.

¹¹⁸³ AAB: 24. februar 1645.

I takt med den svenske tilbagetrækning besluttede man sig fra dansk side til at genvinde det militære initiativ og nedkæmpe de svenske garnisoner i Jylland. En sammenskrabet styrke af bønder og professionelle soldater under ledelse af den vendsysselske adelsmand og oberst Vogn Vognsen (1594-1650) fik til opgave at generobre Aalborghus og sikre kontrollen med Vendsyssel.¹¹⁸⁴ Til alt held for Vognsen fik han 21. juli assistance fra Bernt Mogensens Skt. Jan og et andet dansk krigsskib. Efter massive ildkampe lykkedes det de danske søfolk at borde, erobre, afbrænde og sænke de tre svenske skibe. Herefter kunne Vognsens soldater sejle over Limfjorden, og Vendsyssel kom igen på danske hænder. Slottets svenske garnison holdt imidlertid stand, men med tabet af de svenske skibe var den nu afskåret enhver flugt- og kommunikationsvej via Limfjorden. Aalborghus' forsvarsværker var stærke, så frem for at løbe storm på Aalborghus, valgte oberst Vognsen at indlede en belejring for at bombardere og sulte svenskerne til overgivelse. Efter et massivt bombardement 31. juli-4. august vovede Vognsen et stormangreb på slottet. Det lykkedes, og de svenskerne, der ikke nåede at flygte, blev taget til fange.¹¹⁸⁵ Aalborg var igen under dansk kontrol.

Torstenssonfejden gik væsentligt hårdere ud over Danmark end Kejserkrigen, så fraværet af svenske soldater under resten af krigen, var ensbetydende med at man her og dermed også nordenfjords undgik endnu en svensk besættelse med alt, hvad deraf fulgte af kamphandlinger, plyndringer og ødelæggelser. På trods af 26 ugers hård beskatning, ødelagte huse, afbrændte skibe og et sønderskudt slot slap Aalborg dermed også billigere fra Torstenssonfejden end mange andre steder. Værst var uden tvivl tabet af den store handelsflåde, men som vi har set med Christen van Ginchels fortsatte handelsvirksomhed, anlæggelsen af børnehuset og ansøgningen om Afrikahandel var der fortsat kapital i Aalborg. At rådsaristokratiet dertil ikke havde skruet ned for de politiske ambitioner fremgår med al tydelighed af de 12 år mellem Christian 4.s død i 1648 og Enevældens indførelse i 1660.

Mod Enevælden (1648-1660)

Torstenssonfejdens ødelæggelser var nemlig ikke ensbetydende med, at man på Aalborg rådhus havde tabt interessen for at blande sig i politik. Tværtimod. Efter Christian 4.s død 28. februar 1648,

¹¹⁸⁴ Ørnbjerg (2010): s. 29.

¹¹⁸⁵ AAB: 17.oktober 1644.

skulle der vælges en ny konge, og i den forbindelse indkaldtes rigsrådet og ca. 195 repræsentanter for adelen, gejstligheden og borgerskabet i foråret 1648 til stændermøde i København.¹¹⁸⁶

Tronkandidaten var Christian 4.s søn, hertug Frederik. Aalborg var under disse forhandlinger repræsenteret ved borgmester Hans Sørensen og rådmand Daniel Calow, og Aalborg var sammen med Ribe den eneste jyske købstad, der sendte hele to repræsentanter til København.¹¹⁸⁷ I den forbindelse er det værd at bemærke, at man i Aalborg åbenbart var af den opfattelse, at hertug Frederik kun skulle vælges til konge i Danmark, mens han uden videre skulle have tildelt Norge som et arverige, selv om proceduren ved tidligere kongevalg havde været, at den nye tronfølger også skulle godkendes som konge her.¹¹⁸⁸ Opfattelsen af Norge som et arverige delte Aalborg med Viborg, Hobro, Fåborg, Storehedinge, København og Christianshavn samt flere købstæder på Bornholm og langs Øresundskysten, men ikke med andre danske købstæder eller adelens repræsentanter.¹¹⁸⁹

På trods af at forslaget om et norsk arverige ikke blev realiseret i 1648, bærer det vidnesbyrd om rådsaristokratiet sagtens kunne måle sig med adel og rigsråd, når det kom til politiske ambitioner.¹¹⁹⁰ Man lod sig ikke længere blot stille tilfreds med at fremsætte ønsker om skattefritagelser og forbud mod omløbende bissekræmmere. Forslaget om et norsk arverige kan derfor ikke blot karakteriseres som et ”nålestik”, men kan i lige så høj grad ses som et udtryk for, at man fra borgernes side ikke længere ville finde sig i at blive holdt udenfor den politiske beslutningsproces.¹¹⁹¹ Blandt dem, der delte denne opfattelse og disse ambitioner, var altså borgmester Hans Sørensen og rådmand Daniel Calow.

Det skortede dog fortsat ikke på forsøg på at varetage købmændenes egne økonomiske og sociale interesser. Præcis to måneder efter valget af Frederik 3., 8. juli 1648, mødtes næsten 100 repræsentanter fra købstæderne i Danmark, Skåne, Halland og Blekinge i København, hvor de udarbejdede en fælles ansøgning til kongen med i alt 13 ønsker og forslag, som de mente kunne være til gavn for ”... *borgerskabitz haandtæring och næring til lands och til wands*”.¹¹⁹²

¹¹⁸⁶ C. Rise Hansen 1 (red.): *Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie i Frederik III's tid*: s. 35.

¹¹⁸⁷ Ibid: s. 53.

¹¹⁸⁸ Ibid: s. 34.

¹¹⁸⁹ Ibid.

¹¹⁹⁰ Gamrath og Ladewig: s. 534.

¹¹⁹¹ For vurderingen af forslaget om et norsk arverige som et nålestik, se Gert Poulsen (1988): s. 204.

¹¹⁹² Hansen 1: s. 216.

Efter at have bedt om, at den enkelte købstads privilegier på handel og håndværk blev respekteret, forsøgte man nu at få udmanøvreret lensmændenes kontrol med købstæderne, som der fandtes talrige eksempler på i købstadsforordningen af 1619. Med henvisning til *"arrilds tidt"* bad man derfor om, *"at huis den høy øffrighed haffuer dennem at befale, det byens øffrighedt selff naadigste maatte beefalis och thilschriffuis"*.¹¹⁹³ Et særligt irritationsmoment var i den forbindelse 1632, hvor rigsrådet havde bremset den direkte kommunikationskanal mellem borgerne og kongen. Den direkte mulighed for at kommunikere med kongen uden om adelens kontrol så man gerne genoprettet, så købstæderne *"... frie wdenn nogenn opschrift eller forhindring maatte med dieris suplicationer søge hanns kongelig may., som af gammel tid brugeligt och seduannligt werrit haffuer"*.¹¹⁹⁴ Ganske som i tilfældet med forslaget om det norske arverige ser vi her igen et eksempel på ønsket om politisk indflydelse. I modsætning til Christian 4.s købstadsreform var den ideelle lovgivning i købstædernes øjne de stadsretter, som kong Christoffer og kong Hans havde udstedt århundreder tidligere. Disse stadsretter så man gerne *"maatte komme paa thryck och naadigste maatte befales alle kiøbstederne och des øfrigheder sig dereffter at rette"*.¹¹⁹⁵ De var interessante for købstæderne, fordi der heri åbnedes op for, at borgerne selv skulle vælge deres borgmestre og rådmænd.¹¹⁹⁶ Det var med andre selvsuppleringsretten til magistratsposterne, som købstæderne ønskede genindført og lovfæstet.

Et andet kritikpunkt med brod mod adelen ses i forslaget om at *"en richtig nomorerede kiøbmandsbog"* i gældssager *"maatte staae mere til troende mere en ens blotte benechtelse"*.¹¹⁹⁷ Forslaget har nok i særlig grad haft brod mod de adelige debitorer, ligesom ønsket om at *"wdleeg paa landsbyerne effter bundens død maatte forholdis effter lougenn, och hos bundenn icke støre rett i boedt at haffue andet en anden creditor"* også kan have haft adelens krav på tilgodehavender hos deres afdøde fæstebønder i tankerne.¹¹⁹⁸

I 1640'erne var et tilbagevendende problem blevet de forhøjede toldsatser, der ikke blot ramte handlen med almindelige købmandsvarer, men som i særlig grad gik ud over handlen med øl og malt, som købmændene som den eneste af stænderne skulle betale acisse af. Af samme årsag

¹¹⁹³ Ibid: s. 217.

¹¹⁹⁴ Ibid.

¹¹⁹⁵ Ibid: s. 218.

¹¹⁹⁶ Mackeprang: (1975): s. 47 og 51.

¹¹⁹⁷ Hansen 1: s. 218.

¹¹⁹⁸ Ibid: s. 219.

udtrykte man forhåbninger om, at Frederik 3. for det første ville nedsætte toldsatserne og for det andet helt ville fjerne afgifterne på øl- og malthandlen.¹¹⁹⁹ Herefter fulgte de, man fristes til at sige næsten obligatoriske, ønsker om forbud mod forprang og brug af ulovlige anløbshavne, ligesom det som altid blev pointeret, at håndværkerne skulle holde sig til deres by og deres fag og ikke beskæftige sig med handel og købmændskab.¹²⁰⁰

Særligt meget fik de 100 købstadsrepræsentanter dog ikke ud af turen til København den sommer. Frederik 3. svarede dem først året efter, 20. maj 1649, og det var ikke positivt. Kongen ville ikke stoppe brugen af lensmændene som mellemmand mellem København og købstæderne, *efterdi ingen anden end lensmanden kand befallis at haffue inspection med huiss, som befalet bliffuer*”, så den kommandovej skulle der altså ikke laves om på.¹²⁰¹ Dertil ville købstæderne få mere skade end gavn af at kunne henvende sig direkte til kongen, da den lokale lensmand alligevel skulle komme med en udtalelse og vurdering af ansøgningerne.¹²⁰² Toldsatserne og øl- og maltacissen var der i skrivende stund ikke råd til at pille ved, og mens regnskabsbøger bestemt var at foretrække som bevismateriale i gældssager, var det næppe tilrådeligt at give det forrang fremfor underskrifter og vidnesbyrd. Eftersom ikke alle købmænd havde lært, *”huadt det war, at were kiøbmendt och holde bog*”, fandt Frederik 3. det ikke realistisk at prioritere det ene bevismateriale fremfor det andet.

Heller ikke i forhold til forprang og de ulovlige havne var kongen særlig imødekommende. Lovgivningen var allerede fyldestgørende nok på dette område, ligesom der måtte tages lokale hensyn fremfor blot at tilgodese *”nogen faa borgeriss fordeel*”.¹²⁰³ Der var heller ingen planer om at genintroducere de gamle stadsretter fra kong Christoffers og kong Hans’ regeringstid. Frederik 3. fandt dette *”betenckelig, ald dendt stund ey widiss, huoerwit de hidindtil har werret i brug och observantz*”. Først en nærmere undersøgelse ville kunne godtgøre, hvad der i forhold til lovgivningen kunne være købstæderne *”gauffnligst och bequemligst*”.¹²⁰⁴

Hos rigsrådet var opfattelsen af købstædernes skrivelse den samme som hos Frederik 3. Det var og blev lensmændene, der skulle formidle kontakten mellem kongen og købstæderne, og ligesom kon-

¹¹⁹⁹ Ibid: s. 217.

¹²⁰⁰ Ibid: s. 217-218.

¹²⁰¹ Ibid: s. 253.

¹²⁰² Ibid.

¹²⁰³ Ibid: s. 255.

¹²⁰⁴ Ibid: s. 256-257.

gen påpegede også rigsrådet, at brugen af lensmændene som mellemlid ville spare borgerne for mange rejser frem og tilbage.¹²⁰⁵ Ordentligt førte regnskabsbøger var klart at foretrække som bevismateriale, når blot købmanden overholdt de retslige procedurer i forhold til varslinger og stævninger. Resten af købstædernes forslag tog rigsrådet ikke stilling til. Dog afviste man forslaget om toldnedsættelser med kommentaren om, at ”*Efterdi rigens tilstand nu icke kan taale nogit aff indkomsten at formindske, saa faar dette at beroe i den stand, som ordnet er*”.¹²⁰⁶

Den jyske alliance

I modsætning til 1629 forsøgte Aalborgs magistrat sig ikke denne gang med at fremme sin egen dagsorden. Til gengæld indgik man i november 1648 en alliance med borgmestre, rådmænd og borgerskab i de øvrige jyske købstæder og indsendte nu en fælles ansøgning til Frederik 3. Eftersom lensmanden på Aalborghus, Erik Juel, som den eneste lensmand har kvitteret for modtagelsen af denne ansøgning, er der god grund til at antage, at den er blevet skrevet på enten Aalborg rådhus eller måske endda i gildehuset, som det jo havde været tilfældet med byens egen suplikation i 1629 og med de jyske købstæders fælles udtalelse i 1638.¹²⁰⁷

Først og fremmest ville de jyske købstæder gerne have forlænget den treårige skattefritagelse, som Christian 4. havde tildelt dem 1. maj 1646.¹²⁰⁸ I dette brev fritog kongen ”*kiøbstederne i vort land Nørrejyland for alle baade ordinarie och extraordinarie skatter i tre nestfølgende aar at forskaane*”.¹²⁰⁹ Når det så var slut med skattefritagelsen, ville man gerne have forordnet ”*goude mænd til commisarier, som enhuer byes leilighed ville obseruere och taxere, huad enhuer bye kunde tholle at gifue, eftersom der ehr megen forandring scheed i kiøbstederne siden sidste taxering*”.¹²¹⁰ Eftersom mange af deres skibe ”*sejlede øster och synder paa*” efter rug, hør, hamp og andre varer og derfor måtte betale told i både Øresund, bælterne og hjembyen, bad man nu om at måtte blive fritaget for told og afgifter af disse varer på et af stederne.¹²¹¹ Svaret på de jyske købstæders forespørgsel indgik i kongens svar til rigets købstæder af 20. maj 1649 og var igen negativt.¹²¹²

¹²⁰⁵ Ibid: s. 257-258.

¹²⁰⁶ Ibid: s. 258.

¹²⁰⁷ Ibid: s. 222.

¹²⁰⁸ Ibid: s. 222.

¹²⁰⁹ CCD 5: s. 497.

¹²¹⁰ Hansen 1: s. 222.

¹²¹¹ Ibid.

¹²¹² Ibid: s. 257.

Karl Gustav - krigene (1657-1660)

Oberst Lettmat

I sommeren 1658 blev den svenske oberst Lettmat, ved sin ankomst til Holsten, til sin store overraskelse arresteret af sin overordnede, feltmarskal Carl Gustav Wrangel. Anledningen til tilbageholdelsen af obersten var en klage fra den danske regering. Det viste sig nu, at oberst Lettmat og hans folk efter Roskildefredens indgåelse var under mistanke for at have mishandlet flere aalborgensere og afpresset dem store pengebeløb, blandt andre borgmester Christoffer de Hemmer, der måtte punge ud med 50 rigsdalere til obersten.¹²¹³ Da svenskerne forlod Aalborg 2. maj 1658 og borgmesteren døde et par uger efter, er det ikke utænkeligt, at Christoffer de Hemmers død var et direkte resultat af svenskernes mishandlinger.¹²¹⁴ Lettmat havde dog taget sine forholdsregler, for inden afmarchen havde han tvunget magistraten til at underskrive en erklæring på, at obersten og hans folk havde udvist en korrekt og upåklagelig opførsel under deres ophold i byen. Denne erklæring tog Wrangel imidlertid ikke for gode varer, så efterfølgende blev Lettmat stillet for en krigsret og afskediget.¹²¹⁵ Men hvad var så anledningen til, at der endnu engang havde befundet sig svenske besættelsestropper i Aalborg?

Lige siden Frederik 3. var blevet konge, havde han arbejdet målrettet for et militært opgør med Sverige i håb om at vinde det danske Østersøimperium tilbage, der var gået tabt i Torstenssonfejden. Den danske krigserklæring blev overrakt til svenske embedsmænd i Halmstad 5. juni 1657, men krigen gik langtfra som planlagt. Efter de første to måneders kamphandlinger i Nordtyskland og de danske hertugdømmer trak den danske hær sig tilbage mod nord og forskansede sig i Frederiksodde fæstning på den jyske side af Lillebælt. Ganske som i 1627 og 1644, lå Jylland atter forsvarsløst hen.¹²¹⁶ Svensk rytteri indtog uden problemer Aalborg 9. september 1657, hvor en deputation af byens borgere gik dem i møde, og overgav byen til generalmajor Hans Botticher.¹²¹⁷ Traditionen tro havde vendelboerne organiseret bondehær og adelsrytteri ved Nørresundby og fjernet alle fartøjer fra Limfjordens sydside, så under indtryk af disse forhold valgte Botticher at trække sine styrker mod vest og indtage Thy og Vendsyssel via den landfaste Agger Tange. I forbindelse med dette nordjyske felttog kom det 1. oktober til et blodigt slag mellem svenskere og vendelboer ved Harboøre, mens det til gengæld ikke voldte Botticher større problemer at indtage de

¹²¹³ Carl Klitgaard (1955-1956): Nordjylland i Svenskekrigen 1657-60: s. 111-112.

¹²¹⁴ Borgmesteren blev begravet i Budolfi Kirke 27. maj 1658. Se Tauber og Nielsen: s. 101.

¹²¹⁵ Klitgaard (1955-1956): s. 112.

¹²¹⁶ Bjerg og Frantzen: s. 103.

¹²¹⁷ Klitgaard (1955-1956): s. 94.

danske skanser ved Nørresundby og Hals. De 2.099 rigsdalere og 25 skilling, som aalborgenserne februar-maj 1657 havde betalt til danske soldaters indkvartering i Aalborg, Hals og Nordjylland havde dermed været til ingen nytte.¹²¹⁸ Tilsyneladende vurderede svenskerne heller ikke, at Aalborg i almindelighed eller aalborgenserne i særdeleshed udgjorde nogen militær trussel. I hvertfald efterlod Botticher i første omgang ikke flere soldater i Aalborg, end at en dansk kommandostyrke natten til den 20. september havde held til at sejle over Limfjorden og sikre sig kontrollen med de våben og den ammunition, som svenskerne havde opmagasineret på rådhuset.¹²¹⁹

Brandskat

Ganske som i 1644 opslog den svenske besættelsesmagt efter indtagelsen af Vendsyssel sit nordjyske hovedkvarter i Aalborg. Herfra udstedtes ordrer om de til hærens underhold påkrævede indkvarteringer, brandskatninger og øvrige ydelser, ligesom der blev anlagt en pontonbro på tønder over Limfjorden og foretaget reparationer på Hals Skanse.¹²²⁰ I alle tilfælde vurderede de svenske krigskommissærer Aalborg som en velstående by. Fra oktober 1657 - maj 1658 blev borgerne månedligt afkrævet 4.000 rigsdalere i brandskat og yderligere 1.400 rigsdalere i øvrige kontributioner.¹²²¹ For brandskattens vedkommende gør det i forhold til Randers, Århus, Horsens og Viborg, Aalborg til den højst takserede jyske købstad. I forhold til kontributionerne blev Aalborg kun overgået af Randers, der på denne post betalte 1.600 rigsdalere om måneden.¹²²²

En ting var de ydelser, som besættelsesmagten aftvang Aalborg, noget helt andet var de skatter, der blev pålagt hele Aalborghus len, hvis borgere og bønder i disse syv måneder måtte betale 25.041 rigsdalere og 36 skilling til det svenske hovedkvarter i Aalborg.¹²²³ Da der både for byens og lenets vedkommende er tale om minimumstal, kan de indbetalte beløb i sagens natur have været endnu større, hvortil selvfølgelig kommer svenskernes vilkårlige udskrivninger og ureglementerede plyndringer.

I henhold til Roskildefredens bestemmelser skulle den svenske hær have rømmet Frederik 3.s riger og lande pr. 1. maj 1658, men den svenske Karl 10. Gustav ombestemte sig, og i august 1658 var

¹²¹⁸ *Lensregnskaberne for Aalborghus len: 1657.*

¹²¹⁹ Klitgaard (1955-1956): s. 66.

¹²²⁰ Ibid: s. 105 og 107.

¹²²¹ Hans H. Fussing (1946-1947): De svenske udskrivninger i Jylland 1658: s. 212.

¹²²² Ibid.

¹²²³ Ibid: s. 213.

hele Danmark, det belejrede København undtaget, atter under svensk kontrol. Svenske styrker nåede Hjørring 20. august, og Aalborg var uden problemer blevet genbesat på vejen mod nord. Af samme årsag kunne Aalborgs byfoged, Peder Sørensen om det forgangne regnskabsår blot oplyse, at ”*Fra 1658 til 1659 var Fjenden her i Landet og blev ingen Ting holdt eller nogen Sager afgjort.*”¹²²⁴ Der blev med det samme udskrevet en månedlig skat på 500 rigsdalere, som aalborgenserne skulle betale til underholdning af oberst Aschenbergs regiment.¹²²⁵ Allerede 21. august blev købmanden og den senere rådmand Harding Petersen beordret til at sende flæsk, brød, fisk, bly, lys, brændevin, rosiner, sukker, muskat, piber og tobak samt 50 skålpund musketkrudt, 19 skålpund bly og 50 favne lunter til den svenske garnison i Hals Skanse, mens besættelsesmagten i september måned kon-fiskerede Aalborggalioten *Der Hirsch* og benyttede den til fødevaretransporter til de svenske regiment, der lå ved Middelfart.¹²²⁶

Svenskernes ophold i Aalborg blev dog kort, da en polsk-tysk hær under ledelse af Danmarks allierede kurfyrste Frederik Vilhelm af Brandenburg rykkede op i Jylland og rensede landsdelen for svenskere.¹²²⁷ Senest 14. september 1658 rømmede oberst Putkammer og hans folk Aalborg for at imødegå den nye trussel, og kort efter ankom østrigske og brandenburgske soldater.¹²²⁸ Ganske som under Torstenssonfejden spillede byens havn en vigtig rolle for den videre krigsførelse og 1659-1660 afgik store mængder af foder, fødevarer og øl fra Aalborghus slot og len til brug for danske og allierede soldater og søfolk og fæstningerne Frederiksodde og Kerteminde.¹²²⁹

Hjælpetroppers ankomst til Aalborg ser dog ikke ud til at have forbedret situationen. I hvert fald anførte kaptajn Dencker i børnehusets regnskaber for 1658, at han dette år havde skjult institutionens 22 heste forskellige steder i oplandet, for at hverken de svenske eller de allierede soldater skulle stjæle dem, og i årsregnskabet 1659-1660 skrev byfogeden, ganske som året før, at ”*Fra anno 1659 til 1660 har der ingen Indtægt været, formedelst Fjenderne og andre Krigsfolk deres Forhindring.*”¹²³⁰ Fraværet af retsmøder på Aalborg byting var ikke det eneste eksempel på lokaladministrationens totale sammenbrud i disse krigsår. 27. august 1660 aflagde adskillige aalborgensere ed på, at ”... siden de Svenske denne vores By bemægtigede som var 9. september

¹²²⁴ Aalborg Byfogedregnskaber 1658-1659.

¹²²⁵ Henning Paulsen: Aalborg Stift besat af de svenske 1658: s. 220.

¹²²⁶ Ibid: s. 222. Harding Pedersen var rådmand i Aalborg 1673-1676 (Tauber og Nielsen: s. 143).

¹²²⁷ Frantzen og Bjerg: s. 132.

¹²²⁸ Aksel Lassen: 1659 - da landet blev øde: s. 41.

¹²²⁹ Lensregnskaberne for Aalborghus: 1659-1660.

¹²³⁰ Regnskab for Aalborg børnehus 1658 og Aalborg Byfogedregnskaber 1659-1660.

1657 og saa længe Krigen har varet indtil Datum, er ingen Malt Acisse [told] til Borgmestre og Raad på Kongelig Majestæts Vegne givet”.¹²³¹ Mange af Aalborgs huse var ødelagte eller stærkt forfaldne, ligesom både Helligåndsklostret, børnehuset og slottets to ladegårde havde behov for store reparationer.¹²³² Al denne elendighed blev opsummeret i den rapport, som to adelige kommissærer forfattede i foråret i 1661:

*”Aalborg By som tidligere havde haft stor Handel til Søs er af Fjenden blevet berøvet Skuder, brandskattet og af Fjenden paalagt store Ydelser. Dertil har de til de allierede Folk udgivet store Summer i Penge, Korn og Proviant, foruden andet Besvær de har haft.”*¹²³³

Opsummering

”Besvær” er en meget passende betegnelse for den politiske udvikling, som Aalborgs magistrat gennemgik og måtte forholde sig til. 1600-1625 havde magistratsmedlemmerne været at betragte som selvudråbte bykonger, der med udgangspunkt i rådhus og magistratsvedtægter sad tungt på magten i Aalborg og dertil nød en række økonomiske og sociale fordele og privilegier, der ikke var de øvrige aalborgensere forundt. Der var tale om en magtposition, som hverken den lokale lensmand eller købstadsreformen af 1619 i første omgang formåede at røkke ved. Mens man tilsyneladende gennemførte Christian 4.s krav om lukningen af håndværkernes lavshuse, var det straks en anden sag med købstadsreformen i 1619, hvis bestemmelser om årlige borgmestervalg, en bredere funderet skattetaksering, og fri adgang til magistratsposterne frem til 1640’erne enten blev syltet eller slet og ret ignoreret.

Da magistratens magtbase kom i skred med kongens og lensmandens optrævling af håndværkeroprøret i 1624, var det derfor ikke et direkte resultat af Christian 4.s moderniseringsplaner, men derimod en konsekvens af Jørgen Olufsens forsøg på at kontrollere retsopgøret med Jørgen Pøller og håndværkerne. Afskedigelsen af Jørgen Olufsen i 1625 og indsættelsen af den unge og ambitiøse Hans Sørensen Tolder var begyndelsen til enden på det magistratsstyre, der i et århundrede havde sat dagsordenen i byen. Hans Sørensen Tolders belønning for hans afsløringer varslede dermed i langt højere grad end købstadsreformen af 1619 centraladministrationens øgede indflydelse på Aalborg rådhus. I 1625 fik den egenrådige Jørgen Olufsen først forbud mod at

¹²³¹ AAB: 21. august 1660.

¹²³² Gert Poulsen (1988): s. 202 og 313.

¹²³³ Gaardboe: s. 140.

optræde i rådstueretten og derefter en fyreseddel, mens Hans Sørensen Tolder fik samme behandling i 1630. Det var kun begyndelsen til enden for det autonome magistratsvælde. Opkrævede afgifter måtte pludselig ikke bruges til andre formål end de af kongen bevilgede, skattelister og regnskaber skulle med et slag revideres 10 år tilbage, og der blev stillet krav om detaljerede lister over byens borgere og boliger til brug for organiseringen af arbejdsstyrken til den nye befæstning. Huse og haver, der lå i vejen for samme befæstning, blev sløjfet, lensmanden mødte op på rådhuset med hele lister med krav og ordrer, og man modtog flere og flere rykkere for manglende skattebetalinger. Patienter fra hele kongeriget blev indlagt i Helligåndsklostret, og der blev sat lås på toldkassen, mens de menige borgere skumlede over magistratens egenrådige forvaltning af byskattens opkrævning. Fra og med 1625 blev det kort fortalt mere besværligt, mindre indbringende og mindre sjovt at være borgmester eller rådmand i Aalborg. De små indtægter, monopoler og privilegier, der tidligere kunne have fristet til en karriere på rådhuset, kunne ikke længere måle sig med den voksende arbejdsbyrde og centraladministrationens udhuling af magistratens tidligere så dominerende magtposition.

Ikke blot i forhold til håndteringen af håndværkeroprøret, men også på en række andre områder blev det 1625-1660 mere og mere åbenlyst, at magistraten hverken havde ressourcerne, evnerne eller erfaringerne til at opfylde centraladministrationens voksende krav og fordringer. Ikke mindst i forhold til den tiltrængte modernisering af Aalborgs befæstning, skatteopkrævningerne, opførelsen af det nye havneanlæg og afhjælpningen af Aalborgs voksende fattigdomsproblem blev magistraten sat ud på sidelinjen. Opgaverne måtte overlades til den højstbydende storkøbmand eller takserborgerne, hvis de da ikke blev lagt i hænderne på professionelle ingeniører og administratorer som Axel Urup og kaptajn Dencker. Den svækkelse af magistratens selvstyre, de større krav til arbejdsindsats og politisk administrativ indsigt og den professionalisering af forvaltningsapparatet, som Knud J.V. Jespersen kunne påvise i Odense, kan fra og med 1625 i fuldt mål genfindes i Aalborg.

Når de hidtil så egenrådige bykonger mere end en gang blev sat skakmat på deres egen hjemmebane spillede de tilbagevendende krige, fjendtlige besættelser og ekstraskatter en afgørende rolle. 1627-1629, 1644 og 1657-1660 tog fjendtlige soldaters mishandlinger, udplyndringer og ødelæggelser ikke smålige hensyn til ofrenes sociale status, hvilket Hans Sørensen Tolders paniske flugt i 1627 og den 70 årige Christoffer de Hemmers grumme skæbne i 1658 er to eksempler på. Med krige og

besættelser fulgte så ekstraskatterne i hurtigere og hurtigere rækkefølge, hvilket ikke blot gik hårdt ud over byens småhandlende, fiskere og håndværkere, men også bragte flere rådmænd i restance.

Krig, krise og øget kontrol vækkede til gengæld den politiske bevidsthed og aktivisme, der havde ligget i dvale siden Aalborgs mislykkede deltagelse i Grevens Fejde. I 1629 var magistraten med borgmester Hans Sørensen Tolder som primus motor, dybt engageret i den jyske borgerbevægelse. For Aalborgs vedkommende blev kronen på værket suplikationen fra 30. oktober 1629, som man via et stort, men forgæves lobbyarbejde, forsøgte at få ophøjet til nye privilegier. Suplikationens ønske om handelsmonopol i hele Aalborghus len blev skudt i sæk, men hele dokumentets indhold bærer vidnesbyrd om et magistratsstyre, der vel havde oplevet et vist økonomisk tilbageslag 1627-1629, men som fortsat havde ambitioner på egne og byens vegne. På trods af Hans Sørensen Tolders afskedigelse i 1630 bevarede man i Aalborg frem til Enevældens indførelse en dominerende rolle i de danske købstæders politiske aktiviteter. Denne indflydelse kan ikke mindst spores i Aalborgs andel i de svar og suplikationer, der på Aalborgs og de øvrige købstæders vegne blev skrevet og afsendt herfra i 1638 og 1649.

Måske Christoffer de Hemmer ved sin udnævnelse til rådmand i 1630 blot havde tysk øl, hvedebrød og julegratiale i tankerne. De kommende 28 års besættelser og bombardementer, suplikationer og skatteopkrævninger, fæstningsbyggerier og fattigforsorg ville stille den nye rådmand og kommende borgmester over for udfordringer og opgaver, som han i flere tilfælde hverken magtede eller agtede at leve op til. Da Christoffer de Hemmer blev rådmand i 1630, var han trådt ind i en privilegeret verden, hvis rødder gik tilbage til Middelalderen, men ved borgmesterens død i maj 1658 havde denne verden for længst udspillet sin rolle. Hvordan disse ændrede interne og eksterne politiske forhold spillede ind på magistraten sociale sammensætning og rekrutteringsgrundlag vil fremgå af næste kapitel.

8. Social sammensætning

En rådmandskarriere.

Da den århusianske rådmand Rasmus Pedersen Thestrup (1588-1656) i 1654 satte det sidste punktum i sin stambog, kunne han se tilbage på et liv og en karriere, der havde ført ham fra barndomshjemmets bondegård i landsbyen Thestrup til en rådmandspost i magistraten i Århus. Vejen hertil var siden Rasmus' elvte år gået via skolegang i Århus og Lübeck, inden han i 1605 tog borgerskab i Århus, hvor han fik ansættelse som købmandssvend i en af byens store købmandsgårde.¹²³⁴ 1610 blev Rasmus så trolovet med ”ærlig og gudfrygtig kvinde Maren Olufsdatter”. Bortset fra spredte oplysninger om pengeudlånsvirksomhed og ejendomshandel er Rasmus ikke særlig meddelsom om sine forretninger, men i 1616 var der i hvert fald råd til at købe egen købmandsgård i Mejlgade, og i 1644 var rådmanden god for mindst 4.000 dalere.¹²³⁵ Århus må have set muligheder i den unge købmand, for Rasmus Pedersen Thestrup nåede også at blive både vinprøver, overformynder, kærner og korporal i borgervæbningen, ligesom han var oldermand i byens kræmmerlav.¹²³⁶

Rasmus Pedersen Thestrup og Maren Olufsdatter fik i alt 11 børn, syv drenge og fire piger. Seks af dem døde som små eller ganske unge, men de af dem, der levede så længe, fik en solid uddannelse med i bagagen. Drengene kom både i den danske og den latinske skole i Århus, og fire af dem tog siden en teologisk embedseksamen, mens pigerne kom i en art pigeskole, hvor de ikke blot lærte læsning og skrivning, men også syning. I forhold til sønnerne er det påfaldende, at ingen af dem blev købmænd, rådmænd eller borgmestre i Århus. Det fremgår tydeligt af stambogens optegnelser, at sønnernes fremtid ikke lå i fødebyen, men derimod på teologistudiet på Københavns Universitet. Den ældste søn Rasmus, som man måske ellers skulle tro var selvskreven til at overtage faderens forretning, blev uddannet til præst, og det samme blev den næstældste søn Oluf. Først den tredje søn, Niels, kom i noget, der kunne minde om købmandslære, da han fik ansættelse hos den københavnske borgmester Jørgen Danielsen. De næste to sønner, Clement og Peder, fik ligesom storebrødrene en teologisk embedseksamen, og endelig var der Vilhelm, der også blev stillet et præsteembede i udsigt. Til faderens store ærgrelse udviste han dog ikke større interesse for latinen,

¹²³⁴ Søgaard (red.) s. 25-31. For rådmandens epitafie se Degn (1996): s. 289.

¹²³⁵ Om Rasmus Pedersen Thestrups formue og forretningsforetagender, se Søgaard (red.): s. 63, 71 og 77.

¹²³⁶ Ibid: s.14 og 49.

så han blev i stedet for sendt på en længere uddannelsesrejse, der bragte ham til Fyn, Norge og Amsterdam, inden han i 1651 fik ansættelse hos Christianshavns borgmester Jacob Madsen.¹²³⁷

”Den nye tids mænd”

Rasmus Pedersen Thestrups stambog understreger den betydning som velstand, uddannelse, ansættelser og ægteskab spillede for gennemførelsen af en succesfuld rådmandskarriere og muligheder for arvingernes liv og levebrød. Ingen af de stambøger eller private optegnelser, som Aalborgs borgmestre og rådmænd eventuelt har ført 1600-1660, er blevet bevaret til i dag, og som vi tidligere har set, har lokalhistorikerne heller ikke udvist særlig interesse for, hvordan man blev kørt i stilling til en rådmandspost, eller hvordan det forholdt sig med rekrutteringsgrundlaget til magistraten.

I 1500-1600-tallet kunne europæiske borgersønners vej til status, magt og indflydelse enten gå via købmandshandel, investeringer og finansvæsen eller et offentligt embede.¹²³⁸ Ser man på udviklingen i Danmark i samme periode, ses der fra ca. år 1600 en øget social tilknytning mellem købmandsaristokrati, akademikerne og den gejstlige stand.¹²³⁹ Det var forbindelser, der ofte kom i stand via ægteskabelige og økonomiske alliancer, men som i Thestrupsønnernes tilfælde fandt der også via universitet og uddannelser en betydelig rekruttering af gejstlige og verdslige embedsmænd sted blandt rådsaristokratiets sønner.¹²⁴⁰

Men hvis etablerede rådmænd som Rasmus Pedersen Thestrup forsøgte at sikre sønnernes fremtid via universitetsuddannelser og udlandsophold, frem for at køre dem i stilling til en rådmandspost, hvem udfyldte så de tomme pladser i magistraten? I *Købstadsstyrelsen i Danmark 1619-1848* antog P. Munch, at det fra og med 1650'erne i stigende grad var mindre velstående borgere, der udnævntes til magistratsposterne, og for de fynske købstæders vedkommende har Svend Larsen sammenfattet magistraternes sociale sammensætning med betegnelsen ”Den nye tids mænd”.¹²⁴¹ Betegnelsen dækker over det forhold, at der fra og med 1600-tallets begyndelse skete en gradvis ændring i de fynske magistraters sammensætning, hvor borgmester- og rådmandsposterne gik fra at være tillidshverv, der blev varetaget af købmændene, til at blive egentlige embeder, der af

¹²³⁷ Ibid: s. 67.

¹²³⁸ Henry Kamen: *The Iron Century*: s. 170.

¹²³⁹ Ladewig Petersen (1980): s. 285 og Jørgensen (1957): s. 26-28.

¹²⁴⁰ Ibid og Knud. J.V. Jespersen: (1989): s. 57.

¹²⁴¹ Munch: s. 77 og Larsen 1 (1965): s. 246.

kongemagten blev lagt i hænderne på professionelle embedsmænd.¹²⁴² Denne udvikling, hvor velstående borgere blev afløst af professionelle og udefrakommende bureaukrater, var efter Larsens opfattelse et resultat af 1600-tallets politiske og økonomiske begivenheder og Enevældens øgede indflydelse på lokale forhold.¹²⁴³

Først og fremmest er det i dette kapitel, at vi vil forsøge at afklare, om det fortsat går an at bruge betegnelsen *rådsaristokrati* fremfor *patriciat* om Aalborgs borgmestre og rådmænd. Vejen til afklaringen af dette spørgsmål går via en undersøgelse af borgmestrenes og rådmændenes sociale baggrund og hjemstavn. Dernæst vil det blive undersøgt, om det også for Aalborgs vedkommende går an at bruge Svend Larsens betegnelse ”*Den nye tids mænd*,” og om Munchs antagelse om overgangen fra borgere til bureaukrater kan genfindes i 1600-tallets Aalborg. Til slut vil det blive undersøgt, hvordan det gik borgmester- og rådmandssønnerne, og hvilke karrierevalg de foretog sig 1600-1660.

Patricierne

I den Aalborghistorie, som P.C. Knudsen publicerede i 1931, fik overlæreren bistand fra underarkivar A. Köcher fra Landsarkivet i Viborg, der hjalp med at skrive kapitlet om Aalborgs bystyre.¹²⁴⁴ I den forbindelse kom Köcher ind på forholdet mellem magistraten og lensmanden, hvor han ganske korrekt pointerede, at lensmanden på Aalborghus ikke blandede sig mere end højst nødvendigt i bystyret, hvis magt var koncentreret hos borgmestre og rådmænd, der udgik af ”*Bypatriciatet*”.¹²⁴⁵ *Ordbog over Det Danske Sprog* definerede som bekendt et patriciat som de slægter i oldtidens Rom, der siden tidernes morgen havde dannet byens arveadel. For Aalborgs vedkommende udbyggede Knudsen og Köcher dog ikke antagelsen om tilstedeværelsen af et decideret bypatriciat og som det fremgår af denne afhandlings forskningsoversigt er heller ikke siden blevet foretaget lokalhistoriske undersøgelser, der bekræfter eller afkræfter Knudsens og Köchers konklusioner.¹²⁴⁶

¹²⁴² Ibid: s. 252-253.

¹²⁴³ Ibid: s. 252

¹²⁴⁴ Knudsen 1 (1931): s. 7

¹²⁴⁵ Ibid: s. 127.

¹²⁴⁶ Ibid: s. 110.

Patricierne 1600-1630

Var der så ægte patricierfamilier i Aalborg? Hvor det fremgår, at en magistratspost gik i arv fra far til søn over to, hvis ikke flere generationer? 1600-1630 kendes der kun til to sådanne tilfælde. Det første tilfælde tager sin begyndelse med Michel Hansen, der var borgmester i Aalborg 1528-1551. Hans søn Christen Michelsen var rådmand 1568-1570, og borgmester 1570-1580.¹²⁴⁷ Hans søn, Frederik Christensen, var rådmand 1579-1586, og dernæst borgmester frem til sin frivillige aftrædelse i 1603. Fra 1528-1603 havde Michel Hansens slægt således en markant indflydelse på rådhuset, men dermed ikke sagt, at borgmesterposten i disse to tilfælde gik direkte i arv fra fader til søn. Det er værd at bemærke, at hverken Christen Michelsen eller Frederik Christensen blev borgmestre lige med det samme. I stedet måtte de, traditionen tro, først gøre sig deres erfaringer og vise deres værd som rådmænd. Her blev altså ikke taget specielle hensyn, blot fordi far havde været borgmester. Frederik Christensen formåede dertil heller ikke at give borgmesterposten videre til sine sønner. Hans ældste søn, Thure Frederiksen, blev i 1603 ganske vist gift med Ingeborg, der var datter af Aalborgs anden borgmester, Hans Lambertsen, men da den afdøde Frederik Christensens gods og ejendele skulle deles i 1616, omtales Thure som død, og med ham døde også slægtens adgang til magistraten.¹²⁴⁸

Det andet og mindre markante tilfælde på en aalborgensisk patricierslægt 1600-1630 drejer sig om rådmand Jens Andersen Krag (1598-1618) som efter alt at dømme var søn af rådmand Anders Madsen Krag (1564-1580).¹²⁴⁹ Her er det dog værd at bemærke, at sønnen ikke indtrådte i magistraten i faderens embedsperiode, men faktisk måtte vente til 18 år efter hans død. Det kan selvfølgelig skyldes en for os ukendt aldersforskel, vi kender nemlig ikke Jens Andersen Krag's fødselsår, men ligesom med Christen Michelsens og Frederik Christensens tilfælde, kan den forsinkede indtrædelse i magistraten ses som et eksempel på, at der skulle arbejdes for en rådmandspost. At far var rådmand havde ikke nødvendigvis betydning for sønnens kandidatur.

Patricierne 1630-1660

Efter 1630 bliver det i højere grad muligt at lokalisere borgmester- og rådmandssønner i magistraten. Rådmand Hermann van Ginchels søn, Christen van Ginchel, blev rådmand i 1630, mens rådmand Laurids Jensen Suurs søn Laurids Lauridsen blev rådmand i 1636, hvor han i 1643

¹²⁴⁷ Ibid: s. 159 og Tauber og Nielsen: s.

¹²⁴⁸ *Originale skiftebreve*: Frederik Christensen: 18. september 1616.

¹²⁴⁹ Tauber og Nielsen: s. 123.

fik følgeskab af broderen Thomas Lauridsen. Laurids Lauridsen og Thomas Lauridsen blev ligesom Jens Andersen Krag først optaget i magistraten år efter faderens død. Samme forhold gjorde sig gældende for Laurids Lauridsens søn, Bagge Lauridsen, der blev rådmand i 1666. Bagge var født ca. 1631 og blev i fuld overensstemmelse med byens udnævnelsestraditioner først rådmand, da han var 35 år gammel. Heller ikke for Bagges vedkommende kan Laurids Lauridsen have trukket i trådene til fordel for sønnens kandidatur, eftersom han var død allerede i 1649.¹²⁵⁰ På samme facon gik det for rådmand Niels Hansen Kræmmers søn, Didrik Nielsen Kræmmer, der først blev udnævnt til rådmand i 1651, 14 år efter faderens død.

Til gengæld var Thøger Christensen rådmand samtidigt med faderen Christen Madsen 1643-1648, hvilket også gjorde sig gældende for borgmestersønnen Henrik de Hemmer, der blev rådmand i 1656 og borgmester i 1660.¹²⁵¹ Thøger og Henrik kan have haft fædrenes opbakning, men på trods af, at Christoffer de Hemmer var borgmester 1630-1658, var Henriks de Hemmers egen vej til borgmestersposten ikke en given sag. Han måtte som alle andre først bevise sit værd som rådmand. Heller ikke halvbroderen Laurids de Hemmer blev uden videre udnævnt til rådmand i Aalborg. Han var først rådmand i Nykøbing på Mors, inden han vendte tilbage til Aalborg og blev rådmand her i 1661.

Det er med andre ord ikke videre sandsynligt, at disse for længst afdøde borgmestre og rådmænd har haft nævneværdig indflydelse på sønnernes fremtidige karrieremuligheder i magistraten, selv om visse for os ukendte aldersforskelle selvfølgelig skal tages med i beregningerne. Ikke desto mindre er det interessant, at Svend Larsen kunne dokumentere samme manglende sammenhæng mellem familieforhold og udnævnelser i rådmandsrækkens rekruttering i 1600-tallets Odense. Også her blev adskillige rådmandssønner først udnævnt til rådmænd flere år efter, at deres fædre var afgået ved døden.¹²⁵² For såvel Odense som Aalborg nedtoner dette i sagens natur antagelsen om tilstedeværelsen af et slægtsbaseret og socialt eksklusivt bypatriciat, hvor fædre sikrede sønners karrierer som rådmænd.¹²⁵³

¹²⁵⁰ Ibid: s. 141-142.

¹²⁵¹ Ibid: s. 106, 137, 139-140.

¹²⁵² Larsen 1 (1965): s. 90.

¹²⁵³ Ibid.

På trods af, at der efter 1630 var rigeligt med borgmester- og rådmandssønner at rekruttere fra, blev der frem til 1660 udnævnt adskillige rådmænd, der indtil da havde været ganske ubeskrevne blade i magistratskredsen. Hverken Just Nielsen, Claus Markvordsen eller Johan Brandt havde fædre, bedstefædre, svigerfædre eller svogre i magistraten (se **bilag 1 og 4**)¹²⁵⁴ Den samme mangel på indflydelsesrige familiemedlemmer gjorde sig gældende for Peder Jespersen, Iver Christensen, Morten Jensen, Anders Madsen og Jens Christensen, der blev udnævnt til rådmænd 1651-1656 (se **bilag 1 og 4**).¹²⁵⁵

Derfor er det heller ikke korrekt, når man i bind to af *Aalborgs Historie* kan læse, at magistraten i 1660 udelukkende bestod af mænd, der var sønner af eller svigersønner til tidligere rådmænd i byen.¹²⁵⁶ Peder Jespersen og Iver Christensen var indfødte aalborgensere, men havde ingen familiemæssige forbindelser til magistratskredsen. Det samme gjorde sig gældende for Anders Madsen, der var gift med en præstedatter, og Jens Christensen, der var gift med en datter af slots-skriver Søren Madsen, der hverken var borgmester eller rådmand.¹²⁵⁷ I 1660 var borgmester Christen van Ginchel og rådmændene Didrik Nielsen Kræmmer og Henrik de Hemmer alle sønner af magistratsmedlemmer, mens borgmester Daniel Calow og rådmanden Claus Thomsen Høgh var gift med døtre af henholdsvis borgmester Didrik Grubbe og rådmand Christen Madsen. Vel var sønner og svigersønner præsenteret i magistraten, men helt så sammenspist, som Gert Poulsen på dette tidspunkt gerne ville gøre den til, er den altså heller ikke. Så heller ikke 1630-1660 er der tale om noget decideret bypatriciat i Aalborg.

De fremmede

Da Hybert Snitlach i 1603 lod ankeret gå ved Aalborg og betalte kæmneren to mark og fire skilling i afgift for det parti vin, der efterfølgende blev losset på kajen, var det ikke sidste gang, købmanden fra det preussiske Aschendorff besøgte byen.¹²⁵⁸ Faktisk følte Hybert Snitlach sig så godt tilpas i Aalborg, at han i 1606 tog borgerskab i byen med henblik på at starte forretning her, og i 1609 blev han optaget som gildebroder i Guds Legems Lav.¹²⁵⁹ Hybert giftede sig snart med en datter af

¹²⁵⁴ Enemark (1954): s. 37.

¹²⁵⁵ Tauber og Nielsen: s. 137-139

¹²⁵⁶ Gert Poulsen (1988): s. 206.

¹²⁵⁷ Tauber og Nielsen: s. 137-139.

¹²⁵⁸ *Kæmnerregnskaberne fo Budolfi sogn*: 1603 og Carl Klitgaard (1935): s. 50.

¹²⁵⁹ Klitgaard (1935): s. 50.

borgmester Jørgen Olufsen, og hans integration i rådsaristokratiet kulminerede juleaften 1625, hvor han sammen med Jens Sørensen Skriver blev udnævnt til rådmænd i Aalborg.¹²⁶⁰

Udland

Hybert Snitlach er blot et eksempel på de mange tyske og hollandske købmænd, der omkring år 1600 slog sig permanent ned i byen.¹²⁶¹ Preusseren var heller ikke den eneste af disse købmænd, der via formue og ægteskab blev optaget i magistratskredsen. Fra 1570'erne-1620'erne havde magistraten med rådmændene Tønnes Balchenberg (Holland), Henrik Kampmann (Nederlandene), Hermann van Ginchel (Nederlandene), Johan van Rhin (Nederlandene?), Jochum Steffensen Rostocker (Rostock), Didrik Grubbe (Lübeck) og den lybske Povl Pop, der blev borgmester i Aalborg i 1576, en ganske international sammensætning og karakter.¹²⁶²

Der er selvfølgelig ikke tale om en decideret folkevandring af tyske og hollandske købmænd til Aalborgs magistrat, men alt taget i betragtning er der næppe tvivl om, at disse udenlandske købmænd, der slog sig ned i Limfjordsbyen, ikke blot tilførte Aalborg økonomisk kapital, handelsmæssig know how og kontakter til den store verden, men også bidrog positivt til den fremvoksende borgerkultur, der skulle stå i fuldt flor i 1600-tallets midte. Rådmand Henrik Piphering forærede i 1576 Budolfi Kirke en altervinkande på 125 lod sølv, borgmester Povl Pop sponsorerede i 1581 Vor Frue Kirkes prædikestol, og ved sin død i 1606 var rådmand Hermann van Ginchel i besiddelse af 200 bøger, hvis titler desværre ikke nævnes.¹²⁶³

I forbindelse med indvandringen af fremmede købmænd til Aalborg er det ikke mindst interessant at se, at udnævnelserne af udenlandske rådmænd aftager efter 1600, hvor blot Johan Ertmand (1621), førnævnte Hybert Snitlach (1625), Jacob Johansen van Distelberg (1639) og den preussiske apoteker Daniel Calow (1647) bliver rådmænd (se **bilag 1**).¹²⁶⁴ Peter Røring fra Scharmbeck i Hannover, der som en af få udenlandske købmænd tog borgerskab i Aalborg i 1625, blev ganske vist gift med en datter af borgmester Didrik Grubbe, men ellers gjorde tyskeren sig primært

¹²⁶⁰ Tauber og Nielsen: s. 129.

¹²⁶¹ For en oversigt over denne indvandring til Aalborg og andre nordjyske købstæder se: Klitgaard (1935): passim.

¹²⁶² Om disse rådmænds oprindelse, se Klitgaard (1935): s. 49-50, der antager at Povl Pop stammede fra Nederlandene. Vedrørende Povl Pops oprindelse og borgmestergerning, se Olesen (1972): s. 10.

¹²⁶³ Petersen og Orlien: s. 51-52, Viggo Petersen (2002): Aalborghåndværk i Nordjylland: s. 90-96 og *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606.

¹²⁶⁴ Klitgaard (1935): s. 49-50 og Tauber og Nielsen: s. 104, 129 og 133. Jacob Johansen van Distelberg har sandsynligvis været af hollandsk oprindelse.

bemærket ved sit hidsige temperament, og han døde som en fattig mand i 1659.¹²⁶⁵ At 1600-tallets Aalborg øjensynligt ikke havde den samme tiltrækningskraft på udenlandske købmænd som i 1500-tallets sidste årtier, fremgår desuden af medlemslisterne til Guds Legems Lav, hvor det 1630-1650 i stigende grad var danske akademikere, teologer, kongelige embedsmænd og officerer, frem for tyske og hollandske købmænd, der optages i det gamle købmandslav.¹²⁶⁶

Indland

Den samme interesse for at slå sig ned i Aalborg kan også spores indenfor kongerigets egne grænser. 1580'erne-1625 flyttede håbefulde borger- og bondesønner fra Randers, Ribe, Horsens, Tønder, Uttrup, Thisted, Hals, Fyn og Salling til Aalborg for at tage hul på en tilværelse, der i årenes løb indbragte dem alle en rådmands-, og i nogle tilfælde endda også en borgmesterpost. Blandt de 48 råd mænd kan ti af dem med sikkerhed betegnes som værende tilflyttere fra det danske rige og hertugdømmerne (se bilag 1). Starter vi i Aalborgs opland kom Christen Sørensen Uttrup fra landsbyen Uttrup nord for Limfjorden, og Peder Lauridsen Thisted var, som navnet antyder, fra Thisted. Niels Christensen var sandsynligvis fra Salling, Lars Hansen Skriver kom fra Tønder, Anders Jensen Skriver var kommet til fra Randers, Hans Pedersen Wandel var fra Ribe, mens halvbrødrene Jørgen Olufsen og Hans Felthuis kom fra Horsens.¹²⁶⁷ Jens Andersen Hals kom fra landsbyen Hals i det nordøstlige Vendsyssel, hvor hans familie i generationer havde varetaget hvervet som birkefogeder, og endelig var der den tidligere slotsskriver, Hans Sørensen den yngre, der var født og opvokset i Kolding.¹²⁶⁸

Embedsmændene

Blandt Aalborgs borgmestre befandt der sig 1599-1630 tre mænd, der tidligere havde haft ansættelser som slotsskrivere på Aalborghus, mens en fjerde mand, Hans Pedersen Wandel ikke blot havde været slotsskriver, men også slotsfoged på Aalborghus og tolder på Skagen og i Aalborg. Niels Iversen Skriver, Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver var alle borgmestre i Aalborg 1599-1630, mens slotsskriver Hans Sørensen den yngre beklædte borgmesterposten 1646-1656. Endelig blev slotsskriverne Anders Jensen Skriver og Rasmus Jensen Holst, stiftsskriveren Jens

¹²⁶⁵ Klitgaard (1935): s. 50. 1. maj 1637, hvor Guds Legems Lav holdt lavsdrik i anledning af Skt. Valborg tævede Peter Røring musikanterne og slog deres instrumenter i stykker (Riismøller (1948): s. 61) og i 1644 stod han anklaget for voldeligt overfald på en norsk skipper (AAB: 25. oktober 1644). Vedrørende hans dårlige økonomi se *Originale skiftebreve*: Peter Røring: 28. december 1659.

¹²⁶⁶ Klitgaard (1931): s. 5 og 60.

¹²⁶⁷ Ørnbjerg (2005): s. 33.

¹²⁶⁸ Tauber og Nielsen: s. 103

Sørensen Skriver, slotsfogeden Karsten Andersen og byskriveren Laurids Pedersen udnævnt til rådmænd.¹²⁶⁹

Ud af de 12 slotsskrivere som vi kender til, opnåede halvdelen at blive borgmestre eller rådmænd 1599-1652, mens en anden tolder blev tildelt en borgmesterpost, og en slotsfoged, en stiftsskriver og en byskriver blev rådmænd.¹²⁷⁰ Med så mange af lokaladministrationens tidligere embedsmænd fra slot og len placeret på rådhuset må man spørge sig selv, om de i virkeligheden var blevet ”plantet” for på lensmandens og kongens vegne opretholde en vis kontrol med magistraten?¹²⁷¹ Hvis vi fraregner Hans Sørensen Tolders borgmestervalg, der var et direkte resultat af hans gode forbindelser til kancelliet og kongen, ser en sådan udnævnelsesstrategi dog ikke ud til at have gjort sig gældende i Aalborg. 1599-1620’erne interesserede lensmanden sig ikke særligt for, hvad der foregik på rådhuset, og bortset fra Hans Sørensen Tolder og Hans Pedersen Wandel fratrådte de øvrige skrivere og fogeder alle som en deres embede ved deres udnævnelser til rådmænd. Nogen sammensværgelse mellem udvalgte magistratsmedlemmer og lensmanden ser der altså ikke ud til at være basis for.¹²⁷² Den manglende interesse for at føre købstadsreformen ud i livet i 1619 vidner heller ikke just om, at borgmestrene Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver, begge tidligere embedsmænd, skulle være særligt loyale overfor konge og lensmand. Men hvorfor kom de så i betragtning til en magistratspost?

Meget tyder på, at man 1599-1630 foretrak borgmestre, der i deres tidligere embeder havde gjort sig gode erfaringer med regnskabsførelse, administration og bogføring, alt sammen kundskaber, der kunne være magistraten til stor nytte i det daglige arbejde. I forhold til rekrutteringen af sådanne folk kan Aalborgs situation minde om forholdene på Fyn, hvor om Svend Larsen har påpeget, ” *at stillingen som lensskriver eller foged har været så indbringende, at de pågældende har kunnet skaffe sig fornøden kapital til at etablere sig som selvstændige købmænd, og yderligere har de fået en administrativ erfaring, som rådet med fordel kunne udnytte*”.¹²⁷³

¹²⁶⁹ Dertil komme den tidligere slotsskriver Hans Nielsen (omtales som sådan før 1664), der i 1664 udpeget til rådmand af Frederik 3. (Tauber og Nielsen: s. 83 og s. 140-141).

¹²⁷⁰ Ibid: s. 83-84.

¹²⁷¹ Munch: s. 52-53. Her afvises opfattelsen af en sådan bevidst rekrutteringspolitik.

¹²⁷² For en lignende diskussion om en sådan rekrutteringspolitik på Fyn, se Larsen 1 (1965): s. 246.

¹²⁷³ Ibid.

I betragtning af Aalborghus lens rolle som økonomisk og administrativt centrum for hele Nordjylland har slotsskriverne haft optimale muligheder for etablering af handels- og kreditforbindelser, ikke blot i Nordjylland, men faktisk over hele kongeriget og i udlandet, hvilket Hans Pedersen Wandels karriereforløb er et udmærket eksempel på.¹²⁷⁴ Med en sådan erhvervserfaring og kontaktflade har sådanne embedsmænd uden tvivl været velkomne på rådhuset i en tid, hvor der blev stillet større og større krav til magistratens arbejdsindsats og ekspertise.

Fordelene ved udnævnelse af mænd med en vis erhvervserfaring kan anskueliggøres ved det forhold, at både Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver ganske hurtigt blev udnævnt til borgmestre. Hans Pedersen Wandel var blot rådmand et år, inden han blev borgmester i 1614, så her har hans administrative erfaringer fra disse embeder sandsynligvis kompenseret for den korte periode som rådmand.¹²⁷⁵ De samme forhold kan have gjort sig gældende for Lars Hansen Skriver, der var rådmand 1617-1622, inden han blev valgt til borgmester. At netop slotsskriverens velstand og administrative erfaringer har spillet en rolle i opnåelsen af en magistratspost underbygges desuden af, at hverken Niels Iversen Skriver, Hans Pedersen Wandel eller Lars Hansen Skriver giftede sig med borgmester- eller rådmandsdøtre fra Aalborg. De var alle ved deres udnævnelse til rådmænd i forvejen gift med kvinder fra oplandet og Ribe.

Ser vi på andre danske købstæder, der også havde et kongeligt lensslot liggende i deres umiddelbare nærhed, genkendes det samme rekrutteringsmønster af professionelle embedsmænd til borgmester- og rådmandsposterne. I Odense overtager de to tidligere lensskrivere og herregårdsfogeder, Frederik Ammerbach og Hans Nielsen Chulenbrun, borgmesterposterne i 1634, mens Ole Degn for Ribes vedkommende har sporet fire slotsskrivere blandt byens borgmestre og rådmænd 1550-1660.¹²⁷⁶ Heraf møder vi den ene i 1580'erne, den anden i 1630'erne og de to sidste i 1650'erne, mens fire tidligere slotsskrivere fra Skanderborg len og en enkelt slotsskriver fra Århusgård len opnåede at blive medlemmer af magistraten i Århus 1550-1660.¹²⁷⁷

I den forbindelse er det for Aalborgs vedkommende interessant, at Karsten Andersen, der gik fra slotsfoged til rådmand i 1632, og Hans Sørensen den yngre, der tog et tilsvarende karriereskifte fra

¹²⁷⁴ Om slotsskriverens rolle og arbejdsopgaver på Aalborghus, se Susanne Krogh Bender: s. 9-10.

¹²⁷⁵ Ibid: s. 97.

¹²⁷⁶ Knud J.V. Jespersen (1984): s. 160-161 og Degn 1 (1981): s. 350.

¹²⁷⁷ Degn 1 (1981): s. 350 og Degn (1996): s. 334.

slotsskriver til rådmand i 1636, i modsætning til forgængerne giftede sig med kvinder med tætte familiære forbindelser til slotsskriverembedet. Karsten Andersen giftede sig med enken efter Hans Pedersen Wandel, mens Hans Sørensen den yngre i 1632 ægtede Elisabeth Larsdatter, datter af den tidligere slotsskriver og borgmester Lars Hansen Skriver.

Kan hælde, at Karsten Andersen og Hans Sørensen bare var mindre driftige end Hans Pedersen Wandel og Lars Hansen Skriver, men 1629-1660 talte en række forhold heller ikke ligefrem til fordel for embedet som slotsskriver. De kejserlige besættelsestropper, der havde opholdt sig på Aalborghus 1627-1629, havde efterladt befæstningen i nogenlunde stand, men flere af slottets bygninger havde fået en hård medfart. Lensmandens privatbolig i østfløjen havde været brugt som hestestald, ligesom ladegårdene og kornhuset neden for slottet var jævnet med jorden.¹²⁷⁸ Der forelå nu et større genopbygnings- og genoprydningsarbejde, hvilket også afspejler sig i lensregnskabernes voksende udgifter til reparationer og byggematerialer i form af tømmer, kalk, bly og mursten.¹²⁷⁹ Under slaget om Aalborg i 1644 blev hundredvis af slottets tagsten og alle vinduer knust af kanon- og geværskud, mens de danske kanonkugler havde slået et stort hul på sydmuren, så også her havde slottet store reparationer behov.¹²⁸⁰

Slotsskriverens mulighed for etablering af fordelagtige forbindelser til lenets bønder og købmænd var også på retur efter Kejserkrigen. Antallet af ødegårde var eksploderet, adskillige bønder bad om nedsættelse af deres landgilde, og i 1630'erne blev meget af lenskornet aftaget af Rasmus Jensen Hellekande og Provianthuset.¹²⁸¹ Det var blevet knap så indbringende og mere besværligt at være slotsskriver på Aalborghus, hvilket faldt tilbage på muligheden for at etablere sig som selvstændig købmand. Med Karsten Andersens og Hans Sørensen den yngres karriereløb for øje var det, i modsætning til de fede år før 1630, ikke længere slotsskrivernes administrative erfaring og økonomiske formåen, men derimod fordelagtige ægteskaber med forgængernes enker og døtre, der kørte dem i stilling til en købmandskarriere og rådmandspost. Hvilken rolle sådanne ægteskaber spillede for skabelsen af en succesfuld magistratskarriere, hvad enten man nu var slotsskriver eller købmandssøn, vil der blive set nærmere på i et senere afsnit.

¹²⁷⁸ Martensen-Larsen (1989): s. 66.

¹²⁷⁹ *Lensregnskaberne for Aalborghus*, regnskabsbilag 1629-1630: nr. 6 og 12 og regnskabsbilag 1631-32: nr 15-17.

¹²⁸⁰ Ibid: 1643-1644

¹²⁸¹ *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1629-1631* og Gert Poulsen (1988): s. 229.

Middelklassens indtog

Det har været antaget, at de rådmænd, der udnævntes efter Enevældens indførelse i 1660 kom fra Aalborgkøbmændenes middelklasse, men ser man nærmere på de bevarede skattelister fra 1644-1650'erne tyder meget dog på, at rekrutteringen af middelklassen allerede var sat ind i årene omkring Torstenssonfejden.¹²⁸² I skattelisten fra 1644 var borgmester Christen van Ginchel takseret til fire mark, borgmester Christoffer de Hemmer til tre en halv mark, rådmand Hans Sørensen til halvanden mark og rådmand Rasmus Jensen Holst til to mark.¹²⁸³ Sammenholder man nu disse beløb med de beløb, som 1650'ernes udnævnte rådmænd betalte i samme periode er det et noget andet og væsentligt mere beskedent billede, der tegner sig.

I 1644 blev de kommende rådmænd Claus Thomsen Høgh, Iver Christensen og Jens Christensen hver takseret til et bidrag på to skilling til byens kasse, mens Morten Jensen og Anders Jensen i 1646 betalte henholdsvis 12 og syv skilling i skat.¹²⁸⁴ Det er selvfølgelig problematisk, at skattelisterne fra Aalborg først er bevarede fra 1644, men i forhold til de beløb, som de siddende borgmestre og rådmænd måtte udrede i skat, var den kommende generation af rådmænd vitterligt ikke særligt velstående. Bortset fra Claus Thomsen Høgh og Anders Jensen, der begge med større eller mindre held handlede med stude, ser ingen af de øvrige nyvalgte rådmænd, med Daniel Calow som den markante undtagelse, ud til at have engageret sig i byens udenrigshandel eller investeret i jord og adelsgods efter 1660.¹²⁸⁵ Fra ca. 1665 kendes der da også til oplysninger om rådmænd, der ved skattetakseringerne oplyste, at de udelukkende levede af deres embede, og ganske som i 1640'erne blev flere af rådmændenes skattebetalingsevne i 1660'erne fortsat vurderet ganske lavt.¹²⁸⁶ P. Munchs antagelse om, at det i stigende grad var de mindre bemidlede borgere, der nu overtog magistratsposterne, ser altså ud til at holde stik for Aalborgs vedkommende.

At flere og flere fik øjnene op for de forholdsvis stabile indtægter, en magistratspost kunne afstedkomme, fremgår af borgmester Daniel Calows valg, da han i 1665 afhændede sit apotek til sin svigersøn for bedre at kunne koncentrere sig om magistratsarbejdet.¹²⁸⁷ I forhold til tidligere, hvor købmænd som Povl Pop og Jens Bang havde opsagt eller fravalgt magistratsposter for at varetage

¹²⁸² Gert Poulsen (1990): s. 14.

¹²⁸³ *Skillingstaksterne*: 1644.

¹²⁸⁴ *Skillingstaksterne*: 1644 og 1646.

¹²⁸⁵ Gert Poulsen (1988): s. 242-243 og Tauber og Nielsen: s. 137-139.

¹²⁸⁶ Gert Poulsen (1988): s. 206.

¹²⁸⁷ Olesen (1972): s. 86.

udenrigshandlen, og hvor kompetente slotsskrivere og fogeder som Niels Iversen Skriver og Hans Pedersen Wandel havde valgt købmandsvejen frem for embedsvejen, var det nu den omvendte verden. Fremtiden og velstanden lå ikke nødvendigvis i stude og saltskibe, men kunne med lige så stor fordel findes på rådhuset og de indtægter, der her kunne skraves sammen. At såvel Daniel Calow og de øvrige rådmænd, der kom til i 1640'erne og 1650'erne, har betragtet deres nye embede som et fuldtidshverv og en kærkommen mulighed for personlig berigelse fremgår med al tydelighed af den omfattende skandale af skatteunddragelse, korruption og kreativ bogføring, der fra og med 1670'erne fandt sted på Aalborg rådhus. En kongelig undersøgelseskommission oprullede i 1682 denne affære, hvilket resulterede i borgmester Jacob Urbansens selvmord og borgmester Daniel Calows afskedigelse.¹²⁸⁸ Men hvis det ikke længere var rådsaristokratiets egne sønner, der løftede arven efter deres fædre, hvor blev disse sønner så af? Forblev de i Aalborg, flyttede de, og hvem giftede de sig med?

Jørgen Olufsens familie

”*Det var en farlig Ting at gaa i Rette med sin Modpart indenfor lukkede Døre, især naar der findes stort Svogerskab der*”.¹²⁸⁹ Ordene er aalborgenserens Morten Borthuus’, og bemærkningen faldt ved Kongens Retterting 3. november 1636, hvortil Morten havde stævnet Jørgen Olufsen. Anledningen var, at den tidligere borgmester i overværelse af rådstueretten havde indvilliget i, at Morten Borthuus kunne betale sin gæld til ham med fast ejendom. Sidenhen var Jørgen Olufsen vendt på en tallerken, og nu var gældssagen endt ved rettertinget. Bemærkningen om ”*stort Svogerskab*” kan ved først øjekast virke underligt malplaceret, men ser man nærmere på magistratens sammensætning i 1636, forstår man godt Morten Borthuus betænkeligheder ved at indbringe Jørgen Olufsens løftebrud for rådstueretten.

Vi skal straks hilse på Jørgen Olufsens sønner, men det væsentligste aktiv for den tidligere borgmester var de fire døtre: Johanne, Sidsel, Maren og Margrethe, der alle blev gift med betydningsfulde købmænd fra byen.¹²⁹⁰ Johanne blev gift med borgmester Christoffer de Hemmer, Sidsel blev gift med borgmester Christen van Ginchel, Maren blev gift med den senere rådmand Hybert Snitlach, og endelig var der Margrethe, der i 1627 blev gift med købmanden Hans Borthuus,

¹²⁸⁸ Gert Poulsen (1990): s. 13-22.

¹²⁸⁹ Gert Poulsen (1988): s. 261.

¹²⁹⁰ Tauber og Nielsen: s. 98.

broder til Morten Borthuus.¹²⁹¹ Med disse ægteskaber formåede Jørgen Olufsen at knytte to borgmestre og en rådmand til sig som svigersønner. Hertil kom, at hans sønner Povl og Hans giftede sig med døtre af rådmændene Laurids Jensen Suur og Johan Brandt, så også her var der skabt forbindelser til magtens centrum på rådhuset. Tager man dertil i betragtning, at Jørgen Olufsens halvsøster Anne Andersdatter Juul var gift med borgmester Didrik Grubbe, har Jørgen Olufsen, på trods af sin afskedigelse i 1625, fortsat haft hånd i hanke med, hvad der foregik på rådhuset. Da både Didrik Grubbe, Christoffer de Hemmer, Christen van Ginchel og Hybert Snitlach skulle forholde sig til sagen mellem Jørgen Olufsen og Morten Borthuus, er der egentlig ikke noget at sige til, at sidstnævnte ikke fandt det særligt betryggende at skulle klage sin nød til rådstueretten.

Der er som sådan ikke noget odiøst i at en borgmester via døtrenes ægteskaber sikre sig loyale alliancepartnere og forretningsforbindelser i og uden for rådhuset, ligesom et ægteskab med en rådmands- eller borgmesterdatter kunne udgøre en ung håbefuldt købmands adgangsbillet til rådhus og rådstueret. Som eksempel kan anføres Aalborg-borgmesteren Hans Lambertsen (1579-1588) og hans tre døtre, hvor Ane blev gift med rådmanden Tønnes Balchenburg, Sille fik rådmand Christen Buck og Ingeborg skulle have været gift med borgmestersønnen Frederik Thuresen.¹²⁹² Jørgen Olufsens eget ægteskab er dertil et udmærket eksempel på de gunstige resultater, som et fordelagtigt ægteskab kunne give i. Efter sin ankomst til Aalborg i 1580'erne blev Jørgen Olufsen nemlig gift med Maren Pop, der var datter af Aalborgs borgmester Povl Pop.¹²⁹³

Jørgen Olufsen stammede fra en solid borgmesterslægt i Horsens, så han havde ikke været helt på bar bund uden Maren Pop, mens det til gengæld har været en anden sag for Jacob Urbansen, der blev tolder i Aalborg i 1651 og i 1675 avancerede til borgmesterposten.¹²⁹⁴ Jacob Urbansen var søn af feldtbereder Urban Jacobsen og det stod ikke skrevet i stjernerne, at håndværkersønnen skulle opnå at blive borgmester i Aalborg. Jacob Urbansen havde ganske vist en solid karriere som skriver på skibsværftet Bremerholm bag sig, men ægteskabet med kollegaen Hans Sørensen Tolders datter Johanne, første søndag i advent 1658, har uden tvivl givet den nye tolder et løft op ad karrierestigen og introduceret ham til byens finere kredse.¹²⁹⁵

¹²⁹¹ Olesen (1972): s. 47.

¹²⁹² Tauber og Nielsen: s. 96.

¹²⁹³ Ibid: s. 38

¹²⁹⁴ Ibid: s. 107.

¹²⁹⁵ Ibid: s. 99 og Olesen (1972): s. 73.

Nye alliancer

Et andet godt eksempel på en borgmester, der bedrev ægteskabspolitik i stor stil, finder vi med borgmester Didrik Grubbe. I ægteskabet med Jørgen Olufsens halvsøster Anne Andersdatter Juel var der ingen sønner, men derimod seks døtre: Margrethe, Sidsel, Ane, Marie, Mette og Maren, der døde som barn.¹²⁹⁶ I modsætning til Jørgen Olufsen, der via ægteskab og svogerskab sikrede sig fortsat indflydelse på rådhuset, gik Grubbe-familiens interesser i en anden retning, når det kom til at give de fem voksne døtre en sikker fremtid. I 1620'erne fulgte Didrik Grubbe Jørgen Olufsens linje og lod Sidsel og Ane gifte sig med hver deres købmand. Sidsel fik hollænderen og den senere rådmand Jacob Johansen van Distelberg til ægte i 1626, og Ane blev ca. 1625 gift med den fra Hannover indvandrede købmand Peter Røring.¹²⁹⁷

Efter Kejserkrigen blev en anden ægteskabspolitik så introduceret i borgmesterfamilien. Didrik Grubbes svigersønner var nu ikke længere købmænd, men derimod en læge, en apoteker og en præst. Margrethe Grubbe blev i 1631 gift med Aalborgs første praktiserende læge Christen Schytte, der havde en doktorgrad i medicin fra universitetet i Padua, mens Marie i 1632 blev gift med Jens Lauridsen Dahl, der var sognepræst til Romland og Karby sogne ved Göteborg.¹²⁹⁸ Mette blev i 1640 gift med den preussiske apoteker Daniel Calow, der siden blev både rådmand og borgmester i Aalborg.¹²⁹⁹ Samme ægteskabsmønster gjorde sig gældende for døtrene efter rådmand Jens Andersen Hals, der heller ikke fandt sine svigersønner i rådsaristokratiets rækker. Hans datter Maren blev gift med Knud Andersen, foged i Busterrud i Norge, mens lillesøster Ane i 1629 blev gift med Erik Nielsen, der var sognepræst til Øster Brønderslev og Hallund.¹³⁰⁰

I modsætning til Hans Lambertsen og Jørgen Olufsen, der i 1580'erne og 1620'erne havde bortgiftet alle døtre til købmænd og rådmænd, så Didrik Grubbe og Jens Andersen Hals anderledes på det. Efter Kejserkrigen kunne slægtens og børnenes overlevelse i lige så høj grad sikres via ægteskaber med læger, præster og apotekere. De ægteskabelige forbindelser mellem rådsaristokrati, gejstlighed og akademikere, som Johan Jørgensen fandt i København, findes også i Aalborg.¹³⁰¹

¹²⁹⁶ Olesen (1962): s. 233-234.

¹²⁹⁷ Ibid: s. 233.

¹²⁹⁸ Ibid: s. 234.

¹²⁹⁹ Tauber og Nielsen: s. 270 og Olesen (1962): s. 34.

¹³⁰⁰ *Originale skiftebreve*: Jens Andersen Hals: 4. september 1630 og Tauber og Nielsen: s. 128.

¹³⁰¹ Jørgensen (1957): s. 26-28.

Borgmestersønnerne

Hvad skulle sønnerne i givet fald så tage sig til, når og hvis der nu ikke var mulighed for en karriere som købmand og rådmand i Aalborg? Gik de alle, som Rasmus Pedersen Thestrups sønner universitetsvejen eller kom de i købmandslære i udlandet?

De 11 borgmestre fik tilsammen 33 sønner. Didrik Grubbe fik ingen sønner, Christen van Ginchels sønner døde som små, ligesom også to af Hans Sørensens drenge døde som børn. Men af de 33 drengebørn, der levede længe nok, opnåede Niels Iversen Skrivers søn, Iver Nielsen, at blive borgmester og toder i Skagen by, mens borgmester Christoffer de Hemmers søn, Henrik de Hemmer, var borgmester i Aalborg 1660-1676.¹³⁰² Inden da havde Henrik været rådmand i både Nykøbing Mors og Aalborg, hvilket var et embede, som han for sidstnævnte bys vedkommende delte med broderen Laurids, der var rådmand samme sted 1661-1668.¹³⁰³ Lægger vi hertil den bratte afslutning på Thure Frederiksens liv og karriere, der ellers efter alt at dømme pegede i retning af overtagelsen af borgmesterposten efter faderen Frederik Christensen, er disse fire mænd den samlede sum af de borgmestersønner, der fik en magistratskarriere i Aalborg eller en anden jysk købstad.

Både Iver Nielsen og de Hemmerbrødrene har sikkert suppleret deres embedsposter med købmandshandel, og blandt de øvrige borgmestersønner finder vi flere, der valgte at gå købmandsvejen som deres fædre. Borgmester Lars Hansen Skrivers søn Jakob blev købmand i Viborg, Henriks og Laurids' bror, Poul de Hemmer, fortsatte også i købmandsfaget, mens det ikke vides med sikkerhed, hvilke erhverv der blev Jørgen Olufsens sønner Povl og Hans til del. De blev dog begge gift med rådmandsdøtre fra Aalborg, og af rapporterne fra slaget om Aalborg i 1644 fremgår det, at Povl på Nytorv ejede en stor købmandsgård, der fik en voldsom medfart under kamphandlingerne.¹³⁰⁴ Heller ikke Hans Pedersen Wandels fem sønner, Laurids, Peder, Lambert, Jens og Hans og deres fremtidsmuligheder kan vi blive meget klogere på og i magistraten ser vi dem aldrig. Blot fremgår det af skifteregistreringen efter deres afdøde fader, at moderen Maren Lauridsdatter skulle sørge for at holde Lambert, Jens og Hans med *"Sko, Klæder og*

¹³⁰² Tauber og Nielsen: s. 106..

¹³⁰³ Ibid: s. 139-140.

¹³⁰⁴ Povl blev gift med rådmand Laurids Jensen Seehus' datter Johanne Lauritsdatter og Hans blev gift med Maren Brandt, der var datter af rådmand Johan Brandt. Se Olesen (1972): s. 47. Om skaderne på købmandsgården, se Ørnbjerg (2010): s. 33-34.

Underholdning” til de blev 15 år.¹³⁰⁵ Kun for den fire årige Hans pointeres det, at der også skal sørges for hans skolegang, så øjensynligt var der ikke tiltænkt hverken Lambert på 12 år eller Jens på 13 år nogen videregående uddannelse og karriere som læge eller præst.¹³⁰⁶

Sådanne karriereforløb var der til gengæld andre borgmestersønner, der fik. Der var i 1600-tallet en stigende interesse for at sønnerne skulle studere.¹³⁰⁷ Borgmester Hans Sørensen Tolders søn Bendt læste teologi på Københavns Universitet og blev sognepræst i Hammer og Horsens sogne i Kjær herred, mens lillebror Søren studerede medicin og blev praktiserende læge i Aalborg.¹³⁰⁸ Borgmester Hans Sørensen den yngres søn fik præstekald i Hundslev og Beistrup sogn, mens hans lillebror Søren også må have været tiltænkt en akademisk karriere, da han i 1664 blev student fra Aalborg Latinskole. Af verdslige karrieremuligheder var der flere valgmuligheder i spil. Niels Iversen Skrivers søn Hans blev laugmand/dommer i Norge, selv om faderen åbenbart mente, at et ophold i Tyskland, muligvis for at lære købmandsfaget, ville være det bedste for sønnen.¹³⁰⁹ Storebroder Iver, Skagens senere tolder og borgmester, opholdt sig ved faderens død i Viborg men om han her stod i lære som købmand, eller var indskrevet som pebling ved Viborg Latinskole, vides ikke.¹³¹⁰ Til gengæld ved vi, at Christoffer de Hemmers søn, Hans de Hemmer, som tyveårig var indskrevet ved Viborgs Latinskole, hvor han ikke blot blev undervist i latin, græsk, hebraisk, sang, musik og retorik, men også stiftede bekendtskab med astronomi, geografi, fysik, matematik, kirkehistorie, etik og metafysik.¹³¹¹ Hans de Hemmer må have været et lyst hoved, for i 1677 endte han sine dage som doktor jur. i Randers.¹³¹² En anden mulighed kunne være at gå officersvejen, hvilket blev en beslutning, der fik skæbnesvangre konsekvenser for Lars Hansen Skrivers søn Matthias, der i 1657 faldt i krigen mod svenskerne.¹³¹³ Så valgte Hans Sørensens søn Jakob Hansen straks en mere fredelig levevej, da han lod sig uddanne til Aalborgs første toldkontrollør.¹³¹⁴

Hvordan Jens Jørgensen Budtz, ældste søn af Jørgen Olufsen, har fået sin teologiske uddannelse bragt i stand, vides ikke, men i henhold til Tauber og Nielsens optegnelser skulle han være blevet

¹³⁰⁵ *Originale skiftebreve*: Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623.

¹³⁰⁶ Ibid.

¹³⁰⁷ Larsen I (1965) 1: s. 240.

¹³⁰⁸ Tauber og Nielsen: s. 271.

¹³⁰⁹ *Originale skiftebreve*: Niels Iversen Skriver: 1. juli 1623.

¹³¹⁰ Ibid. Om Viborg Latinskole se Ørberg (1998): s. 276-282.

¹³¹¹ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658 og Ørberg (1998): s. 278.

¹³¹² Tauber og Nielsen: s. 101

¹³¹³ Ibid: s. 99.

¹³¹⁴ Ibid.: s. 234-235.

optaget i ”*Jesuitterordenen*”, en religiøs omvendelse, der i sagens natur må have fundet sted i udlandet.¹³¹⁵ Hvis oplysningerne om Jens Jørgensen Budtz optagelse som jesuittermunk er sande, understreger de til fulde det forhold, at sønnerne ofte opholdt sig i udlandet i kortere eller længere perioder.¹³¹⁶ Hans Sørensen Tolders søn Poul slog sig ned i det hollandske Campen, og Daniel Calows sønner, Didrik og Abraham, døde begge i udlandet, sandsynligvis under ophold hos deres onkel teologiprofessoren Abraham Calow i Wittenberg.¹³¹⁷

Rådmandssønnerne

Kun en rådmandssøn, Christen van Ginchel, opnåede efter 13 år som rådmand, at blive borgmester i Aalborg, mens Laurids og Thomas Lauridsen, Didrik Nielsen Kræmmer og Thøger Christensen som bekendt fulgte i fædrenes fodspor som rådmænd. Men hvad så med de sønner, der ikke opnåede en rådmandspost? Kan vi for deres vedkommende spore den samme blanding af læretid, udenlandsophold, eksaminer og offentlige embeder, som gjorde sig gældende for borgmestersønnerne?

Rasmus Pedersen Thestrup var ikke den eneste rådmand, der mente, at hans sønner havde godt af at se fremmede lande. Hybert Hybertsen, der var søn af Hybert Snitlach, var i sin læretid som købmand udstationeret i Trondhjem, og efter at være vendt hjem til Aalborg fik han ansættelse som handelsbetjent hos onklen Christen van Ginchel.¹³¹⁸ Samme opfattelse gjorde sig gældende hos Johan Brandt. Allerede som 23 årig havde sønnen Christen kreditforbindelser til Hamborgs store klædehandlere, og lillebror Otto døde som 20 årig i Hamborg i 1661.¹³¹⁹ Ganske som i Hybert Hybertsens tilfælde har Otto, og sikkert også Christen, været sendt udenlands for at stå i lære som købmænd i en af Europas store handels- og havnebyer. Nogen valgte endda at blive hængende som for eksempel Thøger Christensens søn Christen, der var ”*Udenlands*”, Claus Thomsen Høgghs søn Enevold, der ved faderens død i 1683 var bosat i Hamborg, og Hybert Hybertsens storebror Johan, der i 1677 blev lokaliseret til Venedig, hvor han havde været siden 1649.¹³²⁰

¹³¹⁵ Ibid: s. 98. Om den lutheranske ortodoksi i Danmark, se Gamrath og Ladewig Petersen: s. 486-487 og 546.

¹³¹⁶ Poulsen (1988):s. 266.

¹³¹⁷ Olesen (1972): s. 88 samt Tauber og Nielsen: s. 105.

¹³¹⁸ Tauber og Nielsen: s. 129. Hybert Snitlach og Christen van Ginchel var begge gift med døtre af borgmester Jørgen Olufsen (Olesen (1972): s. 47).

¹³¹⁹ Ørnbjerg (2009): s. 29 og Tauber og Nielsen: s. 133.

¹³²⁰ Tauber og Nielsen: s. 129 og 139.

Andre nøjedes ikke med at opholde sig i Europa, men tog turen ud på de store have, hvor det var Østindien, der trak. Herude opholdt i hvert fald Johan Brandts søn Laurids sig, og det er ikke utænkeligt, at han her er stødt på Claus Thomsens Høghs sønner, Thomas og Claus, hvor det om Claus vides, at han opholdt sig i ”Østindien paa de danske Pladser”.¹³²¹ For Fyns vedkommende påviste Svend Larsen, at mange af de borgmester- og rådmandssønner, der forblev i købmands-hvervet ofte søgte andre steder hen end hjembyen, hvilket tilsyneladende også har gjort sig gældende for aalborgensernes vedkommende, hvad enten man som Lars Hansens Skrivers søn Jakob blev købmand i Viborg, eller som Laurids Johansen Brandt foretrak mere eksotiske himmelstrøg. Uanset hvor sønnerne endte, var det i Aalborg så vel som i Odense tydeligt, at vejen til succes ikke nødvendigvis var ensbetydende med at slå sig permanent ned i fødebyen.

Som i borgmestrenes tilfælde var en akademisk karriere også en mulighed for de rådmandssønner, hvis evner gik i den retning. Den rådmandssøn, der i den forbindelse opnåede den største succes, må være borgmester Christen van Ginchels lillebror Hermann van Ginchel, der i 1621 blev student fra Aalborg Latinskole og efterfølgende blev rektor, først i Vejle og siden i Vordingborg. Mindre kunne nu også gøre det. Jens Andersen Hals’ ældste søn Anders blev i 1627 sognepræst ved Skt. Petri Kirke i Slagelse, Claus Markvordsens ældste søn Poul fik i 1644 præstekald i Albæk og Voer sogne i Vendsyssel, mens Johan, der var søn af Jacob Johansen van Distelberg, blev præst i Brørup sogn.¹³²² I 1650’erne kommer en akademisk uddannelse tydeligvis i højere kurs. Vi har allerede nævnt Hans de Hemmers uddannelse fra Viborg Latinskole, men også Johan van Distelberg, den kommende præst i Brørup sogn, var blevet student fra Aalborg Latinskole i 1652, mens Johan Sørensen Brincks sønner, Niels og Didrik, begge blev studenter fra samme latinskole i 1654. I 1660 fik de følgeskab af Thomas Lauridsens søn Bagge, der åbenbart ikke som sin fætter og navnebroder var tiltænkt en magistratspost. Vi ved ikke, hvad Niels og Bagge brugte deres studentereksaminer til, men Didrik blev efterfølgende inspektør i Finmarken i den danske konges allernordligste besiddelser.¹³²³

¹³²¹ Ibid: s. 133 og 139.

¹³²² Ibid: s.128, 131, 134

¹³²³ Ibid: s. 135.

Opsummering

Kan man så med P.C. Knudsen og Klöcker med rette tale om tilstedeværelsen af et ”*Bypatriciat*” i 1600-tallets Aalborg? For enkelte slægters vedkommende ses der, især efter Kejserkrigen tendenser til en vis monopolisering af borgmester- eller rådmandsposterne og der kan heller ikke herske tvivl om at et fordelagtigt ægteskab kunne øge chancen for at blive lukket ind i varmen på rådhuset. I betragtning af det store optag af tyske og hollandske købmænd, nordjyske fogedsønner, slesvigske slotsskrivere og lokale købmandssønner er der i udgangspunktet 1600 ikke tale om noget lukket og socialt eksklusivt patriciat. Vejen til en rådmandspost gik i høj grad via velstand, administrativ erfaring og personlige evner. Den sociale sammensætning og karakteren af det aalborgensiske rådsaristokrati ligger derfor tæt op af de resultater, som Ole Degn og Svend Larsen kunne fremdrage af deres materiale og undersøgelsesfelter. Det er, hvad enten det nu drejer om patricerbegrebets manglende betydning, tilflytternes muligheder for at blive rådmænd, og den voksende interesse for sønnernes uddannelse.

Hvordan forholder det sig for Aalborgs vedkommende så med Svend Larsens beskrivelse af ”*Den nye tids mænd*”? I vores præsentation af borgmestrene og rådmændene i **kapitel 5** kunne vi udskille tre store udnævnelsesrunder af nye borgmestre og rådmænd. 1580’erne-1590’erne rekrutteres primært ind- og udenlandske tilflyttere til magistraten, mens vi ved den næste store udnævnelsesrunde i 1630 blot ser en enkelt tilflytter. For restens vedkommende er tale om købmænd, der allerede er bosiddende og etablerede i Aalborg. Gert Poulsens vurdering af et decideret generationsskifte i 1620’erne, hvor tilflytterne i forhold til købmandshandel og magistratsposter skulle have fortrængt de allerede etablerede købmandsfamilier har derfor heller ikke sin rigtighed, da dette generationsskifte indtraf før 1620’erne. Som vi tidligere har set fandtes der allerede 1606-1623 yderst velstående borgmestre og rådmænd i Aalborg, hvoraf mange af disse desuden var tilflyttere fra ind- og udland. Endelig dominerede lenets tidligere embedsmænd borgmesterposterne 1600-1630 og heller ikke blandt disse fandtes der indfødte købmænd.

I forhold til borgmesterposterne er det 1599-1630 nemlig de tidligere slotsskrivere fra Aalborghus, der dominerer, mens der frem til 1640’erne løbende rekrutteres lokale skrivere og embedsmænd til rådmandsposterne. Nogen gennemtænkt ansættelsespolitik fra kongens og lensmandens side ser der dog ikke ud til at have været tale om. De tidligere embedsmænds bedste adgangskort var den administrative erfaring og den velstand, de havde opbygget via deres embeder. Hvis det ikke slog

til, kunne et fordelagtigt ægteskab åbne nye muligheder, hvilket vi så i Karsten Andersens og Hans Sørensen den yngres tilfælde

I den tredje store udnævnelsesrunde af rådmænd, der fandt sted i 1651, bliver en gruppe af ellers ukendte købmænd udnævnt til rådmænd. Selv om Gert Poulsen antager, at det forholdt sig anderledes, havde ingen af de nye rådmænd i 1651 ægteskabelige eller slægtsmæssige relationer til de siddende borgmestre og rådmænd, så heller ikke her giver det mening at tale om et patriciat i Aalborg. Konsulterer man skattelisterne, vidner de nye rådmænds økonomiske ydeevne, i modsætning til de allerede siddende borgmestres og rådmænds, heller ikke just om nogen større velstand. De indtægter og muligheder, som magistratsarbejdet kunne indbringe, har på dette tidspunkt været et kærkomment supplement til indtægterne fra den traditionelle købmandshandel, der ikke gav samme økonomiske gevinster som tidligere, hvilket altså faldt tilbage på magistratens sociale sammensætning. Grundet de københavnske kornhandlers dominans og de fjendtlige besættelser dominerede slotskriverne heller ikke borgmesterposterne i så høj grad som i årene før Kejserkrigens ødelæggelser.

Hvor man tidligere i Aalborg havde forladt en lønnet stilling som slotsskriver eller tolder for at blive rådmand, er det fra og med 1630'erne stik omvendt. Sønnerne fra de etablerede magistratsfamilier ser for en stor dels vedkommende ud til at have tabt interessen for de økonomiske fordele og den sociale prestige, der tidligere havde ligget i magistratsarbejdet, hvilket må hænge sammen med den øgede arbejdsbyrde og den manglende indflydelse, der var et resultat af den stærke statsmagts indtrængen på bystyret efter 1629. Ganske som Rasmus Pedersen Thestrups sønner valgte flere af rådsaristokratiets sønner nu udelukkende at koncentrere sig om købmandsfaget, hvis de da ikke, via latinskole og universitet, fik en karriere som gejstlig eller verdslig embedsmand. Flere frigjorde sig desuden helt fra den fædrene arv og hjembyens borgerlige næring for at søge lykken i Viborg eller Venedig.

Til gengæld så apotekere, håndværkersønner og mindre bemidlede købmænd fra og med 1650'erne magistratsposterne som en garant for en sikker indtægtskilde. Hvor man tidligere havde fravalgt embedet til fordel for købmandshandlen, koncentrerede mænd som Daniel Calow sig nu udelukkende om arbejdet på rådhuset, hvor der snart blev praktiseret en noget mere kreativ forvaltning af indtægtskilderne, end man tidligere havde været vant til. For Aalborgs vedkommende

kulminerede det i 1680'erne med skandaler, selvmord og afskedigelser til følge. ”*Den nye tids mænd*” havde på godt og ondt holdt deres indtog på Aalborg rådhus. Det afspejlede sig i allerhøjeste grad i magistratens ændrede sociale sammensætning 1600-1660 og i de siddende borgmestres og rådmænds sikring af slægtens fremtid i en by og et land i hastig politisk, social og økonomisk forandring.

9. Kultur

Den franske sekretær

”Vi kom ind i Stuen, der efter Landsens Skik var meget net; den havde fem Vinduer, der vendte ud mod Søen. Overalt hængte Skilderier helt op til Loftet, og lange Træbænke gik hele Vejen rundt, fastgjort i Væggenes Felter, de var belagt med Hynder og Dun-Puder, hvorover laa Tæpper. Jeg beskriver dette saa nøje, fordi alle Huse er indrettede saaledes. Paa de to Borde var bredt Duge af den allerfineste Vævning; paa det ene stod et Vadskebækken med Vandkande, paa det andet to Sølvkander og i dem var Øl og Vin”.¹³²⁴

Hvor er vi henne i tid og sted? Datoen er den 4. august 1634, og stedet er Helsingørs bedste værthus, som den franske ambassadørs sekretær Charles Ogier (1595-1654) giver ovenstående øjebliksbillede fra. Ambassadørens ophold i Helsingør skyldtes afholdelsen af *Det Store Bilager*, bryllupsfesten for den udvalgte prins Christian og hans tilkommende prinsesse Magdalena Sibylla af Sachsen. Under ambassadørens Danmarksrejse juni-november 1634 førte Ogier en udførlig dagbog, der senere blev udgivet som en egentlig rejseberetning.¹³²⁵ Størsteparten af rejseberetningen er helliget bryllupsfestlighederne i København, men da Ogier var en både skarpsindig og nysgerrig iagttager, findes der adskillige interessante oplysninger om dagliglivet i 1630'ernes Danmark.

Vel var Helsingør set med franske øjne en lille by, men til gengæld fandt Ogier gaderne lige og brede, husene store og rummelige og de fleste af dem opført i røde sten.¹³²⁶ Lyskilderne var vinduer af det klareste glas, som pudses en gang om ugen. Indgangsdørene var overbyggede med et udhængende tag, som var understøttet af søjler, der ragede ud på gaden. Under disse udhæng fandtes der bænke, hvor beboerne ofte sad og hyggede sig.¹³²⁷ 12. august noterede Ogier i sin dagbog, at han havde besøgt flere borgerhuse i Helsingør og alle fandt han dem ”særdeles smukke, overalt smykkede med Malerier og prydede med de skønneste Kister og Skabe”.¹³²⁸ Beboerne var venlige og festglade, og de fornøjede gerne deres gæster med ”spøgefuld og munter Passiar”.¹³²⁹

¹³²⁴ Charles Ogier: *Det Store Bilager i Kjøbenhavn 1634*: s. 4-5.

¹³²⁵ Ibid: s. XVIII.

¹³²⁶ Ibid: s. 5.

¹³²⁷ Ibid.

¹³²⁸ Ibid: s. 15.

¹³²⁹ Ibid: s. 16-17.

Ogiers positive skildring af Helsingørs forhold skal tages med visse forbehold. For det første har de danske værter naturligvis sørget for, at Helsingør præsenterede sig fra sin bedste side over for de fremmede ambassadører.¹³³⁰ Ogier nævner desuden selv, at det kun var de bedrestillede klæde-
dragter, han beskrev, og Benito Scocozza har med rette påpeget at franskmænden, som enhver anden turist, har holdt sig til Helsingørs hovedstrøg og næppe har bevæget sig ned i sidegaderne og de fattiges boligkvarter.¹³³¹ Når det så er sagt, viser det sig, at Ogiers observationer trods alt ikke var skudt helt ved siden af. Hans positive beskrivelse af husenes udsmykning og indretning underbygges af Jørgen Olriks *Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden*, der udkom i 1903, og Povl Ellers *Borgerne og billedkunsten på Christian 4.s tid* fra 1974. Disse publikationers utallige oplysninger om smykker, sølvtøj, bøger og billedkunst tegner et billede af et på alle måder velstående og veluddannet borgerskab lig det, Ogier mødte i 1634.¹³³²

Ogiers indtryk af den danske borgerkultur begrænsede sig til hans oplevelser og observationer i Helsingør og København, så det er med andre ord ikke sikkert, at franskmænden ville have efterladt sig lige så positive rejseberetninger, hvis han havde besøgt andre af rigets købstæder. For Helsingørs vedkommende skal det tages med i beregningerne, at byen, i kraft af sin placering og rolle ved Øresund, var et af Nordens og Østersøens største økonomiske og trafikale knudepunkter, hvilket uundgåeligt må have smittet af på borgerskabets kulturelle forhold.

Indtil videre har historikere med interesse for 1600-tallets borgerkultur dog ikke haft så meget materiale at sammenligne forholdene i 1600-tallets Helsingør med, for bortset fra de i denne afhandlings forskningsoversigt nævnte publikationer og udgivelsen af udvalgte skifteprotokoller fra blandt andet Køge er det meget småt med detaljerede studier af rådsaristokratiets boligforhold og kultur i Christian 4.s og Frederiks 3.s Danmark.¹³³³ Historikeren C.O. Bøgild Andersens antagelse om at det københavnske rådsaristokrati og storborgerskab ikke var i besiddelse af nogen særlig kulturel og åndelig horisont er blevet manet i jorden af så vel Johan Jørgensen, John T. Lauridsen og Thomas Lyngby, men til gengæld vides der fortsat ikke meget om de kulturelle forhold hos

¹³³⁰ Gamrath (1988): s. 51.

¹³³¹ Ibid: s. 6 og Scocozza (2003): s. 29.

¹³³² Olrik: s. 48-53, 78-84 og 98-100 og Eller: s. 72.

¹³³³ Om denne mangel se Lauridsen (1999): s. 63. For udgivelsen af skifteprotokollerne fra 1600-tallets Køge, se Neubert.

rådsaristokratiet i provinsen.¹³³⁴ Dette kapitel har derfor til hensigt at afklare og undersøge de aalborgensiske borgmestres og rådmænds boligforhold og kulturelle interesser. Hermed vil det forhåbenligt blive muligt at afklare om det aalborgensiske rådsaristokrati repræsenterede det samme kulturelle udsyn, som det københavnske rådsaristokrati og adelen var i besiddelse af.

Adelskultur og borgerkultur

Mellem den protestantiske reformation i 1536 og frem til Enevældens indførelse i 1660 var den danske adelsstands privilegerede livsførelse og kulturelle adspredelser kendetegnet ved prægtige herregårdsbyggerier, dannelsesrejser til Europas førende universiteter, store jagter og megen festivitas.¹³³⁵ Lærde adelsfolk som Tycho Brahe, Arrild Huitfeldt og Holger Rosenkrantz interesserede sig for og skrev om astronomi, historie og filosofi, mens andre standsfæller brugte store summer på dyrt tøj, tunge guldsmykker, franske vine, konfekt og eksotiske krydderier.¹³³⁶

I *Christian IV-tidens Danmark* kan man læse, at de kulturelle skel mellem den højadelige og storborgeren stort set var udvisket ved slutningen af Christian 4.s regeringstid, men det er ikke en antagelse, der er blevet efterprøvet for Aalborgs vedkommende.¹³³⁷ I bind to af *Aalborgs Historie* fremlægges kun få oplysninger om boligkultur og dagligliv i de store købmandsgårde, og for perioden 1619-1680 glimrer dette emne ganske ved sit fravær. Til gengæld har Hans Henrik Engquist og Viggo Petersen af flere omgange kastet nyt lys over Aalborgs arkitektur og boligforhold, mens Charlotte Appel via Aalborgs bevarede skifteregistreringer har fremdraget mange oplysninger om aalborgenserne bøger og bogsamlinger 1630-1699.¹³³⁸

Hvad nu hvis vi vover det tankeeksperiment, at Ogier og den franske delegation efter at have rundet Skagen havde gjort ophold i Aalborg? Ville den franske sekretærs eneste kritikpunkt også her have været de tunge og tætstoppede fjerdyner?¹³³⁹ Dette spørgsmål har dette afsnit til hensigt at følge op på. Oplysningerne vil løbende blive sat i forhold til de kulturelle forhold hos adelen, det københavnske købmandsaristokrati og rådsaristokratiet i andre købstæder. Desuden vil der her blive set

¹³³⁴ C.O. Bøgild Andersen: *Statsomvæltningen i 1660*: s. 21 og 35. For imødegåelsen af denne antagelse, se Jørgensen (1957): s.25, Lauridsen (1999): s. 63-69 og Lyngby (2009): s. 159-160.

¹³³⁵ Anemette S. Christensen: *Herremandsliv*: s. 55-56, Vello Helk: *Den danske adels dannelsesrejser i Europa 1536-1660*: s. 524 og 553-554 samt Christian Larsen: *Eske Brock med egen handt*: s. 22-24.

¹³³⁶ Karen Arup Seip: *Jordegods og gyldne kjeder*: s. 123-131.

¹³³⁷ Gamrath (1988): s. 50.

¹³³⁸ Engquist (1968), Petersen (1988) og (1996) samt Appel 2 (2001): s. 696-711 og 849-853.

¹³³⁹ Ogier: s. 7.

nærmere på særlige aspekter af rådsaristokratiets ejendele og kunstgenstande, inden kapitlet afrundes med eksempler på aalborgensernes festkultur, og hvilke adspredelser man ved sådanne lejlighed fornøjede sig med. Inden vi bevæger os indenfor hos borgmestrene og rådmændene, skal vi dog først se på købmandsgårdene i Aalborg, i sten såvel som i bindingsværk.

Boligen

Sten og bindingsværk

I Helsingør noterede Ogier sig, at borgernes huse var opført i røde sten, men i mange tilfælde har der nok været tale om udmuret og rødmalet bindingsværk.¹³⁴⁰ Ogiers indtryk af Aalborg ville have været det samme, for også her var byen præget af bindingsværkshuse, i et til to etager, med udmurede eller lerklinede fyldinger samt strå- eller tegltag.¹³⁴¹ Det aalborgensiske bindingsværk var dertil i en ganske enkel og prydløs form uden bladranker, rosetter og andre former for udskæringer.¹³⁴² Husene var gerne kalket i rødt og grønt, blommemfarve eller lyserødt ligesom fugerne ofte blev trukket op med hvidt.¹³⁴³

Ganske som i Helsingør var der i Aalborg markante afvigelser fra disse bindingsværkshuse.¹³⁴⁴ Af en helt anden størrelsesorden og karakter var ofte borgmestrenes, rådmændenes og storkøbmandenes huse og købmandsgårde, ofte i tre etager, der lå koncentreret omkring Aalborgs Gammeltorv, langs Østerå og ved havnefronten.¹³⁴⁵ En sådan købmandsgård bestod af flere bygninger, der lukkede sig om en gårdsplads, som der var adgang til via en vognport. Det er blandt disse ejendomme, at vi, bortset fra Aalborgs kirker og Helligåndsklostret, finder nogle af byens få grundmurede stenhuse. 1597-1643 ejede borgmester Didrik Grubbe den i Middelalderen opførte Toldergård på Gammeltorv, mens borgmester Jørgen Olufsens gavlhus og Jens Bangs Stenhus var at finde blandt de store købmandsgårde langs vestbredden af Østerå.

¹³⁴⁰ Ogier: s. 5 og Olrik: s. 4 -5.

¹³⁴¹ Petersen (1988): s. 9.

¹³⁴² Engquist (1968): s. 14. Blandt de enkelte undtagelser fra aalborgensernes smag for enkle og upyntede huse er portalen til Jørgen Olufsens gavlhus, facade og indgangsportal til Jens Bangs Stenhus og det smukt udskårne indgangsparti fra borgmester Povl Pops hus. Sidstnævnte hus befinder sig i dag i Den Gamle By i Århus. Se Olesen (1972): s. 11-12.

¹³⁴³ Petersen (1988): s. 14.

¹³⁴⁴ Om Helsingørs grundmurede stenhuse, se Olrik: s. 4.

¹³⁴⁵ Engquist: (1968) s. 54. For en nærmere lokalisering af flere af magistratens huse og købmandsgårde, se Gert Poulsen (1988): s. 344-345.

Aalborgs ældste bindingsværkshuse stammer fra 1550'erne, mens der fra 1600-tallet kendes både langhuse, d.v.s. bygninger, der vendte langsiden ud mod gaden, og gavlhuse, der blot vendte gavlen ud mod gaden. Det krævede mere end blot et gavlhus at drive købmandshandel, så et sådant hus var som regel forbundet med sidebygninger, der strakte sig bagud på de lange og smalle byggegrunde. I andre tilfælde var der blot tilknyttet en enkelt sidefløj til gavlhuset, hvorved grundplanen så fik form som et stort L.¹³⁴⁶ De store købmandsgårde langs Østerå var som oftest indrettet med lagerrum og butik i stueetagen, mens privatboligen lå på første sal og de øverste etager blev benyttet til kornmagasin og pulterkamre. Sådan havde blandt andre rådmændene Niels Christensen og Thomas Lauridsen indrettet sig, hvilket ikke mindst skyldtes købmandsgårdenes bekvemme placering blot få meter fra Østerås havnebolværk. Som vi senere skal se, foretrak man andre steder i Aalborg at bo i stueetagen og have forretning, kontor og varelagre placeret her, i købmandsgårdens sidebygninger, eller måske et helt tredje sted i byen.¹³⁴⁷

Jørgen Olufsens gavlhus (1616)

Rådmand Jørgen Olufsen investerede i 1600-tallets begyndelse i en meget lukrativ byggegrund ved Østerå. Her opførte han sit grundmurede gavlhus, der stod færdigbygget i sten i 1616, to år før han avancerede til borgmester i Aalborg. Mens vi er godt orienteret om borgmester Jørgen Olufsens forgæves forsøg på at lukke munden på Jørgen Pøller 1625 er der tale om mere spredt fægtning, når det kommer til oplysninger om borgmesterens økonomiske placering. Året før hans død i 1645 blev Jørgen Olufsens skattebetalingsevne vurderet til 12 skilling, men i betragtning af, at Aalborg netop havde gennemlevet et halvt års svensk besættelse, kan den tidligere borgmesters ydeevne før 1644 have været langt større.¹³⁴⁸ I hvert fald var der i århundredets begyndelse både penge og motivation til at engagere sig i udenrigshandlen. Rådstueprotokollen fra september 1605 viste os, at Jørgen Olufsen handlede salt i Spanien og 1616-1617 og 1619-1620 udførte han i alt 629 stude via Toldsted ved Hærvejen.¹³⁴⁹ Begge Christian 4.s oversøiske handelskompagnier havde borgmesterens interesse og af lensregnskaberne for Aalborghus fremgår det, at Jørgen Olufsen var leveringsdygtig i både tømmer, korn, kampesten og loftsrum til kongens og lenets behov.¹³⁵⁰ Alt i alt må der have været tale om en yderst velhavende og foretagsom mand, hvilket også afspejler sig i gavlhusets format og den enorme gravsten, der fortsat befinder sig i Vor Frue Kirke i Aalborg.

¹³⁴⁶ Petersen (1988): s. 12.

¹³⁴⁷ For et eksempel på en sådan aalborgensisk købmandsgård med indgang direkte fra gaden, se Engquist (1968): s. 31.

¹³⁴⁸ *Skillingstakster*: 1644.

¹³⁴⁹ AAR: 13. september 1605, Gregersen: s. 104 og Enemark (1954): s. 35.

¹³⁵⁰ Enemark (1954): s. 35 og *Lensregnskaberne for Aalborghus: 1607-1608 og 1629-1631*.

Der er desværre ikke bevaret nogen skifteprotokol med optegnelser over indretning og inventar, men vi ved, at borgmesterens privatbolig lå på gavlhusets første sal, som man fik adgang til via en bred ni trins stentrappe. Som flere andre af Østerås købmænd havde Jørgen Olufsen indrettet varelager og magasinrum i stueetagen, så tønder, pakker og kister via to kælderporte let kunne flyttes fra Østerås pramme og ind i gavlhusets indre.¹³⁵¹ Gavlhusets gadedør er forsat prydet af en sandstensportal, der er blevet karakteriseret som ”*ejendommelig*”, men sammenligner man den med lignende portaler fra danske slotte og herregårde, er den faktisk ikke så ejendommelig endda.¹³⁵² Mens der over portalen er anbragt en træskåren kvindefigur i renæssancedragt med en knækket blomst i den ene hånd og et æble i den anden hånd, står der på portalens venstre side en våbenløs og skægget mand med hjelm og skuldertaske, mens der på portalens højre side ses en kvindeskikkelse med en bue i hånden.¹³⁵³ På de samtidige sandstensportaler og dørindfatninger fra herregårdene Lystrup og Vallø er de adelige bygherrer portrætteret i antikke klæder, så måske figurerne på Jørgen Olufsens portal i virkeligheden er portrætter af ham og hustruen Maren Pop?¹³⁵⁴

Jørgen Olufsen satte under alle omstændigheder stor pris på sin trappe, hvor han holdt af at stå og betragte skibstrafikken langs havnefronten og på Østerå. Af samme årsag kom temperamentet i kog, da han en dag i 1636 opdagede, at naboen mod nord, købmanden Peter Røring, havde opsat et halvtag, et såkaldt ”*skru*” over sin gadedør.¹³⁵⁵ Halvtaget var ikke blot fastgjort til Jørgen Olufsens hushjørne, men spolerede Jørgen Olufsens udsigt i en sådan grad, at han måtte begive sig helt ned på sit næstnederste trappetrin for at kunne bevare sit gamle overblik.¹³⁵⁶ Det kom der en retssag ud af som Jørgen Olufsen vandt, hvorefter Peter Røring blev dømt til at pille sit halvtag ned igen.

Jørgen Olufsens ejendom ved Østerå var dog andet og mere end gavlhus, sandstensportal og stentrappe. Gavlhuset var mod syd forbundet med den såkaldte Hamborggård, en 11 fag lang bindingsværksbygning i tre etager, mens Hamborggårdens sidefløj løb mod vest, langs

¹³⁵¹ Viggo Petersen (1997): *Gadeliv i Aalborg – i åløbenes tid*: s. 21.

¹³⁵² Olesen (1972): s. 42.

¹³⁵³ For en gengivelse af denne sandstensportal og trappen, se Troels-Troels Lund 1: *Land og folk. Bønder og købstadsboliger*: s. 367.

¹³⁵⁴ For disse herregårdes sandstensportaler, se Birgitte Bøgild Johansen og Hugo Johansen: *Adelsvælde og renæssance*: s. 58 og 62.

¹³⁵⁵ Peter Riismøller (1953): *Østeraa i Aalborg*: s. 61-62.

¹³⁵⁶ Petersen (1988): s. 69. Hos Engquist (1968) s. 52 og Olesen (1972): s. 43 omtales skruet fejlagtigt som en trappe.

tagdrypsslippen ”*Den mørke Gang*”, og endte ved den bagvedliggende Maren Turisgade.¹³⁵⁷ I Hamborggårdens facade mod Østerå sikrede en port forbindelse til det bagvedliggende gårdsrum, hvor luger, hejsebomme og kviste fortsat bærer vidnesbyrd om det handelsliv, der udspillede sig her. Ikke blot i forhold til placeringen ved Østerå, men også i brug af byggematerialer, udsmykning og størrelse adskilte borgmesterens gavlhus og tilhørende bindingsværkslænger sig fra andre borgeres mere beskedne boligforhold. Der er derfor ikke noget at sige til, at Jørgen Olufsen under Torstenssonfejden købte et skilt, der sikrede hans ejendom mod at blive udplyndret og ødelagt af de svenske besættelsestropper.¹³⁵⁸

Mogens Michelsen Skrivers købmandsgård (1631)

Et eksempel på en købmandsgård, hvor man boede i stueetagen, finder vi hos rådmand Mogens Michelsen Skriver i 1631. Der vides ikke meget om Mogens Michelsen Skrivers baggrund, men som tilnavnet indikerer, tyder meget på en tidligere karriere som slots- eller lensskriver.¹³⁵⁹ Han nævnes som rådmand allerede 1618, og ser i særlig grad ud til at have engageret sig i sildefiskeriet ved Nibe. I hvert fald leverede han af flere omgange adskillige læster sild til Aalborghus og af den bevarede skifteregistrering fremgår det, at rådmanden ejede en bod og et 11 bindinger stort hus i Nibe, mens en pram og en kåg til brug for Limfjordssejladsen lå til kajs i Aalborg.¹³⁶⁰ Skibe var der til gengæld ingen af, og heller ikke de nordjyske stude ser ud til at have haft Mogens Michelsen Skrivers bevågenhed. Sammenlagt kan rådmandens værdier opgøres til ca. 1.753 dalere, hvoraf ejendomme og haver udgjorde de 1.473 dalere.¹³⁶¹ I forhold til kollegaer som Didrik Grubbe og Johan Ertmand var Mogens Michelsen Skriver altså ikke specielt velstående, rede penge havde han ingen af, og han var dertil blandt de rådmænd, der ved sin død var kommet i restance med skattebetalingen. Til gengæld havde Mogens Michelsen Skriver formået at bringe en større smykkesamling frelst igennem Kejserkrigens stormvejr, hvilket vi senere skal høre meget mere om.

Rådmanden ejede en firelænget købmandsgård på hjørnet af Slotsgade og Algade, hvilket var et stykke vej fra Aalborgs pulserende handelscentrum ved havnen og Østerå, mens der til gengæld

¹³⁵⁷ Engquist (1968): s. 52. I nord var Jørgen Olufsens gårdsplads fra 1634 afgrænset af Peter Rørings ejendom.

¹³⁵⁸ Gert Poulsen (1988): s. 198.

¹³⁵⁹ Tauber og Nielsen: s. 126.

¹³⁶⁰ *Lensregnskaberne for Aalborghus*: 27. august 1607 og regnskabsbilag nr. 78, 28. august 1610. Om rådmandens bod og kåg, se *Originale skiftebreve*: Mogens Michelsen Skriver: 14. juli 1631.

¹³⁶¹ *Originale skiftebreve*: Mogens Michelsen Skriver: 14. juli 1631.

ikke var langt til Østerport, der ledte den østfrakommende landtrafik ind i Aalborg.¹³⁶² Mogens Michelsen og hustruen Anne Nielsdatter boede selv i det 11 bindinger lange bindingsværkshus, der med dens ”*Kakkelovne, Skorsten, Pernele, Bænke, Skamler*” havde front mod Algade.¹³⁶³ I den sidelænge, der løb mod nord langs Slotsgade, gav en vognport adgang til købmandsgårdens gårdsplads, i hvis midte der var en brønd.¹³⁶⁴ I samme sidelænges stueetage var der tre boder, som rådmanden havde udlejet til Laurids Murer, Jens Bådsmand og Laurids Jørgensen Skibstømrer. Øst for sidefløjens nordre gavl forbandt et bindingsværkshus på 17 bindinger sidefløjen i Slotsgade med et ”*21 bindings Hus med sine Gaardsrum*”, der udgjorde ejendommens østfløj. Østfløjens sydgavl stod ved Algade i forbindelse med et plankeværk, der fuldendte afgrænsningen af købmandsgården fra nabogrunden.¹³⁶⁵

Inden døre

Niels Christensens forstue (1602)

Tilbage ved Østerå, faktisk næsten i fjordkanten, må rådmand Niels Christensen have været mere end godt tilfreds, da han i 1602 kunne tage sin nye købmandsgård i øjesyn. Der var tale om et anseeligt gavlhuis i bindingsværk og tre etager, hvor en hjørnetrappe gav adgang til privatboligen på første sal.¹³⁶⁶ Købmandsgårdens placering, blot et stenkast fra Limfjord og Østerå, var optimal for en købmand som Niels Christensen, der handlede med korn, sild og salt i Limfjordsområdet.¹³⁶⁷ I første omgang valgte Niels Christensen og hustruen Maren Thøgersdatter dog at blive boende i deres gamle købmandsgård længere nede ad Østerå, mens den nye købmandsgård blev lejet ud.¹³⁶⁸

Som vi tidligere har set, var Niels Christensen ikke blandt de mest velstående af rådmændene i 1600-tallets begyndelse. Hvad der har bevaret hans navn for eftertiden, er Danmarks bedste bevarede 1600-tals interiør, den såkaldte *Aalborgstue*, der i dag befinder sig på Aalborg Historiske Museum (se **illustration 3**).¹³⁶⁹ *Aalborgstuen* var oprindeligt Niels Christensens forstue, der i kraft af sin placering ved bygningens hjørnetrappe havde vinduer til både Østerå og Limfjorden.¹³⁷⁰

¹³⁶² Om betydningen af købmandsgårdens geografiske placering for handlen med oplandets bønder, se Mikkelsen: s. 121.

¹³⁶³ *Originale skiftebreve*: Mogens Michelsen Skriver: 26.-27. maj og 14. juli 1630.

¹³⁶⁴ Ibid.

¹³⁶⁵ Ibid.

¹³⁶⁶ Olesen (1972): s. 22.

¹³⁶⁷ *Originale skiftebreve*: Niels Christensen: 7. marts 1610.

¹³⁶⁸ Olesen (1972): s. 28.

¹³⁶⁹ Om panelstuenes vej til Aalborg Historiske Museum og Nationalmuseet se Petersen (1996): s. 13-19.

¹³⁷⁰ Ibid: s. 12.

Herfra var der adgang til endnu en panelstue, der med betegnelsen ”*Salen*” sikkert har været lige så pragtfuldt udstyret som *Aalborgstuen*, hvis udskårne egetræspaneler, forgyldte og bemalede dekorationer og kassetteværk i smukt bemalet fyrtræ er designet til at imponere. Forstuen var, med kulturhistorikeren Troels-Troels Lunds formulering, ”*en sidste forgård til boligens helligdom*”, og det var her, at fremmede blev modtaget og set an, inden de fik adgang til privatboligen.¹³⁷¹ Her afventede gæster og forretnings-forbindelser husherrens ankomst, og herfra sikrede døre forbindelsen til husets øvrige rum. Det var netop i sin forstue, at borgmester Jørgen Olufsen 26. juni 1624 modtog Jørgen Pøller og hans håndværkerdelegation og efterfølgende forklarede sin manglende opmærksomhed med, at han havde været på tilbagetog til dagligstuen, ligesom Jens Bang, da han i efteråret 1642 blev opsøgt af sine pågående kreditorer, hastigt forlod forstuen og låste sig inde i sin dagligstue.¹³⁷² Der er ikke bevaret møbler fra Niels Christensens forstue, men det var normalt, at der her var fremsat stole og borde til de ventende gæster. I gangen bag rådmand Karsten Andersens gadedør stod i 1633 et lille bord og tre stole, mens rådmand Thøger Christensen i 1654 havde sat en stol frem til sine gæster.¹³⁷³

Når Niels Christensens ventende gæster havde set sig mætte på egetræspanelerne, kunne de fordrive ventetiden med at læse det fortløbende citat fra Kong Davids 103. salme, som Niels Christensen havde ladet male med gyldne bogstaver på sort baggrund i forstuens øverste felter. Alternativt kunne de tage sig et nærmere kig på den pompøse portal og prægtigt udskårne dør, der sikrede forbindelsen til ”*Salen*”. Både dør og portal var en sand triumfbue, hvis søjler, ranker, løvehoveder og basunblæsende engle signalerede, at det på alle måder var en betydningsfuld mand, der om lidt ville træde ind i forstuen for at byde sine gæster velkommen. Som kronen på værket havde Niels Christensen ladet sine og hustruens initialer og opførelsesåret 1602 indgravere på dørens overligger og selve døren, så ingen kunne være i tvivl om, hvem der havde iværksat og finansieret dette pragtbyggeri.¹³⁷⁴ Både i forhold til indskrifter og indgangsportal ligger Niels Christensens forstue på højde med adelens brug af lignende effekter. Indgangsportalen til *Salen* kan på sin vis minde om en lignende dørindfatning fra 1595, der befinder sig på den himmerlandske herregård Nørlund, mens adelsfruen Dorthé Lange til Rosenholm havde udsmykket sin sengs fodpanel med særligt

¹³⁷¹ Lund, 1: s. 376.

¹³⁷² Ørnbjerg (2005): s. 91.

¹³⁷³ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633 og Thøger Christensen: 15. august 1654

¹³⁷⁴ Da borgmester Lars Hansen Skriver overtog ejendommen efter Niels Christensens død, forsøgte han, uvist af hvilken årsag, at slette alle spor efter den tidligere ejer. Døroverliggerne fik afhøvet Niels Christensens og hustruens initialer, og på døren mellem forstue og sal blev de sidste to cifre i årstallet 1602 erstattet med 1620, året for Lars Hansens Skrivers køb af gården ved Østerå (Riismøller (1948): s. 30).

udvalgte ord og sætninger fra både Det Nye og Det Gamle Testamente.¹³⁷⁵ Alt taget i betragtning ville Charles Ogier næppe have tøvet med også at beskrive *Aalborgstuen* som ”*meget net*”.¹³⁷⁶

Karsten Andersens købmandsgård (1633)

Vi har nu nydt udsigten fra Jørgen Olufsens stentrappe ved Østerå, gået en tur rundt om Mogens Michelsens Skrivers købmandsgård på hjørnet af Algade og Slotsgade og er til sidst blevet behørigt modtaget af Niels Christensen i *Aalborgstuen*. Men hvad gemte der sig så bag købmandsgårdens vinduer, sandstensportalen og pragtdøren til *Salen*? Som i Jørgen Olufsens tilfælde er skifteprotokollerne ikke særligt meddelsomme om Niels Christensens og Mogens Michelsens Skrivers boligforhold. Et sådant indblik i livet indenfor får vi til gengæld i afdøde rådmand Karsten Andersens købmandsgård, som den tog sig ud 21. august 1633, da borgmester Christoffer de Hemmer, rådmand Niels Hansen Kræmmer, Laurids Pedersen Byskriver, flere borgere og enken Maren Lauridsdatter var forsamlet her for at registrere og vurdere ”*alt forne Karsten Andersens efterladte Boskab, Gods og Formue*”.¹³⁷⁷

Den tidligere slotsfoged på Aalborghus havde blot været rådmand i et år, inden han afgik ved døden.¹³⁷⁸ I modsætning til forgængeren Hans Pedersen Wandel, der formåede at vedligeholde kontakten til Aalborghus slot og len til sin egen forretnings fordel, ses der overhovedet ikke spor af, at Karsten Andersen skulle have haft nogen som helst form for handelsmæssig kontakt til slottet og lenet. Til gengæld ses der hos Karsten Andersen huse i sten og bindingsværk for sammenlagt 5.520 dalere, hvilket udgjorde størsteparten af rådmandens samlede formue på 7.732 dalere.¹³⁷⁹

Økonomisk befinder Karsten Andersen sig altså i rådsaristokratiets solide middelklasse, og ganske som rådmændene Niels Christensen og Johan Ertmand havde den tidligere slotsskriver engageret sig i handlen med bønderne i oplandet, hvor han i alt havde 564 dalere, 126 tønder rug, to tønder sild, to stude, et læs hø og to læs tørv til gode.¹³⁸⁰ Med udestående gældsposter på lidt over 8.274 dalere var et eller andet dog gået helt skævt for Karsten Andersens forretningsforetagender, men det var ikke bøndernes skyld. Af skifteregistreringen fremgår det, at rådmanden skyldte store penge-

¹³⁷⁵ Johansen og Bøgild Johansen:: s. 80 og Annemette S. Christensen: s. 334.

¹³⁷⁶ Ogier: s. 4

¹³⁷⁷ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633.

¹³⁷⁸ Tauber og Nielsen: s. 131.

¹³⁷⁹ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633.

¹³⁸⁰ Ibid.

beløb til flere nordjyske adelsfolk og borgere i København, Ribe og Helsingør.¹³⁸¹ Måske det er forklaringen på, at Karsten Andersens arvinger måtte affinde sig med et underskud på 542 dalere, når rådmandens efterladte formue var blevet udbetalt til kreditorerne?

Karsten Andersens købmandsgård med ”*Panel, Bænke, Skamler og andet Bo, nagelfast baade oppe og nede*” blev vurderet til 2.400 sletdalere. Købmandsgården havde tidligere tilhørt borgmester Hans Pedersen Wandel, men via sit giftermål med borgmesterens enke Maren Lauridsdatter var Karsten Andersen kommet i besiddelse af den. Efter at have udbetalt Maren Lauridsdatters børn af første ægteskab den arv, som de havde krav på, bevægede borgmesteren, byskriveren og vurderingsmændene sig nu rundt i købmandsgården for at registrere og fastsætte værdien af Karsten Andersens ejendele. Man startede i *Storstuen* i stueetagen. Her stod to egetræsborde med lås og skuffer, en stor gul egekiste, to skrin, en gammel lodbeslagen danskerstol i egetræ og ”*1 gammel lang Bagstol*”.¹³⁸²

Vægfaste bænke blev ikke vurderet, men at der har været sådanne bænke i storstuen, fremgår af registreringen af en lang bænkedyne med hvidt læder ovenpå, der var 15 alen lang, en lille bænkedyne på fire alen og en anden bænkedyne, der var overtrukket med hvidt læder. I storstuen hang fem malerier og fem hjortehoveder, mens der på en hylde var opstillet ”*13 høje Spidsglas store og smaa og 2 høje Glas med Laag paa*” ved siden af ”*3 Isglas*” med forgyldning.¹³⁸³ Det sidste, vurderingsmændene noterede sig, inden de gik ud i gangen, der tværs igennem huset forbandt gade med gårdsplads, var de to små røde løver til en halv dalers værdi, der sad over stuedøren. Ude i gangen stod tre stole, et lille bord og ”*et flamsk Skab af Fyr med 4 Vinduer*”.¹³⁸⁴ Der nævnes ikke nogen varmekilde i storstuen, men da kaminer blev medregnet til det vægfaste inventar og derfor ikke blev registreret, er det ikke utænkeligt, at der har været en sådan i storstuen.¹³⁸⁵

På den anden side af gangen kom man ind i Karsten Andersens vinterstue. Her sørgede en kakkelovn for varmforsyningen, og bænkedyner på seks og ni alen vidner om vægfaste bænke. I

¹³⁸¹ Ibid.

¹³⁸² Ibid.

¹³⁸³ Ibid. Spidsglas var glas, der blev smallere og spidse nedadtil. I stilen har de mindet meget om vore dages snapseglass. Isglas var glas, der var fremstillet med fine revner i overfladen.

¹³⁸⁴ Ibid.

¹³⁸⁵ Eftersom kaminens overligger er blevet bevaret til i dag, ved vi, at i hvert fald Jens Bang havde en sandstenskamin i sin dagligstue. Se Ørnbjerg (2005): s. 58.

vinterstuen befandt sig to små stenborde, tre stole i sorte og grønne nuancer og et stort udskåret skab med syv døre og lås for. Det var i vinterstuen, at man fandt Karsten Andersens bogsamling, der bestod af en *Kong Christians Bibel*, der blev takseret til syv dalere, og fem lovbøger på dansk og tysk. Som i storstuen stod der i vinterstuen en række krystalglas og spidsglas, mens der på væggene hang et spejl, to råbukkehoveder og seks små hollandske malerier. Endelig stod der i vinterstuen 21 fade og kar, der i skiftet omtales som ”*østindiske Varer*” til 10 dalere, men om de er opbevaret i vinterstuen som pyntegenstande, eller mulige salgsvarer vides ikke.

Fra vinterstuen gik man videre til ”*Maren Lauridsdatters eget Kammer*”, der ser ud til at have fungeret som skolestue.¹³⁸⁶ Blandt hustruens nips, skrin og æsker befandt sig i hvert fald fire landkort, fem små kridttavler og ”*11 danske Bøger foruden nogle smaa Læse-/Latinbøger som børnene tilkommer*”.¹³⁸⁷ Det sidste rum i stueetagen var *Sengekammeret*, hvor der mærkeligt nok er registreret både dyner, puder, lagner og en nattrøje, mens selve sengemøblerne ikke omtales. Det kan dog forklares med, at Karsten Andersen og Maren Lauridsdatter har sovet i alkoveseng, der var bygget ind i væggen. Sådanne alkover stiftede Charles Ogier bekendtskab med under sit ophold i Helsingør, hvor han fortalte, at der i hans sovekammer var ”*Tre Senge stillet op paa Rad, ligesom bygget ind i et stort Skab*”.¹³⁸⁸

Herefter kom turen til Karsten Andersens kontor, og derfra gik man videre ud i den ene af købmandsgårdens sidefløje, hvor man fandt stegerset/køkkenet, pigens kammer, spisekammeret og bryggerset, inden man fortsatte videre til karlens kammer, mælkehuset, mælkestuen og stalden. Karsten Andersen var nemlig ikke bare købmand og rådmand, til en hvis grad var han også landmand. På markerne uden for byen havde han sået rug, byg og ærter, i stalden stod plov og arbejdsvogn, og endelig var der i købmandsgården et større husdyrhold i form af to heste, et galtsvin, en so med to grise, en sortbroget ko og to røde køer.¹³⁸⁹ Loftet over laden blev brugt til magasinrum for tovværk og gamle møbler, mens der på loftet ovenpå lå halm og tømmer.

Via en udvendig svalegang begiver vi os nu op i første sals højde i beboelsesfløjen.¹³⁹⁰ Først gik borgmester Christoffer de Hemmer, Niels Hansen Kræmmer og Laurids Pedersen Byskriver

¹³⁸⁶ Ibid. Om denne skolestue se Appel 1 (2001): s. 795.

¹³⁸⁷ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633.

¹³⁸⁸ Ogier: s. 7.

¹³⁸⁹ Ibid.

¹³⁹⁰ Overstuen, som er et af de første rum, der nævnes i denne afdeling, var betegnelsen for den stue, der lå på første sal.

igennem *Børnenes Kammer*, hvor der stod en himmelseng. Ægteskabet mellem Karsten Andersen og Maren Lauridsdatter var øjensynligt barnløst, men fra ægteskabet med borgmesteren fulgte med Maren Lauridsdatter en større børneflokk bestående af Maren, Laurids, Peder, Jens, Lambert, Else, Karen, Ingeborg og Hans.¹³⁹¹ Ved faderens død i 1623 var Maren, Laurids og Peder myndige, mens de øvrige børn var mellem 13 og fire år gamle. Ved skifteregistreringen efter sin afdøde borgmestermænd i 1623 havde Maren Lauridsdatter da også forpligtet sig på at forsørge Hans, Jens og Lambert, indtil de som 15 årige blev myndige, mens døtrene skulle forblive hos hende, indtil de fandt sig en ægtemand.¹³⁹² Alderen taget i betragtning kan den 14 år gamle Lambert altså fortsat have været hjemmeboende, og da søster Karen forblev ugift til sin død i 1659, kan hun også have haft hjemme i købmandsgården.¹³⁹³

Fra barnekammeret gik turen ind i førstesalens *Overstue*, hvis borde, stole og to senge blev vurderet til 5 dalere og 2 mark.¹³⁹⁴ Herfra fortsatte man ind på *Langloftet*, hvor der blot stod en gammel kurveseng. Nu begav man sig ud på lofterne i sidefløjen, hvor man først kom til "*Melkammeret*" og "*Røgkammeret*". Sidstnævnte var det rum, hvor der via skorstensrøgen fra stueetagens køkken var muligt at ryge flæsk og pølser, så her befinder vi os altså direkte over køkkenet og fortsat på første sal. Det sidste rum på dette niveau var det såkaldte "*Gerts Kammer*", hvis bord, stol og sengeklæder blev vurderet til sammenlagt 17 dalere, 1½ mark og 12 skilling. Så gik turen ned ad trapperne igen og helt ned i ølkælderen, hvor Karsten Andersen havde 17 øltønder stående, inden rundgangen afsluttedes med først *Feiderkammeret*, hvor der var opmagasineret 300 guldsten, *det lille Overkammer*, der lå på hjørnet af førstesalen, og *Bryggersloftet*, hvor der lå voks til brug for købmandsgårdens lyseproduktion.¹³⁹⁵ Det fremgår dertil af skiftet, at der hørte en have og et lysthus med til ejendommen.

Christoffer de Hemmers købmandsgård (1658)

Et andet eksempel på de talrige rum, der indgik i en aalborgensisk købmandsgård, finder vi hos borgmester Christoffer de Hemmer den 16. juli 1658. Borgmesterens ejendom lå på hjørnet af

¹³⁹¹ *Originale skiftebreve*: Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623

¹³⁹² Ibid.

¹³⁹³ Tauber og Nielsen: s. 97.

¹³⁹⁴ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633.

¹³⁹⁵ Ibid.

Jomfru Ane Gade og Ved Stranden, hvorfra grunden strakte sig mod syd, ned langs Jomfru Anegade og ind imod Bispensgade.¹³⁹⁶

Den svenske oberst Letmat må ikke have haft særligt gode erfaringer med pengeafpresning, da han i maj 1658 forlod Aalborg med 50 af borgmester Christoffer de Hemmers rigsdalere på lommen. Det kom for dagens lys i juli 1658, hvor borgmester Daniel Calow sammen med familien og vurderingsmændene opgjorde den afdøde Christoffer de Hemmers formue. Alene borgmesterens ejendomme beløb sig til 7.620 dalere, mens der rundt om i købmandsgården lå rede penge for lidt over 10.000 dalere.¹³⁹⁷ Ganske som Diderik Grubbe havde Christoffer de Hemmer ikke vist interesse for det aalborgensiske saltkompagni, men det var ikke ensbetydende med, at han ikke investerede i udenrigshandel.¹³⁹⁸ Allerede i 1620'erne opkøbte Christoffer de Hemmer korn fra Aalborghus len, ligesom vi 1617-1618 og 1641 møder ham ved Toldsted og Haderslev med studeflokke på henholdsvis 480 og 266 dyr.¹³⁹⁹ I borgmesterens krambod kunne der købes engelsk, hollandsk og tysk klæde, lærred, skind, strømper, knapper og handsker, mens det fra andre boder rundt omkring i Aalborg blev falbudt spansk salt, norske slibesten, holstenske glas, søm, jernkakkelovne, saltet torsk, tømmer og tjære.¹⁴⁰⁰ Alt i alt blev den samlede værdi af den gamle borgmesters ejendomme, ejendele, personlige formue og forretning opgjort til mere end 40.000 dalere, hvilket bringer Christoffer de Hemmer på økonomisk niveau med Christen van Ginchel og Johan Brandt.¹⁴⁰¹

Ejendommen blev ved den 70årige borgmesters død vurderet til 2.600 sletdalere. Ganske som Karsten Andersen havde Christoffer de Hemmer flere stuer, hvor *Nye Stuen* må have været den fornemste. Her hang otte billeder med historiske motiver, fire hjortehoveder med takker, et stort spejl og to ”*Flag med en Løve paa*”.¹⁴⁰² I modsætning til Karsten Andersen, havde Christoffer de Hemmer tilsyneladende ingen vægfaste bænke i sin stue, for der nævnes ingen bænkedynner her. Til gengæld var her to lange borde med skuffer, otte stole i forskellige størrelser og farver en lang sort kiste, og et hjørneskab med udskårne billeder på. Karsten Andersen havde været glad for glas, men i borgmesterhjemmet herskede en anden smag, da vi her finder fire ”*Bernsteinskrus*”, ravkrus, der

¹³⁹⁶ Gert Poulsen (1988): s. 344.

¹³⁹⁷ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹³⁹⁸ Enemark (1954): s. 38.

¹³⁹⁹ *Lensregnskaberne for Aalborghus len*: 1621-1622 og Gregersen: s. 104 og 124.

¹⁴⁰⁰ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁴⁰¹ Ibid.

¹⁴⁰² *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

sikkert har stået på en hylde i stuen. Efter *Nye Stuen* fulgte *Storstuen*, i hvis midte der stod en seng med et indskåret eller påmalet navnetræk. Det har sandsynligvis været Christoffer de Hemmers navnetræk, for i samme stue stod der også en såkaldt *Danzigerstol*, hvor vurderingsmændene tilføjede, at det var ”*den salige Mands*”.¹⁴⁰³ I ”*Storstuen*” var der desuden et stenbord, et langt træbord, et egeskab med fem låse for og to sorte kister mens der på væggen hang fire portrætter og et spejl. Næste stop var *Lillestuen*, hvor stilheden blev brudt af kvarterslagene fra uret eller ”*Sejerværket*” som det kaldes her.¹⁴⁰⁴ Urene vender vi tilbage til, men ellers befandt der sig i *Lillestuen* en jernkakkelovn, et stenbord, et hjørneskab og et spejl.

Fra *Lillestuen* gik døren ud til gangen, der ligesom hos Karsten Andersen, sikrede forbindelsen tværs igennem huset. På den anden side af den, kom man først til ”*salige Poul de Hemmers Kammer*”, der var borgmesterens søn fra første ægteskab.¹⁴⁰⁵ Som sin fader var Poul gået købmandsvejen, og med forlovelsen med den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolders datter, Johanne, tegnede fremtiden lyst for den unge mand.¹⁴⁰⁶ Inden parret blev gift, døde Poul de Hemmer dog i København i 1658, men kammeret stod, som da sønnen havde forladt det med et ottekantet bord, en stor rød kiste og en gammel seng. Så kom vurderingsmændene til *Børnenes Kammer*. I sine to ægteskaber, med først Johanne Jørgensdatter og siden Karen Laursdatter Suur fik Christoffer de Hemmer i alt 11 børn, men da de alle var kommet til skelsår og alder i 1658, har kammeret mistet sin originale funktion, og er nok snarere blevet benyttet som en form for pulterkammer. Næste stop var *Christoffers Kammer*. Det er ikke borgmesterens kammer, der her er tale om, men snarere sønnen, Christoffer de Hemmers (1634-1684). Her var der stole, borde og sikkert også en alkove, mens der på væggene hang syv malerier, heraf to hollandske, og otte hjortehoveder.

Så kom man op på førstesalen, hvor *Overstuen* og det tilstødende loft primært tjente til opbevaring af familiens overskydende senge og forskellige redskaber. I forlængelse af borgmesterens *Skrivekammer* lå et kammer, der i skifteprotokollen blev betegnet som *Drengenes Kammer*, hvilket vel igen henviser til de nu voksne børn. Så kom turen til stueetagens spisekammer, stegers og bryggers, inden man gik videre til ølkælder, saltkælder og ”*Folkenes Kælder*”, hvor borgmesterens tjenestefolk vel sagtens har indtaget deres måltider. På trods af betegnelserne blev hverken

¹⁴⁰³ Ibid.

¹⁴⁰⁴ Ibid. Om sådanne sejerværker se Lund 1: s. 485-490.

¹⁴⁰⁵ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁴⁰⁶ Tauber og Nielsen: s. 101.

købmandsgårdens bag- eller havreloft brugt til opbevaring af korn i sommeren 1658. Her lå i stedet for tønder, tømmer, baljer, to ligkister samt ”8 brede Egeffæl til Ligkister”.¹⁴⁰⁷

Kontorer og kramboder

Både om Mogens Michelsens Skrivers, Karsten Andersens og Christoffer de Hemmers boliger har vi brugt betegnelsen ”købmandsgård”, uden at der indtil videre er fundet særligt mange spor af købmandshandel i disse bygninger. Men foregik handlen så andre steder end hjemme hos købmanden selv? I Jørgen Olufsens gavlhus og Niels Christensens nye købmandsgård ved Østerå var der som før nævnt lager- og magasinrum i stueetagen, mens den daglige handelsvirksomhed for Niels Christensens vedkommende ser ud til at have været koncentreret udi ”*Boden paa Torvet*”.¹⁴⁰⁸ Hos Mogens Michelsen Skriver og Karsten Andersen nævnes ingen krambod, men i Karsten Andersens købmandsgård var der et *Kontor*, der bærer vidnesbyrd om rådmandens handelsvirksomhed, og som der må have været adgang til fra gård eller gade. I kontoret stod et lille bord og to skrin, ligesom der, til brug for hurtige sammentællinger og opgørelser, lå rødkridt og tavle klar.¹⁴⁰⁹ Christoffer de Hemmer havde også et kontor i form af et *Skrivekammer*, hvor stenbord, kister, skrin, lineal, kompas, fire sakse til klipning af okseører og 13 par pindhoser bærer vidnesbyrd om borgmesterens handels- og søfartsvirksomhed. Et *Fuglehus* var her også, så en papegøje eller sangfugle har kunnet bidrage til underholdningen under kontorarbejdet. I forbindelse med en overfaldssag i 1636 omtales Christoffer de Hemmers krambod som liggende ved havnen, og i 1651 havde han, ganske som Christen van Ginchel, investeret i en af de nye byggegrunde på østsiden af Østerå, klos op ad Aalborghus.¹⁴¹⁰ Her byggede borgmesteren efterfølgende et pakhus, hvor der i 1658 lå opmagasineret store mængder af korn, tømmer og slibesten.¹⁴¹¹

Stole og sovekamre

I forhold til købmandsgårdens indretning finder vi hos Karsten Andersen og Christoffer de Hemmer flere stuer og kamre samt et køkken/stegers og et bryggers. Stuerne kunne have forskellige navne og dertil være indrettet til særlige formål. Karsten Andersen og Christoffer de Hemmer havde hver deres storstue, der sandsynligvis kun har været i brug ved festlige lejligheder.¹⁴¹² I hvert fald ser

¹⁴⁰⁷ Ibid.

¹⁴⁰⁸ *Originale skiftebreve*: Niels Christensen: 7. marts 1610.

¹⁴⁰⁹ Ibid: Karsten Andersen: 21. august 1633.

¹⁴¹⁰ Ørnbjerg (2005): s. 85 og KB: 24. juni 1651

¹⁴¹¹ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁴¹² Om storstuens brug, se Lund 1: s. 490-491 og Thomas Lyngby (2006): *Måder at bo på*: s. 60.

Karsten Andersens storstue i det daglige ud til at være blevet benyttet til opmagasinering af Maren Lauridsdatters duge, håndklæder og lagner.¹⁴¹³ Til gengæld har kakkelovnen i Karsten Andersens vinterstue gjort det muligt for familien at opholde sig i denne stue året rundt, ligesom det også var fra denne stue, at der var forbindelse til Maren Lauridsdatters kombinerede kammer og skolestue samt sovekammeret. Alt taler således for, at hverdagen for Karsten Andersen og hans familie har udspillet sig i vinterstuen og de tilstødende kamre. Christoffer de Hemmer havde også en storstue, der ud over sit oprindelige festlige og repræsentative formål tjente som opbevaringsrum for borgmesterfamiliens store himmelseng. Sådanne himmelsenge var i særlig grad pragt- og udstyrsstykker, der spillede en både praktisk og symbolsk rolle ved barsel, bryllupper, begravelser og gæstebud, hvor overnattende gæster ofte blev henvist til himmelsengen.¹⁴¹⁴ Storstuen var med andre ord ikke til dagligt brug, men så havde borgmesterfamilien til gengæld *Nye Stue* og *Lillestuen* at brede sig i.

I begge købmandsgårde finder vi kamre, der knytter sig til et eller flere familiemedlemmer. Maren Lauridsdatter havde sit eget kammer, ligesom der hjemme hos Karsten Andersens omtales en "*Gerts Stue*". Borgmestersønnerne Poul og Christoffer de Hemmer havde deres egne kamre, mens "*Børnenes Kammer*" og "*Drengenes Kammer*" også nævnes. Netop denne sondring mellem familiens fælles opholdsrum og enkelte familiemedlemmers private værelser ses også i forhold til sovekamre. Tidligere havde sengen ofte indtaget en dominerende plads midt i stuen, hvilket er en skik, der i 1650'ernes Aalborg genfindes hos rådmanden Thøger Christensen, hvis seng stod i dagligstuen, men inspireret af kongens og adelens boligindretning var sengens placering i købmandshjemmet begyndt at ændre sig.¹⁴¹⁵ Jørgen Olrik var opmærksom på denne begyndende rumdeling i sin fremlæggelse af skifteprotokollerne fra 1500-tallets Helsingør, og i sit fynske materiale fandt Svend Larsen de første spor af købmændenes separate sovekamre efter 1660.¹⁴¹⁶ Første gang sådanne sovekamre med sikkerhed optræder hos den aalborgensiske magistratskreds er hos Karsten Andersen i 1633, men også rådmændene Johan Brandt (1642), Rasmus Jensen Holst (1649), Laurids Lauridsen (1649) og Thomas Lauridsen (1654) havde private sovekamre, der var adskilt fra familiens fælles opholdsrum.¹⁴¹⁷

¹⁴¹³ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633.

¹⁴¹⁴ Lyngby (2006): s. 61.

¹⁴¹⁵ *Originale skiftebreve*: Thøger Christensen: 15. august 1654 og Mikkell Venborg Pedersen: *I søvnens favn*: s. 29.

¹⁴¹⁶ Olrik: s. 18 og Larsen 1 (1965) 1: s. 173.

¹⁴¹⁷ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633, Johan Brandt: 8. februar 1642, Rasmus Jensen Holst: 18. oktober 1648, Laurids Lauridsen: 16. oktober 1649 og Thomas Lauridsen: 31. august 1654.

Tilstedeværelsen af de enkelte familiemedlemmers rum, adskilte kontorer og sovekamre var i sagens natur afhængig af boligens størrelse og ejerens velstand, men det viser os samtidigt, at renæssancens deling af boligen i forskellige kamre og værelser var begyndt at vinde indpas i Aalborg.¹⁴¹⁸ Her kunne man som Maren Lauridsdatter opbevare sine personlige skatte i sikker afstand for hjemmets pilfingre, og her kunne købmanden og hans sønner trække sig tilbage med henblik på søvn, refleksion og koncentreret arbejde.

I forhold til møblementet finder vi hos Karsten Andersen og Christoffer de Hemmer vægfaste bænke, kister, skrin, skabe, alkovesenge og himmelsenge langborde og mindre runde borde (*skiver*) i både træ og sten, hvilket er de møbler som vi i større eller mindre antal og til forskellige priser genfinder i magistratens huse og købmandsgårde 1600-1660. Endelig optræder der stole i forskellige størrelser og farver. I 1500-tallet havde stole været et luksusmøbel, der primært var til glæde for konge og adelsfolk, men i sin gennemgang af skifteprotokollerne fra de fynske borgerhjem 1638-1680, noterede Svend Larsen en jævn stigning i antallet af stole fra ca. 1650, hvilket er en udvikling, der samtidigt kan spores i Aalborg.¹⁴¹⁹ 25. oktober 1603 modtog rådmand Christen Sørensen Uttrups børnebørn tre stole i arv fra deres farfar, i 1606 efterlod Hermann van Ginchel sig blot borde, skabe, kister og skrin, og i 1616 havde Jochum Steffensen Rostocker tre stole.¹⁴²⁰ I 1633 ejede Karsten Andersen 12 stole, og i 1642 var Johan Brandt i besiddelse af otte stole. I 1648 finder vi 17 stole hos Rasmus Jensen Holst, 1649 stod der 13 stole i Christen Madsens stuer og 29 stole hos Laurids Lauridsen, mens Thomas Lauridsen i 1654 ejede 21 stole og Christoffer de Hemmer, udover sin helt private *Danzigerstol*, havde 17 stole stående i sine stuer og kamre.

I Odense såvel som i Aalborg fortrængte let transportable stole fra ca. år 1650 altså de noget tungere og traditionelle bænke, kiste og senge som siddepladser, hvilket ikke blot gav muligheder for mere mobile og individuelle siddepladser. De mange stole åbnede dertil op for en anden udnyttelse af hjemmets varmekilder og dermed andre former for socialt samvær. Under sit ophold i Jylland i 1659 noterede den polske adelsmand og officer Jan Pasek sig, at danskerne ofte havde lige så

¹⁴¹⁸ Lyngby (2006): s. 66 og Venborg Pedersen: s. 29. For et eksempel på en sådan rumdeling i et hus i Aalborgs Vesterågade fra ca. 1620, se Hans Henrik Engqvist (1986): Jyske gavlhuse s. 49 og 51.

¹⁴¹⁹ Lund 1: s. 457 og Larsen 2 (1965): s. 380.

¹⁴²⁰ *Originale skiftebreve*: Christen Sørensen Uttrup: 23. oktober 1603, Hermann van Ginchel: 21. juli 1606 og Jochum Steffens Rostocker: 26. september 1617.

mange stole, som der var beboere i huset, og at stolene gerne blev sat i en rundkreds omkring kaminen eller ovnen, hvor man så sad og hyggede sig.¹⁴²¹

Fra København til Selsø

Niels Christensens forstue, Karsten Andersens og Christoffer de Hemmers borde, stole, senge, kister, skrin, billeder, spejle og gevirer giver eksempler på den velstående og statusbevidste boligkultur, der trivedes i 1600-tallets danske købstæder, og som Charles Ogier stiftede bekendtskab med i Helsingør i 1634. At de aalborgensiske købmandsgårdes udsmykning og inventar ikke blot kunne måle sig med tilsvarende borgerhuse og inventar i Helsingør, men også i København, fremgår af skifterregistreringen efter den københavnske rådmand Lauritz Hansen i 1628. I rådmandens sal, der af historikeren Hans H. Fussing er blevet vurderet som ”*rigt udstyret*”, finder man et egeskab, et egesengested, tre borde, seks bænke, to læderbetrukne stole, en kiste, et skrin med to skuffer og to messinglysekroner.¹⁴²² Vi skal senere høre mere om Lauritz Hansens kunstsamling, men som det forhåbentligt fremgår, adskilte rådmandens møbler sig ikke væsentligt fra, hvad vi fandt i Karsten Andersens og Christoffer de Hemmers stuer.

Sammenholder man endvidere skifterregistreringerne efter Karsten Andersen og Christoffer de Hemmer med den skifterregistrering, der blev foretaget på den sjællandske herregård Selsø omkring 1630, er de to købmandsgårdes møbler og inventar langt mere omfattende og værdifuldt end inventaret på denne sjællandske herregård. På Selsø fandt man blot et skab, et par kistebænke og borde, en slagbænk, tre stole, nogle bænkehynder, en seng med billedskærerarbejde, otte senge og et par bænke.¹⁴²³

Vel hang der i Aalborgstuen og Karsten Andersens stuer ikke gyldenlæderstapeter og flamske gobeliner som i rigshofmester Corfitz Ulfeldts gård på Københavns Gråbrødretorv, og det er heller ikke i Christoffer de Hemmers købmandsgård, at der findes en med farvestrålende kalkmalerier udsmykket ”*Hjortesal*” i stil med den, kansler Johan Friis (1494-1570) lod indrette på sit fynske Hesselagergård i 1540’erne.¹⁴²⁴ På trods af disse fortsat markante forskelle mellem adelens og borgernes boligkultur, viser de aalborgensiske eksempler med separate værelser, sovekamre og det

¹⁴²¹ Stanislaw Roznecki: *Polakkerne i Danmark 1659*: s. 34.

¹⁴²² Fussing (1952): s. 24.

¹⁴²³ Bøgild Johansen og Johansen: s. 73.

¹⁴²⁴ Om Corfitz Ulfeldts gård, se Gamrath (1980): s. 116-117 og for hjortesalen, se Birgitte Bøgild Johansen: Johan Friis og Hesselagergård: s. 276.

voksende antal stole, at købmandsgårdenes stuer var stedet, hvor gammelt og nyt indenfor møbler og indretning mødtes. Her efterlignede man i stigende grad adelens og kongemagtens bolig- og indretningskultur. Ikke blot i forhold til hvor man sov, hvor man arbejdede, og hvad man sad på, men så sandelig også i forhold til kunst, litteratur, nips og pyntegenstande.

Kunst

Billeder

Noget af det, som Charles Ogier i særlig grad havde hæftet sig ved under sine besøg i Helsingørs borgerhuse var de ”*Skilderier og Malerier*”, der hang på væggene, og som flere steder nåede helt op til loftet.¹⁴²⁵ Tidligere har vi nævnt dobbeltportrætterne af Christen van Ginchel, Daniel Calow og deres hustruer og fraregner vi de bevarede gravminder kan det, med udgangspunkt i bevarede malerier, skifteprotokoller og den lokalhistoriske litteratur, med sikkerhed siges, at seks borgmestre og otte rådmænd fra Aalborg 1602-1660 havde investeret i billedkunst, hvad enten det nu drejede sig om portrætter, malerier, kobberstik, landkort, billeder i alabast og sten eller de malede felter i *Aalborgstuen*.¹⁴²⁶

Kontrafejer

Tager vi portrætterne eller *Kontrafejerne*, som de kaldes i skifteprotokollerne, så hang der 1633 i karlekammeret i Karsten Andersens købmandsgård et sådant billede, der var takseret til tre mark, mens rådmænd Rasmus Jensen Holst, i sit kistekammer, havde opmagasineret ”5 *Contrafeyer paa groft Lærred uden Rammer*”, der til sammen havde en værdi på fem mark.¹⁴²⁷ En noget finere placering havde rådmænd Laurids Lauridsens indrammede portræt til syv dalere, der i 1649 befandt sig på ”*Overstuen*” i hans købmandsgård, mens Thomas Lauridsen i 1654 havde ladet sit og hustruen Sidsel Baggesdatters portrætter ophænge i ”*den søndre Stue*” i Svalegården ved Østerå.¹⁴²⁸ Disse portrætter var øjensynligt ikke så flotte som Laurids Lauridsens portræt, for de blev kun vurderet til fire dalere. Rådmændene var ikke de eneste, der lod sig male. I 1661 hang der portrætter af borgmester Lars Hansen Skrivers og Else Pedersdatter Hegelunds i et kammer i deres hjørnegård ved

¹⁴²⁵ Ogier: s. 4-5 og 15.

¹⁴²⁶ Om disse tekniske betegnelser se Eller: s. 22-24.

¹⁴²⁷ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633 og Rasmus Jensen Holst: 18. oktober 1648.

¹⁴²⁸ *Ibid*: Laurids Lauridsen: 16. oktober 1649 og Thomas Lauridsen: 31. august 1654. Om Svalegården, se Kr. Værnfelt: Ved hestemarked og søboder: s. 23-24 og Engquist (1968): s. 106-110.

Østerå, og i 1658 havde borgmester Christoffer de Hemmer fire portrætter hængende i ”Storstuen”.¹⁴²⁹

Samme år som Christoffer de Hemmers malerier blev vurderet og registreret, døde Anne Bendtsdatter, enken efter den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder. Skifteregistreringen efter Anne Bendtsdatter omtaler i den forbindelse ægteparrets anseelige malerisamling, der havde en samlet værdi på 47 dalere og to mark. Maleriernes placering i købmandsgården ved Østerå nævnes ikke, men først og størst var dobbeltportrættet, ”*hvorpaa stod salige Borgmester Hans Sørensen og Anne Bendtsdatter*”, der med sin ramme blev vurderet for seks dalere.¹⁴³⁰ Dernæst fulgte en hel billedserie med portrætter af ægteparrets børn: Karen, Maren, Johanne, Kirsten, Poul, Morten, Bendt og Søren, hvis portrætter hver blev vurderet til tre dalere. Ægteparret ejede dertil syv andre portrætmalerier, hvis motiver ikke omtales nærmere.¹⁴³¹

Ingen af disse malerier er blevet bevaret til i dag, men kaster vi et blik på Christen van Ginchels, Maren Jørgensdatters, Daniel Calows og Mette Grubbesdatters portrætter, får man et indtryk af, hvad også de forsvundne portrætter af rådsaristokratiet kan have haft til hensigt at vise tilskuerne. Christen van Ginchel og Daniel Calow er hver især afbildet med netop symbolerne på deres succes. Christen van Ginchel har lovbogen og rettens sværd inden for rækkevidde, mens Daniel Calow har ladet sig fremstille med en apotekerkrug i hånden. Ganske som portrættet af den københavnske vinhandler Knud Olufsen Gamborg og hans familie, som Karel van Mander (III) malede i 1660'erne, udstråler de to borgmestre selvbevidsthed og stolthed over, hvad de hver især havde opnået.¹⁴³²

Sammenholder man billedet af Gamborgfamilien med billedet af Christen van Ginchel og Maren Jørgensdatter, fremgår det desuden, at der i begge billedernes baggrunde befinder sig draperier, der svarer til dem, der befandt sig på billeder af konger og adelsfolk.¹⁴³³ Ikke blot i forhold til politisk indflydelse men også i forhold til portrætmaleriet tilstræbte Københavns og Aalborgs borgerskab at komme på niveau med den adelige elite.

¹⁴²⁹ Riismøller: (1948): s. 36. Lars Hansen Skriver døde i 1630 og hustruen døde i 1641. (Se Tauber og Nielsen: s. 98). *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁴³⁰ Ibid: Anne Bendtsdatter: 12. juli 1658.

¹⁴³¹ Ibid.

¹⁴³² Lyngby (2009): s. 163. For en farvegengivelse af billedet af Gamborgfamilien, se Scocozza (2006): s. 49

¹⁴³³ Lyngby (2009): s. 163.

Tavler, stykker og skilderier

Bevæger vi os nu væk fra portrætterne, og over til de malerier, der omtales som ”Tavler”, ”Stykker” eller ”Skilderier” hang der hos Christoffer de Hemmer ”8 *Historie Tavler*”, som blev vurderet til 12 dalere. Sådan en tavle med et historisk motiv havde Hans Sørensen Tolder også hængende, ligesom han var i besiddelse af ” *et langt Skilderie*” med historisk motiv. Hvad betegnelsen ”*Historie Tavler*” helt præcist dækker over, vides ikke, men i skifteprotokollerne fra Helsingør har Povl Eller fundet 15 tavler og kobberstik med denne betegnelse, der viser forskellige slagscener og hollandske triumfer fra krigen mod Spanien, ligesom portrætter af udenlandske fyrster og danske konger også hører hjemme i denne kategori.¹⁴³⁴

På *Christoffers Kammer* hjemme hos Christoffer de Hemmer, hang der fem ”*store gamle maledede Stykker med sine Rammer*” og to hollandske billeder, der var malet på træ.¹⁴³⁵ Disse syv billeder blev sammenlagt vurderet til fire dalere og to en halv mark.¹⁴³⁶ Sådanne maledede tavler finder vi desuden hos Karsten Andersen, Thomas Lauridsen og Hans Sørensen Tolder. I Karsten Andersens storstue hang der fire tavler og en glastavle til to dalere, mens der i hans vinterstue hang seks små hollandske tavler til to dalere.¹⁴³⁷ Thomas Lauridsen må have delt Karsten Andersens smag for hollandsk malerkunst, for også han ejede ”2 *hollandske Tavler*”, mens Hans Sørensen Tolder ejede et stort hollandsk billede og tre små tavler. Det fremgår heller ikke her, hvad billederne eventuelt kunne forestille, men fra Helsingør, Odense og Ribe ved vi, at motivvalget kunne spænde fra bibelske og antikke motiver til genrebilleder og fyrsteportrætter.¹⁴³⁸

Når vi i Thomas Lauridsens køkken finder to hollandske tavler til to marks værdi, vil et godt bud på motivvalget til gengæld være allegorier over køkkenet, husholdningen eller måltiderne.¹⁴³⁹ Hos rådmand Laurids Lauridsen er man heller ikke i tvivl, da der i hans overstue hang ”7 *danske Kongers Kontrafejer med Ramme*” og hos Hans Sørensen Tolder hang ”5 *Kongers Kontrafejer*”.¹⁴⁴⁰ Sådanne portrætserier af den oldenborgske kongestamme, hvor man gerne startede med kong Hans,

¹⁴³⁴ Eller: s. 68 og 115-122.

¹⁴³⁵ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁴³⁶ Ibid.

¹⁴³⁷ En glastavle er sandsynligvis betegnelsen for et billede med glas for (Eller: s. 24).

¹⁴³⁸ Eller: s. 83-146, Larsen 1 (1965): s. 176, Degn 1 (1981): s. 316-317.

¹⁴³⁹ Eller: s. 130-131. For et eksempel på et sådant køkkenstykke se Eller: s. 67.

¹⁴⁴⁰ *Originale skiftebreve*: Laurids Lauridsen: 16. oktober 1649.

var almindelige, men også portrætter af Christian 4., Frederik 3. og den udvalgte prins Christian er fundet omtalt i Helsingørs og Ribes skifteprotokoller og i Københavns byfogedregnskaber.¹⁴⁴¹

Landkort

Aalborg var på alle måder en søfartsby, hvilket afspejler sig i, hvad man havde hængende på væggene. Borgmester Hans Pedersen Wandel var i 1623 i besiddelse af flere ”*Indiske Kort*”, der af vurderingsmændene blev placeret i samme gruppe som en række nipsgenstande.¹⁴⁴² Mogens Michelsen Skriver og Jens Andersen Krag ejede hver en ”*Landtavle*”, Karsten Andersens hustru Maren Lauridsdatter havde ”4 *smaa formalede hollandske Kort*” på sit kammer, og i rådmand Christen Madsens stue befandt der sig i 1649 ”9 *Landkort paa Papir med Rammer om*”.¹⁴⁴³

De forskellige landkort vidner om, at den øgede geografiske bevidsthed, resultatet af 1500-tallets store opdagelsesrejser og den globale verdenshandel, var begyndt at vinde indpas i Aalborg.¹⁴⁴⁴ Rådmand Jochum Steffensen Rostocker ejede sølvbeslagne kokosnødder og Karsten Andersens hustru Maren Lauridsdatter havde farvede sten og ”10 *smaa østindiske Skaller*” liggende på sit kammer.¹⁴⁴⁵ I Thomas Lauridsens hønsegård gik ”4 *calcunske Høns*”, mens Johan Brandt og Christoffer de Hemmer øjensynligt holdt papegøjer som husfugle.¹⁴⁴⁶ Landtavler og landkort, kokosnødder, østindiske strandskaller og eksotisk fjerkræ viser denne voksende interesse for fremmede lande og den flora og fauna, der befandt sig her. Hermed blev rådsaristokratiets egen tilværelse sat i perspektiv i forhold til de muligheder og indtryk, som den store verden var leveringsdygtig i. At interessen for det store og det fremmedartede ikke blot var en Aalborgforeteelse, men derimod en større trend blandt velhavende danske borgere, illustreres af Århusrådmanden Rasmus Pedersen Thestrup, som samlede på ”*dokumenter og antikviteter*” og Københavns borgmester Hans Nansen (1588-1667), der i 1633 skrev en udførlig vejledning i geografi, praktisk astronomi og sømandskab med titlen *Compendium Cosmographicum*.¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴¹ Eller: s. 68, Degn 1 (1981): s. 317 og Fussing (1952): s. 24.

¹⁴⁴² *Originale skiftebreve*: Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623.

¹⁴⁴³ Ibid: Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623, Mogens Michelsen Skriver: 6. marts 1630, Karsten Andersen: 21. august 1633 og Christen Madsen: 23. januar 1649. En ”*Landtavle*” er ensbetydende med et landkort.

¹⁴⁴⁴ Janne Risum: *Borger og civilisering*: s. 263

¹⁴⁴⁵ *Originale skiftebreve*: Jochum Steffensen Rostocker: 26. september 1617 og Karsten Andersen: 21. august 1633

¹⁴⁴⁶ Ibid: Johan Brandt 8.-22. februar 1642, Thomas Lauridsen 31. august 1654, Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658. Kalkunen kom til Danmark fra Amerika i 1500-tallet og fandtes primært i kongens, adelens og gejstlighedens hønsegårde (V.J. Brøndegaard: *Folk og få*, 2: s. 135)

¹⁴⁴⁷ Søgaard (red.) s. 87 og Gamrath (1980): s. 150.

Sten og alabast

Nu tilbage til billederne, hvis materialer ikke blot begrænsede sig til lærred og kobberstik. I Thomas Lauridsens søndre stue hang der, ud over portrætterne, fire små stenbilleder, der betegnes som *kontrafejer*, og et hvidt alabasterbillede.¹⁴⁴⁸ Hans Pedersen Wandel ejede en alabastertavle, og som med Thomas Lauridsens alabasterbillede har der her efter alt at dømme været tale om relieffer, hvis enkeltheder ofte var forgyldte.¹⁴⁴⁹ Endelig havde Rasmus Jensen Holst *11 Englehoveder, 8 Løver og 1 Fugl udi Sten*” liggende på sit varelager, men om disse kunstværker har været tiltænkt indendørs eller udendørs udsmykning vides ikke.¹⁴⁵⁰

Billedsamlinger og malere

I forhold til Helsingørs toldskriver Morten Jensen, som ejede 180 billeder, Ribes borgmester Hans Nielsen Friis, der kunne mønstre en billedsamling på 48 malerier og kobberstik, flere messingbilleder, alabast- og stentavler, og den københavnske rådmand Lauritz Hansens 38 malerier, kobberstik og akvareller, er det ikke samme størrelsesorden, der gør sig gældende i Aalborg.¹⁴⁵¹ Byens størst kendte billedsamling finder vi hos Hans Sørensen Tolder og Anne Bendtsdatter, der ejede 23 billeder.¹⁴⁵² Derimod er det Christoffer de Hemmers otte ”*Historie Tavler*”, der opnår den højeste vurdering på 12 dalere. I forhold til antal og værdi ligger det aalborgensiske rådsaristokratis billedsamlinger derfor mere på niveau med billedsamlingerne hos det fynske rådsaristokrati, hvor vi finder billedsamlinger i størrelsesordenen 22-26 billeder.¹⁴⁵³

Fraværet af store billedsamlinger er ikke ensbetydende med, at der i de fleste aalborgensiske købmandsgårde ikke kan have været langt flere billeder. For det første var alle skifteregistreringer som bekendt ikke lige detaljerede, og for det andet blev vægfaste billeder og loftsmalerier kun undtagelsesvis registreret og vurderet.¹⁴⁵⁴ Vi har allerede stiftet bekendtskab med udsmykningen i *Aalborgstuen*, men andre eksempler på sådanne vægfaste udsmykninger kan illustreres med Helsingørs borgmester Hans Kierurts 20 væg- og nagelfaste billeder med Venus og De Frie

¹⁴⁴⁸ *Originale skiftebreve*: Thomas Lauridsen: 31. august 1654.

¹⁴⁴⁹ Eller: s. 26.

¹⁴⁵⁰ *Originale skiftebreve*: Rasmus Jensen Holst: 18. oktober 1648.

¹⁴⁵¹ Eller: s. 44, Degn 1 (1981): s. 316-317 og Fussing (1952): s. 24.

¹⁴⁵² Ibid.: Anne Bendtsdatter: 12. juli 1658.

¹⁴⁵³ Larsen 1 (1965): s. 176.

¹⁴⁵⁴ Eller: s. 20.

Kunster, og Odenses borgmester Thomas Brodersen Risbirsch, hvis sal var udsmykket med en malet vægfrise.¹⁴⁵⁵

Endelig støder man i Aalborg på adskillige malere repræsenteret ved Frederik Maler (1603), Henrik Maler (1625), Johan Kontrafejer (1637) og Albrecht Quantz (1650).¹⁴⁵⁶ Vi hører primært om disse kunstnere i forbindelse med udsmykninger af prædikestole og altertavler i Aalborg og oplandet, men en af dem, Heinrich Kycker, portrætterede omkring 1600 både rådmand Niels Christensen, tolder Jacob Nielsen Quist og biskop Jacob Holm på deres epitafier i Vor Frue og Budolfi Kirke.¹⁴⁵⁷ Det hører med til historien om malerkunsten i Aalborg, at urtekræmmeren Johan Jacobsen Organister, ud over krydderier, urter, medicinalvarer, konfekt og sukkerstads også var leveringsdygtig i forskellige farvestoffer til brug for malervirksomhed.¹⁴⁵⁸ Blandt hans kunder var efter alt at dømme også Heinrich Kycker, der som ”*Henrik Maler*” i 1616 stod anført til at skylde købmanden 21 dalere, 3 mark og 11 skilling.¹⁴⁵⁹

Hjortehoveder og gevirer

En anden vægdekoration, som rådsaristokratiet satte stor pris på, var hjorte- og råbukkehoveder. I Karsten Andersens storstue hang fem hjortehoveder og i vinterstuen to råbukkehoveder, mens der hos rådmand Johan Brandt hang tre råbukkehoveder med takker.¹⁴⁶⁰ I sin nye stue havde borgmester Christoffer de Hemmer ophængt fire store hjortehoveder med takker, og på sønnens kammer hang hele otte hjortehoveder med takker.¹⁴⁶¹ Christen Madsen havde et hjortehoved liggende på loftet, og Laurids Pedersen havde nærmest indrettet en jagtstue, da man i overstuen fandt hele hans samling af skyde- og blankvåben og to ophængte hjortehoveder.¹⁴⁶² Hos Laurids Lauridsen havde ”3 *Hjortetakker med Hoveder*” fået en fornem plads, da de her var ophængt ved siden af rådmandens malede portræt.¹⁴⁶³ Lignende fund af hjortehoveder og gevirer er gjort i stuerne hos borgmestre og rådmænd i 1600-tallets Helsingør, Ribe og Odense.¹⁴⁶⁴

¹⁴⁵⁵ Eller: s. 20, Petersen (1996): s. 17-18 og Larsen, 1 (1965): s. 172.

¹⁴⁵⁶ Sylvest Grantzau: *Aalborgmalere i 500 år*: s. 9-12.

¹⁴⁵⁷ Ibid: s. 10-12.

¹⁴⁵⁸ *Originale skiftebreve*: Johan Jacobsen Organister: 9. juli 1616.

¹⁴⁵⁹ Ibid.

¹⁴⁶⁰ Ibid: Karsten Andersen: 21. august 1633 og Johan Brandt: 8.-22. februar 1642.

¹⁴⁶¹ Ibid: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁴⁶² Ibid: Christen Madsen: 23. januar 1649 og Laurids Pedersen: 18. december 1656. For et eksempel på en sådan vægudsmykning med våben og gevirer, se Scocozza (2003): s. 101.

¹⁴⁶³ *Originale skiftebreve*: Laurids Lauridsen: 16. oktober 1649.

¹⁴⁶⁴ Olrik: s. 14-15, Degn 1 (1981): s. 316 og Larsen 1 (1965): s. 177.

Normalt var sådanne trofæer at finde på de kongelige slotte og adelens herregårde, hvor de i henhold til Troels-Troels Lund bar vidnesbyrd om *"ejerens rigdom og jægerdygtighed"*, men det er altså en skik, der i 1600-tallet også vinder indpas i købmandsgårdene, hvor der for Aalborgs vedkommende ikke er fundet spor af sådanne vægprydelser før 1630'erne.¹⁴⁶⁵ Jagten på hjortevildtet var forbeholdt konge og adel, så enten har man fra borgernes side konsekvent overtrådt dette forbud, eller også har man købt sig til den pågældende udsmykning.¹⁴⁶⁶ Imod opfattelsen af indkøbte trofæer taler dog de store våbensamlinger, der næppe blot var til pynt, hvortil kom, at vildtet havde gode udfoldelsesmuligheder i borgernes haver og på markerne uden for voldene. 12. oktober 1629 stod en skomager fra Aalborg anklaget for at have skudt vildt *"udi Aalborg Slots Frihed"*, og 9. februar 1637 forbød lensmand Otto Skeel på Aalborg Byting *"Alle og enhver ... at skyde noget Vildt imod Recessen"*.¹⁴⁶⁷

Trofæernes tilstedeværelse er ikke blot vidnesbyrd om borgerligt krybskytteri men viser, at rådsaristokratiet delte kongens og adelens smag for fornøjelser og vægudsmykning. Ganske som med stole og portrætmalerier tilstræbte man her at komme på niveau med konge og adel.

Bøger

I kølvandet på Reformationen, bogtrykkets introduktion, engagementet i den internationale økonomi og magtstatens voksende behov for skrive- og læsekyndige administratorer og embedsmænd oplevede 1600-tallets Danmark en sand uddannelsesrevolution, hvor det i stigende grad blev forbundet med prestige at kunne læse og skrive.¹⁴⁶⁸ Netop købstæderne var i den forbindelse førende i forhold til læse- og skrivefærdighed, og ved 1600-tallets slutning er det blevet vurderet, at op imod halvdelen af den mandlige købstadsbefolkning kunne skrive, mens antallet af mænd og kvinder, der kunne læse, anslås til at have været endnu højere.¹⁴⁶⁹ Men hvordan forholdt det sig så med det aalborgensiske rådsaristokratis bøger og læsevaner? I *Læsning og Bogmarked i 1600-tallets Danmark* gennemgik Charlotte Appel de aalborgensiske skifteprotokoller for tiårene 1630-1639, 1660-1669 og 1690-1699 og kunne på den baggrund konkludere, at antallet af registrerede bøger

¹⁴⁶⁵ Troels-Troels Lund 2: Herregårde og slotte. Klædedragt: s. 190.

¹⁴⁶⁶ CCD 1: s. 47.

¹⁴⁶⁷ AAB: 12. oktober 1629 og 9. februar 1637.

¹⁴⁶⁸ Appel (2006): s. 187-188.

¹⁴⁶⁹ Ibid: s. 195.

hos Aalborgs borgmestre, rådmænd, købmænd, håndværkere, skolemestre, mænd og kvinder steg markant i disse tiår.¹⁴⁷⁰

Tager vi udgangspunkt i de bevarede skifteprotokollers oplysninger 1600-1660 viser det sig, at fem borgmestre og 15 rådmænd har været i besiddelse af et større eller mindre antal bøger.¹⁴⁷¹ Som i tilfældet med billeder skal eventuelle fejl, mangler og udeladelser tages med i beregningerne, så antallet af bogejere kan sagtens have været større. Hertil kommer, at uindbundne bøger blev betragtet som værende af ringe værdi, og derfor ikke blev registreret, ligesom der så godt som aldrig nævnes almanakker, visetryk og aviser i skifteregistreringerne.¹⁴⁷² Skifteprotokollernes manglende omtale af bøger betyder altså ikke nødvendigvis et bogløst borgerhjem.

Boghandlere og biblioteker

Der var under alle omstændigheder gode muligheder for at drive boghandel i Aalborg, hvilket *Kancelliets Brevbøger* indeholder flere oplysninger om. I efteråret 1608 blev der foretaget en razzia af de aalborgensiske boghandleres varelagre, da det var kommet Christian 4. for øre, at adskillige boghandlere overtrådte et tidligere offentliggjort forbud om salg af danske bøger, der var blevet trykt i Lübeck.¹⁴⁷³ På den baggrund beordrede kongen 9. april 1617 boghandleren Hans Hansen smidt ud af Aalborg.¹⁴⁷⁴ I 1632 fik Hans Bogbinder monopol på at sælge skolebøger og andre bøger i byen, mens byens købmænd fra nu af kun måtte sælge almanakker.¹⁴⁷⁵ 3. august 1660 overlod Frederik 3. dette privilegium til den aalborgensiske bogbinder Bertil Wolche, og ved samme lejlighed blev det på det strengeste forbudt byens købmænd at gå bogbinderen i bedene.¹⁴⁷⁶ De lokale boghandlere fik dog også udenbys konkurrence. I sommeren 1647 havde fire boghandlere, heriblandt en fra Århus, opslået deres boder i Budolfi kirke og på kirkegården.¹⁴⁷⁷ De fremmede boghandlere kom som regel til Aalborg i forbindelse med det årlige pinsemarked. I 1648 fik tre københavnere lov til at opslå deres boder under hvælvingerne i Budolfi kirke. De to københavnere

¹⁴⁷⁰ Appel 2 (2001): s. 794 og 849-853.

¹⁴⁷¹ *Originale skiftebreve fra Aalborg: 1600-1660*.

¹⁴⁷² Appel 2 (2001): s. 669.

¹⁴⁷³ KB: 20. november 1608.

¹⁴⁷⁴ Ibid: 9. april 1617.

¹⁴⁷⁵ Ibid: 9. april 1617 og 23. juni 1632.

¹⁴⁷⁶ Ibid: 3. august 1660.

¹⁴⁷⁷ *Regnskaber for Budolfi Kirke*: 18. juni 1647.

betalte hver to dalere i bodleje til kirken, mens den tredje boghandler, fordi han forhandlede ”*ringe Bøger*, slap med at betale tre mark.¹⁴⁷⁸

Hvis disse boghandlere ikke kunne stille borgernes læselyst og videbegærlighed, var der i 1570'erne blevet oprettet biblioteker i Skt. Budolfi og Vor Frue kirke, som man kunne benytte sig af.¹⁴⁷⁹ Bøgerne var lænket til læsepultene, og kunne altså kun læses på stedet. Alle begrænsninger til trods dokumenterer de to biblioteker samt den permanente så vel som den sæsonbetonede tilstedeværelse af boghandlere, at de aalborgensere, der havde råd til og interesse for det, havde adskillige muligheder for at komme i kontakt med bøger.

Bogejere og bogsamlinger

Hvor mange bøger befandt der sig så hos rådsaristokratiet i Aalborg? Hvad kan bogtitlerne fortælle os om interesser og læsevaner, og ændrer disse forhold sig 1600-1660? Fra maleriet ved vi, at Christen van Ginchel ejede en bog (se **illustration 8**), men foretager vi en opgørelse over de registrerede bøger og bogsamlinger fra skifteprotokollerne, tegner der sig følgende billede.¹⁴⁸⁰

Små bogsamlinger (1-6 stk): Borgmester Christen van Ginchel (ca. 1650), rådmand Jens Andersen Hals (1630) og rådmand Johan Brandt (1642).¹⁴⁸¹

Lidt større bogsamlinger (6-12 stk): rådmand Hans Felthuus (1648), rådmand Thomas Lauridsen (1654) og borgmester Hans Sørensen Tolder (1654).

Store bogsamlinger: (12 stk -): Borgmester Frederik Christensen (1616), borgmester Hans Pedersen Wandel (1623), borgmester Christoffer de Hemmer (1658), rådmand Hermann van Ginchel (1606), rådmand Jens Andersen Krag (1630), rådmand Johan Ertmand (1632), rådmand Karsten Andersen (1633), rådmand Claus Markvordsen (1645), rådmand Rasmus Jensen Holst (1648) rådmand Christen Madsen (1649), rådmand Laurids Lauridsen (1649), rådmand Thøger Christensen (1654), rådmand Laurids Pedersen (1656) og rådmand Johan Sørensen Brinck (1656).

Som det fremgår af ovenstående optælling var 14 ud af de 20 bogsamlinger hjemmehørende i kategorien for **store bogsamlinger**, da der var tale om 12 bøger eller mere. Topscorerne er i den

¹⁴⁷⁸ Ibid: 1648.

¹⁴⁷⁹ KB: 4. januar 1573 og 12. januar 1575. Her omtales oprettelsen af de to biblioteker.

¹⁴⁸⁰ Opdelingen i små, lidt større og store bogsamlinger er inspireret af Appel 2 (2001): s. 775, 778 og 783.

¹⁴⁸¹ Det i parantes anførte årstal angiver det år, hvor den pågældende bogsamling er blevet optalt og registreret.

forbindelse rådmand Hermann van Ginchel, hos hvem der i 1606 blev fundet 200 bøger, og rådmand Laurids Lauridsen der i 1649 ejede 133 bøger, der blev takseret til ca. 97 dalere.¹⁴⁸² De resterende 12 mænd i denne gruppe ejede mellem 16 og 47 bøger, mens Hans Felthuus, Thomas Lauridsen og Hans Sørensen Tolder i kategorien for **lidt større bogsamlinger** ejede henholdsvis 10 og 11 bøger. I kategorien **små bogsamlinger** møder vi Jens Andersen Hals med to bøger, Johan Brandt, der kun var i besiddelse af en enkelt bog og Christen van Ginchel, der er blevet afbildet med en bog.¹⁴⁸³

Desværre for eftertiden valgte man ofte blot at omtale den enkelte bog som ”*en lille tysk Bog*” eller som ”*en gammel Bog i hvidt Bind*”, hvis der da ikke som hos Hans Pedersen Wandel og Jens Andersen Krag blot angives et antal som ”*15 Bøger – smaa og store, tyske og danske*” eller ”*26 latinske Bøger*”. Til alt held er nogle skifteregistreringer mere detaljerede end andre, så med udgangspunkt i disse vil der i det efterfølgende blive tegnet et rids af rådsaristokratiets bogsamlinger, som de formede sig 1600-1660.

Religiøse bøger

Tager vi den religiøse litteratur først, så finder vi i 14 ud af de 20 bogsamlinger en bibel, der forekommer i forskellige udgaver og til forskellige priser. Hans Felthuus havde en ”*Christian 3.s Bibel med Salmer*”, mens den ene af Laurids Lauridsens to bibler var en Frederik 2.s bibel, der netop var blevet repareret ”*med nyt Bind og Messingbeslag*”.¹⁴⁸⁴ Blandt de dyreste bibler finder vi dog de udgaver, som Christian 4. lod trykke i sin regeringstid. En sådan ”*dansk Kong Christians Bibel*” havde Johan Ertmand, Karsten Andersen og Rasmus Jensen Holst. Johan Ertmands eksemplar blev vurderet til 16 dalere, og Thomas Lauridsens bibel kostede 12 dalere. Ud over danske eksemplarer havde Christoffer de Hemmer og Thøger Christensen også tyske bibler, mens Johan Sørensen Brincks eneste bibel var skrevet på fransk.¹⁴⁸⁵

Flere var i besiddelse af både Det Gamle Testamente og Det Nye Testamente. Johan Ertmand havde ”*1 Ny Testamentes Bog paa Tysk*”, rådmand og hospitalsforstander Claus Markvordsen havde både

¹⁴⁸² *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606 og Laurids Lauridsen: 16. oktober 1649.

¹⁴⁸³ Da der ikke er blevet bevaret nogen skifteregistrering efter Christen van Ginchel er bogen på billedet det eneste vidnesbyrd om borgmesterens litterære interesser.

¹⁴⁸⁴ Ibid: Hans Felthuus: 28. marts 1648 og Laurids Lauridsen: 16. oktober 1649

¹⁴⁸⁵ Ibid: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658, Thøger Christensen: 15. august 1654 og Johan Sørensen Brinck: 20. maj 1656.

Det Nye Testamente og en tysk udgave af Det Gamle Testamente, mens Thøger Christensen havde Det Nye Testamente på latin, og Johan Sørensen Brinck et hollandsk "*Novum Testamentum*".¹⁴⁸⁶

I kategorien for religiøs litteratur finder vi desuden huspostillen eller postillen, hvor man kunne læse evangeliet for hver søn- og helligdag og dertil følge med i udgiverens udlægning af dagens tekst.¹⁴⁸⁷ Ud fra deres antal er postillerne blevet vurderet til at være den mest populære bog og genre overhovedet, og den ser da også ud til at være faldet i aalborgensernes smag.¹⁴⁸⁸ Vi finder i hvert fald 15 sådanne postiller, hvoraf den største samling befinder sig hos Johan Ertmand, der ejede "*Doktor Johan Spangenberg's Postille paa dansk*", "*Johan Hoffmann's Postille paa tysk*", en "*dansker Johan Spangenberg's Postille paa tysk* og en "*dansk Postil*", hvis udgiver ikke omtales nærmere.¹⁴⁸⁹ Ikke alle postiller er altså anført med udgiverens navn, men trods alt finder vi en Johan Spangenberg's postil hos Christian Madsen (1649), mens det hjemme hos Hans Felthuus (1648) og Hans Sørensen Tolder (1658) er henholdsvis Niels Hemmingsens og Poul Andersens postiller, der står på hylden.¹⁴⁹⁰

Ved siden af selve biblen og postillen, som var de eneste bøger, der blev vurderet i skifteregistreringen efter Jens Andersen Hals, findes en række andre publikationer med bibelske og religiøse emner.¹⁴⁹¹ Thøger Christensen og Johan Sørensen Brinck havde begge et eksemplar af bestselleren "*Davids Psalter*" der, alt efter hvilken udgave der var tale om, indeholdt uddrag fra kong Davids salmer. Ifølge Palle Birkelund var disse salmer "*det Afsnit af den hellige Skrift, man fordybede sig i, naar Sjælen i onde og ulykkelige Tider trængte til Trøst og Husværelse*", og i Aalborg satte i hvert fald rådmanden Niels Christensen så meget pris på disse salmer, at han lod udvalgte citater herfra indgå i den ind- og udvendige udsmykning af den nye købmandsgård.¹⁴⁹²

Både Christen van Ginchels hustru Maren Jørgensdatter og Daniel Calows første hustru, Mette Grubbesdatter, er malet med hver deres indbundne og forgyldte salmebog, og det var ikke de eneste

¹⁴⁸⁶ Ibid: Johan Sørensen Brinck: 20. maj 1656.

¹⁴⁸⁷ Hanne Poulsen: Guds frygt: s. 216 og Appel, 2 (2001): s. 728-730.

¹⁴⁸⁸ Appel, 2 (2001): s. 728.

¹⁴⁸⁹ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6. marts 1632. Johan Spangenberg (-1550) kom fra Harzen og blev på Martin Luthers opfordring præst i Eisleben, Luthers fødeby (Appel 2 (2001): s. 732)

¹⁴⁹⁰ *Originale skiftebreve*: Christian Madsen: 23. januar 1649, Hans Felthuus: 28. marts 1648 og Anne Bendtsdatter: 12. juli 1658.

¹⁴⁹¹ Ibid: Jens Andersen Hals: 2. september 1630.

¹⁴⁹² Palle Birkelund: Noget om læsning og lidt om boghandel i Aarhus i Slutningen af det 17. Aarhundrede: s. 24. Vedrørende Niels Christensens inden- og udendørs brug af Kong Davids Salmer, se Petersen (1996): s. 17-18 og Olesen (1972): s. 26.

salmebøger i rådsaristokratiets besiddelse. Alle familier havde sandsynligvis en eller flere salmebøger, men grundet deres værdi og betydning forblev salmebøgerne ofte uskiftede og gik i direkte arv til andre familiemedlemmer.¹⁴⁹³ Trods alt finder vi 11 salmebøger, tre danske, syv tyske og en hollandsk, ligesom det heller ikke kan udelukkes, at Christoffer de Hemmers ”*lille tyske Sangbog*” har indeholdt tyske salmer.¹⁴⁹⁴

Bønnebøger, hvor titlen som oftest har dækket over åndelige håndbøger eller opbyggelsesskrifter, er der 13 eksemplarer af, men kun i Claus Markvordsens bogsamling fremgår det klart, at hans bønnebog er den tyske teologs Phillip Kegels ”*12 Aandelige Betænkninger*”, der ligesom ”*Davids Psalter*” var en populær bog i 1600-tallets Danmark.¹⁴⁹⁵ Andagtsbøgerne med deres indhold af prædikener og bønner, er til gengæld blot repræsenteret med Laurids Lauridsens enlige eksemplar. Blandt andre religiøse skrifter finder vi hos den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder og borgmester Christoffer de Hemmer bogtitler som ”*Sjælens Enighed*”, ”*Aandelig Kamp*”, ”*Dødens Bestemmelse*”, ”*Vredens Spejl*”, mens Frederik Christensens ”*1 tysk bog om Religionssager*” og ”*1 tysk Bog om Kristendommen*” kan have tilhørt samme kategori. I forhold til Biblens mere bastante udlægning havde sådanne titler ofte karakter af prosa med alt hvad det indebar af beskrivelser, forklaringer og argumenter, ligesom ”*Aandelig Kamp*” og ”*Sjælens Enighed*” antyder, at der her var tale om religiøse tekster, der talte direkte til den enkelte læser.¹⁴⁹⁶

Jura

Via deres embeder og købmandshandel havde magistraten behov for at holde sig orienteret og opdateret på lov og ret både ude og hjemme, og derfor optræder lovbøger og lovsamlinger hyppigt i bogsamlingerne.¹⁴⁹⁷ På rådhuset stod et eksemplar af *Jyske Lov* til brug for rådstuerettens arbejde, og i 11 ud af de 20 gennemgåede bogsamlinger finder man hos hvert magistratsmedlem en eller flere lovbøger og to mandatbøger.¹⁴⁹⁸ I 1616 havde borgmester Frederik Christensen en tysk retsbog og to danske lovbøger, der blev anført som værende ”*skrevne*”, så her var der tale om håndskrevne eksemplarer.¹⁴⁹⁹ Christoffer de Hemmer havde 42 år senere et eksemplar af Chr. Ostensen Veyles

¹⁴⁹³ Birkelund: s. 21.

¹⁴⁹⁴ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁴⁹⁵ Ibid: Claus Markvordsen: 28. oktober 1645 og Appel 2 (2001): s. 741- 742.

¹⁴⁹⁶ Om opbyggelsesbøgernes form og indhold se Appel 2 (2001): s. 770-771.

¹⁴⁹⁷ Degn 1 (1981): s. 314 og Appel 2 (2001): s. 752.

¹⁴⁹⁸ En mandatbogs indhold bestod af bekendtgjorte forordninger.

¹⁴⁹⁹ Tvede-Jensen (1988): s. 161.

Glossarium Juridicum Danico-Norvegium, ligesom Thomas Lauridsen også var i besiddelse af et eksemplar af dette juridiske opslagsværk, der udkom første gang i 1641.

Det er blevet påpeget, at lovbøger og lovsamlinger ofte optrådte i flok, hvilket ses hos rådmand Karsten Andersen.¹⁵⁰⁰ Før han blev rådmand, havde Karsten Andersen i en årrække været slotsfoged på Aalborghus, så det er måske i forbindelse med dette arbejde, at hans ”*1 Lovbog, 1 Bog regnendes Lov og Forordning, Den Norske Lovbog, 1 jysk Lovbog på tysk og 1 Lovbog med Poul Steffensens Forklaringer*” er anskaffet.¹⁵⁰¹ Både hos Karsten Andersen og Hans Felthuus nævnes det specifikt, at deres lovbøger er eksemplarer af *Jyske Lov*, mens det er anført, at Christoffer de Hemmer og Thomas Lauridsen var i besiddelse af ”*Recessen*”, sandsynligvis den store reces fra 1643.¹⁵⁰²

Historie

I forhold til historiske værker støder man ofte på et eller flere eksemplarer af *Saxo Grammaticus/Saxos Danmarkskrønike*, der var udkommet i danske oversættelser i 1575 og 1610. Johan Ertmand, Laurids Lauridsen og Rasmus Jensen Holst havde hver et eksemplar af *Saxos Danmarkskrønike*, ligesom Laurids Lauridsen havde mulighed for at supplere sin Saxo med to ”*Arild Huitfeldts Krøniker*”.

I forhold til historiske emner ser Antikken ud til at have været omfattet af en særlig interesse. Frederik Christensen ejede et eksemplar af Herodots fortællinger, og både Laurids Lauridsen og Thøger Christensen havde den romerske historiker Titus Livius’ værker i deres samlinger. Laurids Lauridsen og Johan Sørensen Brinck havde hver et eksemplar af Joh. Carions verdenshistoriske krønike med titlen ”*Chronica, paa thet flitigste sammendragen oc fordansket aff Joen Turszon*”, hvor man kunne orientere sig om de fire monarkier/verdensriger, som var beskrevet i Daniels Bog.¹⁵⁰³ Ved siden af Herodot fornøjede Frederik Christensen sig i ledige stunder med at læse den italienske renæssancehumanist Francesco Petrarca på tysk.¹⁵⁰⁴ Thomas Lauridsen må have interesseret sig for danske oldtidsfund, for i hans bibliotek findes nemlig en bog ”*udi blaat Bind om*

¹⁵⁰⁰ Appel 2 (2001): s. 752.

¹⁵⁰¹ *Originale skiftebreve*: Karsten Andersen: 21. august 1633.

¹⁵⁰² Ibid: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658. Om den store reces fra 1643 se Gamrath og Ladewig Petersen: s. 545-546.

¹⁵⁰³ Appel 2 (2001): s. 754

¹⁵⁰⁴ *Originale skiftebreve*: Frederik Christensen: 18. september 1616.

Guldhorn” til en marks værdi. Det er nærliggende at forestille sig, at der her er tale om en udgave af lægen og oldtidsforskeren Ole Worms afhandling om det først fundne guldhorn *De Aureo Corno*, der udkom i 1641. Andre historiebøger omtales blot som ”*1 tysk historisk Bog formelder om alle Laster, 1 historisk Bog af de gamle Skribenter, 1 Historiebog, 1 tysk Historiebog, 1 gammel dansk Krønikebog, 1 tysk Krønikebog*” og ”*2 hollandske Krøniker*”.

Geografi, natur, og håndbøger

I forbindelse med billederne var vi omkring landkortene, som man ikke bare hang op, men som også fandtes i større eller mindre bøger. Frederik Christensen havde en kortsamling med titlen *Thule Generalis*, blandt Christen Madsens bøger lå et hollandsk søkort i stor format, og Rasmus Jensen Holst havde et *Atlas Maior om Verdens Beskrivelse*, der med sin værdi på 15 dalere var den dyreste af hans bøger, mens Laurids Lauridsen ejede både en dansk- og en tysksproget bog om ”*Rejser*”.¹⁵⁰⁵ Frederik Christensen og Johan Ertmand havde i deres bogsamlinger hver et *Hebrarium*, hvilket antyder bøger om planter eller måske endda deciderede plantesamlinger? Rasmus Jensen Holst ejede to tyske naturbøger, en bog om urter/lægeplanter, en bog om grøntsager og en bog om krydderier, mens Laurids Lauridsen havde ”*En Bog om Dyr*” til en værdi af seks skilling.

Enkelte håndbøger og lægebøger begynder at dukke op i 1640’ernes og 1650’ernes bogsamlinger. Da sådanne praktisk anvendelige bøger om alt fra lægekunst til biavl og lystfiskeri gik fra hånd til hånd blev de som regel slidt op, men i hvert fald Laurids Lauridsen lå inde med to eksemplarer af Malmødoktoren Henrik Smiths lægebøger og en tysk bog om podning af planter.¹⁵⁰⁶ Et par enkelte regnebøger - måske eksemplarer af Niels Mikkelsens *En kunstig og artig Regnebog* til brug for undervisning af børnene? - findes desuden i Christoffer de Hemmers og Rasmus Jensen Holsts bogsamlinger.¹⁵⁰⁷

Bøger og billeder

I *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark* påpegede Charlotte Appel den snævre sammenhæng mellem bøger og billeder. Bøger blev ofte solgt med særlig henvisning til deres illustrationer, ligesom billeder, ganske som bøger, kunne optræde i hele serier, hvilket vi i Aalborg så med Christen Madsens ni landkort og Laurids Lauridsens og Hans Sørensen Tolders

¹⁵⁰⁵ Ibid, Rasmus Jensen Holst: 18. oktober 1648 og Christen Madsen: 18. januar 1649.

¹⁵⁰⁶ Om håndbøgers brug og slid se Appel 2 (2001): s. 761.

¹⁵⁰⁷ *Originale skiftebreve*: Rasmus Jensen Holst: 18. oktober 1648 og Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

kongeportrætter.¹⁵⁰⁸ Dertil kom, at kobberstik, landkort og tegninger ofte afspejlede det trykte ords fortælling, hvad enten det nu drejede sig om religiøse motiver, fremmede lande og byer eller portrætter af kongefamilien. På det konkrete plan gav denne sammenhæng sig udtryk i, at der i de danske købstæder fandtes hjem med bøger, hvor der tilsyneladende ikke hang nogen billeder på væggene, mens det til gengæld var relativt sjældent, at der i et dødsbo blev registreret billeder, uden at der også blev registreret bøger.¹⁵⁰⁹ Interessen for billeder og bøger gik altså ofte hånd i hånd, hvilket underbygges af oplysninger fra skifteprotokollerne fra 1600-tallets Nakskov og Ribe.¹⁵¹⁰

Der er ikke blevet foretaget deciderede undersøgelser af forholdet mellem billede- og bogejere i Aalborg, men lad os prøve at gøre forsøget indenfor vores magistratskreds, hvor der, bortset fra borgmester Lars Hansens Skriver, ikke optræder nogen billedejere, der ikke har bøger.¹⁵¹¹ Den tidligere borgmester Hans Sørensen Tolder havde magistratskredsens dyreste billedsamling med portrætter af næsten hele storfamilien, men de fem kongeportrætter og de fire historiske billeder ser ikke ud til at have afspejlet sig i hans registrerede bogsamling, der indeholdt en stor bibel, to postiller, fem bøger med bibelske og åndelige temaer samt en enkelt bønnebog.¹⁵¹² Derimod kan der godt være tale om et sammenfald af interesser hos borgmester Frederik Christensen og rådmand Christen Madsen, der begge ser ud til at have sat særlig pris på landkort. Frederik Christensen havde flere indiske kort i sin stue og et stort Thule-atlas i bogsamlingen, mens vi i Christen Madsens bogsamling finder et stort hollandsk søkort og i stuen ni indrammede landkort. Hos Laurids Lauridsen finder vi både Saxos og Arild Huitfeldts Danmarkshistorier, og rådmanden havde da også syv danske kongeportrætter hængende. I disse tre tilfælde kan interessen for kort, kobberstik, kongerække og krøniker været gået op i en højere enhed.

Selv om læsernes interesser altså ikke nødvendigvis kan spores i deres valg af billedkunst, er det tankevækkende, at de største billedejere også var de største bogejere. Hans Sørensen Tolders bogsamling var ganske vist ikke noget særligt, men i takt med at antallet af registrerede bøger stiger 1630'erne-1650'erne stiger antallet af registrerede billeder ligeså. Karsten Andersen var i besiddelse af mindst 17 bøger og 17 billeder og landkort, Christen Madsen havde 14 bøger og ni billeder,

¹⁵⁰⁸ Appel 2 (2001): s. 815.

¹⁵⁰⁹ Ibid: s. 812-813.

¹⁵¹⁰ Ibid: s. 813.

¹⁵¹¹ I skiftet efter Lars Hansen Skriver (30. august 1631) omtales hverken billeder eller bøger, men i 1661 hang der to portrætter af borgmesteren og hans hustru i deres købmandsgård ved Østerå.

¹⁵¹² *Originale skiftebreve*: Anne Bendtsdatter: 12. juli 1658.

Rasmus Jensen Holst havde 48 bøger og fem billeder, Laurids Lauridsen 133 bøger og otte billeder, Thomas Lauridsen havde 11 bøger og 10 billeder, og Christoffer de Hemmer havde 20 bøger og 19 billeder.

Pynt eller prestige?

Der er væsentlige forskelle på Jens Andersens Hals beskedne bogsamling, der i 1630 blot bestod af en bibel og en postil, og Rasmus Jensen Holsts 48 binds store bibliotek, hvor man i 1649 ikke blot fandt Christian 4.s nye bibel og en postille, men også kunne blive klogere på verdens indretning, Danmarkshistorien, Roms historie, krydderier, lægeplanter, grøntsager, dyr, jura, natur, Martin Luther og den katolske jesuiterordens grundlægger Ignatio Loyola.¹⁵¹³ 20 mere eller mindre detaljerede registreringer af aalborgensiske bogsamlinger er selv sagt ikke meget materiale at generalisere ud fra, men Hermann van Ginchels 200 bøger, Jens Andersen Krag's, Rasmus Jensen Holsts, Laurids Pedersens og Christoffer de Hemmers velforsynede biblioteker illustrerer det aalborgensiske rådsaristokratis bidrag til den generelle vækst af bøger i al almindelighed og den vækst i sekulære bøger og alternativ religiøs litteratur i særdeleshed, der fandt sted i 1600-tallets Danmark.¹⁵¹⁴

I den forbindelse kommer selvfølgelig spørgsmålet, om de pågældende bøger så overhovedet blev læst, eller om de blot var anskaffet til lige dele pynt og prestige? At man som borger i 1600-tallets Danmark ved siden af forretning og embede sagtens kunne få tid til boglige sysler, fremgår af Københavns borgmester Hans Nansens store bibliotek og Rasmus Jensen Thestrups stambog, hvor rådmanden i 1654 skrev, at han siden sin ungdom blot havde efterstræbt to ting, nemlig ”*Bøger og Ejendom*”.¹⁵¹⁵ I vurderingen af bogsamlingernes brug og betydning skal anføres de vidt favnende emner, de store værdier som bøgerne repræsenterede, og endelig det forhold, at flere af bøgerne er udkommet i ejernes levetid. I de tilfælde er der altså ikke tale om bøger, som man mere eller mindre tilfældigt er kommet i besiddelse af i forbindelse med arv og skifte, men derimod om bøger, der sandsynligvis er blevet indkøbt som følge af behov og interesse. At bøgerne helt klart blev anset som værende nyttige fremgår af det forhold, at det i flere skifter udtrykkeligt nævnes, at bøgerne skal komme de efterladte børn til gavn og bedste.¹⁵¹⁶ Alt taget i betragtning ville det også virke

¹⁵¹³ Ibid: Rasmus Jensen Holst: 18. oktober 1648.

¹⁵¹⁴ Appel 2 (2001): s. 767.

¹⁵¹⁵ Lauridsen (1999): s. 57 og Søgaard (red.) (1972.): s. 87.

¹⁵¹⁶ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606 og Karsten Andersen: 21. august 1633

underligt, hvis Rasmus Jensen Holst skulle have betalt 15 dalere for sit *Atlas Maior* for blot at have det stående til pynt. At bøgerne ikke blot er blevet læst, men dertil har været i cirkulation, fremgår af skiftet efter rådmand Jens Andersen Krag, hvor det anføres, at en af hans latinske bøger var udlånt til en søster i Lund.¹⁵¹⁷

Disse forhold taget i betragtning, fortæller de omtalte bogsamlinger og registrerede bogtitler om en øget interesse for verdenen udenfor Aalborg, ligesom de mange tyske, hollandske, latinske og enkelte franske bøger indikerer, at rådsaristokratiet godt kunne begå sig på disse sprog, og havde fingeren på pulsen, hvad enten det nu drejede sig om de nyeste lovsamlinger, det netop fundne guldhorn eller jesuiterordenens grundlægger. Det var godt nok ikke Christoffer de Hemmer, der i 1633 skrev *Compendium Cosmographicum*, men det internationale udsyn og den interesse for naturvidenskab, kultur og geografi, som borgmester Hans Nansens bog repræsenterede findes i rigt mål i de aalborgensiske bogsamlinger.¹⁵¹⁸

Ure, tøj, smykker og våben

Ure

Det første ur, der dukker op i magistratskredsen, finder vi hos rådmand Hermann van Ginchel i 1606, mens borgmester Hans Pedersen Wandel i 1623 havde et ”stort *Sejerværk*” hængende i sin stue.¹⁵¹⁹ I 1630’erne-1650’erne vokser antallet af ure, ligesom deres værdi tiltager. Borgmester Lars Hansen Skriver havde i 1631 et ur i sin stue til seks dalere, og rådmand Mogens Michelsen Skriver ejede et ur til 10 dalere, mens rådmanden Johan Ertmand i 1632 havde et lille ur til 14 dalere og et stort ditto, der blev vurderet til 18 dalere.¹⁵²⁰ Christoffer de Hemmers ur i *Lillestuen* har allerede været nævnt, og i 1648 havde rådmand Rasmus Jensen Holst to ure, hvoraf det ene, der blev betegnet som ”*gammelt*” befandt sig på overkammeret ved overstuen til gaden, mens det andet var i dagligstuen. Det første var vurderet til seks dalere og det andet til otte dalere.¹⁵²¹ I 1654 havde rådmand Thomas Lauridsen tre ure, der samlet blev vurderet til 60 dalere. Der var tale om to små ure til hver 15 dalere, men begge blev overskygget af hans ”*Sejerværk med Messinghus*”, der blev

¹⁵¹⁷ Ibid: Jens Andersen Krag: 6. marts 1630

¹⁵¹⁸ Lyngby (2009): s. 160.

¹⁵¹⁹ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606 og Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623.

¹⁵²⁰ Ibid: Mogens Michelsen Skriver: 6. marts 1631, Lars Hansen Skriver: 30. august 1631 og Johan Ertmand: 6. marts 1632.

¹⁵²¹ Ibid: Rasmus Jensen Holst: 18. oktober 1648.

vurderet til hele 30 dalere.¹⁵²² Eftersom der blandt rådmandens ejendele befandt sig ”*en blaa Pung til Sejerværk*” har et eller flere af urene haft en sådan størrelse, at de også har været ude af stuen.¹⁵²³ Måske på Thomas Lauridsens forretningsrejser? Endelig havde rådmand Johan Sørensen Brinck i dagligstuen havde ”*et Sejerværk med Hus, Lod og Klokke*” hængende, der blev vurderet til 12 dalere.¹⁵²⁴

Hvad kan tilstedeværelsen af ure i købmandsgårdenes stuer og kamre så fortælle os? Allerede i Middelalderen havde uret stået som et symbol på Guds skaberværk med alt, hvad det indebar af orden og regelmæssig lovbundethed, hvortil kom, at urets nøjagtige udmåling af timer og dage er et af de centrale elementer i de vestlige samfunds organisering. I 1500-tallet blev ure mere og mere almindelige hos Europas urbane overklasse, hvor købmænd, jurister, embedsmænd, læger og apotekere i stigende grad købte og benyttede sig af ure.¹⁵²⁵ Urene var ganske vist ikke særligt præcise, men deres voksende antal og den betydning, som de blev tillagt, varslede et opgør med årstidernes cyklus og den katolske kirkes opdeling af årets gang via kirkeårets helgen- og mærkedage.¹⁵²⁶ Dertil var urenes tilstedeværelse en konkret formulering af renæssancevidenskabernes opfattelse af universet som bestående af lovmæssigheder, der kunne måles og beregnes.¹⁵²⁷ Skridt for skridt ændredes begrebet og opfattelsen af tid - også i Aalborg.

Johan Ertmands garderobe (1632)

Under sin spadseretur i Helsingørs gader passerede Ogier flere af byens borgere. Mændene beskrev han som ”*store og velvoxne*”, mens kvinderne ikke blot var høje og ranke af vækst, men dertil ”*nydelige og smukt byggede med blaa Øjne og blondt Haar, hvide og røde i Huden som Børn*”.¹⁵²⁸ I forhold til klædedragten fortalte Ogier, at de velstillede borgerkvinder gik klædt i silke og med halvmåneformede fløjlsluer som hovedbeklædning. Når kvinderne gik ud, tog de en kåbe over sig, der meget lignende den, som mændene gik med.¹⁵²⁹ Samme positive indtryk af velklædte borgere, hvis hustruer gik med sko som de polske kvinder, fik Jan Pasek i 1658-1659. Til sin store overraskelse observerede den polske officer samtidig, at danskerne både i by og på land gik med sko

¹⁵²² Ibid: Thomas Lauridsen: 31. august 1654.

¹⁵²³ Ibid.

¹⁵²⁴ Ibid: Johan Sørensen Brinck: 20. maj 1656.

¹⁵²⁵ Carlo M. Cipolla: *Clocks and Culture*: s. 49.

¹⁵²⁶ Ibid: s. 50, 103-104 og Risum: s. 260

¹⁵²⁷ Wittendorf: s. 378

¹⁵²⁸ Ogier: s. 5-6.

¹⁵²⁹ Ibid: s. 6.

*”som er lavede af Træ”, med det resultat, at ”Naar de i en Købstad spadserer henad Stenbroen, gør de et saadant Spektakel, at den ene ikke kan høre den andens Ord”.*¹⁵³⁰

Vi ved ikke om rådmanden Johan Ertmand, der døde i 1632, ejede et par træsko. Til gengæld ville både han selv, hans to hustruer, sønnerne Frantz og Johan og døtrene Marie og Barbara fuldt ud kunne leve op til Charles Ogiers og Jan Paseks beskrivelser af velklædte danske borgerfolk (se **illustration 6**).¹⁵³¹ Det kan man ved selvsyn konstatere på familiens epitafium i Aalborgs Vor Frue Kirke.¹⁵³² Både rådmanden og de to sønner er klædt efter 1600-tallets spanske hofmode med sorte kapper, kjortler og bukser, stive kridhvvide pibekraver og kortklippet glat hår og skæg.¹⁵³³

På epitafiet er Johan Ertmand med al sandsynlighed iklædt den sorte klædekappe, der i skifteregistreringen omtales *”som den bedste med 3 Rækker brede Snore forneden”*, der blev vurderet til 30 dalere.¹⁵³⁴ Hvis det kom dertil, havde rådmanden dog fire andre kapper at skifte med, hvoraf en var *”med 3 rad Fløjelsbaand forneden”* og en anden var grovgrøn med fløjel under.¹⁵³⁵ Inden under sin kappe kan rådmanden have båret en brun klædekjortel med grønne snore, hvorunder han kan have haft sin fint broderede skjorte med kniplinger og søm, der blev vurderet til seks dalere.¹⁵³⁶ Går man helt tæt på rådmandens epitafium, kan en sådan skjortes hvide kniplingskanter netop anes ved kjortlens ærmegab.

Mens Johan Ertmand havde fem kapper, fem kjortler og fem skjorter foruden den førnævnte broderede, stod det straks lidt mere sløjt til med hans benklæder, hvor der kun er anført et par flonelsbukser.¹⁵³⁷ Mens vi ikke fandt noget fodtøj hos Johan Ertmand, var Christoffer de Hemmer i 1658 besiddelse af et par nye sorte lædersko, et par gamle *”Korduans”* støvler og to par *”Korduans”* sko.¹⁵³⁸

¹⁵³⁰ Rosznecki: s. 32. Træskoene vakte så stor interesse hos Pasek, at han hjemførte et sæt til sit fødeland, hvor de blev placeret i et med perlemor indlagt ibenholtsskrin, inden de blev overrakt som gave til en ung dame (Rosznecki: s. 170-171).

¹⁵³¹ Tauber og Nielsen: s. 70.

¹⁵³² For en gengivelse af dette epitafium se desuden Ørnbjerg (2005): s. 39. For et nærbillede af Johan Ertmand, se Gert Poulsen (1988): s. 257.

¹⁵³³ Hanne Frøsig: I fløjel eller vadmæl: s. 377-378.

¹⁵³⁴ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6. marts 1632-3. januar 1633.

¹⁵³⁵ Ibid.

¹⁵³⁶ Ibid.

¹⁵³⁷ Ibid. Flonel er et let og ruet (opkradset) bomuldsstof.

¹⁵³⁸ Ibid. *”Korduans”* er ensbetydende med fint og ofte farvet læder (Lund 2: s. 336).

En således i sort kappe, kjortel, broderet skjorte, flonelsbukser og fine støvler iklædt Johan Ertmand ville nu blot mangle kronen på værket, hovedbeklædningen, hvor der, alt efter årstiden var flere valgmuligheder. Var det vintertide, kunne Johan Ertmand vælge imellem to huer af marsvineskind til at holde ørerne varme med.¹⁵³⁹ Skulle han til gengæld ud på en varm sommerdag, var valget sikkert faldet på en af hans to gamle hatte, hvoraf den ene havde ”*Baand for*”. Et hattebånd kunne der nok være brug for, for blandt ”*Salige Johan Ertmandts Igangsklæder*” finder vi ikke blot en sort og hvid hattefjer, men også en stor farvet fjer, der var beregnet til at fæstne i hattebåndet. Giv ham dertil hans sorte fløjlsgehæng med sølvbeslag over skulderen, og sæt heri hans rapir, en lang kårde med bøjlefæste og flad klinge, og Johan Ertmand ville til fulde leve op til definitionen på en velklædt borger på Christian 4.s tid.¹⁵⁴⁰ Alt i alt kan den samlede værdi af rådmandens igangsklæder opgøres til 105 dalere og en mark. Til sammenligning beløb rådmand Christen Madsens klæder sig i 1649 til 22 dalere og en marks værdi, mens Vejles afdøde storkøbmand Jens Bertelsens tøj i 1631 blev opgjort til blot 16 dalere.¹⁵⁴¹

På epitafiet er Johan Ertmands to hustruer, Ane Jochumsdatter og Barbara Nielsdatter, iklædt deres stiveste puds med alt, hvad dertil hører af sort kåbe og kjole, smalt hvidt forklæde, hvid huer og stive krusede hvide kraver, mens døtrene Marie og Barbara, huerne undtaget, bærer samme dragt som moderen Ane Jochumsdatter. Vender vi os mod det bevarede og væsentligt mere detaljerede portræt af Christen van Ginchels hustru, Maren Jørgensdatter, er hun med sin halvmåneformede hue, stivede krave, brystlin og perlebesatte ærmer som trådt ud af Ogiers Helsingørbeskrivelse.¹⁵⁴²

Lighederne mellem 1600-tallets aalborgensiske og sjællandske garderober stopper heller ikke her. Da arven efter den københavnske rådmand Laurids Hansen i efteråret 1628 skulle gøres op, fandt man hans garderobe, hvor senere tiders historikere særligt har fremhævet trøjen og bukserne i det kostbare atlaskesstof som noget ganske specielt.¹⁵⁴³ Klæder gjort af dette stof behøvede man dog ikke tage til København for at finde. I Aalborg ejede rådmand Karsten Andersen en ”*sort Koftes Klædning med Atlaskesbaand*” og borgmester Christoffer de Hemmer havde to atlaskestrøjer til

¹⁵³⁹ *Originale skiftebreve*: Johan Ertmand: 6. marts 1632 – 3. januar 1633.

¹⁵⁴⁰ *Ibid* og Frøsig: s. 384-385.

¹⁵⁴¹ *Originale skiftebreve*: Christen Madsen: 23. januar 1649 og John T. Lauridsen (1999): Jens Bertelsen – storkøbmand i Vejle på Christian 4.s tid: s. 88.

¹⁵⁴² Ogier: s. 15-16.

¹⁵⁴³ Fussing (1952): s. 24 og Lyngby (2009): s. 164.

henholdsvis 10 og 4½ dalere samt en lille atlaskeshue i sin garderobe.¹⁵⁴⁴ Heller ikke dette dyre stof var altså noget særligt københavnsk fænomen.

Endelig hører det med til historien, at man fulgte med tidens modeluner i Aalborg. Mens Johan Ertmand, Niels Christensen, Niels Iversen Skriver, Hans Pedersen Wandel, Didrik Grubbe og Jørgen Olufsen på deres epitafier og gravsten alle fulgte den spanske modes krav, er der sket noget på portrættet af Christen van Ginchel. Pibekraven har han stadigvæk, men til gengæld er håret nu væsentligt længere og kraftigt bølgende. Går man videre til portrættet af Daniel Calow fra ca.1660 ses det, at den spanske dragt er udskiftet til fordel for en dragt med hollandsk snit. Den er kendetegnet ved større rummelighed, mens den stive pibekrave er erstattet med en blød krave, der dækker hals og skuldre.¹⁵⁴⁵ Daniel Calow er ikke afbildet i hel figur, men forsyner vi ham med en bredskygget hat ville hans påklædning og fremtoning ikke adskille sig fra den borger i Delft, som den hollandske maler Jan Steen portrætterede i 1655.¹⁵⁴⁶ Bemærk desuden, at Daniel Calows hår nu når til skuldrene, og at han, i modsætning til sine skæggede forgængere, er ganske glatraget. Kraftigt langt hår og intet skæg var den nye stil i 1660'erne, så både Christen van Ginchel og Daniel Calow fulgte med tidens nyeste mode.¹⁵⁴⁷

Smykker

Forlader vi nu skifteprotokollernes omtaler af kjortler og klædninger for atter at kaste et blik på Johan Ertmands epitafium, fremgår det, at både Johan Ertmands og sønnen Frantz' kofter er knappet med metalknapper, mens der i skifteregistreringen efter Johan Ertmand hverken nævnes knapper eller smykker i ædelmetal. Det kan dog muligvis forklares med, at Johan Ertmand som en af de få rådmænd valgte at forblive i Aalborg under den kejserlige besættelse 1627-1629.¹⁵⁴⁸ De fjendtlige soldater kan i den forbindelse have frarøvet eller afpresset ham hans sølvsager, hvis det da ikke er gået til finansieringen af en af de mange ekstraordinære skatter. De blanke knapper i Johan Ertmands kofte og hans udsmykkede bælte antyder dog, at såvel han som sønnen Frantz ejede både knapper og pyntegenstande i sølv. 26 år tidligere hos rådmand Hermann van Ginchel, ser vi kombinationen af kostbart tøj og ædelmetal gå op i en højere enhed. Rådmanden havde en sort engelsk

¹⁵⁴⁴ *Originale skiftebreve*: Christoffer de Hemmer: 16. juli 1658.

¹⁵⁴⁵ For Calows portræt, se Gert Poulsen (1990): s. 21. Om den hollandske dragt, se Frøsig: s. 378.

¹⁵⁴⁶ Simon Schama: *The embarrassment of riches. An interpretation of Dutch culture in the golden age*: s. 574.

¹⁵⁴⁷ Frøsig: s. 390. Tidligere afbildninger viser Daniel Calow med hageskæg (Se Olesen (1972): s. 84.). Skægget har dog vist sig at være en senere påmaling, så nu fremstår Daniel Calow igen som nybarberet.

¹⁵⁴⁸ Gert Poulsen (1988): s. 188

trøje med 23 sølvknapper i, i en anden trøje sad der 24 sølvknapper, Hermanns sorte engelske kjortel kunne lukkes med to par sølvhægter, og i hans ”*bomsis Livstykke*” sad der hele 20 sølvknapper.¹⁵⁴⁹

Nu var det ikke kun knapperne, der var af sølv. Opdagelsen af Amerika og kortlægningen af søvejen til Indien bragte store mængder af guld, sølv, ædelstene og diamanter inden for europæernes rækkevidde, og allerede i 1560 havde Aalborgs magistrat indskærpet, at ingen brud måtte bære mere end fire gyldne halskæder og en krans til sit bryllup.¹⁵⁵⁰ Brudene var heller ikke de eneste, der holdt af smykker i Aalborg. I 1606 havde Hermann van Ginchel ikke bare 67 sølvknapper, men også ni ungarske guldringe, 11 ringe af rhinsk guld, en kæde af rhinsk guld, en ring af kronguld, en skrivepen af ungarsk guld, 1 ammerlit guldsmykke med en indsat sten og et stykke guld ”*med et Ansigt paa*”. Endelig var der perlen i Hermann van Ginchels smykkesamling: ”*1 Guldkæde af ungarsk Guld med 1 Portugaløser udi*”, der vejede ni lod og blev vurderet til 51 dalere¹⁵⁵¹. Hos rådmanden Jochum Steffensen Rostocker fandt man i 1617 to sølvbælter med en sølvknivkæde, to forgyldte bælter, to sølvforgyldte kæder med tre forgyldte smykker, 114 sølvknapper, en sølvdolk, fem par sølvhager og 22 krystalknapper med sølvnavler. Krystalknapper blev ikke vejjet, men de øvrige sølvsmykker og genstande vejede sammenlagt 173 lod.¹⁵⁵² Hertil kom så Jochum Steffensen Rostockers 12 ungarske guldringe, tre stykker guld, to guldsmykker og fem andre guldringe, der til sammen blev vurderet til 128 dalere.¹⁵⁵³ Borgmester Hans Pedersen Wandels beholdning af smykker begrænsede sig i 1623 til syv guldringe, men dertil kom en guldkæde med en dobbeltdukat, en portugisisk guldmønt og tre guldringe, der alle gik i direkte arv til enken Maren Lauridsdatter.¹⁵⁵⁴ Hverken Hans Pedersen Wandels, Hermann van Ginchels eller Jochum Steffensen Rostockers smykker er blevet bevarede til i dag, men for Maren Lauridsdatters vedkommende er vi så heldige, at hun på familiens epitafium er blevet portrætteret med to fingerringe, den ene stjerneformet og den anden firkantet.¹⁵⁵⁵ Måske der her er tale om to af de tre fingerringe, der i henhold til skifteprotokollen skulle gå i direkte arv til hende?

¹⁵⁴⁹ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606. ”*Bomsis*” er et andet ord for Bommes, det tykke mønstrede bomuldsstof, der blev importeret fra Holland. Et livstykke er en tæt ærmeløs beklædning, der fra 1500-tallet anvendtes af både mænd og kvinder.

¹⁵⁵⁰ Wulff (1868-1869): s. 155.

¹⁵⁵¹ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606. En ”*Portugaløser*” var en portugisisk guldmønt.

¹⁵⁵² *Originale skiftebreve*: Jochum Steffensen Rostocker: 26. september 1617.

¹⁵⁵³ Ibid.

¹⁵⁵⁴ *Originale skiftebreve*: Hans Pedersen Wandel: 4. juli 1623.

¹⁵⁵⁵ For Maren Lauridsdatters portræt, hvor også hendes fingerringe kan ses, se Gert Poulsen (1988): s. 259.

På trods af Kejserkrig og ekstraskatter var der fortsat guld- og sølvsmykker at finde i Aalborg efter fredsslutningen i 1629. Jens Andersen Krag, der fik ødelagt alle sine boder og fiskeredskaber under Kejserkrigen, havde i 1630 trods alt efterladt sig 20 sølvknapper, en sølvring, tre guldringe og tre lod perler, mens arvingerne efter Mogens Michelsen Skriver i 1630 kunne mødes i købmandsgården på hjørnet af Slotsgade og Algade og dele rådmandens 18 guldringe imellem sig.¹⁵⁵⁶ Samtlige perler ”*udi et lille Smykke*” tilfaldt alene Mogens Michelsens Skrivers datter Anne, der til gengæld overlod sine søskende 1½ lod perler til deling imellem sig.¹⁵⁵⁷

At krige og ekstraskatter gik ud over rådsaristokratiets smykkebeholdninger kan der ikke herske tvivl om. I skifteregistreringen efter borgmester Niels Iversen Skriver fra 1631 fremgår det, at han havde lånt Christian 4. 300 lod sølv, og 1648-1654 havde hverken Hans Felthuus, Christen Madsen eller Thøger Christensen guldringe, perler eller sølvsmykker at give videre til deres arvinger, der måtte nøjes med husgeråd og service i kobber, tin og messing.¹⁵⁵⁸ Så var Laurids Lauridsens arvinger i 1649 langt bedre stillet, da den afdøde rådmand trods alle landets ulykker efterlod sig guldsmykker, diamanter, perler og sølvtøj for over 2.494 dalere.¹⁵⁵⁹

Karsten Andersens pletskud (1633)

Karsten Andersen må ikke have rystet på hænderne, da han pinsedag 1633 lagde geværkolben til kinden, omhyggeligt tog sigte, trykkede på aftrækkeren og med et brag skød den udskårne træfugl ned fra sin opsatte stang. Med dette pletskud, ved Guds Legems Lavs papegøjeskydning, der fandt sted hvert år ved pinsetide, var Karsten Andersen blevet årets papegøjekonge, hvilket var en af de største æresbevisninger, som en gildebroder kunne opnå.¹⁵⁶⁰ Med titlen som årets papegøjekonge fulgte retten til året igennem at bære en lille sølvpapegøje i en kæde om halsen, så da Guds Legems Lav ved Karsten Andersens død i august 1633 krævede at få tilbageleveret den ”*udi Sølv forgylde Papegøjefugl som salig Karsten Andersen skal have afskudt*” er vi af omveje blevet bekendt med, at Karsten Andersen blev årets papegøjekonge i 1633.¹⁵⁶¹

¹⁵⁵⁶ Originale skiftebreve: Jens Andersen Krag: 6. marts 1630 og Mogens Michelsen Skriver: 26. maj 1630

¹⁵⁵⁷ Originale skiftebreve: Mogens Michelsen Skriver: 26. maj 1630.

¹⁵⁵⁸ Ibid: Lars Hansen Skriver: 30. august 1631, Hans Felthuus: 28. marts 1648, Christen Madsen: 23. januar 1649 og Thøger Christensen: 15. august 1654.

¹⁵⁵⁹ Ibid: Laurids Lauridsen: 16. oktober 1649.

¹⁵⁶⁰ Bodil Frandsen (2007): Til glæde og salighed: s. 75.

¹⁵⁶¹ Originale skiftebreve: Karsten Andersen; 21. august 1633.

Vi ved ikke, hvilket skydevåben, der resulterede i at Karsten Andersen måtte betale fire tønder øl til den efterfølgende lavsfest i gildehuset, men af skifteregistreringen fremgår det, at rådmanden har haft rigeligt at vælge imellem. Ved sin død var han i besiddelse af ”*1 Musket med 1 engelsk Snaplaas, 2 Musketter, 1 lille Vognbøsse, 1 lille Vognbøsse med Snaphane, 1 Bøsse med nederlandsk Laas, 1 Langbøsse, 1 Langbøsse med Messingpursel*”, hvortil kom to par pistoler, et ladegehæng, et langbøssehylster og et spansk krudthorn.¹⁵⁶² Blankvåben manglede heller ikke, da rådmanden ejede en med sølv indlagt kårde og en rapir, som den Johan Ertmand havde været i besiddelse af.

”Noget gammelt Harnisktøj”

Hverken i forhold til skydevåben eller blankvåben er Karsten Andersens våbensamling dog nogen enlig svale blandt rådsaristokratiets medlemmer, hvilket vil fremgå af den efterfølgende oversigt over skifteprotokollernes omtale af skydevåben, blankvåben, rustninger og udstyr.

Rådmand Hermann van Ginchel (1606): Harnisk, spyd og sværd.¹⁵⁶³

Rådmand Niels Christensen (1610): Harnisk med tilhørende rustning og bælte.

Borgmester Frederik Christensen (1616): Et horn, en armbrøst, en langbøsse, et gammelt sværd med sølvdaggert.

Borgmester Hans Pedersen Wandel (1623): Et gammelt harnisk med stormhat og to stålhandsker, to langbøsser, en pistol med hylster, to spyd, en messingstridshammer, en krudtflaske.

Rådmand Jens Andersen Krag (1630): To sværd, to bøsser, en gammel bøsse, 1 hellebard.

Rådmand Johan Ertmand (1632): Et harnisk, et sort fløjlsgehæng med sølvbeslag, to bøsser, en rapir med sølvknap og dupsko, en lang stridshammer.

Rådmand Johan Brandt (1641): En fane i rødt og gult, en indlagt langbøsse, en bøsse, en lille bøsse, tre pistoler, en forsølvet kårde, en kårde, et krudthorn med bånd og gehæng.

Rådmand Hans Felthuis (1648): En langbøsse med hylster, en kårde, et gammelt slagsværd.

Rådmand Rasmus Jensen Holst (1648): Fem fyrlåsbøsser, et par pistoler med hylstre, et par gamle pistoler, en rapir, en forsølvet kårde, to kårder, et bøssehylster, et krudthorn med snore, et andet krudthorn med en sort snor og en kuglepung.

Rådmand Thomas Lauridsen (1654): En fyrlåsbøsse med hylster, en krumsabel, en kårde, et krudthorn med bånd.

¹⁵⁶² Ibid.

¹⁵⁶³ Det i parantes angivne årstal angiver det år, hvor våbensamlingen blev optalt og registreret.

Rådmand Laurids Pedersen (1656): En langbøsse med hylster, to musketter med patroner, en lille fyrbøsse, 1 lille bombøsse, en pistol med hylster, en kårde med lukket fæste, en kårde med messingfæste, en dolk og to krudtflasker.

Borgmester Christoffer de Hemmer (1658): Fem musketter, to bandolerremme, en kårde med stort fæste, en forgyldt kårde, en hugkårde, en lille pistol, to dolke, et spyd.

Der kan udledes flere interessante ting af disse oplysninger. For det første skinner den nye tids prioritering af skydevåben frem for blankvåben, panser og plade klart igennem. I 1600-tallets begyndelse var både Hermann van Ginchel, Niels Christensen og Hans Pedersen Wandel i besiddelse af harnisker, ligesom det her er sværd, spyd, dolke, en messingstridshammer og endda en enkelt armbrøst, der dominerer på skydevåbnenes bekostning. Johan Ertmand er den sidste rådmand, der ejer både et harnisk og en stridshammer, mens det i 1640'erne og 1650'erne er geværer, bøsser og pistoler i forskellige størrelser, der dominerer. Udviklingen understreges af, at der i 1656 på rådmand Johan Sørensen Brincks "*Tømmerkammer*" blandt savklinger, ålejern, bådshager og en masse andet jernskrammel lå "*Noget gammelt harnisktøj*".¹⁵⁶⁴ I modsætning til århundredets begyndelse, hvor rådmand Niels Christensens harnisk efter alle kunstens regler blev vurderet og delt mellem arvingerne, var rustninger nu noget, der var forvist til pulterkammerets småtingsafdeling.¹⁵⁶⁵ En lignende glidende overgang fra spyd og harnisk til skydevåben er der fundet spor af i Kolding og i Nykøbing på Mors, så heller ikke på dette felt er Aalborgs udvikling noget enestående.¹⁵⁶⁶

Et andet aspekt af magistratsmedlemmernes våbensamlinger er, at blankvåben, først i form af sværd og fra 1630'erne repræsenteret ved kårder, rapirer og sabler, optræder i så godt som samtlige af rådsaristokratiets våbensamlinger. Alle borgere, der havde råd til det, gik med kårde, men da netop sværd og kårder dertil var kendetegnede ved at være adels- og officersvåben, spillede disse våben, ud over deres rent praktiske funktion, også en rolle som prestigesymboler.¹⁵⁶⁷ At blankvåben i Aalborg har været forbundet med både prestige og en vis grad af økonomisk formåen, fremgår blandt andet af Johan Ertmands rapir med sølvknap og dupsko og det tilhørende fløjlsgehæng med sølvbeslag, der sammenlagt blev vurderet til ni dalere, mens også Karsten Andersen, Johan Brandt,

¹⁵⁶⁴ *Originale skiftebreve*: Johan Sørensen Brinck: 20. maj 1656.

¹⁵⁶⁵ Ibid: Niels Christensen: 7. marts 1610.

¹⁵⁶⁶ Søren Bitsch Christensen (2010): *De bevæbnede borgere – borgervæbningerne fra 1536 til 1660*: s. 7-8.

¹⁵⁶⁷ Ibid: s. 23.

Rasmus Jensen Holst og Christoffer de Hemmer ejede forsølvde og forgyldte kårder, hvor vurderingsprisen svingede mellem to og seks dalere. Sværdets rolle som magt- og prestigesymbol ses også afspejlet i borgmester Christen van Ginchels portræt, hvor et sværd, muligvis en rapir med stort bøjlefæste og sort gehæng, står lænet op ad søjlen bag ham.¹⁵⁶⁸

Hvad var så formålet med disse omfattende våbensamlinger? Personlig beskyttelse er uden tvivl en væsentlig forklaring på våbnenes tilstedeværelse i en tid, hvor vold og voldsanvendelse var almindeligt accepteret som omgangsform og revselsesmiddel. Hvad enten det nu drejede sig om sværd, dolk eller spyd, var sådanne våben et generelt kendetegn for 1500-tallets mandlige bybefolkning og allerede Christoffer af Bayern havde indskærpet, at det var forbudt at færdes på Aalborgs gader med spændte armbrøster.¹⁵⁶⁹ I 1600-tallet vandt geværer, pistoler og kårder frem på bekostning af spyd, armbrøst og slagsværd, men tiden var fortsat kendetegnet ved svage eller så godt som ikke-eksisterende politimyndigheder, og Aalborg var ikke undtagelsen, der bekræftede denne regel. Byens dragere/vægtre var for få til at opretholde lov og orden, og ved den natlige vagttjeneste, der skulle forhindre indbrud og ildebrand, glimrede borgerne som oftest ved deres fravær.¹⁵⁷⁰ Enhver aalborgenser var derfor primært sig selv nærmest, når det kom til at sikre familie, formue og ejendom mod uvenner, tyve og fulde natteravne, så her kan de skarpladte våben indenfor husherrens behørlige rækkevidde have haft en præventiv virkning.¹⁵⁷¹ Dertil er det nærliggende at forestille sig, at pistolerne og de små og kortløbede ”Fyrbøsser” og ”Bombøsser” på de lange forretningsrejser i ind- og udland har været tiltænkt købmandens personlige beskyttelse imod landevejsrøvere, pirater og ulveflokkene.¹⁵⁷²

Borgervæbningen

Endelig skal Aalborgs borgervæbning tages med i beregningen af våbnenes brug og nytteværdi. Borgervæbningerne, som alle købstædernes skattepligtige borgere var forpligtede til at bidrage til med våben og udrustning, vandt for alvor indpas efter Grevens Fejde. Christian 3. beordrede af flere omgange sine lensmænd til at inspicere rigets borgervæbninger og det fremgik, at aalborgenserne

¹⁵⁶⁸ Appel 2 (2001): s. 995.

¹⁵⁶⁹ Lund 2: s. 469-470 og Wulff (1868-1869): s. 164

¹⁵⁷⁰ Gert Poulsen (1988): s. 119.

¹⁵⁷¹ For eksempler på sådanne natlige overfald i 1600-tallets Aalborg, se Hugo Matthiesen: *Natten*: s. 130-131. Se desuden Lyngby (2006): s. 59.

¹⁵⁷² Torben Witt: *Rejsens besværligheder*: s. 684. Bøsse- og pistolhylstre indikerer dertil, at våbnene har været med på rejser. For en omtale af købmandens våben til rejsebrug, se Ørnbjerg (2009): s. 29 og Wilma Gijsbers: *En vestjysk købmands rolle i verdenshandelen*. Thomas Jensen (ca.1610-1677) fra Ringkøbing: s. 121

havde mere end svært ved at leve op til deres forpligtigelser. Allerede i 1553 måtte kongen indskærpe aalborgenserne, at de skulle holde deres våben og rustninger i god stand, eftersom dette ikke tidligere havde været tilfældet, og i september samme år blev det på det strengeste forbudt aalborgenserne at sælge ud af deres våben.¹⁵⁷³ Ved en mønstring i 1556 stillede borgerbevæbningen med 261 mand, hvoraf de 108 var bøsseskytter, 138 var bevæbnet med harnisk, spyd eller hellebard, og 15 borgere kom bevæbnede, men uden harnisk og rustning.¹⁵⁷⁴

Man ved ikke meget om borgervæbningernes organisering og forhold, men for Aalborgs vedkommende fremgår det, at det i 1583 var borgmester Frederik Christensen, der havde kommandoen over borgervæbningens daværende 419 mand. Ved mønstringer og andre officielle lejligheder har borgmesterens langbøsse og sværdet med sølvdaggerten sikkert været fundet frem, ligesom hans horn vel har været benyttet til at få borgervæbningens opmærksomhed. Fanen i rødt og gult, der stod hos Johan Brandt i 1642, har måske været borgervæbningens felttegn, og at der kunne tjenes penge på salg af udrustning fremgår af varelagret i Hermann van Ginchels krambod fra 1606, hvor der var både stormhatte og krudt til salg.¹⁵⁷⁵ At man i Aalborg, såvel som de andre købstæder, har haft høje tanker om borgerbevæbningernes formåen, fremgår af de skrevne suplikationer og beklagelser fra borgerbevægelsens virke i 1629 og stændermødet i 1638, hvor der blev argumenteret for oprettelsen af en national borgermilit.

Aalborgs borgerbevæbning fik aldrig mulighed for at demonstrere sine færdigheder i praksis, hvilket sikkert var meget heldigt. Kongemagten havde generelt ikke megen fidus til borgervæbningernes militære evner, og for Aalborgs vedkommende provokerede skomageren Jørgen Pøller allerede under Kalmarkrigen den daværende rådmand Jørgen Olufsen med bemærkninger om, at skomagerlavet i tilfælde af et svensk angreb hurtigere ville kunne organisere byens forsvar end borgervæbningen.¹⁵⁷⁶ 1627, 1644, 1657 og 1658 indtog fjendtlige tropper Aalborg, uden at borgervæbningen gjorde noget væsen af sig, og både under Torstenssonfejden og Karl Gustav-

¹⁵⁷³ KB: 5. januar og 29. september 1553.

¹⁵⁷⁴ Tvede-Jensen (1988): s. 120.

¹⁵⁷⁵ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606.

¹⁵⁷⁶ Bitsch Christensen (2010): s. 13-14, hvoraf det fremgår at Christian 4., i forbindelse med en landsdækkende mønstring i 1624, forbød borgerne at drikke på mønstringspladsen og affyre deres våben uden grund. Sådanne påbud blev gentaget i forbindelse med en mønstring i 1634 (Bitsch Christensen (2010): s. 15).

krigene begrænsede de våbenføre borgeres aktiviteter sig til at aflevere deres våben til den svenske besættelsesmagt.¹⁵⁷⁷

På trods af den manglende militære betydning har Ole Degn påpeget, at borgervæbningerne bidrog til at danne et skel mellem de borgere, der havde råd til at anskaffe sig dyre og moderne våben, og byens fattige og våbenløse borgere.¹⁵⁷⁸ At borgerbevæbningen ikke blev sat ind imod Jørgen Pøller og håndværkerne i sommeren 1624, rykker ikke ved det faktum, at et velstående og bevæbnet borgerskab, der ikke mindst var repræsenteret ved borgmestre og rådmænd, stod over for de borgere, der ikke blot var våbenløse, men også pengeløse. Set i det lys kan borgervæbningens tilstedeværelse således i det daglige have haft en dæmpende effekt på eventuelle sociale protester og lokale ballademagere.

Endelig hører det med til historien om borgervæbningen, at borgerne på trods af manglende duelighed og til tider decideret vrangvillighed bestemt ikke var afvisende overfor at benytte visse dele af borgervæbningens elementer, det være sig pragtvåben, faner og andet dyrt udstyr som prestigesymboler.¹⁵⁷⁹ Ikke mindst i forhold til magistratens forkærlighed for prægtigt udsmykkede kårder og rapirer ser antagelsen om våbnenes anvendelsesmuligheder som symboler på rådsaristokratiets politiske ambitioner ud til at have været gangbar for Aalborgs vedkommende. Desuden var der hele idealforestillingen om "*den bevæbnede borger*" der i Aalborg kom til udtryk i den årlige papegøjeskydning. Sidstnævnte begivenhed cementerede nemlig ikke blot gildebrødrenes sociale fællesskab, men optoget til og fra gildehus og skydeplads var en kærdommen lejlighed til at fremvise våben og udstyr over for borgerne, ligesom man ved selve papegøjeskydningen fik afprøvet sine færdigheder i praksis, hvilket Karsten Andersens pletsrud er et udmærket eksempel på.

Fest og fornøjelser

Peter Vibes selskab

Søndag 13. august 1634 deltog Charles Ogier og de øvrige franskmænd i et selskab i Helsingør, der var arrangeret af den københavnske borgmestersøn, og med Frankrig bekendte Peter Vibe. Efterfølgende indskrev Ogier sine indtryk i dagbogen, hvor han roste selskabets kvindelige

¹⁵⁷⁷ Bitsch Christensen (2010): s. 17 og Klitgaard (1955-1956): s. 95-96.

¹⁵⁷⁸ Degn 1 (1981): s. 405.

¹⁵⁷⁹ Bitsch Christensen (2010): s. 30.

deltagere i høje toner og fortalte om underholdningen, der ikke blot havde bestået af ”spøgefuld og munter Passiar”, men også af sang og luthspil, mens ”de mindre Dannede morer sig med Terning- og Kortspil”.¹⁵⁸⁰ Der kom med samme ølkrus på bordet, der i det øjeblik de var tømt, straks blev genfyldt af de tilstedeværende tjenestefolk, mens den franske gesandt fik serveret konfekt og sukkergodt i forgyldte skåle. På trods af at Ogier under bryllupsfestlighederne i København lettere opgivende betroede dagbogen, at, ”hvem man end besøger og hvem der end besøger en, altid gaar det løs med et evindeligt Drikkeri”, efterlod festerne i Helsingør et langt mere positivt indtryk hos franskmanden, og han mindes da heller aldrig i Helsingør at have set ærbare kvinder berusede til sådanne sammenkomster.¹⁵⁸¹

Samtaler, musik, forskellige slags spil, sukkerstads og sidst, men ikke mindst ubegrænsede mængder af alkohol ser ud til at have de vigtigste elementer, når Helsingørs købmandsaristokrati mødtes i festlige og sociale sammenhænge. Vi har ikke overleveret nogle øjenvidneberetninger om lignende fester og selskaber i Aalborg, men via lovgivningen, skifteregistreringerne, retsprotokollerne og *Kancelliets Brevbøger* er det muligt at tegne et billede af, hvordan det gik for sig og gik over gevind, når øllet flød, terningerne snurrede og der blev spillet op til dans i Aalborg.

Da borgmesteren serverede et måltid for meget (1603)

Egentlig skulle man tro, at Frederik Christensen, der grundet sin ”Skrøbelighed” i 1603 havde fået lov til at fratræde sit borgmesterembede, havde planer om at tage den med ro som enkemand, men det viste ikke at være tilfældet. I hvert fald giftede han sig samme år med en vis Margrethe Jørgensdatter og efterfølgende afholdtes der stort bryllupsgilde i gildehuset, hvor der bestemt ikke blev sparet på hverken vådt eller tørt. Bryllupsgæsterne fik i bryllupsdagens løb nemlig serveret ikke blot et, men hele to måltider. Vi ved desværre ikke, hvad menuen bestod af, men hvis man har fulgt de anretninger, der normalt blev serveret ved sådanne festlige lejligheder, er man startet med en steg, der er blevet fulgt af en kødsuppe, flere kødretter og en kage, inden man har afsluttet måltidet med fisk.¹⁵⁸² Af urtekræmmeren Johan Jacobsen Organisters regnskabsbøger fremgår det, at Frederik Christensen skyldte ham 20 dalere, 2½ mark og 4 skilling.¹⁵⁸³ Vi ved ikke, hvad

¹⁵⁸⁰ Ogier: s. 16-17.

¹⁵⁸¹ Ibid: s. 17 og 37.

¹⁵⁸² Troels-Troels Lund 3: Fødemidler. Hverdag og fest: s. 221-223.

¹⁵⁸³ *Originale skiftebreve*: Johan Jacobsen Organister: 9. juli 1616.

Frederik Christensen har købt hos urtekræmmeren, men måske det drejer sig om kandis, konfekt, marmelade og peberkager til borgmesterbrylluppet i 1603?¹⁵⁸⁴

Frederik Christensens gavmildhed gik stik imod Koldingske Reces, der indeholdt flere bestemmelser ”*Om Brølupskost och Barselskost at gjøre*”. Her var det slået fast, at brudgommen måtte byde sine gæster to måltider. Det første måltid skulle serveres efter brudeparret havde været i kirken, mens det næste måltid mad først måtte serveres dagen efter ”*och skal derofver ingen ydermere bekostning göris*”.¹⁵⁸⁵ For år tilbage havde lensmanden indskærpet aalborgenserne denne regel, og den havde alle lige indtil 1603 rettet sig efter, ”*med Undtagelse af Borgemester Frederik Christensen, der for nylig har gjort sit Bryllup og ved imod Paabuddet at gøre to Maaltider om Dagen har givet andre Eksempel til at gøre lignende Bekostning*”.¹⁵⁸⁶

Kancelliets svar faldt prompte. For at forhindre sådanne gentagelser skulle Mandrup Parsberg med det samme anklage Frederik Christensen for lovbrud. Hvis lensmanden har haft magt, som han havde agt, er Frederik Christensen blevet idømt en bøde på 80 mark, 40 mark til kongen og 40 mark til Aalborg by, men nogen større effekt på afholdelsen af bryllupper i Aalborg ser dette afskrækkende eksempel ikke ud til at have haft.¹⁵⁸⁷ Syv år senere, 6. april 1610, blev forordningen om festligholdelse af bryllupper og barnefødsler igen bekendtgjort i samtlige af rigets købstæder.¹⁵⁸⁸

Et sådant i Mandrup Parsbergs øjne skadeligt fråseri var dog ikke noget særsyn i Aalborg. Vi har allerede set de store mængder af øl, vin, hvedebrød, kringler og frugt, der ved enhver given lejlighed blev optrukket og fortæret på rådhuset, og heller ikke ved lavsfesterne i Guds Legems Lavs gildehus blev der sparet på noget. Ved lavsdrikken i anledning af Skt. Valborg i 1634 blev der drukket 10 tønner øl til en samlet pris på 75 sletdalere, hvortil kom kringler og andre madvarer til 10 dalere, der alt sammen blev drukket og fortæret til musikledsagelse fra fløjter og violiner.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁴ Ibid.

¹⁵⁸⁵ CCD 1: s. 48.

¹⁵⁸⁶ KB: 30. juni 1603.

¹⁵⁸⁷ CCD 1: s. 49. Hverken i Aalborgs kæmnerregnskaber eller i lensregnskaberne fra Aalborghus len er der fundet spor af en sådan bøde.

¹⁵⁸⁸ KB: 6. april 1610.

¹⁵⁸⁹ Klitgaard (1931): s. 52

”Mod Aften da de blev lystige” (1615)

Ganske som Karsten Andersen i 1633 havde rådmandssønnen, Mads Andersen Krag, et heldigt skud i bøssen, da han 22. juni 1615 blev valgt til årets Papegøjekonge i Aalborg.¹⁵⁹⁰ Efter endt skydning gik man i samlet procession først til rådhuset, og bagefter til gildehuset længere nede ad Østerå. Som det sig hør og bør, gav Mads Andersen Krag fire tønder øl i gildehuset, men da disse var drukket, inviterede han gæsterne til at fortsætte festen hjemme hos sig selv. Her fortsatte drikkelaget på bedste vis, men da det gik ”Mod Aften da de blev lystige”, kom Anders Knudsen og den lybske købmand Baltser Rauch i totterne på hinanden. Flere vidner fortalte efterfølgende, at ”Den Tid til de skulle begynde at danse, da bad Anders Knudsen Baltser ville drikke ham til”.¹⁵⁹¹ Baltser Rauch ville imidlertid ikke skåle med Anders Knudsen, men svarede ham i stedet ”Hvorfor skulle jeg drikke din Bengel til, har du været i Frankrig og lært Krumspring?”.¹⁵⁹² Denne fornærmelse ville Anders Knudsen ikke finde sig i, så han hev nu glasset ud af Baltseres hånd og slog ham over fingrene med det, så det blødte.

Dette lille intermezzo, som rådstueretten efter al sandsynlighed afgjorde med en bøde til Baltser Rauchs fordel, viser os, at dans med tilhørende musikledsagelse indgik som en del af festlighederne i Aalborg. Da Anders Madsen Krag og flere af gæsterne overværede mundhuggeriet mellem Anders Knudsen og Baltser Rauch ”da de var oppe i Dans og som Dansen var ude”, er det nærliggende at forestille sig, at hele selskabet, mænd som kvinder, har danset til musik, der er blevet leveret af til lejligheden indbudte trommeslagere og fløjtespillere.¹⁵⁹³

Om rådsaristokratiet så selv kunne spille på diverse musikinstrumenter er en anden sag. Rådmand Claus Markvordsen havde i 1645 et clavicordium, et flerstrengt instrument til 20 skilling og rådmandssønnen Christen Brandt var i 1641 i besiddelse af et tilsvarende instrument, der var takseret til 10 dalere.¹⁵⁹⁴ En luth, som den både franskmænd og borgere spillede på til Peter Vibes fest i 1634, er der ikke fundet spor af i Aalborg, men til gengæld omtaler *Kancelliets Brevbøger* både fløjtespillere, trommeslagere og spillemænd i byen, ligesom der i 1663 nævnes en stads-

¹⁵⁹⁰ Mads Andersen Krag var efter alt at dømme søn af Anders Madsen Krag, der nævnes som rådmand i Aalborg 1564-1580. AAR: 30. juni 1615. I sit vidnesbyrd fortalte Mads Andersen Krag, at han inviterede folk med sig hjem ”for Papegøjen”, hvilket bedst kan tolkes, som at det var ham, der havde vundet titlen som årets fuglekonge.

¹⁵⁹¹ Ibid.

¹⁵⁹² AAR: 30. juni 1615. En ”Bengel” er en lømmel, døgenigt eller slubbert.

¹⁵⁹³ Lund 3: s. 379.

¹⁵⁹⁴ *Originale skiftebreve*: Christen Brandt: 8. februar 1642 og Claus Markvordsen: 28. oktober 1645 Om clavicordium, se Lund, 3: s. 372.

musikant.¹⁵⁹⁵ Foruden sine egne musikalske evner forpligtede stadsmusikanten sig til at ansætte tre mænd, der ved bryllupper og andre festlige lejligheder skulle være i stand til at håndtere både violin, trompet, kornet og bassun.¹⁵⁹⁶

Desuden er vi i den heldige situation, at vi med egne ører kan stifte bekendtskab med et musikstykke, der med stor sandsynlighed er blevet spillet i 1630'ernes Aalborg. Øverst oppe på Johan Ertmands epitafium i Vor Frue Kirke befinder der sig skrevne noder, som cand.phil. Ole Kongsted fra Det Kongelige Bibliotek for et par år siden har haft mulighed for at undersøge nærmere. Kongsted kunne i den forbindelse påvise, at der for nodernes vedkommende er tale om en motet af den flamske komponist Andries Pervanage (1543-1591).¹⁵⁹⁷ Så vel spillede man ikke på luth i Aalborg, men ganske som i Helsingør indgik musik som en naturlig del af hverdag og fest i byens, hvad enten det så var den lokale stadsmusikant eller en flamsk komponist, der gav tonerne liv.

”Den sidste okse” (1615)

Charles Ogier karakteriserede kort- og terningspil som fornøjelser for Helsingørs mindre dannede borgere, men det tog man ikke så højtideligt i Aalborg. Allerede i 1587 var det på bytinget blevet forbudt borgerne at forsamle sig med henblik på spil, ”fordi der kom Trætte og Usandfærdighed deraf”, men forbuddet blev øjensynligt ikke overholdt.¹⁵⁹⁸ I hvert fald havde Hermann van Ginchel ”Regnepengehuse”, små beholdere til de møntlignende metalstykker, der blandt blev brugt som spillemærker, til salg i sin krambod.¹⁵⁹⁹

Pinsedag 1615 var tre af vores kommende rådmænd Christen Nielsen Stubdrup, Hybert Snitlach og Christoffer de Hemmer og købmanden Hans Tidemand dybt koncentrerede om at rafle i gildehuset. Indsatsen var ”den sidste Okse”, og her var der ikke tale om en levende stud, men derimod om et oksehoved, altså en tønne vin. Pinsedag var en af de helt store festdage i Guds Legems Lav, og man havde efter alt at dømme fejret højtiden godt og grundigt, da der opstod uenighed om, hvem der egentlig havde slået hvad med terningerne. Først havde Christoffer de Hemmer ladet terningerne rulle uden resultat, men da det så blev Hans Tidemands tur, fik han i tre kast ti øjne på terningen,

¹⁵⁹⁵ KB: 22. marts 1564, 13. februar 1611 og Axel Steensberg: Omgangsskikke: s. 7.

¹⁵⁹⁶ Steensberg: s. 37-38.

¹⁵⁹⁷ Dette er mig venligst oplyst af Ole Kongsted 24. juni 2010.

¹⁵⁹⁸ Gert Poulsen (1988): s. 166.

¹⁵⁹⁹ *Originale skiftebreve*: Hermann van Ginchel: 21. juli 1606.

hvilket bragte det eftertragtede oksehoved indenfor rækkevidde. Noget tyder dog på, at den næppe ædru Hybert Snitlach gav Hans Tidemand en hjælpende hånd, for i det afgørende øjeblik satte han sin drikkekande ned i det bækken, som terningerne blev slået ud i. Det gav det resultat, *”at de 6 Øjne som sidst stod opvendt paa Terningen i Bækkenet blev ikke rigtigt kastet, men blev opvendt da Hybert satte Stoben fra sig i Bækkenet”*.¹⁶⁰⁰ Efterfølgende må der være opstået uenighed om, hvem der egentlig kunne gøre krav på *”Den sidste Okse”*, og sagen endte til sidst i rådstueretten, uden at vi dog kan se, hvordan den endte.

”Det er vundet Spil” (1663)

Kristi Himmelfartsaften 1663 var Laurids Christensen, Jens Eriksen Niels Mogensen Bek, Christian Ottesen Krag, Thomas Knudsen og rådmand Laurids de Hemmer forsamlede hos borgmester Jørgen Olufsens søn, Johan Jørgensen Budtz, hvor man fornøjede sig med det kortspil, som Helsingørs borgere efter Ogiers opfattelse var for fine til at beskæftige sig med. Ligesom med spillet om *”Den sidste Okse”* 48 år tidligere, opstod der igen uenighed om den rette vinder. Vi ved ikke, hvad der blev spillet, men Christen Ottesen Krag kunne på bytinget fortælle, at *”Laurids de Hemmer og Jens Eriksen paa Vor Herres Himmelfarts Dag var i Kortspil tilsammen og Laurids havde udlagt hans Kort, paa et Blad nær, og Jens Eriksen sad med tvende Kortblade i sin Haand, da slog Laurids de Hemmer frivilligt og resolut hans ud, og sagde derhos om Jens Eriksen kunne stikke det, så havde han vundet”*.¹⁶⁰¹

Rådmanden havde dog glædet sig for tidligt, for Jens Eriksen kunne faktisk stikke Laurids de Hemmers kort. Først kastede han *”det ene Blad bort, han havde i Haanden og stak Laurids de Hemmers Blad med det andet”*, inden Jens Eriksen sluttede sin sejr af med et par fingerknips og et triumferende *”Det er vundet Spil”*.¹⁶⁰² Flere vidner fortalte, at Laurids de Hemmer *”blev noget mut derved”* og efterfølgende spurgte Jens Eriksen, om *”han knipsede for ham?”*¹⁶⁰³ Det benægtede Jens Eriksen, men rådmanden tog ikke denne undskyldning for gode varer, og det, der var startet som et gemytligt kortspil, udviklede sig nu til et veritabelt slagsmål med tumult, knytnæveslag, hårryk og knivstik. Inden Jens Eriksen fik væltet Laurids de Hemmer omkuld på en kiste, havde rådmanden held til at stikke ham i armen med sin lommekniv, hvilket resulterede i flere retsmøder og store

¹⁶⁰⁰ AAR: 9. juni 1615.

¹⁶⁰¹ AAB: 22. juni 1663.

¹⁶⁰² Ibid.

¹⁶⁰³ Ibid.

bøder til de implicerede parter.¹⁶⁰⁴ Dette retslige efterspil skal ikke følges her, men hele affæren tjener dog til at underbygge den pointe, at også kortspil kunne få rådmændenes blod i kog i 1600-tallets Aalborg.

Opsummering

Aalborg var ikke Helsingør, og det er heller ikke i Limfjordsbyen, at vi finder deciderede kunstsamlere eller private biblioteker på 500 bind eller mere. Ikke alle magistratsmedlemmer boede i et grundmuret gavlhuse ved Østerå som Jørgen Olufsen, ejede 200 bøger som Hermann van Ginchel eller kunne iføre sig en broderet skjorte som Johan Ertmand. Man må heller ikke forledes til at tro, at rådsaristokratiet ikke bestilte andet end at læse Petrarca og sidde model for Heinrich Kycker. I modsætning til Helsingørs borgerskab, der ifølge Ogiers observationer drak med måde, spillede på luth og ikke nedværdigede sig til at beskæftige sig med terninger og spillekort, tegner der sig i Aalborg et billede af en noget mere robust, stærkt drikkende og ofte dansende gruppe af individer, der gerne satte en tønne vin på højkant i et terningespil, kom i slagsmål over et spil kort, overhængte sig selv med gyldne kæder og ikke sparede på retterne, når der afholdtes bryllup i gildehuset.

Ikke desto mindre bærer rådsaristokratiets købmandsgårde, deres udsmykning, inventar, billeder, bøger, ure, nipsgenstande, smykker, klæder og våben vidnesbyrd om velstand, kvalitetssans og smag for tilværelsens behagelige sider. Rige borgmestre som Jørgen Olufsen, Hans Sørensen Tolder og Christen van Ginchel kanaliserede deres økonomiske overskud over i gavlhuse, malerier og gravminder, mens selv mindre bemidlede rådmænd som Niels Christensen, Mogens Michelsen Skriver og Jens Andersen Krag havde råd til en rigt udsmykket forstue og var i besiddelse af både bøger og smykker. Bogsamlinger og biblioteker fortæller om veluddannede og velorienterede aalborgensere, der interesserede sig for alt fra geografi og guldhorn til jura og jesuittermunke. Borgmestrene lod sig portrættere med symbolerne på deres succes, mens sydamerikanske papegøjer, kokosnødder og østindiske krydderier bragte et eksotisk pust fra den store verden ind i stuer og kamre. For det aalborgensiske rådsaristokratis vedkommende giver det derfor også god mening at tilslutte sig Johan Jørgensen konklusion om *borgernes vide åndelige horisonter*.¹⁶⁰⁵

¹⁶⁰⁴ Om det retslige efterspil, se Gert Poulsen (1988): s. 269-270.

¹⁶⁰⁵ Jørgensen (1957): s. 21.

Man skal vogte sig for at generalisere ud fra oplysningerne fra en enkelt købstad, men meget tyder på, at det aalborgensiske rådsaristokrati ikke blot efterlignede, men også stræbte efter at komme på højde med adelskulturen, hvad enten man som borgmester Christen van Ginchel lod sig male med rapir og draperier i baggrunden, eller som rådmand Laurids Pedersen indrettede sig en jagstue med geværer og gevirer. Vel fandt man ikke gyldenlædertapeter og hjortesale i Aalborg, men ellers var borgerkulturen på en lang række andre områder fuldt ud på højde med det liv og de adspredelser, der udspillede sig på landets slotte og herregårde.

Denne borgerlige efterligning af adelens livsstil er af historikeren Thomas Lyngby blevet karakteriseret som et tegn på, at ”*de vandtætte skotter mellem stændernes ideologiske funktioner var ved at erodere*”, og at borgerne ikke nødvendigvis længere ville finde sig i at stå i anden række, når det kom til tildelingen af politiske embeder og økonomiske privilegier.¹⁶⁰⁶ Lyngby bygger denne konklusion på forholdene i København, men de kan med lige så god ret siges at gøre sig gældende for Aalborg. Når man som det aalborgensiske rådsaristokrati havde økonomisk overskud til at investere i og kopiere adelens kultur og livsførelse, med alt hvad det indebar af separate sovekamre, mange stole, prangende portrætmalerier, tunge guldsmykker, moderne våben, trofæjagt og militær patos var der ikke lang vej til også at stille krav om tilsvarende politisk indflydelse. I 1565 havde rigsadmiral Herluf Trolle slået fast, at alene adelen havde retten til jordegods og gyldne kæder, men da borgerskabet så fik råd til de gyldne kæder, fulgte i sagens natur snart kravene om retten til jordegodset og adgang til adelens øvrige privilegier.¹⁶⁰⁷

¹⁶⁰⁶ Lyngby (2009): s. 161.

¹⁶⁰⁷ Seip: s. 106.

10. Ud af Aalborg – en perspektivering til samtidige magistrater og rådsaristokratier i Norden og Europa

Udgangspunktet for en sammenligning mellem det aalborgensiske rådsaristokratis handelsforhold og økonomiske interesser og investeringer 1600-1660 er den undersøgelse, som historikeren Alexander Francis Cowan i 1986 foretog af patriciatets sammensætning og udvikling i Venedig og Lübeck for årene 1580-1700. Cowan havde netop valgt Lübeck og Venedig, fordi disse byer, med deres autonome status, gunstige beliggenhed og netværk helt frem til år 1800, indtog en særlig position i Østersøen og Middelhavsområdet.¹⁶⁰⁸ I det efterfølgende er det i sagens natur dog primært Cowans undersøgelsesresultater fra Lübeck, der vil være i fokus.

Cowans bog: *The Urban Patriciate – Lübeck and Venice 1580-1700*, udspringer af det forhold, at det europæiske bypatriciat på det sociale plan faktisk ser ud til at have klaret 1600-tallets mange dramatiske omvæltninger i fin stil.¹⁶⁰⁹ De spørgsmål, som Cowan, med udgangspunkt i den trykte litteratur og det kildemateriale, der befinder sig i Archiv der Hansestadt Lübeck, agter at besvare for Lübecks vedkommende, var for det første, hvem der egentlig udgjorde patriciatet i hansestaden 1580-1700, og om der indtraf ændringer i dette patriciats sociale sammensætning.¹⁶¹⁰ Cowan definerede patriciatet som ”*that group of families which had the greatest social, political and economic power in any city and which largely transmitted that power as an inheritance from one generation to the next*”.¹⁶¹¹ I det efterfølgende afsnit vil der være fokus på Lübecks magistrat, bestående af fire borgmestre og ca. 16-20 rådmænd, hvor det er magistratens handelsmæssige og økonomiske interesser, der er fokus på.

Lübeck havde som følge af kombinationen af handelsprivilegier, monopoliseringen af salthandlen og militære sejre over andre af Østersøens søfartsnationer fra 1300-tallet oplevet et massivt økonomisk opsving.¹⁶¹² Ved 1600-tallets begyndelse levede Lübecks magistrat fortsat højt på denne udenrigshandel, men den gode geografiske placering kunne ikke forhindre ændrede internationale handelsmønstre, udefrakommende konkurrence og øget protektionisme fra landene omkring Østersøen. Problemerne skyldtes ikke mindst engelske og hollandske købmænds import af billigt

¹⁶⁰⁸ Alexander Francis Cowan (1986): *The Urban Patriciate. Venice and Lübeck 1580-1700*: s. 16.

¹⁶⁰⁹ Ibid: s. 13.

¹⁶¹⁰ Ibid: s. 2. For en oversigt over Cowans anvendte litteratur og kildemateriale, se: s. 228-229 og 234-237.

¹⁶¹¹ Ibid: s. 4.

¹⁶¹² Ibid: s. 19.

vesteuropæisk salt og klæde til Østersøområdet, en import som bekendt også Aalborg nød godt af. Hertil kom den stigende europæiske interesse for norsk tømmer, en handelsvare, som hansestaden på trods af gode norske forbindelser aldrig i nævneværdig grad havde interesseret sig for.¹⁶¹³

Peter Burkes tese om at manglende afkast i handelsforetagender i 1600-tallet flyttede borgerlige patricierslægters økonomiske fokus over på investeringer i jord og fast ejendom, har Cowan efterfølgende afprøvet på den lybske magistrat.¹⁶¹⁴ Der ses klart en tendens til, at ældre lybske købmænd opkøbte jord og ejendomme, sandsynligvis som en form for pensionsopsparing, og i 1700-tallets begyndelse var meget af det traditionelle købmandsarbejde overladt til udstationerede handelsagenter og oversøiske handelskompagnier. Andre lybske patricierfamilier holdt dog fortsat stædigt fast ved den oversøiske handelsvirksomhed, ligesom de godser og landejendomme, som familierne så endeligt opkøbte, mere fremstod som rekreative områder end egentlige investeringer.¹⁶¹⁵ Patriciatets livsførelse blev altså ikke alle steder afløst af passive investeringer og en ny livsførelse.

På trods af, at det i 1600-tallet gik stærkt tilbage med Lübecks tidligere så dominerende rolle i Østersøområdet og Nordeuropa, var der fortsat muligheder for at drive købmandshandel og tjene penge på det. Man klarede skærene via korneksport til Spanien, dels via gode forbindelser til Slesvig-Holsten, ligesom en målrettet neutralitetspolitik i Trediveårskrigens voksende kaos muliggjorde fortsat handel med oplandet og de omkringliggende byer.¹⁶¹⁶ Så ”*set in its proper context the Lübeck economy in the late sixteenth and seventeenth centuries presents a picture of healthy trading within clearly circumscribed limits*”.¹⁶¹⁷

Da Lübecks udenrigshandel stagnerede omkring år 1600, oplevede Aalborg næsten samtidig et tilsvarende opsving, hvilket ikke mindst hang sammen med den øgede vesteuropæiske efterspørgsel på Nordjyllands korn og stude, der trak Aalborgs handelsveje mod vest frem for mod de traditionelle markeder i øst. Som Lübeck oplevede 1600-tallets Aalborg fra og med 1620'erne også en vis økonomisk stagnation, men, ganske som i Lübeck, klarede mange borgmestre og rådmænd disse udfordringer og bibeholdt dermed også frem mod Enevælden en væsentlig velstand. Burkes

¹⁶¹³ Ibid: s. 23.

¹⁶¹⁴ Peter Burke: *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century elites*: s. 104 og 109 og Cowan (1986): s. 178.

¹⁶¹⁵ Cowan (1986): s. 25-27

¹⁶¹⁶ Ibid: s. 26-27.

¹⁶¹⁷ Ibid: 27

tese om overgangen fra driftige og entreprenante købmænd til passive patriciere, der blot levede af renter og lejeindtægter, og som kun sås for enkelte lybske patricierfamilier, kan heller ikke bekræftes af forholdene hos Aalborgs rådsaristokrati. På trods af at gentagne fjendtlige besættelser og et konstant stigende skattetryk i stigende grad vanskeliggjorde det aalborgensiske rådsaristokratis udenrigs- og indenrigshandel 1627-1660, var der fortsat kapital til og interesse for investeringer i oversøiske handelskompagnier, byggegrunde, forlagsvirksomhed, børnehus og efter 1660 også herregårde, ligesom Johan Brandts sønner i 1640'ernes begyndelse fortsat havde mod på at etablere selvstændig købmandsvirksomhed med alt hvad det indebar af udenlandsophold, engelsk klæde, studeflokke og kramvarer. Ganske som i Lübeck var der i Aalborg en tendens til, at ældre købmænd, blandt dem Didrik Grubbe og Christen van Ginchel, nedprioriterede udenrigshandlen til fordel for ejendomme og udlejningsvirksomhed, men særligt passive blev de dog ikke af den grund.

Som i Lübeck var der her tale om risikospredning frem for passiv livsførelse som rentier. Studehandlen var efter Kejserkrigen simpelthen blevet for risikabel for Didrik Grubbe, så i stedet for postede han penge i ejendomme og havde desuden en vis forlagsvirksomhed med leverancer af forarbejdede skind til byens håndværkere. Christen van Ginchels overgang fra storkøbmand til godsadministrator hang heller ikke sammen med et decideret mentalitetsskifte, men skal snarere forklares med ødelæggelsen af hans handelsflåde under Torstenssonfejden. Pakhuset ved Østerå, oprettelsen af stadsvinkælderen og forslaget om et afrikansk handelskompagni bærer også præg af en vis risikospredning og omfordeling af økonomiske aktiver.

Sammenholder man min undersøgelse af rådsaristokratiets rekrutteringsgrundlag og sociale sammensætning med de tilsvarende forhold på 1500-1600-tallets norske og svenske rådhus springer en række lighedspunkter i øjnene. For de svenske købstæders vedkommende har Sofia Gustafson kun fundet få spor af et decideret svensk bypatriciat i 1500-tallet, hvilket afspejler situationen i Aalborg omkring 1600.¹⁶¹⁸ Gustafson forklarer manglen på svenske patriciere med, at magistratsmedlemmerne som oftest var rige købmænd, der var stærkt engagerede i Sveriges oversøiske handel, hvilket var ensbetydende med høj mobilitet.¹⁶¹⁹ Den høje børnedødelighed, der gjorde det svært at sikre arvefølgen spillede også en rolle, hvortil kom sønner, der simpelthen var for uacceptable eller inkompetente til at beklæde et rådmandseembede. Endelig måtte der i henhold til svensk lovgivning ikke sidde mere end fire medlemmer fra den samme familie i magistraten,

¹⁶¹⁸ Sofia Gustafsson: *Succession in Medieval Swedish Town Councils*: s. 194 og 196.

¹⁶¹⁹ *Ibid*: s. 197.

hvilket var en bestemmelse, der efter alt at dømme blev overholdt til punkt og prikke.¹⁶²⁰ Frem for gode slægtsforbindelser ser de svenske valgbarhedskriterier ud til at have været rigdom, godt rygte og tiden til at passe det daglige arbejde på rådhuset.

Heller ikke for 1600-tallets norske købstæder er det relevant at tale om tilstedeværelsen af et decideret bypatriciat, da man i 1600-tallet så et stærkt element af ind- og udenlandske tilflyttere i magistratskredsene.¹⁶²¹ Blandt de få undtagelser var Tønsberg, hvor Holck-slægtens fædre, sønner og svigersønner fra 1547 dominerede magistraten i næsten et helt århundrede, ligesom der også i Bergen ses tendenser til at visse borgmester- og rådmandsfamilier igennem flere årtier satte den politiske dagsorden på rådhuset.¹⁶²²

I forhold til forklaringerne på fraværet af patricerslægter på de norske og svenske rådhus er der flere lighedspunkter med 1600-tallets Aalborg. Ganske vist fandtes der i Danmark ingen love, der begrænsede antallet af siddende familiemedlemmer i magistraten, men købmandsstandens høje mobilitetsfaktor og børnedødeligheden genkendes også fra aalborgensiske borgmester- og rådmandsfamilier. Ikke blot købmandshandlen, men også andre erhverv, embeder og uddannelsesforløb spredte rådsaristokratiets sønner ud over hele Danmark og Europa. I forhold til den høje dødelighed tyder meget på, at den politiske magtbase, som Aalborgborgmesteren Michel Hansen i 1520'erne sikrede børn og børnebørn, døde med oldebarnet Ture Frederiksen i 1616. På gravminderne i Aalborgs kirker viser små røde kors over hovederne på både spædbørn og teenagere at langt fra alle fra Aalborgs førende familier nåede til skelsår og alder (se **illustration nr. 4 og 6**). I modsætning til de Gustafsons konklusioner er der i det bevarede kildemateriale fra Aalborg til gengæld ikke fundet direkte spor af, at borgmestersønner, udenlandske købmænd eller tidligere slotsskrivere skulle være blevet nægtet en rådmandspost på grund af dårlig opførsel og decideret inkompetence.

Hvad angår rekrutteringen af tidligere embedsmænd til rådmandsposterne, har Øystein Rian i *Bratsberg på 1600-tallet* påpeget, at fogeder fra den norske lens- og lokaladministration, der var umedgørlige, eller havde været i konflikt med den lokale lensmand og Skiens magistrat, blev

¹⁶²⁰ Gustafson: s. 198.

¹⁶²¹ Anders Bjarne Fossen: *Borgerskabets by 1536-1800*: s. 254 Finn-Einar Eliassen: *Småbyenes storhetstid. Ca. 1500-1830*: s. 167.

¹⁶²² Finn-Einar Eliassen (2009): s. 259-260.

opfattet som uegnede og uværdige til en rådmandspost.¹⁶²³ Tester vi nu Rians konklusion på Aalborg har Hans Sørensen Tolder med sine krav om betaling af ølacissen sikkert ikke gjort ham særligt populær på rådhuset, hvilket også afspejler sig i baggrunden for hans erhvervelse af borgmesterembedet. Til gengæld er det straks lidt mere tvivlsomt om ellers oplagte aalborgensiske rådmandskandidater som den stenrige Jens Bang og borgmester Didrik Grubbes koleriske svigersøn Peter Røring bevidst fravalgte en rådmandspost eller på grund af deres opførsel blev direkte forhindret i at opnå et sådant embede.¹⁶²⁴ Inddrag dertil de eksisterende oplysninger om udnævnelsesalderen og det faktum at så godt som alle borgmestre først måtte gøre sig deres erfaringer som rådmænd. Det indikerer alt sammen, at det var alderen, evnerne, velstanden og opførslen, der vejede tungest, når de tomme pladser på Aalborg rådhus skulle udfyldes.

Dermed ligger rekrutteringsforholdene også på linje med forholdene ude i Europa. Vedrørende rekrutteringspolitikken til 1500-1600-tallets europæiske magistratsposter har Christopher R. Friedrichs konkluderet, at "...it was a fundamental norm of European urban life that cities were supposed to be ruled by men, who had obtained their power not by inheritance, but by some process of election or selection".¹⁶²⁵ De fleste europæiske byer havde derfor en "open elite", hvor det ikke var slægten, men derimod formuen, erfaringerne og personligheden, der gjorde udslaget, når der skulle findes nye rådmænd.¹⁶²⁶ I den forbindelse var optagelsen af tilflyttere med kapital, know how og netværk af allerstørste vigtighed for rådsaristokratiets fortsatte politiske overlevelse og bevarelsen af gruppens økonomiske og sociale position.¹⁶²⁷

I artiklen *The Son-in-Law Principle: Dynasties in Government and Trades in Early Modern Danish and Norwegian Towns* har Finn-Einar Eliassen fremhævet rekrutteringen af det siddende rådsaristokratis nevøer og svigersønner til de ledige borgmester- og rådmandsposter.¹⁶²⁸ Ganske som i Aalborg var mange andre danske og norske købstæder i 1500-1600-tallet præget af et stort antal af velstående og ugifte købmænd, der flyttede til Danmark og Norge for at drive handel og købmandskab her. Sådanne rige tilflyttere kunne de allerede etablerede borgmester- og rådmandsfamilier se deres fordele ved at lukke ind i varmen via ægteskaber og tildelingen af

¹⁶²³ Øystein Rian: *Bratsberg på 1600-tallet*: s. 103-104.

¹⁶²⁴ Om Jens Bangs anstrengte forhold til Aalborgs rådsaristokrati, se Ørnbjerg (2005): s. 101-113. For en beskrivelse af Peter Rørings hidsige sindelag, se Riismøller (1948): s. 60-61.

¹⁶²⁵ Friedrichs (2000): s. 13.

¹⁶²⁶ Ibid: s. 20

¹⁶²⁷ Christopher R. Friedrichs (1995): *The Early Modern City 1450-1750*: s. 192.

¹⁶²⁸ Eliassen (2009): s. 258.

rådmandsposter. Med disse virkemidler blev tilflytterne optaget i byens toneangivende kreds, hvormed de forpligtede sig på at varetage rådsaristokratiets interesser og frasagde sig muligheden for at fremme deres egne økonomiske, politiske og sociale dagsordener.¹⁶²⁹ Eliassen tilslutter sig desuden Friedrichs' antagelse om, at intet rådsaristokrati kunne overleve ret lang tid uden tilførsel af frisk blod udefra, og det var i den forbindelse, at de nye svigersønner kom på banen.¹⁶³⁰

Kaster vi nu et blik på Aalborg er der næppe tvivl om, at magistraten også her i årtier baserede sin overlevelse på rige og kompetente tilflyttere som Niels Iversen Skriver, Hans Pedersen Wandel, Johan Ertmand, Didrik Grubbe og Hans Felthuis. Hvor udtalt svigersønnernes dominans så har været blandt medlemmerne af Aalborgs rådsaristokrati, er det straks lidt mere besværligt at fastslå. Vi husker Morten Borthuis' frygt for den tidligere borgmester Jørgen Olufsens prætorianergarde af svogre og svigersønner i rådstueretten, men samtidigt kunne det dokumenteres, at historikeren Gert Poulsens antagelse, om at magistraten i 1660 var totalt domineret af svogre og svigersønner, ikke var korrekt.

Afprøver vi Eliassens tese om svigersønnernes dominerende position på Aalborg rådhus, er det et broget billede, der tegner sig. Blandt de 11 borgmestre var de første fire: Jørgen Olufsen, Christoffer de Hemmer, Christen van Ginchel og Hans Sørensen den yngre gift med aalborgensiske borgmestredøtre, så de falder altså fint ind i kategorien (se **bilag 4**). En femte borgmester, Daniel Calow, var i sit første ægteskab gift med en datter af borgmester Didrik Grubbe, mens hustruen i Calows tredje ægteskab var en borgmesterdatter fra Mariager, hvor Calow på dette tidspunkt havde investeret i gården Kragelund.¹⁶³¹ I disse fem tilfælde kan ønsket om magtfulde svigersønners optagelse og integration i rådsaristokratiet i henholdsvis Aalborg og Mariager have spillet en rolle, men samtidigt er det for Aalborgs vedkommende interessant at se, at borgmestrene Hans Pedersen Wandel, Hans Sørensen Tolder og Lars Hansen Skriver allerede var gift med borgmestredøtre fra Ribe og Randers, da de indtrådte i magistraten, mens der ikke eksisterer oplysninger om, at de sidste to borgmestre, Frederik Christensen og Niels Iversen Skriver skulle have giftet sig med lokale borgmestredøtre. Disse sidste fem borgmestre må altså have haft andre kvaliteter med i bagagen (se **bilag 4**). I forhold til rådmændene er der store huller i vores viden om valg og fravalg af ægtefæller, men trods alt kan det udledes, at tilflytterne Hermann van Ginchel, Johan Ertmand,

¹⁶²⁹ Ibid: s. 262.

¹⁶³⁰ Ibid.

¹⁶³¹ Tauber og Nielsen: s. 104-105 og Olesen (1972): s. 88.

Hybert Snitlach og Jacob Johansen van Distelberg blev gift med borgmester- og rådmandsdøtre fra Aalborg, mens den tidligere slotsskriver Karsten Andersen giftede sig med Hans Pedersen Wandels enke (se bilag 4). Eliassens ”*The son-in-law principle*” kan altså også have gjort sig gældende i 1600-tallets Aalborg.

På trods af at rekrutteringspuljen af nye rådmænd i 1650’erne overgik fra velstående købmænd og tidligere embedsmænd til mindre bemidlede borgere, ses der på intet tidspunkt i Aalborg tendenser til dannelsen af de slægtsbaserede og eksklusive patricerslægter, der i 1600-tallet kendes fra Venedig i Italien og Nürnberg og Nördlingen i det tysk-romerske kejserrige.¹⁶³² Som i så mange andre europæiske byer havde Aalborgs rådsaristokrati derfor mere karakter af ”*an open elite*”, hvis optagelseskriterier ikke var baseret på blodets bånd. I forlængelse heraf kan man så spørge, hvad der motiverede købmænd og embedsmænd til at søge optagelse i denne åbne elite? Hvad fik man til gengæld for den tidskrævende arbejdsindsats, som man lagde på rådhuset? Som i Aalborg var det i Norden og Europa ikke lønnen, men snarere prestigen, positionen, magten og muligheden for dannelsen af stærke økonomiske og sociale netværk, der motiverede folk til at engagere sig i magistratsarbejdet.¹⁶³³ Samme fordele og muligheder var i spil, da Christoffer de Hemmer, Niels Hansen Kræmmer og Just Nielsen i 1630 takkede ja til en rådmandspost. I takt med den voksende arbejdsbyrde og handlens tilbagegang i 1640’erne-1650’erne skal de beskedne lønudbetalinger dog nok i højere grad end tidligere inddrages blandt motivationsfaktorerne for at modtage et rådmandsembede i Aalborg, men ellers var det primært drømmen om magten og æren, der trak.

Vender vi blikket fra de sociale forhold mod lokalpolitikken ses der mellem 1500-1600-tallets norske købstæder og Aalborg flere lighedspunkter. Ganske som Aalborg var det også hensigten, at de norske købstæders interne administration og forvaltning skulle reformeres efter forskrifterne i Christian 4.s store købstadsreform fra 1619, men heller ikke her fik købstadsreformen magt, som den havde agt, da dens implementering også her afhang af de lokale lensmænds engagement i sagen.¹⁶³⁴ Selv om købstadsreformen ikke blev ført ud i livet, genfinder man i Norge de samme tendenser til øget indblanding fra kongemagtens side. I 1604 fik Trondhjems magistrat kongens ordre til at opføre et nyt rådhus, i 1610 skulle der i samme by ansættes embedsmænd til at undersøge varernes beskaffenhed, mens de lokale lensmænd i henholdsvis Fredrikstad (1614) og i

¹⁶³² Friedrichs (2000): s. 19-20.

¹⁶³³ Eliassen (2006): s. 172. Om fraværet af decideret aflønning for magistratsarbejdet, se Friederichs (2000): s. 18-19.

¹⁶³⁴ Eliassen (2006): s. 173.

Tønsberg (1617) slæbte borgmestrene i retten for tjenesteforsømmelse, da man ikke havde leveret de af kongen udskrevne bådsmand.¹⁶³⁵ En sådan indblanding var dog ikke kun til borgmestrenes og rådmændenes fortræd. Allerede i 1607 var de norske rådstueretter blev opgraderet til underretter, mens det traditionelle lagmandsembedes dommerfunktioner til gengæld blev nedprioriteret til fordel for magistraternes og rådstuerettens indflydelse.¹⁶³⁶ Ganske som det var tilfældet i Aalborg samarbejdede konge og norske købmænd desuden om at begrænse hansestædernes økonomiske indflydelse til glæde for skatteudskrivningerne og det lokale erhvervsliv.¹⁶³⁷

Tendensen til indblanding i det traditionelle middelalderlige bystyre ses ikke blot i Norden, men faktisk over hele 1500-1600-tallets Europa.¹⁶³⁸ Selvstyrets svækkelse hang sammen med den militære revolution, hvor enorme lejehære, krudt og kugler i 1550'erne afløste Middelalderens militære fokus på pansret adelsrytteri, sværd og lanse. Kun den etablerede kongemagt kunne løfte disse rekrutterings- og finansieringsopgaver, hvilket gjorde staten til den eneste ihændehaver af voldsmonopolet og dermed også til den suveræne magtinstitution.¹⁶³⁹ Den klassiske domænestat, hvor statsbudgettet blev finansieret af indtægterne fra krongodset afløstes nu gradvis af skattestaten, hvis finansieringsgrundlag afhang af den direkte beskatning af befolkningen.¹⁶⁴⁰ Europas byer mærkede da også først og fremmest den nye statsmodel i form af de hyppigere og hyppigere skatteopkrævninger, der fra 1620'ernes slutning også ramte Aalborg med fuld styrke.¹⁶⁴¹

Men fyrsterne lod det ikke blive ved skatteudskrivningerne alene. Ganske som i Aalborg, Trondhjem, Frederiksstad og Tønsberg fulgtes skatteudskrivningerne af fyrsternes ordrer, krav og spørgsmål om alt fra bybefæstningens vedligeholdelse til fattigforsorgens organisering og implementeringen af nye politivedtægter.¹⁶⁴² Europas borgmestre og rådmænd fik sværere og sværere ved at imødekomme de mange krav, der fulgte i skattestaternes kølvand, hvilket ifølge Cowan resulterede i "... *the increasing importance of lawyers and the creation of specialised bodies to deal with individual aspects of government.*"¹⁶⁴³

¹⁶³⁵ Ibid: s. 175

¹⁶³⁶ Ibid: s. 178. De norske lagting havde samme funktioner som de danske landsting. Lagmanden var lagtingets dommer og kongelig embedsmand (Rian: s. 28)

¹⁶³⁷ Eliassen (2006): s. 166-167.

¹⁶³⁸ Cowan (1998) s. 42 og Friedrichs (2000): s. 66-67.

¹⁶³⁹ Friedrichs (2000): s. 67 og Knud J.V. Jespersen (1999): *Stat og nation*: s. 87.

¹⁶⁴⁰ Jespersen (1999): s. 89 og Richard Bonney: *The European Dynastic States*: s. 352.

¹⁶⁴¹ Friedrichs (2000): s. 67.

¹⁶⁴² Clarke: s. 204 og Cowan (1998): s. 42.

¹⁶⁴³ Cowan (1998): s. 40.

Der ses ingen advokater eller jurister på Aalborg rådhus 1600-1660. Til gengæld er der ingen tvivl om, at de tidligere fogeder, skrivere og toldere, der blev rådmænd, bragte uddannelse, erfaring og administrative evner med sig og dermed opfyldte og udfyldte de samme funktioner som juristerne på de europæiske rådhus. Tendensen til øget specialisering og uddelegering af de mange nye arbejdsopgaver, findes desuden i fuldt mål i Aalborg i årene efter Kejserkrigen, hvad enten det nu drejer sig om befæstningen, havnens vedligeholdelse eller sikring af toldkistens indhold. I forhold til den manglende vilje og evne til at varetage disse arbejdsopgaver dumper Aalborgs rådsaristokrati efter 1629 med et brag. Hvis det kan være en trøst, ligger magistraten i forhold til sådanne fiaskoer så helt på linje med niveauet i mange andre europæiske byer 1500-1800.¹⁶⁴⁴

En ting var ekstraskatter og arbejdsbyrde, der var skattestaternes bidrag til udhulingen af magistraternes traditionelle magtbase. Også nedefra kom det europæiske magistratsvælde i stigende grad under pres, for byernes brede befolkningslag fandt sig nemlig ikke i hvad som helst, når krige og kriser bankede på døren. I den forbindelse har Christopher Friedrichs i *"Urban Politics in Early Modern Europe"* opridset tre potentielle konfliktområder mellem magistrat og borgere 1450-1750. Det drejede sig først og fremmest om stabile brød- og kornforsyninger og for det andet om religiøse forhold, ligesom borgerne i forbindelse med høje skattestigninger, krigsfare og rygter om korruption og nepotisme ofte blev motiveret til at stille højlydte krav om aktindsigt og indflydelse på magistratsarbejdet og den daglige forvaltning.¹⁶⁴⁵ Bortset fra religiøs uro, der ikke var en aktuell trussel i det strengt lutheransk ortodokse Danmark, genkendes de to andre konfliktmønstre fra Aalborg.¹⁶⁴⁶ Jørgen Pøllers organiserede håndværkerprotester i 1624 var en kombination af ønsket om stabile kornpriser og rene linjer i Jørgen Olufsens embedsførelse, mens beklagelserne over magistratens taksering af de hastigt stigende ekstraskatter i 1644 resulterede i introduktionen af de takserborgere, der allerede burde have været en realitet i 1619. Jens Bangs krav om offentlig kontrol af magistratens regnskabsførelse genkendes desuden fra Frankrig, hvor borgerne i byen Angers i 1650 krævede, at magistraten fremlagde byens regnskaber under åben himmel foran byens katedral, så alle borgere kunne følge med.¹⁶⁴⁷ Mens Aalborgs rådsaristokrati efterfølgende måtte stå skoleret overfor lensmanden og Danske Kancelli, havde borgerne i Angers ikke det store held med kravet om aktindsigt.¹⁶⁴⁸ Det franske eksempel tjener til gengæld til at underbygge den pointe, at

¹⁶⁴⁴ Clarke: s. 204.

¹⁶⁴⁵ Friedrichs (2000): s. 27-33

¹⁶⁴⁶ Om den lutheranske ortodoksi i 1600-tallets Danmark, se Scocozza (2003): s. 121-125.

¹⁶⁴⁷ Friedrichs (2000): s. 33.

¹⁶⁴⁸ Ibid.

rådsaristokratiets manglende indflydelse på den førte lokalpolitik ikke var et særligt aalborgensisk fænomen, men derimod et generelt europæisk udviklingstræk.

Skattestaternes voksende afhængighed af skattebevillinger til opretholdelse og vedligeholdelse af hær og flåde åbnede også op for landspolitisk indflydelse. I Spanien, Frankrig og England havde byer og velstående borgere via parlamenter, provinsforsamlinger og stændermøder i århundreder haft mulighed for at øve indflydelse på fyrsternes skatteopkrævninger og dermed også på rigets militære forhold og den førte udenrigspolitik.¹⁶⁴⁹ Først med Christian 4.s behov for finanser til opretholdelsen af det permanente forsvarsberedskab fik det aalborgensiske rådsaristokrati med stændermødernes genindførelse i 1638 en sådan officiel politisk platform, som man forsøgte at udnytte til fulde i årene frem mod Enevældens indførelse. Allerede før 1638 havde rådsaristokratiet i Aalborg dog forsøgt at fremme både deres egen og de jyske købstæders politiske og økonomiske dagsorden via direkte henvendelser til hoffet og regeringen. I sommeren 1629 repræsenterede først den jyske borgerbevægelse og dernæst det aalborgensiske rådsaristokrati derfor også de nyeste tendenser indenfor det europæiske rådsaristokratis politiske aktivisme. I takt med skattestatens voksende voldsmonopol var de tider forbi, hvor en by kunne gøre sig forhåbninger om at tvinge en afgørelse igennem med våbenmagt.¹⁶⁵⁰ Af samme årsag gik vejen til skattefritagelser og nye handelsprivilegier til glæde for byen i almindelighed og for rådsaristokratiet i særdeleshed nu via udstrakt samarbejde mellem rådhuset og hovedstadens regeringskontorer.¹⁶⁵¹ Midlerne hertil var sådanne supplikationer, ansøgninger, bønsskrifter og delegationer som dem Hans Sørensen Tolder og hans medsammensvorne benyttede sig af i sommeren og efteråret 1629.¹⁶⁵²

Da vores gamle bekendte, franskmanden Charles Ogier, i 1636 besøgte Lübeck, skrev han om de lybske patricierfamilier, at de *"....in dress and deportment have something of the pride of the Spaniard thinking themselves fine and content because their town is head of the Hanse and one of the greatest of the Imperial Cities"*.¹⁶⁵³ Om Hermann van Ginchel, Hans Pedersen Wandel og Hans Felthuis har været i besiddelse af samme selvværdsfølelse som de lybske patriciere er et åbent spørgsmål, men købmandsgårde, verdslige portrætmalerier, kirkernes gravminder og det høje politiske aktivitetsniveau 1629-1660 vidner om, at det aalborgensiske rådsaristokrati var i

¹⁶⁴⁹ Bonney: 323-328.

¹⁶⁵⁰ Friedrichs (2000): s. 67

¹⁶⁵¹ Ibid: s. 71.

¹⁶⁵² Clarke:s. 204

¹⁶⁵³ Cowan (1986): s. 37.

besiddelse af en god portion stolthed og standsbevidsthed og dertil havde ganske høje tanker om sig selv.

Selvværdet fejlede altså øjensynligt ikke noget i Aalborg, men kan man deraf drage den slutning, at rådsaristokratiets åndelige og materielle kultur var på niveau med den tilsvarende udvikling ude i Europa? Kaster vi først et blik på boligen og alt hvad deraf følger af indretning, rumdeling og møblement, ses der en række lighedspunkter mellem Aalborg og de tilsvarende europæiske forhold. Bindingsværk og sten var de foretrukne byggematerialer og rådsaristokratiet samlede bolig og købmandsforretning i to etagers gavlhuse med sidebygninger til brug for stalde, magasiner og lagerrum. Stueetagen var forbeholdt butikken, mens spise-, sove-, og adspredelsesfaciliteterne befandt sig på første sal og beboernes sovekamre så var at finde på etagen ovenover.¹⁶⁵⁴ Ude i Europa var sådanne købmandsgårde og borgerhuse en realitet omkring år 1600.¹⁶⁵⁵ Vi kender ikke sovekamrenes nøjagtige placering i borgmester Jørgen Olufsens gavlhus og rådmand Niels Christensens hjørneejendom ved Østerå, men ellers opfylder disse to aalborgensiske købmandsgårde faktisk ovenstående etage-og funktionsdeling til punkt og prikke. I forhold til indretning og rumdeling i de aalborgensiske købmandsgårde kan der også drages en række interessante paralleller til den tilsvarende udvikling i 1600-tallets Holland.

Hollænderen og den senere rådmand Hermann van Ginchel kunne allerede ved første trin over dørtærsklen have følt sig hjemme i Aalborgs købmandsgårde, hvis indretning og inventar i mangt og meget ikke ville adskille sig fra, hvad han havde været vant til i de hollandske borgerhuse. De senge, borde, skabe, billeder, bøger og husgeråd i ler, tin, kobber, messing og ædelmetal, der kendetegnede velstående hollandske købmandshjem, ville Hermann van Ginchel også have kunnet finde i de adskillige borgmester- og rådmandshjem i Aalborg.¹⁶⁵⁶ Hollændernes smag for komfortable private værelser, mange stole, malerier og spejle genfindes i Christoffer de Hemmers og Karsten Andersens købmandsgårde, ligesom Aalborgstuens rolle som modtagelsesværelse for gæster og forretningsforbindelser også kendes fra Barlottihuset i Amsterdam, der blev opført 1617-1618.¹⁶⁵⁷ De tendenser til flere stole, særskilte sovekamre og private kontorer og arbejdsværelser som vi fandt spor af i Aalborg 1600-1660, genfindes ikke blot i Holland, men også på europæisk

¹⁶⁵⁴ Cowan (1998): s. 127-129.

¹⁶⁵⁵ Ibid: s. 129.

¹⁶⁵⁶ Schama: s. 315-316.

¹⁶⁵⁷ Ibid: s. 313.

plan, hvor det var borgerstandens øgede krav om personlig komfort, privatliv og arbejdsro, der resulterede i det voksende antal af sådanne nye siddemøbler og private gemakker.¹⁶⁵⁸ Når en sådan rumdeling i det hele taget kunne lade sig gøre, skyldtes det tilstedeværelsen af flere og mere mobile varmekilder i form af de kakkelovne, der fandtes i rådmand Karsten Andersens *Vinterstue* og i borgmester Christoffer de Hemmers *Lillestue*.¹⁶⁵⁹

Så vidt boligindretningen, hvor Aalborgs rådsaristokrati altså fint fulgte med i de nyeste europæiske trends indenfor rumdeling, privatliv og personlig komfort, men hvad med rådsaristokratiets kulturelle interesser og fritidsfornøjelserne? I 1500-1600-tallet var mange europæiske borgere at betragte som intellektuelle, hvad enten de nu skrev bøger, komponerede musik eller samlede på kunst.¹⁶⁶⁰ Blandt Aalborgs rådsaristokrati er der desværre ikke fundet spor af forfattere, komponister og kunstsamlere. Hvor det står lidt sløjt til med musikken, er der til gengæld rigeligt med bøger, billeder, boghandlere og kunstmalere i byen, og bevæger vi os nu til 1600-tallets norske købstæder genkendes mange af de kulturelle træk, der kendetegnede det aalborgensiske rådsaristokrati. I Bergen fandtes også bibler, huspostiller, salmebøger og bønnebøger og for den verdslige litteraturs vedkommende var det ligesom i de aalborgensiske bogsamlinger historie, topografi, rejsebeskrivelser og kongelige forordninger, der optog pladsen på hylderne.¹⁶⁶¹ Blandt det bergensiske borgerskabs andre fornøjelser var desuden både kort- og terningspil, ligesom en sikker publikumsmagnet var de to årlige skiveskydninger, hvoraf der for den ene skydning vedkommende var tale om en ”papegøyeskytning” som den der fandt sted i Aalborg ved pinsetide.¹⁶⁶² Aalborgborgmesteren Niels Iversen Skrivers søn Hans Nielsen, der blev laugmand og jurist i Norge, ville derfor næppe have haft besvær med at finde til rette i Bergen.¹⁶⁶³

Både i forhold til bolig, møbler, pragt- og pyntegenstande efterlignede det aalborgensiske rådsaristokrati den danske adelsstand pragtlystne og privilegerede livsstil, men heller ikke en sådan opførsel er noget særligt aalborgensisk fænomen. Efterligningen af adelsstandens livsstil, der er et generelt kendetegn for 1600-tallets europæiske rådsaristokrater, hang sammen med, at den eneste mulighed for at opnå en højere social status og deraf følgende nye sociale og økonomiske

¹⁶⁵⁸ Raffaella Sarti: *Europe at home*: s. 130-131.

¹⁶⁵⁹ Ibid: s. 118-119.

¹⁶⁶⁰ Friedrichs (1995): s. 210.

¹⁶⁶¹ Fossen: s. 320.

¹⁶⁶² Ibid: s. 323-324.

¹⁶⁶³ Tauber og Nielsen: s. 97.

muligheder var erhvervelsen af en adelstitel.¹⁶⁶⁴ I Holland, England, Frankrig og Spanien gav sådanne borgerlige ambitioner sig udslag i erhvervelsen af jord, herregårde, gyldne våbenskjolde og fornemme titler, mens sådanne investeringsmuligheder først blev muliggjort i Danmark fra og med Enevældens indførelse i 1660.¹⁶⁶⁵ På trods af at adelsvælde og lovgivningen bremsede sådanne borgerlige køb af jord og investeringer i Danmark tyder alt på, at Aalborgs rådsaristokrati delte de samme sociale ambitioner, der prægede borgmestre og rådmænd i andre byer og lande i Nordvesteuropa. I modsætning til Nürnberg og Lübeck var der i 1600-tallets Aalborg ingen borgmestre der investerede i et våbenskjold, der blev heller ikke afholdt ridderturneringer på Gammeltorv, og der var heller ikke tale om, at alle Aalborgs rådmandsfamilier blev behængt med adelstitler og gyldne kæder ved Enevældens indførelse.¹⁶⁶⁶ Til gengæld lod Aalborgs borgmestere sig glad og gerne afbilde med adelige magtsymboler, ligesom man med moderne møbler, skydevåben, kårder, jagttrofæer, smykker og frådseri i mad og drikke bragte adlens forbrugsvaner, smag, normer og værdier ind i borgerhjemmet.

I de internationale engelsksprogede byhistoriske oversigtsværker er det så som så med oplysninger om rådsaristokratiets forhold i 1600-tallets danske købstæder, hvilket hænger sammen med manglen på engelsksproget litteratur om dette emne.¹⁶⁶⁷ Det danske rådsaristokratis sammensætning, interesser og aktiviteter er derfor sjældent blevet sat ind i en større international kontekst. Ikke desto mindre fremgår det af ovenstående perspektivering, at det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling 1600-1660 ikke blot kan betragtes som en særskilt dansk eller aalborgensisk *Sonderweg*. I forhold til handel og økonomi, rekruttering af nye rådmænd, forsøgene på politisk indflydelse, de vekslende sammenstød og samarbejde med borgere og kongemagt, boligindretning, borgerkultur og sociale ambitioner ligger Aalborgs borgmestre og rådmænd på mange måder klart på niveau med rådsaristokratier og magistrater i andre byer i 1600-tallets Norden og Europa.

¹⁶⁶⁴ Friedrichs (1995): s. 84 og Cowan (1998): s. 65-66.

¹⁶⁶⁵ Burke: s. 104 og 109.

¹⁶⁶⁶ Cowan (1998): s. 65.

¹⁶⁶⁷ Friederichs (1995): s. 346. Bortset fra de obligatoriske engelske summaries i danske byhistoriske oversigtsværker er undtagelsen for reglen om engelsksprogede værker om dansk byhistorie Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen (red.): *Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848*, der udkom i 2007.

11. Samlet konklusion på Mod en ny tid?

Vi starter, hvor vi begyndte, nemlig med den rige købmand og den pralende borgmester fra Sthens skuespil *Kort Vending*. Det siger næsten sig selv, at en så skrækkelig personage som købmanden, der ikke holdt hviledagen hellig og gerne byttede sin himmerigspart for guld, måtte komme galt af sted. Da vi møder købmanden senere i skuespillet, har den utrolige griskhed da også resulteret i, at han har rodet sig ud i pengeudlån på over 6.000 dalere.¹⁶⁶⁸ Da debitorerne ikke kan betale de skyhøje renter, som købmandens grådighed har foranlediget ham til at opkræve, er han nu på fallittens rand. For at føje spot til skade havde sognepræsten desuden netop smidt købmanden ud af menigheden som straf for hans ågervirksomhed.¹⁶⁶⁹

Borgmesterens pralerier om sine egne fortræffeligheder uden den mindste grad af taknemlighed og taksigelse vendt imod Gud faldt uundgåeligt *Kort Vending* for brystet. Så med henvisning til både Trojas, Kartagos og Jerusalems ødelæggelse spås det dystert, at også borgmesterens købstad snart skulle gå sin undergang i møde.¹⁶⁷⁰ Som sagt, så gjort. Da borgmesteren næste gang trådte frem på scenen, havde tyve og mordbrændere brændt hans smukke købstad ned til grunden. Volde, grav og vægte havde ikke magtet at bremse disse onde anslag, og hans livsværk lå nu i ruiner. Klog af skade erkendte borgmesteren da også sit hovmod og satte nu alt sit håb til Gud, der som den eneste havde magten til at redde ham fra hans ynkelige tilstand.¹⁶⁷¹ Men hvordan gik det så i 1600-tallets Aalborg? Resulterede grådighed og hovmod også her i økonomisk ruin og tab af borgmesterembede og social prestige?

Udgangspunktet for denne undersøgelse udsprang af spørgsmålet, om det i forhold til det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling 1600-1660 går an at tale om en ny tid? Aalborg har i mere end hundrede år dannet rammen om et levende lokalhistorisk miljø, der også har været til gavn for studierne i såvel 1600-tallets Aalborg i almindelighed som i studierne af Aalborgs rådsaristokrati i særdeleshed. Som det fremgår af forskningsoversigten er der dog også emner og områder, særligt i forhold til rådsaristokratiets sociale og kulturelle forhold og forbindelser til Aalborghus len, der til dags dato har været mere eller mindre uopdyrket land. En række af de undersøgelsesfelter og problemstillinger, der har

¹⁶⁶⁸ Sthen: s. 82

¹⁶⁶⁹ Ibid. Om 1500-tallets syn på åger og pengeudlån se: Wittendorf: s. 290-291.

¹⁶⁷⁰ Sthen: s. 22.

¹⁶⁷¹ Ibid: s.75.

optaget andre danske byhistorikere har, hvad enten der har været tale om rådsaristokratiets uddannelsesniveau og kulturelle interesser, magistratens arbejdsbyrde og regeringens krav til samme arbejdsindsats endnu kun været delvist eller slet ikke behandlet i Aalborg. Dertil kommer hele spørgsmålet om økonomisk stagnation og/eller øget aristokratisering i Kejserkrigens kølvand. Et emne, der for det aalborgensiske rådsaristokratis vedkommende endnu ikke er blevet fyldestgørende undersøgt.

Med en lokalhistorisk og prosopografisk tilgangsvinkel til de 11 borgmestre og 48 rådmænd, der var aktive i denne periode, og med udgangspunkt i de bevarede retsprotokoller, regnskaber, breve, dokumenter og øvrige utrykte kildemateriale fra lokal- og centraladministrationen har denne Ph.D.afhandling haft til hensigt at afklare disse spørgsmål. På baggrund af undersøgelsens problemstilling og førnævnte huller i vores viden om 1600-tallets rådsaristokrati kan der i forhold til det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle forhold og udvikling konkluderes følgende:

1600-1660 gik det på det økonomiske, politiske, sociale og kulturelle område på alle måder mod en ny tid for Aalborgs rådsaristokrati. Fra i 1400-tallet, og 1500-tallets første halvdel at have været tæt forbundet med Limfjordens sildefiskeri og tilførslerne af salt fra Lübeck orienterede Aalborgs eksporthandel fra ca. 1600 sig nu i høj grad om eksporten af korn og stude til Vesteuropas markeder, havnebyer og hovedstæder. Orienteringen mod Vesteuropa understreges af sammenstødet mellem Aalborgs magistrat og det lybske Aalborgkompagni i pinsen 1600, samt af de yderligere restriktioner på Lübecks handel, der blev indført i 1604 og som efter alt at dømme var et resultat af magistratens lobbyarbejde. 1616-1626 investerede rådsaristokratiet både ambitioner, arbejdskraft og store pengesummer i Christian 4.s oversøiske handelskompagnier. Ingen af handelskompagnierne blev den store succes, men rådsaristokratiets betingelser for oprettelsen af det aalborgske saltkompagni viser, at man ikke blot havde til hensigt at sikre sig stabile salt- og vinforsyninger, men dertil ønskede at konkurrere med nederlænderne om importen af østeuropæisk korn til Vesteuropa.

Næsten samtidigt med saltkompagniets oprettelse gik det i en periode støt tilbage med Limfjordens sildefiskeri og i et par år var kornhøsten præget af misvækst og dårligt udbytte. Christian 4.s skæbnesvangre indblanding i Kejserkrigen og alt, hvad deraf fulgte af plyndringer og to års

fjendtlig besættelse satte en midlertidig stopklods for Aalborgs store højkonjunktur, men det dommedagsbillede af byens økonomiske og sociale tilstand, som senere tiders lokalhistorikere har argumenteret for, har nu vist sig ikke at være korrekt. Nogle rådmænd endte som købmanden i *Kort Vending* ganske vist på fallittens og afgrundens rand. Det skyldtes dog ikke grådighed og pengeudlånsvirksomhed, men snarere en kombination af de kejserlige besættelsestroppers udsugning af oplandets bønder og Tredivårskrigen voksende kaos, der ødelagde forretningsforbindelserne til Vesteuropa.

Mens værdien af rådsaristokratiets formue, gods, ejendomme og ejendele 1600-1627 lå i størrelsesordenen 6.000-11.000 dalere er det efter Kejserkrigen afslutning, at Aalborgs virkelige studekonger og storkapitalister træder i karakter. De tendenser til samling af mere og mere velstand på færre og færre hænder, der ses i København og andre købstæder genfindes i Aalborg, hvor få nu havde for meget og flere for lidt. Det er nemlig 1629-1644, og ikke 1600-1627 at vi blandt borgmestre og rådmænd finder formuer i størrelsesordenen 40.000-50.000 dalere, og hvor handelsflåden kun overgås af skibstonagen i København og Århus. Handelsflåden og eksporten af stude til det store oksemarked i Wedell ved Hamborg, der havde sikret rådsaristokratiet del i den globale verdensøkonomi gik tabt med Torstenssonfejden. På sin vis symboliserer studekongerne Johan Brandts og Didrik Grubbes død 1641-1643 derfor også enden på en æra. I takt med dette økonomiske opbrud gik rådsaristokratiet nye veje i jagten på indtjeningsmuligheder. De tider var forbi, hvor man som Niels Christensen stillede sig tilfreds med en bod på Gammeltorv. Nu gjaldt det pakhuse, fri import af udenlandske vine, børnehus, opmagasinering af lenskorn og efter 1660 også opkøb af forgældede nordjyske herregårde.

Blandt danske byhistorikere har der hersket uenighed om, hvorvidt magistratsarbejdet var så tung en byrde, at det udelukkede enhver form for købmandshandel, eller om et sådant magistratsembede snarere kunne bidrage til købmandshandlens trivsel. For Aalborgs vedkommende kan der ikke herske tvivl om, at der 1600-1625 var mange økonomiske, status-, og prestigemæssige fordele i at blive rådmand. Kongen og lensmanden blandede sig ikke mere end højst nødvendigt. Arbejdsindsatsen var overkommelig, hvis man hellere ville til Mauriti marked i Viborg eller følge sine studeflokke til Wedell frem for at afsige domme og vurdere klagesager i rådstueretten var der intet til hinder for dette. På plussiden talte desuden retten til en række ekstra indtægter, førstekøbsret til de vesteuropæiske skibes last, fritagelsen for byskat, kontrol og indsigt med

fødevarerpriser, mål og vægt samt gratis mad og drikke af bedste kvalitet. Skulle arbejdsbyrden alligevel blive for tyngende var der masser af muligheder for fordeling af forpligtigelser og arbejdsopgaver til byskriveren, kærneren og de andre lønnede funktionærer og borgerlige ombudsmænd.

Rådsaristokratiets økonomiske råderum hang snævert sammen med de sociale grupper, hvorfra nye rådmænd og kommende borgmestre blev rekrutteret. De mænd, der fra 1580'erne og frem til den store rekrutteringsrunde i 1630 udfyldte borgmester- og rådmandsposterne blev ofte hentet blandt de danske, hollandske og tyske købmandsfamilier, der i disse år tog borgerskab i Aalborg for at udnytte byens økonomiske muligheder. Det sikrede frem til 1630 magistraten en international sammensætning og karakter. Gruppen af tidligere skrivere, toldere og fogeder fra Aalborghus slot og len var 1600-1630 desuden i besiddelse af en sådan erhvervserfaring og forbindelser til lokal- og centraladministrationen, der kunne være til gavn for det daglige magistratsarbejde og rådsaristokratiets økonomiske interesser

Aalborgs økonomiske muligheder hang snævert sammen med magistratens sociale sammensætning. Efter Kejserkrigen tyndede det ud i optagelsen af udenlandske købmænd og lokaladministrationens embedsmænd, ligesom privilegierne og indtægterne næppe heller kunne stå mål med den øgede arbejdsindsats, der nu var påkrævet af magistraten. Ved den sidste store rekrutteringsrunde i 1651 var det derfor købmænd af mere beskeden økonomisk og social status, der blev udnævnt til rådmænd. Flere af disse rådmænd og begge borgmestre, apotekeren Daniel Calow og håndværkersønnen Jacob Urbansen var iværksætterne bag den store korruptionsskandale, der blev oprullet i 1680'erne. Professionelle bureaukrater og mindre bemidlede købmænd, der betragtede magistratembedet som et fuldtidsarbejde, der skulle presses mest muligt ud af, havde i mere end en forstand holdt deres indtog på rådhuset i 1650'erne. P. Munchs rummelige antagelse om overgangen fra storkøbmænd til mindre bemidlede borgere holder altså stik for Aalborgs vedkommende, ligesom forholdene på Aalborg rådhus underbygger Svend Larsens antagelse om, at det i 1600-tallets løb var "*Den nye tids mænd*", der indtog og overtog rådsaristokratiets politiske positioner. At veletablerede familier selv var af den opfattelse, at fremtiden ikke nødvendigvis lå i købmandshandel og rådmandspost, fremgår af de karrierevalg og ægteskabsalliancer som rådsaristokratiets sønner og døtre foretog og indgik i. Efter Kejserkrigen var universitetsuddannelser, præstekald og læger i lige så høj kurs som borgmestersønner og rådmandsdøtre.

Uanset hvem der havde sæde i magistraten, er det for Aalborgs vedkommende ikke realistisk at tale om et decideret bypatriciat, hvor få udvalgte slægter kontrollerede og monopoliserede magistratsposterne til fordel for deres egne sønner. Visse slægter kunne i et par generationer sikre sig en magistratspost, men en decideret monopolisering af borgmester- og rådmansposterne og en deraf følgende eksklusiv social elite var der ikke tale om. Forholdene i Aalborg ligger dermed også tæt op ad de konklusioner, som Svend Larsen drog for de fynske købstæders vedkommende, så antagelsen om et decideret bypatriciat, som den blev fremført af Knudsen og Klöcker i *Aalborg Bys Historie*, er der ikke mange spor af. Efter alt at dømme var en magistratspost ikke noget man blev født til i Aalborg. Det var noget som man via formue, evner og ambitioner gjorde sig fortjent til, ligesom en vis træningsperiode som rådmand øjensynligt var påkrævet før man kunne gøre sig håb om at avancere til en borgmesterpost. Dertil kunne et fordelagtigt ægteskab være en nyttig karrierestarter, om end det ikke var en betingelse for at blive optaget i rådmandskredsen

Overgangen fra bykonger til bureaukrater skyldtes ikke blot Aalborgs forringede økonomiske situation, men også rigets udenrigspolitik og den fremvoksende stærke kongemagt, der kunne se sine fordele i at forvandle de hidtil så selvstyrende og selvhævdende borgmestre og rådmænd til lydige og loyale undersåtter. Købstadsreformen blev ignoreret i Aalborg, så første skridt på vejen var afskedigelserne af Jørgen Olufsen og Hans Sørensen Tolder i 1625 og 1630. 1627-1660 satte flere og flere skatter og store bygge- og anlægsprojekter rådhuset under pres og illustrerede med al tydelighed, at de siddende borgmestre og rådmænd havde mere end svært ved at leve op til statens krav og forventninger. Byens regnskaber blev ikke revideret i ti år, skattetakseringen blev foretaget i et lukket forum stik imod alle forordninger, søslingetolden gik i de forkerte lommer og fattigforsorgen var præget af embedsmisbrug og manglende overblik. Flere af magistratens traditionelle arbejdsopgaver, hvad enten det nu drejede sig om skattetakseringen, vedligeholdelsen af Aalborgs infrastruktur eller afhjælpning af det voksende fattigdomsproblem måtte 1630'erne-1650'erne mere eller mindre frivilligt overlades eller uddelegeres til udvalgte borgere, professionelle administratorer og kongelige embedsmænd. Andre gange traf konge og lensmand kort og godt beslutningerne hen over hovedet på magistraten, hvad enten det nu drejede sig om tildelingen af værdigt trængende patienter til Aalborg Helligåndskloster eller indkøbet af en ny lås til byens toldkasse, der skulle forhindre magistraten i at bruge toldindtægterne til egne formål. Den svækkelse af det middelalderlige selvstyre og de krav om større arbejdsindsats og profes-

sionalisering af den daglige magistratsforvaltning, som Knud J.V. Jespersen fandt i 1600-tallets Odense og som vi genfinder ude i Europa i samme periode holdt på alle måder sit indtog i Aalborg 1625-1660.

Da Gert Poulsen i sit bidrag til *Aalborgs Historie* ikke mente, at det aalborgensiske rådsaristokrati var i besiddelse af de egenskaber, der kendetegnede en eksklusiv overklasse, gjorde han regning uden borgerkulturen. I forlængelse af den økonomiske velstand der trods alt fortsat var til stede i Aalborg frem mod Karl Gustav-krigene ville Charles Ogier i 1630'ernes Aalborg være blevet budt velkommen af velklædte og smykkebehængte borgere, der ville have inviteret ham indenfor i smukke stuer med forgyldte egetræspaneler, malerier på væggene, international religiøs og verdslig litteratur på hylderne og eksotisk konfekt i sølvskålene. I den forbindelse er Aalborgstuen og de bevarede portrætmalerier på Aalborg Historiske Museum blot toppen af isbjerget. Vores undersøgelser i skifteprotokollerne viser, at den københavnske rådmand Lauritz Hansens møbler og garderobe også ville kunne findes i Aalborg, mens portrættet af den københavnske vinhandler Knud Olufsen Gamborg hverken i forhold til opbygning, virkemidler eller hensigt adskiller sig fra det aalborgensiske rådsaristokratis selvopfattelse. Vel lod rådsaristokratiets opførsel, fråseri og alkoholforbrug ved festlige lejligheder ikke noget tilbage at ønske, men skifteprotokoller, købmandsgårde, malerier og gravminder viser samtidig, at rådsaristokratiet udgjorde en belæst, velorienteret og kunstinteresset elite, der lig det københavnske storborgerskab til fulde formåede at overskue og varetage andet end blot deres egne snævre interesser, hvilket det politiske engagement 1629-1660 indeholder adskillige eksempler på.

Kan det så lade sig gøre at udråbe et særligt år eller årti som begyndelsen på en ny tid for Aalborgs rådsaristokrati? I vores udgangspunkt i år 1600 var Aalborg en international handelsby, hvis velstand byggede på handel med korn, sild og stude, og hvor nogle af Nordeuropas fornemste borgerhuse og interiører fortsat bærer vidnesbyrd om byens kapitalstærke rådsaristokrati. Fra og med 1620'erne indtraf så en række økonomiske, lokal- og landspolitiske, sociale og kulturelle forandringer og ved vores fortællings afslutning omkring 1660 havde meget ændret sig for Aalborgs rådsaristokrati. De store sildestimer var heldigvis vendt tilbage, men det var slut med studehandel og oversøiske handelskompagnier, den stolte handelsflåde var for altid borte og der blev ikke bygget flere købmandsgårde i stil med Jørgen Olufsens gavlhus. Den ene af borgmestrene var apoteker og den anden tjente sit brød som godsadministrator for københavnske investorer, der blev

investeret i herregårde frem for rådmandsposter og byens første spæde industriforetagende, i form af børnehuset, havde set dagens lys i 1650'erne.

Det er altså svært at sætte en helt specifik datering på overgangen til en ny tid. I lyset af denne afhandlings undersøgelsesresultater giver det derfor bedre og mere mening at tale om en serie af brud og ændringer i forhold til rådsaristokratiets levevilkår og eksistensgrundlag. På den anden side skal der dog heller ikke herske tvivl om, at de begivenheder, der særligt udspillede sig i Aalborg 1624-1630 på det økonomiske, lokalpolitiske og landspolitiske område bar kimen til den nye tid i sig. Kejserkrigens prøvelser samlede rådsaristokratiets velstand på færre hænder med grumme konsekvenser for de rådmænd, der ikke formåede at bevare leverandører og netværk intakt, og med det nye kornmagasin på Aalborghus var lenskorntet forbeholdt de københavnske købmænd. Håndværkeroprøret i 1624, Christian 4.s afskedigelser af to illoyale borgmestre og rådsaristokratiets dybe engagement i den jyske borgerbevægelse bragte dertil varsel om de nye lokal- og landspolitiske forhold, der for alvor slog igennem 1630'erne-1660. I forhold til rådsaristokratiets sociale sammensætning indtræffer der til gengæld først for alvor et brud med rekrutteringen af nye rådmænd fra mere beskedne kår i 1651.

Vedrørende rådsaristokratiets boligforhold, ejendele og kulturelle interesser er det grundet skifteprotokollernes kronologiske huller, skiftende informationsniveau og ophavssituation svært at sætte fingeren på en markant brudflade. I forhold til tilstedeværelsen af private kamre, antallet af bøger, billeder, stole, skydevåben og ure kunne meget dog tyde på, at borgerkulturen for alvor stod i fuldt flor 1630'erne-1650'erne. En sådan antagelse underbygges af det udsyn og den selvbevidsthed, der i de samme årtier prægede de suplikationer og skrivelser som rådsaristokratiet i disse år indsendte til kongen og kancelliet. Heller ikke er det lykkedes os at stadfæste og tidsfæste begyndelsen på en tid, men en ting ligger dog fast. På mange måder ville rådmænd som Hermann van Ginchel og Niels Christensen, der stod på magtens tinde år 1600, have haft svært ved at genkende deres by i 1660.

Indtil nu har lokalhistorikere med interesse for 1600-tallets Aalborg primært foretrukket at se rådsaristokratiets udvikling i det lokale perspektiv. Sammenholder man nu de aalborgensiske borgmestres og rådmænds udvikling med udviklingen hos rådsaristokrati og rådsaristokrater i København, Ribe og de fynske købstæder, eller vover man at brede perspektivet ud til Norden og

Europa, ses der på det økonomiske, politiske, sociale og kulturelle område flere ligheder end forskelle. I forhold til højt økonomisk aktivitetsniveau, social fleksibilitet, politiske ambitioner, kultur, boligforhold og borgerlig standsbevidsthed var Aalborgs rådsaristokrati en del af en større national og international udvikling.

Forklaringen på disse markante økonomiske, politiske, sociale, kulturelle og faktisk også mentalitetsmæssige ændringer hos Aalborgs rådsaristokrati skal først og fremmest findes i rigets udenrigspolitiske linje 1625-1660, den deraf følgende fremvoksende skatte- og militærstats mange krav og fordringer og nye politiske kommunikationskanaler samt de muligheder og begrænsninger som det europæiske marked gennem hele perioden gav Aalborgs eksportvarer. Dermed ikke sagt at Aalborgs rådsaristokrati blot var passive tilskuere til denne udvikling. Hermann van Ginchel, Niels Christensen, Hans Sørensen Tolder, Niels Hansen Kræmmer, Mogens Michelsen Skriver, Didrik Grubbe, Brandt-familien, Hans Felthuus, Christoffer de Hemmer og med dem mange andre borgmestre og rådmænd viser med al tydelighed at rådsaristokratiet på godt og ondt forholdt sig til og tilpassede sig den nye tids muligheder og begrænsninger. Det faldt ikke altid ud til fordel for alle rådsaristokratiets medlemmer, men i mange tilfælde formåede Aalborgs borgmestre og rådmænd med deres handlinger, valg, aktiviteter, investeringer og interesser at give helt egne bidrag til et nyt og anderledes Aalborg og det Danmark, som vi kender i dag.

12. English Summary

The aim of this dissertation is to answer the question: Towards new times? Studies of the economic, political, social and cultural development among Aalborg's council aristocracy 1600-1660. There are several publications about Aalborg in the 1600s, but this is the first detailed study of the development of Aalborg's council aristocracy in the 1600s. The dissertation takes its point of departure in the 59 men who from 1600-1660 as mayors and aldermen handled Aalborg's obligations, interests and privileges vis-à-vis its surroundings. Inspired by the prosopographic approach and based on unprinted sources in Danish archives, I aim to trace the development of the council aristocracy over the 60 years where Denmark transitioned from aristocratic government to absolutism.

The results of the investigation are as follows: 1600-1620s, the city fathers are characterized by solid wealth represented by furnishings, churchyard memorials and assets from 12,000 dalers to max. 22,000 dalers. Only 10-30 years later, from the 1630s up to the start of the Karl Gustav Wars in 1657, we find mayors and aldermen with fortunes of up to 40,000 dalers, hundreds of stalled steer, salt ships sailing on the Mediterranean and property that in some cases reach a total value of 20,000 dalers. However, there were also similar bankrupt estates. The decline in the merchant fleet and steer exports after the Torstensson Feud (1643-1645) did not mean that the council aristocracy remained passive. They took the initiative to establish a city wine cellar and trade with Africa, and several aldermen seem to have involved themselves in publishing activities with preparation of hides and purchase of a bark mill. Finally, the council aristocracy invested in Aalborg's workhouse, and after absolutism was introduced, there was still enough capital to allow North Jutland's bourgeoisie to purchase several manors.

1600-1625 Aalborg's city fathers can be described as self-pronounced city kings with a firm grip on power, who enjoyed various economic and social advantages and privileges that were not shared with the common citizens. 1625-1630 two mayors were fired for abuse of office and insubordination, which marked the beginning of the end of the autocratic city fathers' reign. After the Emperors War (1625-1629), the government's demands for a greater work effort and effective administration and procedures put the old city father reign under pressure, and many tasks now had to be handed over to civil Aalborg citizens or professionals. From 1629 increased political involvement and growing demands for influence on national affairs emerged. Aalborg's council aristocracy played a significant role in these civic protest movements.

Especially after the Emperors War, a few families seem to monopolize the mayoral or aldermen positions, and there is no doubt that a suitable marriage could pave the way to a career as alderman. Considering the great inflow of German and Dutch merchants, bailiffs' sons from North Jutland and manorial scribes, the patriciate in the 1600s cannot be described as closed and socially exclusive. The ticket to an alderman post was mainly wealth, administrative experience and personal skills. The new economic conditions in Aalborg and the increased work load after the Emperors War are reflected in the social composition of the city fathers. The inflow of foreign merchants stopped, the sons of the council aristocracy were no longer interested in municipal authority, and from the 1650's less wealthy merchants and professional bureaucrats dominated the executive.

In terms of culture, the council aristocracy seemed to strive for the nobility culture, i.e. had portraits painted with nobility power symbols or furnished a hunting room with guns and antlers on the wall. There were no gilt leather tapestries and banqueting halls in Aalborg, but otherwise the bourgeois culture was in many other aspects in line with life and pastimes at castles and manors in the country.

The development of the council aristocracy is very similar to the findings of other Danish and European city historians. The lacking significance of the patriciate concept, the constant presence of entrepreneurial great capitalists, newcomers' opportunities to become aldermen, the many connections to the clerical and academic elite and the growing interest in educations, industrial projects and noblemen's estates are all shared by Aalborg and cities, merchants and council aristocrats in Denmark and Northern Europe.

13. Dansk resumé

Hensigten med denne Ph.D. afhandling er at besvare spørgsmålet: Mod en ny tid? Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling 1600-1660.

Der er blevet udgivet en række publikationer om 1600-tallets Aalborg, men det aalborgensiske rådsaristokratis udvikling i 1600-tallet har endnu ikke været emnet for en nærmere undersøgelse. Udgangspunktet i denne afhandling er derfor de 59 mænd, der 1600-1600 i egenskab af borgmestre og rådmænd varetog Aalborgs forpligtigelser, interesser og privilegier overfor omverdenen. Inspireret af den prosopografiske tilgangsvinkel og med udgangspunkt i det utrykte kildemateriale, der befinder sig i de danske arkiver er det hensigten at spore rådsaristokratiets udvikling i de 60 år, hvor Danmark gik fra adelsvælde til enevælde.

Resultaterne af denne undersøgelse er som følger: 1600-1620'erne finder vi i magistratskredsen solid velstand repræsenteret ved interiører, gravminder og formuer på 6.000-11.000 daler, men så heller ikke mere. Blot 10-30 år senere, fra 1630'erne og frem til Karl Gustav-krigenes udbrud i 1657 møder vi blandt borgmestre og rådmænd formuer i 40.000 dalers klassen, hundredvis af opstaldede stude, saltskibe i fast rutefart til Middelhavsområdet og ejendomsbesiddelser, der i visse tilfælde opnår en samlet værdi på 10.000 dalere. Samtidigt sås der dog en række tilsvarende fallitboer. Når det så efter Torstenssonfejden (1643-645) gik tilbage med handelsflåde og studeeksport, var det ikke ensbetydende med, at rådsaristokratiet sad med hænderne i skødet. Der blev taget initiativ til stadsvinkælder og handel på Afrika, og flere magistratsmedlemmer ser ud til at have engageret sig i en vis forlagsvirksomhed med forarbejdning af skind og køb af barkmølle. Endelig var der rådsaristokratiets investeringer i Aalborg Børnehus, ligesom der efter Enevældens indførelse fortsat var kapital nok til at adskillige nordjyske herregårde fik nye og borgerlige ejere.

1600-1625 havde magistratsmedlemmerne været at betragte som selvudråbte bykonger, der sad tungt på magten i Aalborg og dertil nød en række økonomiske og sociale fordele og privilegier, der ikke var de øvrige aalborgensere forundt. 1625-1630 blev to borgmestre fyret for embedsmisbrug og opsætsighed, hvilket blev begyndelsen til enden for det enerådige magistratsvælde. Efter Kejserkrigens afslutning satte regeringens voksende krav om øget arbejdsindsats og en effektiv forvaltning og arbejdsgang det gamle magistratsstyre under pres, mens en lang række arbejdsopgaver nu måtte overlades til de menige aalborgensere eller professionelle fagfolk. Samtidigt ses der fra

1629 et øget politisk engagement og voksende krav om indflydelse på rigets affærer. I disse borgerlige protestbevægelser spillede Aalborgs rådsaristokrati en væsentlig rolle.

For enkelte slægters vedkommende ses der, især efter Kejserkrigen (1625-1629), tendenser til en vis monopolisering af borgmester- eller rådmandsposterne og der kan heller ikke herske tvivl om at et fordelagtigt ægteskab kunne være et væsentligt aktiv for en rådmandskarriere. I betragtning af det store optag af tyske og hollandske købmænd, nordjyske fogedsønner og slesvigske slotsskrivere er der i udgangspunktet 1600 ikke tale om noget lukket og socialt eksklusivt patriciat. Vejen til en rådmandspost gik i høj grad via velstand, administrativ erfaring og personlige evner. Aalborgs ændrede økonomiske forhold og den øgede arbejdsbyrde efter Kejserkrigen afspejler sig i magistratskredsens sociale sammensætning. Tilstrømningen af udenlandske købmænd tørrede ud, rådsaristokraternes sønner udviste ikke længere interesse for magistratsarbejdet og fra 1650'erne var det mindre velstillede købmænd og professionelle embedsmænd, der dominerede i magistraten.

I forhold til rådsaristokratiets kulturelle forhold tyder meget på, at man stræbte efter at komme på højde med adelskulturen, hvad enten man lod sig male med adelens magtsymboler eller indrettede sig en jagtstue med geværer og gevirer. Vel fandt man ikke gyldenlædertapeter og riddersale i Aalborg, men ellers var borgerkulturen på en lang række andre områder fuldt ud på højde med det liv og de adspredelser, der udspillede sig på landets slotte og herregårde.

Karakteren af rådsaristokratiets udvikling ligger tæt op af de resultater, som andre danske og europæiske byhistorikere har kunnet fremdrage af deres materiale og undersøgelsesfelter. Hvad enten det nu drejer om patricerbegrebets manglende betydning, den konstante tilstedeværelse af entreprenante storkapitalister, tilflytteres muligheder for at blive rådmænd, de mange forbindelser til den gejstlige og akademiske elite og den voksende interesse for uddannelser, industriforetagender og adelsgods findes der fællestræk mellem Aalborgs rådsaristokrati og rådsaristokrater i Danmark og Nordeuropa.

14. Utrykt kildemateriale

Aalborg Stadsarkiv:

Databaser:

Ting og rådstue – ved Hans Gjedsted

Landsarkivet for Nørrejylland:

Aalborg Rådstuearkiv (D1):

Rådstuebøgerne:

1604-1605, 1614-1615, 1622-1661.

Kæmnerregnskaber:

Budolfi sogns kæmnerregnskaber: 1575, 1588-1599.

Budolfi sogns kæmnerregnskaber: 1600-1606 og 1633-1651.

Vor Frue sogns kæmnerregnskaber 1588-1699.

Skillingstakster 1644-1699.

Protokol for Jens Bangs fattighus 1638-1697.

Aalborg by og birk (og en del af Fleskum herred) (B37):

Originale skiftebreve:

1603, 1608, 1610-1621, 1623-1627 og 1629-1661.

Tingbøger (Justitsprotokoller)

1625-1668.

Kirkebøger og kirkeregnskaber:

Aalborg Hovedministerialbog 1626-1647.

Vor Frue Kirke Regnskabsbog 1614-1662.

Regnskaber for Budolfi Kirke 1646-1700.

Aalborg bispearkiv:

Regnskaber for Aalborg spindehus 1650-1655.

Rigsarkivet:

Forskellige militære regnskaber 1643-1645

Aalborg byfogedregnskaber:

1614-1646.

Lensregnskaberne for Aalborghus (A)

1591-1661.

Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager for Skåne, Sjælland, Fyn, Smålandene og Jylland (B 160):

1600-1650.

Archiv der Hansestadt Lübeck:

Kaufmännische Archive: Schonenfahrerkompanie 1150:

Buch der Aalborgfahrer – Frachten 1576-1612

15. Trykt litteratur og kildemateriale

C.O. Bøgild Andersen: *Statsomvæltningen i 1660. Kritiske Studier over Kilder og Tradition*, 1971 (første udgave 1936).

Emilie Andersen: *Malmøkkøbmanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog. Et bidrag til Danmarks handelshistorie i det 16. aarhundrede*, København, 1954.

Charlotte Appel: Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark, bind 1-2, volume 23, Erland Kolding Nielsen (red.): *Danish Humanist Texts and Studies*, København, 2001.

Charlotte Appel: Den gemene mand og bogstavernes verden s. 186-195, Carsten Bach Nielsen et al (red.): *Danmark og renæssancen 1500-1650*, Gylling, 2006.

Michael Ax: Kystfiskeriets historie s. 16-29, Michael Ax (red.): *Havets Nordjylland*, Aalborg, 2002.

Michael Ax: Skagen i renæssancetiden – en historie om folk og fisk s. 367-380, Henrik Gjøde Nielsen et al (red.): *Fra Reformation til Enevælde. Renæssancen i Nordjylland 1536-1660*, Gandrup, 2007.

Ernst Baasch: Zur Geschichte der lübischen Aalborgfahrt s. 104-110, *Zeitschrift des Vereins für Lübechisches Geschichte und Altertumskunde*, band 21, 1923.

Nina Bang og Knud Horst (red.): *Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660. Udarbejdet efter de bevarede Regnskaber over Øresundtolden*, bind 1-2, A:B, 1906-1933.

Henning Bender: Aalborgs industrielle udvikling 1735-1940, bind 4, *Aalborgs Historie*, Aalborg, 1987

Susanne Krogh Bender: Livet på Aalborghus i det 16. og 17. århundrede, særtryk, *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1975.

Arent Berntsen: *Danmarckis oc Norgis Fruchtbar Herlighed*, København, 1971 (første udgave 1650-1656).

Hans Christian Bjerg og Ole L. Frantzen: *Danmark i krig*, København, 2005.

Palle Birkelund: Noget om Læsning og lidt om Boghandel i Aarhus i Slutningen af det 17. Aarhundrede s. 16-43, *Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift*, 31. bind, Århus, 1939.

Aage Fasmer Blomberg: Bidrag til Belysning af Aalborgs Historie i 2. Halvdel af det 17. Aarhundrede s. 119-131, *Jyske Samlinger*, 5. række, 1. bind, Århus, 1932-1934.

Richard Bonney: *The European Dynastic States 1494-1660*, Oxford, 1991.

Fernand Braudel: The Structures of Every Day Life, bind 1, *Civilization and Capitalism*, London, 1981 (første udgave 1978)

Fernand Braudel: The Perspective of the World, bind 3, *Civilization and Capitalism*, London, 1999.

C.F. Bricka og J.A. Fridericia (red.): *Christian IVs egenhændige Breve 1589-1648*, bind 1-8, 1878-1947.

C.F. Bricka et al: (red.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag 1551-1660, 1885-2007.*

V.J. Brøndegaard: Folk og fæ, bind 2, *Dansk husdyr etnologi*, Viborg, 1992.

Peter Burke: *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century elites*, London, 1974.

Steen Busck: Mikrohistorie og lokalhistorie s. 47-62 i Niels Brimness et al (red.): *Mikrohistorie*, nr. 85, *Den Jyske Historiker*, 1999.

Anemette S. Christensen: Herremandsliv s. 47-59 i Poul Grindler Hansen (red.): *Tycho Brahes verden. Danmark i Europa 1550-1600*, Nationalmuseet, 2006.

- Chr. Christensen:** Fra Kejserens Tid. Især forholdene i og omkring Aalborg og Nørresundby s. 55-140 i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, Aalborg, 1912-1914
- Chr. Petresch Christensen:** *Nørresundbys historie indtil 1701. Med bidrag til egnens historie*, Aalborg, 1921.
- Søren Bitsch Christensen:** Danmark og Europa 1200-1750 – en oversigt over Danmarks integration og udstødning af den vesteuropæiske økonomi med særligt henblik på kornhandlen og fire klassiske begrebspar s. 7-98 i *Erhvervshistorisk Årbog*, Århus, 1998-1999.
- Søren Bitsch Christensen:** En karakteristik af den klassiske købstad og dens historiografi s. 11-46 i *Den klassiske købstad*, Århus, 2005.
- Søren Bitsch Christensen:** Det naturlige midtpunkt? Købstædernes økonomiske centralitet ca. 1450-1800 s. 47-136 i *Den klassiske købstad*, Århus, 2005.
- Søren Bitsch Christensen:** De bevæbnede borgere – borgervæbningerne fra 1536 til 1660 (utrykt manuskript), 2010.
- Palle Ove Christiansen:** *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, Viby, 2000.
- C.M. Cipola:** *Clocks and Culture 1300-1700*, 1978.
- Peter Clark:** *European Cities and Towns 400-2000*, Oxford, 2009.
- Alexander Francis Cowan:** *The Urban Patriciate. Lübeck and Venice 1580-1700*, Köln, 1986.
- Alexander Cowan:** *Urban Europe 1500-1700*, London, 1998.
- Marie Cristlieb:** Rostocks Seeschiffahrt und Warenhandel um 1600 s. 5-130 i *Beitraege zur Geschichte der Stadt Rostock*, 1934.
- Natalie Zemon Davis:** *The Return of Martin Guerre*, London, 1983.
- Ole Degn:** Torv, marked og købmandsgård s. 639-665 i Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark 1620-1720*, 1969.
- Ole Degn:** *Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser*, Århus, 1971.
- Ole Degn:** Danske købmandsregnskaber fra tiden før 1700 s. 7-40 i *Erhvervshistorisk Årbog*, Århus, 1979.
- Ole Degn:** *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*, bind 1-2, Århus, 1981.
- Ole Degn:** Anmeldelse af Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: Aalborg under krise og højkonjunktur 1534 til 1680 s. 449-452 i *Historisk Tidsskrift*, 1989.
- Ole Degn:** Borgernes by 1550-1720 s. 243-341 i Ib Gejl (red.): - 1720, bind et, Århus. *Byens Historie*, 1996.
- Ole Degn:** Svigefulde Øresundstoldregnskaber s. 93-98 i *Zise*, nr. 3, 1998.
- Ole Degn:** *Borgere og bybefolkning. Vejledning i kilder og litteratur*, Viborg, 2000.
- Ole Degn:** Byforvaltningen s. 391-425 i Ole Degn (red.): Vor gunst tilforn. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1500-1750, bind 2, *Kilder til dansk forvaltningshistorie*, København, 2007.
- Ole Degn:** Town development and urban population in the Danish Kingdom ca. 1620-1680 – From prosperity to crisis s. 97-132 i Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen (red.): *Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848*, Århus, 2008.
- Finn-Einar Eliassen:** Småbyenes storhetstid, ca. 1500-1830 s. 145-249 i Knut Helle et al (red.): *Norsk Byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Oslo, 2006.
- Finn-Einar Eliassen:** The Son-in-Law Principle: Dynasties in Government and Trades in Early Modern Danish and Norwegian Towns s. 257-281 i Finn-Einar Eliassen og Katalin Szende (red.): *Generations in Towns. Succession and Succes in Pre-Industrial Urban Societies Urban Societies*, Newcastle upon Tyne, 2009.

- Svend Ellehøj:** Borgere og byerhverv i Christian IVs politik. ”Os til ære og købmændene med Guds hjælp uden skade” s.146-169 i Svend Ellehøj (red.): *Christian IVs verden*, København, 1988.
- Poul Eller:** *Borgerne og billedkunsten på Christian IVs tid*, Hillerød, 1975.
- Poul Enemark:** Jens Bang og det ålborgske saltkompagni s. 7-58 i *Erhvervshistorisk Årbog*, Århus, 1954.
- Poul Enemark:** En købmandsskæbne i Aalborg fra begyndelsen af 17. århundrede s. 7-28 i *Erhvervshistorisk Årbog*, Århus, 1957.
- Poul Enemark:** Kornhandel spalte 147-152 i Georg Rona (red.): *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bind 9, København, 1964.
- Poul Enemark:** Limfjordshandel spalte 571-576 i Georg Rona (red.): *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bind 10, København, 1965.
- Poul Enemark:** Oksehandlens historie ca. 1300-1700 s. 9-87 i *Sortbroget kvæg*, 1983.
- Poul Enemark:** Handlens varer og veje s. 152-170 i Per Ingesman et al (red.): *Middelalderens Danmark*, København, 1999.
- Poul Enemark:** *Dansk oksehandel 1450-1550. Fra efterårsmarkeder til forårsdrivning*, bind 1-2, Århus, 2003
- Hans Henrik Engquist:** *Aalborg Bindingsværk*, Historisk Samfund for Aalborg Amt, 1968.
- Hans Henrik Engquist:** Jyske gavlhuse s. 37-56 i Steffen M. Søndergaard et al: *Grønnegade 12 i Ribe. Et gavllhus fra 1500-årene og dets historie*, Ribe, 1986.
- Lars Ericson:** *Borgare och byråkrater. Omvandelingen av Stockholms stadsförvaltning 1599-1637*, Stockholm, 1988.
- Kr. Erslev:** *Danmarks og Norges lensmænd 1596-1660, 1879-1885*.
- Kr. Erslev (red):** *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid 1588-1648*, bind 1-4, 1883-1890.
- Ole Feldbæk:** *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, Viborg, 1993.
- Ole Feldbæk:** Danmarks frugtbare Herlighed – Et dateringsproblem s. 201-227 i Carsten Due Nielsen et al (red.): *Struktur og Funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen*, 1994.
- Inga Floto:** *Historie. En videnskabshistorisk undersøgelse*, København 1999 (første udgave 1985).
- Anders Bjarne Fossen:** Borgerskapets by 1536-1800, bind 2, *Bergen Bys Historie*, Bergen, 1979.
- Bodil Frandsen:** Til glæde og salighed. Guds Legemslav i Aalborgs senmiddelalder. *Aalborgbogen*, 2007.
- Bodil Frandsen:** På vandring i renæssancetidens Aalborg s. 123-148 i Henrik Gjøde Nielsen et al: *Fra Reformation til Enevælde. Renæssancen i Nordjylland 1536-1660*, Gandrup, 2007.
- Karl-Erik Frandsen:** *Okser på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet*, Herning, 1994.
- I.A. Fridericia:** Danmarks Riges Historie 1588-1699 udgør bind IV af Joh. Steenstrup et al: *Danmarks Riges Historie*, København.
- I.A. Fridericia:** *Adelsvældens sidste dage. Danmarks historie fra Christian IV's død til Enevældens indførelse (1648-1660)* København, 1975 (første udgave 1894).
- Christopher R. Friedrichs:** *The Early Modern City 1450-1750*, Singapore, 1995.
- Christopher R. Friedrichs:** *Urban Politics in Early Modern Europe*, London, 2000.
- Hanne Frøsig:** I fløjel eller vadmæl s. 377-402 i Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark 1620-1720*, København, 1969.

- Hans H. Fussing:** De svenske udskrivninger i Jylland 1658 s. 210-214 i *Jyske Samlinger*, 5. bind, 8.. række, 1946-1947.
- Hans H. Fussing:** Rådmand Laurits Hansens bo 1628 s. 21-28 i *Personalhistorisk Tidsskrift* 13. række, første bind, 1952.
- Georg Galster:** *Mønt*, København, 1973.
- Helge Gamrath:** Residens- og hovedstad 1600-1728, bind 2, Sv. Cedergreen Bech et al (red.): *Københavns Historie*, Viborg, 1980.
- Helge Gamrath:** *Christian IV-tidens Danmark*, København, 1988.
- Helge Gamrath og Erling Ladewig Petersen:** 1559-1648, andet halvbind, Aksel E. Christensen (red.): *Gyldendals Danmarkshistorie*, bind 2, 1980.
- Hans Gjedsted:** Aalborgs ældste tingbøger og rådstueprotokoller s. 57-85, *Fra Himmerland og Kjær Herred*, Hobro, 2000.
- Hans Gjedsted:** *Lidt om søfart i 1600-årene*, Støvring, 2004.
- Wilma Gijbers:** En vestjysk købmand i verdenshandelen. Thomas Jensen (ca.1610-1677) fra Ringkøbing s. 95-141 i *Erhvervshistorisk Årbog*, Århus, 1997.
- Carlo Ginzburg:** *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, Baltimore, 1980.
- Kristof Glamann:** European Trade 1500-1750 s. 427-527 i Carlo M. Cipolla (red.): *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, bind 2, *The Fontana Economic History of Europe*, 1974.
- Sylvest Grantzau:** *Aalborgmalere i 500 år*, 1970.
- H.V. Gregersen:** *Toldsted ved Hærvejen*, 1978.
- Sofia Gustafson:** Succession in Medieval Swedish Councils s. 194-209 i Finn-Einar Eliassen og Katalin Szende (red.): *Generations in Towns. Succession and Success in Pre-Industrial Urban Societies Urban Societies*, Newcastle upon Tyne, 2009.
- A.P. Gaardboe:** Svenskerne som fjender i Vendsyssel 1657 og 1658 s. 137-166 i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 9. bind, 1882-1883, Aalborg.
- Erik Gøbel og Ole Degn:** Skuder og kompagnier 1588-1720, bind 2, *Dansk Søfartshistorie*, 1997.
- Henning Hall:** *Mammon og magt i slottets skygge*, Århus, 1994.
- Martin A. Hansen:** Et Forord for de Voksne om Folkets Danmarkshistorie s. 7-13 i Martin A. Hansen: *Af Folkets Danmarkshistorie*, København, 1957.
- Carl Rise Hansen (red.):** Aktstykker og oplysninger til Rigsrådets og stændermødernes historie i Frederik III's tid, 1-2, København, 1959-1974.
- Steffen Heiberg:** *Christian 4. – en europæisk statsmand*, København, 2006 (første udgave 1988).
- Vello Helk:** Den danske adels dannelsesrejser i Europa s. 524-567 i Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, Magten og Æren. Den Danske Adel 1350-1660*, Århus, 2001.
- Peter Henningsen og Ulrik Langen:** *Hundemordet i Vimmelskafte og andre fortællinger om 1700-tallets København*, Polen, 2010.
- Poul Holm:** *Kystfolk. Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerak ca. 1550-1914*, Esbjerg, 1991.
- Poul Holm:** Aalborgs handel i regionalt perspektiv, 1400-1814 s. 21-37 i Jørgen Lund og Jytte Ringtved (red.): *Variation og enhed omkring Limfjorden*, Rapport nr 8, I., Århus, 1998.

- Poul Holm:** Aalborg og søfarten gennem 500 år, *Aalborgbogen*, 1999.
- Grethe Ilse:** Retsforvaltningen s. 283-302 i Ole Degn (red.): Vor gunst tilforn. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1500-1750, bind 1, København, 2007.
- Bernard Eric Jensen:** Lokalhisteie s. 389-390 i Tønnes Bekker Nielsen et al (red.): *Gads Historieleksikon*, København, 2001.
- Bernard Eric Jensen:** Mikrohisteie s. 421 i Tønnes Bekker Nielsen et al (red.): *Gads Historieleksikon*, København, 2001.
- Minna Skaftte Jensen:** Dansk renæssancelitteratur s. 94-111 i Carsten Bach Nielsen et al (red.): *Danmark og renæssancen 1500-1650*, Gylling, 2006.
- Knud J.V. Jespersen:** Bystyre og forvaltning s. 143-183 i Erling Ladewig Petersen et al: De fede år. 1559-1660, bind 2, *Odense bys historie*, Odense, 1984
- Knud J.V. Jespersen:** Herremand i kongeklæder s. 123-146 i Svend Ellehøj (red.): *Christian IVs verden*, København, 1988.
- Knud J.V. Jespersen:** Tiden 1648-1730 udgør bind 3 af Søren Mørch (red.): *Gyldendals Danmarkshisteie*, Århus, 1989.
- Knud J.V. Jespersen:** Anmeldelse af Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680, bind 2, *Aalborgs Histeie*. s. 224-226 i *Fortid og Nutid*, nr. 3, 1990.
- Knud J.V. Jespersen:** *Stat og nation. Den europæiske civilisation 1500-1900*, Viborg, 1999.
- Knud. J.V. Jespersen:** 1600-1720 s. 256-370 i Ole L. Frantzen og Knud J.V. Jespersen (red.): 700-1814 udgør første bind af *Dansk Krigshisteie*, 2008.
- Leon Jespersen:** Ryresolutionen og den jyske borgerbevægelse s. 1-34 i *Histeie*, 1987.
- Leon Jespersen:** Adelsvældens skatter 1536-1660 udgør *Dansk Skattehisteie* bind 3, København, 2004.
- Leon Jespersen:** Lens- og amtsforvaltningen s. 312-390 i Ole Degn (red.): Vor gunst tilforn. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1500-1750, bind 1, *Dansk Forvaltningshisteie*, København, 2007.
- Birgitte Bøgild Johansen og Hugo Johansen:** Adelsvælde og renæssance s. 21- 94 i Anlæg, interiør og have, bind 2, *Herregården. Menneske-Samfund-Landskab-Bygninger*, København, 2005.
- Birgitte Bøgild Johansen:** Johan Friis og Hesselagergård: s. 270-280 i Carsten Bach-Nielsen et al (red.): *Danmark og renæssancen 1500-1650*, Gylling, 2006.
- Joop de Jong:** Visible Power? Town Halls and Political Values s. 149-175 i Wayne te Brake og Wim Klooster (red.): *Power and the City in the Netherlandic World*, 2006.
- Johan Jørgensen:** *Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte*, København, 1957.
- Johan Jørgensen:** *Skifter og testamenter*, København, 1968.
- Poul Johs. Jørgensen:** *Dansk Retshisteie. Retskildernes og forfatningsrettens histeie indtil sidste halvdel af det 17. aarhundrede*, 1971 (første udgave 1939)
- Henry Kamen:***The Iron Century. Social Change in Europe 1550-1660*, New York, 1971.
- Carl Klitgaard:** Den store nordjyske hekseforfølgelse s. 90-218 i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1915.
- Carl Klitgaard:** Aalborg gamle raadhus s. 384-387 i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1916.
- Carl Klitgaard:** Gildesbrødre i Guds Legems Lav. I aarene 1537-1624 s. 309-344 i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1920.

- Carl Klitgaard:** To storkøbmænd i Aalborg (Jørgen Olufsen og Jens Bang) s. 13-18 i *Personalhistorisk Tidsskrift* 8. række, 5. bind, 1926.
- Carl Klitgaard:** En Fortids-Vandvej (Ryaa) s. 313-327 i *Jyske Samlinger*, 1928-1930.
- Carl Klitgaard:** *Aalborg Købmænd gennem 500 Aar 1431-1931*, Aalborg, 1931.
- Carl Klitgaard:** Fremmedelementet i de nordjyske købstæder i det 16. og 17. aarh., s. 48-72 i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 10. række, 2. bind, 1. hæfte, 1935.
- Carl Klitgaard:** Aalborg Pinsemarked s. 473-480 i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1937.
- Carl Klitgaard:** Nordjylland i Svenskekrigen 1657-60 s. 94-113 i *Jyske Samlinger*, 1955-1956.
- Carl Klitgaard:** Pinsemarkedet i Aalborg 1583 og 1594. Markedshandlende fra Halland og Bohus Len s. 9-14 i *Årsbok*, Varberg Museum, 1957.
- Carl Klitgaard:** Pesten i Aalborg 1602 s. 74-77 i *Jyske Samlinger*, 1957-1958.
- Carl Klitgaard:** Hjermtitslevgaard s. 335-342 i Vendsyssel, bind 10 Aage Rousell (red): *Danske slotte og herregårde*, København, 1966.
- Inger Klüver:** Familieoptegnelser af Johannes og Christian Friedenreich, Fader og Søn, Apothekere i Aalborg s. 177-189 i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 7. række, tredje bind.
- Bodil Møller Knudsen og Jan Kock:** Andel del. Fra 975 til 1534 s. 108-441 og noter s. 443-458 i *Fra Aalborgs fødsel til Grevens Fejde 1534*, bind 1, *Aalborgs Historie*, 1992.
- P.C. Knudsen:** *Aalborg Bys Historie*, bind 1-3, Aalborg, 1931-1933.
- Jan Kock:** Hugo Matthiesens Aalborg. September 1916, *Aalborgbogen*, 1987.
- Jon Jensen Kolding:** *En ny Danmarksbeskrivelse 1594*, 1980, (første udgave 1594).
- Jens Kolmos:** Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv fra slutningen af det 16. til midten af det 17. århundrede s. 212-311 i *Fynske Årbøger*, Odense 1953-1955.
- Bjørn Kornerup og Vilh. Lorenzen:** *Aalborg Stiftshospitals Historie*, København, 1931-1939.
- J. Krebs:** *Aus dem Leben Grafen Melchior von Hatzfeldt 1593-1631*, Breslau 1910.
- Erik Kroman** (red): Nørrejylland udgør andet bind af *Danmarks Gamle Købstadslovgivning*, København, 1952.
- Marko Lamberg:** *Dannemännen i stadens råd. Rådmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*, Stockholm, 2001.
- Christian Larsen:** "Eske Brock medt egen handt". *Eske Broks dagbøger 1604-1622*, Auning, 2005.
- Jan Hammer Larsen:** Søvejen til Fladstrand – fra udmark til handelsplads s. 149-175 i Henrik Gjøde Nielsen et al: *Fra Reformation til Enevælde. Renæssancen i Nordjylland 1536-1660*, Gandrup, 2007.
- Florian Martensen-Larsen:** *Aalborghus slot 1539-1989*, Herning, 1989.
- Svend Larsen:** Byting og Raadstueret i Odense før 1649 s. 136-159 i Hans H. Fussing (red.): *Til Knud Fabricius 13. august 1945*, København, 1945.
- Svend Larsen:** *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede* bind 1-2, Odense, 1965.
- Aksel Lassen:** *1659. Da landet blev øde*, København, 1965.
- John T. Lauridsen:** *Marseliskonsortiet – Et studie over forholdet mellem handelskapital og kongemagt i 1600-tallets Danmark*, Århus, 1987.
- John T. Lauridsen:** Borgerkultur i 1500- og 1600-tallet s. 57-70 i *Krig, købmænd og kongemagt – og andre 1600tals studier*, København, 1999.

- John T. Lauridsen:** Jens Bertelsen – storkøbmænd i Vejle på Christian 4.s tid s. 71-97 i *Krig, købmænd og kongemagt – og andre 1600tals studier*, København, 1999
- Axel Liljefalk:** Torstenssons Indfald paa den jyske Halvø 1643-45 s. 225-234, 245-251, 261-264 og 277-282 i *Militært Tidsskrift*, 1911.
- Gunner Lind:** 1588-1648 s. 343-472 i *Konger og krige 700 -1648* udgør bind 1 af Carsten Due Nielsen et al (red.): *Dansk Udenrigspolitisk Historie*, Haslev, 2001.
- N.H. Lindhard:** Løgstør Grunde og Frederik d. 7.s Kanal s. 118-135 i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1972.
- Vilhelm Lorenzen:** *Christian IVs byer og andre byanlægsarbejder*, 1937
- Vilhelm Lorenzen:** *Axel Urup. En dansk ingeniør i det 17. Aarhundrede*, København, 1953.
- Troels-Troels Lund:** Land og folk. Bønder- og købstadsboliger, bind 1, Erik Kjersgaard (red.): *Dagligt Liv i Norden*, 6. udgave, Haslev, 1968-1969 (første udgave 1879-1901).
- Troels-Troels Lund:** Herregårde og slotte. Klædedragt, bind 2, Erik Kjersgaard (red.): *Dagligt Liv i Norden*, 6. udgave, Haslev, 1968-1969. (første udgave 1879-1901).
- Troels-Troels Lund:** Fødemidler. Hverdag og Fest, bind 3, Erik Kjersgaard (red.): *Dagligt Liv i Norden*, sjette udgave, Haslev, 1968-1969 (første udgave 1879-1901).
- Thomas Lyngby:** *Måder at bo på. Indretning, liv, stemninger og bevidsthedsformer i danske overklasseboliger i byen 1570-1870*. Upubliceret Ph.D. afhandling, Århus Universitet, 2006.
- Thomas Lyngby:** Det københavnske patriciat 1600-1660. Et socialt og kulturelt signalement s. 157-167 i Peter Wessel Hansen og Leon Jespersen (red.): *Stormen på København. Den svenske belejring 1658-1660*, bind 1, *København. Kultur og Historie*, 2009.
- Jens Lyster:** Hans Christian Sthen s. 107-109, *Dansk Biografisk Leksikon*, 1983.
- John P. Maarbjerg:** *Scandinavia in the European World Economy ca. 1570-1625. Some Local Evidence of Economic Integration*, New York, 1995.
- M. Mackeprang:** *Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (Forordn. af 1619)*, København, 1975 (første udgave 1900).
- M. Mackeprang:** De danske købstæders skattevæsen indtil begyndelsen af det 17. aarhundrede. En oversigt. s. 150-189 i *Historisk Tidsskrift* 7. række, 3. bind, København, 1900-1902.
- Hugo Matthiesen:** *Natten*, København, 1914.
- Hugo Matthiesen:** *Limfjorden. Fortøninger og Strejfflys*, København, 1941 (første udgave 1936)
- Hugo Matthiesen:** *Snapstinget. Jydsk Termin. Marked og Mennesker*. København, 1946.
- Jørgen Mikkelsen:** Købmandens kontaktflade – en regionalundersøgelse s. 106 -145 i *Erhvervshistorisk Årbog*, Århus, 1994.
- P. Munch:** *Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's tid til Enevældens ophør (1619-1848)*, København, 1977 (første udgave 1900).
- Gerd Neubert:** *Skifter fra Køge 1597-1655*, København, 1992.
- Flemming Nielsen:** Befolkningen i Vendsyssel, Han herrederne og Thy ved årsskiftet 1628-1629 s. 199-247 i Henrik Gjøde Nielsen et al: *Fra Reformation til Enevælde. Renæssancen i Nordjylland 1536-2006*, Gandrup, 2007.
- Henrik Gjøde Nielsen:** Hals Havn s. 129-158, *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 2005.

- Charles Ogier:** Det Store Bilager i København 1634, bind 20, Julius Clausen og P. Fr. Rist (red.): *Memoirer og Breve*, København, 1969. (første udgave 1905-1927).
- Svend B. Olesen:** Om Didrik Grubbes epitafiebillede s. 229-235, *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1962.
- Svend B. Olesen:** Fra Povl Pop til Poul Pagh, *Aalborgbogen*, 1972.
- Svend B. Olesen:** Træk af havnens historie s. 11-65, *Aalborg Havn. Udgivet af Aalborg Havneudvalg i anledning af 500 års jubilæet i 1976*, Aalborg, 1976.
- Svend B. Olesen:** Vor Frue Kirke i Aalborg, Særtryk af *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1978.
- Svend B. Olesen:** Budolfi – Aalborg Domkirke, Aalborg, 1986.
- Jørgen Olrik:** *Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden*, 1903.
- Albert Olsen:** Lokalhistorie-Rigshistorie s. 1-8 i Johan Hvidtfeldt (red.): *Lokalhistorie-Rigshistorie... og andre artikler fra fortid og nutid*, Viborg, 1967.
- Gunnar Olsen:** Studier i Danmarks kornhandel og kornhandelspolitik i tiden 1610-1660 s.428-484 i *Historisk Tidsskrift*, 10. række, 6. bind, 1942-1944.
- Olaf Olsen:** *Christian 4.s tugt- og børnehus*, Holstebro, 1978.
- Ordbog over det danske Sprog**, 1975 (første udgave 1918-1919)
- Iris Origio:** *The Merchant of Prato*, London, 1963.
- Jørgen Orlén og Viggo Petersen:** *Domkirken i Aalborg. Budolfi kirke. – fra begyndelsen og til i dag*, Haderslev, 2010.
- Henning Paulsen:** Svenskerne i Aalborg Stift 1658 s. 216-222 i *Jyske Samlinger*, 5. bind, 8. række, 1946-1947.
- Mikkel Venborg Pedersen:** *I søvnens favn. Om søvn og sovevaner på landet 1600-1850*, København, 2009.
- Erling Ladewig Petersen:** Anmeldelse af Svend Larsen: Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de Århundrede I-II s. 235-241 i *Historisk Tidsskrift*, 12. række, 4. bind, København, 1968.
- Erling Ladewig Petersen:** Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700, bind 3, *Dansk Socialhistorie*, Viborg, 1980.
- Erling Ladewig Petersen:** Levestandard og forsorg s. 377-411 i Erling Ladewig Petersen et al: *De fede år. Odense 1559-1660*, bind 2, *Odense bys historie*, 1984.
- Erling Ladewig Petersen:** Sociale og økonomiske vilkår s. 216-304 i Erling Ladewig Petersen et al: *De fede år. Odense 1559-1660*, bind 2, *Odense bys historie*, 1984.
- Erling Ladewig Petersen:** Vredens dag. Christian IV og fattigdommen efter Kejserkrigen s. 193-213, Svend Ellehøj (red.): *Christian IVs verden*, København, 1988.
- Viggo Petersen:** Aalborg og herregårdene, *Aalborgbogen*, 1985.
- Viggo Petersen:** Jens Bangs Stenhus – og om at bygge og bo i Aalborg på Christian 4.s tid, *Aalborgbogen*, 1988.
- Viggo Petersen:** Aalborg og Limfjordslandet, *Aalborgbogen*, 1993.
- Viggo Petersen:** Panelstuer i Aalborg fra renæssancetiden s. 7-37, *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1996.
- Viggo Petersen:** Gadeliv i Aalborg – i åløbenes tid, *Aalborgbogen*, 1997.
- Viggo Petersen:** Aalborghåndværk i Nordjylland, *Aalborgbogen*, 2002.
- Viggo Petersen:** *Rådhuset i Aalborg*, Aalborg, 2005.
- Viggo Petersen:** Jens Bangs rondel – en unik renæssancetrappe i Aalborg s. 72-83, *Spørg Birgitte! – Festskrift til Birgitte Kjær*, Den Gamle By, 2007.
- Bjørn Poulsen:** "Alle myne rent" – Bondekredit i 15-1600-tallet s. 247-275, *Historisk Tidsskrift*, København, 1990.

- Bjørn Poulsen:** Fra Middelalder til Renæssance: Vækst og strukturændringer i søfarten på Aalborg 1518-1583 s. 43-65, Hans Jeppesen et al (red.): *Søfart, Politik, Identitet tilegnet Ole Feldbæk*, Viborg, 1996.
- Bjørn Poulsen:** På dansk køl – senmiddelalder og renæssance s. 218-246 i Jan Bill et al (red): Fra stammebåd til skib, bind 1, Dansk Søfartshistorie indtil 1588, Århus, 1997.
- Bjørn Poulsen:** Samfundet set af en 1500-tals borger. Om typer og social mobilitet i Hans Christensen Sthens "Kort Vending" s. 123-139, Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech Wulff (red.): *Mark og Menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800 – Tilegnet Karl Erik Frandsen*, Ebeltoft, 2000.
- Bjørn Poulsen:** Middlemen of the regions s. 56-79 i Finn Einar Eliassen et al (red.): *Regional integration in early modern Scandinavia*, Odense, 2002.
- Gert Poulsen:** Tiden 1619-1680 s. 186-348 og noter s. 358-363 i Aalborg under krise og højkonjunktur 1534-1680, bind 2, *Aalborgs Historie*, Aalborg, 1988.
- Gert Poulsen:** Fra 1680 til 1750 s. 12-168 og noter s. 352-353, Aalborg fra politisk skandale mod økonomisk katastrofe fra 1680-1814, bind 3, *Aalborgs Historie*, 1990.
- Hanne Poulsen:** Guds frygt s. 197-222 i Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede*, København, 1969.
- Holger Hassing Povlsen:** Aalborgs apotekere. Fra medicinkræmmere til medicinkontrollører, *Aalborgbogen*, 1976.
- Knud Prange:** *Hvorfor lokalhistorie?*, København, 1971.
- Holger Rasmussen:** *Limfjordsfiskeriet før 1825. Sædvane og centralredigering*, København, 1968.
- Poul Rasmussen:** *Mål og vægt*, København, 1975.
- Peder Hansen Resen:** *Atlas Danicus VI, A*, Aalborg Stift, 1982 (første udgave 1677)
- Peter Riismøller:** *Aalborg. Historie og Hverdag*, Aalborg, 1942.
- Peter Riismøller:** *Et hjørne af Aalborgs Historie*, Aalborg, 1948.
- Peter Riismøller:** *Østeraa i Aalborg*, Aalborg, 1953.
- Øystein Rian:** *Bratsberg på 1600-tallet. Stat og samfunn i symbiose og konflikt*, Oslo, 1997.
- Janne Risum:** Borger og civilisering s. 228-266 i Lærdom og Magi 1480-1620, bind 2, *Dansk Litteraturhistorie*, Viborg, 1984.
- Stanislaw Rosznecki:** *Polakkerne i Danmark 1659. Efter Jan Paseks Erindringer*, København, 1896.
- Raffela Sarti:** *Europe at Home. Family and Material Culture 1500-1800*, Italien, 2002.
- Simon Schama:** *The embarrassment of riches. Dutch culture in the golden age*, London, 1988.
- Johannes Schildhauer:** Zur Verlagerung des See- und Handelsverkehrs im nordeuropäischen Raum während des 15. und 16. Jahrhunderts. Eine Untersuchung auf der Grundlage der Danziger Pfahlkammerbücher s. 187-211 i *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1968.
- Benito Scocozza:** Ved afgrundens rand, bind 8, Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, Viborg, 2003 (første udgave 1989).
- Benito Scocozza:** Danskerne i renæssancen s. 44-62 i Carsten Bach Nielsen et al (red.): *Danmark og renæssancen 1500-1650*, Gylding, 2006.
- V.A. Secher (red.):** Årbog skrevet af Kristen Staphensen, præst ved Budolfi kirke i Aalborg i det 16de århundrede, med flere: s. 68-91 i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1874-1875.

- V.A. Secher (red.):** *Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, Recesser og andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660*, bind 1-6, 1887-1918.
- Karen Arup Seip:** Jordegods og gyldne kjeder s. 106-138 i *Fortid og Nutid*, nr 2, 1998.
- Inger Sjørlev:** Materiel Kultur s. 56 i Jørn Lund et al (red.): *Den Store Danske Encyklopædi*, bind 13, 2000 (første udgave 1999).
- Axel Steensberg:** Omgangsskikke s. 13-58 i Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark 1620-1720*, 1969.
- Hans Christensen Sthen:** *Kort Vending*. Udgivet med kommentarer og efterskrift af Jens Aage Doctor, København, 1972.
- Lawrence Stone:** Prosopography s. 107-140 i Felix Gilbert og Stephen R. Graubard (red.): *Historical Studies Today*, 1972.
- Lawrence Stone:** The Revival of Narrative. Reflections on a New Old History s. 3-24 i *Past and Present*, no. 85, November 1979.
- Helge Søgaard (red.):** *Rasmus Pedersen Thestrups Stambog*, Århus, 1972
- Jens Sølvsten:** Estvadgaard s. 43-52 i Nordvestjylland, bind 12, Aage Rousell (red.): *Danske slotte og herregårde*, København, 1966.
- E. Tauber og A.H. Nielsen:** *Personal-historiske Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Fortid og Nutid*, Aalborg 1879-80.
- Jens Thidemann:** Seboium – en renæssancekøbstad på Vendsyssels østkyst s. 299-322 i Henrik Gjøde Nielsen et al: *Fra Reformation til Enevælde. Renæssancen i Nordjylland 1536-1660*, Gandrup, 2007.
- Rudi Thomsen:** Den jyske borgerbevægelse 1629 s. 602-654, *Historisk Tidsskrift* 11, 1. række, 1944-1946.
- Milja van Tielhof:** “The Mother of all Trades”. *The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the late 16th to the Early 19th Century*, Leiden, 2002.
- Jack Turner:** *Spices. The history of a temptation*, London, 2005.
- Lars Tvede-Jensen:** *Jylland i oprør. Skipper Clement-Fejden 1534*, Århus, 1985.
- Lars Tvede-Jensen:** Fra 1534 til 1619 s. 12-186 og noter s. 351-358 i Aalborg under krise og højkonjunktur 1534 til 1680, bind 2, *Aalborgs Historie*, Aalborg, 1988.
- Mikael Venge:** Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660, bind 1, *Dansk Toldhistorie*, Viborg, 1987.
- Mikael Venge:** *Det gamle Aalborghus. Told og skatter på Christian II's tid*, København, 1991.
- Kr. Værnfelt:** Ved hestemarked og søboder s. 21-42, *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1962
- Torben Witt:** Rejsens besværligheder s. 665-686 i Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark 1620-1720*, København, 1969.
- Alex Wittendorf:** På Guds og Herskabs Nåde 1500-1600, bind 7, Olaf Olsen (red.) : *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, Viborg, 2003 (første udgave 1989).
- Daniel Høfding Wulff:** Magistratsvedtægter for Aalborg fra Midten af det sextende Aarhundrede s. 113-166, *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, bind 2, Aalborg, 1868-1869.
- Daniel Høfding Wulff:** Smaastykker s. 92-96 i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 5. bind, Aalborg, 1874-1875.
- Daniel Høfding Wulff:** Kommunale Bestillingsmænd i Aalborg i ældre Tid s. 97-121, *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 9. bind Aalborg, 1882-1883.
- Daniel Høfding Wulff:** *Jens Bang, Kjøbmand i Aalborg 1605-1644*, Aalborg 1885-1886.

Daniel Høfding Wulff: Bidrag til Aalborg Bys Historie s. 371-448, *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 2. række, 3. bind, Aalborg, 1890-1893.

Paul G. Ørberg: Om arv og skifte s. 18-27 i *Skalk*, nr 4, 1978.

Paul G. Ørberg: Den politiske og økonomiske udvikling 1536-1726 s. 239-291 i Mette Iversen et al: *Oldtid – 1726*, bind 1, *Viborgs historie*, Viborg, 1998.

Jakob Ørnbjerg: Jens Bang. En købmand i 1600-tallets Aalborg, *Aalborgbogen*, 2005.

Jakob Ørnbjerg: Hals Birketing s. 249-269, Henrik Gjøde Nielsen et al: *Fra Reformation til Enevælde. Renæssancen i Nordjylland 1536-1660*, Gandrup, 2007.

Jakob Ørnbjerg: Karriere i svøb s. 28-30 i *Skalk*, nr. 5, 2009.

Jakob Ørnbjerg: Slaget om Aalborg s. 17-40 i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 2010.

16. Bilag

Bilag 1: Aalborgs magistrat 1600-1660.

Bilag nr. 1 giver en oversigt over borgmestre og rådmænd i Aalborg 1600-1660. Her er opsat en oversigt over magistratsmedlemmernes oprindelse og tidligere erhvervserfaring.

Følgende forkortelser er anvendt i bilag nr. 1:

bms = søn af borgmester

rms = søn af rådmand

bs = søn af borger

sf = slotsfoged

ss = slotsskriver

sts = stiftsskriver

ap = apoteker

tld = tolder

Borgmestre	Indenbys	Tilflyttere	Ukendt hjemsted
Frederik Christensen (1586-1614)	bms		
Niels Iversen Skriver (1599-1617)			x ss
Hans Pedersen Wandel (1614-22)		Ribe sf-ss-tld	
Jørgen Olufsen (1618-45)		Horsens bms	
Lars Hansen Skriver (1622-30)		Tønder ss	
Hans Sørensen Tolder (1625-30)		Fyn tld	
Diderik Grubbe (1630-43)		Lübeck	
Christoffer de Hemmer (1630-58)	bs		
Christen van Ginchel (1643-73)	rms		
Hans Sørensen (den yngre) (1646-56)		Kolding ss	
Daniel Calow (1656-82)		Preussen ap	
Rådmænd	Indenbys	Tilflyttere	Ukendt hjemsted
Christen Sørensen Uttrup (1584-1603)		Uttrup	
Peder Lauridsen Thisted (1584-1616)		Thisted	
Jochum Steffensen Rostocker (1587-1617)		Rostock	
Knud Poulsen (1587-1604)			x
Hans Christensen (1587-1608)	bs		
Niels Skriver			x
Niels Christensen (1587-1607)		Salling	
Jørgen Olufsen (1598-1618) – bm		Horsens - bms	

Jens Andersen Krag (1598-1618)	rms		
Thomas Lauritzen (1598-1604)			
Hermann van Ginchel ((1598-1605)		Nederlandene	
Mogens Michelsen Skriver (1598-1618)			x
Diderik Grubbe (1598-1630) – bm		Lübeck	
Anders Jensen Skriver (1608-18)		Randers - ss	
Hans Pedersen Wandel (1613-14) – bm		Ribe – sf, ss og tld	
Hans Felthus (1613-48)		Horsens	
Gregers Christensen (1614-42)			x
Jens Andersen Hals (1616-30)		Hals	
Lars Hansen Skriver (1617-22) –bm		Tønder - ss	
Laurids Jensen Suur/Seehus (1618-31)			x
Johan Ertmand (1621-32)		Lübeck	
Jens Sørensen Skriver (1625-39)	stiftsskriver		x
Hybert Snitlach (1625-39)		Aschendorff i Niedersachsen	
Niels Hansen Kræmmer (1630-37)	bs		
Just Nielsen (1630-32)			x
Christoffer de Hemmer (1630) – bm	bs		
Christen Madsen (1630-48)			x
Christen van Ginchel (1630-43) –bm	rms		
Karsten Andersen (1632-33)			x sf
Claus Markvordsen (1632-45)			x
Laurids Lauridsen (1636-49)	rms		
Hans Sørensen (1636-46)		Kolding ss	
Johan Brandt (1639-41)	bs		
Jacob Johansen van Distelberg (1639-74)			x
Thomas Lauridsen (1643-54)	rms		
Johan Sørensen Brinck (1643-56)			x ts
Thøger Christensen (1643-54)	rms		
Rasmus Jensen Holst (1646-47)			x ss
Daniel Calow (1647-56) – bm		Preussen - ap	
Laurids Pedersen (1647-56)			x
Peder Jespersen (1651-76)	bs		
Iver Christensen (1651-65)	bs		
Diderik Nielsen (1651-75)	rms		
Morten Jensen (1651-66)			x
Anders Madsen (1655-70)			
Jens Christensen (1655-84)			x
Claus Thomsen Høgh (1656-83)			x
Henrik de Hemmer (1656-60) – bm	bms		

Bilag 2: Magistratens formueforhold 1606-1654

Bilag nr. 2 viser formueforholdene for de borgmestre og rådmænd, hvis købmandsvirksomhed er undersøgt og omtalt i afsnittet om Handel i afhandlingens **kapitel 6**. Formuen er opgjort i sletdalere og der er tale om det beløb, som arvingerne ville have haft til deres rådighed før kreditorer og debitorer var betalt.

Følgende forkortelser er anvendt i bilag nr 2.:

HvG = Hermann van Ginchel (1606)

NC = Niels Christensen (1610)

JSR = Jochum Steffensen Rostocker (1617)

HPW= Hans Pedersen Wandel (1623)

JE= Johan Ertmand (1632)

CB= Christen Brandt (1641)

JB= Johan Brandt (1641)

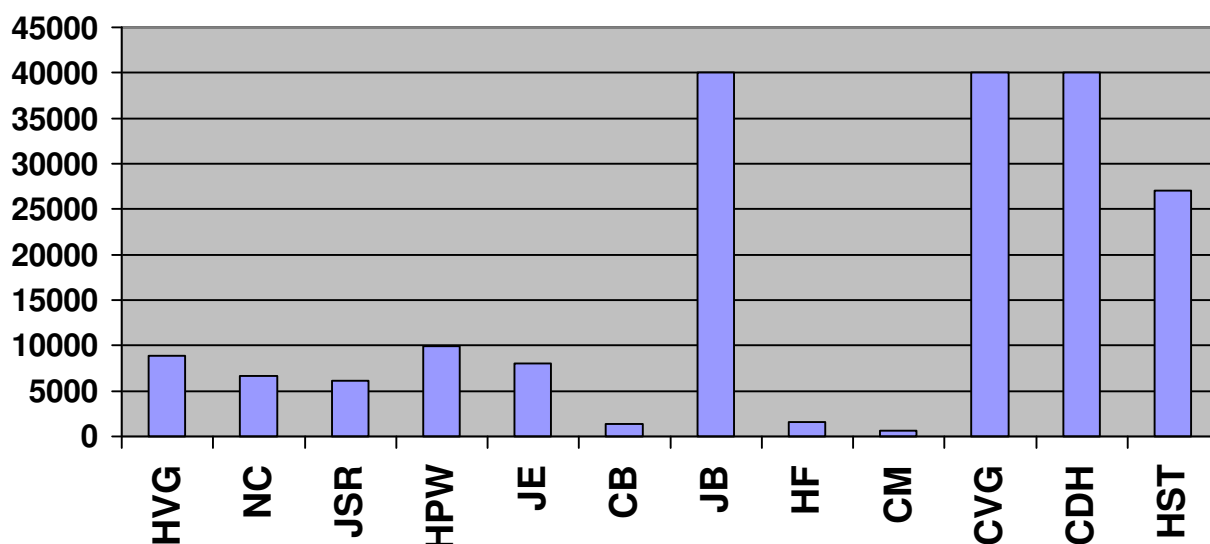
HF = Hans Felthuus (1648)

CM = Christen Madsen (1649)

CvG = Christen van Ginchel (ca.1640)

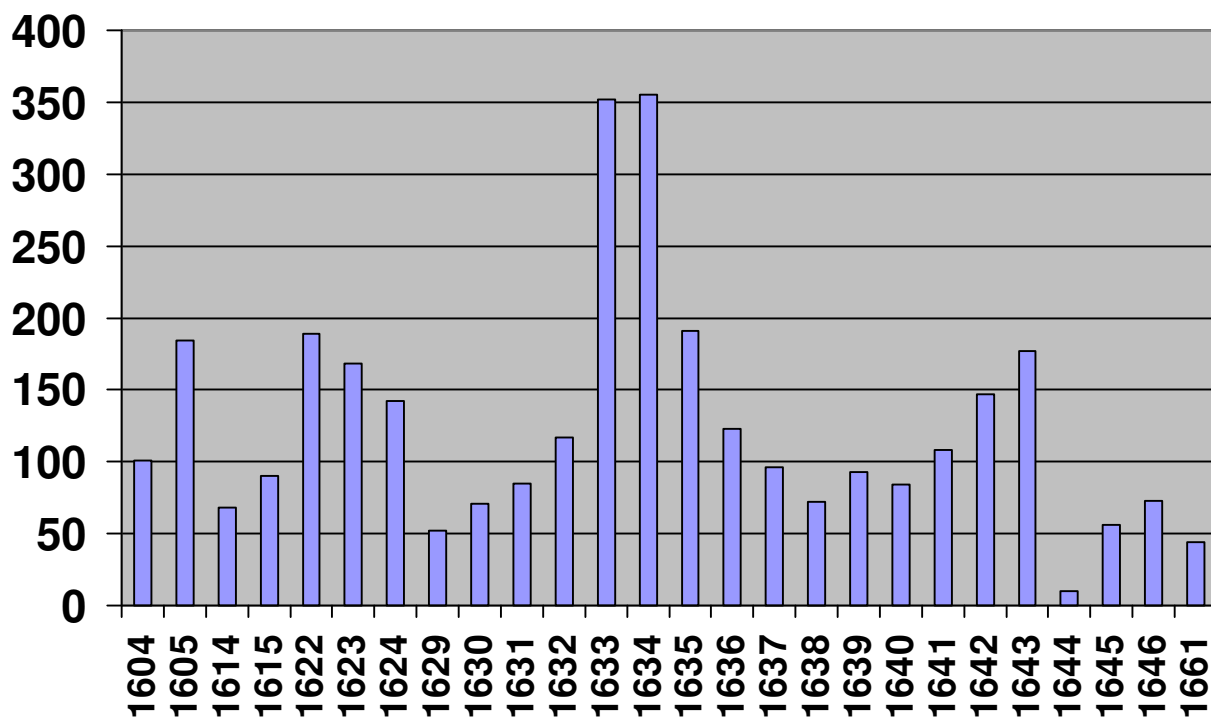
CdH = Christoffer de Hemmer (1658)

HST = Hans Sørensen Tolder (1654)

Bilag 3: Magistratens arbejdsbyrde i rådstueretten 1600-1660.

Bilag nr. 3 viser antallet af behandlede sager i Aalborg rådstueret 1604-1661.

Bilag 4: Magistratens ægtefæller 1600-1660

Bilag nr. 4 giver en oversigt over magistratsmedlemmernes ægtefæller og deres baggrund. Efter hver borgmester og rådmand er angivet om de er indenbys (i), tilflyttere (t) eller af ukendt oprindelse (u). Efter hvert magistratsmedlem er antallet af ægteskaber desuden anført.

Følgende forkortelser er desuden anvendt i bilag nr. 4:

bd = datter af borgmester

rd = datter af rådmand

kd = datter af købmand

gd = datter af gårdejer

pd = datter af præst

ssd = datter af slotsskriver

Borgmestre	Indenbys	Tilflyttere	Ukendt hjemsted
Frederik Christensen (i) 2 stk			x
Niels Iversen Skriver (u) 2 stk		1)? 2)gd	
Hans Pedersen Wandel (t) 1 stk		Ribe - bd	
Jørgen Olufsen (t) 1 stk	bd		
Lars Hansen Skriver (t) 1 stk		Ribe - bd	
Hans Sørensen Tolder (t) 1 stk		Randers - bd	
Didrik Grubbe (t) 1 stk		Horsens - kd	
Christoffer de Hemmer (i) 2 stk	1)bd 2) rd		
Christen van Ginchel (i) 1 stk	bd		
Hans Sørensen den yngre (t) 1 stk	bd		
Daniel Calow (t) 3 stk	1)-2) bd	3) Mariager - bd	
Rådmænd	Indenbys	Tilflyttere	Ukendt hjemsted
Christen Sørensen Uttrup (t)?			x
Peder Lauridsen Thisted (t)?			x
Jochum Steffensen Rostocker (t)			x
Knud Poulsen (u) 1 stk			x
Hans Christensen (i)?			
Niels Skriver (u)?			
Niels Christensen (t) 1 stk			x
Jørgen Olufsen (allerede anført)			
Jens Andersen Krag (i) 1 stk	pd		
Thomas Lauritzen (u)			x

Hermann van Ginchel (t) 1 stk	bd		
Mogens Michelsen Skriver (u) 1 stk			x
Diderik Grubbe (t) (allerede anført)			
Anders Jensen Skriver (t) 1 stk			x
Hans Pedersen Wandel (allerede anført)			
Hans Felthus (t) 1 stk			x
Gregers Christensen (u) 1 stk			x
Jens Andersen Hals (t) 1 stk			x
Lars Hansen Skriver (allerede anført)			x
Laurids Jensen Suur/Seehus (u) 1 stk			
Johan Ertmann (t) 2 stk	1)rd 2)kd		
Jens Sørensen Skriver (u)?			
Hybert Snitlach (t) 1 stk	bd		
Niels Hansen Kræmmer (i) 1 stk	rd		
Just Nielsen (u) 2 stk	1)? 2) pd		
Christoffer de Hemmer (allerede anført)			
Christen Madsen (u) 1 stk	kd		
Christen van Ginchel (allerede anført)			
Karsten Andersen (u) 1 stk	bd – enke!		
Claus Markvordsen (u) 2 stk			x
Laurids Lauridsen (i) 2 stk			x
Hans Sørensen den yngre (allerede anført)	bd		
Johan Brandt (i) 1 stk			x
Jacob Johansen van Distelberg (u)	bd		
Thomas Lauridsen (i) 2 stk	2) bd	1) kd - Ribe	
Johan Sørensen Brinck (u) 1 stk			x
Thøger Christensen (i) 1 stk			x
Rasmus Jensen Holst (u) 1 stk			x
Daniel Calow (allerede anført)			
Peder Jespersen (i) 1 stk	kd		
Iver Christensen (i) 1 stk			x
Didrik Nielsen (i) 1 stk	kd		
Morten Jensen (u) 1 stk	kd		
Anders Madsen (u) 1 stk	pd		
Jens Christensen (u) 1 stk	ssd		
Claus Thomsen Høgh 1 stk	rd		
Laurids Pedersen (u) 1 stk			x
Henrik de Hemmer (t) 1 stk			x

17. Billeder

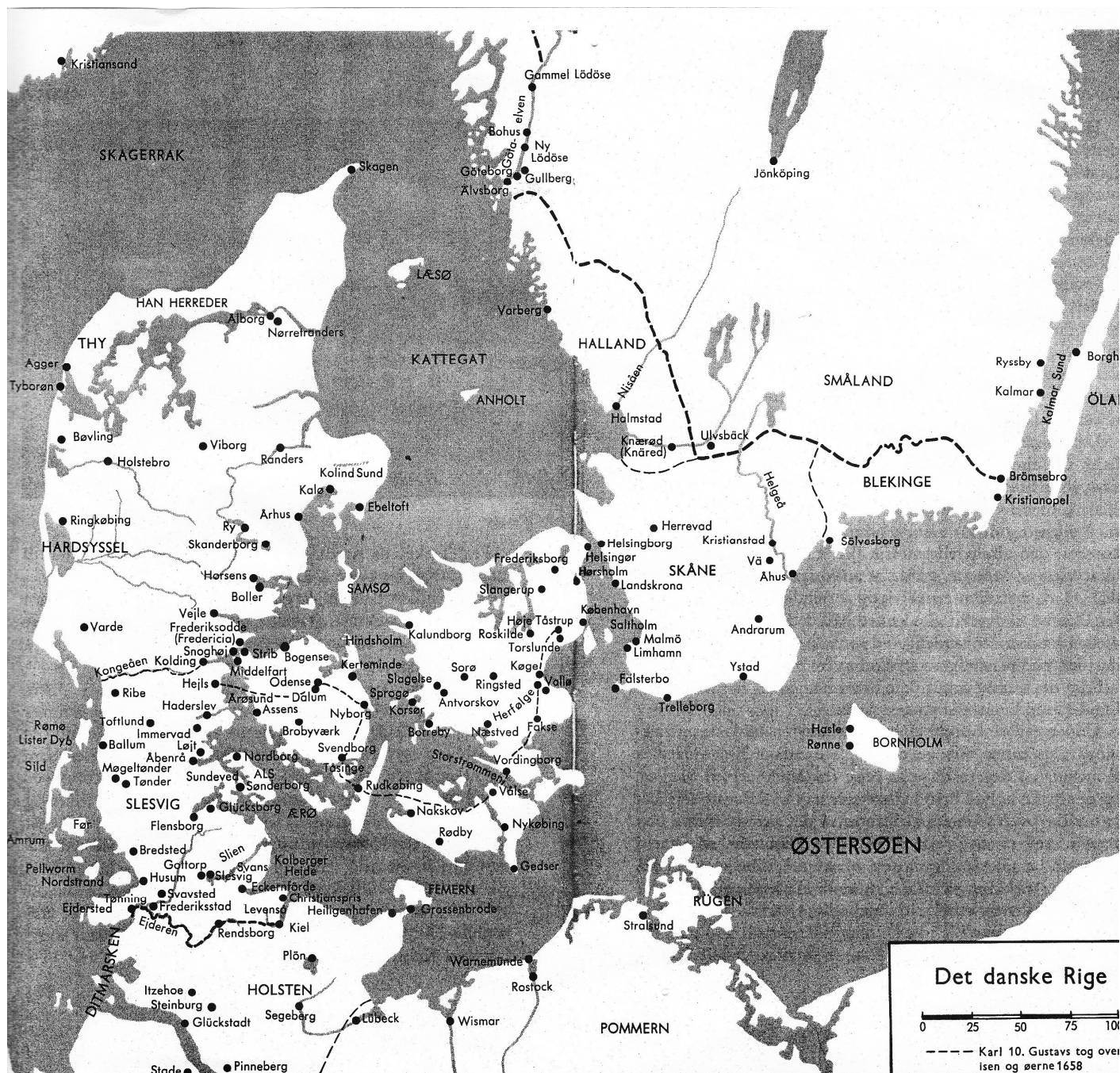

Illustration 1: Det danske rige år 1600. Bemærk Aalborgs placering i krydsfeltet mellem Kattegat og Skagerrak og Jyllands vand- og landeveje. (Politikens Danmarkshistorie).

Illustration 2: Her er det ældste kort over Aalborg, der blev trykt i professor Hans Pedersen Resens Atlas Danicus. Det er tegnet i 1677, men adskiller sig ikke fra Aalborg 1600-1660. Vi står på Limfjordens nordlige bred ved Nørresundby og ser imod syd over den tæt trafikerede Limfjord imod Aalborg. I forgrunden ses til venstre Aalborghus slot, ligesom byens kirker, Jens Bangs Stenhus og andre markante bygninger kan identificeres. Aalborgs gadenet og de åer, der gennemskar byen i nord-syd gående retning, er ret præcist gengivet.

Illustration 3: Aalborgstuen fra 1602 (Aalborg Historiske Museum).

Illustration 4: Rådmand Niels Christensen og hans familie på deres epitafie i Vor Frue Kirke i Aalborg (Aalborg Historiske Museum).

Illustration 5: Borgmester Hans Pedersen Wandel. Udsnit af epitafie fra Vor Frue Kirke i Aalborg (Aalborg Historiske Museum).

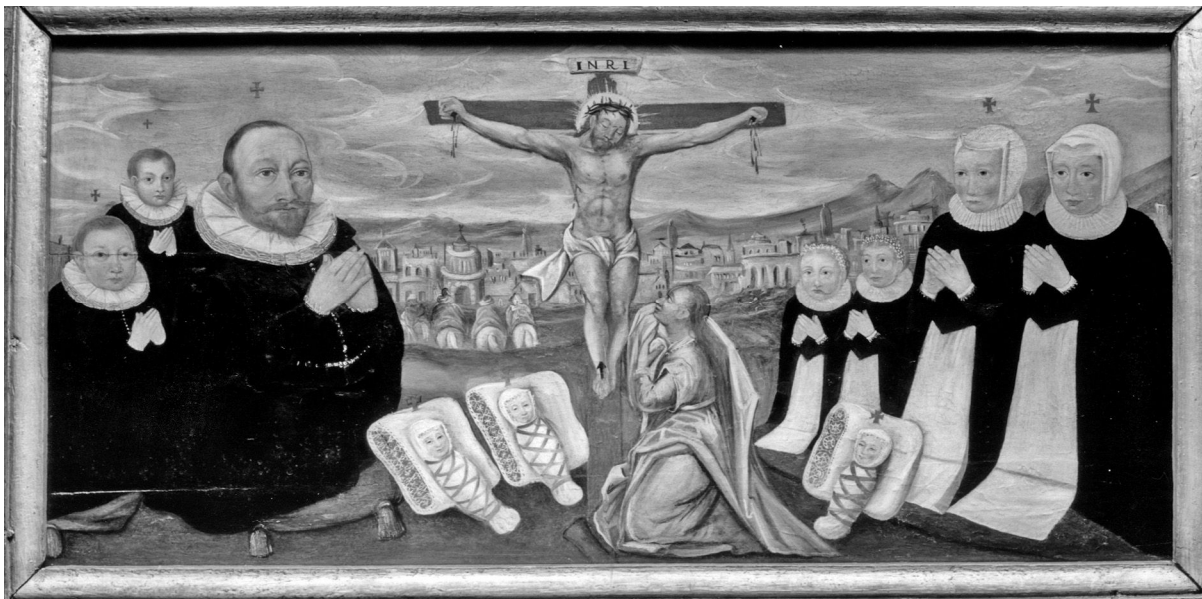

Illustration 6: Rådmand Johan Ertmand og hans familie på deres epitafie i Vor Frue Kirke i Aalborg. (Aalborg Historiske Museum)

Illustration 7: Borgmester Didrik Grubbe. Udsnit af epitafie fra Vor Frue Kirke i Aalborg. (Aalborg Historiske Museum)

Illustration 8: Borgmester Christen van Ginchel. (Aalborg Historiske Museum).